זכרונות מחנך עברי

מאת

אריה ליב הורוויץ

מנהל־אמריטוס, לשכת החנוך

דיקן־אמריטוס, בית המדרש למורים

בוסטון, מס.

כרך ב׳

הוצאת לשכת החנוך, בוסטון, מס.

בשיתוף עם

הוצאת ספרים מ. ניומן בע״מ

ירושלים / תל־אביב תש״ך

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

Midtown

כל הזכויות שמורות למחבר
נדפס בישראל
All Rights Reserved
Printed in Israel

דפוס י. שלומי, תל-אביב, רח' נחמני 43 — טל. 66298

Gift
11/18/97

New Hartford Mills

ZICHRONOTH MEHANECH IVRI

Memoirs of a Jewish Educator

by

LOUIS HURWICH

Dean-Emeritus, Hebrew Teachers College
Superintendent-Emeritus, Bureau of Jewish Education
Boston, Mass.

PART II

Bureau of Jewish Education
Boston, Mass.
1960

9/25/2000

תוכן

תקופת בוסטון

צעדי הראשונים בבוסטון 1

תלמוד ומעשה 1. המיסקר על „היברו אינדוסטריאל סקול" 5.

המיסקר החינוכי 17

בתי הספר בבוסטון 17. עבריה 18. וועסט עגד היברו פרי סקול 22. עדת ישורון 24. מוריה 26. התחיה 27. רוקסבורי היברו פרי סקול 29. תל אביב 30. השחר 31. נוה צדק 32. איסט בוסטון 33. סאוטה בוסטון 33. טבלא ג׳: בתי הספר העברים בבוסטון ב־1917, 34. טבלא ד׳: המצב הכספי של בתי הספר ב־1917, 35. סאוטה עגד 36.

מפנה במיסקר בגישה ובמעשה 37

החלטה גורלית 61

החלטה גורלית של הסתדרות הצדקה 61. בוסטון העיר הראשונה לארגן את החינוך על יסוד קהילתי 67. בתי הספר ליום ראשון כמוסד חינוכי 67. בתי הספר ליום הראשון בבוסטון 70. הפתעה 75.

„בתי הספר העברים המאוחדים דבוסטון" . 77

תקציב הסתדרות הצדקה לחינוך 81. שתי שנות ברכה 82. א. עליה בהרשמה ובתקציב 83. טבלה ה׳: גידול בתי הספר ב־1918 ו־1919, 88. טבלא ו׳: גידול בהרשמה לעומת 1917, 88. ב. בית מדרש למורים 89. ג. תכנית הלימודים 91. ד. פעולות חוץ 92. ה. איחוד התתי״ם נעשה מנגנון מתרחב 95. ו. לגימה רוחנית מקרבת את הלבבות 96. ז. חדירה לדיפרטמנטים אחרים בהסתדרות הצדקה 98. ח. בוסטון נעשית דוגמה לערים אחרות 99. הוועידה באטלנטיק סיטי ב־1919, 100. מגפת השפעת ב־1918, 102. דר. א. גולדברג ורעיתו 103. פרטים חשובים בשנים 1918—1920, 107. המיסקר על בתי הספר העברים ב־1919, 110. טבלא ז׳: שכר־הלימוד ב־1919, 112. טבלא ח׳: בוסטון בהשוואה עם ערים אחרות, 1919, 113. טבלא ט׳: הכיתות ב־1918, 115. תכנית הלימודים ופיקוח על ההוראה, 118. טבלא י׳: ספרי הלימוד ומספר הכיתות שהשתמשו בהם 119. הצעות המיסקר 121.

שריפת „עברי ה" 123

דרך סוגה בחוחים 129

„אגודת המורים" דבוסטון 139. הרמן לאוענברג 140. הסתדרות בתי הספר ליום הראשון 141.

ארגון „לשכת החינוך" 145

מה נתנה לנו הריאורגניזציה? 154.

בית המדרש למורים

חלום ומציאות 158

א. עזרה עצמית 158. טבלא י"א: הצעת תקציב בית המדרש למורים לארבע שנים 160. ב. השגת בית לבית המדרש למורים 163. ג. מנהל לבית המדרש למורים 168. ד. חבלי לידה 172. ה. הבו כבוד לבית המדרש למורים 178. ו. ארגון העבודה הפנימית 179. ז. נקב בשלפוחית 182. ח. העקוב למישור 184. ט. הבנה מסולפת כמעט המיטה הרס גמור 185. י. שנה שניה לבית המדרש 189. יא. ארגון כיתות תיכוניות 191. יב. ארגון „מועצת המנהלים" 193. יג. רוגז האדוקים על בית המדרש 194. יד. „אגודה עברית" 197. „אגידה יחייא" 199. טו. הקמת אגף לבנין בית המדרש 200. טז. שמירת בריאות התלמידים 205. יז. הספריה 206. יח. המשך העבודה הפנימית של בית המדרש 211. יט. „ספרי השנה" של המחזורים תרפ"ה ותרפ"ו 213. כ. הסיום הראשון, תרפ"ה 213. כא. ארגון „אגודת המסיימים" 215. כב. סידור המסיימים כמורים 215. כג. הסיום השני, תרפ"ו 217. כד. דר. טורוב יוצא את בוסטון 219. בית המדרש בהנהלת דר. שמואל פרלמן 221. כו. השגת „טשארטר" לבית המדרש והרחבת הלימודים 221. כז. חבלים שלאחר הלידה 230. כח. מהיכן ירק זה, בית המדרש, חי ? 234.

מקרים והתפתחויות 241

רברנד סמיטה 241. אחרי ה„רעש" 247. בתי הספר ליום א' במהדורה חדשה 249. בית הכנסת והכנסיה הנוצרית בזירה של הספריה הציבורית בבוסטון 252. דמויות: א. לא יגעתי ומצאתי 255. ב. למדן בגיאוגרפיה 256. ג. מי במים 256. ד. בלי־עין־הרע! 256. ה. „חובר־חבר" 257.

בניינים חדשים לבתי הספר 258

לתתי"ם 258. לבתי הספר ליום הראשון 272.

תכנית־לימודים אחידה לכל התת"ים בבוסטון 273

„בחינות כלליות" 276

טבלא יב: צורות־המלים שבספרי־הלימוד הטרום־חומשיים ובספר בראשית המקוצר 282.

הפסקת התמיכה הישרה לתתי"ם . . . 292

ביאליק בבוסטון 294

המשבר הכלכלי ב-1929 והשפעתו

א. גורמי המשבר 302. ב. התחלת המשבר 307. ג. התפשטות המשבר 311. ד. פגיעת המשבר בחינוך 312. ה. רפואה שקדמה למכה 315. ו. „קרבנות־עולה" של המשבר 317. ז. הלימודים בשנות המשבר 322. ח. כמה בתי מדרש למורים מפסיקים להעמיד מורים 323. ט. קטרוג על התמיכה לחינוך 324. י. „להיות או לחדול?" 326. יא. ארגון „אגודת הנשים שעל יד בית המדרש למורים" 329. יב. על חטא שחטאנו במשכנתאות 331. יג. חבל בצואר בית המדרש כמעט שחינקני 335. יד. „לא ירד בני עמכם" 339. „לשכת החינוך" בשנות המשבר 341.

תמונות

מוריס ד. ואלדמן, מנהל „הסתדרות הצדקה דבוסטון, 19—1916 . . 1

פרופ. צבי שארפשטיין 17

דר. ניסן טורוב, מנהל „בית המדרש למורים" דבוסטון, 26—1921 . 177

בנין בית המדרש למורים, 1922 193

תקופת בוסטון 1

מוריס ד. וואלדמן
מנהל „הסתדרות הצדקה" דבוסטון 1916—1919

צעדי הראשונים בבוסטון

תלמוד ומעשה

כמקרה שהיה לי בפגישתי עם רבי ניישטאדט, שנפתע כאשר שוחחתי אתו למעלה משעה מבלי לשאול על דבר המשכורת, ככה כנראה התרשם מר מוריס ד. ולדמן כאשר הצעתי לבוא לבוסטון למשך כל חופשת הקיץ לעבוד בלי משכורת, וגם שכל הוצאותי תהיינה על חשבוני. חשבתי שכעובד־מתנדב, הרוצה לרכוש לו נסיון, תינתן לי הזדמנות מכוונה יותר לתכליתי. אמרתי לבוא אחרי כלות שנת הלימודים בקלומביה ולשהות בבוסטון עד התחלת עונת לימודי הקיץ, שתימשך קרוב לששה שבועות, ולשוב לבוסטון עד ראשית שנת הלימודים הבאה. זה יצטרף לשני חדשי עבודה. מר ולדמן הסכים לסדר זה.

החלטתי להחזיק בחדרי בשדרת לנוקס, בכדי שתהיה לי דירה בשובי לקורס הקיץ, שהוא מרוכז יותר מלימודי העונות האחרות. חסכוני בבנק קטן בהרבה בזמן שהייתי „אוכל ואינו עושה", אבל אני עמדתי להיכנס לעולם חדש לי, לעבודה חברתית, ושינוי כזה עולה יותר יפה אם מתמסרים לו ללא כל ויתורים.

ביום א', 3 ביוני, 1917, בבוקר, הגעתי לבוסטון. שאלתי על שכונת היהודים ויראוני על השכונה הנקראת „וועסט ענד". היא הכריזה על קיומה בשלטי „בשר כשר". ביום א' סגורים כל המשרדים ולא חפצתי להטריד את מר ולדמן בביתו. מצאתי בית ספר עברי בשם „עבריה", 62 רחוב טשיימברס. ידעתי שבבוסטון קיימים בתי ספר שבהם נהוגה ה„שיטה הטבעית". עוד לפני לכתי לאינדיאנפוליס הייתי נפגש בשבתות בבוקר בבית התפילה שהתקיים בבנין הת"ת בסטאון עוועניו, ברונזוויל, ברוקלין, עם מורה בשם תומרוב. הוא הטיב לדבר עברית והורה בת"ת על פי ה„שיטה הטבעית". יום אחד נודע שהוא עבר לבוסטון. הוא ביקש הוספה של דולר לשבוע, משמונה לתשעה, והת"ת סירב למלא את בקשתו.

והנה הציעו לו משרה בבוסטון בסכום של 12 דולר לשבוע — ויקבל את ההצעה. עובדה זו עוררה תשומת לב רבה בין המורים העברים. היתכן, 12 דולר לשבוע! היה עוד אחד בבוסטון שלפני שנים אחדות נפגשתי אתו בניו־יורק: שכנא שטיין. גם הוא היה מוותיקי ה„שיטה הטבעית".

בית הספר „עבריה" נמצא, כמו כל התתי"ם בימים ההם, בבית ישן, שהיה בית מגורים, שהותקן לבית ספר. מצאתיו מאוכלס בילדים רבים. במשרד נפגשתי עם המנהל מר בנימין הירש, אדם בעל צורה, נימוס וטעם. הוא דיבר עברית רהוטה וניכר שהוא תלמיד חכם. דיבורי העברי פתח לפני תמיד שערים במוסדות עברים. מר הירש קיבלני בסבר פנים יפות. אמרתי שבאתי לבוסטון על פי הזמנת ה„פדרייטד דזואיש טשאַריטיס" לאסוף ידיעות על מצב החינוך העברי בבוסטון. דברי התמיהו אותו ביותר. „מה ענין שמיטה אצל הר סיני?, איזה ענין יש ל„פדרייטד טשאריטיס", שכולה מורכבת מיהודים ריפורמים, הרוצים לעקור משורש את כל בתי הספר העברים, ולמצב החינוך העברי העכשוי?" אמרתי לו שעדיין לא נפגשתי עם מנהל הסתדרות הצדקה, מר ולדמן, שהזמינני. מחר אדע יותר פרטים. היום באתי רק כאורח שהיה מנהל בתי ספר עברים באינדיאנפוליס, אינד., במשך חמש שנים. אכיר לו תודה אם ירשני לראות את בית ספרו ולבקר מספר כיתות. דברי לא הפיגו את פליאתו של מר הירש. כלל גדול הוא בחיי ישראל בגולה: „היזהר משונאים הבאים למנות את ישראל!", ואין לך שונאי עברית יותר גדולים מאנשי „הסתדרות הצדקה", שמעולם לא נקפו באצבע לטובת החינוך העברי, למרות מלחמתו הקשה על קיומו. בו בזמן גילו תכופות התנגדות לכל אותו סדר החיים שהובא ממזרח אירופה, ובפרט לאותם המפעלים האומרים להמשיך את קיומו של סדר זה באמריקה. דיבורי העברי והעובדה שעד לפני שנה עסקתי בחינוך עמדו לי. מר הירש קיבלני על יסוד של „כבדהו וחשדהו", ויובילני למספר כיתות.

בית הספר עשה עלי רושם מצוין. ביליתי בו את כל שעות הבוקר. עברתי מכיתה לכיתה ואמצא שיש תכנית מודרגה, כיתות מסודרות וחבר מורים הגון. בין המורים הוותיקים: המנהל ב. הירש, שמואל מרגלית, מ. ניומן, צבי ה. סביץ. היו שלשה מורים צעירים: י. א. קושנר, טובה אפשטיין, ושיינה נאַוויק. מר הירש ביאר שחסרון מורים עצום קיים בכל הארץ. צעירים אלה, שעל פי דרגת ידיעותיהם עליהם להמשיך כתלמידים,

נתמנו בתוקף חסרון זה, ושהם רק מורים חלקיים. אבל גם צעירים אלה עשו רושם טוב. בנוגע לרמת הלימודים מצאתי שהכיתות מסודרות בסולם, מהמתחילים עד הביתה העליונה, שהיתה כיתתו של מר הירש, ועמדה באחד מספרי „תרי עשר". בכל הכיתות למדו על פי ה„שיטה הטבעית", ובגבוהות דיברו התלמידים עברית יפה. לדברי המנהל היו כארבע מאות ילדים בבית הספר, שהוא הגדול בניו־אינגלנד. הוא אמר שיש לבית ספר זה הסטוריה מעניינת, ובמקרה אחר יספר לי. בזמן ההפסקות הציגני לפני המורים. העובדה שבבית הספר נמצא מבקר־אורח מטעם „הסתדרות הצדקה" עשתה לה כנפים, והמורים פגשוני באותה ההבעה של „כבדהו וחשדהו". הפגישה היתה נימוסית בהחלט, עם זה הרגשתי שאני חידה בעיניהם. „מי יודע, יתכן שהוא מרגל?".

החשד על כוונתי האמיתית לא פג ימים רבים!

עוד אשוב לבית ספר זה כאשר אתאר את יתר בתי הלימוד בבוסטון.

ביום ב' בבוקר באתי למשרדו של מר ולדמן. המשרד היה ב־40 רחוב Court ולו שלשה חדרים. כל חבר העובדים היה בן ארבעה אנשים: מר ולדמן, סגנו מר מוריס סיווערס, ושתי מזכירות. כולו היה במצב של גרגיר זרע העומד לנבוט. במשך המגבית, שהתקיימה בחורף, עבד מר ה. ל. זעליג כמזכיר המגבית. הוא נשאר עם הסתדרות הצדקה רק זמן קצר אחרי בואי ואז עבר לניו־יורק. שם התקשר עם הישיבות, והרבה זכויות נפלו בחלקו בשדה חינוך זה, שבימים ההם לא שיער איש שיום יבוא והישיבות תתפוסנה מקום ראשון במעלה בעולם החינוך היהודי באמריקה.

מר ולדמן קיבלני בידידות רבה. הוא ביאר לי את המצב:

עד שנה זו היתה „הסתדרות הצדקה" ממשיכה במסגרת מצומצמת, ותקציבה היה בערך 65,000 דולר לשנה. בבואו לבוסטון ב־1916 החליטו להרחיב את מסגרת העבודה בהרבה מובנים. התכנית המורחבת עוררה הרבה ענין. המגבית של השנה ההיא הכניסה פי־ארבעה מהרגיל: 250,000 דולר! הכנסה מוגדלה זו תאפשר להרחיב את הקיים וגם לפתח פעולות נוספות במסגרת הסתדרות הצדקה.

בנוגע לשני המסקרים שהוזמנתי להכין:

א) The Hebrew Industrial School. מוסד זה קיים הרבה שנים. הוא התרכז ב„העלאת דרגת התרבות" של השכונה היהודית, שרובה ככולה מהגרים יהודים. פקידי הסתדרות הצדקה אינם שבעים רצון מתכנית המוסד.

לשם זה הם רוצים במסקר שיתן תאור מקיף מכל הנעשה בו, ושעל פיו יחליטו על תכניתו להבא. המנהלת היא אשה יהודית גרמנית שיש לה קשרים עם הרבה מתומכי „הסתדרות הצדקה", והם גם ידידיה.

שטח־עבודה זה היה זר ומוזר לי. אבל „אמרו לי לעלות לדוכן". מר ולדמן ידע מה שאני יודע ומה שאינני יודע. אם הוא מאמין שאוכל לערוך מסקר — אציית ואעשה מה שביכולתי.

ב) על דבר החינוך העברי:

הסתדרות הצדקה איננה יודעת ולא כלום מהנעשה בשדה זה. לפני זמן מה התארגן ועד קטן לטובת ה„סונדיי סקוּלס", אבל בתי הספר העבריים הם בהחלט „מדרש הנעלם". מאחר שאני הייתי מנהל בית ספר עברי, וגם יש לי מושג על מהותה של „הסתדרות צדקה", מטרתה והיקף עבודתה, אפשר מאד שאוכל לתאר תמונה מהמתהווה בשדה החינוך העברי. אם יתברר שמטרתו רצויה אלא שהוא זקוק לעזרה, אז, לדעתו של מר ולדמן, תהיה „הסתדרות הצדקה" נכונה להושיט עזרה מתאימה.

מר ולדמן אמר שהוא יפתח לפני את השערים ב־ The Hebrew Industrial School. הוא יודיע על דבר בואי וידאג לכך שיעזרו לי לאסוף את הידיעות הנחוצות לי על היקף עבודתו של המוסד.

אשר לחינוך העברי הוא משאיר את היזמה בידי. עלי לפתוח שערים ולמצוא דרך כדי לעמוד על הנעשה. הוא שמח לשמוע שכבר ביקרתי בית ספר אחד ושכבר התחלתי ביצירת קשר בשדה זה.

אלה היו כל ההוראות שקיבלתי.

היתה שאלה אם לערוך את שני המסקרים זה אחר זה או לעבוד על שניהם ביחד. מאחר שבבתי הספר העברים מתחילים ללמוד בארבע אחר הצהרים, אמרתי להקדיש את שעות הבוקר ואת השעות הראשונות שאחר הצהרים לבית הספר האינדוסטריאלי, ומארבע עד שעה מאוחרת בערב לחינוך העברי. מר ולדמן הסכים להצעה זו.

עכשיו היה עלי להתחיל בעבודה שמעולם לא התנסיתי בה.

שאלתי את סגנו של מר ולדמן על תנאי האיכסון. הוא אמר שיש לו דירה וכלכלה אצל משפחה הגונה ברוקסבורי, ואפשר שיסכימו לאכסנני למועד שבתי בבוסטון. למחרת סיפר שאוכל לגור אצלם כל זמן שאהיה בעיר. הם גם מוכנים לתת לי את ארוחותי. הבית — כשר בתכלית. באותו יום ביקרתי את המשפחה ב־159 רחוב הוטשינגס ברוקסבורי. מר אברמס

ורעיתו קיבלוני בידידות, ואני הרגשתי שמצאתי תאומה למשפחת רנדולף באינדיאנפוליס, שאצלה גרתי כל חמש שנותי בעיר ההיא. החלטתי לגור אצלם כל ימי היותי בבוסטון בירחי הקיץ.

המסקר על The Hebrew Industrial School)
(הידוע עכשיו בשם Hecht House)

ראשית מעשי היתה לבקר בבית הספר. הוא נמצא ב־Chambers. Str., West End. הבניין היה נקי ומסודר באופן שהאדם הנכנס ירגיש שנוכחותו רצויה. מנהלת המוסד, הגברת גולדה במבר, פגשתני. היא ביארה שתכלית המוסד היא לעזור לילדי השכונה להסתגל לסביבתם האמריקאית. יש קלובים לילדים; מלמדים ילדות לתפור. מלמדים אותן גם כן אֶתיקה, כלומר שתדענה איך להתנהג בבואן בין זרים. ביום א׳ בבוקר יש „בית ספר ליום ראשון“. קבוצה של אמהות באה למוסד ללמוד אמריקניזציה. קיימות גם כן מחלקות ללימוד השפה האנגלית. יש מפעל מיוחד לנערות העומדות לסיים בית ספר אנגלי. המנהג הוא שכל המסיימות מופיעות על הבימה כשהן לבושות שמלות לבנות. מה תעשינה נערות עניות שאין ידן משגת לקנות להן שמלה מיוחדה ליום חשוב זה בחייהן? לשם כך קיימת קבוצת נשים המספקת „שמלות סיום“ לנערות הללו. נוכחתי שכוונת המנהלת טובה ושהיא אוהבת ילדים, אלא שאין מרבים לבוא אל המוסד. נוכחתי גם כן שהמנהלת איננה מכירה את עולמם של המהגרים, שלטובתם מחזיקים את המוסד, שתכליתו היא „לאַמרק“ את המהגרים, פעולה שהיתה חביבה ביותר על היישוב היהודי הגרמני בכל אתר ואתר.

אחרי עזבי את המוסד התחלתי לשאול עליו. אמרו לי שהוא מוסדם של ה„יאַהודים“ הסוברים שהמהגרים צריכים לשרוף את כל הגשרים שמאחוריהם, ו„להתחיל הכל מחדש“, אלא — שאין מתחשבים בו.

הלכתי למשרד הראשי של בתי הספר הכלליים. נפגשתי עם המנהל הראשי דר. פרנק וו. טהמפסון. הוא ידע על המוסד. הוא גם ביקר בו על פי הזמנתה של קבוצת נשים. הוא קרא לו „צעצוע של מטרוניות על כוס תה“. הוא הוסיף ואמר שאין לו ערך אמיתי. עם דר. טהמפסון זה נפגשתי אחר כך מספר פעמים. כשנה אחרי פגישתנו הראשונה נודע שהוא ואשתו הורעלו מגז־פחם במשך הלילה. הוא היה מהמעוּלים שבמנהלי החינוך

הכללי בבוסטון. אחד מבתי הספר התיכוניים בדורטשסטר אשר בבוסטון נקרא על שמו.

נכנסתי ל„סטייט האוז", בית הממשלה של מדינת מסטשוסטס, לדיפרטמנט של אינדוסטריה, לראות אם אוכל למצוא איזה עזרה בהערכת המוסד. היפנו אותי לדר. ר. אללען, איש אשכולות, שרכש לו הרבה נסיון. מזלי הטוב הובילני אליו. סיפרתי לו על הבעיה העומדת לפני. דר. אללען התעניין בכל הפרובלימה, ומאז נתן לי הרבה מזמנו והוא גם ניהלני בעצתו. היו לנו שיחות ארוכות, ובהן ניתחנו את הצרכים של המהגרים ושל העניים בקהילה. מה לעשות בכדי לעזור לנוער כדי שישתלב בחיים הפרודוקטיביים של המדינה? אלה שיזמה פרטית, הדרכת המשפחה, או כשרונם הפרטי מדרבן אותם ומובילם לנקודת־אחיזה בחיים, הם רוב רובו של הנוער. אבל יש צעירים החסרים כל זה, והם אובדי עצות. הם אינם מתמחים בשום דבר. אחרונים הם להעסקה וראשונים לפיטור. הם המקור ל„עובדים השחורים", שהחברה מנצלת אותם, והם מספקים חלק הגון לשורות מבקשי־עזרה מקופות הצדקה. דר. אללען ידע על קיומו של ה„היברו אינדוסטריאל סקול", ויאמר שאין לו שום ערך.

על פי עצתו של דר. אללען התחלתי לבקר את המוסדות שבהם מדריכים את הנוער במובן תעשייתי. אחד מהם, שנחשב בין המובחרים, היה „נורטה בנט סטריט אינדוסטריאל סקול", ב־39 רחוב נורטה בנט, בשכונת נורטה ענד. במוסדות מסוג זה היו מלמדים לנסיון נגרות, הדפסה, ועוד מקצוע אחד. כל נער ניסה את כוחו בכל אחד מאלה. לנערות היו מלמדים בעיקר „עבודות מחט". הגישה היתה שמתוך מגע ישר עם מקצועות העבודה הניתנים במוסד יוכלו גם הנערים וגם הנערות להחליט על שדה עבודה כללי, שממנו יבחרו להם משלח־יד בחיים. אין ספק שבזה הביאו תועלת־מה לצעירים רבים.

מבין המוסדות שביקרתי נתרשמתי ביחוד מ־Wentworth Institute שנוסד ב־1904. התכנית הכילה שורה שלימה של מקצועות עבודה, והתל־מיד, שכבר בחר לו מקצוע, יכול להתמסר לו. הקורס היה לשתי שנים. זה היה בית ספר למלאכה במלוא המובן. מוסד זה רחב וגדל במשך השנים ועדיין הוא ממשיך כבית ספר למלאכה, על יסוד קורס של שתי שנים.

מתוך שיחות, ראיונות עם מנהלים ומורים במוסדות למלאכה, בי־

קורים שונים, ובעיקר מתוך דיונים עם דר. ר. אללן, נתחוורו לי כללים אלה:

א) על פי הפתגם „קשה עתיקתא מחדתא“ (על פי יומא כט.), שקשה יותר לתקן דבר ישן מאשר לעשות דבר חדש לגמרי, טוב לבלי להביא בחשבון כלל את ה„היברו אינדוסטריאל סקול“. יותר מדי הוא קשור בטבורו באישים, במסורת, בחששות כי שינויים כלשהם עלולים להטיל צל על כושר פעולתו בעבר, ובעיקר בזה שהנהלתו היתה לגמרי בידי קבוצת נשים ששאפו ל־ social uplift של המהגרים. במצב־מחשבה כזה אין הרבה אפשרויות להכניס שינויים ותיקונים שהיו הכרחיים, לפי דעת רוב רובם של האנשים שידעו והכירו את המוסד, וכן לפי יחס־הביטול אליו מצד החוגים שלמענם הוא נועד.

ב) הדרכה מקצועית לנוער — צורך הכרחי ודחוף.

בקהילה היהודית בבוסטון לא היתה שום אינסטנציה שאליה יכול אדם לפנות בדבר בחירת מקצוע לאדם צעיר. הצורך בהדרכה שתהיה מיוסדת על נסיון עם המועמד המודרך היה משותף לכל שכבות החברה, אלא שבימים ההם עדיין לא ניתן לצורך זה ביטוי ברור ופרסום מספיק. במשך השנים התחילה הברת הצורך הזה למצוא לה אזנים קשובות במידה מורחבת. אבל אפילו עכשיו, אחרי עבור כארבעים שנה, עוד נשאר מהלך של הרבה תחומי־שבת לפני שהחברה תוכל לומר שהיא יצרה אמצעי הדרכה מספיקים בבחירת משלח־יד לנוער. בשנת 1917 לא דובר על זה כלל בחוגים היהודיים. ככל אשר התעמקנו בשאלה כן הוברר שהיא חריפה ודורשת שימת־לב מיידית. בעיקר היה הצורך דחוף לגבי ילדי המהגרים. ההורים לא הכירו את דרכי החיים בעולם החדש. הם בעצמם נאחזו באיזה משלח־יד שבא לידם על פי מקרה. ו„הם עובדים עבודת־חמור“ רק כדי לפרנס את המשפחה. הם היו אובדי־עצות בנוגע להדרכה מקצועית לבניהם. אם הבן הצטיין ביותר בבית הספר הנמוך או התיכוני ראוי היה להיות „דוקטור“ — רופא, או עורך־דין. הרבה רופאים ועורכי דין בין היהודים קמו בימים ההם על יסוד גישה כזו. תכופות היו משאירים את העניין למקרה העיוור. אלה המאושרים שהיתה להם נטייה ברורה כלפי איזה משלח־יד, והם היו גם בעלי מרץ, הלכו ישר לקראת מטרתם. בשטח זה נתגלה קו מבורך בחיי אמריקה: רבים נכונים להושיט יד־עזרה לצעיר השואף ומתאמץ בכל כוחו להגיע למטרה מסויימה בחיים.

אבל מספר הצעירים שיש להם נטייה ברורה לאיזה שדה־פעולה בחיים הוא תמיד מצער. ברוב המקרים צריך לגלות את הנטייה, ויש רבים רבים שאין להם נטייה מיוחדה. יש להם כושר פוטנציאלי, שדרוש לעורר, להדריך. אם משאירים את הבחירה למקרה העיוור, או גדולה הסכנה שהבחירה תהיה גרועה, ועבודת יומו של הצעיר, במקום שתשביע רעבונו להתעסקות, הופכת לעול קשה ומפרך, הממלא את הנפש מחאה ומרירות. צעיר המתחיל את דרכו בחיים במצב זה מנוצח מראשית צעדיו. עבודת יומו משאירה אותו מדוכא ומר נפש. הוא עלול לבקש תגמול בסמטאות החיים, בהתבדרות שיש בה בריחה מעצמו וממסלול חייו הרגיל. עשבים רעים עולים בדרך זו. כאן אפשר למצוא את אחד הגורמים לתשוקה העזה של גושים גדולים בחברה להטביע את עצמם במשחק קלפים, המוציא אותם מעולם יום יום שלהם, ומקיימם שעות רצופות בעולם אחר. קיים כמו כן הדחף לברוח מן הבית בכל פעם שיש איזו שעות פנויות, ללכת לראינוע, או לנסוע שעות שלימות באוטו בלי מטרה מיוחדת. הצד השווה בכל אלה הוא: תשוקה לברוח מהיש, להיבלע בעולם אחר, שבו האדם שוכח את עצמו ואת תפקיד יומו הרגיל.

ויש דרך עוד יותר רעה: דרך הפשעים.

לאחוז ידוע מהנוער יש, מאיזה טעמים שהם, נטייה לברוח מחיים חברתיים. כאשר הם מוצאים את עצמם במערבולת של תעסוקה הנושאת אותם הלאה שלא מרצונם האמיתי, ומשאירה אותם יום יום ברגש של נחיתות, „חוסר מזל" וניצול של היד הגסה של החיים שאינה מפנקת או מלטפת, אז הולכת ומצטברת בלב הרגשה שהחברה „קשרה קשר נגדך", שהיא אכזרית, מוצצת, מנצלת, ובהחלט בלתי צודקת. רגש כזה, כי יוולד בלבו של הצעיר, משמש הכנה נפשית להינקם בחברה, להראות לה ולסדריה שאט־נפש ואי־ציות. מכאן פתח לקריירה של פשע. ברחוב ובסמטאות יש המבקשים צעירים במצב נפש כזה. לא קשה לצוד אותם ברשת, לגרור אותם לחיים קלים שאין בהם עבודת יום יום מפרכת. וככה מתחילה דרכו של הנער הפושע, דרך ש„כל באיה לא ישובון".

מכל זה יוצא שהקמת מוסד שיעזור לנוער לבחור משלח־יד בחיים, המתאים לרוחו ולכשרונותיו, הוא תיקון־ציבורי ממדרגה ראשונה. הדרכה זאת צריכה להיות חפשית לכל השכבות של הקהילה, ולאו דוקא לילדי העניים לבדם. אפילו אם נסקור על המפעל הזה דרך שפופרת צרה: של

מוסד צדקה, חשוב להבין שאפילו ילד שאיננו זקוק לצדקה, אם הוא משולל הכוונה בחיים, סופו שיפול למשא על מוסדות הצדקה. שיתוף פעולה בהדרכת הנוער לבחור לו מקצוע, פירושו השקעה בעתיד, שתגדיל את מספר הנותנים ותפחית ממספר מקבלי צדקה.

ופה יש מקום לשאלה:

איך תוכל „הסתדרות צדקה", שאמצעיה מוגבלים מאוד, להחזיק מוסדות הדרכה־מקצועית לאלפי ילדים בכל רחבי העיר? לאשרנו הקדימה החברה האמריקאית פתרון לשאלה זו:

הממשלה היא תמיד קונסרבטיבית, ואיננה משקיעה כספים בנסיונות שהצלחתם מוטלת בספק גדול. לעומת זה היא נכונה להכניס שיפורים בעבודתה, או אפילו להתחיל מפעלים חדשים לגמרי, אחרי שמוסדות פרטיים הוכיחו הלכה למעשה שהשיפורים והמפעלים כדאיים, ומתן שכרם בצדם. כמעט כל השינויים לטובה והתיקונים בשדה החינוך, במוסדות הצדקה, בשמירת בריאות הציבור, וכו', וכו', התחלתם היתה בפעולות של מוסדות פרטיים, שלא חששו לנסות, ושעמדו סוף סוף על דרכי פעולה יעילים וקולעים למטרתם האמיתית. כלל גדול זה השמיענו פעמים רבות בקורסים השונים במכללה. עיקר תפקידם של מוסדות צדקה פרטיים הוא לנסות, לחפש ולהוכיח אילו דרכים תבור לה החברה בטיפולה בבעיות הצפות ועולות מתוך תנאי הקיום. נסיונות נעשים בקנה־מידה מצומצם. קני־מידה כאלה הם בגדר יכולתם של מוסדות צדקה פרטיים. עם הצלחתן של פעולות אלו הן עוברות למוסדות הממשלה, והמוסדות הפרטיים משתחררים כדי לפתוח בנסיונות וחיפושים חדשים. זוהי דרך ההתפתחות של עבודות חברתיות, וזהו סוד השיפור המתמיד של השדה הזה בארצות הברית.

על יסוד האמור יש להניח שאם מוסד הדרכה־מקצועית, בקנה־מידה מוגבל, יסלול את הדרך ויוכיח במעשה מה ואיך לעשות, שפעולה זו תעבור למוסדות הממשלה, ובמקרה זה — לבתי הספר הכלליים, והם, באמצעיהם הענקיים, יספקו שרות מלא לכל אוכלוסית הילדים שבעיר. בצורה זאת יהיה המוסד החדש לא רק עושה אלא גם מעשה, ועל כגון זה אמרו חכמינו: „גדול המעשה יותר מן העושה" (בבא בתרא ט.).

כל העניין לקח את לבי וילהיב את דמיוני.

המשכנו לנתח ולשקול את כל הרעיון עד שיצאה הצעה מעובדה כדלקמן:

„הסתדרות הצדקה" תקים בית ספר שיאפשר לנערים ולנערות, החל מגיל 12, לנסות ולמצוא את מקצועות העבודה שהם רוצים וגם מוכשרים לעשות. בבית הספר יהיו מורים וציוד מתאים לשורה ארוכה של מקצועות ואומנויות הקיימים בעיר ומספקים תעסוקה לשדרות שונות. הילדים יהיו חפשים לנסות את כשרונם במקצועות השונים. המורים יעזרום למצוא את דרכם בכל נסיון חדש עד שכל ילד יגלה מהו שמושך את לבו, ואז תינתן לו הזדמנות להתרכז בזה. ההתרכזות תהיה בצורת הכנה לדרגת שוליה באומנות שבחר לו.

המוסד יצטרך להתחשב גם בזה:

באיזו מידה קיימת דרישה לשוליות בשדה שהילד בחר לו. אין לך גורם הנוטל מנפשו של הנער את היזמה, האמונה בעצמו ובעתידו, כאבטלה הבאה עקב שוק מוצף יותר מדי בדורשי עבודה. זה אומר שהמוסד צריך לקיים קשר חי עם שוק העבודה שבעיר.

העיקר הוא לגלות נטייה וכשרון לסוג עבודה מיוחד בכל ילד. אחרי שמגיעים לגילוי זה, רואים עד כמה מן התדירות יש בשדה התעניינותו. חינוכו המקצועי המעשי שייך כבר לשטחי התעסוקה, או לבית הספר, שמחוץ למוסד.

בשנת 1917 היתה תעשיית הבגדים לגברים ולנשים ברובה בידי יהודים. בערים הגדולות במזרח אמריקה נמצאו אלפי משפחות יהודיות שהתפרנסו ממקצוע זה. היו גם „עבודות שחורות": למשל, העבודה במכונת־תפירה דרשה הכנה קצרה מאד, אבל השכר היה נמוך ביותר. באותו זמן היו שטחי עבודה שדרשו מומחיות, הנקנית רק אחרי שנות הכנה, כגון גזירה, רישום אפנה. הבן שאינו רוצה להיות חייט פשוט כאביו, יתעניין בתעסוקה המכניסה הרבה יותר משכרו של אביו. והוא הדין בתעשיית נעלים, שבוסטון וסביבותיה היוו מרכז חשוב לה.

אחרי שהגענו למסקנות האמורות התחלתי לבקר בחנויות הבגדים הגדולות בכדי לשמוע את דעת המומחים בשדה זה. זכורני שיחה עם מר פרדיננד סטראוס, בעל החנות „מורס ענד קא.". הוא הזמין את בנו לעאן להשתתף בשיחה. הם אמרו שברכה רבה צפונה ברעיון להכנת שוליות. זה יקטין בהרבה את חילופי־גברא (‘hire and fire’) הגורמים

דררא דממונא וגם הפסד בזמן ובפוריות העבודה. זה יאפשר העלאה בשכר העבודה. בעלי בתי החרושת נתקלים תמיד בחוסר שוליות, והם יקדמו הצעה כזאת בברכה. באותו הזמן עלי להביא בחשבון גורם מכריע: את „איגוד הפועלים“. ה„יוניון“ לא יסכים בשום פנים שמספר גדול של שוליות יציף את שוק העבודה, יתחרה עם הפועלים הוותיקים ויגרום להורדת שכר העבודה. הם הציעו שאתייעץ עם ה„יוניון של עובדי המחט“ הקיימת בעיר. שמחתי להצעה זו.

באתי אל משרד ה„יוניון“ ואגולל לפניהם את כל הפרובלימה, הנוגעת בעיקר בילדי הפועלים. אחוז הגון מילדי הפועלים גדל ללא הדרכה מקצועית, ורבים מהם נשארים אובדי דרך בחיים. הם הם העושים „העבודות השחורות“; הם צפויים תמיד לניצול, לאבטלה, לעניות, ולכל הפגעים הנובעים מתוך חוסר הכשרה בנערותם. זה אומר שצריך להשקיף על כל הבעיה כעל פרובלימה חברתית רצינית, שחלק הארי ממנה, בצורה של סבל וצרות, נופל בחלקם של הפועלים. בארתי את הגישה היסודית השואפת לעזור לכל יחיד בהיותו בגיל צעיר למצוא לו את דרך החיים שהוא מסוגל לה ביותר. ואז באה השאלה: אחרי שמגלים סגולה זו, באיזה תחומים נוכל להשתמש בה באופן שיהיה בה מקסימום של תועלת ומינימום של נזק לכל שכבת הפועלים.

אנשי־שיחי במשרד ה„יוניון“ הביטו עלי בראשונה בחשד גלוי. האין בצעד זה תכסיס חבוי של החרשתנים להגדיל את מספר דורשי העבודה ולחתור בזה תחת קיומו של ה„יוניון“? ובכלל, מי אני?

דומני שתמימותי, וכוונתי הפשרה לעבד הצעה קונסטרוקטיבית בלטו למדי. הרגשתי שנוכחו שאינני מרגל או חורש רע. אחרי שיחה ארוכה היתה לנו פגישה שניה. אני בארתי שבאופן פרינציפיוני לא תכניס „הסתדרות הצדקה“ את ראשה במלחמת המעמדות. כמו כן לא תסכים שאיזה צד ישתמש בה לטובתו במלחמה זו. זה הובר למדי בדיונים במכללת קלומביה עם המרצים השונים. בהצעתי יש כוונה פנה לתקן מעוות בחינוכם של ילדים ולהפחית ככל האפשר את הפגעים בעקב אי־הכשרה מקצועית בחיים. הצעתי שבועד־המפקח על מוסד זה תהיה ביאת־כח ישרה של ה„יוניון“, ושל„יוניון“ תהיה קונטרולה שלימה על מספר השוליות שהמוסד יכין למקצועות עבודה שונים. במלים אחרות, במידה רבה יהיה זה כאילו היה המוסד יצירת „איגוד הפועלים“, אלא שכאן תהיה „הסתדרות הצדקה“

אחראית לתקציבו של המוסד, ולהנהלת המוסד, בהתאם לכללים המוסכמים.

התגובה של אנשי־שיחי במשרד ה„יוניון" היתה חיובית בהחלט בנוגע לעצם הגישה של מתן הכנה מקצועית לנוער. לבסוף אמרו שהם יסכימו להקמת מוסד כזה אם הקונטרולה על הכנת השוליות ומספרם יהיה בהחלט בידי ה„יוניון".

בזה ניתן מפתח לשטח חשוב בתעסוקה היהודית. בדומה לזה הלא אפשר לסדר נסיונות גם בשטחים אחרים הדורשים מומחיות, ושכרם הוא ברמה גבוהה יותר מאשר ב„עבודה שחורה" בבית חרושת. נגרות, שרברבות, חשמלאות, מסגרות, הם ארבעה מקצועות הראויים לשימת לב רצינית. בין אלה, כגון חשמלאות, יש צורך בלימוד בבית ספר מקצועי, כמו Wentworth Institute. אין מחובתו של המוסד שלנו לתת את כל ההכנה, די לו שהוא עוזר לנער לגלות שיש לו נטייה ויכולת להסתגל למקצוע ידוע. המוסד יכול לעשות אז אחד משני אלה:

לעניין את ההורים עד כדי כך שיסכימו לשאת בעצמם בכל הוצאות חינוכו המקצועית של בנם, או —

במקרה שההורים אינם יכולים בשום פנים לשאת בהוצאות הנזכרות, תשתדל „הסתדרות הצדקה", באמצעות אינסטנציה מיוחדה, למצוא פרס לנער הזה, או אפילו לזקוף את הוצאות חינוכו כמילווה. אחרי שיתחיל החניך להרוויח, יתחיל לפרוע קמעא קמעא את החוב הזה. צריך שיהיה ברור למקבל הפרס שלמרות יכולתו להשתמש בכל שכרו לצרכיו הפרטיים, עליו להכיר שבלי ההלוואה לחינוכו המקצועי היתה הכנסתו פחותה בהרבה. על יסוד זה עליו להטיל על עצמו צמצום בהוצאותיו עד גמר פרעון חובו. כל זה הוא ענין לעצמו. אבל זו היא דוגמה לאפשרות עיצובה של התכנית בשלימותה, מבלי להטיל על המוסד „תקציב נפוח".

מר ולדמן היה טרוד ביותר בשבועות האלה, אבל הספקתי להיפגש אתו. בארתי שלפי מה שראיתי ב„היברו אינדוסטריאל סקול" אין בו מן התועלת המרובה. ההנהלה והרכב חברי הקונטרולה אינם גמישים ועירנים למדי בכדי להכניס שינויים ותיקונים יסודיים. אני הגעתי למסקנה שבין שיקיימו את המוסד בצורתו הנוכחית או לא, יש צורך גדול ביצירת מוסד לנערים ונערות לשם „גילוי נטייה מקצועית בכל אחד ואחד מהם". מר ולדמן אמר, שכנראה הולך אני בדרך חקירה נכונה, ושהוועד ישמח לשמוע הצעה קונסטרוקטיבית מבוססת ומנומקת. הוא אמר שיש לי „יד חפשית"

בחקירתי, ושלא אדאג לתוצאות. המגבית שהתקיימה בראשית השנה הצליחה כל כך שבקופה שמורים כמאה אלף דולר. סכום זה נועד להשקעות במפעלים חברתיים חדשים. אם הצעתי תתקבל אז לא יהיה עיכוב תקציבי. דברי מר ולדמן עודדוני להמשיך בקו שהתויתי לי.

בינתיים ביקרתי כמה פעמים את ה„אינדוסטריאל סקול״ בכדי למסור תמונה שלימה מפרטי עבודתו ומהיקפה. הגברת בּמבּר עזרה במיטב יכולתה.

לאחר ששהיתי בבוסטון ארבע שבועות וחצי חזרתי לקלומביה להמשיך את לימודי בעונת הקיץ. באמצע אבגוסט חזרתי לבוסטון.

מר ולדמן יעצני להיפגש עם אנשים שונים, המעוניינים ב„היברו אינדוסטריאל סקול״, כדי לשמוע את חוות דעתם על המוסד ועל סיפוייו.

היו לי עוד פגישות עם דר. אללען. הוא עזר לי להשיג פרטים על שכר מורים ועוזרים בבתי ספר למלאכה. הוא הביע את דעתו שאני מתקרב למסקנות מסויימות ומנומקות למדי, ולפיכך כבר יכול אני להתחיל לקבוע את כל המסקר בכתב.

מאז התמכרתי לכתיבת המסקר. מסרתי תאור שלם על פעולותיו של ה„אינדוסטריאל סקול״. מסרתי גם כן את הערכתי, שהוא חסר גרעין יסודי ותכלית שיטתית. פעולותיו אינן אלא מגע קל בחיי השכונה: „סוֹנדיי סקול״ קטן, איזה כיתות לאנגלית, קצת התאמנות בעבודת־מחט, „שמלות־סיום״ לנערות, הוראת התנהגות בפגישה עם זרים, פגישות מעטות עם הורים, וכל זה בממדים קטנים ובסביבה המתייחסת לכל התכנית בביטול.

אז פרטתי את הצורך במוסד טרום־מקצועי, שיעזור לגלות את נטייתו של כל ילד בבחירת מקצוע בחיים, ולהיווכח אם הבחירה היא מעשית. אחרי שהילד מראה יציבות בהחלטתו מכוון אותו המוסד אל בית־ספר או אל בית־חרושת, שבו יקבל התאמנות והתמחות במקצוע שבחר לו.

התקציב, שנמסר בפרטות, עלה ל־18,000 $ לשנה. ב־1917 היה ערך הכסף גדול בהרבה מערכו באמצע המאה הזו.

יש לשער שאילו הוקם בית ספר טרום־מקצועי שהיה מתקיים מספר שנים, דעת הקהל היתה מתחילה להגביר את הדרישה לכלול את כל אוכלוסית הילדים שבעיר. דרישה זאת היתה מניחה יסוד להעברת השרות, שבעיקרו ובעצם טבעו הוא פעולה חינוכית, לבתי הספר הכלליים שבעיר, ממש כשם שקרה לשרותי ציבור אחרים: בדיקת בריאות הילדים, סעודת־צהרים לילדים בבתי הספר, קורסים לבוגרים, הכנסת פעולות השכונה

לבניני בתי הספר המקומיים, פעולות־קיץ עם ילדים במשך ירחי החופש, ועוד. הממשלה אינה ממהרת להעביר אליה פעולות נוספות, אפילו אם הצלחתם במוסדות פרטיים ודאית, אבל סוף הכבוד לבוא, ודרישות מתמידות של הציבור פותחות שערים במוסדות ציבוריים.

המסקר תפס למעלה ממאה עמודים. הכינותי שתי העתקות, אחת בעד מר ולדמן ואחת לי. מר ולדמן קבע לי ראיון אחר סגירת המשרד. עוזרו, מר סיווערס, נכח בפגישה.

בראשונה נתן לי לבאר את כל ההצעה. אחר כך התחיל להקיפני בשאלות „כתנורו של עכנאי". הוא דרש הנמקה וביסוס לכל עיקרי ההצעה. גישתו היתה התקפה חריפה, המחפשת מומים ומקומות תורפה. הוא דרש ממני ליישב את כל הערעורים, הספקות והדעות המתנגדות שהשמיע. אני בארתי לו לפי יכולתי. ברור היה שלבסוף יאמר שכל המסקר איננו ראוי אפילו „לצור על פי צלוחית". אבל שגיתי. מר ואלדמן חפץ להעבירני דרך מדור הביקורת הציבורית, לטעום את טעמה ולהיכוות בגחלתה, ולראות כיצד אחלץ ממבחן קשה זה. אחרי עבור יותר משעה אמר לי שהוא שמח מאד על המסקר, ושהצעתי ראויה לשימת לב רצינית.

אחרי איזה זמן סיפר לי שיום לפני זה בא למשרדו אדם ישיש שנחשב בין התורמים הגדולים של „הסתדרות הצדקה". האיש אמר שהגיעו אליו שמועות שמתנכלים לקיומו של ה„אינדוסטריאל סקול". מוסד זה קיים זה דור שלם. יש משפחות שהשקיעו בו כסף, מרץ ותקוות. הוא יקר להן מאד, והוא כמעט חלק בלתי נפרד מעולמן הרוחני. „מדוע", הוסיף הישיש, „תחפוץ „הסתדרות הצדקה" לסגור מוסד יקר כזה בלי שום חקירה ודרישה?" הוא ואשתו מזועזעים מאד ממשמע אזנם, והוא בא לברר את הדבר.

ואלדמן ניגש אל ארונו ויוציא את טופס מסקרי, על כל מאה דפיו, שנתנו לו צורת ספר, ויראהו לאורחו.

„זוהי חקירה יסודית שנעשתה כבר בשטח עבודתו של המוסד. אבל אנחנו לא נעשה שום דבר לפני שנעמוד על מהותו של כל פרט, ואחרי שנבוא בדברים עם כל ידידי המוסד ועם כל האנשים המעוניינים בשרות הנוער והציבור. אנו שואפים להיטיב ולבנות ולא לקלקל ולהרוס".

האורח שמח מאד לראות את המסקר (הוא לא קרא אותו). עצם העובדה ש„הסתדרות הצדקה" טרחה לערוך מסקר „עבה" כזה מוכיחה שהיא

לא תהיה פזיזה, שהיא תשקול את כל צעדיה בזהירות ובדעת. הוא אמר שמר ואלדמן הרגיע את רוחו, ושהוא ירגיע את אשתו ואת יתר המקורבים הדואגים לשלום המוסד.

„רואה אתה", אמר מר ואלדמן, „המסקר שלך הביא לי כבר טובה רבה".

במקרה אחר אמר לי שהוא עבר על המסקר בעיון והוא חושב שהצעתי ליסד בית־ספר טרום־מקצועי הוא רעיון מצוין.

למעשה נשאר המסקר מיותם. מר ואלדמן לא נשאר בבוסטון זמן רב, ועד שעזב את משרתו הספיק לייסד סניפים שונים של „הסתדרות הצדקה". מוסדות אלה היו חלק מתכנית בעלת־מעוף, שהביאו לשינוי־ערכין בהיקף פעולותיה של „הסתדרות הצדקה". הם גם בלעו את כל „הכספים החפשיים", באופן שבית ספר טרום־מקצועי צריך היה להילחם לא רק על עצם ערכו, אלא גם למצוא מקורות חדשים למימונו.

אחרי שמסרתי את המסקר למר ואלדמן לא התעניינתי בו יותר. שדה־עבודה שני כבש את כל מעייני, זמני ומרצי. וככה נשאר המסקר מונח בארון „הסתדרות הצדקה" עד שהצפיפות במשרד אילצה להעביר את הניירות הישנים למקום־גנזים במרתף. משרד „הסתדרות הצדקה" העתיק את דירתו פעמים אחדות, והמסקר נעלם. למעשה לא יצא כלום מהצעתי.

אולם ה„אינדוסטריאל סקול" ראה צורך בכל זאת להכניס שינויים בעבודתו. הוא עבר ל־22 רחוב Bowdoin, בוועסט ענד. הוא שינה את שמו ל־ Hecht Neighborhood House שפתח את שעריו למפעלי השכונה, וביניהם גם לילדים בלתי יהודים. מנהלת חדשה, הלן ספטל, מילאה את מקומה של מרת גולדה במבר, אחרי שעברו עליה ארבעים שנות שרות. התכנית הלכה והתרחבה. ב־1936 עבר המוסד לקצה השני של בוסטון, דורטשסטר, אחרי שכמעט כל 35,000 היהודים שהיו בוועסט ענד ב־1917, עקרו את דירתם ויתפזרו במטרופולין של בוסטון. במקומו החדש שינה המוסד את שמו ל„העכט האוז", ויעשה בעיקר „מרכז", שפירושו מוסד הפותח שעריו לשכונה על עיניה, פעולותיה ואספותיה. תחת הנהלתו של מר אֶד. סידמן, התרחב המוסד ובו כמאה קלובים לנוער, בית ספר גדול ליום א', „גן־ילדים" כללי ובו כמאה ילד, מחנה־קיץ יומי, מקום־אספות לבוגרים, פעולות אומנות ואמנות, ומקום נופש והתבדרות לזקני השכונה. ההנהלה עברה כמעט כולה לידי ועד מקומי, בהתאם לתפיסתו של מר ואלדמן, שדוקא אנשי השכונה

ינהלו את מוסדות שכונתם, במקום מה שהיה נהוג שוועדים מ„אצילי ישראל" העשירים, היו המפקחים והמנהלים.

אשר לי, מצאתי בטיפולי זה חויה מעשירה ומרעננת. ניתן לי שדה חדש לחרוש בו. בימים ההם עדיין לא היו מומחים. אנשים חיפשו, גיששו, ניחשו, הציעו תיאוריות שערכן האמיתי נודע רק אחרי שעברו דרך כור הנסיון בעולם המעשה. מסקר זה פקח את עיני, ממש כדברי אותו הפרופסור במכללת קלומביה על דבר מתן עדיפות לאדם המציע למלא הזמנה בעד 3.00 $ לאמה מרובעת, כנגד הצעה של 3.10 $ (ח"א, פרק „התפקחות"). עבודה זו שעשיתי הוציאה אותי מד' אמות של עולם החינוך העברי המצומצם, ששקעתי בו שוב במשך חמש שנותי באינדיאנפוליס. בזמן ההוא אמרתי שעוד מעט ואֶפנס לשדה העבודה החברתית, אבל גורלי הכין לי סעודת־חיים אחרת.

פרופסור צבי שארפשטיין
ראש וראשון בדורנו בחיבור ספרי לימוד וחינוך לקטנים ולבוגרים

המסקר החינוכי

בתי הספר בבוסטון

בשנת 1654 באו המהגרים היהודים הראשונים, 23 במספר, לניו־אמסטרדם, שהיא עיר ניו־יורק כיום. החוקר ההסטוריון לי מ. פרידמן*) מוכיח על יסוד תעודות שכבר ב־1648 נמצאו יהודים בבוסטון שעברו בה לרגל מסחרם. מה שנעלה מעל כל ספק הוא שב־1843 יסדו 18 יהודים את בית הכנסת הראשון בבוסטון בשם „אוהב שלום". יהודים מלומדים לא היו ביניהם, ומורים עברים לא כל שכן. המהגרים האלה הקימו בית ספר ליום א' עוד באותה השנה. קרוב לארבעים שנה, עד 1892, היה „בית הספר ליום א'" המוסד הטיפוסי להפצת חינוך יהודי בבוסטון. במשך השנים הללו נעשו נסיונות שונים לקיים בית־ספר עברי. עד כמה שידוע היו אלה נסיונות סרק, שצצו ונבלו. מאז שהחלו יהודי מזרח אירופה לבוא לאמריקה ב־1881 נפתחו „חדרים", בצביון ה„חדר" המסורתי.

ב־1892 נוסד בית ספר מסודר בשם „וועסט ענד תלמוד תורה", המתקיים עד היום (1956). חוסר מורים מנוסים, וחוסר אמונה בלב המהגרים שאפשר לטעת משהו מידיעת התורה בקרב הדור הצעיר באמריקה, גרמו לזה שכמעט כל תכנית הלימודים עמדה על קריאה מיכנית בסידור ו„דאַוונען", קריאת התפילות בעברית.

רק בראשית המאה העשרים, עם בואם של מורים מנוסים שידעו את הלשון העברית, נעשו נסיונות לייסד בית ספר עברי מודרני. בשנת 1904 החלו שני בחורים צעירים, ישראל ומאיר אברמס**), שקיבלו חינוך עברי יסודי ברוסיה, ללמד קבוצת ילדים בעברית. הם עשו את זאת כמתנדבים, וימשיכו את פעולתם כשלוש שנים. הם התאספו בחדר שכור ברחוב

(* Lee M. Friedman. „The Jewish Advocate", Boston, Tercentenary Issue, Magazine Supplement, p. 3, Jan. 27, 1955.

**) ישראל אברמס עומד זה כארבעים שנה בראש מוסד עברי גדול בעיר פיטסבורג.

לעווערעט, וועסט ענד. ידידים אחדים שילמו את שכר־הדירה. עבודתם לא פורסמה למדי, והיא נשארה נסיון ערירי. התחלה שהיה לה המשך פורה נעשתה על ידי מוסד ציוני, „דזואיש פיפלס אינסטיטוט", שהוא זכאי לציון מיוחד.

עוד בשנת 1897 נוסדה בבוסטון אגודה ציונית בשם „אגודת ציון". „בני ציון" נוסדה ב־1901, ואחריה באו האגודות „בני ובנות ציון", „דורשי ציון", ועוד מספר אגודות. נוסד גם כן „קאונסיל ציוני", שריכז את עבודת האגודות השונות. הצורך במקום־פגישה קבוע לעובדים ולעבודות הציוניות הניע מספר אנשים לייסד מרכז כזה. הם שכרו את הבית ב־62 רחוב טשיימברס, בוועסט ענד וכינוהו בשם „דזואיש פיפלס אינסטיטוט". בית זה שימש מקום־פגישה לעובדים וגם כמועדון חברתי. בשנת 1904 יצאה הקריאה מאת הועידה הציונית הארצית לכל ציוני אמריקה לרכז כוחות בשדה החינוך, שהיה מוזנח עד מאד. כתגובה לקריאה זו החלה קבוצת ציונים צעירים, שעיקר חינוכם היה באמריקה, לייסד „בתי ספר ליום ראשון". ב„דזואיש פיפלס אינסטיטוט" היו מתכנסים לרוב בני מזרח אירופה, שעיקר חינוכם היהודי היה בעולם הישן. הם לא הסתפקו בסעודת־חינוך קלילה, כזו של „בית הספר ליום א'". הם חפצו בבית ספר שבו לומדים בכל ימות השבוע. לשם זה החליטו לפתוח בית ספר עברי מודרני, כצביון ה„חדר המתוקן" שקנה לו כבר שם ברוסיה, בפולניה, בגליציה וברומניה. הם החליטו לקרוא את בית ספרם בשם „עבריה" *).

בית הספר „עבריה", 62 רחוב טשיימברס, וועסט ענד.

בית הספר הזה נפתח בינואר, 1907 (טבת, תרס"ז) ברחוב לעווערעט. המורה הראשון היה אדם צעיר בשם מוריס קפלן, בשכר שלושה דולרים לשבוע. מר קפלן (דר. קפלן אחר כך), קנה לו נסיון־מה בהוראה על פי ה„שיטה הטבעית", כפי שהיו קוראים לשיטת „עברית בעברית", ב„חדר מתוקן" בווארשה. הנחת המורה וחברי הוועד שהעמידו אותו היתה שדין

*) „בחודש טבת שנת תרס"ז חלקו מודעות בשם „שוחרי שפת עבר" והזמינו את יהודי בוסטון לאספה להתוכח בשאלה כיצד לשכלל את החנוך העברי". באספה החליטו לפתוח בית ספר מודרני וכינסו כחמשה עשר תלמידים. („תולדות החנוך בישראל בדורות האחרונים", צבי שארפשטיין, ח"ב, עמ. 209).

הקניית השפה העברית כדין הקניית איזו שפה שהיא, והיות שכובעו של מר קפלן היה קרוע, ולא היה לפי כבודו ללמד בכובע קרוע, התחיל להורות בגילוי־ראש. הדבר עשה לו כנפים בחוגי החרדים. בשנים ההן התקיימה פעולה מרוכזת של מיסיונרים בשכונות היהודיות. היו מיסיונרים שהטיפו ברחוב כשהם מלובשים טלית. הם השתדלו להיראות כיהודים. מתח־תמיד של התרגזות כלפי „צייידי־נשמות" היה קיים בחוגים האורטו־דוקסים. התגובה הראשונה על הקמתו של בית הספר החדש היתה: „אפשר שהוא טכסיס מיסיונרי חדש?". גם בלעדי חשד זה נחשב המעשה ל„סקנדל": היתכן שמישהו יעיז ללמד עברית בגילוי ראש? הלא זוהי התחלה ל„הסרת העטרה", לחילול קדושתה של „לשון קודש", ל„כיבוש המלכה בבית", ואפשר שזהו צעד ראשון ל„העמדת צלם בהיכל", חס ושלום! אלפי מהגרים זכרו את נסיונם המר עם חדירת התנועה הסוציאליסטית לרחוב היהודים, ומה שעלה לשמירת המצוות והיהדות ברוסיה. באמריקה הצליחו המהגרים לקיים רק שיירים מהחיים המסורתיים. והנה מנסים עכשו להכניס „גוֹיאיש־קייט" ב„לשפת הגזית", בקודש הקדשים, בבית אולפנא שבו צריך להנך את הילדים בדרכי אמונה ושמירת התורה. על כגון זה הלא אמרו רבותינו, זכרונם לברכה: „איוב ששתק נידון ביסורים!" (סוטה יא.). „צריך להרעיש שמים וארץ נגד חילול קודש זה!" סערת מחאה הקיפה את חוגי הרבנים האורטודוקסים. הוועד־המפקח של „עבריה" ומר קפלן נוכחו כי לא תהיה תפארתם בדרך שאחזו בה, ואפשר שהיא תסכן את עצם קיומו של בית הספר. הם מיהרו להידבר עם הרבנים ולהוכיח שלא היתה להם שום כוונה זרה. הם חשבו שלימוד השפה העברית בתור שפה דינו כדין לימוד חילוני. אבל אם זה רע בעיני העדה, אז חס לו לזרעו של אברהם אבינו לקיים מעשה שיש בו משום הקנטת המאמינים! הכובע הושב למקומו, ומאז למדו ב„עבריה" כמו שלמדו אבותינו ואבות אבותינו — בראש מכוסה. הם עוד הרחיקו לכת: הם הזמינו את רבי זלמן יעקב פרידרמן ועוד רבנים ובעלי בתים לשבת בכיתה ולשמוע לכל פרטי השעורים, ואז יווכחו שהם חשדו בכשרים, שכל עצם הלימוד מכוון ליצור „דרך ארוכה וקצרה" ללימוד התורה הקדושה. הרבנים באו, שמעו, התעניינו, והמחאה הקולנית שככה. בסוף זמן א' נערכה חגיגה פומבית, שבחלקה הגדול היתה בחינה פומבית, להראות לציבור מה שהילדים הצליחו לרכוש להם במשך חצי שנה. רבנים ובעלי בתים באו, שמעו, בחנו את הילדים, הללו את המורה ואת התלמידים,

ויעזבו — ובלבם חשד שאין להזיזו שאחרי ככלות הכל — „עבריה" הוא בית ספר אפיקורסי!

גורל „עבריה" היה כגורל אותה הבתולה שנשאה אתה כתב־עדות מהמרא דאתרא שהיא עדיין בבתוליה, אלא שהיא „מופת עץ"! עשר שנים אחרי ייסודו של בית הספר, בבואי לבוסטון, נפגשתי עם בעלי בתים ורבנים, וביניהם גם רבי פרידרמן, שראה והכיר את בית־הספר. הוא אמר לי ברורות ובמרירות ש„עבריה" הוא מוסד אפיקורסי! זה כוחו של „שם רע", בין שמישהו מוציאו על חברו, ובין שאדם יוצר אותו על עצמו. אין לבטלו, להכחישו ולהוכיח שהוא טעות מעיקרא. כל הטרחות לשוא!

התוצאות מהיחס הזה היו קשות מאד. שיטת „עברית בעברית", או כפי שרבים כינוה „עברי בעברי", נחתמה בחותם של הקדמה לאפיקורסות. וועסט ענד, שבה נמצאה „עבריה", היתה השכונה היהודית המאוכלסת ביותר. ב־1917 היו בה כ־35,000 יהודים. הרבה יהודים אמידים גרו בה, ובמובן חינוכי היתה „מרכז־הכובד" בעיר. בית הספר „עבריה" היה הגדול ביותר, יותר מכפלים מאיזה בית ספר אחר בבוסטון, והמצוין ביותר. אבל מצבו החמרי היה קשה. היהודים האמידים סרבו לתמוך בו; מוסדות אחרים נלחמו בו ויכריזו שהוא נוטה מדרך היהדות. קשה למצוא דרכי הגנה במלחמה כזו. המוסד סבל מעניות בכל שטחי עבודתו. לאשרו נמצא לו גואל: מר הנרי ה. לבינסון. הוא היה רווק ובעל אמצעים שגדל באמריקה. ידיעותיו במקורות העבריים היו מצומצמות, אבל ה' נתן לו נשמה גדולה, לב טוב, רוח נדיבה, ורטט קדושה ליהדות ולקניניה. הוא לא ביקש גדולה לעצמו. כל חפצו היה לעזור לקיים את הערכים הרוחניים שלנו. הוא בא לעזרת המוסד בסכומים גדולים, לפי ערך הכסף בימים ההם, במשך שנים רבות. לא תמיד ידעו חברי הוועד לקיים קשרים הוגנים אתו, ומדי פעם עזב את המוסד, אבל לבו, לב יהודי טהור, לא נתנהו להיבדל מחבריו הכואבים את כאב קיומו של מרכז חינוכי זה, ויחזור אליהם עוד פעם ועוד פעם, וידו הנדיבה היתה פתוחה תמיד. בראשית בואי לבוסטון מצאתי מצב של „ברוגז" בין מר לבינסון והמוסד. חברי הוועד המפקח ביקשוני להיות שליח מצוה ולקרב רחוקים. נדברתי עם מר לבינסון והוא לא התנגד כלל לדברי הפיוס שהבאתי אתי. בהצגה שנערכה בתיאטרון באותו חורף, שהכנסתה היתה מוקדשת למוסד, השתתף מר לבינסון בתכנית, וכאשר השמיעו על תרומות, תרם מאה דולר. זה היה סכום עצום בימים ההם. כל עמל חברי הוועד במשך השנה, וכל המקורות ביחד, הכניסו כאלפיים דולר. מאה

דולר, בחדא מחתא מאיש אחד, היה ממש „מן השמים". הלבבות נתקרבו שוב, וריקודי השטן הקודמים נעלמו לבלי שוב *).

בין אלה שעמלו ביצירת „עבריה", שלא עזבוה כל שנות קיומה היו: ישראל הסקין, א. ס. קוביצקי, מוזס קפלן, בנימין רבלסקי ויעקב רוזנברג. היו עוד עובדים מסורים שנשאו בעול קיומה, למרות החמרת התנאים שבשכונה, שבמשך השנים הלכה והתרוקנה מיהודיה עד שנשאר בה רק קומץ קטן.

385 תלמידים ותלמידות ביקרו בבית הספר. 13 כיתות היו בו ולהן חמשה מורים מבוגרים ובעלי נסיון, והמנהל היה אחד מהם. לכל מורה היו שתי כיתות. היו גם שלשה מורים צעירים, ולכל אחד מהם כיתה אחת. צעירים אלה סיימו את בית הספר „עבריה" לפני שנתים, בערך, ויתקבלו להורות בכיתות הנמוכות.

המורים־הצעירים לא היו מזויינים בידיעות מספיקות להוראה. אבל זה היה בשנות מלחמת העולם הראשונה. ההגירה מאירופה פסקה לפני שלוש שנים. בכל הארץ היתה תעסוקה שלימה ומקיפה לכל האוכלוסיה. בהשפעת המלחמה עלה שכר העבודה בהרבה, ומי זה יחפוץ לתלות את פרנסתו על קרן הצבי של שכר הוראה עברית? מר הירש, המנהל, קיבל עשרים דולר לשבוע לפרנסת משפחתו בת חמש נפשות. המורים המבוגרים קיבלו 16 $, 14 $, 11 $, לשבוע בעד הוראה שלימה: שתי כיתות למורה, 18 שעות הוראה לשבוע. המורים החלקיים קיבלו: 6 $, 5 $, 4 $ בעד הוראת כיתה

*) רוצה אני להציב בזה ציון לשלשת האחים: הנרי ה. לבינסון הנזכר, יוסף לבינסון שהיה קשיש ממנו, דוזליוס לבינסון. הנרי המשיך להקדיש את כל מרצו וכל הכנסתו, למעלה מצרכיו המצומצמים, לבית הספר „עבריה" וליתר בתי החינוך והצדקה שבעיר. הוא גם תמך ביד נדיבה מאד בתנועה הציונית. יום אחד אמר לי: „דע לך שאני עוסק במה שאני עוסק לא לכבוד עצמי או למילוי תאוותי. מסתפק במועט אני, אבל ברצוני להרויח כסף כדי שאוכל לתמוך במוסדות ובתנועות שהם חיינו ואורך ימינו. יום אחד מצא הו מת בחדר עבודתו. כל ימיו נזהר מלהטריח אחרים, וגם מותו בא מבלי להטריד את מישהו.

אחיו הקשיש ממנו, יוסף לבינסון, הספיק לספוג תורה ודעת לפני בואו לארצות הברית, והוא נחשב בין בעלי הבתים המשכילים שבעיר. כל ימיו עסק בצרכי ציבור באמונה, ובהשפעתו הוקם הבנין הכי גדול לבית ספר, „בית אל", בדורטשסטר, שמאז הוא ממשיך (1954) להיות הגדול ביותר בניו־אינגלנד. הוא היה גם נשיא בית הכנסת „בית אל", ויהווה דוגמה עילאית לטיפוס של „פרזידנט" בבית כנסת חרדי באמריקה.

האח השלישי דוזליוס, היה רווק כאהיו הנרי, וכמוהו היה סמל של יהודי בעל לב טוב. ב־1928 נכנס אלי וישאלני אם אפשר להקים איזה זכר לשני אחיו, הנרי ויוסף שהלכו כבר לעולמם, בסכום של 500 $. החלטנו על קרן קיימת לזכרם בבית המדרש למורים. מפירות הקרן ינתן בכל שנה פרס לתלמיד מצטיין. למחרת בבוקר הופיע בפתח משרדי ובידו המחאה על סך 500 $. „למה זה מיהרת להמציא את כל הסכום", שאלתיו. „הבטחתי", ענה, „ואסור להחמיץ מצוה".

זכר שלישיה טהורה זו לברכה!

אחת. הם היו סטודנטים שגרו בבית הוריהם, והכנסה זו הספיקה להם להוצאות צדדיות. במשך המסקר מצאתי שמכה זו של מורים צעירים וחסרי נסיון, היתה מכה דכולי עלמא בבוסטון: אין לך בית־ספר שלא החזיק לפחות מורה צעיר אחד. העסקת צעירים אלה הקלה על המצב החמרי: שכרם הנמוך הפחית במעט את עול כלכלת בתי הספר.

כל תקציבו של בית־הספר „עבריה" עלה לשבעת אלפים דולר לשנה. בימינו כמעט שאי אפשר לצייר בדמיוננו מוסד בן ארבע מאות תלמיד שיתקיים על תקציב של שבעת אלפים דולר לשנה! 70% מהסכום הזה באו משכר לימוד, והיתר נאסף ממקורות שונים. הצד השווה בכולם שהכנסה זעומה זו נרכשה בעמל אין קץ מצד העובדים המסורים של הוועד המפקח ו„אגודת הנשים" שעל ידו.

פרטים נוספים על בית הספר הזה רשומים בטבלאות ג, ד, עמודים 34—35.

„וועסט ענד היבּרוּ פּרי סקול", 3 רחוב פאפלאר, וועסט ענד

לא רחוק מ„עבריה" היה בית ספר בשם „וועסט ענד היברו פרי סקול", שנוסד ב־1892. בו נמצאו 200 נערים ולהם חמשה מורים. זה היה תלמוד־תורה טיפוסי של „בית חרושת לעברי". הוא היה העתקה של ה„חדר" מהעולם הישן על רוב מגרעותיו ובחסרון רוב מעלותיו. המורים היו מסוג ה„מלמדים". ההוראה היתה באידית. המשמעת גרועה והלימוד מרוכז בקריאת „עברי". רק ילדים מעטים זכו להגיע ללימוד חומש. בית ספר זה היה „על טהרת הקודש" — בניגוד ל„עבריה". רק נערים נתקבלו בו. לימוד „דאַוונען" היה יסוד היסודות של תכנית הלימודים. התלמידים לא הרבו להישאר בו, ורובו היה מורכב ממתחילים. מזה הטעם תפסה קריאת „עברי" את חלק הארי בתכניתה של כל כיתה. המורים קיבלו עשרה דולרים לשבוע בעד עשרים שעות הוראה. חדרי הלימוד היו במצב גרוע ביותר. שנים מהם שימשו כבית כנסת בהגיע זמן תפילה. רוב התלמידים באו מבתי עניים, וכלכלת המוסד נבעה ממקורות שונים וגם משונים, כפי שאבאר בהגיעי לחלק הפיננסי של בתי הספר.

אחרי זמן נודע לי שאחד המורים ידע עברית וגם דיבר עברית רהוטה, אלא שהוא נסחף בזרם שיטת ההוראה של הת"ת והפך להיות כאחד ה„מלמדים".

בבית ספר זה נמצאה גם כיתת גמרא שלמדה בכל יום. המורה היה רבי ליפלנד, ושכרו שבעה דולרים לשבוע. רוב התלמידים בכיתה זו היו מבני מהגרים שבאו מאירופה, ולהם הכנה יסודית שרכשו לפני בואם לאמריקה.

תולדות כיתת־גמרא זו ראויה להירשם. את הסיפור הבא מסר לי מר ש. מונדליק, עורך דין, שהיה בין הקבוצה הנזכרת לקמן:

ב־1915 סיימה כיתה אחת ב„עבריה" את תכנית הלימודים של בית הספר. בראשית שנת הלימודים הבאה לא יכול בית הספר, מטעם כספי, להחזיק מורה מיוחד למסיימים אלה. אבל נפשם חשקה בתורה. הם חפצו ללמוד גמרא, ובראותם שב„עבריה" אינם יכולים לקיים אותם, התחלקו לקבוצות וילכו וידפקו על דלתות הרבנים שבשכונה בבקשה שמישהו ילמד אותם. אבל הם היו בוגרים של בית ספר ששמו הלך לפניו שמלמדים בו אפיקורסות, ורבי שיקח אפיקורסים צעירים אלה תחת כנפיו מי יודע מה שיעלה לו, לעמדתו ולפרנסתו הזעומה! אחד אחד דחו הרבנים את הצעירים באמתלאות שונות. קבוצה קטנה, שמונדליק הנ"ל נמנה בתוכה, באה לרבי פרידרמן. רבי זה היה אישיות יוצאת מן הכלל. הוא היה בעל צורה, נואם מצויין, קולו כקול הארי, בעל אופי חזק, ובכלל אדם פיקח ושנון.

קבוצת התלמידים באה אליו ויאמרו:

„סיימנו את בית הספר „עבריה". הם אינם יכולים לקיים אותנו יותר. אבל נפשנו חשקה בתורה. רוצים אנו ללמוד גמרא, ואנחנו באנו לבקש שתלמד אותנו".

„האם באמת ובתמים אתם רוצים ללמוד?"

„בלב ונפש".

„מה מספרכם?"

„משמונה עשר עד עשרים".

„טוב, אני אלמד אתכם, אבל אתם רואים שבביתי אין חדר גדול למדי לקבוצה כזאת. עליכם למצוא מקום".

„יש לנו מקום מן המוכן: בבית ספרנו ‚עבריה'".

רבי פרידרמן היכה בידו על השולחן: „אני רוצה ב„מקום־קדוש"! בית־ספר ‚עבריה' איננו ‚מקום־קדוש'!"

הצעירים התפזרו בשכונה לבקש להם מקום. מר מוזס קפלן, אחד העובדים המסורים של „עבריה", פנה לאביו, דוד איצי קפלן, שהיה בעל

השפעה בבית הספר „וועסט ענד היברו פרי סקול", שבו היה רבי פרידרמן פעיל, והיה „כשר" לכל הדעות. השתדלותו של ר' דוד איצי הצליחה, ובית הספר פינה חדר לקבוצת האפיקורסים הצעירים שנפשם חשקה בתורה. שנה שלימה היה רבי פרידרמן נפגש אתם פעמים בשבוע, שתי שעות בכל פעם, ומלמד אותם במסכת בבא מציעא. רבי פרידרמן היה מורה מצויין, „בעל־הסברה", והוא ריתק אותם לתלמודם. הוא לימד אותם חינם, על פי הכלל „מה אני בחינם אף אתם נמי בחינם" (נדרים לז.). בימים ההם, שבהם התפרנסו הרבנים האורטודוקסים מלקיטת פירורים שבאו אליהם במקרה, היה מפעלו של רבי דגול זה קרבן לא קטן. הוא המשיך במסירות, לשמחתם של צעירים אלה שצמאו לדבר ה'.

באביב של השנה ההיא ערך בית הספר „וועסט ענד היברו פרי סקול" חגיגה פומבית, ובתכנית הכניסו, בתור „גולת הכותרת", את הופעתם של תלמידי כיתת התלמוד שאספו לתוך בנינם. חברי הכיתה שמעו על זה ויאמרו: „אם זה יכניס כסף, אז אנו דורשים שהכסף ימסר לבית ספרנו „עבריה", שהביא אותנו לדרגה זו!", וכאשר לא נענו להם — נמנעו מהופיע בתכנית שכבר פורסמה. בינתיים סיימו רבים מהם את בית הספר התיכוני ויתחילו להתפזר במכללות שונות. באותו הזמן נוכחו מפקחי „עבריה" ששגו אשתקד בהזנחת קבוצה זו, ויחליטו שבשנה הבאה ימשיכו לטפל בקבוצת המסיימים החדשה. בשל גורמים אלה נתפרדה חבילת לומדי־גמרא זו בסוף השנה.

בבית הספר „וועסט ענד היברו פרי סקול" לא חפצו לוותר על המצוה הגדולה של תמיכת לומדי גמרא, ויקומו ויסדרו כיתת גמרא באמצעיהם הם. ר' דוד איצי הנזכר היה מראשי העוסקים ביצירה זו, ויקראו את הכיתה על שמו: „בית דוד". לכיתת־גמרא זו היו גלגולים רבים, גלגולי בנין וגלגולי שכונה, במשך השנים והיא קיימת תחת שם „ישיבה" עד היום (1954).

בית הספר „עדת ישורון", קרן בלוּ היללּ עוועניוּ ורחוב ברונזוויק, רוקסבּוּרי

עוד בראשית בואי לבוסטון אמרתי להיפגש עם מ. מ. תּוּמרוּב, (עמ. 1). כי עוד לפני לכתי לאינדיאנפוליס הייתי נפגש אתו בשבתות בבית התפילה שב„סטאוּן עוו. תלמוד תורה", בּבּרוֹנזוויל, ברוקלין. מ. מ. תומרוב,

בנימין הירש, קלמן ווייטמן, אברהם גולד, י. ז. פרישברג ועוד אחרים היו מראשוני המורים בניו־יורק שהכניסו את שיטת „עברית בעברית" לבית ספר ציבורי. תומרוב עבר אז לבוסטון. זמן מה לימד ב„עבריה", ואחר כך שימש בו כמנהל, ואז עבר לבית הספר „עדת ישורון", ברוקסבורי.

בבית הספר נפגשתי עם מר ז. שוהם, שהיכרתיו עוד בעיר סמורגון. היה לו בית ספר פרטי „מודרני", והוא היה ידוע בשם „וועלפקע דער לעהרער", על שם המודרניות: כתיבה ודקדוק, שהיו אצלו חלק מתכנית הלימודים. מר שוהם היה אז בעל זקן ארוך, צהוב, שהבהיק בנקיונו. עכשו, אחרי עבור שש עשרה שנה, הצטמצם זקנו, אבל לתמהוני הצטמצמה גם קומתו! אפשר שאני עמדתי אז באמצע גידולי, ואני זכרתיו כאדם גבוה. פה עמד לפני אדם גוץ, שזקנו הפך כולו שיבה. הוא דיבר עברית רהוטה ובמשך שנים הורה בבית הספר „עדת ישורון", שבין מפקחיו נמצאו הרבה יוצאי סמורגון, וביניהם האחים שמואל ומאיר דיינאַ, מאַרק אַיינדזל, ואחרים.

שיטת „עברית בעברית" היתה נהוגה בכל הכיתות, ומר תומרוב, שהיה מחלוצי השיטה הזו באמריקה, השתדל להוכיח את הצלחתה במעשה. מאז נוסד בית ספר זה הספיק להעמיד כיתה מסיימת אחת. 175 תלמידים ותלמידות למדו בו.

נוסף למנהל ומר שוהם היו עוד שני מורים: מר גילזברג, שהיה גם מורה לזמרה, ומורה צעיר.

הלימודים התקיימו בחדרי המרתף של בית הכנסת „עדת ישורון". במרתף היה גם בית תפילה לימות החול, ובשעות מנחה ומעריב היו באי בית הכנסת, רובם אומרי „קדיש", מתערבים עם התלמידים היוצאים והנכנסים, ולפעמים היו קולות המתפללים וקולות „הצאן־קדשים", שבאו לשתות מבארה של תורה, מתערבים ועולים ומגיעים עד כסא הכבוד ומעידים שבגלות אמריקה עדיין יש שם ושארית ללימוד התורה ולקיום מצוותיה.

בית הכנסת „עדת ישורון" פירנס את בית הספר ויכסה את הגרעון שבין ההכנסה משכר־הלימוד ובין ההוצאה, שרובה ככולה היתה שכר המורים, על־ידי כך שנתן לבית הספר דירה, חום, מאור ושרות (ראה טבלא ד').

בין חברי בית כנסת זה נמנו רוב עשירי בוסטון האדוקים. ביניהם

היו משפחות: לסר אָגוז, רודניק, קלמן לווין, קפלן, פיננסקי, דיינא, מרק אַנדזל, אוסקר גרוסברג, לואיס לווין, ועוד אחרים שנחשבו בין עמודי הקהילה החרדית. נשיא בית הכנסת היה נייטן פיננסקי. הוא היה אחראי להקמתו ובמשך שנים נחשב לבניין הכי מפואר בין בתי הכנסיות של החרדים בבוסטון. מר פיננסקי היה אדם מופלא, עוד אספר עליו.

נשיא בית הספר היה לואיס פוקרויסקי. לפני שנים התעניין בת"ת שבסאוטה ענד. עכשיו היה נתון לבית הכנסת ולבית הספר. במשך שנים רבות שימש כמנהל של „גמילות חסד", מוסד שנתן הלוואות עד מאתים דולר בלי רבית לאנשים שלא יכלו להשיג הלוואה בבנק. מפעל זה קיים עד היום (1954) והוא ידוע בשמו האנגלי: „היברו פרי לאן". הוא המשיך לקיים את מצוות גמילות־חסדים שהיתה נהוגה בכל שנות קיומנו בגלות. משפחות ויחידים אין מספר קיבלו עזרה ברגעים מכריעים בחייהם האקונומיים ממוסד זה. אחרי שנים העלו את מקסימום של ההלוואות לאלף דולר. כל המפעל קורן ביחסו לאנשים, שלא תימוט רגלם ושיוכלו להמשיך בפרנסת עצמם. לכל הלוואה נדרשו שני ערבים טובים, והיא הוחזרה בתשלומים שבועיים או חדשיים. מר פוקרויסקי ניהל את המפעל הזה עשרות בשנים בתבונה, בחריצות ובטוב לב. וככה יצא שעניינים דתיים, חברתיים וחינוכיים התאחדו בעולמם של בעלי בתים, שראו בכל אלה מסכת חיים שלימה — חיים יהודיים.

בית הספר „מוריה", 94 רחוב פולה, דורטשסטר

מנהל בית הספר „מוריה" היה מר שכנא שטיין. לפני שנים נפגשתי אתו בניו־יורק בחנות „כרמל", ברחוב גרנד, איסט סייד. זה היה זמן קצר אחרי בואו לארצות הברית. הוא המשיך לשאת עליו חותם אירופה. שערו השחור כזפת הגיע כמעט עד כתפיו. דיבורו העברי היה עסיסי. היה לו כבר נסיון רב בהוראה על פי שיטת „עברית בעברית". בווארשא עבד זמן ידוע אצל הפדגוג הנודע קרינסקי. בית הספר „מוריה" התקיים על ידי בית הכנסת „בית אל", בדורטשסטר, שמר יוסף לבינסון, שהזכרתי כבר, היה נשיאו. היו בו 130 תלמיד. שני חדרי בית הכנסת הצדדיים שימשו כחדרי לימוד. היו שני מורים: המנהל ומרת קפלאו, מורה־עוזרת. שיטת ההוראה: „עברית בעברית". מר שטיין קיבל את השכר היותר גדול בין

מורי בוסטון: 25 דולר לשבוע. המורה העוזרת קיבלה 7 דולר לשבוע. בבית כנסת זה התרכזו בעלי בתים תורנים ומשכילים. נשיא בית הספר היה מר וואלף ברגר. כל השכונה היתה חדשה. אליה עברו בעלי בתים אמידים מהשכונות האחרות: וועסט ענד, איסט בוסטון, סאוטה ענד והעיר הסמוכה: טשלסי. בית הכנסת נתן חינם לבית הספר דירה, חום, מאור ושרות. בכל יתר ההוצאות כלכל בית הספר את עצמו כמעט בלי גרעון. 75% מהתקציב (1,690.26 דולר) נכנס משכר לימוד (1,272.25 דולר); עוד 17% (291.50 דולר) נכנס ממס חברים. פחות ממאה דולר במזומן היה דרוש לאזן את התקציב. בית הכנסת מילא את הגרעון. אבל זו היתה רק ההתחלה. משנה לשנה עלתה מידת ההשתתפות של בית הכנסת עד שהגיעה לממדים גדולים מאוד, ובית הספר התפתח ויהי להכי גדול בניו־אינגלנד. זמן קצר אחרי אירגונו שינו את שם בית הספר מ„מוריה" ל„בית אל" — כשם בית הכנסת.

בית הספר „התחיה", „היברו עדיוקיישונל אליאנס", 109 רחוב הרולד, רוקסבורי

זה היה בית הספר העברי הראשון שראיתי בבוסטון שהיו לו חצר ומגרש־פנוי מסביב לבניין. הבניין הוקם על ידי נוצרי עשיר ובו הרבה נוחיות ומרחב שעשוהו לארמון. בן יחיד, יפה להלל, היה לבעל הבית. וימת הבן על פני אביו בעודנו באיבו. בעל הבית הזמין פסל־עץ בתבניתו. בצורתו ובגדלו של הילד שהלך ואיננו, ואת הפסל קבע לרגלי המדרגות העולות לקומה השניה. והיה כל הבא אל הבית וראה את הילד העומד לרגלי המדרגות, כולו עליצות ויופי, ומפיו, הפתוח מעט, כאילו ישמע בעוד רגע: ברוך הבא! בבואו ובצאתו היה האב השכול רואה את בנו והנה כולו כמו חי ניצב לפניו, וזכר את הרגעים, הימים והשנים שבהם מילא הילד את עולמו אורה ושמחה, ויחזה בעיני רוחו את הימים הנפלאים ההם והנה הם חוזרים ועוברים לפניו, וקולות הצהלה, התרועה, הצחוק וההשתוללות הדהדו באזניו, ויהי כאילו לא עזב ילדו את ביתו מעולם, ועדיין הוא ממשיך למלא את עולמו חדוות־חיים ורטט־נפשי שיש בהם יותר מששים בגן עדן, שרק לבות אב ואם יודעים את טעמם ומתקם. אבל בא היום והבית נתרוקן. בדידות ושקט מחריד אפפו את בעל הבית בעברו מחדר לחדר, ויחליט לצאת מביתו ולמסרו לידים אחרות.

באותו הזמן נזדמן להפגש עם יהודי שהציע לקנות את ביתו בעד

„היברו עדיוקיישונל אליאנס" לשם מועדון ובית אולפנא דתי לילדים. הרעיון לקח את לב בעל הבית! בנו ימצא שוב בחברת ילדים, וכילדים האחרים, שהיו לו חברי־שעשועים, יהיו לו גם הילדים הללו חברים ומכרים. יום יום יעברו על ידו ומפיו עוד מעט ותישמענה המלים: ברוכים הבאים! הילדים ירגישו בזה. הם יעברו עליו מתוך הסתכלות של חיבה. יפיו יקח את לבם, הם יאהבוהו ובעיני רוחם יחבקוהו ויזכרוהו. היש לך תכלית טובה מזו לשימוש הבניין! מתוך רגש כזה נמכר הבית בקרן הרחובות הרולד והרישוף ברוקסבורי, עם החצר הגדולה שמסביב לבניין בן $2\frac{1}{2}$ קומות במחיר נמוך ממחירו בשוק נכסי דלא ניידי, ויקם ויהי מועדון ומוסד חינוכי ושמו „התחיה" — „היברו עדיוקיישונל אליאנס".

הרגשתו של בעל הבית היתה מבוססה על אַדני אֲפיו של אדם. כרבע מאה שנה בערך התקיים בית ספר עברי בבית זה. אלפי ילדים עברו במשך התקופה ההיא על יד פסל הילד בן שמונה בערך, שעמד לרגלי המדרגות העולות לחדרי הלימוד בקומה השניה. בין הילדים העוברים היו גם שובבים, מחוסרי נימוס וטעם, ומהם היו שעברו בשעת כעסם, בהרגישם ש„כל העולם" התקומם נגדם, ושצריך „לעשות משהו" בכדי להינקם מהעולם הזה. אבל אפילו ילדים אלה, ואפילו בשעת כעסם ורגזם, שמביאים לידי טעות ולידי מעשי נקמה, לא נגעו בפסל הילד היפה. אף שריטה קלה לא נראתה בו במשך דור שלם. כאז עד השנים האחרונות עמד הילד, כולו מלא חיוך ועליצות, וכאילו קורא אחריהם: ברוכים הבאים!

כל חדרי הבית העידו על עברו העשיר. בשני חדרים נשארו מראות ענקיות. כל אחת מהן כיסתה כחצי קיר. בקומה העליונה היו שני חדרים שכולם עצי ארז, נודפים ריח נעים. בניינם עלה לסכום גדול. הם נועדו לשמירת פרוות ואדרות עור יקרות. עץ הארז מרחיק את העש האוכל ומשחית אדרות עור. חדרי ארז אלה היו מלאים ארונות ומגרות מעץ יקר זה.

כזה היה בניין „התחיה" בראותי אותו בפעם הראשונה.

ראיתי בו שרידי עשירות מרחיבת־דעת וגם עניות מנוולת. פה ושם הציצו חלקי קירות וסיפון שלפני שנים קישטה אותם יד צייר אֶמן. אבל הבניין כולו היה מוזנח, והדלות, שליוותה את מוסדות החינוך בתקופה ההיא, קנתה לה שביתה גם בבית הספר „התחיה".

המנהל היה מר קדיש ולדמן. הוא לימד לפני זה בבית הספר „עבריה"

ויקנה לו נסיון בשיטת „עברית בעברית". הוא הנהיג שיטה זו גם ב„התחיה". אתו היה עוד מורה מובהק אחד ושני מורים־עוזרים, צעירים.

הסתדרות „היברו עדיוקיישונל אליאנס", שקנתה את הבניין, סיפקה לבית הספר דירת חינם, חום, מאיר ושרות. בשנת 1917 עלה התקציב ל־3,093 דולר, ומזה היה 1,768 דולר שכר המורים. החזקת הבניין וריבית: 1,325 דולר. הכנסה משכר לימוד: 1,200 דולר. „בית המדרש הגדול", 105 רחוב קרופורד, רוקסבורי, תרם 500 דולר. הגרעון שעלה ל־1,393 דולר כוסה על ידי ארגון ה„היברו עדיוקיישונל אליאנס".

המנהל לימד 18 שעות בשבוע, ושכרו 20 דולר לשבוע. המורה הבוגר לימד 15 שעה בשבוע ושכרו 15 דולר. המורים־העוזרים לימדו 7½ שעות בשבוע, ושכרם 5 דולר ו־4 דולר לשבוע. 130 ילדים נרשמו והם נתחלקו לשש כיתות.

מר מאיר ווייזמן, פטרונו של המוסד, שהוציא עליו כשמונת אלפים דולר, סכום גדול בימים ההם, מת זמן קצר לפני בואי, וחסרונו היה מורגש מאוד. הוא היה אוהב, מוקיר ורחים רבנן, ומעוניין בכל לבו ונפשו בחינוך העברי. בתו נישאה למשורר יחזקאל לעוויט, שגר בבוסטון בזמן ההוא.

„רוקסבורי היברו פרי סקול", 35 רחוב אינטרוויל, רוקסבורי

בית ספר זה נוסד ביזמתו של רבי שחור, שהספקתי להיפגש אתו זמן קצר לאחר בואי. חברי בית הכנסת „שערי תפילה", 11 רחוב אטיספילד, רוקסבורי, ובפרט מר שלום קבלינסקי, שהיה הרוח החיה בבית כנסת זה, עזרו לו לממש את רעיונו.

בשנת 1915 נתקבל שם מר משה פרסונס, שאחר כך נעשה גם למנהלו. מר פרסונס הנהיג את ה„שיטה המעורבת", שחלקה תרגום וחלקה דיבור עברי. הוא לימד 18 שעה ושכרו 19.50 לשבוע. מורה בוגר, הלל פיליל, לימד 18 שעה ב־14.50 דולר לשבוע. מורה־עוזר, 9 שעות ב־7 דולרים, ועוד מורה־עוזר ששימש רק חלק מהשנה, 7½ שעות ב־5 דולרים לשבוע. 150 תלמידים נרשמו בו.

בית ספר זה, שהיה שכן קרוב לבית הספר „עדת ישורון", נמצא בשכונה שכולה יהודית. סימני עניות ודלות ביצבצו מכל עבר ופינה. מר מגידסון ומר הרטשטיין היו בין העובדים המובהקים. מוסד זה נזקק לכל

מיני מפעלים והתחכמויות בכדי לאזן את תקציבו, ולא תמיד עלה זה בידו.

בתקציב היה פרט מעניין: הלוואה מהשמש: 550 דולר. תופעה זו לא היתה מיוחדה למוסד זה. גם בתי כנסיות היו מקבלים הלוואות מהשמש. והיו שפרסמו משרה לשמש על מנת שילווה כך וכך למוסד. „עבד לוה לאיש מלוה" (משלי כב, ז), ועל ידי הלוואה זו לא רק שהשמש לא היה בר־פטורין ממשרתו אלא שלפעמים קרובות היה לאדון המוסד, אפילו עד כדי לחוות דעה בתכנית הלימודים.

ההכנסה מהוראה עברית היתה כל כך זעומה בימים ההם, וכל כך בלתי בטוחה עד שכל מי שהיתה היכולת בידו היה מתכונן בשעות שמחוץ לזמן ההוראה לאיזה תפקיד אחר בחיים. מר פרסונס ביקר בית ספר למשפטים ובשנת 1919 סיים את חוק הלימודים. בתור עורך דין היה צריך לעבוד במשך שנים עד שיוכל להתפרנס מפרופסיה זו. מטעם דומה היו עורכי דין חדשים ממשיכים בעבודה צדדית לשם הקלת הפרנסה. מר פרסונס לא אמר לצאת תיכף מן ההוראה העברית, אלא שהוא התפטר ממשרתו כמנהל בית הספר ויקבל משרת מורה. „מדוע אתה מתפטר?", שאלוהו פקידי בית ספרו. „אנו רוצים בך ובשרותך המוצלח כמנהל לשנה הבאה". מר פרסונס השיב: „משרד־עורך־דין חדש ומשרת מנהל בית־ספר־באמונה אינם עולים בקנה אחד", וישב להיות מורה לכיתה פרטית בבית ספר אחר. פנות זו לחינוך העברי לא עזבתהו כל הימים, ושנים אחרי זה נעשה פעיל ומפעיל לחינוך, ובשנת 1945, כאשר נוצר ארגון „בתי הספר העברים המאוחדים", נבחר לנשיא הארגון הזה.

בית הספר „תל אביב", 65 רחוב ווילנד, רוקסבורי

לא רחוק מבית הספר „רוקסבורי היברו פרי סקול" התקיים עוד בית ספר בשם „תל אביב". הוא נוסד זמן קצר לפני בואי לבוסטון. הנשיא היה מר קדיש ולדמן, שהיה מנהל בית הספר „התחיה". לא היה שום קשר ארגוני בין שני בתי ספר אלה. 85 ילדים נרשמו בו.

אחד מהמעולים שבין מורי בוסטון, דר. אלכסנדר גולדברג, הורה בבית ספר זה. הוא הורה 15 שעות ושכרו 14.50 $ לשבוע. היה גם מורה־עוזר צעיר שלימד כיתה אחת בשכר חמשה דולר לשבוע.

דר. גולדברג היה המורה השני בבית הספר „עבריה", אחרי שמר

מוריס קפלן החל ללמד על פי השיטה „עברית בעברית". הוא היה תורני ומשכיל במלוא מובן המלה, ומורה ותיק. גם ב„תל אביב" לימד על פי שיטה זו. הוא גמר קורס בתור רופא־שיניים, אבל המשיך להורות בבית ספר עברי. עוד אשוב לדבר עליו (להלן, „דר. אלכסנדר גולדברג ורעיתו").

השכונה היתה הכי עניה ברוקסבורי, והבניין על כל ציודו היה הוכחה נאמנה לזה.

מר רבינסון, הגברת נמזוף, ועוד עובדים מתנדבים השתדלו לשאת בעול קיומו של בית ספר זה. אדם צעיר בשם אליהו דוד סטאון, שרכש לו אחר כך זכויות גדולות ביותר בתנועה הציונית, היה בין העוזרים.

כל ההשתדלויות לטובת המוסד הצטרפו לסעודה בלתי מספקת. פרנסתו היתה קשה כקריעת ים סוף. כל תקציבו עלה ל־1,293 דולר. משכר לימוד נכנסו 635 דולר. בית הספר נמצא בבית שכור, שכנראה התקשה בעל הבית להשכירו בשכונת עניים זו. שכר הדירה עלה ל־10 דולר לחודש!

חברי בית הכנסת „בני אברהם", שהיו „קרובים אל החלל", נענו מדי פעם ויתרמו לקיום בית הספר.

„השחר", 996 בלו היל עוועניו, דורטשסטר

בית ספר זה נוסד בשנת 1916 ביזמתו הפרטית של מר צבי ה. זלובינס, מורה מובהק, שהיה בין הראשונים שהכניסו את ההוראה על פי „השיטה הטבעית" לבית הת"ת אשר בסטאון עוועניו, ברונזוויל, ברוקלין *). הוא היה בעל רצון ברזל. היו לו דרכי הוראה שחפץ לממש ב„יד חפשית", על פי שיטת „עברית בעברית", ולכן קם וישכור לו חנות ריקה ב־996 בלו היל עוועניו, דורטשסטר, בסמוך למטפן, ויפתח בה בית ספר עברי. זה היה בית הספר העברי הראשון בשכונה זו, שיהודיה היו מועטים, אלא שרבים החלו נוהרים אליה משכונות שונות. במשך השנים התרחבה ותהי לגדולה ביותר בבוסטון היהודית.

מר זלובינס היה מארגן פעיל ובעל טעם אמנותי. הוא אסף מסביבו ועד מקומי, ומעט מעט הפך בית הספר ויהי למוסד ציבורי. בזמן בואי היתה כל האחריות הכספית עליו. אחרי עשותי חשבון אתו נגלה שהוא לווה מ„גמילות חסד" שהזכרתי, על אחריותו הפרטית, ארבע מאות דולר, כדי לצייד

*) מ. מ. תומרוב, „ברקאי", עמ. 37.

את בית הספר, ושכל הכנסתו, אחרי נכיון ההוצאות להחזקת הבית, עלתה לתשעה דולרים לשבוע בשנה ההיא. בכדי להביא לפחות לחם צר לביתו, נתן, עד כמה שעבודתו ב„השחר" איפשרה לו, שעורים פרטיים. 42 ילדים ביקרו בו, ומר זלובינס היה המורה היחידי. שיטת ההוראה היתה „עברית בעברית". בהתאם לטעמו הטוב, לא נתן מר זלובינס לעניות לנוול את מוסדו. הוא מצא דרכים לקשט ולשפר את מראה חדר הלימוד. הוא הכין מכשירי־עזר להוראה בתמונות, ציורים וצעצועים, שהגבירו את התעניינות התלמידים.

מר זלובינס היה נוח לכעוס, ולא תמיד נחן בסבלנות. אחרי שנים נודע לי סוד ששפך אור על גילויים אלה באָפיו: הוא סבל מלחץ דם גבוה ביותר. לחץ דם זה עלה משנה לשנה עד שהצעידהו לבור שחת בעודנו במבחר שנותיו. במובנים רבים היה מורה אידיאלי, ויצירת „השחר" עלתה לו בדם התמצית ובעבודה שלא ידעה כל גבול.

בבלוּ־הילל עוועניו עובר קו־הקרונות „מטפן". הקרונות עוברים בתכיפות רבה בכדי לשרת את האוכלוסיה הגדולה שבשכונה. החנות שבה היה בית הספר „השחר" היתה פונה אל הרחוב, וכל קרון עובר היה מרעיד את הבתים הסמוכים, ומרעיד עוד יותר את עצבי האנשים שעבודתם דרשה ריכוז־מחשבה מתמיד. בתנאים אלה עשה מר זלובינס את עבודת ההוראה היומיומית שלו עם ילדים שהיו כבר עייפים מחמש שעות לימוד בבית הספר הכללי, ובמנגנון של עצבים שהיו מתוחים כנימי הכינור בעקת לחץ דם קטלני. למרות כל זה עשה את עבודתו תמיד מתוך חיוך ולבביות משכנעת.

בית הספר „נוה צדק", 135 רחוב ווערנון, רוקסבורי

זו היתה שכונה נפרדה קצת מהאחרות, שהתלקטה מסביב לתחנת הקרונות המרכזית Dudley. בבית הכנסת „נוה צדק" הקצו חדר מיוחד לבית הספר. 37 ילדים היו רשומים, והם התחלקו לשלוש כיתות. מר ברמן היה המורה היחידי. הוא לימד על פי „השיטה המעורבת". שכרו 12 דולר לשבוע בעד 17 שעות הוראה.

בית הכנסת נתן לבית הספר דירת חינם ושרות. ההוצאה עלתה ל־883 דולר לשנה. משכר לימוד נכנס 468 דולר, והיתר ממקורות שונים.

בית הספר „איסט בוסטון", 155 רחוב טשלסי, איסט בוסטון

„איסט בוסטון" הוא אי קטן הסמוך לבוסטון. לשון־הים צרה מפרידה בינו ובין בוסטון. ניקבה מתחת למי־הים מקשרת אותו עם בוסטון בקו קרונות. כמו כן קיים שירות של אניות בינו לבין המטרופולין.

כששת אלפים יהודים התיישבו בחלק־עיר זה. בעזרת מספר בתי כנסיות נוסד בית ספר עברי. 80 ילדים התחלקו לשלוש כיתות. מורה אחד מבוגר לימד 12½ שעות לשבוע (שתים וחצי שעות ליום) בשכר 16 דולר לשבוע. היה גם מורה עוזר שלימד 12½ שעות לשבוע בשכר שבעה דולרים. במשך השנה היו חילופי־גברא בהוראה, ולא תמיד היו להם שני מורים. ב־1917 הצטרף שכר המורים ל־792 דולר. שכר הלימוד: 367.14 דולר. כל התקציב עלה ל־1,443.34 דולר. ההכנסה מתרומות בתי הכנסיות וממקורות אחרים כסתה את הגרעון.

ההוראה היתה על פי „השיטה המעורבת".

בית הספר „סאוטה בוסטון", 404 איסט, רחוב 4, סאוטה בוסטון

„סאוטה בוסטון" היתה שכונה יהודית נבדלת ממרכז העיר. כמאה משפחות גרו בה. היא היתה השכונה היהודית היותר קטנה בבוסטון שקיימה בית ספר עברי במשך שנים. ההרשמה: 35 תלמידים. מר רזניק לימד 20 שעה בשבוע בשכר 12 דולר. היו ארבע כיתות. שיטת ההוראה: „המעורבת".

התקציב עלה ל־1,056 דולר. הכנסה משכר לימוד: 641.40 דולר. מקורות הכנסה שונים עזרו להקטין את הגרעון. מדי פעם התקיימו תפילות בציבור בבית הספר. הן לא היו תדירות מפאת מיעוט התושבים היהודים. בין העובדים „העקשנים" של בית הספר נמנו מר פינזר ומר ר. אוקנוף. זה האחרון היה ציוני מסור שידו לא זזה מהעבודה הציונית במשך עשרות בשנים. הוא סיפר לי שמנהגו לטבול במי הים בכל בוקר, בכל ימות השנה. בחורף, בקור העז ביותר, כששפת הים מכוסה קרח, הוא מעמיד איש החוצב חור בקרח, והוא יורד וטובל לרגע במים המקפיאים את הדם. בצאתו הוא לובש פרווה ושב הביתה. ככה היה מנהגו עד זקנה ושיבה. „מעולם לא סבלתי מצינה", אמר לי. הוא המשיך את עבודתו בתנועה הציונית ובשדה החינוך גם אחרי הגיעו ל„גבורות".

ט ב ל א ג.

מצב בתי הספר העברים בבוסטון בשנת 1917

בית הספר	תלמידים	מורים	מורים			מורים שלמים		מורים חלקיים	
			יהודים	יהודיות	נכרים	משכורת שנתית	שעות בשבוע	משכורת שנתית	שעות בשבוע
1. איסט בוסטון	80	4	2	1	1	$ 16.00	12½	$ 7.00	12½
2. השחר	42	3	1	1	—	14.75	18	——	—
3. התחיה	130	6	4	2	2	20.00	18	5.00	7½
						15.00	15	4.00	7½
4. וועסט ענד	200	9	5	4	1	10.00 א)	20	5.00	10
5. מוריה	130	5	2	1	1	25.00	18	7.00	9
6. נוה צדק	37	3	1	1	—	12.00	17	——	—
7. סאוטה בוסטון	35	4	1	1	—	12.00	20	——	—
8. סאוטה ענד	80	4	2	2	—	11.00 ב)	15	——	—
9. עבריה	385	13	8	5	3	20.00	20	6.00	10
						16.00	20	5.00	10
						14.00	20	4.00	10
						11.00 ג)	20		
10. עדת ישורון	175	7	4	3	1	21.15	18	6.80	9
						14.00	18		
						13.00	18		
11. רוקסבורי היברו									
פרי סקול	150	6	3	2	1	19.50	18	7.00	9
12. תל אביב	85	3	2	1	1	14.50	15	5.00	7½

ס י כ ו ם

מספר בתי הספר העברים בבוסטון		12	
ההרשמה הכללית (תלמידים ותלמידות)		1,529	
מספר הכיתות		67	
סך הכל מורים		35	
" " מורים שלמים		24	
" " " חלקיים		11	
בתי ספר שבהם נהוגה שיטת „עברית בעברית"		6	תלמידיהם 947 = 61.9%
" " " " " „מעורבת"		4	" 302 = 19.8%
" " " " " „תרגום"		2	" 280 = 18.3%
			100% = 1,529

א) 4 מורים בתנאים דומים. ב) 2 מורים בתנאים דומים. ג) 2 מורים בתנאים דומים.

ט ב ל א ד.

המצב הכספי של בתי הספר העברים בבוסטון בשנת 1917

בית הספר	ההרשמה	הכנסות		הוצאות	
		סך־הכל	משכר לימוד	סך־הכל	שכר המורים
1. איסט בוסטון	80	$ 1,361.98	$ 367.14	$ 1,443.34	$ 792.00
2. השחר	42	$ 1,200.00	$ 1,200.00	$ 1,200.00	$ 768.00
3. התחיה	130	$ 3,093.00	$ 1,200.00	$ 3,093.00	$ 1,768.00
4. וועסט ענד	200	$ 4,810.85	$ 1,349.43	$ 4,901.54	$ 1,935.00
5. מוריה	130	$ 1,690.26	$ 1,272.25	$ 1,690.26	$ 1,530.00
6. נוה צדק	37	$ 883.00	$ 468.00	$ 883.00	$ 612.00
7. סאוטה בוסטון	35	$ 789.45	$ 641.40	$ 1,056.00	$ 624.00
8. סאוטה ענד	80	$ 1,810.16	$ 379.20	$ 2,347.89	$ 1,048.00
9. עבריה	385	$ 6,325.00	$ 5,000.00	$ 7,013.00	$ 4,524.00
10. עדת ישורון	175	$ 3,147.56	$ 1,860.55	$ 3,147.56	$ 2,853.46
11. רוקסבורי היברו פרי סקול	150	$ 3,603.00	$ 1,560.00	$ 3,976.00	$ 2,262.00
12. תל אביב	85	$ 1,165.00	$ 635.00	$ 1,293.00	$ 1,007.00
	1,529	$ 29,879.26	$ 15,932.97	$ 32,044.59	$ 19,723.46

סיכום

הכנסות			הוצאות		
משכר לימוד	15,932.97	(49.7%)	שכר המורים	19,723.46	(61.6%)
מכל יתר המקורות	13,946.29	(43.5%)	לכל יתר הצרכים	12,321.13	(38.4%)
	29,879.26			32,044.59	(100.0%)
גירעון	2,165.33	(6.8%)			
	32,044.59	(100.0%)			

„תלמוד תורה דסאוטה ענד", 9 רחוב לאָוועריגג, סאוטה ענד

מעניין, שאחרי ששהיתי בבוסטון רוב הזמן שהקדשתי למסקרי, ואחרי שעברתי, לפי כל הידיעות שהמציאו לי בעלי בתים ומורים, על כל רשימת בתי הספר שבעיר, נודע לי שקיים עוד בית ספר בשכונת סאוטה ענד, ודוקא בית ספר גדול למדי.

ביקורי בו חל אחרי שראיתי את כל יתר בתי האולפנא שבעיר. זה היה „חדר" מהמין הגרוע שבארצות הברית. היו בו 80 תלמידים ושני „מלמדים" שלימדו 15 שעה לשבוע בשכר של 11 דולר לשבוע לכל אחד. היו שלוש כיתות. שיטת ההוראה היתה כולה באידית. כמעט כל תוכן הלימוד היה קריאת „עברי". הבניין עשה רושם מכאיב בעניותו ובהזנחתו.

התקציב עלה ל־2,347.89 דולר. הכנסה משכר לימוד 379.20 דולר. הגרעון הרב נתמלא ממקורות שונים וגם משונים. כשמונת אלפים יהודים גרו בשכונה זו, שלפני הרבה שנים היתה מיושבה נוצרים בעלי עמדה כלכלית גבוהה. עכשיו הפכה לשכונת עניים, שמוסדות צדקה רבים מצאו בה כר נרחב לעבודה.

בית ספר זה היה עוד בדרגה נמוכה מהת"ת שברחוב פאַפלר, בוועסט ענד. אחרי ראותי אותו לא התפלאתי שלא היה ידוע לחוגי המחנכים בעיר. מסרו לי שבית ספר זה הוא הכי קשיש בעיר. לא יכולתי לעמוד בדיוק על שנת היווסדו. ממכתב אחד ניכר שהוא נוסד בשנות השמונים למאה שעברה *).

סאוטה ענד נחשבה בין השכונות העניות ביותר בבוסטון. כידוע משמשת העניות אב לתולדות רבות: חיי משפחה בלתי תקינים, חוסר השפעה חיובית על הילדים מצד הבית; הגברת ההשפעה של הרחוב; חיי־פשע ואי־חברתיות. כל אלה מצטרפים לשאלה חברתית חמורה מאוד. בכדי לקדם את פני הרעה, וגם בכדי להיאבק עד כמה שאפשר עם הרעות הרבות

*) המכתב חתום: „על ידי א. רובינסון, מזכיר". בזמנו נשלח המכתב, שהוא כתוב אנגלית, לאהרן ארונסון, שגר בבוסטון מאז 1849, ובו מבקש א. רבינסון תמיכה ל„היברו פרי סקול אף בוסטון", שבו לומדים 80 ילדים. אני ראיתי את המכתב. מר לי מ. פרידמן משער שהוא נכתב ב־1885.

מר לואיס פּוקרוֹיסקי, נשיא בית הספר „עדת ישורון", שהיה מעוניין בבית הספר שבסאוטה ענד לפני שעבר ל„עדת ישורון", אמר לי פעם שבית הספר בסאוטה ענד קשיש במספר שנים מבית הספר „וועסט ענד היברו פרי סקול", שנוסד ב־1892. בהתחשב עם העובדה שבמאה שעברה היתה בסאוטה ענד שכונה יהודית חשובה, אפשר מאוד שבית הספר שביקרתי הוא בית הספר שעליו מדובר במכתב הנ"ל, ושקיומו נמשך שנים אחר המסקר.

המקננות בשכונה, התקיימו בה מוסדות חברתיים, דתיים ומוסדות צדקה רבים. כולם עסוקים, אבל כולם ביחד אין בהם כדי החלמת השכונה.

גם מהצד היהודי יש צרות רבות ורעות. דוקא בשכונה כזאת הכרחי שיתקיימו מוסדות חינוכיים ממדרגה גבוהה. אבל לרוע מזלם של העניים מצדיקים עליהם את הדין, נואשים מהם ומזניחים אותם. וככה יצא שאחרי היותי בבוסטון קרוב לשני חדשים, ואחרי דברי עם מורים ועסקני חינוך, נודע לי שיש תלמוד תורה בסאוטה ענד, שאיש מכל אלה לא ידע על קיומו.

לפני שנים היתה שכונה זו מרכז יהודי חשוב מאד בעיר. בה התקיים בית הכנסת „אוהבי שלום", בית הכנסת הראשון בבוסטון, והוא נפתח ב־1852 בבית אחר. אבל מעט מעט יצאוהו החברים ויתפזרו בשכונות אחרות. עדיין נשאר הבית כבית תפילה, ובשבתות ובחגים התקיימו בו תפילות, אבל הדרו פג ממנו. נוסף לבית כנסת ריפורמי זה התקיימו שבעה בתי כנסיות של חרדים בשכונה זו.

מפנה במיסקר בגישה ובמעשה

זמן קצר אחרי שהתחלתי לבקר את בתי הספר העברים, שבכלל עשו רושם טוב, ראיתי את המצב באור נוסף:

יש בבוסטון כוחות הוראה חשובים שבידם לקיים חינוך עברי מודרני ראוי לשמו. יש גם גרעין די גדול של עסקנים הרוצים בחינוך מסוג זה. גם בין ההורים קיימת הכרה חיובית כלפי בית הספר העברי, כפי שרואים מההרשמה, מרמת שכר הלימוד, ומזה שאפשר לקיים כיתות גבוהות, המעידות על יציבות ידועה בביקורים לעומת „זרם הנכנסים ויוצאים" בתתי"ם ידועים, לפי תאורו של מר ישראל קאנוביץ במאמרו „מצב החינוך העברי באמריקה" *). אלה הם הישגים חשובים מאוד.

לעומת ההישגים קיימים תנאי חולשה המונעים את התפתחותם וגידולם של בתי ספר אלה:

א. כל בית ספר הוא עולם בפני עצמו, ואין שום פעולות משותפות שהיו מביאות תועלת לכל המשתתפים. בו בזמן קיימת התחרות מרה, לרעת

*) „סכום התלמידים העוזבים את בתי התלמוד תורה במשך כל שנה ושנה עולה בכלל מן 80 אחוזים עד 100 אחוזים". ישראל קאנוביץ, לוח אחיעבר, תרע"ח—1918 עמ' 47.

כל הצדדים, במקומות ידועים, כמו בוועסט ענד, בין „עבריה" ובין „וועסט ענד היברו פרי סקול".

ב. כוחם של עסקני החינוך מוגבל מאוד. הם עסוקים בלקיטת פירורי הכנסה העולה להם במאמצים מקסימליים, ואין תקווה רבה שפריון עמלם יכניס הרבה יותר. כמו כן יש חוסר הבנה בין העסקנים לבין בעלי יכולת על ערך עבודתם. דוקא בין החרדים, שביניהם יש רבים שיכלו לתרום ביד רחבה, קיימת התנגדות חריפה לבית הספר העברי המודרני. התנגדות זו, כפי שעמדתי עליה בשיחות פרטיות, נובעת מתוך אי־ידיעה, סילוף הבנה, ואדישות לגבי חשיבות החינוך בכלל.

ג. בחוגים הריפורמיים, שהם בעלי ההשפעה, ולהם הכסף והזהב של מגביות הציבור המצליחות, קיימת משטמה לחינוך העברי. מביטים עליו כעל אי־אמריקאי, השואף להעביר לחופי העולם החדש את דרכי החינוך שעבר עליהם כלח, וכל פטריוט אמריקאי, הרוצה לשמור על שמו הטוב של האזרח היהודי בארץ זו, צריך להתנגד למאמץ זה ולהעבירו מן העולם.

ד. באותו הזמן הביטו בחוגי החינוך העברי על כל האנשים האלה כעל „יהודים אנטישמיים", ויקראו להם „יאַהודים", להבדילם ולציינם כיהודים המתכחשים למוצאם ולמקורם. היו די מקרים שהוכיחו עד כמה מביטים ה„יאַהודים" מגבוה על אחיהם ממוצא מזרח אירופה, ובפרט על יהודי רוסיה ופולניה. תהום של אי־הבנה, עם כל הגורמים הרעים הנובעים מאי־הבנה, היתה קיימת בבוסטון בעת ההיא.

ה. גם בחוגי בתי הספר העברים היתה תהום עמוקה בין המורים לבין בעלי הבתים — מעסיקיהם. המורים הביטו על בעלי הבתים כעל „עמי־הארץ", ש„אין להם מושג מכל עניין החינוך". „כל עסקנותם היא לשם כבוד ופרסום. יכולים הם להיטיב את מצב המורה אבל הם אינם רוצים. אין להם רשות לחוות דעה בעניינים חינוכיים, אבל הם מתערבים ואומרים מה לקרב ומה לרחק בחינוכו של הדור הבא".

כמו־כן קיים היה יחס של ביטול ובוז בחוגי בעלי הבתים כלפי המורים, שלפי דעתם אחזו רובם ככולם בהוראה מפני שהם „שלומיאַלים" ואינם מוכשרים לשום דבר אחר. כל מי שיש בו ניצוץ של כשרון־המעשה עוזב את ספסל ה„מלמדות" ועובר לעולם המעשה. אלה הנשארים מתאַמרים שהם אידיאליסטים, אבל באמת הם „מלמדים", לא־יוצלחים, שהיו גוועים

ברעב לולא ההזדמנות שניתנה להם להתפרנס מההוראה, וההוראה כשלעצמה, היא עסק לעצלנים! כמה שעות ביום עובד המורה? שלוש או ארבע. מדוע לא יצא בשעות הבוקר ובחלק הראשון של אחר הצהרים לעשות דבר־מה לעצמו, כמו שהם בעלי הבתים עשו בבואם כירוקים לאמריקה? אבל המורה דורש שימציאו לו בעד עבודה של שעות אחדות ביום פרנסה שלימה ברווח. וממי הוא דורש את זה? מאנשים העובדים עבודת פרך להביא לחמם לביתם. אין שום בסיס של צדק בדרישות המורים. נרפים הם. אין לפנק אותם, בפרט כשמרגישים שהם מביטים מגבוה על מפרנסיהם.

זה בערך היה המצב. הוא לא היה מיוחד לבוסטון. בניו־יורק ובערים אחרות שביקרתי בחצי תריסר השנים האחרונות מצאתי מצב דומה לזה. הוא נבע מתנאי החיים החדשים באמריקה, מהאנדרלמוסיה שהיתה שוררת בחוגי היהדות, ומתוך חוסר הבנה שבינם לבין זולתם: אנשים שבאו משכבות־תרבות וחיים אחרים וזרים.

אמרתי לעצמי: במצב זה לא תהיה תועלת רבה אם ארבה לאסוף פרטים ובני־פרטים על העבודה, על המורים ועל העסקנים המתנדבים. פה קיימות הכרה מסולפת, דעות קדומות המבוססות על אינפורמציה בלתי נכונה ושטחית. אלה הם הגורמים המכריעים!

עמדתי גם כן על עוד עובדה: בכל החוגים השונים, המתנגדים לזה בשטחים שונים, אתה מוצא שהאנשים הם ישרים, כוונתם לטובה, והם נכונים לתרום מזמנם ומאמציהם לשדה פעולה ולמטרה שלפי הבנתם יש להם ערך חיובי. מה שדרוש איפוא לעשות הוא ליצור גשר בין אחים רחוקים. צריך לגלות את היסודות המשותפים בשאיפות כולם. אני בטוח הייתי, שבעצם, חפצו כל הצדדים באותן המטרות, אלא שתנאי החיים הרחיקום זה מזה מאוד, ובדרך זו נוצרו תהומות של אי־הבנה ואי־אימון זה בזה.

הפרובלימה לא היתה פשוטה כלל. היא היתה באמת שאלת־השאלות ביהדות אמריקה, שבעטיה נפרדה למחנות מתנגדים, עוייניים וצורריים: פועלים, רכושנים, דתיים, פורקי־עול, פטריוטים אמריקאים הרוצים לקיים את שמו הטוב של היהודי בארץ חופש זו, ו„מהגרים ירוקים" שהביאו אתם תנועות של לאומיות, עברית, דתיות, „מנהגים פראיים" ומגוחכים, שבמישרין ובעקיפין הם משמיצים את שמו הטוב של היהודי בין הגויים, וכו', וכו'.

למרות כל זה סבור הייתי שבנוגע לחינוך יש פתרון ויש דרך

לגשור גשר בין המחנות הנפרדים. הגשר יווצר על ידי איגוד הכוחות ועל ידי עבודה משותפת סביב לשולחן אחד.

הפורמולה היתה פשוטה למדי, אבל איך לממש אותה?

לא היה לי תקדים לזה בשום מקום. הנסיון של דר. יהודה ליב מאגנס בשנים 1908—1910 ליצור „קהילה" בניו־יורק, שבה יתקיים איחוד כל הכוחות, נכשל בהחלט. „לשכת החנוך", שנוצרה ב־1910 על ידי דר. בנדרלי בניו־יורק, וממשיכה בפעולותיה בהיקף גדול, קיימת בעיקר בזכות כמה תומכים המאמינים בדר. בנדרלי ונענים לדרישותיו בשטח הכספי. לא קיבלתי שום הוראות או הדרכה ממישהו. בסוף החופש עלי להגיש את מסקנותי. עדיין לא היה לי מושג כיצד ובאיזו צורה לנסח אותן.

אולם תנאים אחדים הקלו עלי את הגישה לעבודה זו:

עדיין זכרתי את האידית הליטאית שלי על עסיסיותה, דרכי הבעתה, ציטוט פסוקים ופתגמים מדברי רבותינו, ושילוב נושאי שיחה עם מקרים ודרכי חיים יהודים טיפוסיים. יכולת זו פתחה לפני את השערים למדברי אידית בעולם החרדי.

דיבורי העברי היה תעודת־הכשר בעולם המורים העברים.

שליטתי בשפה האנגלית, למרות זה שבמבטאי ניכרתי כמהגר, איפשרה לי להידבר עם החוגים שדיברו רק אנגלית.

העובדה שאני זר ואורח, האומר לשוב לניו־יורק בעוד זמן קצר, לא נתן מקום לחשוד שכוונתי האמיתית היא להפיק תועלת עצמית מפעולתי הנוכחית לשם השתקעות בבוסטון.

נסיוני של שנים כמנהל בתי ספר עברים וביקורי בערים רבות נתנו אותותם שאני מדבר כבן־בית בעולם החינוך.

זה שתמכתי יתדותי על כסף ממש, אלפים רבים שאפשר להשיג, וש„הסתדרות הצדקה" נכונה לתת, נתנו צורה מעשית לדברי.

אמרתי שאם „הסתדרות הצדקה" תתן תמיכה כספית לכל בית ספר במישרין אז תעשה מעט מעט לבעלת־בית בעולם החינוך העברי, על פי הכלל הגדול בחיים ש„לנותן המאה יש הדעה". זהו דבר בלתי רצוי, מפני שרוב רובם של בעלי ההשפעה בהסתדרות זו שייכים לעולם של היהודים המתבוללים.

יחד עם זאת אסור לוותר על תמיכה בת אלפי דולרים! נוכחתי כבר עד כמה מתקיימים בתי הספר על „קב חרובין", וגם אותם החרובין נמצאים

רק מתוך התאמצותם של עסקני החינוך המקריבים על זה את דם התמצית.

הדרך היותר טובה היא: לאגד את כל בתי הספר לגוף חינוכי המייצג את כל העיר בוסטון. כוחו של איגוד עולה על הסך־הכל של הכוחות כשהם מבודדים, כמו ש„מנין" עולה על סך הכל של עשרת הבוגרים כשהם בודדים.

באמת היו רק שני עולמות רחוקים זה מזה: ה„יאַהודים", בעלי האמצעים הכספיים, הרחוקים ת"ק פרסה מעולמו של החינוך העברי, ועולם העברים, הרוצים בדעת התורה והמקורות, בלאומיות, בעברית ובארץ ישראל. בכל אחד משני העולמות האלה יש להניח יסוד עמוק למדי, ואז יקל לחברם על ידי גשר, אף אם הוא תלוי באויר, כדוגמת הגשר המחבר את ברוקלין עם ניו־יורק. בעיקרה צריכה העבודה להיות תעמולה רחבה. התעמולה תהיה בשני פנים: אישית, על ידי פגישות עם אנשים בעלי השפעה, וקיבוצית, על ידי הטפה בבתי כנסיות ובאספות. אמרתי גם כן „אם אין אני לי מי לי". לא אסמוך על מישהו. אעשה את הכל בעצמי ועל דעת עצמי. והיה: אם אצליח, ואיזה ארגון ממשי יברא, אז אדע שלא לשוא עמלתי, והארגון יהא מראשית ברייתו חי־נושא־את־עצמו, שידע איך להמשיך קיום פורה. ואם אפשל, אז יהיה זה כישלון פרטי, שלא יזיק למישהו. „איזה בן־אדם בא מן החוץ ודברי הזיה שאין להם שחר בפיו". אהיה כחלום יעוף שנשכח ואיננו!

התחלתי בתעמולה אישית.

פגשתי בראש וראשונה מנהלי בתי ספר עברים: בנימין הירש, מ. מ. תומרוב, קדיש ולדמן, שכנא שטיין, דר. אלכסנדר גולדברג, צבי זלוביגס, מ. פרסונס. דיברתי עם כל אחד באופן פרטי. אמרתי שכוונתי היא לשמוע את חוות דעתו של כל אחד ואחד על הצעתי: שבתי הספר העברים יתאחדו על ידי באי כוח מכל בית ספר. באי הכוח יקבלו את התמיכה מהסתדרות הצדקה והם יחלקו את התמיכה בין בתי הספר השונים על פי תכנית שתיקבע מראש בהסכם כולם. אותם באי הכוח יטפלו גם בבעיות שונות של בתי הספר, ועד כמה שידם מגעת ישתדלו לשתף פעולה ולעזור לכל מוסד בעבודתו. בתור ארגון מאוחד יקיימו את הקשר בין בתי הספר ובין הסתדרות הצדקה.

היה גם כן, כפי שעמדתי על העובדה בראשית בואי, עוד שטח חינוכי בעיר: מערכת בתי ספר ליום ראשון. בתי ספר אלה יצרו לפני שנים אחדות ארגון בשם Jewish Education Society. הארגון הזה לא היה פעיל. הרעיון שבתי ספר ליום ראשון נותנים חינוך יהודי מספיק

יש לו ידידים רבים בין היהודים הריפורמים ובין היהודים שיש להם כל הקונטרולה על הסתדרות הצדקה. אם הסתדרות הצדקה תקציב איזה סכומים לתמיכת בתי הספר העברים אז תהיה מוכרחה להקציב גם לבתי הספר ליום הראשון. ידעתי כבר שתהום עמוקה קיימת בין שני סוגי בתי ספר אלה, שהם עויינים זה לזה, ושכל סוג רואה הרס לעצמו בקיומו של הסוג האחר. מצב זה לא היה מרשה שום עבודה משותפת בין שני הסוגים. מטעם זה הצעתי שבתי הספר ליום הראשון יקיימו ארגון של צירים לעצמם. הם יפעלו לגמרי בעולמם הם. אבל היות שיש נקודות משותפות בין שני הסוגים הללו, כגון: תעמולה להרחיב את ההרשמה, בנינים מתאימים, הרחבת התכנית, וכדומה, לכן אמרתי שיבחרו מביניהם ארבעה ארבעה צירים, ושמונת הצירים יבחרו באדם נייטראלי מן החוץ ואז יפעלו בצורת „דזוינט באָורד", וועד־מקשר בין שני הסוגים.

בעיני רוחי עמדה לפני תכנית שלימה ומקיפה. לא כן בעיני המורים העברים.

בעיני רוב אנשי שיחי נראה כל הענין מוקשה. כפי שציינתי כבר (עמ. 2), לא יכלו להבין מה ראתה הסתדרות הצדקה, שכולה יהודים מתבוללים, להתעניין בחינוך העברי ולהציע מתן כסף רב? „הזהר מהיוונים כשהם מביאים מתנות!". האין זו תחבולה נסתרה לחדור לתוך שדה החינוך העברי, השנוא כל כך על המתבוללים, להשתלט עליו ולהעבירו אחר כך מן העולם? איפה הן ההוכחות שאין כוונות נסתרות כאלו בכל ההצעה? אם אני אינני מרגל או בא כוחם, אפשר שהם מרמים גם אותי, והם משתמשים בי, היות שאני מדבר עברית ואינני עלול שיחשדו בי!

עכשו הוספתי שמן למדורה: „הסוֹנדיי סקוֹלס"! בתי הספר ליום הראשון!

בתי הספר הללו היו כ„מקדש של השומרונים" על הר גריזים בזמן הבית השני. כולו היה כנגד ובניגוד ל„בית המקדש". ככה היו ה„סונדיי סקולס" בעיני המורים העברים. בתי ספר אלה היו מפלצת־חינוכית. בעצמם אינם נותנים כלום לתלמידיהם, מפני שבכל חדשי השנה באים התלמידים בסך הכל לאיזו שעות ספורות, אבל הם קוראים לעצמם בתי ספר דתיים, מאחזים את עיני הבריות, ומשמשים מונע חריף לגידולם ולקיומם של בתי הספר העברים. הלא אין להם אפילו זכות קיום, ואיך זה אני בא להציע שגם הם יקבלו תמיכה?! אפשר שהתמיכה לבתי הספר העברים באה „לטהר

את השרץ", להכשיר את הבלתי כשר, ו„מלתא אגב אורחא קא משמע לן", שאגב תמיכת בתי התתי"ם יתמכו גם ב„סונדיי סקולס", שמורים עברים רבים היו קוראים להם „שאַנדיי סקולס", ויצא שהחוגים העברים יעזרו לחזק את השונאים בנפש לעברית וללאומיות! היתכן? האומר אני למחנכים העברים למכור את נשמתם בעד בצע כסף?!

כאלה וכאלה היו דברי החשד והקיטרוג שהשמיעוני המורים והמנהלים העברים אחרי גלותי לפניהם את כל התכנית שהתוויתי לי למטרה. פירכות ושאלות הקיפוני כ„תנורו של עכנאי".

גם בחוגי בעלי הבתים לא היתה דרכי סוגה בשושנים.

עוד מראשית בואי לבוסטון הייתי נוהג ללכת ברגל מרוקסבורי לוועסט ענד בשבת אחר הצהרים בכדי להיפגש בבתי הכנסיות עם יהודים הבאים להתפלל מנחה ומעריב, ולחסוך לי בזה פגישות פרטיות במשך השבוע. שבת אחת אחר תפילת מנחה נשארתי בבית הספר „וועסט ענד היברו סקול", שבשבתות היו מתפללים בו. שקעתי בשיחה עם בעלי בתים אחדים. מישהו שאלני: „האין בדעת הסתדרות הצדקה לרכוש לה שליטה על בתי הת"ת בכוח הכסף שהיא אומרת לתת?"

אני השיבותי:

„הסתדרות הצדקה איננה אומרת שמפני שהיא נותנת כסף מוכרחים התתי"ם להישמע לה".

מאחורי עמד מר מ. פינקלשטיין, נשיא בית הספר „וועסט ענד היברו סקול". הוא לא שמע את החלק הראשון של משפטי: „הסתדרות הצדקה איננה אומרת", אלא את החלק הבא: „שמפני שהיא נותנת כסף מוכרחים התתי"ם להישמע לה". הוא התנפל עלי בקולי קולות: „מה חושבת הסתדרות הצדקה, שבכספה המלוכלך תקנה את נשמות היהודים על נשמות ילדיהם!! שומו שמים, חוצפה היא לבוא ולומר דברים כאלה במקום קדוש!"

נסיתי לבאר לו שאזנו הטעתה אותו, ושלא אמרתי את זה כלל.

„מה זה לא אמרת", קרא בחרון, „הלא באזני שמעתי אותך אומר לפני רגע שמפני שהסתדרות הצדקה נותנת כסף מוכרחים התתי"ם להישמע לה!". נסיתי שוב לבאר לו שלא שמע את כל המשפט שכולו היה ממש ההיפך ממה שהוא טוען. הוא לא קיבל את דברי. הוא אמר שאני מנסה רק להיחלץ מהפח, אחרי שפי הכשילני, אבל עכשו הם יודעים כבר את הכוונה האמיתית,

מי אני, לשם מה באתי, ושצריך להיזהר מאדם מסוכן כמוני. אני פשוט מסית ומדיח!

וככה הזדתי לי נזיד תאוה.

מר פינקלשטיין, שהיה מטובי העובדים של הת"ת בווּעסט ענד, לא נח ולא שקט. כמה פעמים נפגשתי אתו ובכל פעם השתדלתי להעמידהו על טעותו, אבל הוא לא נענה. „באזני שמעתי", היה חוזר וטוען, ואין להזיזו. אותם דברים השמיע אחר כך לבעלי בתים אחרים. אפילו לאחר זמן, כאשר התקיימה אספת באי־כוח התת"ם, קם וישמיע אותן הטענות, עם כל המרירות שבלב אדם הרואה שמתנכלים ליקר ולקדוש לו.

טעות זו היתה הרת־סכנות לכל תכניתי. אם יצא לי שם רע, ואנשים יתחילו לחשוד בי, אז אין תקוה שאספיק לעשות מה שנראה לי כה הגיוני וכה גדל־האפשרות.

מחשבות התחילו להתגנב ללבי: אפשר שאני מכניס את ראשי בסבך לא לי. עדיין יש לי אפשרות למשוך את ידי מכל תכנית הארגון שהתחלתי לדבר עליה. סוף סוף הלא באתי רק כעובד־מתנדב לערוך שני מסקרים. שניהם מגבילים את תחום עבודתי לאיסוף עובדות שתצטרפנה לתמונה בהירה מהנעשה, וכן כדי להגיש הצעות לתיקונים ושיפורים. כל זה צריך להיעשות רק בכתב. יכול אני להכניס את כל תכנית הארגון שלי לתוך המסקר על בתי הספר העברים, בתור הצעה. איש לא ביקש ממני לצאת ולעשות תעמולה למימושה של התכנית. בכלל לא אמר לי מישהו מה לעשות. מר מוריס ד. ואלדמן חפץ רק באוסף ידיעות. ועכשו, אחרי ראותי שענין הארגון נפגש באי־הבנה, בחשדים ובסילופי־כוונה שיכולים להוציא שם רע עלי ועל מסקרי עד כדי כך שאפילו הדברים הטובים שבמסקר, שהיו מתקבלים, לא יתקבלו עכשו, התהיה תפארתי על הדרך הזו? ידעתי גם כן שהאנשים שאני בא בדברים אתם אינם „קלים מסובין". יש להם השקפות ברורות ומסויימות, והם יכולים ליצור התנגדות נמרצה ופעילה, אם יחשבו שאני בא להתנקש ולחתור תחת עולמם שבנו בעמל אין קץ. עמדתי על פרשת דרכים.

תמונה נגולה לפני:

כל בתי הספר העברים בבוסטון הם בשפל המדרגה. שכר המורים ירוד עד כדי כאב. עמדתם עלובה אפילו בעיני מעסיקיהם. בעלי הבתים מביטים עליהם כעל „רע הכרחי", כעל בטלנים שיש צורך בהם, אבל בטלנים! כבר ניכר מחסור עצום במורים ששמם הולמם. ברוב בתי הספר

הוכרחו כבר להעמיד מורים־עוזרים, נערים ונערות שעליהם ללמוד עוד שנים עד שיהיו ראויים להיקרא מורים עברים. העמדה החברתית של המורה העברי, שכרו האפסי, העדר יציבות במשרתו, ש„כל יומו זמנו", מצטרפים לתמונה כל כך עצובה, שאין שום תקוה שצעירים אמריקאים יחפצו לעשות את ההוראה העברית למקצוע חייהם. אין לסמוך תמיד על שולחן יהדות אירופה בהמצאת מורים עברים לאמריקה. הנה בשנות מלחמת העולם ההולכת ונמשכת (זה היה בקיץ 1917) פסקה ההגירה מאירופה לגמרי, ומי יודע מתי ואיך תחודש. בהעדר מורים מתאימים כיצד יוכלו בתי הספר העברים להמשיך את קיומם?

גם בחוגי עסקני החינוך ראיתי תמונה מעציבה. למרות עמלם של מחנות עובדים בשנים עשר בתי הספר העברים בבוסטון הצליחו להכניס קצת פחות מארבעה עשר אלף דולר בשנה. הם עמלים להשיג פרוטות. רובם מהמעמד הבינוני הנמוך. העשירים רחוקים מהם, ותרומותיהם הן פירורים זעירים. השכבה של ה„יאַהודים" היא נגדם בהחלט. כל העולם הקהילתי שיש לו פרסטיז'ה, ושבכל מקום לו הכסף, הכוח וההשפעה, איננו אתם כלל. עד כמה יספיקו כוחות חסידי החינוך העברי להמשיך ולקיים אפילו את היש המעט שכבר נוצר?

ועוד תמונה נגולה לפני:

בשנים האחרונות ביקרתי בכל הערים שיש בהן אוכלוסיה יהודית שבין אינדיאנפוליס וניו־יורק. רוב מנין ורוב בנין יהדות אמריקה נמצא בערים הללו. מה ראיתי בכולן? „קינים והגה והי!" התתי"ם היו במצב ירוד ושפל. „חדרים" גדולים שהיוו חיקוי גרוע של ה„חדר" הישן על רבות ממגרעותיו, בלי רוב מעלותיו. ונוסף לכל אלה היו עוד חסרונות יסודיים שנבעו מתוך תנאי החיים כאן. בין כל אלה היתה בוסטון העיר היחידה שהצליחה להקים כמה בתי ספר ראויים לשמם שיכולים להמשיך ולהתפתח אם אך תינתן להם די עזרה חמרית ורוחנית. הצלחה בבוסטון תוכל לשמש דוגמה לערים אחרות. אבל אפשר מאד שבזמן קצר תרפינה הידים בבוסטון, והמעט שהושג יכלה באפס כוח, והגחלת הלוחשת שיש בה כדי להדליק לבבות בקהילות רבות תכבה.

ורעה רבה נשקפה משני מקורות חדשים:

המקור האחד הוא עולם העסקנות החברתית. הנה קיים כבר ארגון גדול במנין ובהשפעה של עובדים חברתיים. את יחסם ליהדות בכלל,

ולקניינים שאנו מעוניינים בהם בפרט ראיתי עוד בהיותי באינדיאנפוליס בוועידה הארצית שלהם. היא הוועידה שבה אמרה אחת הנואמות שהיא באה למצוא תשובה לשאלה המטרידה: מה לעשות עם היהודים האורטודוקסים? היא נענתה בצחוק לעג מקיף שבעטיו החלטתי לשנות את סדר עולמי הפרטי ולהיכנס לשדה העבודה החברתית, כדי להוכיח שיש אפשרות לעשות משהו עם היהודים האורטודוקסים. מאז נפגשתי עם עובדים חברתיים רבים, שוחחתי וגם שמעתי רבים מהראשים והמנהיגים בשדה רחב זה. הצד השווה כמעט בכולם היה שהתייחסו בשלילה לזה שאנו קוראים יהדות. הם חשבו שיהדות זו היא חזון־עובר שהמהגרים הביאו אתם, ושקו המוסדות שברשותם צריך להיות מן העולם ההוא והלאה. שיטה מקיפה של התבוללות, על כל צורותיה הידועות, היכתה שרשים עמוקים בכל העבודה החברתית. אלה הקשורים בשדה זה עשו כל מה שביכולתם כדי להחליש את השפעות הלאומיים, העברים, ואפילו החרדים. הם יהיו הראשונים לתמוך בבתי הספר ליום הראשון, שלדידם הם ממלאים את כל דרישות החינוך היהודי בארץ זו.

העדיפות שתינתן לבתי הספר ליום הראשון תהווה התחרות מסוכנה לבתי הספר העברים. שאיפת הסתדרות הצדקה לעזור ל„עולם הרוחני" של היהודים יכולה להתבטא רק בתמיכה בבתי הספר ליום הראשון, ובכדי לצאת ידי חובה, יזרקו פירורי־תמיכה גם למספר בתי ספר עברים. הרעיון, שחינוך יהודי, פירושו חינוך של בתי הספר ליום הראשון, ימצא לו הד רחב, יכבוש שכונות שלימות, יעשה לעצמו פרסום רב, כשם שכבר אירע במקומות רבים, וחינוכו של הדור הבא ישאר פגום. במקום „בשרא וכוורא יעול ירקא", ובתי הספר העברים יהיו „מן הצועקין ואינן נענין".

המקור השני:

כמסופר כבר (עמ. 40) ארגן דר. שמשון בנדרלי „לשכת חנוך" בניו־יורק בשנת 1910. לשכה זו היתה הראשונה, ועד עכשו היחידה, באמריקה. ל„לשכת החנוך" זכויות רבות, פה אציין רק צד אחד: אחת ממטרותיו של דר. בנדרלי היתה לאַמן צעירים, שגודלו וחונכו באמריקה, לעבודה בשדה החינוך העברי. הוא הדגיש בלי הרף שאין לסמוך על המחנכים שבאו מאירופה. רק אלה שנולדו, או גדלו באמריקה מראשית ילדותם, יספנו להיעשות מדריכי הדור בשטח החינוך העברי. לשם זה אסף קבוצה של תלמידי מכללות, ויעזור להם לרכוש ידיעות בעברית, בספרותה ובתולדות ישראל. עיקר ההדגשה היה על החינוך הכללי ועל אמריקניות. הוא תמך

בחניכיו להמשיך את לימודם כבוגרי מכללות עד שיצליחו לקבל דוקטורט. חלק מלימודיהם היה בשדה הפדגוגיה הכללית.

מתוך קבוצה זו כבר יצאו מורים ומנהלים בבתי ספר ובכיתות שאורגנו על ידי „לשכת החנוך". המטרה שדר. בנדרלי העמיד לפני חניכיו היתה: שהם יהיו גואלי החינוך ומבטיחי קיום היהדות באמריקה. חברי הקבוצה היו מוכשרים, בעלי אישיות וכשרון המעשה. אבל כפי שנוכחתי מביקורי הרבים ב„לשכת החנוך" מאז שנוסדה, ובפרט ממגעי הישר עם רוב חברי הקבוצה במשך שנת הלימודים 17-1916, ברור היה שלא מהם תבוא הגאולה לחינוך העברי באמריקה.

פעם אחת שאלתי את דר. בנדרלי מדוע איננו בוחר את אנשיו מתוך המחנה גדול של משכילים ותורנים שבאו לאמריקה מאירופה. השכלה עברית הלא כבר יש להם במידה שחניכיו לא יגיעו אליה מעולם, והשכלה כללית אפשר לתת להם על נקלה. מתוך אלה הלא אפשר להעמיד מורים, מנהלים ומחנכים אמיתים. תשובתו היתה: „יותר קל לי לעשות משכיל מ־X (פה כינה את אחד מטובי חניכיו) מאשר לעשות „בן־אדם" מ־ץ (ופה כינה בשם משכיל ידוע). הוא שגה בשני אלה! X לא נעשה מעולם משכיל וידען כפי שדר. בנדרלי שער, בשעה שהמשכיל שקרא בשם ץ העמיד אלפי נפשות לרעיון הלאומי, לעברית ולחיבת היהדות.

בקבוצת חניכיו של דר. בנדרלי ראיתי את סכנת השטחיות. דוקא אצלם, שבודאי יעשו פשרות רבות בשדה החינוך העברי, על חשבון עבריותו, יתקיים רק צילו, או צל־צילו של חינוך עברי אמיתי.

התקוה היחידה היתה שבמספר מקומות תתפתח רשת של בתי ספר עבריים הראויים לשמם, על ידי מורים ומחנכים שתורתם היתה כבר בתוך מעיהם בדרכם על סף ארצות הברית. הם יוכלו לשמש מופת ודוגמה לרחבי הארץ, ואז ייספחו לחינוך עוד רבים מאלה שהקדימו לבוא לאמריקה, ומעוד אחרים, שבדומה למסיימי בית הספר „עבריה", שהלכו ודפקו על הדלתות בקריאה: נפשנו חשקה בתורה, ימשיכו ללמוד עד שיהיו ראויים גם ללמד. בוסטון היתה כבר דוגמה אמיתית למה שאפשר לפעול בשדה החינוך.

היה עוד גורם מדרבן:

בבוסטון ראיתי הזדמנות של מפעל „זיי געזונד!" — עלה והצלח — לחינוך העברי. אמנם ציפיתי שבשדה העבודה החברתית אוכל לפעול בעקיפין לטובת החינוך, אבל שרות ישר, פעולה שתהיה כעין קרן קיימת,

שממנה ומפירותיה יוכל החינוך להנות שנים אחר כך, מפעל שכזה נעשה אפשרי עכשו בבוסטון. זוהי הזדמנות גורלית! זה יהיה מפעל „זיי געזונד" שאפילו רבי ניישטאדט, ז"ל, היה גומר עליו את ההלל! אמנם עיצובו קשור בקשיים, שכנראה ירבו ויגדלו ככל אשר אמשיך בעבודה. אבל הלא דוקא הדברים הטובים בחיים נקנים ביסורים, כמאמר חכמינו: „שלוש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולן לא נתנן אלא על ידי יסורין. אלו הן: תורה וארץ ישראל ועולם הבא" (ברכות ה.). והרכישה היותר יקרה הבאה לאדם בשנות חייו: ילדים, גם עליהם נאמר: „בעצב תלדי בנים". ומי אני שאדרוש דוקא דרך־המלך שכולה סוגה בשושנים?!

לידי החלטה חיובית באתי בסופו של ליל נדודים.

רק דרך אחת היתה לפני: דרך ההסברה!

לאשרי נתן לי גורלי מספר שנים טובות ומשופעות בבריאות וחיסון הגוף. חמש השנים שעשיתי באינדיאנפוליס, תנאיהן היו נפלאים בכל המובנים. גם שנת 17—1916, שהקדשתיה אך ורק ללימודים, היתה שנה נעימה מאד. עכשו יכולתי לעבוד יומם ולילה, יום אחר יום, כל שבועות הקיץ. יום עבודה של 15—16 שעות היה „פמשחל ביגתא מחלבא" (ברכות ח.) בעיני. הייתי מוכן ומזומן לעבוד בלי הרף עד שאגיע למטרה שהתוויתי לי.

העדפתי את דרך ההסברה האישית, על ידי פגישות עם יחידים. זוהי דרך ארוכה וקצרה. בשיחה פרטית יש לך האפשרות לנהל את השיחה בקו ישר, מבלי לסטות לעניינים צדדיים, וככה עשיתי. מן הבוקר השכם עד שעה מאוחרת בערב נפגשתי עם אנשים שונים. את שעות הערב ייחדתי למורים העברים. אלה היו ימי קיץ נהדרים. בבוסטון אתה מוצא שעות ערב נעימות אפילו בימים החמים ביותר. „רוח־מזרחית" היא אורחת תדירה, והיא מביאה בכנפיה מזג אויר נוח הגומל על כל מה שעבר עליך במשך היום. בבוסטון יש גנים רבים, ובשיחות עם מורים בודדים היינו מטיילים ארוכות, ורגלינו מובילות אותנו לאחד מגני העיר. בשיחות אלו נתתי לאיש־שיחי להביע את אשר עם לבבו, ומעט מעט הוכחתי כמה מן הטוב צפון בארגון בתי הספר, ובאפשרויות שארגון כזה ייצור, בפרט אחרי שהסתדרות הצדקה תושיט עזרה חמרית. הבטחתי עוד פעם ועוד פעם שהסתדרות הצדקה אינה אומרת כלל, לא במישרין ולא בעקיפין, להתערב בענייני החינוך. אמרתי את זה על יסוד הבטחה ברורה מאת מר ואלדמן, מנהלה של הסתדרות הצדקה. נוסף לזה הלא המפתח בידם. אם יווכחו שהסתדרות הצדקה

איננה שומרת אמונים, והיא מתחילה להתערב ולקצץ בנטיעות החינוך, יכולים בתי הספר לומר לה: „שקילא טיבותך ושדיא אחיזרי" (שבת סג:), „לא מדובשך ולא מעוקצך" (במ"ר פ"כ י)! במלים אחרות: בתי הספר נכנסים לסידור זה כיחידים חפשים, והברירה בידם לקיים ולהמשיך את ההסדר או — לתת גט פטורין.

יש עוד אפשרות: אפילו אם אחרי זמן יחליטו בתי הספר „לבטל את השידוך", הלא מוניטין יצאו להם בעזרת הסתדרות הצדקה, ומעצם פעולת ההתאחדות ירכוש לו החינוך עמדה יותר מכובדה. הוא יוכל אחר כך לנצל עמדה זו לטובתו ולמצוא עובדים נוספים, כסף והשפעה.

לקורא בימינו אלה יקשה להבין מדוע יהיו חשדים והתנגדות בענין כה פשוט, כה מובן והגיוני, שהיה כל כך קרוב לשכר ורחוק מהפסד. אבל ישים נא הקורא אל לבו דבר זה: כמה הגיוני, פשוט ומובן הדבר „שעם מורדף ובלי ארץ" ישתדל לרכוש לו את „הארץ בלי עם", שהיתה גם ארץ אבותינו. כוונתי לתנועה הציונית. זוכר אני את התנועה הזאת מראשית ימיה, אחרי הופעתו של דר. הרצל. כמה ימי־דיו נשפכו, כמה קולמוסים נשברו, כמה אלפי רבבות נאומים, כמה שיחות, וויכוחים, דיונים סוערים נלהבים, מרים וממררים נשמעו במשך יובל שנים בכדי להניע את לבות רובו של עמנו להיספח לענין שהוא „כה פשוט, כה מובן והגיוני", ובכל זאת עדיין יש כל כך אדישים, פקפקנים, ואפילו מתנגדים! הוא הדין בכל דבר חדש.

אפשר שבדוגמה הבאה יובן הדבר עוד יותר: תבואה חדשה אסורה באכילה עד הבאת „העומר", על פי כלל חכמינו: „החדש אסור מן התורה בכל מקום" (ספרא אמור י יא). זה צריך לשמש דוגמה בחיים, אין לבלוע את החדש ברגע הופעתו. צריך להסתכל בו, למששו, לעמוד על טיבו, לבדקו שבע בדיקות, ואחר כל זה — לחכות, ורק אז, אם יתברר שהחדש רצוי — אז הוא מתקבל, אוכלים אותו בברכה והוא מתעכל ונבלע בעצמות. הוא הדבר עם כל רעיון חדש, עם כל גישה חדשה. אין להתפלא איפוא על דרכי הקשה והמלאה מכשולים בדבר שלכאורה היה „כה פשוט, כה מובן והגיוני".

מעודי נחנתי בברכה אחת: בהרבה קבין של סבלנות לדעתו של הזולת. תכונה זו עמדה לי אז בבוסטון.

באותם הימים שבהם נפגשתי עם מורים ומנהלים נפגשתי גם עם בעלי בתים. אכף עלי „הלוח". היו לי רק מספר שבועות, ובהם או שאספיק דבר שלם או שאשאיר רק איזה דברים בכתב, שאפשר מאד שערכם יהיה

רק „לצור על פי צלוחית". צריך היה לעשות את כל העבודות בבת אחת; כפי שציינתי במקום אחר (עמ. 38), נוכחתי עוד בראשית עבודתי שבין המורים ובין בעלי הבתים קיימת תהום של אי־הבנה וחוסר הכרת־ערך.

רעיון נצנץ במוחי; הנה, יש אפשרות לגשר גם על פני תהום זו, ובזה תבוא ברכה כפולה ומכופלת לכל עבודת החינוך. הגשר יוכל להיווצר בצורה זו:

בתכנית איחוד בתי הספר הצעתי שכל בית־ספר ישלח שני צירים ל„וועד מפקחים" כללי. היות שהוועד יטפל בעניינים הנוגעים גם למורים וגם לבעלי הבתים, מדוע לא אכלול בהצעה ששני הצירים מכל בית ספר יהיו בעל בית אחד ומורה אחד? זה יביא את המורים ואת בעלי הבתים לכפיפה אחת. הם ילמדו לדון בעניני חינוך לא מתוך שפופרת צרה של אינטרסים מיוחדים, ולכאורה מתנגדים, אלא יתחילו לראות שכל האינטרסים הבודדים הם חלקים בלתי נפרדים משדה־פעולה אחד: חינוך מתאים לדור הבא. גם המורים וגם בעלי הבתים יתחילו ללמוד ולהכיר את הבעיות המטרידות כל צד. עם ההבנה תבוא גם הכרת־כבוד הדדית. המורים יגלו שבעלי הבתים אינם „עמי־הארץ המעוניינים רק בקבין של כבוד". בעלי הבתים יתחילו להבין שהמורים אינם כלל וכלל „בטלנים, שלומיאלים ועצלנים, שאינם מכירים את הוויות העולם", שכל חפצם הוא שבעד שעות־עבודה אחדות ביום יקבלו פרנסה שלימה ומרווחה. עם ההכרה המקיפה תבוא גם התעניינות מקיפה. כוחות חדשים יבואו לידי גילוי וביטוי, ושדה החינוך יוסיף כוח במובנים רבים.

את ההצעה הזאת גיליתי ראשונה למורים. הם לא האמינו שבעלי הבתים יסכימו להכניס מורים לכל חזיתות הפעולה של „וועד המפקחים הכללי". אני אמרתי שבדברי עם בעלי הבתים, אשתדל לתמוך בפרט זה בכל כוחי. דבר זה מצא חן בעיני המורים. הם ראו בזה חיזוק לעמדתם. אין ספק שפרט חשוב זה עזר לי לא מעט לרכוש סוף סוף את הסכמת המורים לתכנית בכללותה.

אולם נתקלתי בקיר־ברזל חדש: בעלי הבתים התנגדו בהחלט להכנסת המורים ל„וועד המפקח".

שעות היום, שבהן הייתי חפשי מעבודת מסקרי האחר, האינדוסטריאל סקול, וכן יתר שעות היום אחרי שגמרתי מסקר זה, הקדשתי לפגישות עם בעלי בתים מכל השכבות: פקידים ובעלי השפעה בכל בית ספר; אנשים

שנחשבו לבעלי השפעה בקהילה בכלל; רבנים אורטודוקסים, וגם רבי ה. ה. רופּנוביץ, הרבי השמרני היחידי בעיר, ורבי הרי ליווי, שהיה רבי ריפורמי והשפעתו היתה גדולה ורחבה, היות שרבים מהשכבה העליונה של הסתדרות הצדקה היו חברים ב„טמפל איזראעל", שרבי ליווי כיהן בו. כמו כן נפגשתי עם אנשים מהאגף האחר: ה„יאַהודים", לרוב לפי הוראת מר ואלדמן.

בין בעלי הבתים הראשונים שנפגשתי היה מר נייטהן פּינסקי, נשיא בית הכנסת „עדת ישורון" ברוקסבורי. מר פּינסקי היה טיפוס מאד מעניין. הוא נולד בליטא, ולמד מספר שנים בישיבה בווילנא. תכופות היה מזכיר את התקופה ההיא שבה אכל „ימים", והיו גם ימים שבהם לא אכל, והוא היה ישן על ספסל ב„רמיילס קלויז". הוא היה פיקח, שנון, ממולח ובעל חוש הומור מפותח מאד. לשונו כחרב חדה והוא עשוי לבלי חת, ועם זה היה לו לב זהב. הוא היה בין הראשונים מקרב היהודים ה„רוסים" ששערי הסתדרות הצדקה נפתחו לפניהם לרווחה בוועד הדירקטורים. בכלל ראו בו ה„יאַהודים" את בא כוחם של היהודים האורטודוקסים. הוא היה היחיד מבין יוצאי מזרח אירופה שלא פחד לומר ל„יאַהודים" מה שבלבו. כיצד היה אומר, יעיד הסיפור הבא, ששמעתיו מפיו:

באספות של הסתדרות הצדקה היו ה„יאַהודים" רגילים לדבר על היהודים ה„רוסים" כעל שנוררים, מחוסרי תרבות, שאורח חייהם הוא הגורם להגברת רגשי האנטישמיות שהלכו והחריפו, ובזמן האחרון באו לידי ביטוי גם במעשים. פעם אחת, כאשר שיחה שכזאת הגדישה את הסאה, פקעה סבלנותו של מר פּינסקי ויקם ויאמר:

„רבותי, בזמן האחרון שמענו שבמקומות שונים חדלו לאכסן יהודים. במלון־קיץ אחד הודיעו ש„מעכשו הכניסה אסורה ליהודים וכלבים". בצורה דומה לזו הודיעו בעוד מעונות קיץ", ופה קרא רשימה ארוכה של מקומות מיוחסים בסביבות בוסטון שהתושבים היהודים העשירים היו נוהגים להתאכסן בהם ובזמן האחרון החלו להודיע שם בגלוי או בין השיטין שיהודים הם אורחים בלתי רצויים. מר פּינסקי המשיך:

„האמינו לי, רבותי, שאני לא ביקרתי מעולם אף אחד מאלה. ואני מבטיח לכם נאמנה ששום איש מחברי בית כנסתי לא היה שם. בכולם הלא מאכילים טריפות, וחברי בית כנסתי נזהרים בכשרות. זה נכון גם בנוגע לחברי יתר בתי הכנסיות של היהודים הרוסים. אבל אתם, אדוני הנכבדים,

אתם ביקרתם בכל המקומות האלה. אתם אכלתם, שתיתם, ישנתם וגם שיחקתם בהם, ואתם השארתם שם רפש שכזה שבעטיו מכריזים עכשו על הגפת הדלתות בפני יהודים, ואחרי כל אלה אתם מעיזים לומר בכל מקרה שהיהודים הרוסים גורמים לאנטישמיות!".

בכלי־זין כאלה היה מר פינסקי מגן על כבוד אחיו, יוצאי רוסיה, פולניה וגליציה. על פי עצתו של מר ואלדמן היה מר פינסקי מבעלי הבתים הראשונים שעמם דיברתי. פגשתיו בביתו בערב. מצאתיו לבדו. לפני זמן קצר מתה עליו אשתו, וכל ימיו לא חדל להתאבל עליה. הוא הראה לי מתוך קורת רוח מרובה את תמונתם של שני בניו שהאחד, אברהם, הצטיין כתלמיד בבית הספר למשפטים בהארוואַרד. ולא לחינם התגאה בבנו זה. במשך הזמן נתמנה לשופט ב„סופּיריאָר קאורט" במדינת מסטשוסטס. כאביו היה גם הבן בעל כוח דיבור חריף, משכנע, מלא הומור יהודי ובעל לב זהב. את משרתו הגבוהה נשא בכבוד עד מותו בלא עת.

השיחה עם מר פינסקי השביעתני עונג.

בתפיסתו המהירה הבין את עיקרי התכנית לארגון בתי הספר שגוללתי לפניו. הוא הכיר את הרקע שהביא לידי כך שהסתדרות הצדקה תכלול את התמיכה בחינוך היהודי בתוך מסגרת פעולותיה. כאשר הגעתי לפרט שהמורים העברים יהוו חלק אינטגרלי בוועד המפקח, באופן שמכל בית ספר יהיו בעל בית אחד ומורה אחד בתור נציגים, אמר: אבל הלא אנחנו משלמים למורים בעד עבודתם, ואם נכניסם כמפקחים יצא שתמיד יכריעו את הכף לטובתם, כמנהג אנשים בשעה שהם נוגעים בדבר. בארתי שהיות שנציגים יבואו גם מבתי הכנסיות, שכולם בעלי בתים, אז יהיו המורים תמיד רק מיעוט. תשובתי לא הניחה את דעתו: „כידוע", אמר, „נמנעים בעלי בתים מלבקר אספות בקביעות. אבל המורים יבואו תמיד, ואז יהוו הם הרוב". אמרתי לו שתמיד אפשר להכניס שינויים בארגון אם יתברר שחלק מהנציגים משתמשים בו שלא כהוגן.

מר פינסקי סבור היה שתכניתי רצויה ביותר, ויבטיח את תמיכתו. את נציגות המורים השאיר ב„תיקו". שמחתי לראות אדם בעל השפעה כמותו מסכים לתכנית. ועל דבר נציגות המורים — עוד חזון למועד! הוא אמר שהוא נכון לעזור במימוש ההצעה, ושאוכל להיפגש אתו בכל פעם שאמצא צורך בזה. הוא נתן לי שמות בעלי בתים שרצוי להיפגש אתם.

בימים ההם התקיימה בבוסטון „חברה ש"ס", שאליה השתייכו הרבנים

האורטודוקסים והרבה בעלי בתים, תופעה מעניינת היתה שבין החברים בימנו עשירים גדולים שביהדות בוסטון, כמו: לסר אַגוז, אוסקר גרוסברג, שלום קבלינסקי, נחום שטערן, רודניק, י. וואטשמייקר, ועוד. אמרו לי של„חברה ש"ס" יש השפעה גדולה בעיר. בפרט גדול כוחה כשהיא מתנגדת, ולכן רצוי לרכוש את אהדתה. אמרתי להיפגש ראשונה עם מנהיגי החברה ואחר כך אנאם באחת מאספותיה באופן שיהיה מקום גם לשאלות, שעל ידן יתבהר כל הענין.

סמוך לאכסניה שלי הוקם רק לפני שנה בית כנסת אורטודוקסי נהדר: „בית המדרש הגדול", 105 רחוב קרופורד, רוקסבורי. נשיא בית הכנסת היה מר ויקטור קאופמן, אחיה של מרת אברמס, שבביתה התגוררתי. באתי להתפלל שם בשבת בבוקר. השמש, מר שניידר, קיבלני בסבר פנים יפות ויזמינני לשבת קרוב לבימה שאצל ארון הקודש. בשעת קריאת התורה נוכחתי שאני נמצא בחבורת בעלי בתים למדנים. „בין גברא לגברא", בין ה„עליות", התפלפלו בבאור פסוקים ודינים, וכאשר נודע להם מי אני ולשם מה באתי, קיבלוני לתוך חברתם מתוך ידידות. כנראה ידעו כבר על דבר בואי ותפקידי. ביניהם היו מבעלי ההשפעה שב„חברה ש"ס". קבעתי פגישות עם אחדים מהם. האנשים שישבו שם בקביעות היו מר. א. וואַלפֿר, י. וואטשמייקר, ניימן פרידמן, ראובן פינקלשטיין.

הראשון מחברה ש"ס שביקרתי היה מר א. וואַלפֿר. הוא היה זקן שידע איך להמשיך חיים יהודים מסורתיים גם בעולם החדש. השיחה אתו היתה טיפוסית לשיחות דומות עם מספר אנשים מחברה זו, שעליהם נאמר „תלמידי חכמים כל שמזקינין, חכמה נתוספת בהם" (שבת קנב.). גם הוא חפץ להיות בטוח שהסתדרות הצדקה לא תשפיע מרוחה על בתי הספר. הוא הסכים ברצון לרעיון של איגוד בתי הספר. הוא אמר שהוא ישמח להשתתף בעבודת הארגון, אם יבחרו בו כציר. גם הוא לא האמין שרצוי לשתף את המורים כחברים קבועים בוועד המפקח, אבל לא קבע מסמרות להתנגדותו.

אחריו ראיתי את מר לסר אגוז שגר ברחוב קנטנברי בדורטשסטר. גם הוא הסכים לרעיון ויבטיח את עזרתו.

ביקרתי את רבי פ. איזראעלי, המנהיג הרוחני של בית הכנסת „עדת ישורון". הוא היה הרבי הראשון בחוגי החרדים שנאם באנגלית. בשעתו היה משום חידוש גדול: רבי מטיף באנגלית בבית כנסת של חרדים! הוא

היה אדם חלש, והשפעתו היתה מועטה. גם הוא הבטיח את תמיכתו לרעיון בבואו לידי מימוש.

בשבת הבאה היה כינוס מיוחד ב„עדת ישורון" ל„חברה ש"ס". נכחו באי־כוח מהסניפים שבחלקי העיר האחרים. אחר התפילה ירדו כל החברים, וגם פקידי בית הכנסת עם מר פיננסקי, אל האולם למטה. היו גם רבנים מבתי הכנסיות הסמוכים. מר וואלפר סידר שאני אנאם בכינוס ההוא. אחרי „הדרנים" מאת הרבנים האורחים, הציגוני. נאמתי באידית, כמו שעשו יתר הנואמים. סיפרתי שלפני שנים זכיתי להימנות בין תלמידי ישיבת וואלוזין; שאני מכיר את מצב היהדות באמריקה ואת לבטיה בתוקף תנאי החיים כאן. הוספתי שבאינדיאנפוליס הצלחנו ליצור שני תתי"ם נהדרים בעדה יהודית המונה עשרת אלפים נפשות. בעדה זו היו כבר כמאה נישואי־תערובת, ואחד נשא לו כושית לאשה. התנאים בבוסטון קלים יותר לאין ערוך. אני מעוניין לעזור ביצירת מנגנון שעל פיו תינתן תמיכה הגונה לחינוך העברי על־ידי הסתדרות הצדקה, ואני מאמין שהשאיפה צריכה להיות ליצור יורשים רוחנים ליהודים בני תורה שכמותם. חשוב יהיה ש„חברה ש"ס" תשתתף בפועל בארגון החדש, ואל נא יצפו שמלאכתם תעשה על ידי אחרים. ישמרו נא בעצמם על הגחלת שלא תכבה. ואשר לי, אני מאמין בכל לבי שיש ויש תקוה ליהדות באמריקה. הנאספים לא היו רגילים לשמוע דברים כאלה מפי אנשים בגילי שהתאמרקו כבר. ראיתי שדברי נגעו אל לבם, והנואמים שבאו אחרי זרזו את החברים לעזור במפעל שיש בו משום חיזוק תורה.

דברי ב„חברה ש"ס" פתחו לפני את השערים בבתי הכנסיות של החרדים שהיוו רוב רובם של בתי הכנסיות בבוסטון. בשבת הבאה נאמתי בבית הכנסת „עדת ישורון". בשבת שלאחר כך ב„בית אל" בדורטשסטר. בשובי לבוסטון באמצע אבגוסט, נאמתי ב„בית המדרש הגדול" ברוקסבורי; אחר כך נאמתי בשבת אחת בשני בתי כנסיות בוועסט ענד, באחד לפני קריאת התורה, ובשני אחר הקריאה. בימים ההם היו אנשים מרבים לבוא לבתי הכנסיות בשבתות, והם היו מלאים כמעט כמו ב„ימים הנוראים". וככה יצא שעד אמצע ספטמבר נאמתי לפני 2—3 אלפים יהודים. בדברי תארתי את מצב החינוך. הדגשתי את הצורך בהגדלת הכוחות, ובהרחבת שדה העבודה על ידי הקמת בתי ספר נוספים. סיפרתי גם כן שהסתדרות הצדקה מרגישה שבידה פקדון מאת הקהילה, שרבים מחבריה רוצים

להבטיח את קיום היהדות ושעל ידי איגוד התתי"ם יווצר כוח חיובי גדול שיביא ברכה לחינוך. בכל מקום בואי נתקבלו דברי ברצון. העובדה שבעלי הבתים התחילו לכבדני עזרה לי הרבה בסלילת דרך ללבם של המורים. הם הרגישו שכנראה יצא דבר ממשי מכל הענין, וממנו תצמח טובה גם לחינוך וגם למורים.

התראיתי עם מספר רבנים: זלמן יעקב פרידרמן, שחור ושרשעווסקי. רבי פרידרמן היה תמיד ראש המדברים בתוקף אישיותו וכושר דיבורו המרתק. הוא גינה בחריפות את „עבריה" שלדעתו היא קן להפצת דעות כוזבות, ויתר בתי הספר ההולכים בעקבותיה. את ענין איחוד בתי הספר חשב לצעד רצוי, והוא הוסיף: „נקיי הדעת שבירושלים לא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן" (סנהדרין כג.). פה אנו יודעים מי יסב עמנו — אפיקורסים!". הוא חשש מאד לשידוך של הסתדרות הצדקה עם בתי הספר המודרניים. הוא אמר שעוד יעיין בדבר ואז יראה אם יוכל להתחבר עמנו. דבר אחד נתחוור לי: את בעלי הבתים התורניים אפשר לרכוש, אבל הדרך להסכמתם של הרבנים האורטודוקסים, בפרט אלה ש„נכוו" כבר, מלאה עיכובים וחשבונות מסובכים שלא במהרה ימצאו את פתרונם, וספק גדול אם זמני המוגבל בבוסטון ירשה לי לעשות דבר מה בשטח זה.

בהיותי אצל רבי פרידרמן נכנסה קבוצה קטנה של גברים ונשים. הם היו מחותנים של זוג צעיר שבא אל הרב להינשא בביתו על פי דת משה וישראל. מקרים כאלה היו תכופים, והם היו חלק מהפירורים שמהם מצאו הרבנים האורטודוקסים כמה מפרוסות לחמם. רבי פרידרמן בקשני לחכות קצת, מאחר שכל הענין יארך רק זמן קצר. הוא התחיל בכתיבת הכתובה. הכלה היתה יתומה מאביה. הרב שאל אם האב היה כוהן או לוי. הכלה לא הבינה את שאלתו ותפנה אותו אל אמה. הרבי חזר על שאלתו. האם, שכל חזותה ואופן דיבורה העידו שזה מקרוב באה לאמריקה, ביקשה אותו לחזור עוד פעם על שאלתו, ואז אמרה: „אינני יודעת למה אתה מכוון, אבל אני יודעת שבעלי היה מן ‚החסידים'". רבי פרידרמן לא נפתע מלמדנות זו, וימשיך לכתוב. גם אני התרגלתי לכל מיני עם־הארצות באינדיאנפוליס, אלא שם היתה אוכלוסיה „ותיקה" באמריקה. פה ראיתי אנשים שעדיין לא הספיקו לנעֵר מעליהם את אבק הדרך. נזכרתי בספרו של דר.שמואל דז'וזף Jewish Immigration שיצא ב־1910, שבו הוכיח שבין

המהגרים היהודים שבאו לאמריקה בשנים האחרונות היו 26% אנאלפבתים, אפילו בעברית או באידית! מה קרה בדורנו ל„עם הספר"? ועוד הפעם ניתן מופת חותך שיצירת חינוך משופר היא שאלת־חיים ליהדות אמריקה.

בסוף השבוע הראשון ביולי היה עלי לשוב לניו־יורק להשתתף בקורס קיצי בקלומביה. הודעתי על כך למכרים בהבטחה שבעוד 5½ שבועות אשוב להמשיך בעבודתי.

בניו־יורק שקעתי שוב בלימודים. קורס קיצי בניו־יורק איננו מן הדברים הקלים. יש ימים שבהם השמש בוערת כתנור הכבשן, ושבעת מליוני התושבים טועמים יותר מאחד מששים בגיהנום. כל לימודי היו ב„טיטשרס קוליג'" שבקלומביה. קורס אחד היה אצל פרופ. וויליאם ה. קילפטריק. כחמש מאות איש ואשה מכל קצוי אמריקה השתתפו בקורס ההוא: „פילוסופיה של חינוך". פרופ. קילפטריק היה מפורסם כמורה בחסד עליון. הוא הקסים בצורת ההרצאה, בניתוח הענין, בשיתוף שומעיו על ידי ההיתר שנתן להפסיקו בשאלות אם דבריו אינם מקובלים, תכופות פרצה שקלא וטריא בינו ובין התלמידים ואז ראינו כמה גדול כוחו כמורה המגרה את המחשבה ומעודד את התיאבון להבין כל ענין על בוריו. במשך השנים הקים לו רבבות תלמידים, הוא היה ה„פרשנדתא" של הפרופ. יוהאן דואי, אלא שעם הפירוש הוסיף הרבה נדבכים משלו. תלמידיו זוכרים את המגע אתו כמאורע בחייהם, והיה להם על מה לסמוך!

וככה חלפו שבועות הלימוד ואני חזרתי לבוסטון באמצע אבגוסט. בהיותי בניו־יורק לא סיפרתי לאיש על המתרחש בעבידתי בבוסטון, שתכליתה היתה עדיין בבחינת „ביצה שלא נולדה".

בין האנשים שנפגשתי אתם אחרי שובי לבוסטון היה עורך דין בשם הרמן לאוענברג. הוא היה מעוניין בפועל בבית הספר „התחיה" שברוקסבורי. עוד ניפגש אתו בהמשך ה„זכרונות".

אחד הדברים הראשונים שעשיתי אחרי שובי היה לבוא לידי הסכם עם המורים ועם כמה בעלי בתים חשובים על דבר קריאת אספה של באי־כוח בתי ספר ובתי כנסיות לשם דיון בצוותא על ארגון בתי הספר. אספה כזו התקיימה. חבל שלא נשמר פרטי־כל מדיוניה. באספה ההיא עברו על פרטי הצעתי שקיבלה צורה זו:

ארגון כל בתי הספר העבריים שבעיר בוסטון רצוי.

הנאספים מקדמים בברכה את נכונותה של הסתדרות הצדקה לתת תמיכה חמרית לבתי הספר.

סתם תמיכה מאת הסתדרות הצדקה לבתי ספר בודדים בלתי רצויה. היא עלולה להשתלט עליהם במשך הזמן. מטעם זה תינתן התמיכה באמצעות הארגון הכללי של בתי הספר.

המורים העברים מצטרפים לבעלי הבתים כצירים לארגון הכללי.

בתי הכנסיות החשובים שבעיר משתתפים בארגון על ידי ציריהם.

הארגון ישמש מרכז לדיון ולטיפול בבעיות החינוך בכלל ובפרובלי־מות של בתי ספר בודדים בפרט.

השתתפות המורים בתור צירים עוררה דיון רב. היו שאמרו: „מה נפסיד?". אבל היו שחשבו שלמעשה יבואו המורים לכל האספות בקביעות, בשעה שביקורם של בעלי הבתים יהיה רופף, ואז יצא שהמורים ישתלטו על הארגון. היו גם כאלה שבכלל לא חפצו לשבת בכפיפה אחת עם המורים, שלא היו מכובדים בעיניהם ביותר.

אני דרשתי את השתתפותם של המורים. לטובתנו אנו מוכרחים לתת הזדמנות למורים להיפגש תכופות עם עסקני החינוך מסביב לשולחן אחד. עיניהם תיפקחנה לראות הרבה צדדים בשדה החינוך שעכשו הם „מדרש הנעלם" להם. הבנה מורחבה זו תשפיע לטובה על כל מהלך עבודתם, על מגעם עם ההורים, התלמידים והמפקחים. על ידי מגע תכוף יוכלו בעלי הבתים לראות מה שמתרחש בעולם המחשבה של המורים, שהוא מעניין יותר ממה שרבים חושבים. התוצאה תהיה רווח כללי לשני הצדדים. צריך גם כן לסדר שזו לא תהיה „חתונה קתולית", ואם זיווג זה לא יעלה יפה, אז יבטלו בעלי הבתים את בסיס הנציגות כראות עיניהם.

אפשר מאד שבעלי הבתים היו מחליטים להתארגן לבדם, אבל סוף סוף הביטו עלי כעל אדם שבאמצעותו ימצאו סכומי כסף הגונים לבתי הספר, שעד הנה היתה פרנסתם קשה כקריעת ים סוף, ויחליטו להתארגן על יסוד נציגות משותפת:

1) כל בית ספר שולח שני נציגים: בעל בית אחד ומורה אחד.

2) עשרה מחשובי בתי הכנסיות בבוסטון יוזמנו לשלוח שני צירים כל אחד: „עדת ישורון", „בית המדרש הגדול", „שערי תפלה", „משכן תפלה", ו„בני אברהם", כולם מרוקסבורי; „תפארת ישראל" ו„בית הכנסת

ברחוב פיליפס", בוועסט ענד; "בית אל" בדורטשסטר; "אוהל יעקב" באיסט בוסטון, ובית כנסת אחד בסאוטה ענד.

ארגונים חשובים המעוניינים בהתקדמות החינוך יוכלו לשלוח שני נציגים כל אחד. בנוגע ל"חברה ש"ס" אמרו הנאספים שכמעט כל חבריה שייכים לבתי הכנסיות ורבים מהם יבואו כנציגים, ואין לה צורך בנציגות מיוחדה. ואשר לרבנים, מאחר שאם אנחנו נבחר אז נצטרך להכניס את כל הרבנים הנמצאים בבוסטון, כשבעים בערך, לכן נשאיר לבתי הכנסיות ולבתי הספר לשלוח רבנים כנציגיהם. החלטה זו עוררה עלינו אחר כך את חמתם של מספר רבנים שלא נבחרו כנציגים. "הם היו צריכים להיבחר על יסוד עמדתם כרבנים". אפשר שהיינו מטיבים לעשות אילו הזמנו את הרבנים להתאסף במיוחד ולבחור צירים מביניהם לארגון של בתי הספר. אבל בימים ההם היה כבודם של הרבנים האורטודוקסים, בדומה לכבוד המורים, בשפל המדרגה, ובעלי הבתים לא מצאו לנחוץ לטפל יותר מדי בבעיה זו, וחבל. זה היה רגע הסטורי בחינוך. היתה לנו אפשרות לשתף את הרבנים כחטיבה שלימה בהנהגה העליונה של החינוך העברי. השתתפותם כחטיבה היתה פועלת ככוח בונה בהרבה מובנים. אבל לא הבנו את ערך ההזדמנות המלאה אפשרויות.

מכתבים נשלחו לכל שנים עשר בתי הספר העברים בבוסטון ולבתי הכנסיות הנזכרים, בהזמנה לשלוח צירים ל"אספה מכוננת". "אספה מכוננת" התקיימה באבגוסט. בימים ההם לא שרר המנהג של עונת חופש בקיץ מחוץ לעיר. הוא היה קיים רב לגבי נשים וילדים, ולרוב רק 2—3 שבועות. מטעם זה לא היה קושי מיוחד לכנס אספות באמצע הקיץ. גם המורים היו כולם בעיר. בכלל לא ידעו אז הפסקת לימודים בבתי הספר העבריים בקיץ מהי. גורם אחד להתמדת הלימודים היה ששכר הלימוד היה משתלם שבוע, שבוע. ילד שלא ביקר שבוע ימים לא הביא שכר לימוד. והיות שכחצי ההכנסה של בתי הספר היה משכר לימוד, יצא שעם הפסקת הלימודים היה פוסק זרם שכר הלימוד, וגזבר בית הספר לא יכול לשלם למורים את שכרם. (אני נזכר בתיקון שהכנסתי באינדיאנפוליס, אינד. בשנת 1911. בכל שנה היינו סוגרים את שני בתי הספר ל־31 יום. המורים והתלמידים נהנו מחופש שלם. המורים באו על שכרם במלואם, והתלמידים שילמו על חשבון שנת הלימודים, ולא על פי כל שבוע של ביקור. בבוסטון לא ידעו על חידוש זה כלל, ומספר שנים עברו עד שעונת חופש, בתשלום, נתקבלה כמנהג קבוע.).

רבי פ. איזראעלי, מבית הכנסת „עדת ישורון" נבחר ליושב ראש ה„אספה המכוננת". הנאספים, שבאו כמעט מכל הארגונים שהוזמנו, החליטו להתארגן בשם „אַסוסיאֵייטד בוסטון היברו סקולס" („בתי הספר העבריים המאוחדים דבוסטון"). נבחר ועד לשם ניסוח תקנון. רבי איזראעלי נבחר כיושב ראש זמני, ומר משה פּרסונס, מנהל בית הספר „רוקסבורי היברו סקול" שבא כציר מאת בית ספרו, נבחר כמזכיר הפרטי־כל.

נתקבלה החלטה לעשות פרסום לארגון בתי הספר במשך ה„ימים הנוראים" שהחלו ב־17 בספטמבר ולבקש את הרבנים שבכל בתי הכנסיות לברר ולבאר את חשיבות המפעל הזה. כמה נציגים הביעו את נכונותם לנאום בבתי התפילה שמאיזה נימוק שהוא לא יחפוץ הרב המקומי לטפל בנושא זה.

חבל שהפרטי־כולים של 2—3 האספות הראשונות אבדו. הפרטי־כל הראשון שנשמר מתחיל מהאספה ב־20 באוקטובר, 1917.

במשך ה„ימים הנוראים" ובימי הסוכות נאמתי בכמה בתי כנסיות. הוצאת ארגון בתי הספר אל הפועל נתנה לי עמדה של כבוד בעיר, והיחס אלי היה ידידותי. לרוב מקפידים הרבנים על ההזדמנויות היוצאות מן הכלל שיש להם ב„ימים הנוראים" לדרוש לפני הקהל, והם אינם רוצים בנואמים מן החוץ, אבל זכות מיוחדה עמדה לי ובכל בית כנסת פינו לי זמן לדרוש בשבחו של החינוך המאורגן.

יצירת ארגון בתי הספר העברים קדמה לגמר מסקרי על בתי הספר ולמסירתו למר ואלדמן, אבל הוא עקב אחרי פרטי עבודתי ביצירת הארגון, ואף עודד אותי, למרות זה שהמפעל בא „לפני מתן תורה", כלומר, לפני מסירת המסקר להסתדרות הצדקה ולהסכמתה הרשמית לתמוך בבתי הספר.

עוד לפני ה„ימים הנוראים" פנו אלי מספר בעלי בתים וגם מר ב. הירש מ„עבריה" ועוד מנהלים ויאמרו שכל מה שנוצר בהשתדלותי יבטל תיכף אחרי עזבי את העיר. כוחות עויינים גרמו לפירוד קבוע בשדה החינוך. אני הצלחתי לקרב רחוקים. בתור אדם מן החוץ, נייטרלי, שרק טובת החינוך לנגד עיניו, יכולתי לעשות מה ששום אדם מקומי לא היה מספיק. אבל נעלה מעל כל ספק שהכל ילך לאיבוד אחרי עזבי. אין בעיר שום השפעה על אלמנטים שמעולם לא עבדו ביחד, והרבה כוחות־מהרסים מצויים ביניהם.

אני השבתי: „אבל מה לעשות, ואני מוכרח לחזור לקלומביה לגמור עוד שנת לימודים!". התשובה היתה:

„בוא אלינו ליום השבת ויום א׳ בכל שבוע. עצם ביקוריך התכופים יעזרו לארגון החדש להתבסס, אחרת אין לו תקוה". כנראה דיברו בעלי בתים עם מר ואלדמן. גם הוא זרזני למצוא דרך לבקר בבוסטון בכל שבוע. הוא הוסיף שהסתדרות הצדקה תשלם לי משכורת אם אסכים להצעה, ואחרי שבתי הספר יתחילו לקבל תמיכה יוכלו כבר לסדר את הענין בעצמם.

אגוז קשה ניתן לי לפצח.

מלחמת העולם נמשכה בקצב מתגבר והולך. תנאי הנסיעה היו קשים ומפרכים. אם אקבל את ההצעה ואבוא לבוסטון בסוף כל שבוע יצא שאישן שלושה לילות בניו־יורק, שנים בבוסטון ושנים ברכבת. ימי העבודה בבוסטון יהיו קשים וארוכים ביותר. האוכל להתקדם בלימודי בתנאים אלה? סוף סוף הלא התכוננתי למקצוע חדש בחיים, עלי להיכנס מזויין בידיעות, כפי שמצפים מאדם מומחה במקצועו. האין בזה יד־הגורל המנסה להטות אותי מהמסילה שבחרתי לי? באותו הזמן ראיתי שבאמת צדקו המציעים. התבוננתי וארה שיש ויש די השפעה נגדית, ודי כוחות שליליים לפוצץ את הארגון שזה עכשו פקע מביצתו לאויר העולם. עם חיסול הארגון תאבדנה כל התקוות שתלינו בעבודה משותפת בקנה־מידה קהילתי.

לבסוף אמרתי שאקבל את ההצעה לבוא לבוסטון בכל סוף שבוע במשך ששה חדשים, החל מראשית אוקטובר. במשך חדשים אלה יוכלו „בתי הספר המאוחדים" להתבסס ולמצוא דרך שבו יהיו „חי נושא את עצמו". באספה שהתקיימה שלא בנוכחותי החליטו בתי הספר המאוחדים לקבל את הצעתי לששה חדשים. הם בחרו בי בתור „מנהל בתי הספר המאוחדים דבוסטון". שכרי: 200 דולר לחודש. הסתדרות הצדקה הבטיחה עוד לפני האספה ההיא לשלם את שכרי. מתוך הסכום הזה הוצאתי על נסיעותי השבועיות מניו־יורק. שכרתי דירה כוללת מזון לששה חדשים אצל משפחת אברמס, 159 רחוב הוטשינגס ברוקסבורי. אחרי כל הניכויים נשאר לי 16 דולר לשבוע. את החלק הזה מהחשבון לא ידעו בעלי הבתים, ואני לא גיליתי להם. שווה היה כל הענין בתור מפעל של „זיי געזונד" לחינוך העברי!

בראשית ספטמבר מסרתי את „המסקר על החינוך היהודי בבוסטון" למר ואלדמן. הוא הכיל כמאה עמוד. מר ואלדמן, שידע כבר את תמצית המסקר על כל הצעותיו, התחיל להמטיר עלי שאלות חודרות על העובדות כשהן לעצמן, ובעיקר על הצעותי. היו שאלות שהוכיחו שהשואל

אינני מבין כהלכה ענין המסקר ומטרתו. היו גם שאלות שבהן היתה הבנה מסולפת של הצעותי. אני השתדלתי לענות ולברר כמיטב יכלתי. הכל היה בקיצור נמרץ. בראות מר ואלדמן שאני מפתח תשובה כהלכה, לא נתנני לגמור ויתחיל בשאלה חדשה. אולם מטר השאלות לא בא אלא כדי להכין אותי לאספת ועד הדירקטורים של הסתדרות הצדקה. הוא ידע כי שם יקיפוני בשאלות שונות ואפילו משונות, והוא חפץ לראות איך אשיב עליהן. לבסוף אמר שהוא שבע רצון ביותר מכל המפעל ושהוא בטוח שהתוצאות תהיינה חיוביות. מר ואלדמן היה גם מדריך וגם מורה מצויין. הוא ידע איך לדובבני, ולהפיק ממני את מיטב יכולתי.

החלטה גורלית של הסתדרות הצדקה

בישיבת ועד הדירקטורים של הסתדרות הצדקה, בראשית ספטמבר, ב„עליזיום קלוב", 218 רחוב הונטינגטון בבוסטון, מסרתי את תמצית מסקרי על בתי הספר העבריים ובתי הספר ליום א'. מר א. ק. ראַטשסקי, נשיא ההסתדרות, ישב בראש.

התמצית הכילה פרטים אלה:

	בתי הספר העבריים	בתי הספר ליום ראשון
מספר בתי הספר	12	7
ההרשמה	1,529	1,800 בכל העיר
התקציב	$ 32,044.59	$ 2,000 (בערך)
הכנסה משכר לימוד	$ 15,932.97	אין שכר לימוד נהוג
שכר המורים	$10—$25 לשבוע	כל המורים מתנדבים
ימי לימוד בשבוע	5	1 (ביום א')
תכנית הלימודים	עברית, תפילות, חומש ונביאים ראשונים ב־מקורם העברי. דיבור עברי, תולדות ישראל, דינים ומנהגים. חגי־גות לכבוד החגים.	הסטוריה ישראלית, רובה תנכי"ת. חגיגות לכבוד החגים, קצת תפילות ב־אנגלית. שירים יהודיים באנגלית.

שטת ההוראה:

„עברית בעברית": 6 בתי ספר, 947 תלמידים = 61.9% הכל באנגלית, וכל

„תרגום": 2 " " 280 " = 18.3% מורה חפשי בבחי־

„מעורבת": 4 " " 302 " = 19.8% רת דרכי ההוראה.

= 100.0%

הבנינים: אין אף אחד ראוי לאיכסון בית ספר. 3 בחדרי בית כנסת: עדת ישורון, מוריה, נוה צדק. 6 בבתים השייכים לבית הספר: איסט בוסטון, התחיה, וועסט ענד היברו סקול, סאוטה בוסטון, רוקסבורי היברו פרי סקול, עבריה. 3 בבתים שכורים: השחר, סאוטה ענד, תל־אביב.	שנים בבניני י.מ.ה.א., ברוקסבורי ובוועסט ענד. חמשה במקומות שכורים.
הארגון: כל בית ספר הוא עצמאי, והנהלתו בידי ועד מפקחים משלו.	ה־י.מ.ה.א. מנהלת שנים. „דזואיש עדיוקיישון סו־סייעטי" עוזרת לארגונים מקומיים של בתי הספר.

הישגים:

בבתי הספר העבריים: חלק מבתי הספר הגיעו להישגים חשובים שיש להתגאות בהם. הם חסרים יכולת כספית לקיים קני־מידה רצויים בתשלום המורים, בטיב הבנינים, ובהרחבת פעולתם עד כדי הכנסת כל הילדים הרוצים בחינוך עברי אינטנסיבי.

בבתי הספר ליום ראשון: כולם היו סגורים במשך כל הקיץ ולא היתה לי אפשרות להעריך את טיב עבודתם. כל המורים הם מתנדבים. באליה זו יש גם קוץ: אין לבוא בדרישות לאנשים מתנדבים, אבל דוקא בשטח ההוראה יש ויש מה לדרוש מהמורים, כגון: הכנה לפני היכנסם להוראה; המשכת הלימודים והשתלמותם גם כשהם מורים. זה אפשר רק כאשר משלמים לכל מורה בעד שרותו.

הסטרוקטורה הכספית בבתי הספר העבריים:

התשלומים למורים ולמנהלים בלתי מספיקים בהחלט. כל המנהלים הם בעלי משפחה, אבל רק מנהל אחד מקבל 25 דולר לשבוע; שני, 21.15 דולר; שלישי, העומד בראש בית ספר בן 400 ילד, 20 דולר. מורים, 11—16 דולר לשבוע. דרגת התשלומים היא כל כך נמוכה עד שאין לפרנס משפחה בשום פנים מהוראה עברית. במצב כזה אין תקוה שאיזה צעיר יחפוץ להתכונן להוראה בתור מקצוע חיים.

בשטח ההכנסות, התוצאות הן נמוכות עד כדי כאֵב. הסיבה העקרית היא שבתי ספר אלה מטפלים בילדי עניים, בהורים עניים ובחוגי עניים. הביקוש לפירורי הכנסה הוא כל כך חריף עד שיש בתי ספר האוספים פרוטות על ידי קופסאות, בשעת הלוויות, אמירת „קדיש"

לנפטרים, משלוח ילדים להשתתף בהלוויות, ועוד דרכים המשפילים את כל ערכו של החינוך.

טיב הבניינים והחזקתם הם תעודת־עניות לקהילה מפוארה כבוסטון. האחריות:

היש להאשים את מישהו בכל האמור? בהחלט לא! הכל נובע מעצם הגישה למתן חינוך יהודי לילדי הקהילה. עד עכשו נהוג שההורים הם היחידים הנושאים באחריות זו. אבל הלא יש הרבה הורים שאין להם היכולת הכספית לזה, ויש ילדים שאין להם הורים בעלי אחריות, ויש גם הרבה הורים שמטעמים שונים אינם מעוניינים לתת חינוך יהודי לילדיהם. אבל בחברה דימוקרטית, כזו שבארצות הברית, הכירו זה מכבר שדימוקרטיה ועם־הארצות הן שני הפכים בנושא אחד. לשם בטחון קיומה זקוקה הדימוקרטיה לחברה בעלת ידיעה והכרה, ואלה אינן נופלות מן השמים. רק באמצעות חינוך הוגן ומתמיד, המקיף את רוב רובם של ילדי החברה, יש לקיים אותה ההכרה ואותן הידיעות היסודיות שעל פיהן קיום הדימוקרטיה, מהותה ומטרותיה מובטח.

מאז שיצאנו בגולה היינו בעצם קיבוץ דימוקרטי, מפני שלכל יהודי היתה תמיד היכולת לעזוב את היהדות. מזה הטעם התקיים אצל היהודים זה כאלפים שנה מתן חינוך לכל ילדי הקהילה. אם האב לא יכול לחנך את בנו, אז מילאה הקהילה את החסרון הזה. הכרת מהות היהדות וידיעות יסודותיה היו יסוד היסודות לבטחון קיומו של העם היהודי בכל מקומות פזוריו.

גם היום באמריקה עומדים עקרונות אלה בכל תקפם. האחריות לחינוך יהודי מוטלת על הציבור בכללו. במלים אחרות: טעות היתה להשאיר את אחריות מתן חינוך יהודי לכל ילד רק להורים. בתפוצתנו באמריקה נשארים רבבות ילדים בלי שום חינוך יהודי. ההפסד שיצא מזה אין לשער. וכמו שאין משאירים ביד יחידים את הבטחון נגד האש, אלא כל הקהילה, באמצעות ממשלת העיר, מקיימת שרות של מכבי־אש בעד כל העיר, ככה הדין ביחס להתגוננות נגד עם־הארצות, במובן יהודי, שהיא לא פחות מסוכנת מאש השורפת ומשמידה עמל דורות.

היוצא מהאמור הוא: שחינוך יהודי לכל ילדי הקהילה הוא בעצם

אחריותה של כל הקהילה. עד כמה שאפשר לשתף את ההורים בנשיאת אחריות זו — משתפים. אבל האחריות הסופית היא על הקהילה בתור גוף מאוחד. ואותן האינסטנציות שהן הן הביטוי היותר מקיף של הקהילה, עליהן לקבל את האחריות הזו, שהיא לא רק משא אלא גם זכות שאין כמוה לחשיבות.

אינסטנציה כזו בבוסטון היא „הסתדרות הצדקה". אין כמוה מקיפה את השכבות, והיא יכולה להצליח בשטח זה יותר מאיזה ארגון או קבוצה של ארגונים אחרים.

ועוד הפעם מנקודת־ראות של דימוקרטיה:

הרשות ביד כל אחד מההורים לבחור לילדיו אותה צורת החינוך והיקפה שהוא מעדיף, והקהילה בתור חטיבה צריכה להמציא להורים את בתי החינוך השונים. מכאן זכותם של אלה הרוצים לתת לילדיהם חינוך ברמת „בית ספר ליום ראשון". זכות דומה יש לאלה הרוצים לתת לילדיהם חינוך יהודי באמצעות בית ספר עברי שבו לומדים חמשה ימים בשבוע.

על יסוד זה משקפים בתי הספר את ההבדלים הקיימים בקהילה. יש לנו יהודים ריפורמים, קונסרבטיבים, אורטודוקסים. לכל גוש יש זכות־קיום, וזכות לחנך את ילדיו על פי השקפתו. יש ויש מקום למלחמת־דעות בין הבוגרים, אבל מלחמה זו אין לה מקום אצל הילדים. הם זכאים לאותו החינוך שהוריהם רוצים בו, והקהילה צריכה לקיים בתי אולפנא מסוגים אלה. רק בדרך זו תוכל יהדות אמריקה לבוא באחד הימים לידי הבנה משותפת על מהות היהדות וחיים יהודיים נורמליים.

מתוך מסקנה זו יוצאות הצעות מעשיות אלו:

הסתדרות הצדקה תקציב לחינוך לשנה הבאה סכום למטרות הבאות:

א) להסיר חרפה מעל הקהילה על ידי ביטול כל דרכי איסוף הכספים שבעצם הן עלבון והשפלה לבתי הספר ולציבור בכלל, כגון: הקופסאות ש„גובים" מחזרים אתן מבית לבית ומחנות לחנות ומאספים פרוטות; כל הפעולות בקשר עם הלוויות, אמירת „קדיש" ובתי קברות, שתלמידים משתתפים בהן.

ב) להעלות את שכר כל המורים והמנהלים בלא פחות מ־25%. גם אז יהיה מקום להעלותו שוב עד אשר שכרו של המורה העברי יהיה לפי ערך שרותו.

ג) בסך הכל תתרום הסתדרות הצדקה לבתי הספר העבריים הקיימים

סכום מקביל לכל הסכומים הנגבים על ידי הועדים והפעולות השונות, מחוץ להכנסת שכר הלימוד.

ד) עוד קופה בת 5,000 $ תוקם לייסוד בתי ספר חדשים, ולהרחבת שדה החינוך.

ה) להכניס שורה של פעולות־חוץ, נוסף לזמן הלימוד בכיתות.

ו) לחזק את איגוד בתי הספר על ידי זה שכל התמיכות תעבורנה באמצעות האיגוד המרכזי.

ז) בתי הספר ליום א׳ יתאגדו גם כן, והתמיכה שלהם תינתן על ידי האיגוד המרכזי שלהם.

שני האיגודים יבחרו מתוכם באי כח שיהוו ועד מרכזי. הועד הזה יעמוד בקשר עם הסתדרות הצדקה. על ידו יתנהלו אותן הפעולות הנחוצות לשני האיגודים ביחד, כגון: תעמולה להגדלת ההרשמה; הגדלת התקציבים, הרמת דרגת הפעולות השונות; הקמת בנינים, וכדומה.

הצעתי שסך 20,000 $ ינתן לבתי הספר העבריים, ו־10,000 $ לבתי הספר ליום א׳, בסך הכל 30,000 $ לשנה.

טעם אחד לאחוז הגדול לבתי הספר ליום א׳, בהשוואה לתמיכת בתי הספר העבריים, היה שבבתי הספר ליום א׳ לא נהוג לשלם שכר לימוד. טעם שני היה שלרוב רובם של חברי ועד הדירקטורים של הסתדרות הצדקה „חינוך יהודי" משמעו חינוך הניתן בבתי ספר ליום א׳, ואם הייתי מציע תמיכה הנראית כקיפוח לבתי ספר אלה אז הייתי מסכן את כל ענין התמיכה לחינוך.

פרט להכנסה משכר הלימוד בבתי הספר העבריים, שעלה למעלה מ־15,000 $, היה סכום התמיכה כמעט כפלים ממה שכל הועדים בשני סוגי בתי הספר היו אוספים שנה שנה. זו היתה הצעה נועזת שלא היה לה תקדים בשום עיר אחרת באמריקה. הגורם העיקרי שנתן להצעה צורה מעשית היה שלהסתדרות הצדקה היתה בשנה ההיא רזרבה של כמאה אלף דולר, שעדיין לא הוקצבה לשום פעולה, וכל הקודם זכה!

הדירקטורים הקיפוני בהרבה שאלות. בפרט לא חפצו להכיר בעקרון שהחינוך הוא חובת הציבור בכללו, ולא חובת כל משפחה או כל בית כנסת לבדו. הם נבהלו ביחוד כאשר אחד הדירקטורים, מר דזוזף, שאלני לכמה יעלה התקציב בסך הכל אם כל הילדים היהודיים בכל העיר בוסטון יבקרו בבתי הספר העבריים? תשובתי היתה שהילדים בשלבי הגיל של שש

עד ארבע עשרה מהווים בערך החלק החמישי מהאוכלוסיה. שבבוסטון יש כשמונים אלף יהודים. זאת אומרת שישנם קרוב ל־16,000 ילדים בגיל זה. כל ילד בבית ספר עברי עולה בערך 25 $ לשנה. זה מהווה סך הכל של ארבע מאות אלף דולר לשנה. תשובה זו הבהילה רבים. הלא סכום זה עולה בששים אחוזים על כל מה שהסתדרות הצדקה מכניסה לכל צרכיה! האין ההסתדרות מכניסה את עצמה למים שאין להם סוף? אבל אחרי הניתוח והדיון יצא שאין השד נורא כל כך. ימים רבים יעברו עד שכל הילדים יבקרו בית ספר יהודי. וגם אז יבקרו רבים בית ספר ליום א׳, שתקציבו לגולגולת קטן. שנית, ההורים מכסים חלק הגון מהתקציב על ידי תשלום שכר לימוד, שעכשו הוא עולה כמעט לחצי התקציב. ושלישית, ביקור כללי ומקיף אפשרי רק כאשר התעניינות בחינוך חודרת לכל השכבות. הרחבת ההתעניינות במידה כזו תיצור גם אמצעים כספיים, שקשה לשערם במצב הנוכחי.

רבים מהשואלים טענו שחינוך עברי ולימוד עברי הם מסורת שאבד עליה פלח. אחרים חפצו לדעת מדוע אי אפשר לתת חינוך יהודי מספיק בפחות מחמשה ימים בשבוע, כמו שעושים בבתי הספר ליום א׳, למשל. עוד אחרים חשבו שהחינוך העברי מוגבל רק לשכבות החרדים, ומדוע לא ישאו הם בעול הזה, היות שביניהם יש הרבה אמידים. אחדים חששו שעצם החינוך העברי ימשיך להפריע לפרוצס של אמריקניזציה הנחוצה כל כך למהגרים. היו גם דירקטורים שהכירו בגישה היסודית של המסקר.

הדיון הארוך הוכיח שהדירקטורים מעוניינים בכל לבם בשאלה, ושהם רוצים למצוא את הדרך המועילה ביותר לשרת את הציבור. בנוכחותי השתתף מר ואלדמן אך מעט, אבל אני ידעתי שהוא היה פעיל מאד בכל הענין, ושהשפעתו היתה מכרעת בתחום זה, כמו שהיתה מכרעת בכל „המהלך החדש" שהסתדרות הצדקה החליטה עליו.

אחרי עבור כשני חדשים, שבהם דנו ועדים שונים בכל צדדי השאלה, נתקבלה הודעה רשמית מאת הסתדרות הצדקה שהם קיבלו את מסקנות המסקר, ושהם החליטו לתת תמיכה לבתי הספר העבריים בסך 20,000 $ לשנה, ולבתי הספר ליום הראשון בסך 10,000 דולר לשנה. מתן התמיכה יתחיל מראשית שנת 1918, והיות ששנת הכספים מתחילה באוקטובר, לכן תינתן השנה תמיכה באופן פרופורציאונלי עד אוקטובר הבא, אחר כך תתחיל כל שנה מהחודש ההוא.

בוסטון — העיר הראשונה בארצות הברית לארגן את החינוך על יסוד קהילתי

החלטת הסתדרות הצדקה היתה מכרעת וגורלית בתולדות החינוך היהודי בבוסטון. היא שימשה בנין־אב להתפתחות ולגידול שאיש לא יכול לחלום עליהם עד אז. מעשה זה שימש אחר כך דוגמה לכל הערים הגדולות בארצות הברית. במשך עשר השנים הבאות יצרו פילדלפיה, בלטימור, שיקגו, קליבלנד, פיטסבורג, בופלו, דיטרויט, סינסינטי, ארגונים מרכזיים לחינוך שהקבילו ל„לשכת החינוך" בבוסטון, אף על פי שלא תמיד נקראו „לשכת החינוך" ולא בכולם נתקבלו כל יסודות הארגון שבבוסטון. למעשה היתה בוסטון העיר הראשונה בארצות הברית שבה אורגן החינוך על יסוד של אחריות קהילתית בעד כל החינוך היהודי שבעיר. פה ושם היו שינויים והשמטות וחוסר שלימות אבל העיקר של אחריות קהילתית לחינוך שריר עד היום (1956). „לשכת החינוך" בניו־יורק, שאורגנה ב־1910, שאפה להיעשות ארגון מרכזי לכל תלמודי התורה ובתי הספר האחרים שבעיר, אבל היא לא השיגה את זה מעולם. היא המשיכה כמרכז פועל ומשפיע, אבל בעיקרה התקיימה על ידי ידידים פרטיים*). בשום עיר אחרת לא קיבל על עצמו ארגון מרכזי־קהילתי את האחריות לחינוך כמו שהסתדרות הצדקה בבוסטון קיבלה במפעלה הנוכחי.

בתי הספר ליום הראשון

(„סונדיי סקול") כמוסד חינוכי

בית הספר ליום א' הראשון באמריקה נוסד על ידי האשה הדגולה רבקה גראטץ בפילדלפיה, בשנת 1838. בארצות הברית נמצאו אז בסך הכל כ־15,000 יהודים, והם היו מפוזרים. ברובם הגדול היו יוצאי גרמניה. „כשהגיעו יהודי אשכנז לאמריקה כבר היה בית הספר הציבורי מקובל, ובערים הגדולות נתקבל החוק של חובת חינוך... בערים הגדולות נוסדו אמנם בתי ספר פרטיים ללימודי חול ויהדות, אבל רוב הילדים ביקרו את בתי הספר הציבוריים. ומה תקנה יכלו למצוא לחינוכם היהודי? מן ההכרח היה על כן להתקין בשבילם שעורי דת. וכאן שימשה הדוגמה של בית

*) „מקורות הכספים של הלשכה באו מן ה„יַהודים", צבי שארפשטיין, „עשרים וחמש שנות חינוך עברי באמריקה", ספר השנה ליהודי אמריקה, תרצ"ה, עמ. 255.

הספר הדתי בגרמניה, גם בית הספר ליום ראשון של אמריקה. בית הספר הראשון מסוג זה נוסד על ידי האשה הנדיבה רבקה גראטץ. ואחרי כן נוסדו שעורים כדוגמתם גם בערים אחרות." (צבי שארפשטיין, תולדות החנוך בישראל, חלק ב, עמ. 157—158).

בית הספר ליום הראשון הונהג בעיקר בבתי הכנסיות הריפורמים. הוא התאים למהלך הרוח הכללי של היהדות הריפורמית, ששאפה לשוות ליהדות דמות הסביבה האמריקאית, ובית הספר ליום א' היה מוסד כללי במסגדים הפרוטסטנטים בארץ.

בבית ספר מסוג זה לומדים בעיקר רק ביום א', אף על פי שישנם בתי כנסיות שבהם באים כמה ילדים גם ביום השבת. הישיבות נמשכות כשתי שעות בבוקר. שנת הלימודים מתחילה לרוב אחר הסוכות ונגמרת בחג השבועות. אחרי ניכוי כמה ימי־חופש מלימודים, נשארים כשלושים ימי א', המצטרפים לכדי ששים שעות־לימוד בשנה.

שפת הלימודים — אנגלית.

תוכן הלימודים: הסטוריה יהודית, המצטמצמת בעיקר בהסטוריה התנכית. קצת על דת היהודים; חגיגות לכבוד החגים החלים בתקופת הלימודים: חנוכה, פורים, פסח. בחג השבועות חוגגים לרוב את הסיום בטקס מיוחד בבית הכנסת, אם בית הספר מתקיים על ידי בית הכנסת. בבתי ספר שיש בהם אולם קיימת אספת תלמידים לחצי שעה בכל שבוע.

עד השנים האחרונות לא היה שכר לימוד נהוג. יתר מכן: בחגיגות היו התלמידים מקבלים מתנות של פירות ומיני מתיקה מאת הנהלת בית הספר.

עד התקופה האחרונה היו המורים כולם מתנדבים, ורובם ככולם — מורות.

המשמעת כמעט תמיד טובה. אין עונשים, בפרט עונשי־גוף, קיימים בכיתות.

בתי הכנסיות של היהדות השמרנית (קונסרבטיבית) התחילו להנהיג את בית הספר ליום א', בתור חלק מתכניתם הכללית, מטעמים אלה: לבית הספר היתה צורה של מודרניות, היות שכולו התנהל באנגלית. הוא נתן אפשרות לתת „חינוך דתי" לכל ילדי החברים, מבלי להעמים עול כבד על תקציבו של בית הכנסת, מפני שבעיקרו התנהל על ידי כוחות מתנדבים. ביום א' בבוקר חפשים החברים מעבודה, ורבים יכולים לבוא

ולחזות כיצד ניתן חינוך יהודי דתי בהיקף גדול. באספות התלמידים, שבהן משתתפים כל התלמידים, היה הרבי מופיע, מדבר ודורש לפני הילדים, וזה הוכיח בעליל שהרבי בא במגע עם כל ילדי החברים. עצם העובדה שרבי מטיף בקביעות לתלמידים טבע חותם של חינוך דתי על כל המפעל. לרוב היו פותחים את שעת הלימוד בתפילה קצרה באנגלית, ובכך ניתנה דמות דתית ללימודים.

בתי הספר ליום הראשון השכילו לקרוא לעצמם בתי ספר דתיים, ובחירת תואר זה היתה מוצלחה ביותר. היא עמדה להם במובנים רבים: הם לא הוכרחו להוכיח שהם מקנים הרבה ידיעות, דבר שהוא מן הנמנע בתכנית בת ששים שעה לשנה. הם דתיים, ומקנים השפעות שברגש, והשפעות כאלו אינן ניתנות למדידה, כקריאה רהוטה בסידור התפילה, או בלימודי התנ"ך, למשל, שהיו חובה בתלמודי התורה. במשך השנים נעשה בית ספר זה ל"ילד־שעשועים" בקהילה. בתי הכנסיות, ואפילו כמה בתי כנסיות של החרדים, הנהיגו אותו ויכלכלוהו בשלימות. הסתדרויות הצדקה סברו שבתי הספר העבריים, ש"שמם מוכיח עליהם שהם חילוניים", זכאים רק לתמיכה חלקית, בשעה שבתי הספר ליום א', כפי ששמם מעיד עליהם, הם דתיים, והם זכאים לתמיכה שלימה, הלא הם מצילים את נשמות הילדים!

בתי הספר ליום א' נהנו מהקלה נוספת: הם היו פטורים מלדאוג להחזקת הבית שבו נמצאו. הם השתמשו בו רק שתי שעות בשבוע, ואין הדעת נותנת לדרוש מהם אחריות להחזקת כל הבנין. במקומות רבים היו בתי כנסיות ובתי י.מ.ה.א. פותחים לפניהם את השערים וכמעט תמיד בלי תשלום שכר דירה. בחסרון מקומות כאלה, היו שוכרים חדרים באולמי־אספות שבשכונה, שבשעות הבוקר של יום א' היו כמעט תמיד בלתי תפוסים.

את ההוצאות הקטנות בערך של אותם בתי הספר ליום א' שלא היו קשורים עם בתי כנסיות היו מכסים ידידים ותומכים פרטיים. היו גם כן אגודות שתרמו להחזקתם. בתי הכנסיות של הריפורמים חשבו להם לזכות לתרום להחזקת בית ספר ליום א' בשכונת העניים. במקרים אלה היו הם מנהלים את בית הספר ומכניסים בו במישרין או בדרך אגב מרוחם והשפעתם.

בתי ספר ליום ראשון בבוסטון

החינוך היהודי בבוסטון התחיל באמצעות בית ספר ליום ראשון. בשנת 1843 נוסד בית הכנסת הראשון „אוהב שלום" בבוסטון על ידי 18 חברים. באותה שנה השתתף בית הכנסת בהחזקת בית ספר ליום ראשון. בקהילה הזעירה לא נמצא כנראה אדם בעל ידיעות מספיקות להורות עברית וחומש, ובית הספר ליום ראשון, כדוגמת בית הספר שרבקה גראטץ יסדה בפילדלפיה לפני שנים אחדות, היווה האפשרות היחידה למשהו מחינוך יהודי. מיסדי „אוהב שלום", שברובם היו יוצאי גרמניה, הביאו אתם נטייה לתיקונים בדת, שנעשו ליסוד מוסד של היהדות הריפורמית. חילוקי דעות בדבר שינויים ותיקונים בסדר התפילה, גרמו לעזיבתם של מספר חברים, שיסדו בית כנסת לעצמם בשם „עדת ישראל" („טמפל איזראעל" עכשו). רוחות חדשות נשבו בבית כנסת זה ובשנת 1874, כאשר נתמנה רבי סלומון שינדלר למנהיגם הרוחני, הנהיג טקס תפילה ריפורמי, ומאז נעשה בית הספר ליום א׳ המוסד העיקרי לחינוכם הדתי של ילדי החברים.

בשנת 1858 נוסד בית הכנסת „משכן ישראל" („טמפל משכן תפלה" עכשו). משנת 1872 ואילך היה בית ספר ליום ראשון בבית תפילה זה.

עם ההגירה העצומה ממזרח אירופה, שהחלה בשנת 1881 נתרבה משנה לשנה מספר הילדים הזקוקים לחינוך יהודי. מהגרים אלה לא ידעו על קיומו של מוסד חינוכי דתי בצורת „סונדיי סקול", ויעדיפו למסור את בניהם ל„מלמדים" פרטיים, שהלכו מבית לבית, ובשכר 25 סנט לשבוע לימדו את הנער כרבע שעה בכל יום. כמה מן המלמדים פתחו „חדרים", כדוגמת ה„חדר" ברוסיה. גם השעורים הפרטיים וגם ה„חדרים" לא משכו את לב הילדים, שהרגישו באפסות יכולתם של מוריהם, שלרוב היו בורים. מספר נסיונות נעשו לארגן בתי ספר ציבוריים, אבל בלי הצלחה. מספר הנערים היהודים שלא קיבלו שום חינוך יהודי־דתי הלך וגדל. לחינוך הילדות לא נעשה כלום. הפרץ בין האבות לבנים הלך ורחב, והרחוב, על כל השפעותיו המזיקות, הלך וכבש את הנוער, בניהם של המהגרים. המצב החריף עד כדי כך שמוסד נוצרי ברחוב נורטה בנט, בנורטה ענד, ששימש מרכז חברתי לשכונה, הלך וארגן כיתות לילדי ישראל בכל יום ראשון. לא היו שם שום כוונות מיסיונריות. מנהל המוסד חפץ למלא במעט מה שהורי הילדים המוזנחים לא עשו בעדם. עם כל כוונתו הטובה של המוסד בנורטה ענד, הסעיר את דעת הקהל. זה היה בשנת 1904. לא היה צורך להיות

חוזה כדי לראות שירידה קטסטרופלית צפויה לדור היהודי הצעיר בארץ החדשה.

בשנת 1904 התקיימה ועידה ציונית בקליבלנד, ושם נתקבלה החלטה המחייבת את הציונים בכל אתר ואתר להשתתף בפועל בעבודת החינוך. מר אלברט הורוויץ, אחד הצירים מבוסטון, מסר את ההחלטה הזו לאגודה הציונית „בני־ציון". מה שעשה המוסד הנוצרי הנזכר עמד לפני עיני החברים ויחליטו לפתוח בית ספר ליום ראשון בשכונה. „בולדווין פלייס סינאגוג", בית כנסת חרדי בנורטה ענד, שהיה יפה ומרווח, ולו בית תלמוד תורה משלו, פתח את שעריו לבית הספר ליום ראשון זה. בזמן קצר נרשמו כמה מאות ילדים. מורים מתנדבים נמצאו מבין חברי האגודה הציונית. באותה השנה נפטר דר. הרצל, ויקראו את בית הספר „תיאודור הרצל סקול". הצלחת בית ספר זה חיזקה את ידי חבורת הצעירים. בתי ספר ליום ראשון נפתחו באיסט בוסטון, בבלומפילד הוֹלל בדורטשסטר, בדזאמייקא פליין ובסאוטה בוסטון.

ב־1911 נפתח בית הספר ליום א' „יהודה הלוי", ב־14 רחוב קרופורד, רוקסבורי, בבית הכנסת „אגודת אחים". בית כנסת זה היה מדקדק לקבל רק „שומרי שבת" לחברים. (בדצמבר, 1920, עבר הבנין לרשות „לשכת החנוך", ו„בית המדרש למורים" נפתח בו תחת הנהלת דר. טורוב. בית המדרש נשאר בבנין הזה למעלה משלושים שנה). במשך הזמן גדל בית הספר עד שהוכרחו להעבירו למקום יותר גדול: ל־י.מ.ה.א. ברחוב ווארן, רוקסבורי. ההרשמה הלכה וגדלה, וב־1917 היו בו כחמש מאות תלמיד. מגע זה עם בית הספר ליום א' עורר התעניינות ב־י.מ.ה.א. ובמשך הזמן נעשתה החזקת בית הספר ליום א' חלק אורגני מתכנית י.מ.ה.א. וכמה בתי ספר ליום א' נפתחו ברחבי ניו־אינגלנד.

הפרט החשוב הבא נמסר לי על־ידי הרב רבי הרמן ה. רובנוביץ שכיהן ב„טמפל משכן תפלה" שברוקסבורי במשך השנים 1910—1946, ומאז הוא „רבי אמריטוס" בו:

„ב־1911 נוצרה חברה בשם "Society for the Extension of Jewish Education", שבמשך השנים 1911—1917 שימש בה רבי רובנוביץ כנשיא ומר הרברט עהרמן, כמזכיר. בשם החברה הזו ארגנו בסתיו של 1914, רבי הרי ליווי מ„טמפל איזראעל" ורבי רובנוביץ „בית חינוך למורים לבתי ספר ליום ראשון". תכנית הלימודים הכילה מקצועות אלה: דרכי הוראת

תולדות ישראל, יסודות דת ישראל, מוסר היהדות. ישיבות שבועיות התקיימו בבנין „בוסטון י.מ.ה.א.". היתה הרשמה חשובה. המוסד המשיך את קיומו ובסתיו 1918 עברה הנהלתו לידי רבי היימן סלומון, שנתמנה כמנהל „לשכת בתי הספר ליום ראשון".

„בשנת 1916 סידרה החברה הנזכרת חגיגת־פורים משותפת לכל תלמידי בתי הספר ליום ראשון שבבוסטון רבתי. החגיגה התקיימה ב־ Old Boston Theater ולמעלה מ־3,000 ילדים נכחו בה והתענגו על מחזה־פורים ותכנית מתאימה. זה היה הכינוס הכי גדול של ילדים יהודים בבוסטון והוא השאיר רושם עמוק".

פרט יסודי אחד טעון באור והארה:

בשכונות של החרדים באו בתי הספר ליום ראשון לעולם באווירה של ידידות והכרה. בנורטה ענד איכסן בית הכנסת החרדי „בולדווין פלייס סינאגוג" את בית הספר „תיאודור הרצל" עד שהמקום נעשה צר מהכיל את כל התלמידים שבאו להרשם. ברוקסבורי פתחה „אגודת אחים", שהקפידה לקבל רק שומרי־שבת לחברים, את שעריה ל„בית ספר ליום ראשון" חדש בשם „יהודה הלוי". גם בית ספר זה התפתח עד שהיה צורך להעבירו למקום יותר מרווח.

בבואי לבוסטון ב־1917 מצאתי יחס אחר לגמרי. שנאה־הדדית היתה קיימת בין בתי הספר ליום ראשון לבין בתי הספר העבריים. מה קרה במשך השנים? מה היו הגורמים לשנאה זו שבה שלל כל צד את זכות קיומו של הצד השני? בין בתי הספר העבריים היתה קיימת התנגדות כל כך חריפה עד שבראשונה חשדו בי שאני מרגל שבא להתנכל לעצם קיומם של בתי הספר העבריים ולהפוך אותם, בכוח הכסף של הסתדרות הצדקה, לבתי ספר ליום ראשון. גם בבתי הכנסיות של החרדים מצאתי יחס שלילי בהחלט. בחוגים אלה היה השם „סונדיי סקול" שם־נרדף ל„חינוך של לא כלום". הם אמרו: „רבי לא שנאה ר' חייא מניין לו?" (עירובין צב.), ואם מורי בתי ספר אלה צריכים ללמוד לימודים עבריים אלמנטריים, איך יוכלו ללמד? ירח־הדבש של בתי הכנסיות של החרדים ביחסם לבתי ספר ליום א' חלף ועבר מזה שנים. דומני שהטעם העיקרי לשינוי היחס היה טמון בכך שבמקום שבית ספר זה יכריז על עצמו, כשם שעשה בראשית קיומו, שהוא בא רק למלא חלל ריק בשדה החינוך, כלומר: כוונתו לתת מעט לילדים שאינם מקבלים כלום מן החינוך היהודי, ובו בזמן הוא משתדל להגביר את

ההכרה גם בלבות הילדים וגם בלבות ההורים שהתכלית העיקרית צריכה להיות חינוך רחב בתלמוד תורה או בבית ספר עברי, במקום זה עשו בתי הספר ליום הראשון את הפשרה הזמנית לתכלית בפני עצמה. כלומר, שבית הספר ליום א׳ נותן לתלמידיו את החינוך היהודי שהם זקוקים לו, וחסל! הראיה החותכת: בתי הספר ליום א׳ של הריפורמים. „מבתי ספר אלה יוצאים יהודים די טובים, ומדוע לא נוכל לעשות כמתכונתם?״

המורים והמנהלים של בתי ספר אלה באו לידי מסקנה זו לא מרוע לב חלילה, אלא, פשוט, מחוסר ידיעה והכרה! „ושִׁבשׁתא פיון דעל — על״, ההרגל בבתי ספר אלה נעשה טבע. מכל זה יצא שהשתדלו להגדיל את ההרשמה אפילו על חשבון ילדים שיכלו לבקר בתי ספר חמשה ימים בשבוע.

נדברתי עם מורים ומנהלים של בתי ספר אלה, והם חשבו שאין מקום באמריקה לבית הספר העברי; כבר עבר זמנו.

מובן, שבתי הספר העברים לא שתקו. הם טענו שבתי ספר אלה מתקיימים על חשבון בתי הספר האינטנסיביים, ושרבים מתלמידיהם היו מבקרים בית ספר עברי, לולא „הלחם הקלוקל״, שנותנים להם חינם בשתי שעות לשבוע.

שני הצדדים לא נפגשו מעולם סביב לשולחן אחד בכדי למצוא את כל הבעיה ולבוא לידי הבנה. שני הצדדים לא הביאו בחשבון שיש חוגים הנענים רק לקורטוב של חינוך הניתן פעם בשבוע, ויש חוגים שהיו נענים לתת לילדיהם תכנית יותר עשירה. במקום זה המשיך כל צד בשלו. הכעס והמרירות הלכו והצטברו, עד אשר בבואי מצאתי שני מחנות, זה כנגד זה, וכל אחד שלל את זכות־קיומו של השני.

ב־1917 היו בבוסטון שבעה בתי ספר ליום ראשון שלא היו קשורים עם בתי כנסיות. ההרשמה הכללית בכל בתי הספר האלה (ביחד עם ההרשמה בשלושת בתי הספר ליום א׳ הכנסתיים) היתה 1,800. זו היתה רק הערכה.

בתי הספר האלה היו:

תיאודור הרצל, עמה לזרוס, גרייס אַגולר, יהודה הלוי, מימוניד, מקביאַן, הרברט סמואל. הם היו בוועסט ענד, איסט בוסטון, סאוטה ענד, רוקסבורי ודורטשסטר. תקציבם הכללי עלה בסך הכל לאלפים דולר.

ראוי לציין עובדה זו:

בין העובדים המסורים בבתי הספר ליום א׳ נמצאו צעירים שהיו ציונים מסורים. אזכיר שמות אחדים: פרופ. הורייס קאלן, פרופ. הרי שפר,

השופט, בבית המשפט העליון במסטשוסטס, לואיס גולדברג, עורכי הדין אלברט הורוויץ, קולמן סילברט, אחותו פרידה, חוה אֶלים־גולדברג, עורך הדין יעקב ווייזמן, ואתם הרבנים הרמן ה. רובנוביץ ומנחם מ. אַייכלר. החיוב של הימים ההם עודנו כוח מדרבן המכה ואומר: גדל, והשלילה שנתפתחה אז אחראית להרבה מהאדישות לערכי היהדות ולמאמצים הנעשים כיום, הקוראים: הבו לנו בנים!

וראוי לציין עוד דבר שכבר נגעתי בו, כוונתי לשם „בתי ספר דתיים" („Religious Schools") שבתי הספר ליום ראשון נטלו לעצמם:

סח לי פרופ. נתן אייזאקס, ז"ל, ממכללת האַרוואַרד:

פוק חזי מה ששם־מקרי גורם: הפילגרימים הראשונים עזבו את אנגליה, ארץ מולדתם, ב־1620 מתוך שאיפה ליצור להם סדר־חיים חדש שיהיה מיוסד על התנ"ך, ושיהיה רחוק בתכלית מכל צורות החיים באנגליה, שנמאסו עליהם. זמן קצר אחרי הגיעם לארץ החדשה חטא מישהו חטא שלכל הדעות היה ראוי לעונש. צריך היה לאסור את החוטא. כיצד לכנות את האיש המוציא אל הפועל את המאסר? והנה היה להם שם מן המוכן: „שעריף". ככה היה נקרא פקיד זה בארץ מולדתם, וככה קראו לו גם עתה. והנה השם „שעריף" גרר עמו גם את זכויותיו וחובותיו של השעריף, וכל החוקים שעל פיהם היה השעריף ממלא את חובותיו. ככה היה הדבר במתן שמות ליתר פקידי בית המשפט. בזמן קצר עבר איפוא לעולם החדש כמעט כל הקודקס האנגלי, למרות זה שבצאתם את אנגליה היו הפילגרימים בטוחים שיעזבוהו לעולם.

ככה קרה עם השם „סוֹנדיי סקוּל". שם זה, שהיה לקוח מבית הספר הדתי של הפרוטסטנטים, העביר אתו גם את מסגרת התוכן: מעט הסטוריה תנכי"ת, מעט על עיקרי הדת, מעט על המנהגים, אספת תלמידים, נאום של של הרבי או המנהל, זמרה, תפילה קצרה, והכל בשפה המדוברת. חיקוי זה קבע לשנים רבות את צורתו של בית הספר ליום הראשון. „מה פרוּך בשם?", שאל שקספיר. הרבה הרבה כרוך בו, לפעמים עד כדי שינויים יסודיים בתרבותם של קיבוצים גדולים.

הפתעה

עגוותנות יתירה תהיה מצדי אם אומר שלא הרגשתי בערכו של מפעלי. אני חשתי שלעתים רחוקות מאד ניתנת לאדם הזדמנות הרת־התפתחויות כזו שמצאתי בבוסטון. פירצה מצאתי ששיוועה לגדר. לא ידעתי אם תהיה לי בחיי עוד הפעם הזדמנות פוריה כזו.

אחרי הופעתי באספת הדירקטורים של הסתדרות הצדקה הגיעה שעתי לשוב לניו־יורק ללמודי בקלומביה. מר ואלדמן ליווני לתחנת „סאוטה סטיישון". אנחנו הקדמנו לבוא ונפנס לשתות ספל קפה במסעדה שבקרן רחוב פדרל ואטלנטיק עוו. או דיבר מר ואלדמן גלויות. הוא אמר שאין לשער את ערך שרותי לקהילת בוסטון. תהום עמוקה היתה קיימת שנים על שנים בין היהודים הגרמנים לבין יהודי מזרח אירופה. הרגשה עמוקה של „עליונות" קיימת אצל יהודי גרמניה לגבי ה„רוסישע ופולנישע יודען", שהם שנוררים או שהיו שנוררים רק אתמול. „עליונות" זו היא כללית בכל ערי ארצות הברית ובכל מקום ששם נחיתים יהודים גרמנים ויהודים רוסים. היהודים הרוסים משלמים להם כגמולם ביחס של בוז על עם־הארצות שלהם בעניני היהדות, וביחס של אי־אימון בפעולות הקהילתיות שלהם. עדיין לא נמצא גשר ראוי לשמו בין אחים נפרדים אלה. והנה אני באתי, ולגמרי על דעת עצמי, יצרתי גשר כזה! הוא אמר שההחלטה לתמוך בחינוך היהודי, שכולו מפעל יהודי מזרח אירופה, יביא לידי התקרבות הלבבות לכל אורך החזית, והיא פותחת תקופה חדשה של עבודה משותפת בבוסטון. כהנה וכהנה דיבר מר ואלדמן. מי האיש שדברים כאלה לא ינעמו לאזניו? אני אמרתי שהוא היה האדריכל לכל זה בהזמנה שאבוא לקיץ הזה לבוסטון. אז שאלני לתשלומי בעד שני המסקרים. אני הזכרתי לו את דברי באביב שעבר שברצוני לבוא ולעבוד בבוסטון בחדשי הקיץ לגמרי על הוצאותי. חפצתי לקנות לי נסיון מעשי בארגון גדול. מקרב לב אני מודה לו על שתי ההזדמנויות הנפלאות שנתן לי. אני למדתי הרבה, ואין מקום לתשלומים. זו היתה עבודת־התנדבות מצדי. מר ואלדמן הפציר בי לקבל תשלום. לפי ערך העבודה שהשקעתי, מובן שכמה שישלמו תהיה זאת „מציאה" גדולה להסתדרות הצדקה. אבל אני עמדתי בשלי ולא חפצתי לקבל שום תשלום, אפילו לא בעד הוצאותי. זה היה בעיני כאילו מישהו הפץ לשלם לי בעד קיום „מצוה". לבסוף הסכמתי לקבל 32 דולר בעד דמי הנסיעה מניו־יורק לבוסטון, ביוני ובספטמבר.

לפני שגמרנו את שיחתנו הרים מר ואלדמן ספל הקפה שלו ויאמר: „אני שותה לחיי המנהל החדש של הסתדרות הצדקה בבוסטון". הבטתי עליו בהשתוממות. הוא חזר על דבריו. שאלתיו לפשר כוונתו. אז אמר לי שהוא איננו אומר להשאר זמן רב במשרתו הנוכחית. בדעתו להיכנס לשדה המסחר. הוא עקב כל הזמן אחרי דרכי עבודתי, על הליכותי כדי לרכוש אֵמונם של של אנשים מסוגים שונים. הוא בטוח שאני מוכן לקבל משרה אחראית, והוא החליט להציע אותי כממלא־מקומו בהסתדרות הצדקה בבוסטון, כאשר תגיע שעתו להתפטר, וזה יהיה בקרוב. אני הודיתי לו מקרב לבי, אבל אמרתי שבשום אופן לא אסכים לקבל עלי אחריות של הסתדרות גדולה כזו שבבוסטון, בשעה שאני טירון גמור. עלי להתחיל מהמסד: בקהילה קטנה, ואם יצא שאתאים לשדה זה, אז אתפתח לאט לאט. לעומת זה אם אֶפשל בבוסטון, ואפשר מאד שאכשל, אז יתערער אֵמוני בעצמי דוקא בשלב התפתחות הדורש חיזוק ועידוד. „התפתחות אֶבולוציונית" היתה סיסמתי לעצמי כל הימים. מר ואלדמן לא הסכים להערכה־העצמית שלי, אבל אני אמרתי שמשרתי הראשונה תצטרך להיות במקום קטן.

בשובי לניו־יורק נודע לי שמפעלי בבוסטון עשה לו כנפים. בראשית שנת הלימודים התקיימה פגישה של חניכי דר. בנדרלי, שהזכרתיו כבר. הוא ביקשני לספר כיצד עלה בידי ליצור את הארגון בבוסטון. אני מסרתי את הפרטים. דר. בנדרלי היללני, וגם יתר השומעים שמחו על הצלחת המפעל. בשיחות פרטיות זרזוני א. מ. דושקין, עמנואל גמרן, מרדכי סולטיס ואחרים להדפיס מאמר מפורט ולספר כיצד עלה בידי לברוא „יש מאַין" בבוסטון. „החובה עליך ‚לספר לדוֹר' את פרטי המפעל בכדי שאחרים ילמדו לעשות גם הם כמוך", הסכמתי לדעתם, אבל כל הזמן הייתי אחוז בולמוס של רעב ללמוד, לספוג, להעשיר את ידיעותי ונסיוני בכדי להתכשר כראוי לשדה־עבודתי החדש. כמו כן, כפי שאמסור בפרקים הבאים, בלעה בוסטון בירחים הבאים את כל שימת לבי ואת כל שעותי הפנויות מלימוד. הייתי מוכן לבלוע ולא לפלוט, וככה יצא שעד עכשו לא הפניתי את דעתי לספר על פרטי ארגון „לשכת החנוך" בבוסטון.

לא סיפרתי לאיש על הצעתו של מר ואלדמן. הייתי נראה כמתפאר, ואפשר שזה היה מזיק ליחסים עם המנהלים הבאים של הסתדרות הצדקה. רק רעיתי ודר. א. מ. דושקין (שגם לו הציע מר ואלדמן אחר כך למלא את מקומו) שמעו ממני על כך, מתוך בקשה שלא להפיץ את הדבר.

שמים טהורים ועולם חדש נשקפו לי בראשית שנת הלימודים 1917—1918 בקלומביה. הרגשתי שמן השמים זיכוני להשאיר „זיי געזונד" ראוי לשמו לחינוך העברי *).

„בתי הספר העברים המאוחדים דבוסטון"

'Associated Boston Hebrew Schools'

כפי שסיפרתי כבר (ח"ב, עמ' 56) התקיימו אספות־מכוננות החל מחודש אבגוסט, 1917. רבי פ. איזראעלי היה יושב ראש זמני, ומר משה י. פרסונס, מזכיר הפרטי־כל. באספות נכחו צירים מכל שנים עשר בתי הספר העברים וגם מבתי הכנסיות החשובים. נתמנה „ועד להכנת תקנון" והוא התחיל בעבודתו. אני נבחרתי כמנהל למשך ששה חדשים, כפי שהזכרתי. הפרטי־כלים של האספות הללו אבדו, אבל החל מ־אוקטובר 20, 1917, נשמרו הפרטי־כלים בכתב ידו של משה פרסונס.

בחירת פקידים. באספה של אוקט. 20, 1917, ישב רבי פ. איזראעלי בראש. פקידים אלה נבחרו: הרמן לאוענברג — נשיא; דר. פ. איזראעלי — סגן נשיא ראשון; הרריס פוּרוּ — סגן נשיא שני; א. ל. הורוויץ — מזכיר לקורספונדנציות; משה י. פרסונס — מזכיר הפרטי־כל; לואיס דזאַללעס — גזבר.

---

*) ידידי הטוב והנכבד, דר. י. ב. ברקסון, במאמרו "The Breath of Life", בכתב־העת הפדגוגי Jewish Education, vol. 3, 1949, שיצא לזכרו של דר. שמשון בנדרלי, מונה אותי בין אלה „שחייהם הפרטיים והקריירה הפרופסיונלית שלהם הושפעו במיוחד על ידי דר. בנדרלי". ידידי הטוב טעה בזה טעות יסודית. אין להתבייש כלל להיות בהברת האנשים החשובים שדר. ברקסון מונה, אלא שלדר. בנדרלי לא היתה כל השפעה על הקריירה שלי בשדה החנוך.

ב־1911 קיבלתי משרה באינדיאנפוליס רק מתוך מגעי עם רבי ניישטאדט, ז"ל. באינדיאנפוליס עבדתי עם חבר מורים שידעו על גישתו של דר. בנדרלי לחינוך העברי — והתנגדו לה בתכלית. גם אני התנגדתי לגישה זו, אף על פי שהייתי מבקר את דר. בנדרלי מדי בואי לניו־יורק, ובאופן אישי כיבדתיו כאדם יוצא מן הכלל בשדה החינוך.

ואשר לראשית פעולותי בבוסטון ב־1917, כמתואר בפרקים הקודמים, לא נועצתי ולא סיפרתי כלום לדר. בנדרלי על עבודת הארגון שלי עד שכל הענין נעשה fait accompli.

הרעיון לארגן את החינוך בבוסטון על יסוד קהילתי נבע מתוך עבודתי במשך השנים 16־1911 באינדיאנפוליס, בה הניח רבי ניישטאדט את היסוד שהחינוך הוא פעולה קהילתית ואחריות קהילתית. הסתדרות הצדקה בזמן ההוא עדיין היתה פעוטה, ובשום פנים לא עלה על הדעת שהיא תוכל לכלכל את החינוך על בטיס קהילתי. לא רק החרדים והקונסרבטיבים, אלא גם הרבי הריפורמי, מוריס פייערליכט, ורבים מחברי הטמפל הריפורמי שלו, עזרו לרבי ניישטאדט במימוש תכניתו. על יסוד זה נמשכה עבודת החינוך באינדיאנפוליס כמה שנים גם אחרי פטירתו בלא עת של רבי ניישטאדט.

ואשר ליתר שנות עבודתי בבוסטון, היתה כל הגישה שלי בכיוון מהופך מ„שיטת הפיוס והכניעה לסביבה", שדר. בנדרלי היה מחוללה ונביאה.

לועד הדירקטורים: דוד סטערן, נתן פינסקי, יוסף לבינסון, יחזקאל לעוויט, מ. פינקלשטיין, ר. אקנוף, א. פינקלשטיין, דר. מ. נ. פרידמן, א. וואלפר, מ. מ. תומרוב.

ועדים אלה נתמנו:

ועד לביקור בבתי כנסיות שעדיין לא הצטרפו: הררי פורוז, א. וואלפר, א. פינקלשטיין.

ועד התקציב: דר. פ. איזראעלי, דר. מ. נ. פרידמן, נתן פינסקי.

ועד להשלמת הארגון: ר. אקנוף, בנימין הירש, שכנא שטיין.

הוחלט לבטל את הצעת ה„ועד להכנת תקנון" שכל בית ספר ובית כנסת המשתייכים לאיחוד בתי הספר ישלם מס שנתי של חמשה דולרים.

באספה הבאה, נובמבר 4, 1917, שבה ישב הנשיא החדש בראשה, ניתן יפוי כוח למנהל, א. ל. הורוויץ, לארגן „ועדי עשרה" מבין בעלי הבתים שבעיר. הרעיון היה שלי. חפצתי לעניין מספר גדול של בעלי בתים בחינוך, בשטח שמחוץ ל„קשקוש בקופסה". לשם זה הצעתי שבכל בית ספר יאורגנו „ועדי עשרה". לכל עשרה תלמידים הגרים בקירוב מקום יהיה כעין „אח גדול", כלומר, בעל בית שישמש כמתווך בין בית הספר ובין הבית. הוא יתעניין בהתקדמות בלימודים, בהנהגה וביחס הכללי של כל אחד מהעשיריה שלו. על ידו יעבור ה„רפורט קארד", כרטיס־העמדה, של כל אחד מהם, והוא יעבירנו לבית. לאט לאט יכיר את הילד, את בעיותיו ולבטיו, וגם ידע את הבית. הוא ישתדל לעמוד בפרץ בהתעורר איזו פרובלימה, והוא גם ידע להלל כל צעד בהתקדמות. כאשר יגדל הילד ויצטרך למצוא עבודה או עזרה פרטית אחרת, יפנה ל„אח הגדול" שלו. היות שבבוסטון היו אז כ־1,500 תלמידים בתלמודי התורה, יצא ש־150 „אחים גדולים" היו דרושים למפעל זה. לפני הביאי את ההצעה הזו לאספה נדברתי עם כמה בעלי בתים, ורבים נענו כמתנדבים. אפילו נתן פינסקי, הרריס פורוז והזקן א. וואלפר אמרו שיקבלו תפקיד כזה ברצון. חשבתי שקשר אישי עם מספר ילדים ישמש לא רק בתחום היחס בין ה„אח הגדול" והתלמיד, דבר שכשלעצמו הוא חשוב מאד, אלא שיקים מחנה גדול של בעלי בתים, ומהם בעלי השפעה גדולה, שיתחילו להכיר את החינוך העברי על צדדיו השונים, והם ישמשו כעין „חיל־עזר" לוועדים השונים העמלים בכל בית ספר. ועד כזה היה הולך וגדל עם הגדלת ההרשמה הכללית, ומעט מעט היה מתגבש כוח אדיר שהיה רואה וחושב על החינוך לא חמי

מצידו הכספי, אלא ובעיקר מצידו הרוחני. ועוד פרט חשוב: ה„אחים הגדולים" ייבחרו דוקא שלא מבין הורי הילדים של אותו בית ספר שה„עשיריה" מבקרת בו.

הרעיון לקח את לבי. ראיתי בו יצירת כוח גדול, מיוסד על ידיעה אינטימית על המתהווה בחינוך. זה היה חלק מתכניתי לבצר את הארגון החדש, למען יהיה חי נושא את עצמו. לאחר שיעברו ששת החדשים לעבודתי בבוסטון, יתגבש כוח מאורגן שיוכל לנהל את ענייניו, מבלי עזרה מן החוץ.

את כל זה פרטתי לפני האספה, באופן רשמי, וזוהי כוונת ההחלטה: להרשות למנהל, א.ל.ה., לארגן „ועדי עשרה"*).

באותו זמן היו פעולותי מכוונות לביסוסו של איחוד בתי הספר ויצירת „כלים" שיבטיחו את קיומו. אני סמכתי על גורמים אלה:

א) עצם יצירת הארגון הפיחה כבר רוח חדשה בשדה החינוך.

ב) העבודה ההדדית של המורים ובעלי הבתים תביא לידי הרחבת האופק של כל צד ולידי קירוב־לבבות ברוח ובמעשה.

ג) התמיכה הכספית מאת הסתדרות הצדקה תיישר הרבה הדורים, ועם האכילה יגדל גם התיאבון, ועם ההצלחה הנוספת שתבוא בעקב התמיכה תבוא הכרה ל„הרחבת הגבולות" במסגרת התמיכה.

ד) „ועדי העשרה". ארגון זה, לפי דעתי, יהווה כוח קהילתי ו„דעת קהל" כלפי בעלי יכולת והשפעה כדי שלא תמיד יצטרכו בתי הספר למצוא חן בעיני הסתדרות הצדקה אלא שלפעמים תחפוץ הסתדרות הצדקה למצוא חן בעיני חוג־משפיע זה.

בעיקרו היה זה רעיון בריא, ואפילו עכשו יש ויש לו מקום בשדה החינוך. מובן, שלא כל אחד מוכשר לשרות כזה. צריך לא רק לבחור אלא גם לברור מתנדבים לשרות שכזה. אבל יש צמאון פוטנציאלי בלב רבים למגע ישר עם ילדים. עבודת ה„אחים הגדולים" בקשר עם ילדים בלתי־תקינים משמשת דוגמה טובה, במקרים כאלה צריך ה„אח הגדול" להשקיע

---

*) אני סמכתי בעיקר על כוח־המשיכה שיש במגע ישר ופרטי עם ילדים. יש אנשים שאין להם חשק גדול לעסוק באיסוף כספים או בשאלות הרגילות העולות על שולחן ועד מפקח של בית ספר, אבל הם נכונים להיענות לדרישות הנובעות מתוך מגע אישי עם ילדים וצרכיהם. דוקא בבתי הספר ליום הראשון מצאתי הרבה התלהבות שמקורה בהכרת תלמידים באופן אישי. בכל בית ספר יש אנשים שהם רק „שמות" בועד המפקח. אותם ואת ידידי המוסד בכלל אפשר להלהיב דוקא על ידי מגע ישיר עם תלמידים.

הרבה זמן ומרץ ב„אח הקטון" בכדי להחזירו או להוליכו במסלול־חיים נורמלי. רק אנשים בעלי השכלה, אופי חזק, מתונים, ובעלי תבונה מתאימים לתפקיד זה שהוא קשה ומייגע, בכל זאת יש תמיד יותר מתנדבים מכפי הצורך. ככה היה יוצא, לדעתי, גם בשדה החינוך. מתנדבים מתאימים היו נמצאים לו קמה אינסטנציה מתאימה לכך.

הרעיון לא יצא אל הפועל. טירון הייתי אז בשטחים רבים בחיי הקהילה. סבור הייתי שיספיק אם המנהלים השונים יטפלו כל אחד עם „ועדי העשרה" השייכים לבית ספרו. אבל באמת דרשה פעולה כזאת, עם 150 מתנדבים, את כל זמנו של אדם שהתכשר במיוחד לכך. אחר כך היתה העבודה מתרחבת. כל זה היה מטיל עול כספי חדש על התקציב. אמנם ההוצאה הכספית היתה הופכת להשקעה חינוכית נושאת פרי ברכה. אבל אפילו בהתמנותו של מנהל כללי לששה חדשים, כשם שנתמניתי אנוכי, היה משום חידוש גדול, ועל אחת כמה וכמה ביצירת מנגנון בר מספר אנשים במשרד מרכזי. ההצעה נשארה בתור „תקוה טובה" שלא הגיעה מעולם לידי מימוש. אני נאחזתי בסבך פעולות דחופות שנעשו בניני־אב לעוד פעולות, ו„ועדי עשרה" לא נוצרו. עם כל זה לא היה כל הענין טרחת שוא. אותם האנשים שדיברתי אתם על כך, ואני נדברתי עם מספר רב של אנשים, עמדו מתוך השיחות האלו על העובדה היסודית שעל אף העמדת מנהל ומספר מורים בבית ספר עדיין נשאר שדה בור לפעולות המשוועות לתשומת לב.

רק מספר שבועות עברו מאז נתאחדו בתי הספר. כל ענין התמיכה צריך היה להתקבל באופן רשמי בהסתדרות הצדקה, וכבר ראינו כיצד הרחיבו בתי הספר את אופק מבטם, את תכנית פעולתם, ואת הכרתם בצרכים הפוטנציאליים. בפרטי־כל של האספה מנובמבר 18, 1917, אנו מוצאים:

א) הוקמו הוועדים הבאים: ועד התקציב, ועד לתכנית לימודים כללית, ועד לקביעת ההישגים בלימודים.

ב) לארגן „לשכת הרצאות" לשם תעמולה חינוכית.

ג) לייסד „גן־ילדים עברי". יפוי כוח ניתן למנהל לבקש מורה מתאימה.

ד) הועד לחיבור תכנית הלימודים יקבל את השתתפותה של „חברה ש"ס" בארגון „כיתות גמרא" עבור תלמידים הראויים ללימוד זה.

ה) ועד הדירקטורים הכיר בנחיצות לימוד שירה עברית כחלק אורגני בתכנית הלימודים, ועל ועד התכנית לכלול לימוד זה כמקצוע קבוע.

ו) לארגן בכל בית ספר בתי־כנסיות־לילדים לתפילות שבת.

ז) להתחיל תיכף בהוראת שירים מתאימים לחג החנוכה הבא.

ח) רשות ניתנה למנהל להתחיל בחקירה על דבר האפשרות של הכנסת חינוך־עברי הראוי־לשמו ב„בית היתומים" שברחוב קנטרבורי בדורטשסטר, המתכלכל על ידי הסתדרות הצדקה.

ב„„בית היתומים" היו כ־150 ילדים וילדות. המנהל, דר. ס. ג. פרוקש, היה יהודי, אבל רוב המשגיחים על הילדים והילדות היו נוצרים. הבאור היה: א) „שאין להשיג משגיחים יהודים לתפקידים אלה". ב) „שהנוצרים מקפידים על כך יותר משמקפידים משגיחים יהודים, שהילדים יבקרו את התפילות בציבור ואת ‚כיתות הדת' שלהם". בתי הספר העבריים הרגישו שהזנחת חינוכם העברי של ילדים אלה היא „חטאת הציבור", ושעל „בתי הספר המאוחדים" לתקן פגם זה תיכף ומיד!

תקציב הסתדרות הצדקה לחינוך

הפתגם ש„ריחים של אלים טוחנים באיטיות" מתאים לטמפו של ביצוע צעד חדש בארגון גדול. ההצעה להכניס את החינוך כחלק קבוע במסגרת הסתדרות הצדקה הוצרכה לעבור דרך כמה מדורות: מן ועדי־משנה ל„ועד הפועל", וממנו ל„ועד התקציב" וממנו ל„ועד הדירקטורים", ואחרי עיון מספיק החליטו הדירקטורים סופית שהתמיכה תתחיל בראשית שנת האזרחים 1918. צעדים אלה מובנים לאדם המכיר את דרכי פעולתם של ארגונים גדולים, אבל לא כן לצירי בתי הספר העבריים. הם התחילו להתאסף באבגוסט, ומאז התאספו פעם בשבועיים. עבר הקיץ, הסתיו חלף, וירחי החורף החלו לעבור זה אחרי זה, ועדיין לא היתה כל הבטחה ברורה על דבר מתן כספים. בינתיים הוצע תקציב שעובד על יסוד הצעותי, ותמיכה מסויימת נרשמה לכל בית ספר. בכל שבוע ציפו להמחאה — ואין קול ואין קשב. בבקרי את בתי הספר היו „מדגדגים" אותי: „נו — מתי ישמע קול התור בארצנו? מתי נקבל מעט כסף? או אפשר שכל הענין הוא עורבא־פרח?". כל באורי לא השקיטו את הרוחות. באחת האספות הודיע מר פינסקי שבאספת הדירקטורים של הסתדרות הצדקה נגמרו כל ההכנות לחלוקת הכספים, החל מראשית שנת 1918, יאנואר בא, ועדיין אין כסף. המתיחות גברה מיום ליום, ומצבי נעשה יותר ויותר קשה. כל חודש יאנואר עבר וכלום לא נתקבל. רבים החלו להתלונן שרימו אותם, ושכל ההחלטות

והתכניות רוח ישאן! אבל ב־6 בפברואר, 1918, נתקבל מכתב ממר א. ק. ראַטשסקי, נשיא הסתדרות הצדקה, עם המחאות בעד יאנואר ופברואר. דם חי ותוסס זרם לאיחוד בתי הספר, והעבודה התחילה בטמפו קדחתני. במכתב נאמר שנקבל תמיכה על פי התקציב שנמסר. שתמיכה נקצבה בעד תשעה חדשים: עד סוף ספטמבר, 1918, שאז מתחילה שנת־הכספים של הסתדרות הצדקה. הובטח שהמחאות בסכומים פרופורציאנליים תישלחנה בכל חודש, באמצעות „בתי הספר המאוחדים".

הפרט הבא מעניין:

הסתדרות הצדקה חפצה שכל אחד מבתי הספר הנתמכים ידע שהתמיכה החדשית באה ממנה, ובאותו הזמן חפצה לחזק את איחוד בתי הספר, ומטעם זה הכינה המחאות מיוחדות על שמו של כל בית ספר, אבל ההמחאה נמסרה ל„שליח להולכה" — ל„בתי הספר המאוחדים" להעבירה לבית הספר. סדר זה נמשך 2—3 שנים ואז החלה לתת הכל בסכום אחד כללי, והחלוקה נעשתה על ידי האיחוד.

ש ת י ש נ ו ת ב ר כ ה

עם קבלת כספי התמיכה של „הדוד העשיר" התחילה תקופה של עבודה קדחתנית ורבת תוצאות. אציין בראשי פרקים את התוצאות בשתי השנים הראשונות, מראשית 1918 עד סוף 1919:

1) מספר בתי הספר עלה מ־12 ל־24.
מספר התלמידים הכפל: מ־1,529 ל־3,075 (2,258 נערים, 817 נערות).
מספר המורים עלה מ־35 ל־55.
2) נוסד גן־ילדים.
3) עובדה ונתקבלה תכנית לימודים קבועה ומסויימה.
4) נוסד „בית מדרש למורים", ששימש בסיס לבית המדרש למורים הקיים עד היום.
5) הונהגו הרבה פעולות־חוץ.
6) התקציב הכללי של כל בתי הספר עלה משנה לשנה בטמפו דוהר, כדלקמן:
1917 — 32,044 דולר
1918 — 54,000 דולר

1919 — 86,745 דולר

זה אומר: כנגד כל דולר שניתן מאת הסתדרות הצדקה לבתי הספר העבריים, נוסף יותר מדולר מידידי החינוך העברי.

7) איחוד בתי הספר נעשה מנגנון מרכזי, מלא חיים ומרץ שהלך והתרחב.

8) שכר המורים עלה בראשונה ב־25%, וב־1920 הגיעה העליה ל־60%.

9) לכל אורך החזית נוספו עובדים־מתנדבים לחינוך העברי.

10) נברא גשר קבוע בין ה„יאַהודים" לבין יהודי המזרח, לפחות בשטח אחד.

11) השפעת החינוך העברי החלה לחדור לתוך הדיפרטמנטים האחרים של הסתדרות הצדקה.

12) ארגון אינסטנציה מרכזית לחינוך שהקיפה את כל העיר בוסטון עשה לו כנפים, ומערים אחרות שלחו ועדים לעמוד על פרטי המנגנון, וארגונים דומים נוצרו בערים אחרות, והסתדרויות הצדקה בערים הללו הלכו בעקבות בוסטון במתן תמיכה לארגונים אלה.

כל האמור יצא אל הפועל לא באפס יד, ולא בדרך המלך כשהיא סלולה וישרה. כל העבודה היתה חדשה, בלי תקדים ודוגמה. היו חבלי לידה רבים, היו שגיאות גם בתיכנון וגם במעשה. אבל על כל אלה רחף הרצון הכביר להתקדם, והאמונה החזקה שהמטרה טובה, שהיא מחוייבת המציאות, ושסוף הכבוד לבוא.

ראויים צעדי בתי הספר דבוסטון שירשמו לזכרון בקצת פירוט.

א. עליה בבתי הספר העבריים בהרשמה ובתקציב

המטרה לקראת „העמדת תלמידים הרבה" באה לידי ביטוי מיידי עם הבטחון שתמיכת הסתדרות הצדקה בוא תבוא. עצה מאד טובה השיא לי מר ואלדמן: להכניס בתקציב „קופה להרחבה", שתאַפשר הגדלת הקיים וייסודם של בתי ספר נוספים, אחרת נימצא תיכף ב„מיטת־סדום" כספית, ועם כל הצעה להרחיב נצטרך לבקש תקציב נוסף מאת הסתדרות הצדקה. וככה עשיתי. בתקציב המוצע של 20,000 דולר לתלמודי התורה קבעתי 5,000 דולר בתור „קופה להרחבה". בתחום הכספי סבלו בתי הספר

מ„סעודה שאינה מספקת" כרונית, וסכום של מאה דולר נחשב להון, ויחשב נא זה לזכותם שהם אישרו את קביעת הקופה הזו, במקום לדרוש שתחולק בין בתי הספר הקיימים. הקופה הזאת חוללה רבות, ובעיקר איפשרה ייסודם של בתי ספר חדשים.

הצירים באו לידי החלטה כללית: בכל שכונה בבוסטון רבתי צריך להימצא בית־ספר עברי. השכונה הראשונה ששמנו את עינינו בה היתה דזאַמייקא פליין. כמאה משפחות יהודיות התרכזו בה מסביב לבית החרושת הענקי „יונייטד שו קא." שבו עבדו מפרנסי המשפחות. בית כנסת קטן היה שם, אבל לא היה בו בית ספר עברי. קיבלתי יפוי־כוח מאת הצירים לייסד שם בית ספר עברי. ביקרתי את השכונה ואמצא ששמש בית הכנסת היה גם מורה־נודד בה. היו לו כעשרים שעורים פרטיים. יצירת בית ספר היתה תלויה בהסכמתו למסור את שעוריו הפרטיים, שהיוו חלק מהכנסתו. בעלי הבתים חפצו בבית ספר וגם הבטיחו לתמוך בו. הנשיא מר ה. לאוענברג הלך אתי לאספת בעלי הבתים בדזאמייקא פליין, בערב אחד בפברואר, 1918. החורף היה מהיותר קשים בזכרונם של אנשי בוסטון. בערב ההוא התחוללה סופת שלג עצומה, אבל אנחנו הלכנו לאספה. הלכנו, נפלנו, זחלנו בערמות השלג וסוף סוף הגענו לבית הכנסת. בעלי הבתים היו כבר שם. אחרי דיונים ארוכים באנו לידי הסכם: השמש יהיה שמש גם לבית הספר בשכר ששה דולרים לשבוע, נוסף על שכרו מבית הכנסת. חלף זה הוא יעביר את כל שעוריו הפרטיים לבית הספר. בית הכנסת יספק לבית הספר דירה, מאור, חום ושרות. החברים, בעלי מלאכה שהכנסתם מצומצמת, התחייבו לתרום להחזקת בית הספר. עשינו חשבון ויצא שיחסרו להם שבעה דולרים לשבוע. את הסכום הזה הבטחנו לתת מטעם „בתי הספר המאוחדים". הסכום הדרוש: 364 דולר לשנה, יבוא מ„קופת ההרחבה".

בחירת מורה מתאים ושיטת הוראה נמסרה לידינו. ב־24 במארס, 1918, הודעתי באספת הצירים ש־56 ילדים נרשמו כבר. דר. אלכסנדר גולדבּרג, אחד מטובי המורים שבעיר, העמד כמורה, בשכר 18 דולר לשבוע (במקום 14.50 דולר שקיבל בבית הספר „תל אביב"). בשבוע הראשון באפריל נפתח בית הספר ובזמן קצר עלתה ההרשמה לשבעים ילד.

„בית היתומים". כמסופר למעלה, מילאו הצירים את ידי להתקשר עם „בית היתומים" לשם ארגונם של כל חניכיו כבית ספר עברי שיתקיים בבנין „בית היתומים". המנהל, דר. ס. ג. פרוקש, נתן לזה את עזרתו המלאה. ביצוע הענין היה קשור בדיונים רבים, מאחר שהמוסד היה כמעט כולו

תחת השפעתם של ה„יאַהודים", ובפרט של „אגודת הנשים", שהיתה מסורה לו מאד. בראש האגודה ההיא עמדו נשים שהביטו על הצעתנו כעל תכנית מתחרה ביתר פעולות המוסד. סוף סוף באנו לידי הסכם. שני מורים העמדו: אברהם גולד, אחד מטובי המחנכים ומורה מנוסה בהוראה על פי שיטת „עברית בעברית", נתמנה כמורה ראשי בשכר 22 דולר לשבוע, ומר הילפר, אחד המפקחים על הילדים, שידע עברית. ב־8 באפריל, 1918 נפתח בית הספר ובו 120 תלמידים. מובן שבמוסד לא היתה הכנסה משכר־לימוד. „הקופה להרחבה" תרמה 15 דולר לשבוע.

עם פתיחת בית הספר העברי נסגר „בית הספר ליום הראשון" שהיה קיים לשם חינוכם הדתי של ילדי המוסד.

פתיחת בית ספר זה היתה חדירה למבצר ה„יאַהודים": בית ספר עברי יומי במוסד שרוב המפקחים על הילדים היו נוצרים!

הרבה חלומות, זמן ומרץ השקעו במוסד הזה. במשך השנים הבאות שרתו בו מטובי המורים שבעיר. אבל למרות כל המאמצים הוברר שהשפעתנו היתה מצומצמה מאד. מה שנוצר בבית הספר נתמזמז באוירה הכללית של המוסד, שהיתה רחוקה מהיות יהודית חיובית.

גן־ילדים עברי. עוד בסתיו, 1917, דובר על יסוד גן־ילדים. ההדחיפה באה בעיקר מאת המורים. אמונה רבה שררה ביניהם שגן־ילדים עברי יניח יסוד בריא לכל בית הספר. אבל דא עקא: בכל אמריקה היתה רק אשה אחת מנוסה בעבודת גן־ילדים עברי: מרת וואלדשטיין, רעיתו של דר. א. ש. וואלדשטיין, מוותיקי החברים ב„מפיצי שפת עבר" בניו־יורק. היא היתה ממוצא משפחה חשובה בבוסטון, ואני חשבתי שזה ישפיע עליה לקבל הצעה לבוא הנה כמורה בגן־ילדים. הצירים מילאו את ידי להידבר אתה, אבל אחרנו את המועד. היא כבר קיבלה משרה בפילדלפיה. במקרה נודע לנו על זוג צעיר גנפולסקי, ששניהם מורים, והאשה אמרה שהיה לה נסיון בגן־ילדים בארץ ישראל. ה„גן" נפתח בסוף אפריל, 1918, בבית הספר „תל אביב" ברוקסבורי, וגן שני נפתח בסאוטה ענד בהרשמת 20 ילד.

משכן תפלה, 36 רחוב קרופורד, רוקסבורי. בית הכנסת „משכן תפלה", נוסד ב־1858 בשם „משכן ישראל". בעקב מיזוג עם עוד בית כנסת שינו את שמו „למשכן תפלה". בשנת 1872 היה בו בית ספר ליום ראשון. עד כמה שידוע התקיים בית ספר זה קיום בלתי פוסק. בעשיריה השניה של המאה הזו נוספו חברים בעלי השפעה ויכולת חמרית. הם החליטו להעביר את בית הכנסת למקום אחר בבנין חדש שאמרו להקים. ארגון בית ספר עברי לחמשה

ימים בשבוע היה חלק מתכנית ההרחבה. לשם זה קנו בית בקרן רחוב קרופורד ועלם הילל עוועניו ברוקסבורי, כמקום זמני לבית הספר העברי. בית הספר ליום הראשון המשיך את פעולתו, אבל בית הספר העברי נעשה עיקר בתכנית החינוך של בית הכנסת. באותו הזמן נספח בית הספר לארגון „בתי הספר המאוחדים דבוסטון". בעידודו של המנהיג הרוחני, רבי ה. ה. רובנוביץ, המשיך בית ספר זה לגדול ולהתפתח.

משכן ישראל, 137 רחוב דקוטה, דורטשסטר. בית כנסת קטן היה בשכונה זו, וביזמתו נפתח בית ספר עברי לילדי השכונה.

טשאַרלסטאַון. שכונה זו קרובה לשתי נקודות הסטוריות בבוסטון: לאנדרטה „בונקר הילל", שהוקמה לזכר ראשית מלחמת השחרור של 13 הקולוניות, ביוני 17, 1775. הקמת אנדרטה חשובה זו היתה בבחינת „וינהגהו בכבדות". מרדכי עמנואל נח, מחשובי היהודים בראשית ימיה של הריפובליקה האמריקאית, תרם עשרת אלפים דולר לשם גמר העבודה, ויקנה לו בזה עמדה הסטורית. הנקודה השניה היא: בית האסורים בשם „טשאַרלסטאון דזייל", שבמשך דורות שימש מקום עונש לפושעים. רק מעט יהודים גרו בשכונה זו, אבל הם חששו מאד להשפעת הרחוב בשכונת־עניים זו ויבואו למשרדי בבקשה לעזור להם לפתוח בית ספר עברי. בהשפעתם של תושבים אחדים קיבלנו רשות לאכסן את הכיתות העבריות בבית הספר התיכון הכללי שבשכונה, אחרי שעות הלימוד של המוסד, כנגד תשלום ההוצאות הנוספות של שרות, מאור ועבודת השמש. בחירת המורה ותכנית הלימודים נמסרה ל„בתי הספר המאוחדים".

בית מדרש למורים, 109 רחוב הרולד, רוקסבורי. על מוסד זה ידובר בפרק הבא.

שערי תפלה, 15 רחוב אַטיספילד, רוקסבורי. בית הכנסת בשם זה, שמר שלום קבלינסקי היה הרוח החיה בו, פתח את בית הספר הזה ויטפל בהנהלתו ובפרנסתו. לבית ספר זה הוקם אחר כך הבנין המודרני הראשון בבוסטון שנבנה לאיכסונו של בית ספר עברי. עוד אשוב לענין זה במקום אחר.

יבנה, 99 רחוב קרופורד, רוקסבורי. הקמתו באה בדרך זו. בית הכנסת „בית המדרש הגדול", 105 רחוב קרופורד, רוקסבורי, היה נוהג לתרום להחזקת בית הספר „התחיה", שהיה בקירוב מקום. עם התמנותו של רבי לואיס מ. עפשטיין בא שפע אורה ועירנות ציבורית לבית הכנסת. החברים החלו לטעון שבניהם מקופחים. הם צריכים להרחיק ללכת לבית הספר „התחיה", בשעה שאפשר לקיים בית ספר על יד בית הכנסת. בכדי

למנוע התחרות עם „התחיה" החלט שבית הספר החדש, „יבנה", יהיה סניף של „התחיה" תחת הנהלתו של מנהל „התחיה". „יבנה" נפתח בנובמבר, 1919, ואחרי שנים אחדות פסק להיות סניף, ומאז היה בית ספר כנסתי, ו„בית המדרש הגדול" פירנס אותו. הוא התקיים עד 1955, ואז התמזג עם עוד שני בתי ספר וייעשו לבית ספר אחד. עקירת דירות מרוקסבורי לפרברים גרמה לזה.

„התקוה", 10 מילטון עוועניו, דורטשסטר. נוסד בנובמבר, 1918. עובדה אחת נתחוורה: הביקור בחמשה ימי לימוד בשבוע נובע מתחום שגבולו איננו רחוק יותר מעשרת רגעי הליכה מהת"ת. שכונת „התקוה" היתה „רחוקה מאדם העיר". ועד בא למשרדי בבקשה לעזור להם לארגן בית ספר בשכונתם. נעניו להם.

פרט לבתי הספר „משכן תפלה", „ושערי תפלה", שלא קיבלו שום תמיכה מהסתדרות הצדקה, ניתנה תמיכה לכל בתי הספר החדשים מ„קופת ההרחבה" הנזכרת. לולא קופה זו אין ספק שיצירת רובם לא היתה באה לעולם, בכל אופן לא בזמן הנזכר.

עם הקמת בתי ספר אלה נתרוקנה „קופת ההרחבה", ואתה באה תקופת „מישור" הן במספר בתי הספר, והן בסך הכל של ההרשמה בבתי הספר העבריים. בלי ספק היו עוד גורמים חשובים ששימשו "גדר" להרחבה. אבל לי נראה שלו היו לנו אמצעים נוספים היינו יכולים להגדיל את רשת בתי הספר שבעיר. ה„מישור" הלך ונמשך כשלושים שנה, למרות תנועה רבה בהעתקת דירות והפיזור לפרברים.

הגידול בשנים 1918, 1919 היה ניכר לא רק בפתיחת בתי ספר נוספים אלא גם בהגדלת ההרשמה ברוב בתי הספר הקיימים. גם הם נהנו מהגדלת התקציב. טבלה ה' שופכת אור על פרטים חשובים אלה.

טבלה ו' מציינת את הגידול בהרשמה בשתי השנים 1918 ו־1919 בשנים עשר בתי הספר העבריים שנמצאו בבוסטון ב־1917.

ההרשמה בתשעה בתי הספר החדשים ב־1919 עלתה ל־1,088, וביחד עם 2,022 שנמצאו ב־12 בתי הספר „הישנים" היו בסך הכל 3,110 תלמידים בכל העיר. גידול זה לא היה קיקיוני. הוא נשאר בגדר של „נכסי צאן ברזל" בסך הכל של התלמידים שלמדו בבתי הספר, אפילו במשבר של שנות השלושים.

אינני יודע שום מקום אחר בארצות הברית באיזה זמן שהוא שבמשך שנתיים היתה בו עליה כזו, בספרים מוחלטים ובאחוזים, במספר בתי הספר,

בהרשמה, במספר המורים ובשכרם כמו שהיה אז בבוסטון באותן שתי השנים, אחרי שהתחלנו לתת תמיכה בצורה מאורגנת ולסדר את כל עבודת החינוך בעיר כחטיבה מאוחדה.

ט ב ל א ה [1]).

גידול בתי הספר העבריים בשתי השנים 1918 ו־1919 לעומת 1917, שלפני האיחוד

	1917	1918	1919
מספר בתי הספר בכל העיר	12	21	24
ההרשמה	1,529	2,412	3,110
התקציב הכללי	$ 32,044.59	$ 54,000.00	$ 86,745.07
הכנסה משכר לימוד	15,932.97		32,009.62
מספר המורים	35		55
ותיקים	24		25
עוזרים	11		30
שכר כל המורים	19,723.46		49,491.24
תרומת הסתדרות הצדקה	————	16,417.19	19,164.23
הכנסה ממקורות שונים	13,946.29		35,571.22

1) המספרים בטבלא זו מיוסדים על מסקרי ב־1917 ועל המסקר ב־1919 מאת א. ל. הורוויץ ובנימין רוזן, סגן־מנהל בתי הספר המאוחדים דבוסטון.

ט ב ל א ו.

גידול בהרשמה בבתי הספר העבריים שנמצאו בבוסטון ב־1917

בית הספר	1917	1919	הוספה	הפחתה
איסט בוסטון	80	198	118 (147.5%)	————
השחר	42	113	71 (169.0%)	————
התחיה	130	174	44 (33.8%)	————
וועסט עגד היברו פרי סקול	200	182	————	18 (9.0%)
מוריה	130	165	35 (26.9%)	————
גוה צדק (שינה שמו ל„אהבת ציון")	37	50	13 (26.0%)	————
סאוטה בוסטון	35	54	19 (53.3%)	————
סאוטה ענד	80	115	35 (43.7%)	————
עבריה	385	379	————	6 (1.6%)
עדת ישורון	175	204	29 (16.6%)	————
רוקסבורי היברו פרי סקול	150	180	30 (20.0%)	————
תל אביב	85	208	123 (144.7%)	————
סך הכל	1,529	2,022	517 (33.8%)	24 (1.6%)
בנכיון ההפחתה			24 (1.6%)	
גידול נקי			493 (32.2%)	

ועוד פרט חשוב ראוי לציון:

ב־1919 הגיע שכר המורה העברי לרמה יותר גבוהה מזו של המורה בבית ספר כללי, „פובליק סקול"!*). **זה פתח שער להתחלת פעולות שהפכו את ההוראה העברית מ„מלמדות" לפרופסיה**, וייסוד בית המדרש למורים ששמו הולמו היה לו על מה לסמוך.

ב. בית מדרש למורים

עוד בראשית בואי לבוסטון, ביוני 1917, עמדתי על תקלה יסודית בבתי הספר העבריים: ריבוי מורים־עוזרים. כולם באו משני מחזורי המסיימים של שני תלמודי התורה: „עבריה" ו„עדת ישורון". **עם כל הצלחתם כתלמידים מובן שלא הגיעו כלל לרמת הידיעה של המורים הבוגרים. הם היו צעירים ביותר: מבני 15—17 שנה. כולם עדיין למדו בבתי הספר התיכוניים**, ובשום פנים לא היו ראויים להוראה בבית ספר. אבל זה היה בעצם מלחמת העולם הראשונה. ההגירה מאירופה פסקה מאז 1914. הרבה מורים נקלטו בשדות פעולה אחרים, שמתן שכרם בצידם, וייעלמו מתוך שורות המחנכים בפועל. קבלת מורים־עוזרים היתה הכרחית. איש לא יכול לדעת מתי תיגמר המלחמה ומתי יחודש זרם ההגירה מאירופה שיביא אתו אנשים שקראו ושנו ורכשו להם נסיון בהוראה. בתנאים הנתונים נראה שמספר המורים־העוזרים עוד יגדל. ב־12 התתי"ם שבעיר היו בסך הכל 35 מורים, ומהם היו 11 (31%) מורים־עוזרים. פרט לשלושה בתי ספר שבהם שימש רק מורה אחד, מנוסה, ושנים אחרים שהיו בדרגת „חדרים", התרכזו המורים־העוזרים בבתי הספר שבהם שלטה שיטת „עברית בעברית", או ה„שיטה המעורבת". אגב עריכת המיסקר הובהר לי, שהכרחי למצוא דרך להרחיב ולהגדיל את ידיעו־תיהם של המורים הצעירים הללו.

רק עם התחלת זרם התמיכה מ„הסתדרות הצדקה" ויצירתה של ה„קופה להרחבה" היה אפשר לגשת לקראת צעד ממשי. המנהלים והמורים

---

*) המרחב בשכר המורים בבתי הספר הנמוך (פובליק סקול) בשנת 1919 בבוסטון היה מ־696 דולר ל־1,398 דולר. בתתי"ם דבוסטון היה המרחב מ־728 דולר ל־2,080 דולר. מאלה היו שמונה (שליש ממספר המורים הותיקים) שקיבלו מ־1,560 דולר ומעלה; חמישה: 1,300 דולר; ששה: 1,144 דולר, ועוד שלושה שקבלו 1,040 דולר. רק שלושה קבלו פחות מאלף דולר לשנה.

הוותיקים הסכימו שרצוי לעשות דבר־מה להרחיב את ידיעותיהם של צעירים אלה. באספת הצירים ב־3 במרץ, 1918, בארתי את התקלה הכרוכה בהעסקת מורים שלא שימשו כל צרכם. לשם תיקון המצב הצעתי: ש„בתי הספר המאוחדים דבוסטון" יפתחו קורסים תחת השם: „בית מדרש למורים" Hebrew Teachers Training School, קורסים אלה נועדו למורים הצעירים, למסיימים האחרים שישנם אתנו, ולאלה שיסיימו בעתיד. זה יבטיח לתתי"ם מורים צעירים שיהיו יותר מוכנים לתפקידם. בכל שבוע יהיו שני ימי לימוד: ביום א' וביום ו' אחר הצהרים — בימים הארוכים. בחדשי החורף, בימים הקצרים, ילמדו במוצאי שבת במקום יום ו'. מקצועות הלימוד: חומש ורש"י, נביאים, תולדות ישראל, עברית וספרות חדשה. עד כמה שאפשר ינתנו קורסים אלה על ידי כוחות ההוראה הנמצאים בעיר. נזמין כוחות הוראה ממכללות כלליות שבבוסטון למקצועות פדגוגיים. מר ואלדמן הסכים שנממן מפעל זה מ„קופת ההרחבה". דיברתי על כל זה עם כמה צירים לפני האספה, וכאשר באתי בהצעה מפורטת זו נתקבלה החלטה פה אחד: ש„ש צורך ליצור בית חינוך למורים. ועד נבחר לעבור על פרטי ביצוע ההחלטה.

באספה הבאה שהתקיימה ב־24 במרץ הודעתי שנפגשתי עם המורים הצעירים והם הסכימו ללמוד במשך שנתיים תורה עם רש"י, נביאים, עברית, דקדוק, הסטוריה יהודית, ספרות, דינים ומנהגים. הידיעה נתקבלה ברצון רב. באספה זו הוחלט לפתוח בית אולפנא זה בלי שום דיחוי.

למורים נתקבלו: ב. הירש, מנהל „עבריה"; שלמה צוקרוב, תלמודי מובהק ומורה מנוסה שזה מקרוב בא לבוסטון מאנגליה; שכנא שטיין, מנהל „מוריה"; מ. מ. תומרוב, מנהל „עדת ישורון", ויחזקאל לעוויט, שלא עסק אז בהוראה, אבל היה ידוע כמומחה בדקדוק וידיעת הלשון. הודעתי שדר. הרי א. וואלפסון ממכללת הארווארד הבטיח לי לתת מערכת הרצאות בקיץ הבא.

בהשתדלותו של הנשיא מר לאוענברג, הבטיח בית הספר „התחיה", 109 רחוב הרולד, רוקסבורי, לתת לבית אולפנא זה דירה ושרות לכל הישיבות.

ב־21 באפריל 1918 (ט' באייר, תרע"ח) התקיימה הישיבה הראשונה. 21 תלמיד ותלמידה נרשמו. ב־19 במאי עלתה ההרשמה ל־28, וכעבור שנה ל־48 תלמיד. מספר הלומדים עלה איפוא בהרבה על מספר המורים־העוזרים (אחד עשר). דבר זה לימדנו שבעתיד נוכל להעמיד מורים־עוזרים בעלי ידיעה יותר רחבה. התלמידים סודרו בשלוש כיתות. כל אחד מהמורים

הנזכרים לימד רק יום אחד, מלבד מר לעוויט שלימד שני ימים בשבוע. רק שבועות אחדים למדו שתי שעות בכל ישיבה. ביוני, 1918, הוחלט להעלות את הלימודים לשלוש שעות בכל ישיבה, בסך הכל שש שעות בשבוע ועוד חמש שעות, לפחות, עבודת־בית. זה היה בהתאם למסגרת שעות הלימוד של ה„טיטשערס אינסטיטוט" שנפתח ב־1909 על ידי בית מדרש לרבנים מיסודו של דר. שכטר, בניו־יורק. בראשית 1919 נוספה עוד ישיבה אחת בשבוע ללימודי פדגוגיה מאת ב. רוזן, וסך הכל של שעות הלימוד בשבוע עלה ל־10½. פרט ללימודי הפדגוגיה היו כל יתר הלימודים בעברית. אני שימשתי כמפקח על המוסד, והמורים היו אחראים כלפי. הקפדתי להיות במקום בכל שעות הלימודים, ולעמוד בקשר אישי עם כל אחד מהתלמידים.

בית ספר זה שימש התחלה ויסוד לבית המדרש למורים שהתפתח ממנו אחרי שלוש שנים וחצי, ושדר. ניסן טורוב הוזמן להיות מנהלו הראשון של המוסד המחודש.

עוד אדון בנושא זה על צדדיו השונים בבואי לספר על „בית המדרש למורים".

ג. תכנית הלימודים

במשך עשר השנים שעברו מאז שנעשה נסיון להנהיג את „השיטה הטבעית" בבית ספר עברי בבוסטון, היו רק שני סיומים: אחד ב„עבריה" ב־1915, שכעשרים תלמיד נימנו בו, וסיום שני ב„עדת ישורון". בקיץ 1917 התקיים ב„עבריה" סיום שני, שהיה שלישי בבוסטון. כל בית ספר היה עולם בפני עצמו. חסרון תכנית לימודים מקובלת לא היה מורגש. די להזכיר שמר ישראל קאנוביץ, מנהל בית הספר של „אנשי רומניה" בניו־יורק נלחם קשה בכדי להנהיג תכנית לימודים לפחות לארבע שנים*). ובאותה השנה שאנו עומדים בה, 1918, הוא כותב במאמרו „מצב החינוך העברי באמריקה". („לוח אחיעבר", שנה ראשונה, 1918 III, „החיים והתרבות באמריקה", עמ. 52):

„קשה לו לאיש היודע פרק בהלכות החינוך, למצוא את ידיו ורגליו בתכנית־הלמודים של בתי־הספר העבריים. פרוגרמה מעובדת

*) ישראל קאנוביץ, בראשית החנוך העברי באמריקה": ספר היובל של אגודת המורים בניו־יורק, תש"ד, עמ. 107: „כותב הטורים האלה כשנתקבל בשנת תרס"ז בתור מנהל בבית הת"ת „שערי שמים", השתדל להנהיג שם תכנית למודים מסודרת לד' השנים היסודיות, והדבר עלה לו בקושי גדול ובמלחמת תנופה".

קשה למצוא ברוב בתי־הספר, המשונים זה מזה בתכנית למודיהם וספרי הלימוד שמשתמשים בהם. אלא אפילו בבית ספר אחד גופא על הרוב אין פרוגרמה אחת שלמה ומאורגנת בעד כל מחלקותיו, שתהא מוליכה את התלמיד ממדרגה נמוכה לגבוהה בסדר ישר; פרוגרמה המקפת את כל חוק הלימודים ומסודרת באופן מודרג להנהיג את הילד מן הקל אל הכבד, להרחיב לאט לאט את דעתו של הילד וחוג הכרתו".

כשלעצמי היתה תכנית מעובדת בגדר של עובדה, מאחר שבחמש שנותי כמנהל „בתי הספר העבריים המאוחדים" באינדיאנפוליס, אינד. (1911—1916) עבדנו על פי תכנית מסודרה, ובסוף חמש השנים ליסודם של שני התתי"ם העמדנו כיתה מסיימת בת 18 תלמיד (ח"א, עמ' 292), ויתר הכיתות היו מודרגות עד כדי העמדת כיתה מסיימת שנה שנה.

עם ראשית עבודתם של „בתי הספר העבריים המאוחדים דבוסטון" הצעתי שתכנית מאוחדה תעובד עבור כל בתי הספר. ועד של מנהלים ובעלי בתים נתמנה לשם זה, ובאספת הצירים בדצמבר 23, 1917, הציע מר קדיש ואלדמן, מנהל בית הספר „התחיה", בשם הוועד, תכנית לימודים כללית לשש שנים, ועוד תכנית, בת שלוש שנים, למתחילים בוגרים שמלכתחילה ברור היה שהם לא ילמדו כל שש השנים. מובן שמחוסר נסיון בא הרבה מהרצוי במקום המצוי. אבל עצם הדבר שהתחלנו לטפל בעיבוד תכנית אחידה היה צעד חשוב לעיצוב דמותם של בתי הספר המאוחדים. הרעיון שכל בתי האולפנא מהווים גוף מאוחד קיבל בזה דחיפה גדולה קדימה.

ד. פעולות חוץ

פעולות חוץ עם תלמידי התתי"ם לא היו דבר חדש בבוסטון. הן הונהגו בעיקר בקשר עם מפעלי איסוף כספים. מדי פעם היו מציגים תכנית שבה השתתפו תלמידים. ההורים הרבו לבוא לראות את ילדיהם על הבימה, וזה איפשר להשמיע על השקלים. כמו כן היו חגיגות במשך השנה לכבוד המאורע: חנוכה, פורים, וכדומה. „בתי הספר המאוחדים" החלו להרחיב פעולות כאלו על ידי תרומות מיוחדות. ככה הועמד מורה כללי לשירה, שביקר את בתי הספר השונים וילמד את הילדים שירי חנוכה. עוד בחורף 18—1917 היו הענקות לקניית מתנות לתלמידים לכבוד חנוכה, ט"ו בשבט ופורים.

דחיפה מיוחדה ניתנה על־ידי מר לאוענברג. הוא סיפר לצירים שכ־150 ילדים השתתפו בבית ספר כללי בחגיגת „יום הלידה" (של „הנוצ־רי"). בזמן ההוא היתה חברת מיסיונרים פעילה מאד בבוסטון. רבים ריננו שבחשאי היו גם מקרי־המרה של ילדים צעירים. זה זירז את הצירים להרבות ולהרחיב את המגע עם ילדים באמצעות „מקל נועם", גם מחוץ לכתלי חדר הלימוד. באחת האספות הודיע מר נ. פינסקי שהחברה התיאט־רונית שהוא קשור עמה תיתן חינם את התיאטרון „שמוט" שברוקסבורי לחגיגת ילדים לאחד מימי ראשון בשבוע בבוקר, לפי בחירתנו. זה נתן אפשרות להכין תכנית שבה ישתתפו למעלה מאלף ילדים. חגיגה רבת־עם כזו התקיימה בהצלחה לכבוד ל"ג בעומר (18 במאי, 1919). קרוב ל־1,500 תלמידים. מבתי ספר שונים השתתפו. התיאבון בא עם האכילה, ובבוא הקיץ סידרנו בגני־ציבור פגישות של גושים גדולים. השתמשנו ב„פרנקלין פילד" שבדורטשסטר, ותלמידי בתי הספר שברוקסבורי וב„השחר", בדורטשסטר, בילו יום נעים ב„טיול" במגרש־משחק זה. פגישה גדולה מזו התקיימה באבגוסט 21, 1919, ב„פרנקלין פילד". כ־3,000 תלמידים מבתי הספר העב־ריים ושל יום א' שבכל חלקי העיר השתתפו.

פעולות חוץ התחילו בצורה קבועה החל משנת הלימודים 1918—1919. המקרה בא אז לעזרתנו. מר בנימין רוזן מניו־יורק, שעבד בלשכת החינוך בניו־יורק תחת הנהלתו של דר. ש. בנדרלי, ורכש לו כבר הרבה נסיון בשטח פעולות חוץ, נקרא לצבא. היתה לו בחירה לשרת בדרום הארץ או בבוסטון. שידלתיו להעדיף את בוסטון. יצא שעבודתו המשרדית בצבא איפשרה לו כמה שעות חופש בכל יום. הזמנתיו לעבוד בלשכת החינוך בבוסטון, ולתת לנו כמה זמן שיוכל. מסרתי לו את הדיפרטמנט לפעולות חוץ. הוא אירגן בבתי הספר מספר קלובים, אגודות הורים, הרצאות בהס־טוריה בעזרת תמונות־קסם במכונת סטיריאופטיקן, חגיגות בנקודות מרכזיות, וטיולים בקיץ שגושים גדולים השתתפו בהם. בהדרכתו נשלחו כמה מורים עבריים למעונות הקיץ שבמסיבות בוסטון, שהרבה תלמידים מבתי ספר עבריים בילו בהם את עונת החופש מבית הספר הכללי. הוא נשאר בבוסטון גם אחרי שהשתחרר מהצבא, ואז החל לבקר בקביעות את המורים־העוזרים בשעות ההוראה שלהם. ביקורים אלה נשתלבו בהרצאות בפדגוגיה שהחל לתת ב־1919 בבית המדרש למורים, כפי שהזכרתי כבר.

מפעל־לנסיון, שהיה בו גרעין פורה, זכאי לציון:

הגב' דבורה קאלן (אחות פרופ. הורייס קאלן) הגתה רעיון מרתק.

היא סברה ש„שקר מוסכם" קיים ברעיון שהכשרון להתבטא בצבעים הוא נחלת יחידים, ברוכי־כשרון לזה. להיפך, כשרון ציורי הוא נחלת כל אדם נורמלי, שבכוחו לחשוב. היא אירגנה מספר קבוצות ילדים בתור קלובים. ילדים אלה החלו לעסוק בהדרכתה בציור. והנה יצא שהיא צדקה: כל הילדים התבטאו באופן מעניין. „מי שיודע לדבר יכול גם לצייר". ה„מוזיאום אף ארט" שבבוסטון התעניין בעבודתה ויעודד אותה להמשיך. הגב' קאלן אמרה שבחינוך היהודי יכולים להיעזר הרבה באמצעות מקורות שונים. נושאים מהאגדות היהודיות, ההסטוריה, החגים, חיי הבית היהודי, יכולים להספיק חומר למכביר לילדים. עובדה היא שהאיניציאטיבה באה דוקא מאת הילדים עצמם. ההסטוריה היהודית, החומש, ארץ ישראל, החיים והמנהגים היהודיים יתחבבו על הילדים יותר אם יטפלו בהם בדרך זו. היא דפקה על דלתי בתי ספר עבריים אחדים אבל לא נענתה. יום אחד נפגשתי אתה. היא הראתה כמה וכמה דוגמאות של עבודת ילדים שהיו משכנעות למדי. הרעיון ראוי היה לשימת לב רצינית. זה היה בזמן שב. רוזן היה בבוסטון. מנהלי בתי ספר אחדים הרשו לארגן קבוצות מיוחדות מבין תלמידיהם.

הדבר שמשך עיני אנשים עוד בראשית המפעל היה מיזוג אותיות האלף־בית בקישוטים, מהם היו נהדרים. לא עבר הרבה זמן ו„הספריה המרכזית" של בוסטון נתנה רשות לסדר תערוכה של עבודות הקבוצות הללו. התערוכה זכתה להערכה חמה של העתונות המקומית. מורים ומנהלים עבריים אמרו שמפעל זה מגביר את התעניינות המשתתפים בבית הספר העברי בכלל. מרת קאלן אירגנה קבוצה מיוחדה שהחלה להתמסר ברצינות לאמנות על פי שיטה זו. התפתחות רחבה היתה צפויה למפעל זה בקשר עם עבודת החינוך היהודי. מרת קאלן הביאה לשדה עבודתה כשרון אירגון ומעשה והתלהבות מידבקת.

יום אחד הודיעה לי שהיא החליטה להתיישב בארץ ישראל. בלעדיה לא יכולנו להמשיך את הנסיון רב־האפשרויות.

במשך עשרות השנים שעברו מאז, נעשתה עבודה רבה בשדה החינוך על פי השיטה האמנותית. אבל דומני שהגישה של הגברת קאלן „שמי שיודע לדבר יכול גם לצייר", ולעבוד על יסוד זה עם קבוצות בלתי נבחרות ולהפיק תוצאות חיוביות, גישה כזאת עדיין לא מצאה לה המשך ראוי לשמו בחינוכנו באמריקה.

ה. איחוד התת"ים נעשה מנגנון מרכזי שהלך והתרחב

בזמן קצר הפכו עובדי התת"ים מבני כפר לבני כרך. במקום לחשוב אך ורק בהיקף המצומצם של בית ספרם הם, החלו לראות את עבודת החינוך בכל העיר כחטיבה שלימה. במקום להביט על ייסוד בתי ספר חדשים כעל „מתחרים בחברתם", החלו לראות בהם התפתחות בריאה שראויה לעידוד והכרה. יתר על כן ההתעוררות הכללית דבקה גם מחוץ לאיחוד התתי"ם, וכמה בתי ספר, שהזכרתי כבר, נוסדו ביזמתם של גופים אחרים. אזכיר אותם שוב:

משכן תפלה. נוסד ביזמת בית הכנסת „משכן תפלה" בנובמבר, 1918. ב־1919 היו בו 142 תלמידים. בית הכנסת פירנס אותו.

משכן ישראל, ברחוב דקוטה, דורטשסטר. גם הוא נוסד מתוך התעוררות בית כנסת קטן, בשם זה. איחוד התתי"ם הקציב לו ביוני, 1918, תמיכה בת 200 $ לשנה. ההרשמה ב־1919 עלתה ל־76.

טשארלסטאון. הוא בא לעולם על פי התעוררותם של אנשים מקומיים. איחוד התתי"ם הקציב לו ב־1918 תמיכה בת 200 $ לשנה. ההרשמה ב־1919: 35.

התקוה, בדורטשסטר. התעוררות מקומית, שבראשה עמד מר ס. ג. פולק, גרמה לייסודו. ב־1918 הקציב לו איחוד התתי"ם תמיכה בת 200 $. ההרשמה ב־1919: 47.

יבנה, ברוקסבורי. נוסד על פי דרישתו של בית הכנסת „בית המדרש הגדול" ברוקסבורי, כסניף של בית הספר „התחיה". התמיכה בשנת 1920 עלתה ל־800 $ מאת איחוד ההתי"ם. ההרשמה באותה השנה: 122.

שערי תפלה, ברוקסבורי. נוסד על ידי בית הכנסת בשם זה. הוא לא קיבל תמיכה מאת התתי"ם המאוחדים. בזמן קצר היו לו מאות תלמידים, והוא הקים את הבנין הראשון בבוסטון שנבנה לשמו כמוסד חינוכי. היו בו עשרים חדרי לימוד.

בד בבד עם גידול זה היה גידול גם במספר העובדים המתנדבים שהיוו כוח־מקיים לכל בית ספר במיוחד. בראשונה היו הגברים לבדם נושאים בעול המוסד, אבל כמעט בכל בית ספר אורגנה „אגודת נשים", וככה נוצרו תאים נוספים של עובדים מתנדבים מבין שורות העם שבקהילה שהגדילו ואימצו את כל עבודת החינוך בעיר.

הצד המעניין בגידול הנזכר היה שכל המוסדות החדשים לא היו

קיקיונים. להיפך, הם היכו שרשים עמוקים בכל שכונה, וימשיכו להתקיים כמוסדות קבועים. וכאשר באו שנות המשבר הכלכלי שנמשך רוב שנות השלושים, נמצאה בכל מוסד חבורה של עובדים מסורים שדאגו לקיומו של מוסדם. וככה נעשו כל בתי האולפנא החדשים נקודות־כיבוש קבועות ליהדות בוסטון.

ו. גדולה לגימה־רוחנית שמקרבת את הלבבות

בבואי לבוסטון מצאתי מחיצת ברזל בין ה„יאַהודים", יוצאי גרמניה, לבין יהודי מזרח אירופה. כמעט בכל אחת מחזיתות החיים עמד חיץ בין שני גושים אלה. בשטח הדתי היו ה„יאַהודים" ריפורמים, לעומת יהודי המזרח שכולם היו יוצאי אורטודוקסים, ורק בית כנסת אחד, לא גדול ביותר, „משכן תפלה", היה קונסרבטיבי. בהסתדרות הצדקה היה שגור בפי ה„יאַהודים" שהם „הנותנים" ויהודי המזרח — „המקבלים". ארגוני הצדקה הטיפוסיים של יהודי המזרח, כגון: „ביקור חולים", „גמילות חסדים", „מושב זקנים", „מעות חטים", „הכנסת אורחים", תמיכות ל„משולחים", החזקת תתי"ם, תמיכות לישיבות באירופה ול„כוללים" בארץ ישראל, העבודה הציונית, היו כמעט כולם נחלת יהודי המזרח לבדם. ה„יאַהודים" דיברו אנגלית וישאפו בכל נימי נשמתם להתאמרק; יהודי המזרח הרבו לדבר אידית, והאנגלית של הבוגרים היתה של „ירוקים", שהמשיכו לשאת אתם הרבה צורות־חיים ואידיאלים של החיים במזרח אירופה. היאַהודים היו העשירים, הנדבנים, המייצגים את הקהילה כלפי חוץ. יהודי המזרח הוציאו מקרבם ליבראלים וסוציאליסטים, שהטיפו לשינוי ערכין באַשיות החברה, בשעה שהיאַהודים נימנו בעיקר על גוש הרכושנים, ויביטו על חוצפנים אלה כעל מהרסים ומחריבים. בשדה החינוך היה בית הספר ליום הראשון המוסד המקובל על היאַהודים. אצל יהודי המזרח היה „תלמוד התורה" המוסד העיקרי. לא היו כמעט שום נקודות־מגע בין שני אלה, וכל אחד שלל את עמדתו של השני. רגש של „עליונות" של היאַהודים ורגש של בוז לעמי־הארץ העשירים מצד יהודי רוסיה, הקימו שני עולמות נבדלים, קרובים קירבת מקום ורחוקים ת"ק פרסה ברוח.

אבל טובת הקהילה דרשה שתהיינה נקודות־מגע בין שני הגושים האלה, ומהלך החיים היה יוצר סוף סוף אפשרויות לזה. ומכאן (כפי שספרתי בפרק „הפתעה", ח"ב עמ. 75) דברי מר מוריס ד. ואלדמן אלי, כאשר ליווני

אל התחנה בשובי לניו־יורק בספטמבר, 1917: „שאין לשער את ערך שרותי לכל קהילת בוסטון... עדיין לא נמצא גשר ראוי לשמו בין אחים נפרדים אלה, והנה באתי, ולגמרי על דעת עצמי, יצרתי גשר כזה!" והוא הוסיף שארגון בתי הספר ו„ההחלטה לתמוך בחינוך היהודי, שכולו מפעל יהודי מזרח אירופה, יביא להתקרבות הלבבות לכל אורך החזית".

וכך התגלגלו העניינים. ההחלטה לתמוך בחינוך העברי הביאה אתה התעניינות מוגברת מצד היהודים הגרמנים. הסתדרות הצדקה מינתה ועד קבוע שעליו לטפל בתמיכה זו. בראש הוועד עמד השופט א. ק. כהן, שנולד וגדל בבוסטון, והיה מכובד ונערץ על כל שכבות הציבור, לרבות ציבור הנוצרים. חברי הוועד התחילו להתחקות ולעמוד יותר ויותר על טיבו של החינוך העברי. הם שוכנעו לגבי חשיבותו, ובמשך כל השנים הבאות, אפילו בשנות המשבר הכי קשות שעברו על הסתדרות הצדקה, היה השופט כהן מליץ־יושר להמשכת התמיכה לחינוך העברי. חברי הוועד הזה סיפרו על התרשמותם ליתר הדירקטורים של הסתדרות הצדקה, וככה נוצרה הבנה שהלכה והתרחבה בין דברי היאַהודים בעיר. ההבנה הביאה בכנפיה הכרה ורגש של כבוד ל„יהודים הרוסים", היא גם פתחה אשנבים בדיפרטמנטים האחרים של הסתדרות הצדקה להשפעה יהודית חיובית, כפי שאספר בפרק הבא.

גם בעולם יהודי המזרח הלכה והתרחבה ההכרה ביאַהודים. הם התחילו לראות שאחים רחוקים אלה אינם רחוקים כל כך, שיש אפשרות לעבוד אתם ושגם לבם עֵר לערכים הנצחיים של היהדות.

היו עוד גורמים חשובים שהביאו לשינויים יסודיים בחיי הקהילה, וביניהם העובדה שרבים מיהודי המזרח התחילו מתעשרים, ורבים מהיאַהודים התחילו מתרוששים, ו„בעלי המאה" נכנסו יותר ויותר בין בעלי הדעה. אבל כל זה אירע מספר שנים אחר כך. הצעד הראשון בא בתמיכת הסתדרות הצדקה בשדה החינוך. שיתוף־כוחות זה הביא לקידום החיים הרוחניים בקהילה. לגימה־רוחנית זו החלה לקרב את הלבבות בין שני הגושים של אחים קרובים־רחוקים בבוסטון.

ז. חדירה לדיפרטמנטים אחרים בהסתדרות הצדקה

כמרומז למעלה, יצרה התמיכה בחינוך העברי השפעת גומלין בין הסתדרות הצדקה לבין איחוד בתי הספר. הצעד הראשון נעשה עוד בראשית החורף ב־1917, לפני שהחלו התתי"ם לקבל תמיכה. נתקבלה החלטה שאיחוד התתי"ם ישלח את כתב־העת לילדים „דזואיש טשיילד", שהופיע אז מטעם „לשכת החנוך" בניו־יורק, לכל הילדים היהודים המאוכסנים מטעם הסתדרות הצדקה אצל משפחות נוצריות. אותה הגישה שהעמידה מפקחים נוצרים ב„בית היתומים", „מפני שאין להשיג מפקחים יהודים לשרותים אלה", פעלה גם כאן. „הכרחי לאכסן אצל משפחות נוצריות יתומים יהודים, וכן ילדים הזקוקים לטיפול מיוחד שהוא מעל־ליכלתו של בית היתומים, מפני שמשפחות יהודיות מסרבות לקבל, אפילו בשכר, ילדים זרים הבאים לדחוק את רגלי ילדי הבית". באותו זמן התקיימה פעולה מיסיונרית רחבה בבוסטון. באספת איחוד התתי"ם טענו: „אנו נלחמים נגד השפעת המיסיונרים בשעה שאנו מוסרים ילדים עבריים להשפעות שסופן ‚שמד'!" הצעד הראשון היה לשלוח עתון יהודי־אנגלי לכל ילד, מתוך החלטה להמשיך את הדרישה שיעבירו את כל הילדים האלה למשפחות יהודיות. אחרי שנים אחדות נתמלאה גם דרישה זו. זה לא נעשה באפס יד. עובדות מטעם הסתדרות הצדקה הוצרכו „לסרוק" מאות משפחות עד שמצאו מספר מספיק שהסכימו להכניס ילדים לביתם ולתת להם את הטיפול המיוחד שהיו זקוקים לו.

הצעד השני היה בביטולו של בית הספר ליום הראשון ב„בית היתומים" והכנסת תכנית לימודים יומית, כמתכונת „תלמוד תורה", לכל חניכי בית היתומים. גם זה יצא אל הפועל בקושי רב, אבל איחוד התתי"ם הרגיש שחינוכם של היתומים מוטל עליהם, וקיום תלמוד תורה בבית היתומים נעשה לחלק קבוע מתכנית עבודתם. ב־1919 למדו 142 חניכי בית היתומים על פי תכנית זו.

צעד שלישי היה בהשתדלות שילדי כל המשפחות הנתמכות על־ידי הסתדרות הצדקה יקבלו חינוך עברי. כל התתי"ם הבטיחו להכניס ילדים אלה חינם. אבל ביצועה של הצעה זו נתקלה בכמה וכמה מכשולים שכדאי לציין:

רוב המשפחות הנתמכות היו „שבורות": אחד ההורים חסר; מחלות תדירות בבית גזלו את כל תשומת לב הבוגרים, והילדים נעזבו לנפשם; היו משפחות שלא האמינו בצורך של חינוך יהודי לילדיהם; אחרות העסיקו את הילדים בבית ולא חפצו לוותר על שירותם; באחרות היו הילדים תחת

השפעת הרחוב, והם לא חפצו להירסן בכל יום בעול בית ספר שני; במשפחות רבות היו הילדים מוכרים עתונים בכל יום ולא יכלו לוותר על הכנסה זו לשם קבלת חינוך עברי; משפחות אחרות אמרו שהם כבר נכשלו עם הילדים הראשונים, שהעמידו להם „מלמדים", ועכשו מתנגדים ילדים אלה ל„עבודת פרך" זו שאומרים להטיל על הקטנים.

בכלל חסרה אצל ילדים אלה ההשפעה היומיומית של הבית, שבלתה אין לצפות לביקור קבוע והנהגה טובה מצד הילדים בכיתה.

ועוד גורם חשוב ביותר: העובדת מטעם הסתדרות הצדקה, העומדת במגע קבוע עם המשפחה, שלה יש השפעה גדולה במשפחה הנתמכת, עובדת זו צריכה להאמין בעצמה בחשיבות החינוך העברי. אבל למעשה בא רוב העובדות האלו מחוגים שבהם התנגדו „לגזול שעות היום החפשיות המעטות של הילדים, המזכות אותם במשחק חפשי בחוץ. והלא דוקא ילדי עניים אלה זכאים להתבדרות־מבריאה זו ביותר, ואין לגזול את ‚פבשת הרש' !"

כל אלה היו גורמים נגדיים להכנסת סוג ילדים אלה לתוך בית הספר העברי. ובאמת הלא ילדים מסכנים אלה זקוקים ביותר לחינוך עברי טוב כתגמול להעדר השפעה חיובית ויהודית בבית. במשך שנים נעשה מאמץ רציני, אבל הצלחה שלימה היתה רק במקרים מוגבלים. עם זה יש לומר שבדרך כלל קיימת היתה הכרה בהסתדרות הצדקה שילדים אלה זקוקים לחינוך יהודי.

ח. בוסטון נעשית מופת ודוגמה לערים אחרות

מעשה בוסטון עשה לו כנפים ויגיע לערים אחרות. „הסתדרות הצדקה" בשיקגו הזמינה אותי ב־1919 לערוך מסקר על כל שדה החינוך שבעיר. אני ערכתי מסקר זה ואציע ארגון כללי כדוגמת בוסטון. ב־1921 הוזמנתי שוב לערוך מסקר משלים. ב־1923 הגיעה הצעתי לידי מימוש. נוסד „באָורד אוף דזואיש סקולס", ודר. אלכסנדר מ. דושקין נתמנה למנהל כללי.

בבלטימור החלו לחקור מה שעשינו מתוך כוונה ליצור ארגון דומה בעיר ההיא, וככה היה במספר ערים אחרות *).

בשנת 1921 בא מר דזייקוב ביליקוף מפילדלפיה לבוסטון להסתכל

---

* Manuscript: „Survey Associated Boston Hebrew Schools". by Louis Hurwich (+ and Ben Rosen, 1919, p. 10

TOURO COLLEGE LIBRARY

במה שעשינו וכתוצאה מביקורו הוזמן מר ב. רוזן, שהיה אתי ב„לשכת החינוך", להנהלת ארגון בתי הספר בפילדלפיה.

וככה יצא שהיסוד שנוצר בבוסטון שימש דוגמה לערים שונות. אמנם היו גם שינויים בצורה ובגישה היסודית, שקבעו דמות לחינוך במקומות ההם. הדברים ארוכים, ואדון עליהם במקום אחר. אבל מה שהיה חשוב במיוחד שהחינוך הופך כחובת הקהילה, ושהסתדרות הצדקה, שבכל עיר היתה הסוכנות הכי גדולה בהיקף עבודתה ובתקציבה הכללי, הטילה חובה זו על עצמה, ובתקציבה נמצא תקציב מיוחד לעבודת החינוך בעיר.

אין ספק שהתפתחות החיים היהודים באמריקה היתה מביאה סוף סוף גם לאיחוד בתי הספר וגם להשתתפות מטעם הסתדרויות הצדקה. המעשה שנעשה בבוסטון נתן דחיפה להתפתחות זו וגם שימש דוגמה מדרבנת.

הועידה מאטלנטיק סיטי ב-1919

בשנת 1895 נוסדה הסתדרות צדקה בשם „פדרייטד זואיש טשאריטיס" בבוסטון. היא היתה הראשונה בארצות הברית. תנאי החיים דרשו אז איחוד־פעולה מסוג זה, ואנו מוצאים שבזמן קצר נוסדו עוד הסתדרויות כאלו בערים שונות. בשנת 1899 התקיימה ועידה ארצית מבאי כח הסתדרויות אלה. בין הצירים היו עובדים פרופסיונליים וגם בעלי בתים. הועידה התארגנה בשם National Conference of Jewish Charities ותחליט לערוך ועידות ארציות בכל שנה. במשך השנים חלו שינויים בשם הארגון הארצי ושמו עכשו (1955) National Conference of Jewish Communal Service. ועידות מתקיימות שנה שנה. הן מהוות נקודת־שיא בעבודות החברתיות של יהדות אמריקה, וצירים נוהרים לועידות מכל קצות המדינה.

מר מוריס ד. ואלדמן נחשב בין חשובי החברים בשדה העבודה החברתית, (בשנת 1927—1928 היה נשיא ההסתדרות הארצית). הוא החשיב כל כך את ארגון החינוך בבוסטון, שנוצר תחת הנהלתו, שהציע לועידה הארצית להקדיש ישיבה שלימה לחינוך העברי. רק פעם אחת נאם מישהו בועידת העובדים החברתיים על החינוך העברי, וזה היה דר. שמשון בנדרלי, מנהל „לשכת החנוך" בניו־יורק. אבל לא איכשר דרא אז, וגם מה שאפשר לעשות בניו־יורק איננו ניתן לעשות בערים אחרות. דבריו נשארו ללא הד. הפעם נעשה מעשה, ודוקא מחוץ לניו־יורק, שיכול לשמש

מופת ודוגמה לערים אחרות. הוועד המכין החליט להזמין כנואמים לישיבה זו את דר. י. ב. ברקסון, את דר. א. מ. דושקין ואותי. שנים הראשונים היו מטובי החניכים של „לשכת החנוך" בניו־יורק, וא. מ. דושקין הדפיס אז את התיזה החשובה שלו למען קבלת דוקטורט: Jewish Education in New-York City, 1918. דר. ברקסון ניהל אז את ה„סנטראל דזואיש אינסטיטוט" בניו־יורק, שבו נעשה נסיון לקיים מוסד חברתי „בעד כל המשפחה", וזה כלל גם בית ספר עברי. כל אחד מאתנו נאם כחצי שעה, ואחר כך נשאלו שאלות. דר. דושקין נאם על חשיבות החינוך בכלל. דר. ברקסון סיפר על ה„ניו סקול", איך שב„סנטראל דזואיש אינסטיטוט" מקיימים מוסד המקשר את כל עניני המשפחה שבשכונה, ובתכנית כלול חינוך עברי המשתלב עם יתר הפעולות. אני סיפרתי על הנעשה בבוסטון. הרושם על הנאספים היה עצום. למעלה משעה המטירו השומעים שאלות על שלושת הנואמים. רגילים היו לראות „יהודים ירוקים" דורשים בזכות החינוך, אבל לראות צעירים אמריקאים כברקסון ודושקין עומדים ודורשים, באנגלית בלי אקצנט זר, בשבחו של החינוך היה דבר שלא פיללו לו. כמו כן נתרשמו מהרצאת העובדה החיה על מה שנעשה בבוסטון. לפי הדין וחשבון שנדפס אחר כך על ועידה זו נאמר, שנושא החינוך הועלה הפעם על שולחן הועידה בהצלחה רבה, וחזקה עליו שלא ירד ממנו, ויתפוס מדי שנה בשנה מקום בתכנית הועידה.

ישיבה זו, שבה השתתפו צירים מכל הסתדרויות הצדקה באמריקה, פינתה דרך ותכשיר לבבות בערים שונות לקראת גישה חיובית להכנסת החינוך העברי במסגרת פעולות הסתדרות הצדקה.

באספת צירי בתי הת"ת המאוחדים ב־27 ביולי, 1919, מסרתי דין וחשבון על הישיבה המיוחדה לחינוך באטלנטיק סיטי. הצירים שמחו לשמוע שיש תקוה לסלק את אי־ההבנה ששררה מסביב לנעשה בשדה החינוך העברי ואת מקומה תתפוס הערכה פנה, מבוססת על עובדות כמו שהן.

מאותה שנה ואילך השתתפנו בקביעות בועידות הארציות של העובדים החברתיים. ככל שגדל מספר לשכות החינוך בארץ כן גדל מספר המחנכים שבאו לועידות. באותו זמן התיידדנו עם רבים מהעובדים החברתיים, והרבה „משפטים קדומים" על החינוך ועל מטרתו, שנחשבו בין העובדים החברתיים לאמיתות, פינו את מקומם לקירוב לבבות ולשיתוף פעולה.

תוצאה שניה היתה שמעט מעט התחלנו להשתמש בנוכחותנו בועידות

ונערוך ישיבות מיוחדות לעצמנו כדי לדון בשאלות חינוך משותפות לכולנו. כמו כן השתמשנו בהזדמנויות אלו כדי למסור איש איש את אשר נתחדש בעירו, על לבטיו ועל הישגיו. מישיבות אלו קמה אחר כך „המועצה הארצית למען החינוך העברי", (National Council for Jewish Education) שנוסדה בשנת 1926, המתקיימת עד היום, והמשמשת ארגון ארצי עליון לעסקני החינוך הפרופסיונליים במדינה.

מגפת השפעת (Influenza) ב־1918

סמוך לסוף מלחמת העולם הראשונה, ב־1918, פרצה מגפת השפעת בעולם. כידוע, היתה זו מגפה ממש, על כל מוראותיה והיקפה העצום. היא עברה עמים וארצות, וכפי שמשערים הפילה כעשרים מיליון קרבנות! השפעת איננה מחלה חדשה, אלא הפעם היתה מלאה סם מות. היא לא דילגה גם על בוסטון. בסתיו של 1918 מתו בבוסטון כחמשת אלפים נפש בשלושה שבועות! ודוקא הצעירים ובעלי הכוח נימנו בין קרבנותיה.

לרופאים לא היתה שום תרופה בדוקה נגדה, חוץ משכיבה במיטה, בידוד ממגע עם אחרים, ואמצעי הרגעה שונים. לרוב באה על האדם פתאום. הנה דיברת עם ראובן, והוא בריא ורענן. אחרי 3—4 ימים אתה שומע שהלך לעולמו. הרופאים לא ידעו את דרכי התפשטותה ולכן לא יכלו לאחוז באמצעי־זהירות יעילים נגדה. נקיות הגוף, הימנעות ממגע עם הזולת, שמירה מפני צינה קלה, הימנעות מכל יגיעה יתירה היו העצות הכלליות לכל האוכלוסיה. אבל מסלול החיים דרש את שלו. אנשים מוכרחים לנסוע, ליצור, להפיץ את תוצרת התעשייה, התפוקה של החקלאי, ולכן יצא שקצב החיים רק הואט, אבל המהלך לא פסק. גם אני המשכתי לנסוע שבוע שבוע, בכל יום ה׳ בלילה מניו־יורק לבוסטון, ובכל יום א׳ בלילה מבוסטון לניו־יוק. זה הביא אותי במגע עם אנשים רבים. „מי יוכל לאמור שעל־ידי נסיעות אלו אני מתקרב אל המחלה? יתכן שדוקא אני מתרחק ממנה!" חשבונות כאלה עשו רבים־רבים, וככה היתה גישה פטליסטית למגפה, ו„המחזה נמשך"!

עם התפרצותה החריפה של המגיפה החליטה ממשלת העיר בוסטון לסגור את כל בתי הספר הכלליים. גם כל בתי הספר העבריים נסגרו במשך שלושת השבועות שבהם השתוללה המגפה. המורים קיבלו את שכרם המלא. באמצע אוקטובר, 1918, שככה קצת ובתי הספר נפתחו. גם התת״ם נפתחו,

והתלמידים חזרו, אבל לא כולם. אפילו בקטון התתי"ם חסר מישהו! הילדים שבו וביניהם יתומים חדשים. היה צורך נפשי לשוב במהירות האפשרית למסלול החיים הרגיל, בכדי למנוע את האוכלוסיה מהשתקעות ביגון, בפחד, וביאוש מחליש ומרפה, שגם הוא עלול לגרום נזק עצום. המורים ניצלו, ואיש מהם לא נפגע. כשאני לעצמי נפגעתי קצת, ודר. קולמן החזיקני במיטה כעשרה ימים.

באספת הצירים שהתקיימה ב־22 באוקטובר, 1918, החלט לערוך בכל בית ספר אספת־זכרון לתלמידים שנעדרו.

עברו שבועות אחדים, הפצעים הגלידו. המתים נשארו שקטים במקום מנוחתם, ושאון החיים חזר למלא את חלל העולם, והמגפה השאירה רק זכרון מחריד, „ומחדרים אֵימה": התשוב בעוד שנה? *).

דר. אלכסנדר גולדברג ורעיתו

דר. אלכסנדר גולדברג היה מראשוני המורים המודרניים בבוסטון. אחרי שמוריס קאפלן התחיל להורות ב„עבריה" על פי „השיטה הטבעית", והוא היה אז המורה־בשכר הראשון בבוסטון שהורה על פי שיטה זו, נספח אליו אלכסנדר גולדברג בשנת 1908. זה האחרון היה צנא מלי ספרי, בעל מידות תרומיות, בעל צורה, מורה מצויין, אהוב וחביב על הבריות, ובפרט

---

*) להלן ציטטה ממאמרו של דר. עמנואל פאַט בי׳דן האידי „דער טאג־מאַרגען זשורנאל" יאנואר 10, 1954 (אני מודה בזה לדר. פאַט על רשיונו להשתמש בקטע זה):
„בספטמבר 7, 1918, חלה חייל אחד במחנה Devens במדינת מסטשוסטס. הסימנים: חום, אודם בגרון, כאב בעצמות. האַבחנה: הצטננות רגילה. בספטמבר 8 חלו 12 חיילים באותם הסימנים. בספט. 18: 600 בבית החולים הצבאי; ב־20 בספטמבר חלו 1,543 חיילים.
באוקטובר השתוללה המגפה בכל הארץ. בשיקגו מתו 3,200 בשבוע אחד; בפילדלפיה מתו 650 ביום אחד. חצי מספר הפוֹרים במדינה חלו. בתי החולים נתמלאו כל כך עד שפסקו מלהכניס חולים חדשים.
בתי כנסיות ובתי מסגד סוגרו. היתה סכנה לכנס אנשים למקום אחד. רק שני מיני „מוסדות" היו מלאים: הברה התפשטה שיין־שרוף הוא שמירה מעולה, וכל בתי המרזח הכשרים והחשאיים היו מלאים; גם בתי הקברות היו מלאים: מלווים.
כהתחלתה הפתאומית של המגפה ככה היה גם סופה פתאומי: בסוף דצמבר עברה, ובראשית 1919 פשטה הרינה: המגפה חלפה!
באמריקה מתו 648,452 בארבעה חדשים. בקנדה — 44,000; במקסיקו כחצי מיליון. עכשו התחיל מחול־המות בממדים עצומים:
בגרמניה לבדה נספו כ־300,000, ובכל אירופה כשני מיליון. באפריקה — כ־1½ מיליון.
השחיטה היותר גדולה היתה באסיה — למעלה מ־16 מיליון קרבנות.
ב־1927 סיכם דר. דורדן דין וחשבון על חורבן המגפה, שנקראה בראשונה „האינפלואַנזה הספרדית". היא סילקה מן העולם 21.6 מיליון נפש!
היא היתה המגפה היותר גדולה ב־500 השנים האחרונות".

על חבריו המורים. בשנת 1912 היה בין מייסדי „אגודת המורים דבוסטון". בשנים הראשונות שלו בהוראה היו התנאים כל כך גרועים עד ששום אדם, שיכול לבור לו איזה עסקנות אחרת, לא היה חושב להשתקע בהוראה עברית. מר גולדברג היה נשוי ואב לשלושה ילדים. במשך השנים עבד הוא ואשתו עבודת פרך בכדי להביא טרף לביתם, ומר גולדברג המשיך לבקר בית ספר לרופאי־שינים. בית ספר מסוג זה דורש את כל זמנו של התלמיד. אבל כל הדרישות והחוקים בטלים לגבי משכיל יהודי שבנערותו „אכל ימים" במשך שנים, ובו בזמן ספג תורה במקורה בישיבות, „מילא פריסו" גם בספרות ההשכלה, וגם בכל „מה שהעלה המזלג" בהשכלה כללית. בבואו לאמריקה החליט ויהי מה: באופן זמני יפרנס את משפחתו בפירורי הכנסתו כמורה עברי, אבל הוא יקדיש את מלוא מרצו וכוחותיו להשתלמות באיזו פרופסיה אחרת שתמציא לו את לחמו ברווח ובכבוד! בקיץ 1917 מצאתיו מורה בבית הספר „תל־אביב" ברוקסבורי בשכר 14.50 $ לשבוע. הוא כבר קיבל את תעודתו כרופא שינים, אבל ציוד הקליניקה ורכישת לקוחות דרשו עוד כמה שנות עבודה כמורה, ודר. גולדברג המשיך להרביץ תורה בשכר שבשום פנים לא הספיק לפרנס משפחה בת חמש נפשות.

באפריל 1918, כאשר פתחנו בית ספר חדש בדזמייקא פליין, העברתי אותו, על פי בקשתו, אל בית ספר זה בשכר 18 $ לשבוע. הוא הורה שם זמן קצר. יום אחד טלפן אלי וביקש לשלוח ממלא מקום לבית הספר, היות שהוא חש כאב בגרונו. שלחתי מזרה־עוזר. אחרי ימים אחדים בקרתיו בביתו. אשתו הודיעה לי שאיזו מחלה ממארת קנתה לה שביתה בגרונו, ושהיא לא תעבור במהרה. ממלא מקומו נשאר ומבית הספר שלחו לו את שכרו במשך שבועות אחדים. יום ו' אחד הייתי אצלו בשעה שנח על גג ביתו, ואז גילה לי שני סודות: הרופאים מצאו שיש לו סרטן בגרונו, ושבבית אין פרוטה לפורטה. נזדעזעתי. מיהרתי אל הסתדרות הצדקה ואמסור את הפרטים למרת ברקוביץ, שהיתה ממונה על משרדי המשנה של הסתדרות הצדקה *).

*) מר ואלדמן הביא את מרת אנא ברקוביץ מבלטימור לבצע את ארגונם של חמשה משרדי־משנה של הסתדרות הצדקה בשכונות היהודים שבבוסטון. משרדים אלה חסכו טרחה למבקשי עזרה בכל שכונה, ומתוך דרי כל שכונה נתמנה ועד של מתנדבים שהשגיחו על עבודת הצדקה והשרותים החברתיים שבשכונתם. זאת היתה תכנית מרחיקת־ראות, מלאתי לב והבנה. הגברת ברקוביץ היתה מוכשרה ביותר ובזמן קצר יצרה מנגנון חברתי ופרופסיונלי ראוי לשמו בכל אחת מחמש השכונות.

הגברת ברקוביץ שמעה לי באהדה ותאמר שהיות שאני נחשב בין העובדים החברתיים, אין צורך לשלוח מישהו אל ביתו של דר. גולדברג לחקירת המצב. עדותי מספיקה. היא קצבה סכום של 25 $ לשבוע למשפחה, וכל ההוצאות על רפואות — על חשבון הסתדרות הצדקה. לא היו תשלומים לרופאים. חברים טובים והגונים היו לדר. גולדברג, והם טיפלו בו באהבה ובמסירות, שלא על מנת לקבל פרס.

מצבו של דר. גולדברג הורע מיום ליום. לפני קרוב לארבעים שנה היו בידי הרופאים הרבה פחות אמצעים מרגיעים ומשקיטי־כאב מאלה שיש להם היום. בזמן קצר פסקו לתת לו מורפין מאחר שהמנות הדרושות להשקטת כאביו גדלו עד כדי המתתו, והוא נאבק עם יסוריו שהלכו ועצמו. הוא ידע שהוא נטול ישע, ושיסוריו הגדולים עד לבלתי נשוא היום עוד יגדלו ויעמיקו מחר ומחרתים.

חבריו המורים באו יום יום לראותו, וגם אני הייתי בא בקביעות לבקרו ולעודדו ולהבטיחו שידידיו לא יעזבוהו ולא ישכחו את משפחתו. ערב אחד באתי לביתו ואמצאהו מתגולל ביסורים נוראים ומתוך עינויו הלך וקרא בעל פה פרקי איוב, ופעמים רבות חזר על הפסוקים בפרק ט״ז:

„שלו הייתי ויפרפרני ואֶחז בערפי ויפצפצני ויקימני לו למטרה. יסובו עלי רביו, יפלח כליותי ולא יחמול, ישפוך לארץ מררתי, ועל עפעפי צלמות״.

וככה נאנק ונמס ביסורי שאול עד שבסוף ששה חדשים בא המות ויגאלהו (ט״ו בכסלו, תרע״ט).

„אגודת המורים״ ערכה לו אספת־זכרון ב„בית המדרש הגדול״ ברוקסבורי, וסך 300 $ נאסף בתור קופה לזכרו. האגודה הפקידה את הסכום הזה ב„קוסמופוליטן טרוסט קא.״ בבוסטון, אבל אחרי איזה זמן נסגר הבנק וכל הסכום ירד לטמיון.

עשינו חשבון עם רעיתו האבלה ויצא שהיא תהיה זקוקה ל־18 $ לשבוע לפרנסת המשפחה. הסתדרות הצדקה הבטיחה לתת סכום זה. חלק מהסכום הושג מממשלת העיר, שיש לה קופת־תמיכה לאלמנות שנשארו עם ילדים קטנים.

זמן קצר אחרי כן ביקרתני מרת גולדברג ותספר שהיא החליטה לבקש לה אמצעי פרנסה לעצמה. היא נדברה עם ידידי בעלה והם עודדוה למכור, כסוכנת, זהב לרופאי־שינים. מתכת זו דרושה לשינים־תותבות. היא אמרה שבקניית הזהב יתנו לה קרדיט, ושמספר רופאי־שינים הבטיחו להימנות

בין לקוחותיה. שלושה ילדים קטנים היו בבית, הצעיר היה בן שש, ואני תמהתי אם תוכל למצוא לה די זמן לעבודה זו הכרוכה בטלטולים רבים. עבר כחצי שנה. יום אחד ביקרה אותי שוב ותספר שנמצאו לה די לקוחות, והיא מבקשת שמעכשו יפסיקו את התמיכה השבועית מהסתדרות הצדקה וממשלת העיר. אחרי איזה שבועות באה אלי ותאמר שברצונה להחזיר, בתשלומים, להסתדרות הצדקה את הסכומים שניתנו לה. אינני יודע כמה זמן עבר, אבל יום אחד הודיעתני הגברת ברקוביץ בפנים נוהרות שמרת גולדברג שילמה להסתדרות הצדקה ולממשלת העיר עד הפרוטה האחרונה. במקרים כאלה נוהגים בהסתדרויות צדקה לבטל ולבער את כל הדוקומנטים הקשורים עם התמיכה הקודמת, ושם המשפחה נמחק מרשימת מקבלי תמיכה. רגש כבוד־האדם שפעם בלב האם הדואבת לא נתן לה לחלק עם מישהו את הזכות ואת העומס של גידול ילדיה.

שנים רבות היתה המפרנסת וגם עקרת הבית. שתי הבנות סיימו מכללות, אחת למשפטים, ותתחתנה עם בני־זוג הגונים. הבן הקטן שמע רבות מאמו על אביו הדגול ומלומד בתורה. הוא סיים „תלמוד תורה" בהצלחה ואחר כך ביקר את „בית המדרש למורים" כמה שנים. הוא גמר חוק־לימודים במכללה ובעזרת אמו המשיך את לימודיו בבית ספר לרפואה ויהי לרופא בעל עמדה חשובה. במקרה נפגשתי אתו בדצמבר, 1956, בבית החולים „בית ישראל" אשר בבוסטון. ראיתיו לבוש גלימת רופאים. שאלתיו:

„במה הנך עוסק כאן?"

„זה שנים שהתמכרתי לחקירת מחלת הסרטן", ענני.

תמהתי: היד הגורל בזה?

מרת גולדברג מילאה במשך שנים תפקיד האם ותפקיד האב. סוף הכבוד בא, והיא יכלה להתגאות בצאצאיה.

עם כל האמור לא נסתיימה פרשת פעולותיה. גם בשנים היותר קשות ומטרידות פינתה לה שעות לעבודה למען ארץ ישראל, ותהי לאחת העובדות המסורות ביותר בבוסטון רבתי. למעלה משלושים שנה עבדה בלי הרף למען תחית הארץ והאומה. היא התחתנה אחרי שילדיה גדלו קצת, ובעלה, מוריס הורביץ, נעשה שותף לה בכל חזיתות העבודה. הוא היה אחד מנקיי הדעת, שלא ביקש לו שום הכרה או כבוד, ויעסוק כל הימים ביחד עם אשתו לשמו של רעיון התחיה.

מדי פעם בפעם היתה מרת גולדברג מספרת למורים העבריים על בעלה המנוח ועל תרומתו לקידום החינוך העברי בבוסטון, והיה בזה מעין

תביעה שהם, החיים אתנו כיום, ימשיכו עבודה חלוצית שכזאת. הקשישים שבמורים ידעו שקול האמת יוצא מתוך גרונה. הצעירים, והבאים מקרוב ממקומות אחרים, חשבו שהיא אך מתפארת. הם לא ידעו שגם דברים אלה היו חלק מעבודתה למען התחיה: „לספר לדור", לעורר, לתבוע ולעודד.

לפני כשלוש שנים פגשתיה והנה היא מהלכת כצל. היא אמרה שהרופאים מצאו שלבה אינו לגמרי „בסדר", אבל היא לא פסקה מלעבוד למען מדינת ישראל, שזכתה לראותה בבניינה.

יום אחד קראתי שהיא שבקה חיים לכל חי (כ"א בתמוז, תשי"א).

יזכרו נא לברכה דר. אלכסנדר גולדברג המלומד, המורה, וממניחי היסוד לחינוך המתוקן בבוסטון, ותיזכר נא לברכה זוגתו, בת ישראל כשרה, שהמשיכה לטוות בכנות ובמסירות מופתית את חוט חיי משפחתה, עמה וארצה.

פרטים חשובים מן השנים 1918—1920

אפריל 8, 1918: „אגודת המורים" נתקבלה כחברה בבתי הספר המאוחדים.

חופשת-קיץ: עד עכשו היו מלמדים בבתי התלמוד-תורה דבוסטון בכל שבועות השנה, בעיקר כדי שלא להפסיד את שכר-הלימוד שהתלמידים היו מביאים בכל יום א', שהיה חלק הגון מהסכום הדרוש לתשלום שכר המורים. למורים לא היה כמעט שום חופש במשך השנה. מנסיוני באינדיאנ-פוליס בשנים 1911—1916 נוכחתי שהרבה ברכה צפונה בסגירת בתי הספר לזמן מסוים. הצעתי לתת חופש בן 12 יום למורים ולתלמידים, זה יגרום „להפסד" של יום א' אחד בלבד. הוחלט לשלוח שאלון על כך לתתי"ם. על יסוד תשובות התתי"ם הוחלט באספת 27 ביוני, 1918, לסגור את בתי הספר, מ-31 ביולי עד לאבגוסט 11. נסיון זה נתקבל ברצון בכל החוגים, וחופש הקיץ נעשה מאז למנהג קבוע בכל התתי"ם דבוסטון רבתי.

ועידת מורים: בסוף יוני 1918 התקיימה בבית הספר „התחיה" ועידת המורים העבריים דניו-אינגלנד ביזמת „אגודת המורים" דבוסטון. דר. פרוקש ואני נבחרנו כבאי-כוח „בתי הספר המאוחדים". מרדכי הלוי נאם והלהיב את הנאספים. כל הישיבות התנהלו בעברית.

אבגוסט 21, 1918: הוחלט לפתוח „כיתות לבוגרים" מטעם איחוד התתי"ם.

אוקטובר 22, 1918: הוצע לכל בית ספר לארגן „אגודת הורים". איחוד התתי"ם הבטיח את עזרתו.

אוקטובר 29, 1918: הוחלט לקבל טשארטר מאת ממשלת העיר עבור „בתי הספר המאוחדים דבוסטון". משה פארסונס נבחר ל„קלוירק" שבכוחו לחתום בשם הארגון. קבלת הטשארטר לא יצאה אל הפועל, מפני התפתחויות שגרמו לשינויים בצורת הארגון, כפי שאציין להלן.

נובמבר 17, 1918: נבחרתי שוב כמנהל „בתי הספר המאוחדים דבוסטון". בינואר 11, 1919, העלו את שכרי מ־2,400 $ ל־3,000 $ לשנה. בחירתי הפעם היתה לשנה שלימה, אף על פי שהיה ברור לי שעוד מעט ואעבור לעבודה חברתית. באותה שנה גמרתי את כל לימודי בפרופסיה זו במכללת קלומביה.

ועד פועל: באספה זו נתקבלה ההצעה לבחור מבין הצירים שנים עשר איש שיתאספו מדי פעם בפעם וישמשו „ועד פועל" של „בתי הספר המאוחדים". הדירקטורים שנבחרו (על פי סדר א"ב): ר. אקנוף, מ. גרשטיין, ה. ווינבורגר, הרמן לאוענברג (נשיא), יוסף לבינסון, הרי סאביץ, האריס פורוו, נתן פינגסקי, דר. ס. ג. פרוקש, משה י. פארסונס, יוסף רוזנברג, (שם אחד חסר).

לפקידים נבחרו: נתן פינגסקי, גזבר; מ. י. פארסונס, מזכיר הפרטי־כל, הרי סאביץ, מזכיר הכספים.

דצמבר 15, 1918: אספת ועד הדירקטורים החליטה: להציע לכל הצירים להוציא את בית הספר... (ישאר בעילום שמו) מארגון „בתי הספר המאוחדים דבוסטון" ולהפסיק את התמיכה הניתנת לו עד שיסכים להתנהג על פי החוקים שנתקבלו ב„בתי הספר העבריים המאוחדים דבוסטון" (בית ספר זה הוצא, ולא חזר).

לערוך אספת־זכרון למנוח דר. אלכסנדר גולדברג, שמת בלא עתו.

יאנואר 11, 1919: הרמן לאוענברג נבחר שוב לנשיא לשנה הבאה.

על פי הצעתי נבחר בן רוזן מניו־יורק לשרות חלקי. עבודתי התרחבה ואני ביקשתי לי עזרה מן החוץ. מסרתי לידו כמה „פעולות חוץ" (כמסופר למעלה בפרק „פעולות חוץ", עמ. 93). אחרי ששוחרר מעבודת הצבא נתן לנו את כל זמנו, כפי שאספר להלן.

מארץ 30, 1919: על פי הצעת הנשיא הוחלט לפרסם את תנאי הכניסה ל„בית המדרש למורים". פרסום זה ישמש גורם חיובי בהכנסת שיוויון פנימי בתכנית הלימודים בבתי הספר השונים.

מאי 19, 1919: דר. פרוקש ואני נבחרנו כצירים לועידה הארצית של הסתדרויות הצדקה באטלנטיק סיטי, שעליה סיפרתי בפרק „הועידה באטלנטיק סיטי".

הנשיא מינה „ועד לריאורגניזציה" של „בתי הספר העבריים המאוחדים". על הגורמים לצעד חשוב זה אספר בפרק מיוחד (עמ. 138). חברי הוועד: הרמן לאוענברג, דר. ס. ג. פרוקש, א. ל. הורוויץ.

יולי 27, 1919: הוחלט לסגור את התתי"ם לחופשת הקיץ במשך אבגוסט 4—17.

ה ע ר ה: מספר אספות התקיימו בחדשים הבאים, אבל רשימות הפרטי־כלים לא נעתקו ל„ספר הפרטי־כלים", ותאבדנה, וחבל!

פעברואר 8, 1920: אני מציע לארגן דיפרטמנט חדש ב„בית המדרש למורים" שיוכל להכשיר מורים קבועים שיחפצו להישאר בהוראה העברית כפרופסיה. עבודת המוסד הקיים לא היתה רחבה למדי, ובאופן היותר טוב נשארו התלמידים רק כמורים זמניים. ההצעה היתה לקבוע קורס בן ארבע שנים למסיימי תלמוד תורה, ולהעמיד את התכנית על חמשה ימי לימוד בשבוע; להרחיב את הלימודים העבריים והפדגוגיים ולהעמיד בראש המוסד מנהל ראוי לשמו.

זו לא היתה הפעם הראשונה שבה הוכחתי שבית המדרש למורים הקיים הוא עדיין רק הקדמה למוסד מפותח יותר שהוא בלבד יוכל להעמיד מורים מוכשרים די צרכם לשמש בבתי הספר העבריים שלנו.

אחרי דיון מתאים הוחלט למנות „ועד מיוחד" כדי לעבור על פרטי ההצעה ולהביא את מסקנתו לצירים. נתמנו החברים הבאים:

רבי רפאל ה. גולד, מבית הכנסת „עדת ישורון"; רבי לואיס מ. עפשטיין, מבית הכנסת „בית המדרש הגדול"; רבי הרמן ה. רובנוביץ, מבית הכנסת „משכן תפלה"; דר. מוריס ב. הקסטר, מנהל „הסתדרות הצדקה"; נתן פינגסקי, נשיא בית הכנסת „עדת ישורון", ויוסף לבינסון, נשיא בית הכנסת „בית אל".

באספת הצירים במרץ 13, 1920, הודיע הוועד את החלטתו שהוא מסכים להצעה לארגן את בית המדרש למורים מחדש על יסוד של חמשה ימי לימוד בשבוע.

פעברואר 22, 1920: הוחלט להוציא אלף דולר לארגון קלובים עבריים מקרב תלמידי התתי"ם. מהסכום הזה ישולם שכרו של מארגן הקלו־

בים ומנהלם. כל קלוב יעמוד תחת השגחת מנהל בית הספר שמבין תלמידיו הורכב הקלוב.

מרץ 13, 1920: הוחלט לקנות מכונת סטיריאוֹפטיקן שניה להראות תמונות־קסם בבתי הספר השונים. עוד לפני שנה בחרתי למעלה מארבע מאות תמונות־קסם מהתקופה התנ"כית. התמונות משכו את לב התלמידים, והמורים הרבו להשתמש בהן להוראת הסטוריה עברית.

מנהלי התתי"ם החליטו על עריכת „שבוע החינוך". הוחלט לעזור במימושו של פרויקט זה.

בית הספר „איסט בוסטון" הודיע שהוא נמצא בסבך כספי. הוחלט למסור את הענין לועד הכספים והתקציב.

יפוי־כח ניתן לועד התקציב לעמוד על הקשיים הכספיים של בתי הספר השונים ולעזור להם עד כמה שאפשר.

הוחלט להנהיג שיטה אחידה בניהול ספרי חשבונות הכספים בכל בתי הספר. השיטה תהיה לפי הוראת מנהל „לשכת החנוך".

הוחלט שוועד הכספים יעזור למנהל הלשכה לפתור פרובלימות בענייני כספים המתעוררות בין מורים ובתי הספר *).

המסקר על בתי הספר העבריים בשנת 1919

ההרחבה של תלמודי התורה מאז מסקרי הראשון בקיץ 1817 תבעה מסקר שני. מר רוזן ואני עיבדנו תכנית ובשיתוף הכוחות ערכנו מסקר מקיף שנסתיים ביולי 1919. טופס אחד ממסקר זה נשמר בארכיון של „לשכת החינוך". הוא שופך הרבה אור על מצב בתי הספר העבריים בשנה ההיא ועל ההרחבה הרבה מאז שנוצר ארגון „בתי הספר העבריים המאוחדים" לפני שנתיים.

בעובדות היסודיות יש ענין גם לקורא בימינו. בחלקן ציטטתי אותן בפרק „שתי שנות ברכה" (עמ. 82—83).

ואלו הן הפעולות היסודיות של שתי השנים 1917—1919:

א) נוצרו שני ארגונים מקיפים: 1) „בתי הספר העברים המאו־

---

*) עד כאן הליקוטים מהפרטי־כולים בכתב ידו של מר משה י. פארסונס. „ספר הפרוטוכולים" מינה ב„לשכת החנוך".

ביוני 26, 1954, הוסיף מר פארסונס הערה בספר, שהפרוטוכולים הכלולים בספר הם בכתב ידו ממש, ולראיה חתם על ההערה.

חדים דבוסטון", שאני הייתי מנהלו, 2) ביורא אף דזואיש רגליג'יאוס סקולס", שרבי היימן סולומון היה מנהלו.

ג) מספר בתי הספר העבריים הוכפל: מ־12 ל־24.

ג) הוכפלה ההרשמה של תלמידים המבקרים חמשה ימים בשבוע, מ־1,529, ל־3,110.

ד) התקציב כמעט ששולש: מ־$ 31,944.50 ל־$ 86,745.97

ה) מספר המורים עלה מ־35 ל־55.

ו) שכר המורים עלה מ־$ 19,723.46 ל־$ 49,491.24.

ז) ההכנסה משכר לימוד הוכפלה: מ־$ 15,932.97 ל־$ 32,009.62.

ח) תרומת הסתדרות הצדקה היתה:

	1918 (9 חדשים) (יאנואר 1 — ספט. 30)	1918 — 1919 (א קט. 1 — ספט. 30)	1919 — 1920 (אוקט. 1 — ספט. 30)
לתתי"ם המאוחדים	$ 11,859.82	$ 20,764.24	$ 26,116.66
לבתי הספר ליום א'	" 6,000.00	" 17,000.00	" 18,604.65
סך הכל	$ 17,859.82	$ 37,764.24	$ 44,721.31

ט) בוטלו סוגי אספת כספים שהשפילו את כבוד החינוך: בקופסאות, בהלוויות, נדבות בבתי הקברות, „קערות" בבית הכנסיות בערב יום הכפורים.

בנינים:

19 בתי ספר השתייכו לאיחוד התתי"ם. הם נמצאו ב־18 בנינים, מהם:

א) 9 שייכים לבתי כנסיות; 8 — קהילתיים; אחד, במוסד מיוחד („בית היתומים").

ב) 5 קהילתיים היו קניינם של בתי הספר. ערכם בסך הכל $ 30,200. משכנתאות: $ 26,700. השקעה עצמית: $ 3,400.
3 של בתי כנסיות: ערכם $ 34,200. משכנתאות: $ 21,000. השקעה: $ 13,200.
סך הכל של השקעה עצמית בכל בוסטון בבניני בתי הספר העבריים: $ 16,600.

ג) **טיב הבנינים:**

1) **בסך הכל: 59 חדרי לימוד. סך הכל מקומות־ישיבה 1,606. במספר בתי ספר היתה צפיפות גדולה ביותר. בחדר בן 20 מקומות נדחקו למעלה משלושים תלמיד.**

2) בעשרה תתי"ם לא היה אולם לאספות.

3) חצר, כמגרש־משחק, לא היתה בשום בית ספר.

4) שבעה בנינים: מלכודות־אש!

5) פרט לאחד („בית היתומים"), השרות השמשי הוא גרוע ביותר.

6) אור, אויר — מספיק בכולם.

ד) הצורך:

9 בנינים חדשים, מרכזיים. הקמתם תעלה ל־565,000 $. כל בנין ישמש בית מועד לכל המשפחה. חדרי־לימוד לילדים ולבוגרים; חדרי אספה; אולם: להתעמלות, להצגות וגם לבית כנסת.

ה) הצורך בהגדלת התמיכה של הסתדרות הצדקה:

הסתדרות הצדקה צריכה לתמוך בכל בתי הת"ת שבעיר.

„התמיכה הישרה" לבתי הספר צריכה לעלות ל־24,314 $ (במקום 15,700.23 $).

עבודה למען בתי הספר	2,000 $
אדמיניסטרציה ושכר דירה ל„לשכת החנוך"	5,360 "
„קופה להרחבה"	5,000 "
סך הכל מהסתדרות הצדקה	36,674 $

(במקום 20,764.24 $).

ט ב ל א ז.

שכר־לימוד ב־1919 לפי גובה התשלום בכל שבוע

ילדים	שכר־לימוד בשבוע	אחוז הילדים המשלמים
328	0.00 $	14.4%
22	0.10	1.0%
13	0.15	0.6%
5	0.20	0.2%
301	0.25	13.2%
76	0.30	3.3%
472	0.35	20.7%
99	0.40	4.3%
42	0.45	1.8%
782	0.50	34.5%
129	0.75	5.7%
8	1.00	0.3%
2,277 סך הכל		100.0%

הערה: 282 תלמידים שבבית היתומים, בגני־הילדים ובבית המדרש למורים היו פטורים משכר־לימוד.

מהאמור יוצא שרק 919 תלמידים (37%), קצת למעלה משליש, שילמו את הוצאות החזקתם, (28.09 $ לשנה לגולגולת). בהחזקת שני השלישים האחרים היו צריכים מקורות אחרים להשתתף.

הוצע גם כן לסדר שרות־שמשי על פי דרגת בתי הספר הכלליים. למעשה יצא ששרות בדרגה כזו היה מצריך תוספת כל כך גדולה שבשום פנים לא יכלו התתי"ם לעמוד בה.

הוצע לרכז את איסוף שכר הלימוד בידי דיפרטמנט אחד, ועל ידי גובים שיבקרו את הבתים אחת לחודש, במקום התשלומים השבועיים בכל בית ספר במיוחד. בניו־יורק גבתה „לשכת החנוך" תשלומים בצורה זו. הנסיון הצליח במשך זמן ידוע. בבוסטון לא יצא זה אל הפועל.

ט ב ל א ח.

בוסטון בהשוואה עם ערים אחרות בשנת 1919

	בוסטון	שיקגו [1]	ניו־יורק [2]
1) מספר בתי הספר העבריים	24	22	140
2) ההרשמה בכל בתי הספר העבריים	3,110	3,870	33,452
3) אחוז הילדים המבקרים תלמוד תורה	19%	9.9%	12%
4) תמיכה מאת הסתדרות הצדקה	$ 19,164.23	$ 28,850.82	?
5) תקציב בתי הספר העבריים	$ 87,358.38	$ 111,072.11	$ 810,653
6) החזקת כל תלמיד לשנה	28.09	28.70	24.23
7) הכנסה משכר לימוד לגולגולת	11.74 [3]	13.67	8.08
8) שכר המורים לחודש, בממוצע	99.84	95.00	100.00
9) מספר בתי המדרש למורים	1	——	3
10) אחוז התלמידים בבנינים מודרניים	8%	57%	29%

1) מתוך המסקר שנערך על ידי בשיקגו בשנת 1919.

2) The Jewish Communal Register of New York City, 1917—1918, Table IV, p. 364 כדלקמן (לשנת 1917):

	מספר בתי הספר	ההרשמה	התקציב
תתי"ם קהילתיים	67	20,124	$ 530,728
תתי"ם של בתי כנסיות	50	8,123	121,845
תתי"ם במוסדות	10	2,990	44,850
תתי"ם כל־יומיים (ישיבות)	4	985	68,950
בתי ספר פרטיים (יותר ממורה אחד)	9	1,230	44,280
סך הכל	140	33,452	$ 810,653

3) על יסוד 2,726 תלמידים, שחובת שכר לימוד חלה עליהם.

הכנת מורים עבריים: בראשית 1919 נוסף קורס בפדגוגיה, בבית המדרש למורים, שכלל הוראה מעשית ושעורים לדוגמה. מ־48 התלמידים שביקרו אז את בית המדרש למורים השתתפו 30 בקורס זה (אלה שכבר שימשו בהוראה).

במסקר הוצע: לפתוח כיתות תיכוניות בשכונות שונות בעיר, והמסיימים של קורס זה יכנסו לבית המדרש למורים. „ישיבת בית דוד" (28 תלמידים) יכלה כבר לשמש התחלה לכיתות כאלו. הצעה זו נבעה מתוך ההכרה שמסיימי התתי"ם זקוקים לתוספת לימודים לפני היפנסם לבית המדרש למורים. השעה לא היתה עוד כשרה לזה, מפני כמה טעמים, אבל היא בוצעה אחרי ארבע שנים, עם השתנות התנאים לטובה.

עובדה אחת היתה בולטת ביותר: עם כל הגידול הרב במספר בתי הספר, בהרשמת תלמידים ובמספר המורים, לא גדל מספר המורים הוותיקים. ב־1917 היו 24 מורים וותיקים וב־1919 25 מורים וותיקים. בשתי השנים האלו היו חילופי גברא: אחד הלך לעולמו, אחד נכנס לבית המדרש לרבנים בניו־יורק, ואחדים עברו לערים אחרות. במקומם באו חדשים, דוקא טובים, אבל הסך הכל עמד בעינו: 24—25. הגידול היה במורים־עוזרים: מ־11 ב־1917 ל־30 ב־1919, כלומר, הצעירים, שהיו זקוקים ללימוד רב עד שיהיו ראויים להוראה. ההגירה מאירופה פסקה לגמרי מאז שפרצה המלחמה, ב־1914, ומורים־עוזרים היו היחידים שנמצאו לדרישה המורחבה, שנוצרה בשנתיים האחרונות. מ־2,314 תלמידים שהיו לנו ידיעות מפורטות עליהם, נמצאו 1,066 (46%) בידי מורים וותיקים, ו־1,248 (54%) בידי מורים־עוזרים*). תיקון יסודי היה צו השעה! באחד הפרקים הבאים אדון בזה.

עזיבה. המסקר ציין עובדה מחרידה: עזיבת־תלמידים עצומה, אחרי שהם לומדים בבית הספר רק זמן מועט, בערך. למרות כל התקוות שתולים בהיקף תכנית הלימודים ובטיב ההוראה, יוצא למעשה שרוב רובם של התלמידים נשארים בבית הספר רק זמן קצר, והמעט שהם מספיקים לקלוט מתנדף מזכרונם בזמן קצר, ורוב עמל בית הספר יוצא לבטלה. שאלה זו נשארה „שאלה בוערת" במשך כל השנים בכל רחבי הארץ, והיא עדיין קיימת אתנו כיום. מעניין לראות מה היה המצב ב־1919:

הערה: יש לציין במיוחד שבשנת 1918, כפי שמסופר למעלה,

---

*) לפי זמן־נסיונם בהוראה התחלקו שלושים המורים־העוזרים בסדר זה: שלוש שנות הוראה, תחת איזה פיקוח שהוא, 2 מורים; שתי שנים — 5; שנה אחת — 9; שנתם הראשונה בהוראה — 14. סך הכל 30 מורים־עוזרים.

נפתחו הרבה בתי ספר חדשים, ושמלבד איזה אחוז קטן, היו כל תלמידיהם מתחילים. בסך הכל נכנסו 1,200 תלמידים חדשים לתתי"ם דבוסטון בשנת 1918. בסוף שנת הלימודים של 1917 נשארו בכל בתי הספר 1,212 תלמידים (אלה נשארו מהרשמה של 1,529 תלמידים בראשית השנה), והם מהווים בסיס שעל פיו יש לחשב את גודל הכיתות.

ט ב ל א ט.

הכיתות בשנת 1918

כיתה	„זמן"	מספר המחלקות	מספר התלמידים		האחוז מההרשמה הכללית	
א	א	37	929		39%	
	ב	32	825	1,754	34%	73.0%
ב	א	5	119		5%	
	ב	7	138	257	6%	11.0%
ג	א	11	271		11%	
	ב	3	39	310	1.5%	12.5%
ד	א	1	30		1.0%	
	ב	—	—	30	———	1.0%
ה	א	1	35		1.5%	
	ב	—	—	35	———	1.5%
ו	א	2	26		1.0%	
	ב	—	—	26	———	1.0%
סך הכל		99		2,412		100.0%

טבלא ט' מראה עד כמה מצומצמה היכולת לשמור על התקדמות אמיתית בלימודים, על ידי קיום כיתות גבוהות, זו למעלה מזו, עד לסוף כיתה ו. הקולר לא היה תלוי בבתי הספר דוקא. הרבה גורמים, חיצוניים ופנימיים, לעזיבה הגדולה שנה שנה. בניו־יורק היה המצב עוד יותר גרוע. לפי ר' ישראל קאנוביץ *) נמצאו תלמודי תורה בניו־יורק שבהם היתה עזיבה מקבילה, ואפילו עולה, על כל ההרשמה שלהם, כלומר, עזיבה של 100% או יותר בכל שנה. יוצא שבמוסדות אלה עמד תלמיד בממוצע פחות משנת־לימודים אחת!

*) בראשית החינוך העברי באמריקה, (ב־1913): „ברוב הת"ת היתה היציאה השנתית של הילדים מרובה על הכניסה, לפעמים אפילו כפלים".

רובם של 12 התתי"ם שנמצאו ב־1917 קיימים היו מאז 1910—1911 בערך. אבל בכל השנים הללו היו רק שלושה סיומים (השלישי היה בקיץ 1917), עם 45 מסיימים בסך הכל. תלמידים למאות נכנסו אבל רק קומץ קטן הגיע לסיום חוק הלימודים.

חלוקת הכיתות ב־1918 היתה כדלהלן:

73% מכל ההרשמה היו בכיתה א'. אחוז עצום זה בשנה הראשונה ללימודים נבע מתוך העובדה המשמחת שבאותה שנת 1918 נפתחו כמה בתי ספר חדשים, ובסך הכל נרשמו 1,200 תלמידים חדשים. הבסיס הנכון להשוואת יתר הכיתות צריך להיות לא על פי אותה העליה הגדולה הפתאומית, אלא לפי מספר התלמידים שנשארו מהשנים הקודמות, כלומר: 2412 נרשמו בסך הכל ב־1918; נכה מהם 1,200 חדשים, נשארו 1,212 מהשנים הקודמות. אלה 1,212 היו מפוזרים בכיתות שונות בפרופורציה זו:

בשנה הראשונה של תכנית הלימודים (שהתחילו באמצע השנה שעברה, ביחד עם „הכיתות המיוחדות"): 554 = 45.7%

בשנה השניה של תכנית הלימודים: 257 = 21.2%

בשנה השלישית של תכנית הלימודים: 310 = 25.6%

בשנה הרביעית של תכנית הלימודים: 30 = 2.5%

בשנה החמישית של תכנית הלימודים: 35 = 2.9%

בשנה הששית של תכנית הלימודים: 26 = 2.1%

סך הכל תלמידים: 1,212 = 100.0%

פירוש הדבר שאחרי השנה השלישית נשאר רק קומץ קטנטן, בערך 2½ אחוז שממשיכים ללמוד, ומהם צריך לבנות „כיתות פרוזדור" („בית ספר גבוה") וכיתות בית מדרש למורים! האפשר לקהילה שיש בה כשמונים אלף נפש להיות תלויה באיזה שנים־שלושה תריסרים של ילדים צעירים, שהם שארית־הפליטה של כמה מאות שנכנסו שנה שנה לתתי"ם, ולצפות שמהם יקומו די מורים, רבנים, מנהיגים, ובכלל אנשים בעלי ידיעה ביהדות בכדי להבטיח את קיומה של יהדות אמריקה בדור הבא? פה עמדנו על קוטב שאלת החינוך. על מדוכה זו כבר ישבו רבים וכן שלימים במשך שנים. ובהתחשב עם כל זה עלינו לגשת לקראת עבודת המחר. ברור, שגורמים חיצוניים רבים שלא היו תחת השפעתנו, היו בעוכרי בית הספר העברי.

שאלת־השאלות היתה מה לעשות עם האלמנטים שהם בתחום השפעתנו המידית או הפוטנציאלית ?[1]).

ובנוגע למורים־העוזרים:

ברור שצריך להלהיב אותם לקראת תפקידם בהוראה עברית, ובו בזמן צריך לצייד אותם בידיעות פדגוגיות כדי שידעו איך לנצל את התלהבותם. למעשה הא בהא תליא. בן רוזן עשה כאן עבודה חלוצית. בראשית 1919 שוחרר מעבודת הצבא, והוא יכול לתת לנו את כל זמנו לחינוך. הוא נתמנה כמורה לחינוך בבית המדרש למורים, וכמורה־משגיח על המורים־העוזרים. מבין 48 התלמידים שהיו אז בבית המדרש למורים, בחר את השלושים ששימשו בהוראה חלקית. בין אלה היו 13 שלמדו במכללה. הוא סידר אותם בקבוצה מיוחדה, ואת 17 האחרים בקבוצה שניה. במשך השנה נעשו דברים אלה:

שלושים הרצאות בתורת החינוך תוך הדגשה של החינוך העברי.

שורה של שעורים־לדוגמה במקצועות השונים של תכנית הלימודים.

התלמידים רוכזו במועדון פדגוגי לשם יצירת התעניינות פרופסיונלית בעבודתם.

הועמד מורה־לשירה שלימד אותם איך להורות שירה בכיתות.

---

1) שגיאה יסודית ה לכת ונשנית בקשר עם אחוז הילדים המסיימים בתי ספר עברים. נוהגים לקחת את סך הכל של כל ההרשמה שבכל כיתות בית הספר בתור בסיס של 100%, ואז משווים את מספר התלמידים שבכיתה המסיימת עם סך הכל זה, ותמיד יוצא אחוז זעיר ביותר, כמעט תמיד פחות מ־5%. אבל על פי האמת צריכה ההשוואה להיות על פי מספר התלמידים החדשים שנכנסו לכיתה א' לפני שש שנים, שהלא רק מכיתה זו, שהתקדמה שנה שנה, נוצרה הכיתה המסיימת. את גודל השגיאה היוצאת מחישוב על הבסיס הבלתי נכון יש לראות מהדוגמה דלהלן:

נאמר שלפני שש שנים נוסד בית ספר חדש ובו מאה תלמידים חדשים שכולם מתחילים. במשך כל שש השנים הבאות היה מצב אידיאלי: אף תלמיד אחד לא עזב את בית הספר. כל התלמידים הצליחו בלימודיהם, וכילם, בלי יוצא מן הכלל, עברו מכיתה לכיתה. בסוף השנה השישית העמיד בית הספר 100 מסיימים. בכל בית הספר יש עכשו 600 תלמידים (100 בכל כיתה מא' עד ו'). אם נשווה את 100 המסיימים ל־600 שבכל בית הספר יצא שרק החלק השישי — $16\frac{2}{3}\%$ — סיימו. אבל באמת הלא סיימו 100%, כלומר כל אלה שנכנסו לכיתה א' לפני שש שנים סיימו כיתה ו'!

לא ידוע כמה תלמידים חדשים נרשמו בכל בתי הספר בבוסטון בכיתות א' לפני עריכת המסקר ב־1919. אני משער שמספרם היה בערך 250. מהם סיימו ב־1919: 26, זה למעלה מ־10%. אבל אם נשווה עם סך הכל של כל התלמידים שבכל הכיתות שמספרם היה 1,212 (מחוץ ל־1,200 מתחילים של אותה שנה), יצא שרק 2.1% סיימו.

בשלושים השנים הבאות היו בבוסטון 125—150 מסיימים בכל שנה. הם היוו 15%—20% ממספר המתחילים שנכנסו שש שנים קודם לכל סיום. אחוז זה נכון מבחינה סטטיסטית, אבל במספרים מוחלטים, מצב שבו רק אחד מכל חמשה תלמידים הנכנסים מגיע לידי סיום, ממלא את הלב דאגה, למרות העובדה שבערים אחרות המצב גרוע עוד בהרבה יותר.

מר רוזן ואני ביקרנו תכופות בכיתותיהם של המורים העוזרים, ואחרי כל ביקור היתה פגישה פרטית לשם הערכת העבודה והצעות לשיפורים.

הוקם ועד־סטודנטים עצמאי לטיפול בענייני בית המדרש.

ההוראה הפדגוגית, השעורים־לדוגמה, הביקורים בכיתות, השיחות הפרטיות התכופות עם כל תלמיד של בית המדרש היו האמצעים שעל ידם קוינו להעלות את רמת היכולת ואת דרגת ההתעניינות בעבודת הצעירים הללו בהוראה.

במסקר היו הצעות אלו:

פרסים די־גבוהים לתלמידי בית המדרש למורים בכדי לאפשר להם להימנע מעבודות אחרות בשכר, ולהקדיש את כל זמנם שמחוץ למכללה להכנתם להוראה עברית. מקבלי הפרסים יעסקו במידה חלקית בעבודות הקשורות עם בתי ספר.

השגחה קבועה והדרכה פדגוגית לכל המורים הצעירים על־ידי מורים־משגיחים.

אספות תכופות של מנהלים עם מנהל בתי הספר המאוחדים לשם דיון בבעיות ההוראה ובהתקדמות הכללית.

אספות קבועות בכל בית ספר של המורים עם מנהלם.

ביקורי־מורים זה אצל זה, בשעות ההוראה, לשם הסתכלות, השוואה ודיון־חברים.

שעורים־לדוגמה לפחות אחת בחודש בנוכחות כל המורים.

קלוב־פדגוגי קבוע של המורים הצעירים.

פעולות־חוץ למורים, בשכר, שתקפנה הרבה מבעיותיו של המוסד.

העמדת מורים־משגיחים קבועים.

הערה: זו היתה רשימה אמביציוזית של דרישות, אבל אנו האמנו שכל צעד בהתקדמות החינוך יביא אתו הכרה מורחבה מצד הציבור שיאפשר התפתחות מתמדת.

תכנית הלימודים ופיקוח על ההוראה

רוב הכיתות למדו שעה ועשרים רגע או שעה וחצי ליום, חמישה ימים בשבוע. רק כיתות מעטות למדו 8—10 שעות בשבוע. המצב הכספי הקשה של בתי הספר, והמחסור התמידי במורים מנוסים גרמו לזה שציפינו מקסימום של כיתות בידי כל מורה. למורים המנוסים, שלימדו 20 שעה

לשבוע, היו שלוש כיתות בכל יום. אלה שלימדו 15 שעות בשבוע — שתי כיתות בכל יום.

ט ב ל א י.

ספרי הלימוד ומספר הכיתות שהשתמשו בהם

ספר הלימוד	מספר הכיתות שהשתמשו בו	האחוז מכל הילדים
סידור תפילה	50	34%
שחרית חלק א׳ (ב. הירש, מ. מ. תומרוב)	28	19%
ספר התלמיד (הוצאת לשכת החנוך בניו־יורק)	15	10%
חומש, במקור	13	9%
הסטוריה לילדים ח״א (צבי שארפשטיין)	9	6%
ראשית דעת (קרינסקי)	5	3%
אוצרי	5	3%
שפת ילדים, ח״א (ברכוז, ברגמן)	4	3%
דקדוק לבתי ספר (י. ח. פולאק)	3	2%
נביאים ראשונים	3	2%
ספורי החומש (צבי שארפשטיין)	3	2%
שחרית חלק ב׳ (ב. הירש, מ. מ. תומרוב)	3	2%
שחרות (עתון חדשי לילדים)	3	2%
ספורי המקרא	1	1%
בן ישראל, ח״א (צ. שארפשטיין)	1	1%
חבר קטן	1	1%
		100%

אלה שלמדו חומש במקור או באחד הקיצורים: „ספורי החומש" או „ספורי המקרא" היו בני כיתה ג׳ או למעלה ממנה. אבל רק 17 כיתות, מתוך סך הכל של 99, למדו חומש, ומספר תלמידיהן היה פחות מהפרופורציה של 17 לעומת 99. יחס כזה היה גם לגבי שלוש הכיתות שלמדו „נביאים ראשונים", והכיתה האחת שלמדה ב„בן ישראל". כיתה זו היתה היחידה בעיר שהשתייכה לשנה הששית, שנת הסיום, של התכנית.

המספר הגדול של הקוראים בסדור התפילה, וגם המספר הקטן של לומדי חומש, מתבאר במספר העצום של 1,200 תלמידים חדשים שנוספו עם פתיחת כמה בתי ספר חדשים וכיתות א׳ חדשות רבות בשנת 1918.

פרט לבתי ספר בודדים, הונהגה „השיטה הטבעית" בכל יתר בתי

הספר. מקום התורפה, שלא מצאנו לו תרופה, היה בעזיבה הגדולה, שהיתה אמנם „מכה דכולי עלמא", ובבוסטון פגעה במידה פחותה יותר, אבל היא היתה גדולה ונפוצה עד כדי להדאיג רבים, שבלבם נזדקרה השאלה: „למי אני עמל?".

על אף חולשת הדעת שבאה בעקב העסקת כל כך הרבה מורים־עוזרים, יש לציין קו אופייני אחד לטובה:

במשך השנים הראשונות לקיום בתי הספר המאוחדים היינו מביאים מדי פעם בפעם לבתי הספר אורחים מן ה„יַאהודים". כולם באו לכתחילה בדעות קדומות ושליליות. אבל כולם התפעלו והושפעו לטובה בבקרם בכיתות המורים הצעירים. הם נתרשמו מהתלהבות המורים ומהתמכרותם להוראה. הם ראו כיצד נענים הילדים למורים וכיצד לימוד זה בבית הספר העברי, שבא אחרי בית הספר הכללי, כ„שהילדים עייפים ויגעים", מתקבל על הילדים מתוך תשומת לב, בלי בעיות משמעת, ונראה שהלימודים „נבלעים בעצמות". כל זה עשה רושם עמוק על המבקרים. ביקורים אלה רכשו אוהדים רבים לחינוך ויבטלו הרבה קיטרוג מצד המתנגדים. מצב כזה בכיתות לא היה „תיאַטרלי", רק לכבוד האורחים. הוא היה רגיל וקבוע אצל המורים הצעירים. התלהבותם נבעה מן הלב, והיא כיפרה על הרבה חסרונות.

בהתחשב עם העובדה שילדים רבים אינם נשארים בבית הספר העברי למעלה משלוש שנים, הוצע במסקר ששלוש השנים הראשונות תיתנה דבר יסודי, שישאר עם הילד אפילו אם יצא מבית הספר בסוף השנה השלישית. לשם זה הוצע שבשלוש השנים הראשונות ילמד הילד קריאה עברית, כתיבה, יסודות השפה, חלק מסיפורי התורה, הכנה והבנה בסדר התפילות, החגים, הדינים והמנהגים הקיימים בבית, ראשי פרקים מההסטוריה שלנו עד ימינו וקהילתנו בזמן הזה. זה יתן לילד מושג־מה על חייו וסביבתו, ויגדיל את הסיכוי שיתקשר בהוי היהודי.

לאחר שלוש שנים יסודיות אלו תבאנה שתי שנים של לימוד מרוכז במקורות שלנו, ואחרי תקופה זו קורס של שלוש שנים של לימוד מרוכז שישמש הכנה לכניסתו לבית המדרש למורים.

בזמן ההוא נעשה נסיון בניו־יורק להיווכח אם אפשר לקשור מספר רב יותר של צעירים להוראה עברית. המורים הצעירים הורו שש שעות ביום השבת, שש שעות ביום א', ושתי שעות בימי ב', ג', ד', ה'. בסך הכל 20 שעות לשבוע. סדר זה „הפריע" רק בדרגה מינימלית את עבודת

הצעירים האלה במכללה. הילדים באו ארבעה ימים בשבוע לבית הספר העברי שתי שעות בכל פעם. זה נתן לילדים יום חול אחד חפשי מלימודים עבריים. במסקר שלנו הצענו, בתור נסיון, תכנית שעות כזו לבתי הספר הרוצים בכך. בניו־יורק ארך הנסיון רק מספר שנים. הוכח שהוראה של שש שעות ליום בשבת וביום א׳ היתה מעמסה גדולה מדי על המורה. בבוסטון נשארה ההצעה על הנייר.

במסקר סופר שההשגחה והביקורים התכופים בכיתות והפגישות עם המורים הצעירים הראו כבר סימנים מובהקים של התקדמות בלימודים. הוצע להגדיל את מספר המורים־המפקחים על ההוראה.

הוצע גם כן לארגן „אגודת מנהלים״ שבה ידונו המנהלים בעיקר בבעיות ההנהלה, תכנית הלימודים ויתר הפרטים הנוגעים להם כמנהלים.

הובע גם כן שהיות שבוסטון היא העיר הראשית בניו־אינגלנד, מחובתה להכין מורים לא רק לעצמה אלא לכל מדינת מסטשוסטס, כצעד ראשון, וליתר מדינות ניו־אינגלנד אחר כך. כמו כן הובע הרעיון שבוסטון תיצור בתחילה שיתוף־פעולה עם יתר הערים בחבל זה, ואחר־כך ארגון חינוכי של מסטשוסטס, עם מנהל כללי. כל מדינות ניו־אינגלנד תהיינה איפוא חטיבה חינוכית אחת.

צעירים היינו אז, מלאים תקוה והתלהבות, וחלמא טבא חזינו.

פעולות חוץ. כבר ציינתי (עמ. 93) שהתתי״ם המאוחדים ארגנו חגיגות רבות־עם, שהראשונה היתה לכבוד ל״ג בעומר, ב־1919. בחגיגה השתתפו תלמידי חמשת התתי״ם ברוקסבורי, שלושה בתי ספר ליום א׳ וחמשה קלובים של „יהודה הצעיר״ שברוקסבורי ודורטשסטר.

התחלה יפה נעשתה בארגון תלמידי בתי הספר בקלובים מיוחדים של „יהודה הצעיר״. היתה תקוה שבסתיו הבא יגיע מספר כל הקלובים לחמשים.

בבתי ספר אחדים אורגנו „אגודות הורים״.

שני קלובים לאמנות, על יסוד עברי, ומתוך גישה מקורית, אורגנו על ידי הגברת דבורה קאלן, כפי שתארתי במקום אחר (עמ. 94). עבודת הפרסום לחינוך בעל־פה ובדפוס הלכה והתרחבה. הרבנים עזרו הרבה בנאומיהם בבתי הכנסיות בהזדמנויות שונות. השבועון האנגלו־יהודי המקומי „דזואיש אַדבוֹקאַט״, היה פתוח תמיד לחדשות מעולם החינוך, למאמרים ודיונים.

השאיפה היתה להגיע לאלפי הילדים שלא ביקרו שום בית ספר יהודי, או „ששנו ופירשו״. את אלה אפשר לרכוש בעיקר על ידי פעולות

המוניות, כגון חגיגות ואספות, וגם על ידי ארגון וניהול קלובים. שאפנו לחדור לתוך הקלובים של י.מ.ה.א. על ידי הכנסת תוכן יהודי באספותיהם.

לכל האמור היה דרוש חבר לא קטן של עובדים, ובאותו זמן מנה החבר שלנו רק שנים: את רוזן ואותי.

הצעות המסקר

הצעות יסודיות:

א) לערוך מגבית להקמת תשעה בניני בתי ספר במרכזי השכונות בבוסטון. בנינים אלה ישמשו את צרכי „כל המשפחה".

ב) לארגן את תשלום שכר־הלימוד תחת הנהלת מרכז קהילתי אחד, עם גובים־בשכר שיבקרו את בתי ההורים.

ג) להמשיך בקיום של „קופה להרחבה" בת 5,000 דולר.

ד) להחזיק כיתות מיוחדות: גני־ילדים נוספים, „כיתות הכנה" ו„כיתות פרוזדור" לבית המדרש למורים.

ה) ליצור „קופה לפרסים" לתלמידי בית המדרש למורים.

ו) לעבד תכנית לפעולה מסונפת לילדים ולנוער שאיננו נזקק לבתי הספר הקיימים.

הצעות משנה:

א) לעשות בדק הבית בתתי"ם הקיימים ולשפר את שרות השמשים.

ב) להגדיל את התמיכה הניתנת לתתי"ם.

ג) לכלול במסגרת הפעולות שלנו את שלושת התתי"ם, שעדיין לא נתחברו אלינו.

ד) לשתף פעולה עם בתי הספר שמחוץ לבוסטון בכדי לארגן את החינוך על יסוד מדינת מסטשוסטס.

ה) לשפר את תכנית הלימודים הנהוגה, הן בשיטת ההוראה והן בחומר פדגוגי: ספרים, עתונים, מכשירים, וכו'.

ו) להמציא ספרי לימוד לתתי"ם הזקוקים לזה.

ז) להגדיל את מספר „המשגיחים על ההוראה".

ח) לארגן „אגודת מנהלים".

ט) לאפשר לבית המדרש למורים לספק מורים גם מחוץ לבוסטון.

י) לאפשר למורים „התפתחות אגב הוראה".

יא) לארגן את „ועד הצירים" מחדש.

יב) לעזור בהגדלת מספר העובדים המתנדבים בבתי הספר.
יג) לייסד „לשכת מודיעין" לקבלת מורים.
יד) לערוך סקירה מתמדת על מצב החינוך.

מסקר שני זה, שנתחבר אחרי עבור שנתיים מאז שערכתי את מסקרי בקיץ 1917, הראה על ההתקדמות הגדולה בשתי השנים האלו. הוא הראה גם על האפשרויות הרבות הטעונות ניצול. מלחמת העולם נגמרה לפני יותר מחצי שנה. השלום הושב על כנו. המצב הכלכלי הוטב בהרבה. התחילה אינפלציה. הפרוטה היתה מצויה. בכל הארץ החלו לתכנן תכניות לקראת הרחבת פעולה. המצוק בחמרי בנין, בפועלים, בעובדים מתנדבים פג. „הצהרת בלפור", שניתנה לפני שנתיים, החלה לתת אותותיה: התעוררות הלבבות, הגברת הרגש הלאומי, קירוב לבבות של גושי היהדות על ידי עבודות משותפות. כל אלה היוו גורמים חיוביים. גם בשדה החינוך החלה תסיסה לטובה. גדלה התקוה לעבודה יותר פוריה, ומסקר זה שימש כעין „סך הכל" של העבר, ותרשים מלא־תקוה כלפי המחר.

שריפת בית הספר „עבריה"

ליל 29 בדצמבר, 1917, היה קר מאד, 14° למטה מאפס (פרנהייט). לפי התחנה המטאורולוגית היה זה הלילה הכי קר בכל ההסטוריה של התחנה שנפתחה ב־1872. אנשי בוסטון אינם מפונקים בחדשי החורף. רגילים הם לשינויי אויר קשים ומטרידים, לסופות שלג, לכפור, לקרח חלקלק המכסה את כל הרחובות בזכוכית, וכל צעד בחוץ כרוך בסכנת מעידה ושבירת עצמות. אבל אותו לילה היה יוצא מן הכלל בעצמת חרפו. הרחובות היו ריקים מאדם. כל מי שהיה לו גג מעל לראשו התכנס פנימה לבקש לו מחסה מהקור החריף החודר דרך כל הבגדים. כל בתי המשטרה היו פתוחים לקבל עניים ונודדים אומללים שברגיל הם מתגוללים ברחובות. גם „הצלב האדום" ו„הסאַלווייישון אַרמי" וכל יתר מוסדות הצדקה פתחו את דלתותיהם לנודדים ולמחוסרי בית ויתנו להם קפה חם ומקום־לינה. ארובות הבתים פלטו כל הלילה עשן כבד. אוכלוסית בוסטון התגוננה נגד הקור הנורא שאפילו הזקנים והישישים אינם זוכרים כדוגמתו.

בלילה ההוא פרצה אש בבנין בית הספר „עבריה", 62 רחוב טשיימ־בּרס, בוועסט ענד, ועד שהצליחו מכבי־האש לעצור בעד התפשטותה נשארו מהבנין רק אודים וגחלים. זה היה במוצאי שבת. כנראה הגדיל השמש את

האש בתנור בכדי להבטיח חום מספיק לתלמידים בבואם ללמוד מחר ביום א׳ בבוקר. התנור, שגם הוא סבל מעניות ודחקות, ככל יתר חלקי הבית של מוסד יהודי עני, לא יכול לעכל את השפע הפתאומי של פחמים, ואחרי שהלך השמש הביתה הקיא חלק מהשפע הבוער על הרצפה, ומכבי־האש באו בבהלה.

בבוקר התפשטה השמועה בווּעסט ענד: „עבריה" נשרפה! „עבריה" היתה בית הספר העברי המודרני הראשון בבוסטון, ועדיין נשאר „ראשון" מכמה בחינות. הוא היה הגדול במספר תלמידיו — כארבע מאות; היתה לו כבר הסטוריה של שנות הצלחה, וכבר הוציא שתי כיתות מסיימים. הרבה מהמסיימים הללו שימשו כבר כמורים בבוסטון וסביבותיה. חבר המורים היה מצויין, מסור, מלא התלהבות וחיבה למוסד. הם עבדו מתוך אהבה והילדים השיבו להם אהבה על אהבתם.

הרבה אנשים בווּעסט ענד לא היתה דעתם נוחה מבית ספר זה. „מלמדים בו אפיקורסות בעברית", היו אומרים. הילדים שמעו את דברי הביקורת. הם שמעו עוד דברים שהיו עלילות, והיה בהם כדי שלילת זכות־הקיום מבית הספר, ושומר נפשו ירחק ממנו. אבל הילדים המשיכו לבקר. „נעים להיות ב׳עבריה׳. המורים אוהבים אותך. הם מרתקים אותך יום יום בלימודים, בפעולות, בחגיגות, ואתה מרגיש את עצמך כחלק ממשפחה אחת גדולה וטובה". על דברי הביקורת אין לילדים יכולת להשיב, אבל הם מרגישים שהיחס ל„עבריה" הוא בלתי צודק. הוא מוסד יהודי טוב, אתה מוצא בו אהבת התורה והשפה, והלב דופק בחזקה ובאהבה כלפי הבית החביב הזה. והנה אומרים שהוא נשרף. זה נורא. צריך למהר ולראות, אפשר שבית אחר נשרף! ומאות ילדים מיהרו אל בית ספרם, והנה במקומו מתאבכים ועולים ענני עשן. „הזה הוא בית ספרנו?" גם המנהל מר הירש והמורים והפקידים היו כבר שם. כולם פניהם מלאות דאגה וחרדה. הקור עדיין חזק מאד, אבל השמש יצאה כבר, והאודים העשנים של בית הספר שופעים חום המפיג את חריפותו של הקור. קשה להיפרד מהמקום. התלמידים הביטו אל המורים, והמורים הביטו אל התלמידים. כולם מיותמים! מה לעשות?

המורים והפקידים הרגישו שאסור לשלוח את הילדים הביתה בלי לימוד. מי יודע אם ההפסקה מהלימודים, שתחילתה באונס, לא תיעשה הפסקה ברצון, והרבה תלמידים יאבדו לבית הספר. הדין אומר ש„אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש" (שבת קיט:), וגם

עכשו אסור לבטל תינוקות של בית רבן אפילו בעטיה של שריפת בית־המקדש־המעט שלהם. מוכרחים למצוא מקום זמני ולכנס בו את התלמידים, ואל נא יחול הפסק בהבל פיהם של תינוקות אלה!

„יש לי עצה“, אמר אחד הפקידים. „בית המדרש הגדול, שב־28 רחוב נורטה רוסל, שהוא רק מהלך שלושה רגעים מכאן, גמר זה עכשו את כל עבודת בדק־הבית שלו. הבית ריק בשעות אלו. הם יכניסונו למספר ימים עד שנמצא לנו דירה קבועה“. „עצה ישרה“, הסכימו האחרים. „הבה נלך!“ המנהל נתן אות וכשלוש מאות ילדים הסתדרו בשורה ארוכה, ובהנהלת המורים והפקידים הלכו ל„בית המדרש הגדול“.

בית כנסת זה היה הגדול בבתי הכנסיות בוועסט ענד. 35 אלף יהודים גרו אז בשכונה זו. רבים נספחו לו כחברים. ההכנסה עלתה בהרבה על ההוצאה. הפקידים אמרו: „זה אלי ואַנוהוּ, התנאֶה לפניו במצוות“ (שבת קלג:). ראוי המקום הקדוש שלנו, שהוזנח זה שנים, וקירותיו נושאים אבק שנים, ומראיהם עניות מנוולת, ראוי הוא שנחדשהו וניפהו, ואז ימשוך עליו את עיני כל עובר“. אמרו ועשו, ובמשך חדשים עמלו בו טייחים, נגרים, צבעים, ויחדשו את מראהו מהמסד עד הטפחות, וכולו הוד והדר. לפני בית הכנסת יש חצר. הטייחים כיסו את קירות שני הבתים מימין ומשמאל לחצר במלט לבנבן בצורת תשבץ, ולאורך המדרכה הועמדה גדר ברזל גבוהה ומסורגה, והיה כל העובר רואה חצר פנימית רחבה. מצוחצחה, נקיה, וכולה אומרת כבוד, והיא מסמלת שבפנים עוד גדול כבוד המקום הקדוש הזה. גרי השכונה התגאו בבית כנסתם שחידש את פניו ויפץ קרני יופי בכל הרחוב.

אל בית הכנסת הזה בא מחנה של תלמידים, מורים ופקידים של „עבריה“ ויבקשו רשות להיכנס וללמוד בו. ביום א' סגורים בתי החרושת, החנויות והמשרדים, ורבים מאַחרים לקום. „מנין“ של מאחרים אלה גמר זה עכשו את תפילתו. גם כמה מפקידי בית הכנסת נמצאו בו אז. פתאום ראו את המחנה הגדול של ילדים ומורים לפני בית הכנסת. הם שמעו כבר על שריפת „עבריה“, ובראותם את המחנה המתקרב הבינו ש„נשרפים“ אלה רוצים להתאכסן אצלם. המנהל ופקידי „עבריה“ נכנסו ויספרו על אסונם ויבקשו אכסון זמני בבית הכנסת, בכדי שלא לבטל תינוקות של בית רבן, ובמשך ימים אחדים יסדרו להם דירת קבע במקום אחר.

הפקידים נועצו ביניהם וישיבו דבר:

„אנחנו הוצאנו למעלה מעשרים אלף דולר על בדק הבית ועל

שיפורו. הביטו וראו מה יפה בית הכנסת עכשו. והנה ילדים דרכם להזיק. הם ילכלכו את הרצפה, ישברו את הרהיטים, ויחריבו עלינו את הבית בימים אחדים. צר לנו מאד, לא נוכל להכניסם!"

„תנו נא לנו לפחות ללמד את הילדים היום. הנה הם עומדים ורועדים בקור הנורא בחוץ ומחכים להיכנס. לא נוכל להחזירם הביתה, אחרי שטרחו ובאו".

„תן ליהודי אצבע והוא יחפוץ ביד כולה", השיבו הפקידים. „אם נכניס אתכם היום אז גם מחר ומחרתיים תבקשו לעוד יום ולעוד יום, אחר־כך תחפצו להישאר אצלנו בקביעות. הביטו אל הקירות!", אמרו בהצביעם על הקירות המטוייחים של החצר. „הילדים יחריבום. צר לנו, לא נוכל להכניסכם!" וככה עמדו שני הצדדים והתדיינו. אלה מתחננים, ואלה עומדים בסירובם, ומדי פעם הם חוזרים על: „הביטו אל הקירות!"

מעבר לרחוב, מול בית הכנסת, ב־31 רחוב נורטה רוסל, עמד בנין־לבנים גדול בן ארבע קומות. הוא היה שייך לכושים ושימש להם מועדון לאספות, פגישות וחגיגות. היו בו חדרים גדולים וקטנים, ובקומה העליונה היה אולם גדול. ביום א' בבוקר הבית ריק. השמש ראה מחנה גדול של ילדים עומדים ורועדים מקור מול בית הכנסת. סקרנותו גברה בו ויצא לראות בשלמה עומדים כל כך הרבה ילדים בחוץ ביום קר כזה. מישהו סיפר לו שילדים אלה, שבית ספרם נשרף במשך הלילה, מבקשים מקום זמני ללמוד בו.

„אני אתן להם מקום בביתנו", אמר הכושי, „כל החדרים ריקים עכשו, יבואו נא". כרגע נודע הדבר לפקידי „עבריה" ומישהו רמז לילדים להיכנס לבית שממול בית הכנסת. הילדים החלו לזרום אליו. שם היה נוח וחם. הם התפזרו בחדרים השונים וכל הכיתות למדו כסדרן באותו יום. בשכר־דירה של ששה דולרים ליום הוסכם עם השמש שישתמשו בבית ההוא עד שימצאו דירה קבועה לבית הספר. למעשה יצא שאחרי זמן מה קנתה „עבריה" בית זה ותישאר בו שנים רבות, עד שחלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית שבוועסט ענד, עבר לשכונות אחרות, ו„עבריה" נסגרה.

ביום האמור נגולה טרגדיה כפולה.

אנשי „בית המדרש הגדול" היו יהודים אדוקים. התורה, הדת, שמירת המצוות יקרו בעיניהם. הם הוציאו כסף תועפות להידור בית הכנסת. המקום הקדוש היה באמת קדוש להם, והם עשו כל מה שיכלו להגדיל את כבודו. גם כבוד התורה היה יקר להם. הם תמכו בישיבות, ברבנים, ובכל מאמצי

כוחם השתדלו לטעת את יסודות האמונה בלב הבנים והבנות. אבל זה שנים שהם שומעים שבית הספר „עבריה“ מפיץ אפיקורסות תחת מסוה השפה העברית. בהיווסדו לפני עשר שנים למדו בו בגילוי ראש, ורק אחרי מחאות מצד הרבנים הסכימו ללמד בראש מכוסה. אבל כיסוי הראש לא כיסה על המרדנות שבלב. זה היה רק תכסיס כדי לכסות על הכוונה האמיתית: לתת לילדים תחליף חילוני לתורה. אמנם הם לומדים את התורה, אבל לא כתורה קדושה, אלא כספרות חילונית. בזה הם מתגנבים אל לבות הילדים ונוטעים בהם נטעי זרים, וסופם של ילדים אלה שיהיו כיתר המשכילים, שידעו והכירו באירופה: אפיקורסים, מהרסים את כרם ה' צבאות, והולכים בדרך לא ישובו. ועכשו, כאשר פתאום נשרף בנין „עבריה“, באו לבית הכנסת בבקשה לתת להם מקום להמשיך את לימודי־ההפסד שלהם. אם יכניסום אז לא יהיה בזה משום הכנסת־אורחים, אלא להיפך: משום מתן יד לפושעים! רחמנות זו תהיה באמת אכזריות לנשמות הילדים. ומטעם זה הקשיחו את לבם וישתמשו באמתלא ולא חפצו לתת דריסת־רגל לבית ספר זה בבית הקדוש להם.

אבל היהודים התמימים האלה טעו טעות מרה.

טעותם היתה לא רק בהערכתם הבלתי נכונה של „עבריה“, שהיתה באמת כוח חיובי ובונה בתנאי החיים בימים ההם. הם טעו בהערכת ההזדמנות הנפלאה שהגורל זימן להם. מאות ילדים מצאו שבית ספרם החביב נהפך לרמץ, והם עם מוריהם נשארו מיותמים, באין גג לראשם, ואין איש מאסף אותם מתוך הקור הנורא שהרעיד את כל אברי הגוף. אם היו פותחים את בית הכנסת לילדים אלה, אפילו לאותו בוקר בלבד, היתה התמונה דלהלן נחרתת עמוק עמוק בלבם:

אסון נורא בא עליהם והם עומדים בחוץ עזובים וחסרי ישע ביום קר מאד. והנה בית כנסת אחד פתח להם את שעריו ויאספם פנימה, והם בילו בו בוקר נעים. ובית הכנסת יפה ונקי וחם ונוח בו. הוא הוא בית הכנסת שהמורים מזכירים אותו בקשר עם החגים והתפילות, ועליו שמעו סיפורים לבביים. במשך השנים, אחרי עזבם את בית הספר, היו הילדים שוכחים את מרבית תורתם. דבר אחד היה נשאר חקוק בזכרונם: הזעזוע הגדול של שריפת בית ספרם והגאולה הנעימה שגאלם תיכף ומיד בית כנסת מהודר. מקרים כאלה נחרתים בזכרון, והם חלק מן הדברים שאבות מספרים לבניהם אחריהם. רגש נעים זה הקשור עם בית הכנסת היה מלווה

את הילדים בכל ארחות חייהם. מאורע זה יכול היה להיות גורם ליחס חיובי לבית הכנסת, לערכו בחיים, לשאיפותיו ומפעליו.

אבל אנשי בית הכנסת נתנו פירוש אחר למקרה הגדול וינעלו את דלתם בפני המתדפקים עד אשר חמל עליהם שמש כושי ויאספם. תמונה אחרת נצטיירה אז במוחם של הילדים: בית כנסת אורטודוקסי הוא מקום לאנשים אטומי מוח ולב, המתאכזרים לילדים הרועדים בקור מקפיא. הם גרועים אפילו מכושי פשוט. אין להם אפילו רגש של בושה בפני בלתי יהודים. הרגשה זו נאחזה בזכרונם של מאות ילדים. מי יודע כמה דעות נפסדות וכמה התרחקויות מענינים יהודים, ובפרט מענינים דתיים אורטודוקסים, נולדו בהשפעת הרגשה־דוחה זו ברגע של נעילת שער.

נזכר אתה בסיפורים על „יוסף דילה ריינה", על „שני הבחורים אצל קברו של המלך דוד", על „אותו התלמיד שהיסס ללכת לירושלים עם האר"י הקדוש ועיכב בזה את ביאת המשיח". יש מאבד עולמו בשעה אחת, אפילו ברגע אחד, וזוהי הטרגדיה שבמעשה אנשי „בית המדרש הגדול".

אבל גם בית הספר „עבריה" איננו נקי, גם הוא גרם לטרגדיה.

„עבריה" התחילה מתוך גישה מהפכנית: ללמד עברית בגילוי ראש, דבר שאיננו בגדר של „יהרג ואַל יעבור", אבל הוא מסמל גישה שלילית למנהגים מקובלים ומקודשים במשך דורות. בשנות קיומה לא השתדלה „עבריה" להוציא מלב השכונה את ההערכה הבלתי נכונה עליה, וכפי ששמעתי, היו מורים שהקניטו בכוונה את היהודים החרדים. „צריך לעקור את הדעות הנושנות ולהכניס במקומן את הדעות החדשות המתהלכות בעולם". בוועסט ענד היו רבנים למדנים ומביני דבר. „עבריה" יכלה לקרבם אליה, אבל היא לא שעתה אליהם. ועכשו, בבוא אסון השריפה, מצאה „עבריה" שבית הכנסת החרדי היה הגיוני ועקיב. לפי הערכתו היה „נותן יד לפושעים" על ידי הכנסת תלמידי „עבריה".

בית הספר הפסיד מכל זה הרבה מאד. לא רק באפשרות להכניס עמוק עמוק בלב התלמידים רגש של כבוד והוקרה לבית כנסת, אלא גם בשטח אחר.

מספרים על רבי ישראל סלנטר, מייסד „תנועת המוסר", שבעירו היה אדם אחד שהיה מציק לו ומעליבו בכל מקרה והזדמנות. רבי סלנטר היה מתרחק ממנו. יום אחד קרב אל האיש ההוא ויתחיל לשוחח אתו. כאשר נודע לו שהוא במצב קשה, טרח כמה טרחות עד שהצליח להביא שינוי

לטובה במצבו. הקרובים לרבי ישראל ראו ותמהו; ואחד מהם שאלהו: „ילמדנו רבנו, במשך שנים נהג פלוני האיש נגדך בגסות, עזות וחוצפה. למה זה יצאת מגדרך לעשות לו טובה רבה?". רבי ישראל ענה: „ידעתי את הנהגת פלוני הבלתי צודקת נגדי, אבל לא שמתי לב לזה. בזמן האחרון התחלתי להרגיש שנאה לאיש הזה. והנה לשנוא יהודי זהו מעשה בלתי־מוסרי. לכן ביקשתי אפשרות להיטיב לו. במעשה זה השקעתי בו חלק מעצמותי, מה„אני" שלי. השקעת האני שלי בפלוני היטתה אותי משנאתי ותכניס בלבי אהבה אליו". זו יכלה להיות התוצאה אילו מצאה „עבריה" דרך של התקרבות ליהודים הדתיים שבשכונה. בפתיחת השער לתלמידי „עבריה" היה בית הכנסת מתחיל להשקיע חלק מהאני שלו בבית הספר, והשקעה זו היתה מקרבת אותו יותר ויותר. בהתקרבות זו היה משום פיקוח נפש לבית הספר. הוא קנה את הבית שממול בית הכנסת, וכל השנים נחנק מחוסר תקציב מספיק. התשלומים עבור הבנין והרבית הגדולה הכריחוהו לקמץ בשכר המורים. מעט מעט העמיד מורים פחות מוכשרים, ובית הספר התחיל להתדרדר במורד, עד שנצטמצם בכמות ובאיכות ולבסוף ירד מעל הבימה.

אותם יהודים הוציאו למעלה מעשרים אלף דולרים לבדק בית הכנסת, והם היו יכולים להוציא סכומים נוספים להחזקת „עבריה". על ידי כך יכול היה בית הספר לשמור עוד שנים רבות על רמתו. אבל הוא לא השכיל לקרב אליו לבותיהם של אלה שלימוד התורה יקר להם מכל יקר. וכאשר בא הרגע המכריע מצא בית הספר את עצמו מקופח וחסר תומכים.

זוהי הטרגדיה של „עבריה".

וככה איבדו שני מוסדות עולמות בלבות הילדים.

דרך סוגה בחוחים

[א]

עד עכשו סיפרתי על התקדמות והצלחה. אבל היו גם צללים, ודרכי אני היתה כמעט תמיד מלאה פגעים ומכשולים. במידה ידועה באו באשמתי. כפי שציינתי כבר, טירון הייתי במפעל הארגון ובהפעלתו. כמו כן לא נמצא לי אדם שיכולתי לפנות אליו לבקש עצה והדרכה. ראשון הייתי אז לארגן קהילה שלימה בעיר גדולה, מה שדר. שמשון בנדרלי עשה בניו־יורק היה מסוג אחר לגמרי, ולא הקיף את כל העיר. גישתי שלי היתה אחרת.

מטרתי היתה: „ליצור בבוסטון וואלוזין בזעיר אַנפין", כפי שהודעתי למורים עוד בראשית עבודתי. דרכי היתה רחוקה כמה וכמה תחומי־שבת ממטרתו של דר. בנדרלי.

בחוגי המחנכים שלט אז יאוש מקיף, ואני ניגשתי מתוך אֱמון ותקוה. אצל העובדים החברתיים הצטבר אוצר עשיר של ידיעה בעבודה ציבורית, ומר ואלדמן ואחרים היו נענים לי ברצון, אבל הם פעלו בשטח שונה, עם אנשים אחרים ובשיטות אחרות. כמו כן היה בהרבה מהקשיים שלי משום „אַל תגידו בגת".

הרבה מהקשיים נבעו מהמצב עצמו. היה זמן, והוא נמשך שנים אחדות, שנחשבתי בעיני המורים לשונא היותר גדול של החינוך העברי. מטרתי העיקרית היתה, לפי דעתם, להוציא את כולם משדה החינוך ולהעמיד במקומם „אינגלעך" אמריקאים שכל יתרונם בזה שהורתם ולידתם בקדושה, באמריקה, והם דיברו אנגלית בלי אקצנט זר.

אדבר ביתר פירוט.

סיפרתי שבראשית בואי לבוסטון ביוני 1917, לערוך מסקר על שדה החינוך, הביטו עלי המורים והרבה בעלי בתים בחשד: מה ענין הסתדרות הצדקה לחינוך העברי? מעולם לא נקפה הסתדרות הצדקה באצבע לטובת החינוך, ורבים מראשי־המדברים שלה התבטאו תכופות שהחינוך העברי בצורתו הקיימת אין לו זכות קיום באמריקה, ושמשהו צריך להיעשות בכדי לבטלו ולהחזירו לרוסיה ולפולניה, שמשם הוּבא. החשד גבר כאשר אמרתי שהסתדרות הצדקה נכונה לתת סכומים הגונים. זה מוכיח בוודאות שהיא רוצה להשתמש בכוח הכסף בכדי לקנות לה דעה מכריעה שתאפשר לה לבטל את בתי הספר הקיימים. חשד זה פג מעט כאשר מר נתן פיננסקי, נשיא בית הכנסת „עדת ישורון", שהיה ראש המדברים בשם יהודי רוסיה, ובבית כנסתו התקיים בית ספר עברי הגון, תמך בדברי, ויאמר שהסתדרות הצדקה חושבת ברצינות לבוא לעזרת החינוך, מבלי להתערב בענינים הפנימיים. החשד גבר שוב, כאשר ירחי הסתיו וחצי החורף של 18־1917 עברו, ולמרות התקוות הרבות שתלו בתקציב מורחב שנתאשר כבר, לא נתקבלה אף פרוטה מאת הסתדרות הצדקה. רק שכרי ושכר המזכירה שלי שולמו.

שינוי גדול לטובה בא ב־6 בפברואר 1918, כאשר נתקבלו המחאות בעד החדשים יאנואר ופברואר, ביחד עם הבטחה שבשעור כזה תשלחנה המחאות מדי חודש בחדשו. זה הצדיק למפרע את תכניתי ואת הבטחותי.

המורים קיבלו הוספה של 25%, שהיתה בעיניהם כ„מציאה מן השמים". לבדם לא יכלו התתי"ם בשום פנים לתת הוספה כזו למורים. רבים היו בטוחים שיש לי איזו „קמיע" וכוח סודי „להוציא כסף מן הסלע". אדם כזה רצוי בחינוך, שכולו עניות וגרעונות שנה שנה. כוח־קסם זה הועמד בנסיון לאחר זמן קצר. יוקר החיים התחיל להאמיר ב־1918, והוא הלך ועלה גם ב־1919. ההוספה של 25% בשכר המורים נבלעת בעליית מחיר צרכי החיים. המורים פנו לתתי"ם בדרישה להעלות את שכרם. התתי"ם פנו אלי. אני פניתי להסתדרות הצדקה ושם אמרו לי שהיא נאבקת ביוקר המאמיר. ההוצאות עלו, וההכנסות לא עלו, וכולנו נהיה מאושרים אם לא יצטרכו לקצץ את התקציב עוד לפני כלות השנה. הוספה — היא ב„בל יראֶה ובל ימצא". הודעתי לתתי"ם והם הודיעו למורים. המורים פנו אלי ואני בארתי שאין להשיג יותר ממה שאנו מקבלים עכשו. הם לא האמינו לי. היתכן? הלא למר הורוויץ יש כוח קסם להשיג אלפים ואפילו רבבות דולרים אם אך הוא חפץ להשיג. הלא רק אשתקד הראה לנו את כוחו. כוחו זה בטח לא פג עתה. הוא איננו משיג יותר מפני שהוא איננו רוצה להשיג. עולמם של המורים היה כל כך רחוק מעולם פעולותיה והישגיה של הסתדרות הצדקה עד שכל באורי היו בשפה שלא שמעו ולא הבינו, והם נשארו בהכרתם שכן יש ויש בכוחי להשיג סכומים נוספים לתתי"ם אלא שאיננני רוצה. המורים סובלים מחסור ואני איננני שם לב לזה, שכרי הלא גדול משכרם ואיננני יודע בצערם של תלמידי חכמים. הפעם הביטו עלי כעל גוזל לחמם מפיהם ומפי בני משפחתם.

כהוכחה נוספת שאני מתנכל למורים הוותיקים שבבוסטון ראו המורים בעובדה שאני עזרתי למורים ותיקים מן החוץ לבוא ולהסתדר בבוסטון. אחד אמר לי מפורש: „עד בואך היינו שלושה מורים שהיו בעלי דעה מכריעה בהוראה. זה אומר שחלקו של כל אחד מאתנו היה שליש. אבל עם כל מורה חדש שאתה מביא הולך ופוחת חלקו של כל אחד מהשלושה, ואנו מתנגדים לזה! המתימטיקה היתה נכונה אבל המסקנה לא נתקבלה על דעתי כלל, ואני אמרתי שלא רק אלה שהבאתי הם ברכה לחינוך אלא שצריך להביא עוד אנשים כמותם, לעומת מספר המורים הצעירים ההולך ומתרבה. טובת החינוך דורשת זה במפגיע. המורים תרגמו את כל זה לשאיפה מצדי לתתור תחת עמדתם של המורים הוותיקים הנמצאים כבר בעיר. המורים מן החוץ היו מר שלמה צוקרוב, תלמודי מובהק ומורה מעולה; יצחק

שפירא, אברהם גולד, ל. בארדין ושמואל פיטליק. כולם אנשים שקראו ושנו ורכשו להם נסיון עשיר בהוראה עברית. פטירתו בלא עת של דר. א. גולדברג, צאתם של מורים אחדים מבוסטון, ופתיחתם של בתי ספר חדשים, הזקיקו הגדלת מספר המורים. עם כל השתדלותי יצא שמספר הבאים מילא רק מספר הנעדרים והיוצאים, ואחרי שנתיים עמד המספר על 24—25 ב־1919 כמו שהיה ב־1917. רק מספר המורים־העוזרים שולש: מ־11 ל־30. המורים הוותיקים החדשים היו בעלי ידיעה רחבה, נסיון רב ומצליח, ובעלי עמדה מופרה בשדה ההוראה. על כל אלה אמרתי תמיד: „כל מן דין סמוכו לנא!" (כתובות יז.). אלה יעזרו באמת לקידום החינוך בעיר.

עוד עובדה שהעמיקה את החשד בכוונתי הסופית היתה בטיפול הרב שניתן לעבודת „בית המדרש למורים", ובפרט אחרי הספחו של מר רוזן כמורה לפדגוגיה. מר רוזן עמד כבר בבחינה הסופית בהארווארד לקבלת הדוקטורט בחינוך, והוא הכיר את בית הספר העברי מקרוב. בזמן ההוא לא היו אנשים מסוג זה אפילו „אחד בעיר", ומן ההגיון שצריך לנצל עד כמה שאפשר את נוכחותו אתנו לשם הוראת המורים הצעירים והדרכתם. עם סיפוחו של מר רוזן הוספנו ישיבה שלישית בשבוע ב„בית המדרש למורים". שלושים המורים־העוזרים נכללו בתכנית המורחבה. מר רוזן סידר להם הרצאות בכל שבוע, ביקורים קבועים בכיתותיהם, פגישות ביחידות ובצוותא, שעורים לנסיון. וראה זה פלא: הצעירים הכניסו את צוארם בעול הנוסף, וימשכו! ככלות הכל האין זה מוכיח ש„במשרד המרכזי יגעים להכין את הצעירים להוראה קבועה בכדי להוציא אחר כך את המורים הוותיקים, שכולם ילידי אירופה?"

והחשד עלה למעלה כאשר הודעתי מדי פעם שבית המדרש למורים הקיים הוא כעין הקדמה להכנת מורים ראויים לשמם, ושבדעתי להשתדל ולהפוך בית מדרש למורים זה למוסד שבו ילמדו בכל יום במשך ארבע שנים רצופות. אפילו עיוור יכול לראות למה אני שואף! כפי שמסרו לי מצא לו הקיטרוג נגדי הד תכוף ב„אגודת המורים" ונשמע לא אחת גם מחוץ לכתלי אספות האגודה. מצב רוחות זה הלך ונמשך.

לפני בואי בהצעה מפורטה באספת בתי התתי"ם המאוחדים צריך הייתי לדעת אם אוכל למצוא אדם בעל שעור־קומה בכלל, ופדגוגית בפרט, שיהיה ראוי לעמוד בראש המוסד כמנהל. לשם זה פניתי בזמן ההוא, כפי

שסיפרתי במאמרי ב„ספר טורוב" *) למר ח. א. פרידלנד, מנהל „בית הספר הלאומי לבנות" בניו־יורק, שבדרגת הצלחתו הרב־גונית היה משכמו ומעלה גבוה מכל בתי הספר העבריים המודרניים שהיו אז בניו־יורק. שאלתי את מר פרידלנד אם יסכים לקבל הנהלת בית המדרש למורים שיאורגן על פי המסגרת האמורה למעלה. מהצד החמרי נמצא מר פרידלנד עם בית ספרו במצב קשה. בתור צעד ראשון, חפץ מר פרידלנד לבקר את בוסטון באופן פרטי. בשובו מ„תור בארץ" סיפר לי שמצא מצב קשה ומסובך. המורים מתנגדים לי ולתכניתי במרירות עצומה. הוא לא אמר לי מפורש שמטעם זה לא חפץ לעזוב „מי־מנוחות" ולבוא ולשבת אל עקרבים, כביכול, אבל אמר שהחליט להישאר במקומו. הוא יעץ לי לפנות אל דר. ניסן טורוב, שבא לאמריקה לפני שנה, בערך. גם אחרי שדר. טורוב הוזמן על פי הצעתי, ואחרי שבא לבוסטון בספטמבר, 1921, לא בא שום מורה לברך אותו בשלום במשך שלושה חדשים רצופים **). הופעתו היתה ההוכחה הכי ברורה שהחלטתי לדחות במשך הזמן את המורים שבאו מעבר לים ולהעמיד במקומם „אינגלעך", ודר. טורוב, ש„נתן יד לפושעים", נוסף גם הוא לשונאיהם של המורים, ומדוע יבואו לברך אותו?

היתה עוד פעולה שמפני נסיוני הבלתי מספיק גרמה להתמרמרות רבה נגדי בחוגי המורים. עוד בראשית יצירתו של ארגון התתי"ם המאוחדים, ב„ירחי הדבש", הצעתי שבסוף כל חודש ישלח כל בית ספר למשרד דין וחשבון תמציתי על ההרשמה, העזיבה, ועל ההישגים בלימודים של כל כיתה. דבר כזה הוא אלף־בית אצל המתוקנים שבהם. על יסוד עובדות יסודיות כאלו יכול המשרד המרכזי למסור לארגון, וגם לכל בית ספר במיוחד, תמונה מהמתהווה בשדה החינוך. יכולים לעמוד על מקומות תורפה הטעונים שימת לב מיוחדה, על ההישגים וההצלחה. בתי ספר בודדים יכולים להעזר מידיעות כאלו. יש להשוות מוסד עם מוסד וכיתה לכיתה. גם המורים יכולים להפיק הרבה מידיעות אלו, הנמסרות בעילום השם, בכדי שלא לבייש את הנמושות.

למורים היה הדבר חדש בהחלט. מעולם לא מסר שום בית ספר דין וחשבון על הישגיו. מדי פעם היו מספרים על התקדמות בלימודים, אבל

---

*) א. ל. הורוויץ, „לתולדות בית המדרש למורים דבוסטון", ספר טורוב, בוסטון, תרצ"ח, עמ. 106.

**) הנ"ל, עמ. 106.

זה היה רק לשם פרסום, וכמעט תמיד היה בו מן ההגזמה. היו מורים שמעולם לא ראו מורה אחר בלמדו את כיתתו. כולם היו עסוקים באותו הזמן, ולא היה שום טעם לשחרר מורה לזמן ידוע כדי שיראה את חברו בשעת הוראתו. אמנם היו המורים דנים ומספרים זה לזה על מהלך עבודתם, אבל זה היה רק באקראי ובמקוטעין ולא כדי למסור בקביעות ובאופן שיטתי דין וחשבון בכתב על העובדות היסודיות תוך ציון הצלחים והאורות. הדרישה החדשה הלא היא ממש „גזירה"! הם לא נתנסו בכך. הם גם חשבו, ובמידה ידועה בצדק, שהם מוסרים שוט ביד איש זר, שבו יוכל בכל עת לצאת נגדם, ומי זה יתן חרב בידי אחר להרגו! כזאת וכזאת ראו המורים בדרישה החדשה.

לו הייתי יותר מנוסה, ומעמיק לרדת לסוף דעתם של המורים, ורואה דרך עיניהם הם, אז הייתי ניגש אל כל הפעולה באופן אחר. למשל, הייתי מסדר אספות כלליות עם המורים לשם דיון באפשרויות להגדלת ההתקדמות בלימודים. הייתי ממנה ועדות לחקור דרכים שעל פיהן נוכל לגלות את המקורות לעיכובים ביעילות העבודה. המורים קראו ושנו, וביניהם היו גם בעלי השכלה כללית רחבה. אין ספק שמעט מעט היו הם בעצמם עומדים על הצורך לאסוף עובדות, ומתוך עובדות אלו לדלות דרכי שיפור והתקדמות. אם הצעה כזאת היתה באה מהמורים עצמם אז היה כל הענין מקבל צורה אחרת, והמשרד המרכזי היה רק ממלא את רצונם של המורים, שבאמת לא פקפק איש בכוונותיהם הטובות ובשאיפתם להרביץ תורה בקנה מידה רחב. זה היה דורש יותר זמן אבל דרך זו היתה ארוכה וקצרה.

כאמור, לא חכמתי למדי לעשות ככה. אני חשבתי שהמורים ישמחו על שיתוף פעולה שבה גלומה הרבה טובה, ובאספת הצירים העליתי את ההצעה לדיון. לצירים נראה דבר זה פשוט ומובן, ויסכימו. אני הכינותי שאלון חדשי לכל כיתה בכל בית ספר ואחלקהו בין המנהלים. כאמור, התחיל הדבר עוד ב„ירחי הדבש" והמורים נענו לדרישה. אם מישהו התרשל ולא מילא את השאלון, אז דרשתי עד שקבלתיו. כל זה נראה לי כדבר המובן מאליו. למורים זה נראה כביטול זמן. סדר זה התקיים כמה שנים, והוא הוסיף על החשד שכוונתי היא לאסוף חומר נגד המורים.

היה עוד מקור הרה־מכשולים: העמדת מורים.

שכר המורים היה כל כך ירוד עד שכולם חיו חיי לחץ ודחקות. אפילו הבדל של דולר אחד לשבוע היה חשוב מאד. בכל שנה, לפני התחלת

הלימודים היו רוב המורים נכונים להחליף את מקומם בטוב ממנו. היו גם משרות שהתפנו ורוב המורים היו קנדידטים לטובות יותר. לפני בואי היה בכל זה ענין של גישה והשפעה אישית, „משיכת שרוולים" והשתדלות. גם „אגודת המורים" היתה עוסקת בהעמדת מורים במידה ידועה, אבל היו מורים שלא השגיחו באגודה והסתדרו בעצמם, מחוץ למרותה של האגודה. אחרי בואי החלו בתי הספר לפנות אלי בדרישה שאציע מועמדים. לרוב, הצעתי רק מועמד אחד, שלפי ראות עיני התאים ביותר למשרה ההיא. אבל, אם המשרה נחשבה בין הטובות אז באו אלי מורים אחרים בטענה: „מדוע לא הצעת אותי?!" לפעמים הייתי מנמק לוועד בית הספר את עדיפותו של המועמד שלי. תמיד הייתי מתנה שהכרחי שמה שאני אומר ישאר בינינו דבר סודי, אבל לא עברה שעה ודברי פורסמו על ידי אותם האנשים ביחד עם „פירושים" והוספות. והנה אותם המאוכזבים שבאו אלי בטענות, ציטטו מה ששמעו מחברי הוועד, או מחבר ששמע מחבר, שהוא שמע מחבר. לרוב היה זה מסולף ומוגזם, בכל אופן היה הטוען אומר: „אתה ייחסת לפלוני מעלות אלו ואלו. בראשונה אין לו מעלות אלו. להיפך יש לו חסרונות כנגדן. ושנית, מדבריך יוצא שרק פלוני המועמד יש לו מעלות טובות אלו, ולי אין, אבל הא מניין לך?" היו גם כאלה שהשתדלו להיות מועמדים ליותר ממשרה אחת, מתוך תקוה שלבסוף יוכלו לבחור בטובה יותר. ואז אם הצעתי מישהו אחר לאחת מהמשרות האלו, בא המורה בצעקה שהוא הפך בחררה זו, הוא היה מועמד, ואני גזלתי את לחמו מפיו.

לפעמים באו אלי מבית ספר מסוים ויאמרו שמישהו הציע להם מועמד פלוני, מה דעתי עליו? זה היה עוד יותר קשה. יותר קל אם באים ואומרים סתם: יש לנו משרה פנויה, את מי תציע לנו? אני נמצאתי בין הפטיש והסדן, במקרה שהמועמד הנזכר לא התאים למשרה. אם אשתוק אז אעבור על „לפני עיוור לא תתן מכשול", ואוי לי אם אדבר ואשתדל להציע מועמד יותר מתאים. במקרה כזה בא אלי המועמד בצעקה שהמשרה היתה שלו, כמונחת בקופסה, אלא שאני באתי ואגזול את לחמו מפיו, ועוד יותר, אני הוצאתי שם רע עליו ואנה הוא בא, איך יוכל להסתדר מעכשו והלאה?!

יזכור נא הקורא שהמדובר בלחמם ובפרנסתם של אנשים, שבאופן היותר טוב באו ברגזה ובדאגה.

אני יכולתי להשתחרר מכל הענין המסובך והמלא התחתים זה על ידי הפנייתה של הצעת מורים לאיזו אינסטנציה אחרת, אבל אני ייחסתי

חשיבות יסודית להעמדת מורים. ידעתי גם ידעתי שכמו שהמים אינם מתרוממים מעל למקורם, ככה אין בית ספר יכול להתרומם מעל ליכולת מוריו. בזמן קצר יכול מורה בלתי מתאים להרוס „עבודת נמלים" של כיתה או אפילו של בית ספר, פרי עמל שנים. חשבתי את ענין הצעת מורים לחובה קדושה, שאסור לי להשתחרר ממנה, ואם זה נקנה ביסורים אז צריכים יסורים אלה להיות חביבין עלי, אחרת אין לי מקום כמנהל ארגון בתי ספר.

שנים עברו עד שנמצאה דרך של שיתוף פעולה עם „אגודת המורים" בענין העמדת מורים. אבל בשנים הראשונות היתה מלאה קוצים, וכל מורה מאוכזב בהשגת משרה שניתנה לרעהו, מצא הוכחה נוספת שאני משחק במורים, ושאני רחוק מצדק ויושר.

התמרמרות המורים התבטאה לא רק במחאות ובדברי קיטרוג נגדי אלא גם בפעולות, ובעיקר במניעה מפעולות. דבר אחד היה אופייני:

עוד בחורף הראשון לקיום ארגון התתי"ם נתמנה בנובמבר 4, 1917, ועד מורכב ממורים ובעלי בתים כדי להציע תכנית לימודים כללית לכל בתי הספר הקשורים עם הארגון. ב־23 בדצמבר 1917, הקריא מר קדיש וואלדמן, מנהל בית הספר „התחיה", בשם „ועד התכנית" ראשי פרקים מהצעת־תכנית לימודים לשש שנים. הקוים הכלליים נתקבלו באספה ההיא והוועד נתבקש להמשיך במה שהוחל ביתר פרוט. מספר חברים נוספו לוועד זה. חדשים עברו והוועד לא הגיע לידי מסירת דין וחשבון אפילו על חלק מעבודתו. ערב אחד באו אלי שני מנהלים בשם „אגודת המורים" ויאמרו: „בעיבוד תכנית לכל התתי"ם יש לא רק ערך פנימי גדול אלא זהו גם ענין של כבוד. „אגודת המורים" מאמינה שהיא זכאית לכבוד זה, ולכן היא רוצה להכין תכנית לימודים ולהציע אותה בשמה". אני עניתי שמצדי לא איכפת לי איזו אינסטנציה תעבד את התכנית, ובלבד שהדבר יעשה, ובלי דיחוי. אין לי שום התנגדות להצעה ש„אגודת המורים" תציע את התכנית. המנהלים יצאו. „אגודת המורים" לא עשתה כלום בענין זה. זה היה נגדי sit-down strike.

[ב]

עד עכשו סיפרתי על צרות הפרט — צרותי אני, עכשו אספר על צרות הכלל — הקשיים בין בעלי הבתים והמורים.

סיפרתי כבר (עמ. 50) איך שבראשית בואי לבוסטון, כאשר ניגשתי

לארגן את בתי התי"ת המאוחדים, צץ בלבי הרעיון על האפשרות של קירוב שני עולמות רחוקים: המורים ובעלי הבתים, על ידי זה שכל בית ספר ישלח ציר אחד מהוועד המפקח, שכולו בעלי בתים, וציר שני מבין המורים. אגב עבודה משותפת יעמדו בעלי הבתים על השקפת עולמם של המורים, והמורים יתחילו להבין יותר את בעלי הבתים, שאינם רק "בּוּרים המבקשים כבוד בזול", אלא שגם לבם כואב את כאב החינוך באמריקה. המורים הסכימו לתכנית־ייצוג זו, אבל בעלי הבתים התנגדו בחריפות. רק אחרי שהתראיתי עם רבים מבעלי ההשפעה בבתי הספר ובבתי הכנסיות, ואחרי אֲמרי שבכל אופן למען המטרה הסופית יש לעשות את הנסיון, הסכימו, וככה אורגנו התתי"ם. מורים רבים באו כנציגים מבתי הספר שלהם. גם "אגודת המורים" נכללה, ונציגיה היו מורים.

למעשה היה בנסיון הזה משום "וינהגהו בכבדות". ניכר היה שאלה הם שני עולמות נפרדים. השתעשעתי בתקוה כי זוהי שאלה של זמן. הם יתרגלו זה לזה ומעט מעט תיברא ביניהם שפה משותפת. אבל זו היתה תקות שוא. צמד זה משך את עגלת התתי"ם המאוחדים זה לכאן וזה לכאן. היו מורים שמצאו באספות התתי"ם הזדמנות "להתנקם" בבעלי הבתים, אשר אולי סבלו מהם בעבר, כמורים או כמבקשי משרה. בפרט היו מבין המורים שעמלו להוכיח לבעלי הבתים שהם "עמי־הארץ". מדי פעם בפעם היו בעלי בתים בודדים מתאוננים עלי: "הלא אמרנו שמורים ובעלי בתים ביחד הם "צמד פלאַים". השתדלתי להרגיעם שכל זה אינו אלא חבלי לידה. אבל פעם אחת הגיע הדבר לידי משבר:

באחת האספות בראשית 1920 שאל מר פיננסקי שאלה זו: מספרים לנו שרבים רבים מהתלמידים עוזבים את בית הספר אחרי זמן קצר בטרם הספיקו לקלוט משהו. מדוע זה לא נביא את העובדה הזו בחשבון, ובשנה הראשונה, ואפילו השניה ללימודים, נלמד את כל הילדים בעיקר קריאה בסידור, והכרת "סדר התפילות". והיה, אחרי עבור שנה או שנתיים הלא יעזבו כרגיל הרבה מהתלמידים, ואז תישאַר עם העוזבים לפחות ידיעת הסידור, והם יוכלו לבוא לבית כנסת להתפלל עם הציבור. אחרת, לפי מה שאנו עושים עכשיו, כשאנו מתרכזים בהקניית הלשון העברית, יוצא שהעוזבים הרבים האלה נשארים קרחים מכאן ומכאן, והם אינם יכולים אפילו לקרוא תפילות רגילות בסידור.

אז קם מנהל תלמוד תורה ויענה לו שלא ממין הטענה כדברים אלה:

„תכנית לימודים בבית ספר עברי היא „אַן אַיידעלע זאַך", עניין עדין, ואנשים שבעיר מולדתם באירופה היו „באַלעגאַלעס" („בעלי־עגלות", נהגי־סוסים), ורק פה באמריקה אספו כסף ונעשו לבעלי דעה„ אל נא יתערבו „בעלי עגלות" לשעבר בעניינים שאין להם שום הבנה בהם!"

מר פיננסקי נעלב ביותר ויאמר שבשום פנים לא ישתתף יותר באספות „בתי הספר המאוחדים" אלא אם נשנה את סדר הנציגות, וניתן לבעלי הבתים להתאסף לבדם, כמו שהמורים מתאספים לבדם, ואין לשום בעל בית אף דריסת רגל באגודתם.

מה שסיפרתי היה השיא בשורה של מקרים שבהם הלך והובר שאין שני גושים אלה יכולים לעבוד בכפיפה אחת, לכל הפחות לעת עתה. זו היתה הסיבה שזה כמה חדשים ביקשנו דרכים להתארגן מחדש, ובמאי 19, 1919, מינה הנשיא מר לאוענברג „ועד לריאורגניזציה" של בתי הספר המאוחדים (עמ. 109). עוד שמונה חדשים לפני זה, בנובמבר 17, 1918, נוצר „ועד דירקטורים" בן 12 חברים שכמעט כולם היו בעלי בתים (עמ. 108). ועד זה שימש כ„ועד הפועל" של הארגון, ומפאת הרכבו היו בו פחות חיכוכים, אבל גם זה לא הספיק. באספות שונות נתנו המורים ביטוי להתמרמרותם נגדי, אבל גם כן לא באופן ישר. היה גם התנפלויות על מר רוזן שהוא מזיק יותר משהוא מועיל. בכלל נכנסה רוח תזזית באספות. התחילו לדון בעניינים לא על יסוד ערכם אלא על יסוד החשדים והחששות שהזכרתי, ושבעיני מורים רבים שימש ארגון התתי"ם אמצעי למימושם של אותם המפעלים והתכניות שהמורים התנגדו להם ביותר. הנשיא מר לאוענברג דיבר אתי הרבה פעמים על הצורך ההכרחי להתארגן מחדש.

המשבר הגיע לשיאו באספת „בתי הספר העברים המאוחדים דבוס־טון" שהתקיימה ב־14 באפריל, 1920 בבית הספר „משכן תפלה", בקרן רחוב קרופורד ועלם היל עוו., רוקסבורי, בסדר־העניינים שנשלח לפני האספה לצירים נרשמו נושאים אלה שיעמדו לדיון:

א) דין וחשבון מאת ה„ועדה לריאורגניזציה" של „בית המדרש למורים" (פרטי תכנית לריאורגניזציה צורפו הזמנה לאספה).

ב) תכנית פעולה לעונה הבאה.

ג) קבלת בתי ספר חדשים.

ד) דין וחשבון חלקי מאת ה„ועדה לריאורגניזציה" לבה"ס.

ה) דין וחשבון מאת המנהל.

פילוג הדעות גדל ביותר בדיונים על הריאורגניזציה של „בתי הספר המאוחדים" ועל ההצעה לארגן את „בית המדרש למורים" מחדש על יסוד של חמשה ימי לימוד בשבוע וקורס של ארבע שנים. בכל אלה ראו נציגי המורים חתירות תחת עמדתם. הויכוחים הגיעו לנקודת רתיחה כזו שהיושב ראש, מר לאוענברג קם ואמר: „אי אפשר יהיה לי להמשיך בנהול אספותינו. מתוך הכרה שעלינו להכניס שנויים יסודיים בארגון, אני סוגר אספה זו".

מה שהתרחש אחרי זה אספר בפרק אחר.

ה ע ר ה:

אחרי עבור רבע מאה שנה נעשה נסיון שני בבוסטון ליצור ארגון תתי"ם שבו היו מיוצגים בעלי בתים ומורים. צירוף המקרים, שעליו אספר, גרם שתלמודי התורה דבוסטון רבתי התארגנו במיוחד. בתקנון של ארגון זה נקבע שכל בית ספר יכול לשלוח בעלי בתים או מורים כנציגיו. גם „אגודת המורים" נתקבלה לארגון זה. בין הנציגים היה אחוז גדול של מורים. המורה העברי דהאידנא שונה בהרבה מאחיו שמלפני רבע מאה שנה. הוא מיטיב לדבר אנגלית, ולרוב המורים יש תארים ממכללות, ואי אפשר לומר כלל שהמורה בימינו חי בגיטו משלו ואיננו מכיר את החיים. אבל גם הפעם רקד השטן.

מאיזה טעם בלתי מובן החלו המורים לדבר ככה שבעלי הבתים החלו לדרוש „שיווי זכויות", כלומר: כשם שיש למורים ארגון שהוא לגמרי שלהם, בלא שיהיה בו בעל בית אחד, כך מן הראוי שגם בעלי הבתים יוכלו להקים ארגון שיהיה מורכב כולו מבעלי בתים. כאשר יהיה צורך לשמוע את דעת המורים באיזה ענין אז יפנו ל„אגודת המורים" (היא נעשתה „אגודת המורים והמנהלים דבוסטון וסביבותיה") בהזמנה למנות ועד שיפגש עם בעלי בתים לשם הדיון המיוחד. לבסוף הכניסו שינוי בתקנון שעל פיו רק בעלי בתים, כלומר עובדים מתנדבים, יכולים להיות נציגים בארגון „בתי הספר העברים המאוחדים".

שני נסיונות אלה, שלא עלו יפה, מוכיחים שמלכתחילה היתה טעות בידי להאמין שמורים ובעלי בתים יכולים לדור בכפיפה אחת בארגון חינוכי משותף. עם זה לא פסה האמונה מלבי שעוד יבוא יום ושני גושים אלה, שיש להם כל כך במשותף, ימצאו גם שפה ארגונית משותפת.

ואשר ל„חוחים" שעליהם נקרא פרק זה, הם לא ריפו את ידי כלל. עברו עוד שנים אחדות, ורוח אחרת היתה עם מורי בוסטון. נקודות מגע החלו להיווצר ביניגו. יחס של ידידות ואימון הדדי נברא, ובמשך שנים רבות־רבות היתה „אגודת המורים", וכן הרוב המכריע של המורים כאישים פרטים, לא מתנגדים אלא אחים לדעה ולעבודה, והרבה הרבה ממה שהספקתי בשנים הבאות היה בשל אהדתם ועזרתם הלבבית של המורים. החוחים נעשו פרחים.

„אגודת המורים העברים דבוסטון וסביבותיה"

„אגודת המורים העברים דבוסטון וסביבותיה" היתה בין אגודות המורים העברים הראשונות באמריקה. ראשית ארגונה היה ב־1912, בין מייסדיה היו: אלכסנדר גולדברג, בנימין הירש, צבי ה. זלובינס ומ. מ. תומרוב. מראשית קיומה היתה גורם חיובי בהתפתחות חינוך עברי תקין ואינטנסיבי. על פי הכלל: „נקיי הדעת שבירושלים לא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן" (סנהדרין כג.), דקדקה האגודה תמיד להכניס כחברים רק מורים ששמם הולמם. מעולם לא היתה שביתת־מורים בבוסטון. האגודה ביקשה תמיד לשמור על האינטרסים של המורה על ידי דיון ומגע ישיר עם בעלי הבתים.

עברית היתה שפת הדיבור בכל אספותיה.

השתתפותה הקבועה בהעמדת מורים עזרה במידה יסודית לקיים במשך עשרות בשנים רמה של בחירה, והתאמת המועמד למשרה, עובדות שהשפיעו במישרין על התקדמות העבודה החינוכית.

עבודת־רוח רבה נעשתה על ידי האגודה תוך קביעת הרצאות ודיונים על נושאים תרבותיים ופדגוגיים כחלק יסודי מאספותיה. היא שיתפה פעולה עם „לשכת החנוך" ועם „בית המדרש למורים" בארגון סידרות של הרצאות פדגוגיות והרצאות לציבור העברים בבוסטון.

ב־1946 התמזגה עם „מועצת המנהלים" תחת השם „אגודת המורים והמנהלים דבוסטון וסביבותיה". בשנות החמשים שיתפה פעולה עם „בתי הספר העברים המאוחדים" ועם „לשכת החנוך" בעיבוד תקנון שיש בו משום שמירה על האינטרסים של בתי הספר ושל המורה כאחד.

מאז הסיום הראשון של „בית המדרש למורים" ב־1925 מתקבלים

כחברים מסיימי בית המדרש על יסוד תעודתם מבית המדרש. וככה הלך ונוסף בכל שנה „דם חדש" לארגון זה שזכויות רבות בהישגי החינוך העברי בבוסטון תלויות בו.

הרמן לאוענברג

מר הרמן לאוענברג, נשיא „בתי הספר העברים המאוחדים דבוסטון" מראשית יצירת הארגון ב־1917, היה עורך־דין מאומרק שהגורל זימנו להיות אתנו בכפיפה אחת. הוא היה בעל צורה, כולו נימוס ודרך ארץ, ישר בתכ־לית, ולו רגש מוסרי עדין.

הוא נתן את ידו לאיחוד בתי הספר העברים בשעה שנראה כחלום רחוק. הוא שרת כנשיא המפעל קרוב לשלוש שנים וינהלו בתבונה, בחריצות ובהתרחקות אף מקורטוב של כבוד והכרה. בינה יתירה היתה דרושה בימים ההם לעמוד בראש ארגון מורכב מחומר אנושי שחלקיו רחוקים זה מזה, שלא פעם היה קרוב להתפוצצות. תבונתו הרבה עמדה לו לנהוג את ספינתו מבלי להיתקל בשרטונים. וכאשר הגיעה השעה להכניס שינויים בצורת הארגון, דבר רגיל בגופים ציבוריים, היו „בתי הספר המאוחדים" מפעל כביר, שהרחיב את היקפו בזמן קצר ויהי לכוח מכריע ופורה שלא פסק מלפעול עד היום.

למר לאוענברג ראויים ההכרה והכבוד שהוא היה הנשיא הראשון של ארגון „בתי הספר העברים המאוחדים דבוסטון", שבצורה שונה קצת עודנו קיים ופועל תחת השם „לשכת החנוך".

אפיו הטהור של מר לאוענברג, אישיותו האצילה ועבודתנו המשותפת קרוב לשלוש שנים, השאירו בי זכרון חי שלא ניתן לטשטוש אפילו אחרי עבור תקופה של למעלה משלושים וחמש שנה, ותמיד אזכרנו בברכה.

הסתדרות בתי הספר ליום הראשון

כמסופר כבר (עמ. 65) הצעתי ב־1917 שיתקיימו שני ארגונים: אחד לתלמודי התורה ואחד לבתי הספר ליום א'. תהום הפרידה בהשקפות־עולם, בגישה היסודית ובסוג האנשים המעוניינים בכל גוש, עד שמן הנמנע היה ששני אלה יתחילו כארגון אחד. הוצע גם כן שוועד־זמני, מורכב מנציגי

שני הצדדים, ישמש גשר־ביניים בעניינים משותפים לשניהם. ארגון התתי"ם היה יצירה של „יש מאין", אבל לבתי הספר ליום א' היה כבר כעין ארגון. רבי ה. ה. רובנוביץ מ„משכן תפלה", בית כנסת קונסרבטיבי, רבי הרי ליווי מ„טמפל איזראעל" ורבי מ. מ. אַייכלר מ„טמפל אוהבי שלום", שני האחרונים ריפורמים, החזיקו בתי ספר ליום א'. ב־1911 ארגנו שלושה רבנים אלה בעזרת מספר בעלי בתים, חברה בשם: "Society for the Extension of Jewish Education" לשם קידום עבודת בתי הספר ליום א'. במשך 1911—1917 שימש רבי רובנוביץ נשיא, ומר הרברט עהרמן מזכיר. בשם החברה הזו ארגנו רבי ליווי ורבי רובנוביץ „בית חינוך מורים לבתי ספר ליום א'" בסתיו של 1914 (עמ. 71). בשנת 1913 שונה שם החברה ל־"Jewish Education Society". ב־1917 מצאתי שהחברה נחלשה בהרבה. העבודה נעשתה בעיקרה על ידי חברי שני ה־י.מ.ה.א., שקיימו אצלם בתי ספר ליום א', אחד ברוקסבורי, ובו כ־500 ילדים, ושני בוועסט ענד ובו כ־200 ילדים.

אחרי שהסתדרות הצדקה קיבלה את ההצעה בדבר מתן תמיכה לבתי הספר השונים, חידשה ה־Jewish Education Society את פעולותיה ותהי נציגת שבעת בתי הספר ליום א' שהיו בעיר (פרט לשלושה בתי ספר מסוג זה שהיו בשלושת בתי הכנסיות הנזכרים). עד אז היו רק מורים מתנדבים בשבעת בתי ספר אלה. הצעתי היתה שיתחילו לשלם למורים ואז יוכלו לבוא בדרישות שעל ידן תעלה רמת העבודה.

עם התחלת מתן התמיכה לבתי הספר בראשית 1918, החליטה ה־Jewish Education Society להתחיל לשלם למורים, אף על פי שארגון העבודה בהשגחה מרכזית לא יצא אל הפועל עד הסתיו הבא. השכר היה שני דולרים בעד כל יום א'. החברה שינתה את שמה ל־„ביורא אף דזואיש רליג'יוס סקולס". בספטמבר 1918 נבחר רבי היימן סולומון, חניך בית המדרש לרבנים קונסרבטיבים שבניו־יורק, למנהל כללי. רבי סולומן ניגש לעבודתו במסירות ומתוך הבנה מקיפה. הוא השקיע הרבה עמל בפיתוחו של „בית חינוך מורים לבתי ספר ליום א" עד שהיו בו למעלה ממאה תלמידים. בין התלמידים (בעיקר תלמידות) היו רבים שכבר הורו בבתי ספר ליום א', והם ביקרו לשם „השלמה". צעירים וצעירות נמשכו לישיבות בית הספר. מדי פעם הזמין רבי סלומון מרצים אורחים מן החוץ. אחד מאלה היה פרופ. מאקס מרגלית, מדרופסי קוליג', שהיה בין מחברי תרגום התנ"ך לאנגלית בהוצאת „דזואיש פובליקיישון סוסייעטי", שבפילדלפיה. רבי סלומון

הרחיב את כל שדה פעולתו. בסאוטה ענד, שנחשבה לשכונה הכי עניה בבוסטון, ובעטיה של עניותה רבו בה ילדים עזובים ומקרי פשע, שכר בית ב־14 רחוב קומפטון, ויעשהו מועדון לילדי השכונה. הוא העמיד מורה של בית ספר כללי, מרת עדיטה ריקליס, כמנהלת המועדון והרבה קלובים של ילדים אורגנו בבית זה. ארגון קלובים לילדים נעשה לאחת הפעולות החשובות של ה„ביורא אף דזואיש רליג׳יוס סקולס״. היו עוד פעולות נוספות.

במסקרי הצעתי תמיכה בת 10,000 דולר לבתי ספר ליום א׳ ו־20,000 דולר לתתי״ם. הדיספרופורציה בגודל התמיכה באה על יסוד הכרה שבעיני רוב רובם של מנהיגי הסתדרות הצדקה היו בתי הספר ליום א׳ עיקר: „הם היו המוסדות שנתנו חינוך דתי, הנחוץ לילדים, בשעה שה„היברו סקולס״ היו בעיקר מוסדות ללימוד שפה זרה״. לו הייתי מציע תמיכה בפרופורציה יותר צודקת: על יסוד ימי הלימוד והיקף העבודה, ואומר שמסך הכל של 30,000 דולר ינתן 25,000 דולר לתתי״ם ו־5,000 דולר לבתי ספר ליום א׳, אז הייתי מקפח את כל העניין, ואפשר מאד שמנהיגי הסתדרות הצדקה היו אומרים שגם אני שייך לאותם ה„חשוכים״, וכתוצאה מזה היו מטילים את המסקר אל הסל *).

„התיאבון בא עם האכילה״. הסתדרות הצדקה החלה לתת בכל שנה יותר ויותר לתתי״ם. באותו הזמן נתנה יותר גם לבתי הספר ליום הראשון. לשנת 1920—1921 נתנה לתתי״ם 28,170.59 דולר (במקום 20,000 דולר ב־1918), ו־16,607.59 דולר לבתי ספר ליום א׳ (במקום 10,000 דולר שהבטיחה ל־1918). עבודת הארגון של רבי סלומון היתה טיפוסית לתכנית של „פעולות חוץ״: מגע עם מקסימום של ילדים, אף על פי שהמגע עם הילד היחיד היה מוגבל, ולפרקים בלתי קרובים. עבודות אלו דורשות סכומים מרובים בכל מקום ובכל זמן, וכזה קרה לתכניתו של רבי סלומון.

לארגון המרכזי של בתי הספר ליום א׳ לא היו אותם הקשיים שהיו לארגון התתי״ם. בתי הספר ליום א׳ התפרנסו מאה אחוזים מתמיכת הסתדרות

*) כאן תשובה לפרופסור צבי שארפשטיין שבספרו החשוב „תולדות החנוך בישראל בדורות האחרונים״ חלק ב, עמוד 219 הוא אומר: „בחלוקה זו — עשרים אלף דולר תמיכה נגד הוצאות של 32 אלף, ועשרת אלפים כנגד 3 אלפים — מכירים את טיב העומדים בראש הסתדרויות האלה, שכמה מהם הם מן הריפורמיים והעשירים, והחנוך הריפורמי הוא היקר בעיניהם״.

לא „העומדים בראש ההסתדרויות״ הקציבו פרופורציה זו אלא אני, שלקחתי בחשבון ההערכה של „זה לעומת זה״, שהיתה שפוצה בחוגים רבים בארץ. והיו גם חוגים שמחוץ לריפורמים שסברו, וסוברים גם היום, שבתי הספר העבריים הם בעיקר מוסדות שפתיים. לפנינו דוגמא של „שמא גרים״, השם מחייב (ברכות ז׳).

הצדקה, ולוועד המרכזי היתה שליטה שלימה על בתי הספר המתכלכלים על ידו. בגבולות התקציב היה לו חופש פעולה בכל המובנים. הוא גם נהנה מהאהדה הכללית של הטמפלים הריפורמיים ובית הכנסת הקונסרבטיבי ורוב הדירקטורים של הסתדרות הצדקה.

אני מציין את האמור מפני שפה היתה אפשרות של התפתחות „ויתרוצצו" בין שני הארגונים המרכזיים על יסוד התחרות תקציבית. מי ומה חשוב יותר? אפשר מאד שבמשך השנים היתה התחרות כזאת נבראת. כפי שציינתי למעלה, מונח בעצם התכנית של פעולות חוץ הכרח להוציא כספים מרובים, ובמצב הנתון היתה הסתדרות הצדקה המקור היחידי להמצאת הכספים. השאלה של עדיפות בין התת"ם לבתי הספר ליום א' היתה צפה ועולה בחריפות, אבל לא הגיע לזה מטעם מקרי:

בראשית 1920 חלה רבי סלומון מחלה ממושכה. אני נתבקשתי לקבל באופן זמני את הנהלת משרדו. ששה חדשים עברו והוא לא שב, ואז הודיע שהחליט לשוב למקצוע הרבנות. זה קרה ממש באותו הזמן שארגון התת"ם הגיע עד משבר, והיה הכרח להכניס שינויים יסודיים בארגונו. השאלה נתעוררה: מדוע לא יהיה משרד מרכזי אחד לכל סוגי בתי הספר שבעיר? הלא זה יגרום לחסכונות חשובים בהוצאות האדמיניסטרציה, וגם יביא לשיתוף פעולה בין הצדדים השונים. מובן, שהדבר ידרוש מיזוגם של שני הארגונים. למעשה יצא שוועד בתי הספר ליום א' הסכים למיזוג זה. גם מצד התת"ם ראו תועלת רבה בשיתוף הכוחות ובמיזוג שני הגושים.

בעיקר באה הדרישה מטעם הסתדרות הצדקה. המנהל של הסתדרות הצדקה שמילא את מקומו של מוריס ד. ואלדמן ב־1919, מ. ב. הקסטר, הכיר את עבודתנו מקרוב. הוא אמר: בראשונה היה הסכם ליצור שני משרדי חינוך עצמאיים מפני התהום של אי־הבנה ששלטה בין מצדדי שני גושי החינוך. עכשיו הוכח שיש ויש אפשרות של שיתוף הכוחות. למעשה הלא שיתוף זה הוא כבר עובדה. אין פרץ ואין צווחה, ואין „בן חורג" בין שני הגושים בהנהלה. המיזוג יחשוך סכומים הגונים וגם יחזק את כל הנהלת החינוך על ידי צירוף כוחות ההנהלה ושיתוף נציגים וועדים.

ראוי לציין: בשני הגושים לא עוררה הצעת המיזוג שום שאלה של פרינציפים. הוברר שכל גוש ממלא צורך ידוע בקהילה. שום זעזוע פנימי לא היה מתעורר מחמת שינויים בצמרת ההנהלה. עם זה נכונו לנו חבלי לידה.

ארגון „לשכת החינוך"

I

מר לאונברג חשב שהארגון המחודש של „בתי הספר העברים המאוחדים" וה„ביורא אף דזואיש רליג'יוס סקולס" צריך להיות תחת הנהלה חדשה. מאז לא השתתף יותר בעבודתנו.

העבודה כשהיא לעצמה התנהלה יום־יום בלי הפסק. גם בתתי"ם וגם בבתי הספר ליום א' לא התרשמו מהשינויים העומדים להתרחש בצמרת המשרד המרכזי. „הסתדרות הצדקה" המשיכה לשלוח המחאות מדי חודש לפי התקציב. משרדי היה סמוך למשרדו של דר. הקסטר. הוא התעניין בשינויים המתהווים ותמיד היה נכון לעזור בעצה ובעידוד.

נדברתי עם נציגים של התתי"ם ושל בתי הכנסיות ששלחו צירים לארגון התתי"ם. אלה שהיו קשורים עם בתי הספר ליום א' המשיכו את המגע עם המשרד המרכזי. התחלנו להיפגש בקבוצות קטנות לשם שיחות מוקדמות, ועל פי הסכם כללי הוחלט שהארגון המאוחד של שני הגושים, המתקיים זה למעלה מחצי שנה „די פאַקטו" יעשה „די יורי". החלטנו גם כן להציע שהארגון המאוחד יקרא: „לשכת החנוך" — Bureau of Jewish Education". בקשר עם בחירת השם יש למסור פרטים אלה:

מאז סוף 1910 התקיים בניו־יורק תחת הנהלת דר. שמשון בנדרלי ארגון בשם „לשכת החנוך" — „ביורא אף דזואיש עדיוקיישון". במשך עשר השנים שעברו פעלה לשכה זו הרבה מאוד. דר. בנדרלי שאף לעשותה מוסד מרכזי לכל ארצות הברית. מטעמים שונים לא יצא חלק זה ממחשבתו אל הפועל, ו„לשכת החנוך" נשארה בעיקרה ארגון ניו־יורקי. לי נראה היה ששם קצר כמו „לשכת החנוך", שעיקר מטרתו כלול בשמו, ינתן לארגון החינוכי המרכזי בכל עיר ועיר. באופן זה תיווצר במשך השנים שלשלת של לשכות חנוך באמריקה, ודמיון־השם יעזור ביצירת שפת־מעשים משותפת בין הלשכות, ומכאן לא רחוקה הדרך לארגון ארצי למען החינוך היהודי.

דר. בנדרלי התנגד בעוז לבחירה זו. הוא אמר שהלשכה הניו־יורקית צריכה להישאר היחידה בארץ בשם זה. אני לא הסכמתי לדעתו. נדברתי עם כמה מכרים שדעתם היתה חשובה בעיני. רובם ככולם יעצוני לעמוד על דעתי. החלטתי להציע את השם „לשכת החנוך". חברי הוועד החדש הסכימו לקבלו, וביוני, 1920 החלטנו, כוועד זמני, להמשיך את העבודה בשם הזה. ועד מיוחד נבחר, עם לואיס גולדברג כיושב ראש, לעבד תקנון. הרבה עבודה עמדה לפנינו.

II

שינוי־דפוס הארגון והרעיון לאחד את שני המרכזים החינוכיים לא נתקל בשום קושי מצד בעלי הבתים. הם ידעו שהסתדרות הצדקה רוצה לתמוך בחינוך העברי ובבתי הספר הזקוקים לעזרה כספית. הם גם ראו שמאז שנוצר ארגון בתי הספר העבריים המאוחדים באה לידי ביטוי השאיפה להעמיק ולשפר ככל האפשר את החינוך העברי. הם גם הבינו שבתי הספר ליום הראשון יכולים להתקיים כעולם מיוחד מבלי להצר לתתי"ם. המנהיגים של התתי"ם, ובאי־הכח של עשרת בתי הכנסיות החשובים שהשתייכו לבתי הספר העברים המאוחדים, ביחד עם הרבנים שלהם, היו נכונים לקראת המיזוג האמור.

עיקר הקושי היה אצל המורים, ולא כל המורים. המורים־העוזרים לא התערבו בכל הענין. כמו כן לא כל המורים הוותיקים. אבל ראשי־המדברים של „אגודת המורים" היו בהחלט נגד שינויים בהרכב הנציגות מכפי שהיתה נהוגה ב„בתי הספר העברים המאוחדים". הם חששו באמת ובתמים לגורלם. הם חשבו שכל התכנית היא חתירה תחת עמדתו של המורה הוותיק. הם שמעו שב„לשכת החנוך" שבניו־יורק נתקבלה כבר שיטה: להחזיק את המורים הנמצאים כבר, אבל כל ההתפתחות וכל שימת הלב, וכל ההזדמנויות לקבל משרות יותר טובות, כל אלה הם רק לצעירים האמריקאים. כלומר נישואל שיטתי של המורה המשכיל האירופאי. הם חשבו שגם בבוסטון מתפתחת תכנית כזו, והם התנגדו לזה בעוז. ערב אחד שוחחתי עם נשיא „אגודת המורים". השיחה ארכה עד שתים אחר חצות הלילה. זה היה באמצע הקיץ של 1920. איש שיחי אמר וחזר ואמר ש„לשכת החנוך", שאנו אומרים ליצור משני הארגונים תהיה האסון היותר גדול למורה העברי בפרט ול„אגודת המורים" בכלל.

ידעתי שבעלי הבתים אינם מיחסים חשיבות להסכמת המורים, אבל

המורים הם האנשים הפנימיים, אתם אנו צריכים לעבוד, וברצונם הם יכולים לשים אבני נגף בדרכנו. אצטט מקרה אחד לדוגמה:

מראשית 1919 התחיל מר ב. רוזן לעבוד בתור מרצה לפדגוגיה ב„בית המדרש למורים" ובתור מורה־מבקר של „בתי הספר המאוחדים", עם 30 מורים־עוזרים. תכניתו כללה: ביקורים בכיתות המורים האלה ופגישות שבהן דן עם כל מורה במיוחד על עבודתו בשעור, על אורותיו וצלליו. ביקורים אלה היו חשובים מאוד. בתתי"ם לא היתה כמעט שום הדרכה למורים־העוזרים. האדם היחיד שיכול לתת להם הדרכה בהוראה, המנהל, היה עסוק כמורה כמעט כל שעות הלימוד בכיתות. זה נעשה לשם חסכון. מעט הזמן החפשי מהוראה שנותר למנהל, „בין גברא לגברא", השקיע בעבודה אדמיניס־טרטיבית. לפיכך מלבד ביקורים חטופים לשם הודעה לתלמידים, לא היה המנהל רואה את המורים־העוזרים בעבודתם, והם היו עזובים לנפשם. אלה שנחנו בכשרון מיוחד להוראה — הצליחו. האחרים, „חטבו עצים". ביקוריו של מר רוזן מילאו חלל גדול. כמורה־מבקר בעל נסיון השתדל להעמיד כל מורה על חולשותיו היסודיות, ולהתוות דרכי תיקון, במקום שאפשר לתקן. הוא הצביע גם על פרטי ההוראה המצליחים, שהוא דבר מעודד לכל מורה טירון. המורים־העוזרים נקשרו אליו והם באו ברצון לישיבה נוספת (שלי־שית) בשבוע ל„בית המדרש למורים", לשעור בפדגוגיה. הם גם נפגשו אתו תכופות, ביחידות ובצוותא.

יום אחד בא אלי אחד המנהלים החשובים ויאמר: „יודעים אנו שהעבודה בבתי הספר שלנו איננה בתכלית השלימות. יש ויש בה פגימות שרבות מהן ניתנות לתיקון. ביקוריו של אדם בעל נסיון בהוראה הם המפתח לתיקונים. אנו נקבל ברצון ביקורים שלך. בכל עת ובכל שעה דלתות בתי הספר פתוחות לפניך, אבל אין אנו רוצים בביקורים של מישהו מהסגנים שבמשרדך. פשוט, לא נכניסנו!"

זאת היתה דוגמה להתנגדות פנימית של המורים. הם יכלו לאחוז בעוד צעדים שהיו עושים לאַל כל מה שהיינו מחליטים בצמרת הארגון המרכזי.

ברור היה שלא על פי פקודות מגבוה תוכל עבודת חינוך פוריה להיעשות. ובאותו הזמן היה מחוור ששינוי יסודי בארגון המרכזי ובנציגות הוא צו השעה.

בעלי הבתים של בתי הכנסיות, פרט לאנשים בודדים, לא הכירו את המורים העברים. בעיניהם היו כפקידים בחנות או בבית חרושת. הפקיד עושה מה שמצווים לו, אחרת הוא יוצא ואַחר ממלא את מקומו! הם לא ידעו

שמחסור חמור במורים ותיקים תקף את כל הארץ, ומי יודע כמה שנים תעבורנה עד שמחסור זה יתמלא. אבל אפילו בעלי הבתים הפעילים, שראו את מוריהם יום יום לא הכירום מאותם הצדדים שאני הכרתי אותם. עמדתי על העובדה שלפנינו מצב־נפש מיוחד: חשדות, אי־אֵמון בנעשה לנגד עיניהם, וגם פחד שאפשר מאוד שבאחד הימים נספיק לחנך, בצורה שטחית אמנם, כמה מורים־עוזרים ואז נוציא את המורים הוותיקים ובמקומם נעמיד את הצעירים, שיכלו להיות תלמידיהם עוד שנים רבות! אין אדם נתפס על צערו, ואין אדם נתפס על חששותיו לעמדתו ולפרנסתו. לפעמים אין האדם בעצמו מנתח את רגשותיו למדי. „ליבא לפומא לא גלי" (קה"ר יב), והוא עצמו איננו עומד על הגורמים להנהגתו. מצב פסיכולוגי היה כאן. המורים המתנגדים ראו את הכל דרך משקפיים מגוונים ושום באורים ופירושים לא נתקבלו. במשך שבועות של פגישות ושיחות הצלחתי „לרכך" אחדים, אבל ראשי המדברים לא שעו לשום הוכחות.

מאז נוצר ארגון „בתי הספר העברים המאוחדים דבוסטון" מתאספים היינו כמעט בכל שבועיים. עם השינוי היסודי העומד לבוא, שעל פיו ייצגו רק בעלי בתים את בתי הספר, היה צורך בתקופת־מעבר ארוכה. מטעם זה הוחלט שהריאורגניזציה הרשמית תידחה למספר חדשים. בינתיים נמשיך את העבודה עם הוועדים הקיימים, שעבדו כ„וועד־פועל" של שני הארגונים. בארתי זאת לדר. הקסטר, והוא הסכים להמשיך בתמיכת הסתדרות הצדקה בלי שינוי. את פרטי הריאורגניזציה השאיר בידינו. וככה יצא שאף על פי שנציגים מבתי הכנסיות, מבתי הספר העברים, ומהארגון של בתי הספר ליום א' באו לידי הסכם ביוני, 1920 לעבוד ביחד, לא התקיימה האספה הרשמית הראשונה של הארגון המחודש עד לאחר ששה חדשים, שאז קבענו לארגון את השם „לשכת החנוך".

III

בינתיים קיבל מר רוזן את הזמנתו של דר. הקסטר, שהכיר אותו וכיבד אותו על כשרונותיו, לעבוד בעד הסתדרות הצדקה. דר. הקסטר קבע לו עבודת חקירה מיוחדה. תוצאות החקירה היו חשובות ביותר לשעתן. הן הוכיחו שחקירות מאותו הסוג יש להן חשיבות גדולה, ושצריך לערוך אותן מתקופה לתקופה בכל קהילה באמריקה. עבודה זו זכאית שתיקבע לזכרון.

התפקיד שמר רוזן קיבל עליו היה לחקור תנודת האוכלוסיה היהודית

משכונה לשכונה בבוסטון, ולהצביע על השכונה אשר במשך עשר השנים הבאות יתמידו לזרום אליה משכונות אחרות ומהגרים חדשים יעדיפו להתיישב בה. מסקנות החקירה תראֶינה להסתדרות הצדקה שני דברים:

א) לא להשקיע כספים בבניינים בשכונות המתרוקנות מיהודיהן.

ב) לבחור מקום להקמת בניין שישמש באופן מקסימלי כמרכז קהילתי, בשכונה שבה תגדל האוכלוסיה היהודית.

חקירה מדעית בשטח זה עולה לאין ערוך על השערות והערכות שטחיות שעל פיהן רגילים בקהילות רבות להשקיע אוצרות כסף בהקמת בניינים ציבוריים, ולפרקים קרובים יוצא שאחרי זמן קצר ביותר מתחילים יהודי השכונה לצאת ממנה! וככה מתבזבזים רבבות, ולפעמים מאות אלפי דולרים, רק מפני שלכתחילה לא השתדלו היוזמים לבסס את החלטתם על חקירה ראויה לשמה.

חקירת תנודות האוכלוסיה חשובה מאוד, בפרט בקשר עם התפשטות היישוב. הנחת צינורות מים, גאז, חשמל, יצירת קוי תחבורה לנוסעים, והחלטות על הקמת תחנות הם צעדי הכנה לקראת התפשטות היישוב, וצריך לדעת מראש שלמקומות אלה ינהרו אנשים. קל וחומר יותר לחפור תעלות בשטח ריק ולהניח בהן צינורות מים, גאז וחוטי חשמל וטלפון, מאשר להרוס רחובות מרוצפים ולעבוד תחת בניינים לשם הנחת צינורות אלה. רוזן השתמש בדרכי החקירה המקובלים, אבל הוא הוסיף דרכי חקירה משלו, מאחר שבעיקר חפץ לדעת על דבר היהודים, שהם רק חלק מהאוכלוסיה הכללית.

הוא הגיע לידי מסקנה שבמשך עשר השנים הבאות תהיה תנודה בלתי פוסקת של יהודים מהשכונות וועסט ענד, סאוטה בוסטון, איסט בוסטון, טשארלסטאון וסאוטה ענד אל דורטשסטר בכלל ולמטפן בפרט, ובעיקר לאותו העיגול שמרכזו הוא בהצטלבות רחוב מורטון ושדרת בליו היל, בעיגול של פרסה מסביב לנקודה זו תהיה ההצטופפות הכי גדולה של יהודים, ובעיגול הזה רצוי להקים את הבנין הקהילתי הנזכר.

מסקנות רוזן היו דברי נבואה! החקירה נעשתה בשנת 1920. אז נמצאו ב„עיגול" 8,826 יהודים. הוא אמר שב־1930 ימצאו בו 18,216 יהודים, ובהיקף קצת יותר גדול, למעלה מ־24,000. למעשה הלכה השכונה וגדלה, ועד היום (1953) יש בה האוכלוסיה היהודית הכי גדולה בבוסטון רבתי.

החקירה נדפסה בראשית 1921 בהוצאת „פדרייטד דזואיש טשאריטיס", בשם: The Trend of Jewish Population in Boston. A study to Determine the Location of a Jewish Communal Building, by Ben Rosen.

אחרי עבור זמן קצר הוזמן מר רוזן לעמוד בראש החינוך היהודי בפילדלפיה.

IV

בחצי האחרון של 1920 נעשו הכנות לקראת הריאורגניזציה. בארגון „בתי הספר העברים המאוחדים", כפי שנדפס בראש המכתבים של אותו הזמן, היו:

20 בתי ספר עברים.
1 „בית מדרש למורים" (עברים).
10 בתי כנסיות (מהחשובים שבעיר).

בארגון המחודש נמנו (כפי שנדפס בראש מכתב מיום 12 אפריל 1921):

18 בתי ספר עברים.
1 „בית מדרש למורים" (עברים).
1 „בית חינוך למורים" (בבתי ספר ליום א').
13 בתי ספר ליום א'.
10 בתי כנסיות (אלה שהשתייכו ל„בתי הספר העברים המאוחדים").
5 אגודות חינוכיות (שהשתייכו לבתי הספר ליום א').

פירוש הדבר כי שני הגושים הביאו אתם לארגון החדש את כל הרכוש הארגוני שהיה להם עד אז. בעיני הסתדרות הצדקה היה זה ענין פנימי. התקציב הותנה בעיקר על הסכום הכללי שהסתדרות הצדקה אספה במגבית השנתית שלה, ובזה לא חל שום שינוי. ב־1920 היה תקציבם 44,778 דולר. זה היה בערך 10% מההכנסה הכללית של הסתדרות הצדקה. סכום קרוב לזה ניתן בכל אחת מארבע השנים הבאות. רק ב־1925—1926 חלה עליה ניכרת: לחינוך ניתן: 54,392 דולר.

ב־12 בינואר, 1921, התקיימה האספה הראשונה של „המיזוג". גם עכשיו נשלחו שני צירים מכל בית ספר עברי, שניהם בעלי בתים. כמו כן באו שני צירים מכל אחד מעשרת בתי הכנסיות. מבתי הספר ליום הראשון באו הפקידים של הארגון, וגם צירים מחמשה איגודים שהיו מעוניינים בחינוך, מהם היו משני י.מ.ה.א., שבכל אחד התנהל בית ספר ליום א'. כמו כן נבחרו צירים כלליים מהציבור. בחירה זו באה לשם העסקת אישים חשובים שיכלו לעזור במיוחד.

באספה זו הוחלט שהשם הרשמי של הארגון המאוחד יהיה „לשכת החנוך", ובאנגלית: Bureau of Jewish Education. לפקידים נבחרו: דר. לעאן ס. מדליא, נשיא; נתן פיננסקי, סגן נשיא; אברהם ס. הירשברג, גזבר; מאיר י. סויער, מזכיר. נבחר „ועד פועל" שבו נכנסו הפקידים ועוד שבעה מבין הצירים. על ה„ועד הפועל" להתאסף לפחות אחת בחודש; „ועד הצירים" יתאסף ארבע פעמים בשנה.

האספה השניה של ועד הצירים התקיימה ב־מארס 1, 1921, באולם י.מ.ה.א. ברוקסבורי. אציין מספר פרטים:

מזמן אספת הצירים הראשונה היו שלוש אספות ל„ועד הפועל" וארבע אספות לועדי־משנה. ההחלטות החשובות ביותר שהיו טעונות אישור הצירים הן:

א) התמיכה החדשית לבתי הספר הניתנת להם ישר על־ידי הסתדרות הצדקה תינתן מעכשיו בסכום כללי ל„לשכת החנוך", והיא תחלק את הסכומים המגיעים לכל בית ספר. הסתדרות הצדקה הסכימה לזה, היות שבצעד זה יש חיזוק פסיכולוגי ביחס בתי הספר ל„לשכת החנוך".

ב) לעבור על פרטי תקציבו של כל בית ספר ולבסס את התמיכה על יסוד צרכיו, ויכלתו לקיים עזרה עצמית.

ג) למנות „ועד־מפשר" לבית ספר שבו התגלע ריב פנימי.

ד) הוועד לבנינים נתבקש לעזור לבית הספר „אהבת ציון", שברוקסבורי, בעיבוד תכנית לבדק הבית.

ה) להשיג „טשארטר" מאת ממשלת העיר, בעד „לשכת החנוך".

ה ע ר ה: ה„טשארטר" ניתן ב־מארס 21, 1921, על שמות שבעה מארגנים שקיבלו יפוי כח מאת הצירים: Leon S. Medolia, Abraham S. Hirshberg, Meyer J. Sawyer, Morris Fneberg, Simon Finberg, Jacob Rosenberg, Louis Hurwich.

ו) לשלוח צירים לקבלת־הפנים הפומבית לדר. חיים וייצמן ופרופסור אלברט איינשטיין, שתערך על מגרש „משכן תפלה" ברוקסבורי ביום ג', 17 במאי, 1921.

ה ע ר ה: קבלת פנים ענקית התקיימה. 3,000 תלמידים מבתי ספר שונים היו מסודרים בשורות מותוות על ידי חבלים, שממשלת העיר הכינה. 4,000 בוגרים נכחו, ממשלת העיר עזרה בסידור פרטים ובהחזקת סדר בין 7,000 נפש. הסדר היה מופתי, ורושם התכנית היה אדיר.

ז) לסדר סיום־משותף של כל בתי הספר ליום א' ביוני 7, 1921,

בבית הכנסת „אוהבי שלום", בסאוטה ענד. תמונות „טאַבלו" חיות תסמלנה את מוסדות הקהילה החשובים.

ח) לזרז, מטעם חינוכי, את תלמידי כל בתי הספר שבעיר לתרום בסך הכל אלף דולר ל„קרן היסוד", שנוסדה בעת ההיא.

ט) לעזור ביצירת ארגון מיוחד עבור „בית המדרש למורים", ולסייע לארגון הזה בחומר וברוח.

י) לקבל את הצעת המנהל בדבר עריכת בחינה כללית למורי בתי הספר ליום הראשון, ולהתחשב עם תוצאות הבחינה בבחירת מורים לשנה הבאה.

יא) למנות ועד שיעזור בביצוע תכנית פעולות עם התלמידים במשך הקיץ.

יב) לבקש את כל הרבנים שבעיר לעשות פרסום לחינוך במשך חג הפסח הבא.

כל אלה אושרו על ידי הצירים.

מר טשארלס ווייל, יושב ראש הועד לבדיקת חשבון הכספים, מסר את חקירתו של נייטהן אהרונסון, רואה חשבון מוסמך, שעבר על כל החשבונות של 1920.

	לתתי"ם המאוחדים	לבתי הספר ליום א'
תמיכה והחזקת בתי הספר	$ 18.318.17	$ 14,856.95
הוצאות המשרד המרכזי	7,500.78	3,300.91
מזומן אצל הגזבר	297.71	103.65
פקדון בבנק שנסגר		343.14
	26,116.66	18,604.65

סך הכל לשני הארגונים בשנת 1920 : 44,721.31 $.

רבי לואיס מ. עפשטיין הציע שהורים בעלי יכולת של בתי הספר ליום א' ישלמו שכר לימוד. זה נתקבל להלכה.

ה ע ר ה : רק בבית ספר אחד, „יהודה הלוי", רוקסבורי, התחלנו לדרוש שכר לימוד. זה הכניס כחצי תקציבו של בית הספר ואחר כך כיסה כמעט את כל תקציבו. נייטהן ראַדמן היה הראשון ששילם 25 דולר בעד שלושת ילדיו בעד כל השנה, ויהי לנס ! בסוג בתי הספר האלה לא היו רגילים לדרוש מאת הילדים. הכל היה מיוסד על מתן לילדים. במובן חינוכי היתה בזה נטיעת הרגל לקחת, נטיה שאינה זקוקה כלל לעידוד. עם זה יש

הצדקה ידועה לנוהג הקודם: הם טיפלו לרוב בהורים שלא היו מעוניינים בחינוך יהודי לבנים, ועוד פחות מזה לבנות, שהיו הרוב המכריע בבתי הספר ליום א'. לו היו דורשים תשלום אז היו רבים נמנעים מלשלוח את הבנות לבית הספר. אבל, „יותר ממה שהעגל רוצה לינוק פרה רוצה להניק" (פסחים קיב.), והוועדים אמרו: מוטב שבעלי יכולת רבים ילמדו חינם ובלבד שלא ימנעו את בניהם מבית הספר. יש הגיון בגישה זו, אבל היא מגבילה את יכולת הפעולה לסכום האמצעים המתקבלים מן החוץ.

רבי עפשטיין הציע לאַחד כיתות גבוהות של בתי ספר שונים, שמספר תלמידיהן מועט. זה יחסוך כסף וגם ישחרר כוחות הוראה של מורים מעולים, שהדרישה להם עולה תמיד על ההספקה.

ה ע ר ה: הצעה הגיונית זו נשנתה רבות במשך השנים, ואף פעם לא יצאה אל הפועל. הטעם: הכיתות הגבוהות הן תפארתם וגאוותם של בתי הספר, ואין וויתור בכאלה.

ס. פינברג, יושב ראש הועד לבניינים: רוב בתי הספר סובלים מחוסר נוחיות הכרחית. הוצע שהלשכה תעורר את הקהילה ליצור קופה להקמת בניינים מתאימים לבתי ספר יהודיים.

ה ע ר ה: המציאות של השנים הקרובות עלתה על מיטב תקוותינו. התעוררות פנימית בחוגים שונים ביצעה גדולות בשיטת הקמת בניני בתי־ספר חדשים.

מר ליפשיץ, מבית הספר ליום א' בסאוטה ענד מודיע: 530 ילדים מבקרים ב־14 רחוב קמפטון, שנשכר לשלוש שנים. תנאי הבנין גרועים מכמה בחינות. הוחלט למסור את הבעיה ל„וועד הפועל".

הוחלט: לספח בתי ספר מחוץ לבוסטון, מבלי לקבל אחריות להחזקתם; לארגן „אגודות הורים"; להזמין את „אגודת המורים" לשלוח באי כוח לוועדים שבהם יש עניין גם למורים.

אספת הצירים השלישית התקיימה במאי 31, 1921 ב„ברונזוויק הול", אשר ל„עדת ישורון", רוקסבורי. הדבר החשוב ביותר על סדר היום היה: דין וחשבון על ארגון מחודש של „בית המדרש למורים", ששמו באנגלית יהיה „היברו טיטשערס קוליג'". העניין זז! להלן ארחיב את הדיבור עליו.

מה נתנה לנו הריאורגניזציה?

המורים העבריים ראו את עצמם מקופחים, אבל עם זה לא חל כל שינוי בפעולות וביחס ההדדי עם המשרד המרכזי. באספות הצירים שלטה הכרה שהם עוסקים ביישובו של עולם החינוך, והצירים היו אחוזי רצון לפעול ולעשות. היתה גם כן הרגשה שהארגון רכש לו כוחות נוספים, ושדה הפעולה הורחב עם סיפוח בתי הספר ליום הראשון. אבל ראה זה פלא: התקציב גדל, כוחות האדם ויכולת העבודה גדלו, פסקה ה„התרוצצות" בין שני גושי בתי הספר; עמקה ההכרה כי שדה החינוך מאוחד באמת, ושערים רבים היו פתוחים לפנינו, אבל עם כל זה נשתרר כעין קיפאון במהלך העבודה בהשוואה לשתי השנים הראשונות של „בתי הספר המאוחדים". בשתי השנים הראשונות נפתחו בתי ספר חדשים, ההרשמה גדלה לכל אורך החזית, ההשפעה החיובית חדרה גם לתוך חוגים שלא היו אתנו, ובתי ספר נפתחו ביזמת ארגונים אחרים, ויהיו תוספת רצויה לרכוש החינוכי של הקהילה.

ועכשיו כאילו הועמדה גדר מסביב למה שנעשה עד כה. בתי ספר חדשים לא נפתחו עוד, ההרשמה הכללית נשארה בעינה. והעובדה החשובה ביותר היתה שהסך הכל של הרשמת תלמידים בתתי"ם נשארה בעינה, שלושת אלפים בערך, במשך שנים ארוכות. ראוי לציין כי שדה הפעולה היה מוגבל לבוסטון לבדה: וועסט ענד, רוקסבורי, דורטשסטר, מטפן, איסט בוסטון וסאוטה בוסטו. לא הכנסנו אז בחשבון את כל חבל הערים שמסביבות בוסטון: ברוקליין, קיימברידז, טשעלסי, מולדן, ריביר, ווינטרופ, לין, ועוד, שנעשו אחר כך חלק אורגני מההיקף החינוכי של בוסטון. השאלה מזדקרת: מדוע פסק הגידול?

לזה יש שתי תשובות:

א) הפסק קיומה של ה„קופה להרחבה".

ב) הטיית האנרגיה הפנימית כלפי פיתוח מוסד מרכזי אחד, שחשבתיו ללב־החינוך: „בית המדרש למורים". הדברים טעונים בירור.

קסם ב„קופה להרחבה"! ייזקף נא הדבר לזכותו של מר מוריס ד. ואלדמן שיעץ להקים את הקופה בשעה שערכתי את מסקרי הראשון בקיץ 1917. הכנסתי אז בתקציב המוצע 5000 דולר בתור „קופה להרחבה". הסתדרות הצדקה יצרה אז קופה זו. זה היה כמו שמושיבים תרנגולת על ביצה. היא שמחה כל כך על ה„מציאה" שהיא מעניקה לך ביצה משלה. אתה בא לשכונה שאין בה מוסד חינוכי עברי. אתה מראה על הצורך לפתוח בית ספר עברי. זה איננו גילוי חדש לתושבי המקום. אבל אם אתה מוסיף שהנך

נכון לתרום סכום ידוע בכדי לעזור ביצירת המוסד, ושגם אחר כך תשתתף עד גבול ידוע בהוצאות החזקתו, אז מתחילים לשמוע לך בהתעניינות מחודשת. אם הענין חשוב עד כדי כך שאנשים מן החוץ מוכנים על דעת עצמם להשקיע כספים ביצירתו ובהחזקתו, שמע מינה שהוא טוב באמת! יש מקום אפילו להתלוצץ ולומר שאנשים מעוניינים כל כך להוציא ממך כספים עד שהם נכונים לצורך זה להוציא גם את כספם הם! בכל אופן לא הרי הצבעה כלפי צורך חינוכי, שהיא בגדר הטפת מוסר, כהרי אותם הדברים שבסופם אתה אומר: אנהנו נשתף פעולה אתכם, ונכסה גם חלק מההוצאות. האמת היא שסכום התמיכה כשלעצמו היה פחות חשוב מהעובדה שאנשים מן החוץ מציעים להשתתף אתך במשיכת העגלה. כזה קרה עוד פעם ועוד פעם בשתי השנים הראשונות של „בתי הספר המאוחדים". ועוד יותר מזה: אנחנו מצאנו שבכל מקום שהשקענו תמיכה חלקית נתעוררו כוחות נוספים ונעשו מאמצים מחודשים, והעובדים המקומיים הביאו דולר חדש נגד כל דולר שלנו, ולפעמים הכפילו ושילשו את ההכנסה הנוספת. תמיכתנו שימשה כעין שמרים בבצק!

הגידול שבא בהשפעת התמיכה הטיל כעין „קנאת סופרים" אפילו במקומות שהיו להם די כוחות משלהם. לפיכך נפתחו בזמן קצר בתי ספר על דעת מוסדות בלתי קשורים אתנו, והסך הכל היה אותו הפלא שבשתי שנים הוכפל מספר התתי"ם בבוסטון, וגם ההרשמה הכללית הוכפלה, והתקציב הכללי שולש! חלק גדול מכל זה יש לייחס לזכות „הקופה להרחבה".

אבל קיומה המתמיד של „הקופה להרחבה" פירושו גידול התקציב מדי שנה בשנה באותה המידה שגורעים מ„הקופה להרחבה". גידול כזה היה קיים בשתי השנים הראשונות. בשנה השלישית פסק, מפני שבינתיים שועבדו כל „הכספים החפשים" של הסתדרות הצדקה למפעלים שונים, בפרט לדיפר־טמנט ל„טיפול במשפחות", שהתרחב ביותר ול„דיפרטמנט לילדים". מאז לא היתה אפשרות להוסיף לאחד המפעלים, כמו החינוך, למשל, אלא אם כן: א) גורעים מחלקו של דיפרטמנט אחר או ב) מגדילים את סך הכל של הכנסת הסתדרות הצדקה, ויוצרים שוב „כספים חפשים".

למעשה יצא שכל דיפרטמנט גדל וחרג ממסגרותיו שנה שנה. ואשר להגדלת ההכנסה הכללית, בעטים של גורמים שונים הגיעה הסתדרות הצדקה למישור של ארבע מאות אלף דולר הכנסה במשך כמה שנים, למרות העליה המתמידה ברמת הכלכלה בשנות העשרים למאה זו. בשנים הללו הלך היוקר והאמיר, ובכדי לקיים את הקיים הוכרחה הסתדרות הצדקה לעשות מה שכל

אדם עושה במצוקה כספית: היא לוותה מבנקים בריבית; היא גם לוותה מאנשים פרטיים. היא גם ביקשה תרומות על חשבון המגבית של השנה הבאה. בכל אלה היתה רק הצלה זמנית, אבל באמת יש באמצעים אלה רק כדי להחליש את ההסתדרות. הוצאות סרק, כגון תשלום ריבית בעד הלוואות, יוצרות מצב רוח של צמצום ופחד מפני המחר.

במצב רוח האמור לא היתה אפשרות להגדלת התקציב בכל שנה על ידי קיום „קופה להרחבה", שפירושה הגדלה שנתית של התקציב. במצב הנזכר אין מקום לתביעות, להוכחות, להטפת מוסר ולרכישת לבבות. אחרי שגמרת את כל טענותיך בישיבת „ועד התקציב" משיבים לך: „מסכימים אנו לכל אשר אמרת. עבודתך חשובה מאד, ובלב ובנפש היינו מגדילים את תקציבך, אבל מה לעשות אם אין כסף? פשוט, אין!", ואם אין אתה מאמין אז מראים לך שחור על גבי לבן שבאמת אין, ואז מסתתמות כל טענותיך.

כזה היה המצב החל מהשנה השלישית לעבודתנו, ואחרי ש„קופת ההרחבה" הושקעה בפעולות שונות, לא היתה אפשרות לחדשה.

יש להוסיף שקיימת „נקודת שובע" אפילו ל„קופת הרחבה". מגיעים לגבול שממנו והלאה אין להרחיב יותר. אבל אין ספק שעם כל הגידול של שתי השנים הראשונות נשארו עוד תחומים שיכולנו להקים בהם בתי ספר נוספים, וגם להרחיב ולהעמיק את עבודת המוסדות הקיימים. כל החי עלי אדמות מתאמץ עד קצה גבול יכולתו להמשיך את קיומו; וזה אמת גם לגבי מוסדות ציבוריים. אם אך בא המוסד לעולם, והוא חי ופועל, אז מפכה בו שאיפה להמשיך את קיומו. כל מוסד חדש מביא לידי הבעה כוחות חדשים: מהשכונה שבה הוא נמצא, מבין המייסדים, וגם מתוך חוגים שבהם נודעת חיבה למגמתו ולעבודתו. ומטעם זה יש לומר שכמעט כל בית אולפנא, שה„קופה להרחבה" יכלה להיות הגורם ליצירתו, היה הולך ומתקיים כמה וכמה שנים, והסך הכל של החינוך העברי בעיר היה מתעשר וגדל בזה.

אפשר לומר שהפסקת ה„קופה להרחבה" גרמה „בכיה לדורות" בבוסטון. כאמור, זה נגרם שלא באשמת ארגון החינוך או הסתדרות הצדקה. זה נגרם, לפי הפתגם הקולע שכל דור ודור השתמש בו: „בעונותינו הרבים", בזה שבקהילת בוסטון חסרו כוחות והשפעות שיכלו להבהיר לחברי הקהילה את החשיבות היסודית שבגידול בלתי פוסק של הפעולות הקהילתיות השונות, ולהביא לידי מתן פרנסה מספיקה שנה שנה להסתדרות הצדקה ולמשפחת דיפרטמנטיה, שהלכו ורחבו. אבל זה לא נעשה, ובהביטנו לאחור יש לומר מתוך אנחה: חבל על דאבדין!

הגורם השני להפסקת ההרחבה היה: הטיית האנרגיה הפנימית כלפי פיתוח בית המדרש למורים. עוד אוסיף בסמוך לדון בענין זה. פה אציין רק בקיצור: עמדתי על כך שבתנאים הנתונים באמריקה בכלל ובבוסטון בפרט אין תקוה לחינוך העברי אם לא נקיים בתי מדרש למורים שיקומו מתוך גידולי המקום. נמשיך נא להשתמש במידה מקסימלית בכל כוחות ההוראה הטובים הבאים אלינו מעבר לים. אבל אחרי כל זה עוד ישאר חלל עצום שצריך למלאו בחניכים אשר עלינו לגדל במוסדות שיווצרו כאן. בבוסטון, למשל, היו 25 מורים וותיקים ו־30 מורים־עוזרים. כמה מן התקוה יש לשלשלת בתי הספר אם רוב התלמידים הם בידי מורים שהם בעצמם צריכים להיות תלמידים במשך כמה שנים? לכן החלטתי, יהי מה, צריך לרכז את כל הכוחות ולפתח מוסד גבוה שיהיה ראוי לשמו. ביצירת מוסד זה היו חבלי לידה הרבה יותר מתשעה חדשים, והם נמשכו כמה וכמה שנים גם אחרי שהוולד בא לעולם. התפתחותו דרשה אמצעים מוגדלים שנה שנה. הדרך האחת היתה לצבוט מעט פה ומעט שם מן הקיים. כמו כן היה הכרחי לרכז במוסד הזה אמצעים שיכלו לשמש אמצעי הרחבה. מה עדיף? אחריות זו הטלתי על עצמי. עד כמה שאפשר עושה הייתי על דעת פקידי הלשכה. אבל היו דברים שעשיתי על דעת עצמי ועל אחריותי, מתוך הכרה ברורה, שמה שאני עושה הוא לטובת החינוך. כאמור, עוד אָדוּן בזה.

בית המדרש למורים

א. עזרה עצמית

מראשית בואי לבוסטון ב־1917 היתה אמונתי חזקה שקהילה גדולה זו איננה תלויה ב„יבוא" מערים אחרות למילוי צרכיה הרוחניים. על יסוד אמונה זו הצעתי את ארגון „בתי הספר העברים המאוחדים" וגם ארגון בתי הספר ליום א'. האמנתי גם כן שתהיה פעולה אחידה בין בעלי הבתים והמורים, והם בחכמתם ידעו איך לטפל בענייניהם הם. מתוך נקודת־מבט זו ניגשתי לפתרון שאלת חסרון מורים.

הזכרתי כבר שבעטיה של הפסקת ההגירה מאירופה הלך ופחת מספר המורים העברים. המצב הגיע לידי כך שבבוסטון היו 30% „מורים־עוזרים". הם היו רק מסיימי תלמוד תורה, והיו זקוקים ללימוד נוסף של שנים עד שיוכשרו להוראה עברית. אבל לא היתה שום ברירה, אלא אם כן יסגרו כשליש מכל הכיתות. על יסוד זה אמרתי: אם אין עזרה מן החוץ — יש ביכולתה של בוסטון לסדר עזרה עצמית: יכולים להושיב את המורים הצעירים האלה, ועוד צעירים וצעירות שכמותם, עוד הפעם על ספסל התלמידים! יש כוחות הוראה בבוסטון לצעירים האלה, ובמשך הזמן גם הם וגם הצעירים האחרים ימלאו ביתר הצלחה את החלל שנוצר בחסרונם של מורים ותיקים. הצעתי לייסד קורסים קבועים, בשם „בית מדרש למורים", פעמיים בשבוע, לכל המורים־העוזרים. המנהלים והמורים תמכו בהצעה והצירים אשרו אותה, וב־21 באפריל, 1918 נפתחו הקורסים האלה עם 21 תלמידים (המספר עלה אחר כך ל־48). העבודה התנהלה בהצלחה, והסימן לזה היה בעליה המתמדת במספר התלמידים, וגם ברצונם של התלמידים להגדיל את עול הלימודים. בראשית 1919 נוספה ישיבה שלישית, מוקדשה ללימודי הפדגוגיה, עם ב. רוזן כמורה.

לא עבר הרבה זמן ואני נוכחתי שעם כל הצלחתו אין במפעל הזה אפילו כדי למלא את המינימום הדרוש להעלאת רמת ההוראה של המורים

הצעירים. עם פתיחת בתי ספר חדשים והכפלת ההרשמה הכללית הוכרחנו להגדיל את מספר „המורים־העוזרים" עד שב־1919 עלה מספר ה„מורים־העוזרים" על מספר המורים הוותיקים ולמעלה מחצי מספר התלמידים (54%) (עמ. 114), היו בידי „המורים־העוזרים". לא היתה תקוה, שצעירים אלה, המבקרים בתי ספר תיכוניים, ומהם כבר ביקרו מכללות, המלמדים יום יום כיתה אחת או שתים, יוכלו למלא במשך שנתים מה שחסר להם בכדי להגיע לדרגה המינימלית הדרושה למורה עברי. בינתיים הוברר שבאמריקה מתפתחת התנגדות עצומה להגירה גדולה מאירופה, ושבקרוב יתחילו לצמצם את ההגירה צמצום אחר צמצום. זה ימנע בהחלט כניסתם של מורים עברים מאירופה במספר מספיק לדרישה המוגדלת. כמו כן היה ברור שכל מה שאפשר לעשות צריך שיעשה בלי שום דיחוי, מפני שאפילו בתנאים הטובים ביותר תעבורנה שנים עד ש„הגדיים ייעשו תיישים", והתלמידים יגיעו לדרגת הוראה. בנקודות האמורות התבלט הכורח הגדול למצוא תרופה למחסור במורים עברים.

עובדה אחת נתנה עידוד רב: שכר המורים העברים החל לעלות מהר. וב־1919 הגיעה רמת שכר כמה מורים לרמת שכר המורים בבתי ספר עממיים כלליים. לנוכח עובדה זו היתה כבר אפשרות לעניין צעירים אמריקאיים בהוראה עברית כפרופסיה. אבל אז צריך שיתכוננו לה כמו שמתכוננים לפרופסיה רצינית בחיים. מה שנעשה עד כה היתה התחלה טובה ומעודדת, אבל היא זקוקה להרחבה ולהעמקה. מכאן באתי לידי החלטה נועזה:

לגיים מסיימי תלמוד תורה, שאינם מורים, ולהטיל עליהם לימוד בכל יום, חמשה ימים בשבוע, במשך ארבע שנים. ואשר להפסד־הכנסה כ„מורים־עוזרים", הצעתי שניתן תמיכה־בצורת־פרס, בת 150 $ לשנה, לכל הזקוק לכך, במשך כל ארבע שנות הלימוד אצלנו. שערתי שבמשך הזמן יהיו לנו בסך הכל 75 תלמיד, ומהם ניתן תמיכה לחמשים *). זה אומר שבשנה הראשונה נצטרך 7,000—8,000 $, ויותר מזה בשנים הבאות. דיברתי על זה ארוכות עם דר. הקסטר, מנהל הסתדרות הצדקה, שבא אחרי התפטרותו של מוריס ד. ואלדמן. דר. הקסטר התעניין בכל התכנית ויבטיח להשיג 15 פרסים בני 150 $ כל אחד לכל שנה **). אני גוללתי את כל פרשת התכנית לבעלי בתים בעלי יכולת כספית ואמצא עידוד רב: שלום קבלינסקי הבטיח

*) גם זו היתה תקוה נועזה, לפי תנאי הזמן ההוא. היו רק שלושה סיומים עד 1919. וסך הכל של כל המסיימים עלה ל־45. התקוה היתה בעבודת התת"ם. והסיכויים לסיומים ומסיימים עלו, והמספרים הנ"ל היו בגדר האפשרות.

**) „ספר טורוב", עמ. 105.

2—3 פרסים; לסר אגוז, 2—3 משלו ולפחות פרס אחד מ„הקרן המשפחתית"; נתן פיננסקי, פרס אחד משלו ולפחות עוד אחד מבית הכנסת „עדת ישורון", שהוא היה נשיאו; רבי לואיס עפשטיין הבטיח מספר פרסים מבין חברי בית כנסתו; יוסף רודניק — אחד מקרן משפחתית. בכלל לקחה ההצעה את לבות בעלי הבתים. יצא שלא היה חשש בהשגת חמשים פרסים בני 150 $ לשנה. חשבתי שגם יתר התלמידים יקבלו פרסים לכיסוי הוצאות קטנות.

דיפרטמנט מיוחד יתקיים להכנת מורים לבתי ספר ליום א'. פרסים ינתנו לתלמידים מצטיינים.

ההצעה כללה רכישת בית ובו אולם לאספות ולתפילות ב„ימים הנוראים" [1]).

שמורה אצלי העתקה מפרטי התקציב לארבע שנים, כפי שעיבדתי בסתיו, 1920. זה היה „בין גברא לגברא", בתקופה ש„בתי הספר העברים המאוחדים" חדלו לפעול כארגון, ו„לשכת החנוך" טרם נוסדה בצורה רשמית.

טבלה יא.

הצעת תקציב לבית המדרש למורים לארבע שנים

הוצאות

	דיפרטמנט עברי					דיפרטמנט אנגלי	
שנים	הפקולטה	המשרד	ספרים	החזקת הבית 2)	סך־הכל	הפקולטה	ס"ה שני הדיפרטמנטים
שנה א	$ 9,120	$ 650	$ 400	$ 2,060	$ 12,230	$ 1,960	$ 14,190
„ ב	$ 9,120	$ 650	$ 400	2,020	12,190	1,960	14,150
„ ג	$ 9,120	$ 650	$ 400	1,980	12,150	1,960	14,110
„ ד	$ 9,120	$ 650	$ 400	1,940	12,110	1,960	14,070
ס"ה	36,480	2,600	1,600	8,000	48,680	7,840	$ 56,520

תמיכות [3]) ופרסים

שנים	בדיפרטמנט למורים עברים תמיכות	פרסים	בדיפרטמנט האנגלי	ס"ה לתמיכות ופרסים
שנה א	$ 8,250	$ 1,025	$ 725	$ 10,000
„ ב	11,750	1,025	725	13,500
„ ג	15,250	1,025	725	17,000
„ ד	15,250	1,025	725	17,000
ס"ה	50,000	4,100	2,900	$ 57,500

סיכום כל ההוצאות לארבע שנים: שנה א: 24,190 $; שנה ב: 27,650 $; שנה ג: 31,110 $; שנה ד: 31,070 $. לכל ארבע השנים: 114,020 $.

1) „בתי כנסיות ארעיים" ל„ימים הנוראים", הכניסו סכום הגון.
2) הפחתת המשכנתא מביאה להפחתת הריבית.
3) ההצעה היתה לתת 150 דולר בשנה א', 200 בשנה ב', 250 בשנה ג' ושנה ד'.

הכנסות

שנים	מאת הסתדרות הצדק: התמיכות העכשויות	הוספה	מתמיכות פרטיות	מבית כנסת ב"ימים הנוראים"	מנותני פרסים	סך־הכל מכל המקורות
שנה א	$ 4,500	$ 6,690	$ 8,520	$ 3,000	$ 1,750	$ 24,190
" ב	4,500	6,650	11,750	3,000	1,750	27,650
" ג	4,500	6,610	15,250	3,000	1,750	31,110
" ד	4,500	6,570	15,250	3,000	1,750	31,070
ס"ה	18,000	26,520	50,500	12,000	7,000	$ 114,020

הצעת התקציב נועדה בעיקר להסתדרות הצדקה, וביחוד לתשומת לבו של דר. הקסטר. הרבה מאד היה תלוי בו ובהסכמתו. ברור שבזמן הראשון תהיינה ההוצאות קטנות בהרבה, מאחר שנתחיל רק בכיתה ראשונה, רק בשנה הרביעית יגיע המוסד למישור של ארבע כיתות זו למעלה מזו. זה יתן לנו אפשרות להרחיב את מקורות ההכנסות ככל שיגדל המוסד במספר תלמידיו. התקציב המוצע היה לזמן המקסימלי של כיתות.

„התמיכה" לתלמידים, המצטרפת לסכום גדול, באה למלא לתלמידים את ה„הפסד" בשל הימנעותם לקבל משרת הוראה בת"ת בכל ארבע שנות לימודם בבית המדרש למורים. זה יבטיח ביקור קבוע עד סיום חוק הלימודים במוסד. סכום התמיכה יקביל לתשלום שכר לימוד במכללה בימים ההם. שכר־לימוד זה היה ראש דאגתם של צעירים רבים. במקום להרויח את הסכום הדרוש על ידי עבודה כ„מורה עוזר", יבקר הצעיר בבית המדרש למורים.

ה„פרסים" ינתנו לתלמידים הזקוקים רק לתמיכה חלקית, וגם בעד הצטיינות בלימודים.

שכר ה„פקולטה": למנהל — 3,600 דולר. בזמן ההוא (1920) היה זה שיא מאין כמוהו בשדה החינוך העברי. לשני מורים שלימים, 20 שעות הוראה לכל אחד, 2,400 דולר למורה. מורה אחד חלקי, שש שעות בשבוע, 720 דולר. המנהל ילמד שש שעות בשבוע. זה יצטרף בסך הכל ל־52 שעות הוראה בשבוע, או בממוצע, 13 שעה בשבוע לכל אחת מארבע הכיתות.

הבית ב־14 רחוב קרופורד, רוקסבורי, עמד להימסר לנו כ„מציאה" גדולה.

החזקת כיתות „בית המדרש למורים", שנפתח באפריל 1918, ו„בית החינוך למורי בתי ספר ליום א'", עלתה ל־4,500 דולר לשנה. סכום זה

יעבור, ביחד עם התלמידים שירצו לבקר, אל המוסד החדש. היה סיכוי שהסתדרות הצדקה תוסיף בכל שנה סכום ידוע.

כל ההוצאות מכל הסוגים יעלו את תקציב בית המדרש למורים לשלושים אלף דולר לשנה, בערך.

דר. הקסטר עבר על כל פרטי התקציב. הוא חשב את כל התכנית הכספית לאפשרית. אני סמכתי עליו ביותר, מפני שהוועד המפקח של הסתדרות הצדקה גם כן סמך עליו כעל המומחה של הארגון. אהדתו לכל מפעל החינוך שלנו היתה מקור לעידוד ולאמונה שנוכל ללכת מחיל אל חיל.

נמנעתי מפרסום התקציב על כל פרטיו. בסך הכל היה בית המדרש למורים דורש סכום מקביל לכל שכר הלימוד של התתי"ם בבוסטון, שב־1919 עלה ל־32,000 דולר. זה היה מהמם את הצירים והם היו מבטלים את כל ההצעה. מעניין שדר. הקסטר, ואלה שהבטיחו פרס אחד או יותר, בני 150 דולר, ראו את כל החשבונות ויעודדוני ויבטיחו את עזרתם הממשית. לצירים, שנאבקו שבוע שבוע עם גרעונות בתחומם הם, גיליתי טפח בשעה שכיסיתי טפחיים.

למעשה יצא שלא הוצרכנו להוציא את הסכומים הגדולים לתמיכות ולפרסים. להיפך, אחרי עבור איזה זמן התחלנו לדרוש שכר לימוד מאת תלמידים בעלי יכולת תשלום.

הרעיון של תמיכה־לשם־עידוד לתלמידים לא היה חדש כלל. כמעט בכל בתי המדרש לרבנים נתנו, ונותנים גם היום, באמצע המאה העשרים, לתלמידים את כל פרנסתם בשלימות במשך כל שנות לימודם במוסד. בסוף שנות הארבעים למאה זו נפתח בית מדרש למורים קטן באחת מערי המערב באמריקה, ושם התחילו במתן תמיכה בת חמש מאות דולר לשנה לכל תלמיד (אפילו אם הוא גר בבית הוריו) ותכנית הלימודים דרשה רק שני ערבים בשבוע לסך הכל של שש שעות, ועוד איזו שעות־הכנה בבית. באותו הזמן היה קיים נסיון בעיר אחרת גדולה במתן תמיכה בת 300 דולר לתלמידים נבחרים שלמדו בבית מדרש למורים.

בהביטי לאחור אני רואה בהרכב התקציב הרבה תמימות. אבל דוקא מפני שהיינו תמימים ואופטימיסטים העזנו לגשת לביצוע דברים שאחרים, „מעשיים ופקחים", היו נרתעים מהם.

התקציב האמור מזכירני מה שמספרים על האשה רבת הזכויות, הנריאטה סולד. בשנות העשרים עמדה בראש דיפרטמנט לחינוך מטעם

ההסתדרות הציונית באמריקה. היתה אז תקופת גיאות לציונות, והציבור החל להיענות בתאוצה מעודדת. יום אחד באה אליה משלחת מטעם „אגודת המורים" שבניו־יורק בהצעה שההסתדרות הציונית תפתח בית מדרש למורים עברים. הצירים נימקו את הצעתם די יפה.

„לכמה תעלה החזקת בית מדרש למורים זה לשנה?", שאלה הגברת סולד.

„לא יותר מעשרת אלפים דולר", ענו חברי המשלחת.

„לו אמרתם: לפחות חמשים אלף לשנה", השיבה הגברת סולד, „אז הייתי ניגשת להצעתכם ברצינות. אבל היות ואתם חושבים בטרמינים של פרוטות — ,לא ילך בני עמכם'".

עם כל הקרתנות שבערים מחוץ לניו־יורק, עוד היתה לנו בבוסטון השגת מה על שעור הקומה שבהחזקת בית מדרש למורים.

ב. השגת בית לבית המדרש למורים

דבר אחד נתחוור לי בזמן ההוא: שכל הדברים האחרים, יהיו מה שיהיו, כגון פתיחת בתי ספר נוספים, הגדלת ההרשמה, הגדלת התקציב, ועוד, הם רק שניים במעלה, כל זמן שלא מצאנו דרך לפתור את שאלת הספקת מורים הגונים לכל כיתות תלמודי התורה. כל יהבנו השלכנו על ה„מורים־העוזרים", והם יכולים רק להתחיל, אבל לא להמשיך עם כיתות למעלה משנה ב'. אין יהדות אמריקה יכולה להתקיים רק על כיתות ב' של התתי"ם!

דבר שני נתחוור: בכל הצעדים לריאורגניזציה של בית המדרש למורים הקיים צריך לאחוז בבת־אחת. אין לחכות ולהתקדם עקב בצד אגודל. צריך ל„נגד את הברזל בעודנו חם", והיות שהתחלתי בענין צריך לרכז את כל הכוחות לביצועו, וכל פרט שיש לממש צריך לעשותו תיכף, ולקרב על ידי זה את הפתרון הסופי.

לפי הצעת הוועדה המיוחדת של „בתי הספר המאוחדים" (עמ. 109) צריך היה לארגן חמש ישיבות בשבוע. זה הצריך בית מיוחד. עד עכשו התאספנו בבית הספר „התחיה" בימים ו' וא', ובימים הקצרים: במוצאי שבת ויום א' אחר הצהרים. בשעות אלו הבית ריק מתלמידיו. הישיבה השלישית (הפדגוגית) עם מר רוזן, התקיימה בבנין בית הספר „משכן תפלה" בקרן רחוב קרופורד ועלם היל עוו. ברוקסבורי. שתי הדירות הללו

ניתנו לנו חינם. עכשו עלינו למצוא דירה מתאימה לצרכינו, ופה נפגשנו בקיר אטום!

מאז שפרצה מלחמת העולם בקיץ 1914 פסקה תנועת הבנין באמריקה. במשך שש השנים שעברו גדלה האוכלוסיה בכמה מיליונים נפשות. לעומת זה חלה ירידה במספר הבנינים: שריפות, הריסות, הפיכת בתי מגורים לבתי חרושת או חנויות. שאלת הדירות החריפה עד מאד. כמו כן גדל המחסור בבתים ציבוריים. הפעולות למען המלחמה רבו עד מאד והן לקחו והתאימו כל אולם וכל פינה שהיתה איזו אפשרות שהיא להפוך אותם לצרכי ציבור. בלי דירה אי אפשר לממש את תכנית בית המדרש למורים המורחב!

נועצתי עם כמה אנשים העוסקים בנכסי דלא ניידי. כולם אמרו שאין למצוא כלום בשכונות היהודיות ברוקסבורי ודורטשסטר. שבת אחת ביקרתי את מר לסר אגוז. הוא הבטיח 3—4 פרסים. הוא חשב שאפשר ונמצא בנין שנוכל להתאימו לצרכינו, ואם איננו עומד למכירה, אפשר שישכירוהו. עברנו על יד בית הכנסיה הקתולי הגדול שאצל קרן סיוויער ושדרת בליוּ היל ברוקסבורי. אצל בית הכנסיה עומד בית עץ גדול. הוא שייך לכנסיה. „אפשר שיסכימו למכרו או להשכירו לנו". זו היתה תקוה רחוקה, אבל לא ידענו פתרון אחר לשאלת הדירה.

יום אחד טלפן אלי מר יחזקאל לעוויט, שהורה ב„בית המדרש למורים" מאז שנוסד באביב, 1917, שנודע לו על בית כנסיה שהפך והיה בית כנסת, ועכשו הוחרם לבנק בעד משכנתא שלא שולמה. הבית גדול למדי והוא ריק זה מזמן. הוא ברחוב קרופורד אצל וואַרען ברוקסבורי. מר אייזאק העללער, אחד מבעלי הבתים החשובים שהיכרתי, שעסק בנכסי דלא ניידי, יודיע לי את כל הפרטים. יזכר נא לברכה המשורר יחזקאל לעוויט, שרוב שנותיו עברו עליו מתוך צער ומכאובים, על שדכנות זו!

התקשרתי עם מר העללער. הוא אמר שהבית עומד למכירה. לפני שנים היה בית כנסיה. „אגודת אחים", חברה של בעלי בתים אדוקים ושומרי שבת כהלכה, הפכוהו לבית כנסת. פעם לוקח מהם, אבל הם פדוהו. עכשו לוקח מהם שנית בשל משכנתא. הוא עומד ריק זה כשנתיים. הוא הולך ונחרב מחוסר שימוש; מתקיים בו: „ושאיה יופת שער" (ישעיהו כד, יב). נוכל להשיגהו בעד עשרת אלפים דולר, מבלי לשלם עכשו כלום. הבנק יסדר תשלומים קטנים במשך שנים. שם הבנק: Wareham Savings Bank, Wareham, Mass.

התקשרתי עם הבנק. הנשיא אמר שעליו להיות בבוסטון ויסור למשרדי. הוא הביא אתו את גזבר הבנק. הם סיפרו שהבנין ממושכן אצלם בעד 14,500 $ כמשכנתא ראשונה. זה שנתים שעבר לידם. הם אינם בבוסטון ונוח להם להיפטר מנכסים שאינם בעירם. ימכרוהו ב־10,000 $, ואנחנו נשלם 250 $ בכל חצי שנה על חשבון הקרן, והרבית בעד החוב הנשאר: 6%. הגזבר הוסיף: אם תקנו במזומנים אז נוריד את המחיר ל־8,000 $. אמרתי שאני מעוניין ושאדבר עם חברי הוועד. ביקרתי את הבנין. הוא עמד באמצע מגרש בן 16,000 רגל מרובעים. חלונות גדולים לו מארבע הרוחות. כולו אולם בגודל 30′x64′. סיפון עץ מקומר מעשה ידי אמן. מר יוסף רודניק, מומחה בבנייה, אמר שעכשו לא יכולנו לבנות סיפון כזה אפילו בחמשים אלף דולר. הבנין עמד על גבעה קטנה וכולו מלא אור ואוויר.

כפי שנודע לי אחר כך נבנה לפני מאה שנה בערך. זה היה מאותם הבניינים שנבנו לקיום של שנות מאות. הכל תוכנן לשם נוי ואורך הקיום.

לא פיללתי לזה. הלא זו היא מציאה מן השמים!

נמצאתי במצב של בחור המתאהב פתאום בבחורה. למן הרגע הזה לבו מלא חרדה שמא יגזלוה ממנו. ככה הייתי גם אני. זה שנתיים שהבית ריק. כל נער שעבר עליו חשב לו לזכות לידות אבן דרך החלונות אל האולם השמם. כל החלונות, לרבות חלונות עם זגוגיות מגוונות, שעלו בממון רב, היו שבורים, ומראה הבנין כמקום ההולך ונחרב. כנראה לא שם איש לב אליו. אבל מהרגע שנציגי הבנק יצאו הייתי מלא חרדה שמישהו יקדימני וירכוש לו מציאה נפלאה זו. „הלא יש כבר סוכן, ובטח הוא מבקש קונה. איך אפשר שלא ימצא אדם שעיניו בראשו ולא ימהר לקנות את הבית?!" ולצרכי בית המדרש התאים בית זה באופן נפלא. אצל האולם היה חדר צדדי. וממעל לו עוד שנים. עם הקמת מחיצה יהיה עוד חדר. באולם יש בימה. כל אלה יספיקו מכל המובנים למוסד שבאופן מקסימלי יהיו לו 75 תלמיד, ולא כולם בבת אחת. בקיצור, מן השמים ריחמו עלינו!

באותה שעה לא היה כמעט שום בר־סמכא לדבר אליו. „בתי הספר העברים המאוחדים" פסקו מלהתאסף. הארגון של שני הגושים, ההולך ומקבל צורה, מתאסף רק על ידי קבוצת ועדים קטנים. עדיין לא היתה אספה רשמית ל„לשכת החנוך", שעמדה להיות הארגון המחודש. ידעתי גם כן שבמובן כספי לא היה לי אל מי לפנות. צירי התת־ם היו חסרי ישע. הנה זה כשנתיים שבית הספר „עבריה" נחנק ממש ממשכנתא לא גדולה שהעמיס על עצמו אחרי אסון השריפה שאכלה את ביתו בליל דצמבר 29, 1917. כמו

כן מתפתל בית הספר „תל אביב" ברוקסבורי תחת מעמסה של משכנתא קטנה. פעמים רבות פנו שני בתי ספר אלה לאספות הצירים בבקשת עזרה. ל„בתי הספר המאוחדים" לא היו שום כספים שנועדו לקנין או לפדיון בניינים. ל„תל אביב" נתנו בכל זאת מאה או מאתים דולר בכל פעם. „עבריה" דרשה אלפים. זה היה בהחלט מחוץ ליכלתנו. „אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים" (ברכות ה:), וצירי התתי"ם היו כולם חבושים בחבלי הדלות בנוגע לבניינים. מי מהם יהין להצביע שנשקיע את עצמנו בעול חובות המגיעים לאלפי דולרים?!

לי היה ברור פחמה שהרבה מגורל התפתחותו של בית המדרש המדרש למורים תלוי בהשגת בנין מתאים, ואיפה נשיג בנין יותר מתאים, ובתנאים כל כך נוחים, כמו זה שעומד לפנינו? נמצאתי אז באותו מצב הרוח שהייתי באינדיאנפוליס אחרי פטירתו של רבי ניישטאדט, בשנת 1913. פקידי תלמוד התורה פנו אז אלי בשאלה: „מה יהיה גורל הת"ת עכשו?" תשובתי היתה: „כל זמן שיש לי דולר בכיסי יתקיים תלמוד התורה!". ככה הרגשתי גם עכשו. עלי להכניס את צואריי בעול ולקחת על עצמי אחריות שברגע זה אין מי שיקבל עליו, וסוף הכבוד לבוא! פניתי אל דר. הקסטר, שכל הזמן היה לי חבר טוב, מעודד ועוזר. סיפרתי לו את כל הענין. אמרתי שבדרך המלך: קנייה על ידי ארגון, ידרוש מי יודע כמה זמן, היות שהארגון החדש שלנו עודנו במצב של ריאורגניזציה. בדעתי לסכן סכום כסף לא גדול ביותר ולקנות את הבית על אחריותי. והיה, אחרי ש„לשכת החנוך" תגמור את כל צעדי הריאורגניזציה, אם היא תאשר קנייה זו — מה טוב, ואם לאו, אני נכון להפסיד את התשלום הראשון שאשלם בשעת הקנייה. מה שחפצתי מאת דר. הקסטר היה שיתן לי, על אחריות שכרי, איזה מאות דולרים, אחרי שאגיע לידי הסכם עם הבנק. אני הוספתי, שבכל שנה קיים בית כנסת בבית ההוא ב„ימים הנוראים". זה מכניס כאלף דולרים. אפילו אם לא ייעשה כלום בבית במשך הרבה זמן, יהיה הבית „חי נושא את עצמו". דר. הקסטר הבטיח למלא את בקשתי.

חפצתי לשמוע דעת מומחים בנוגע לטיב הבנין. במשך השנים שהשתייך לבית הכנסת „אגודת אחים", היה ידוע לדברי בתי הכנסיות ברוקסבורי. פניתי לאלה שכבר הבטיחו פרסים לבית המדרש: שלום קבלינסקי, נתן פיננסקי, לסר אגוז ויוסף רודניק. כולם הכירו יפה את שוק נכסי דלא ניידי, וכולם הכירו את הבנין. הם אמרו פה אחד שזה בנין מוצק, ושלמרות היותו מי יודע בן כמה שנים, עודנו חזק לעמוד עוד מאה שנה ויותר. נצטרך

להוציא איזה סכומים לתקן פרצות שהלו בו בשנים האחרונות, לצבע, ולהקים מחיצה מטולטלה, ואז יהיה במצב מהודר. לא היה לי צורך לשמוע עוד! טלפנתי לבנק שאני נכון לגמור אתם. עוד הפעם באו הנשיא והגזבר למשרדי ב־25 רחוב טרימונט, בבוסטון, שבקומה אחת התרכזו כל המשרדים של הסתדרות הצדקה. אמרתי לפקידי הבנק:

„אתם אמרתם שבמזומן תמכרו את הבית ב־8,000$. טוב, נאמר ששילמתי לכם סכום זה. מה תעשו בו? הלא בכדי לשלם ריבית בעד הפקדונות שמפקידים אצלכם עליכם להשקיע כספכם במשכנתאות הנושאות ריבית. זה אומר: שתיכף אחרי שתקבלו את שמונת האלפים ממני תמהרו ותשקיעום שוב במשכנתא. והנה יש לי הצעה: הארגון שאני מנהלו עומד להשקיע בבנין זה סכום הגון לתקנו, לצבעו, ולשפץ אותו. כל מה שטעון תיקון יתוקן וישופר. זה יעלה את ערך הבנין בהרבה. עכשו אני אומר לכם: שמונת אלפי הדולרים שלכם שקועים ברגע זה בבנין שיום יום הוא הולך ונחרב, והשקעתכם מסתכנת יותר ויותר. מדוע לא תתנו לנו להיכנס אל הבנין, להשקיע בו די כסף עד שיתוקן כהלכה, ואז תשאירו את שמונת האלפים בבנין כמשכנתא ראשונה. אני אשלם לכם שלוש מאות דולר במזומן עכשו, למעלה מ־8,000$ שאתם מבקשים, בתור „בָּאנוּס", כעין דמי־מפתח. את המשכנתא נקטין על ידי תשלומים של 250$ בכל חצי שנה, ו־6% ריבית בעד כל החוב שעדיין לא נפרע. בסיכום: אני אשלם 300$ במזומן בתור „בָּאנוּס". אתם תתנו לנו 8,000$ בתור משכנתא ראשונה נגד פרעונות חצי־שנתיים בני 250$, ו־6% ריבית. אנחנו נתחייב לתקן את הבית כהלכה, והיה, אם יצא שאחר כך לא נעמוד בהתחייבותנו, מה הפסדתם? אתם מקבלים 300$, עם כל התשלומים על הקרן והריבית שנשלם בינתיים, והבית, שהוא חורבה ההולכת ונחרבת יותר מיום ליום, ישוב אליכם כשהוא מתוקן, ומחירו עלה בסכום הגון".

שני הפקידים הביטו זה על זה, התלחשו מה שהתלחשו, ויאמרו לי שהם מסכימים. בקשתים לחכות מעט. עברתי אל משרדו של דר. הקסטר ואבקש ממנו המחאה בת 300$ שאני רוצה לשלם, כפי שסיפרתי לו, בכדי לקשר את הקנייה.

„טוב", אמר דר. הקסטר. „אבל דע לך שאם לבסוף לא תאושר הקנייה על ידי הארגון שלך, אז אנכה את הסכום הזה משכרך".

„ניחא", אמרתי.

הפקידים מילאו טופס של שטר התקשרות לקנייה, „אַגרימנט", על פי התנאים שלעיל, ואני נתתי להם את שלוש מאות הדולרים.

אני הודעתי לאנשים שנדברתי אתם מה שעשיתי. הם אמרו לי שאין מה לחשוש. כאשר נתארגן תאושר הקנייה, שהיא בתנאים נוחים ביותר, מאחר שהבנק היה מוכרח להפטר מהבית, ואני ניצלתי את ההזדמנות כראוי.

סיפרתי את זה אחר כך לדר. מדליא. הוא טלפן לנתן פינגסקי, והלה אמר לו שאין מה לחשוש.

דר. הקסטר הבטיח לקבל בתקציב שלנו את דמי הריבית, שהם כמו שכר־דירה, אבל לא את התשלומים על הקרן, מפני שהם כמו קניית בנין, ולזה אין להסתדרות שום תקציב. לפנינו היה עוד חצי שנה עד תור התשלום הראשון על הקרן, ובחצי שנה יכול הקדוש ברוך הוא, ברוב רחמיו, לעשות הרבה נסים.

הקנייה אושרה בלי שום קושי. הוחלט שוועד מיוחד יטפל בענייני בית המדרש למורים. דר. מדליא נבחר ליושב ראש הוועד הזה. תפקיד הוועד היה להשיג כספים לבדק הבית. אף על פי שהכל סודר כהלכה בקשר עם קניית הבית, לא מיהרנו להשקיע בו כספים לתיקונו.

לעת עתה נשאר הבית ריק. לא היה מה לדאוג. ב„ימים הנוראים" הבאים נסדר בו תפילות, וההכנסה תכסה את כל הריבית והתשלומים על הקרן.

דברים חשובים אחרים חיכו לתורם.

ג. מנהל לבית המדרש למורים

מנהל מיוחד לבית המדרש למורים היה אחד מתנאי־היסוד לחידושו של המוסד. התפתחותו וגידולו של „בית המדרש למורים" הקיים, כבית היוצר למורים הראויים לשמם, דרשו שהמנהל יהיה אדם שיצאו לו כבר מוניטין כמחנך למופת, שבתור מלומד ב„אהלי שם" וב„אהלי יפת" יהיה משכמו ומעלה גבוה מכל המורים והמחנכים הנמצאים בבוסטון; אדם שבלבו אהבה יוקדת לקידום החינוך העברי, ובתור אישיות יהיה אוהב שלום ורודף שלום. רק בכל אלה יכול מנהל מן החוץ להיכבד על פני המורים ולרכוש שיתוף־פעולה אתם. הוא צריך להיות חפשי מכל טרדה ודאגה חיצונית. עולמו צריך להיות מרוכז במוסדו. אני הייתי נכון ליצור תנאים

כאלה למנהל, ולקלוט, כ„עמוד הענן" לפנים, כל החיצים ואבני הבליסטראות שיזרקו על המוסד, ובלבד שיעשה את חלקו בשלימות בפיתוח המוסד.

אדם שכזה מאין יימצא?

עוד באביב 1920, אחרי שהוועדה המיוחדה שנתמנתה ב„בתי הספר המאוחדים" בפעב. 8 הודיעה באספת הצירים במארטש 13, 1920, שהיא תומכת בהצעתי להנהיג המשה ימי לימוד בשבוע ב„בית המדרש למורים", התחלתי לבקש מנהל. ידעתי שבמהלך החיים היהודיים באמריקה אני מבקש מה שאיננו בנמצא. במצבו הבלתי־מכובד בחיים לא יכול החינוך העברי באמריקה להעמיד אנשים מהסוג הרצוי. נוסף לזה התפתחו העניינים בחינוך העברי בניו־יורק בכיוון שבו יכלו רק ילידי אמריקה לבסס את עתידם כבעלי מקצוע בחינוך. אבל הם היו רחוקים כמה תחומי־שבת מהיות תלמידי חכמים ובני־בית במקורות העבריים. ודוקא עמדה של כבוד בשדה העברי היה תנאי ללא וויתור. בין מורי בוסטון היו אנשים שקרו ושנו ובשום פנים לא היו מכבדים מנהל בית מדרש למורים הנופל מהם בידיעות־יסוד של מקורות היהדות והספרות העברית.

אבל נמצא אדם אחד שהיפרתי יפה ובו תליתי את תקותי: זה היה ח. א. פרידלנד, מנהל „בית הספר הלאומי לבנות" בניו־יורק. בפרק „בית הספר לאומי ויוצרו" (ב„נספח" לספר זה) אני מספר על עבודתו הנפלאה של מחנך ברוך־כשרון זה, שבמשך עשר שנים, בתנאי עניות והתנגדות, הקים בית ספר שנעשה מופת ודוגמה לכל המחנכים העברים בארץ, ויהי לתל־תלפיות למאות מורים שהיו באים לבקרו, לראותו בעבודתו, וללמוד בו דרכי הוראה מצליחים. צעיר היה, אבל הוא ידע איך להצית לבבות, לעורר התלהבות לתרבותנו, וליצור התמכרות ללימודים ולפעולות. פעם אחת אמר לי שמכל עבודתו נשאר לו סך 16 $ לשבוע לפרנסתו, ושלולא שכרה של רעיתו, שגם היא לימדה בבית ספרו, ונחשבה בין המצויינות שבמורים, לא היה יכול להתקיים אפילו בצמצום. בזמן ההוא עבר תחול שחור בינו לבין חברי הוועד, שאנשים חדשים, „שלא הכירו את יוסף", נספחו אליו. אמרתי למשוך את מר פרידלנד לבוסטון ובאביב 1920 נפגשתי אתו. סיפרתי לו על כל המתהווה ואשאלהו אם יקבל את הנהלת בית המדרש למורים המחודש (ראה „לתולדות בית המדרש למורים דבוסטון", א. ל. הורוויץ, ספר טורוב, תרצ"ח, עמ. 106). אני נגעתי כבר במקרה זה במקום אחר (עמ. 132). מר פרידלנד ביקר את בוסטון באופן פרטי. הוא נפגש עם המורים, חקר את המצב, ויעמוד על התנגדותם של המורים להרחבת

„בית המדרש למורים" הקיים בצורה האמורה. ודאי חשב שעם קבלת הצעתי „יכניס את ראשו בקולר פנוי", ויאמר שהחליט להישאר לעת עתה במקומו. הוא הוסיף שדר. ניסן טורוב, שבא מארץ ישראל לאמריקה לפני שנה בערך, מצא שהקרקע שהוכן בעדו על ידי אברהם שטיבל, המצנט הנפלא שקם כגואל לספרות העברית בעצם ימי המלחמה ברוסיה, ושאומרים שבסך הכל השקיע למעלה ממיליון דולר בהוצאת מאות ספרים עברים, קרקע זה הולך ונשמט מתחת רגליו *), וקרוב להאמין שהוא יתעניין בהצעתי. על הזדמנות שכזאת לא חלמתי אפילו. מהרתי להפגש עם דר. טורוב, ואציע לו לבוא כמנהל. הוא השיב שהוא מעוניין בהצעה אלא ששכרו הוא לא פחות מחמשת אלפים דולר לשנה.

התלהבתי מפגישתי עם דר. טורוב, שהיה אישיות מקסימה יוצאת מן הכלל, וגם ידעתי מה שחולל כמחנך בארץ ישראל, ושהוא נחשב בין טובי המחנכים שקמו לנו בדור הזה. סיפרתי את כל זה לדר. הקסטר, שבלי הסכמתו ועזרתו לא היתה שום אפשרות להוציא את התכנית אל הפועל. דר. הקסטר אמר שהוא בטוח שהסתדרות הצדקה לא תסכים בשום פנים לתשלום של 5,000 $ לשנה למישהו, יהיה אשר יהיה. השכר צריך להיות למטה מחמשת אלפים, 4,500 $ לכל היותר. חזרתי לדר. טורוב בהודעה זו, ואציע 4,500 $. הוא השיב שבפחות מ־5,000 $ לא יקבל שום משרה. וככה נמצאתי בין הפטיש והסדן! אמרתי שמה שיעשה הזמן לא יעשה השכל, צריך לחכות קצת, ובינתיים אפשר שימצא פתרון.

העובדה שאדם כדר. טורוב נכון לבוא לבוסטון עודדה אותי ואדע שצריך רק להשקיע יותר עמל ולחתור לקראת השגת יותר תומכים ואמצעים ואז יקל לסדר את הכל.

בסתיו הבא הוטבו קצת התנאים בהסתדרות הצדקה. נפגשתי שוב עם דר. טורוב. הוא המשיך לעבוד באופן זמני בעד שטיבל, אבל לא היתה לו שום הצעה אחרת ממישהו. אמרתי לו שדומני שלפנינו רק שאלה של זמן. הוא אמר שבמצבו אין לו ברירה אלא לחכות.

ידעתי שדוקא מפני גדולתו כמחנך לא ימהרו להזמינו למקום אחר **). ידעתי גם כן שההבדל הנזכר בשכר המנהל יבטל באיזה אופן, ואז נוכל להביאו אלינו.

---

*) „פרקי חיי", ניסן טורוב, ספר טורוב, עמ. 41.

**) הנ"ל: „משרה במוסד חינוכי לא הוצעה לפני בניו־יורק: אין אוהבים שם אנשים מן החוץ, שיש להם קצת „עבר", גזירה שמא ירימו ראש חלילה, ויזלזלו בכבודם של גדולי המקום". עמ. 41.

זה היה היסוד שעל פיו עשיתי מה שעשיתי על דעת עצמי ואמהר לקנות את הבנין ב־14 רחוב קרופורד, רוקסבורי. הקנייה יצאה אל הפועל בדצמבר 9, 1920. אמרתי, שאם יהיה לנו בנין אז זה יחיש את הריאורגניזציה של „בית המדרש למורים". כמו כן תהיה אפשרות להתחיל לעבוד בו בלי דיחוי. כדאי לסכן 300 $ למענו!

הודעתי לדר. טורוב שכבר רכשנו לנו בנין. הוא טען תיקון אבל יתאים למטרתנו.

כמסופר, נגמרה הריאורגניזציה של בתי הספר המאוחדים ושל בתי הספר ליום א', ושניהם התאחדו „די יורי", אחרי שהיו מאוחדים למעשה זה כשנה. שם הארגון החדש היה „לשכת החנוך", "Bureau of Jewish Education". מאז אספתה הראשונה של „לשכת החנוך" בינואר 12, 1921, הוחשו הצעדים לקראת ביצוע הריאורגניזציה של „בית המדרש למורים", קניית הבית ברחוב קרופורד אושרה כביתו העתיד של בית המדרש. התנאים הכספיים בהסתדרות הצדקה הוטבו, ודר. הקסטר הודיע שלא תהיה התנגדות לתשלום 5,000 $ למנהל בית המדרש למורים. ועד מיוחד נתמנה ב„לשכת החנוך" לטפל בענייני בית המדרש.

באפריל 6, 1921 התקיימה אספה מיוחדה מטעם לשכת החינוך ובה הוחלט שאנו מתארגנים כ„בית מדרש למורים", "Hebrew Teachers College". דר. ל. ס. מדליא נבחר לנשיא *).

נתמנה ועד להיפגש עם מועמד להנהלה. באותו חודש בא דר. טורוב לבוסטון. הוועד התרשם עד מאד מאישיותו, וגם הוא התרשם יפה מהוועד **). הוא נבחר למנהל בית המדרש, החל מספטמבר הבא ***). ירחי הקיץ היו דרושים לבדק הבית והתאמתו לבית ספר.

וככה נפתרה, אחרי ירחי לידה רבים וקשים, שאלת מנהל לבית המדרש למורים.

הוועד לבדק הבית העמיד את נייטהן פריטץ, לחדש את צורת הבית מהמסד עד הטפחות. הקבלן צבע את הבנין מבית ומחוץ, תיקן כל מה שהיה

---

*) באספה ההיא נכחו: רבי שמואל י. אברמס, דר. לואיס ארקין, שמואל דיינא, רבי לואיס מ. עפשטיין, מוריס פיינברג, אברהם ש. הירשברג, א. ל. הורוויץ, דר. מוריס ב. הקסטר, רבי הרי ליווי, השופט דוד א. לוריא, נתן פיננסקי, יעקב רבינוביץ, יעקב רוזנברג, רבי הרמן ה. רובנוביץ, מאיר י. סאיצר. דר. מדליא ישב בראש.

**) „פרקי חיי", ספר טורוב, עמ. 42.

***) דחיית זמן זו, שהיתה נחוצה לבדק הבית ההרוס, לא מצאה חן כלל בעיני דר. טורוב (הנ"ל עמ. 42) אבל הוא לא אמר לנו כלום באותו מעמד, ואנחנו חשבנו שאין לו שום התנגדות, היות שעדיין עבד אצל שטיבל.

שבור, העמיד תנור ומחממים חדשים ומחיצה מיטלטלת באולם שעם היסגרה נוצר חדר־לימוד מיוחד. בהיפתח המחיצה הוגדל האולם ובו אור ואויר מארבע רוחותיו.

נקנו רהיטי בית ספר חדשים, והמגרש שלפני הבית נשתל עשב חדש. מר פריטץ היה אדם דתי וחובב תורה. הוא עשה את כל העבודה מתוך הרגשה שזה איננו „דזאַב" רגיל של בנאי, אלא עבודת קודש! אחרי שנים זכה להביא את נכדו כתלמיד לבית המדרש. נזכרנו בימים שבהם עבד במסירות לתקן את הבנין. עכשו הוא בא על שכרו, והוא יראה את עולמו בחייו: נכדו ילמד כאן תורה. עיניו זלגו דמעות.

בראשית ספטמבר, 1921, בא דר. טורוב לבוסטון.

ד. חבלי לידה

אני גרתי אצל משפחת אברמס ברוקסבורי, מול „גן פרנקלין", הגן הגדול בבוסטון. דר. טורוב ביקר בדירתי ויחליט להתאכסן בה. התראיתי אתו יום יום וזה איפשר לי למסור לו תמונה מפורטה על החיים בבוסטון, על כל הנעשה בעולם החינוך שלנו, וגם על המתהווה מאחורי הקלעים. התייעצנו על כל הפרטים השייכים להתחלת הלימודים. תיקון הבנין נגמר, אבל עד שיתחילו הלימודים היה צורך לסדר פרטים אלה:

להעמיד מורים.

למצוא תלמידים.

ופה נחל דר. טורוב אכזבות קשות.

אכזבתו הראשונה היתה כאשר ניגש למצוא מורים למוסד. תנאי אחד התנה לפני קבלו את המשרה: הוא יתחיל על נייר חלק. הוא לא חפץ שראשית מעשהו בבוסטון תהיה לפטר מורים העומדים זה למעלה משלוש שנים ב„בית המדרש למורים" הקיים. אנחנו הסכמנו לדרישה צודקת זו. מה שקיים כבית מדרש למורים ימשיך את קיומו באין מפריע עם כל חמשת מוריו הנמצאים בו. דר. טורוב יתחיל בסטדיה חדשה, על יסוד של לימוד בכל יום וקורס בן ארבע שנים. ידענו שרבים מהכיתות הקיימות לא יעברו לסדר החדש מטעם זה: רובם (30 מבין 48) היו כבר „מורים־עוזרים", אבל בסדר החדש לא יורו התלמידים כלל, אפילו באופן חלקי, עד עבור ארבע שנים, כלומר, שאנו נתחיל עם סוג חדש של תלמידים. אין ספק שכמה תלמידים מהכיתות הקיימות יעברו לסדר החדש, אבל חוט השדרה

של ההרשמה יהיה מורכב מתלמידים שהם רק תלמידים. אבל בראש וראשונה צריך להעמיד חבר מורים, והבחירה היתה בהחלט בידי דר. טורוב.

רק זה מקרוב בא דר. טורוב לאמריקה, ועדיין לא הכיר את החיים כאן. האמת היא שהוא לא הכיר את החיים באמריקה אפילו אחרי עבור עשרות שנים לשבתו בה. הוא הביא את עולמו אתו, עולם מסודר, הגיוני, מוצק והרמוני בכל חלקיו, ולו מטרה ברורה. מעולמו זה לא יצא. אלה האחרים, והם רבים רבים, שאינם מבינים עולם זה, טעונים רחמים. אין שום טעם לדר. טורוב לצאת מתוך עולמו, אפילו לעשות בו שינויים כדי להסתגל לעולם הזר שמחוצה לו. יסתגלו הם אליו! אפשר מאד שמכאן נבעה העקשנות־ללא־כל־ויתור בהשקפותיו ובדרכי עבודתו. רווק היה כל ימיו. האכסניה שבה נכנס לגור נשארה האכסניה שלו במשך שנים, ללא כל חילוף ושינוי. שנים רבות היה יוצא לבלות את חופש הקיץ שלו באוזבורי פַּארק, והוא היה שב למלון הראשון שבא אליו, יושב אצל אותו שולחן, ואצל אותו צד של השולחן. בעלי המלון ידעו את הנהגתו זו וישתדלו לסדר את כל תנאי מגוריו בלי שום שינוי.

העולם הסתגל אליו.

באוטוביוגרפיה הקצרה שלו, „פרקי חיי", שנדפסה ב„ספר טורוב", 1938, אנו קוראים שהוא סבל הרבה, אבל תנאי החיים גם פינקו אותו הרבה בשל גורמים מובנים: הוא היה יפהפה, ובכל תקופה מחייו התאים יפיו לתקופה ההיא. קולו היה נעים ומושך לב; איש רעים להתרועע היה כל ימיו, ובעל שיחה מרתקת. למרות כל מה שסבל בזמנים שונים ובארצות שונות, היה תמיד מוקף ידידים שהוקירוהו והעריצוהו. הם ידעו כמה רגיש ועדין הוא, וכמה הוא נפגע מכל שינוי ותמורה, וישתדלו לפנות מדרכו כל מה שנחשב למכשול. לפיכך, אך הביע את רצונו שאיזה דבר ייעשה, נמצא תמיד מישהו שהשתדל בכל כוחו למלא את חפצו. לא תמיד הצליחו הידידים בהשתדלותם, וכלל לא תמיד נתמלאו תקוותיו, אפילו אחרי שחזר על דבריו, וגם אחרי שהשתדל בעצמו. אבל הרבה יותר מהרגיל היה גורלו שידידים ומעריצים השתדלו שחפצו יתמלא.

דר. טורוב ידע את ערכו כמחנך. בארץ ישראל העריכוהו וגם באמריקה הלך שמו לפניו. מלומד גדול אמר לו יום אחד: „שמעתי שמשתדלים להעבירך לבוסטון. אם תקבל הצעתם אז אעבוד אתך שם". דר. טורוב חשב את זה כמונח בקופסה. מורה אחד כבר יש לו. עכשו צריך למצוא עוד אחרים

כמוהו. אבל אחרי בואו לבוסטון יצא שהאיש ההוא שכח את כל השיחה, ועבודה אצל דר. טורוב היתה בהחלט מחוץ לתכניתו.

זו היתה ראשית האכזבה בהשגת מורים.

דר. טורוב שלח מכתבים לכמה ידידים בארץ ישראל והזמינם לבוא ולהורות אצלו. כולם סרבו לצאת את הארץ. בניו־יורק נמצא סופר צעיר שניבאו לו גדולות, אדם בעל מרץ ויזמה, שמו מנחם ריבולוב. דר. טורוב פנה אליו בהזמנה. אבל יצא שמר ריבולוב קשור כבר בהרבה נימים לעבודה ספרותית והוא לא יכול לבוא לבוסטון. הוא חשב על עוד אפשרויות אבל לא יצא מהן כלום. מה לעשות? אמרתי לו שאני „מישששתי את הדופק" אצל אדם אחד בבוסטון. הוא בעל ידיעות מרובות, בעל נימוס ומידות, ולי נראה שהוא יתאים. לפני שנים היה מורה בתתי"ם כאן, אבל הוא נעשה כימאי ועבד אצל הממשלה. עכשו עומדים לסגור מפעלים רבים במעבדות הממשלה, ומשרתו תיבטל. דיברתי אתו והוא אמר שאם נזמינהו אפשר שישוב להוראה העברית. דר. טורוב רצה לאסוף מסביבו סגל אנשי־שם, מהגדולים והטובים שיש לנו כיום. נראה שהיה בטוח בלבו שאם אך יקרא ייענו רבים, והנה יוצא שאין לו אף מועמד אחד. היתחיל עם איש מקומי, בלתי ידוע בסופר או כמחנך, רק סתם מפני שהוא משכיל! זו היתה מהלומה.

באין ברירה, הסכים להיפגש עם האיש ההוא, שמו היה ישראל ח. פולאק. אחרי הראיון אמר שהוא עשה עליו רושם די טוב, אבל הוא ציפה להתחיל עם סוג אנשים בעלי שעור־קומה באמת, ועכשו... ואז נוסף גם מלח לפצע החי:

הסכמנו שמאחר שאין לדעת כמה תלמידים יירשמו, צריך להיזהר מהתקשר עם יותר מדי אנשים. נתחיל במינימום: מורה וחצי, ושעות אחדות שדר. טורוב בעצמו יורה, יתנו בסך הכל כ־30 שעות הוראה בשבוע. זה יספיק בתור התחלה. מורה שלם ילמד 20 שעה לשבוע (בארץ ישראל הורו המורים 30 שעה ויותר), ומורה חלקי ילמד 5—7 שעות. מובן שאין להביא מורה חלקי מעיר אחרת. אני הצעתי אדם שהוא תלמודי מובהק, בן־בית בשני התלמודים ובספרות הרבנית, יודע עברית היטב, והוא מלמד ב„בית המדרש למורים" הקיים מאז היווסדו לפני שלוש שנים, שמו שלמה צוקרוב. עוד הפעם אדם בלתי ידוע! סידרתי ראיון עם מר צוקרוב, ודר. טורוב הכיר בו שהוא מלא וגדוש בספרות התלמודית. מועמדים אחרים לא היו. מאין ברירה החליט דר. טורוב לקבל את שניהם. מר צוקרוב לימד גם ב„משכן תפלה", אלא שהשתחרר בשש בכל יום, והוא היה חפשי בערבים.

העמדנו את שניהם. מר פולאק קיבל אצל הממשלה 50 $ לשבוע. הוחלט לשלם לו סכום זה וסכום פרופורציונלי למר צוקרוב, לפי שעותיו.

כמה וכמה פעמים חזר דר. טורוב על אכזבתו הגדולה. הנה טולטל מארץ ישראל לאמריקה. הוא חשב שנזדמנה לו שעה שבה יוכל לעשות משהו בארץ גזירה זו, והנה ראה עם מי הוא מוכרח להתחיל! *). דומני שהעובדה שאף אחד מחבריו וידידיו לא נענה לבוא ולעבוד אתו הכאיב לו לא מעט.

מציאת המורים והעמדתם דרשו כמה שבועות, בינתיים היינו עסוקים בהשגת תלמידים.

בענין מתן תמיכה בת 150 $ לרוב התלמידים, כפי שציינתי בהצעתי העיקרית (עמ. 159), לא הסכים דר. טורוב שיש צורך במתן תמיכה, פרט לאיזה מקרים בודדים. להיפך, הוא חשב שעלינו לדרוש שכר לימוד מכל תלמיד. הוא חיבר מודעה על פתיחת המוסד ובה נאמר: „שכר הלימוד יהיה 200 $ לשנה. הנחות, וגם ויתור על כל שכר הלימוד, במקרים של חוסר יכולת כספית". ההודעה חולקה בחוזר מיוחד, וגם הופיעה בעתון המקומי „דזוּאיש אַדבוֹקאט".

היום המיועד להרשמת תלמידים בא. דר. טורוב ישב בבית המדרש שכולו תוקן ונוקה. אבל אף תלמיד אחד לא בא ביום הראשון, השני וגם השלישי. איש אחד כן בא ושאל מתוך בהלה: „מתי מתפללים כאן מנחה?" (האיש זכר שפה היה בית כנסת לפני שנים). עבר שבוע, שני שבועות, שלשה שבועות, אין איש בא! היה בזה עלבון צורב לדר. טורוב. הוא היה בטוח ששמו הטוב, שקנה לו בכל כך שנות עמל ברוסיה ובארץ ישראל, ילך לפניו, ורבים יתדפקו על דלתות בית האולפנא שהוא עומד בראשו, והנה אין איש בא!

יום יום טיפלנו בבעיה זו, עברנו על כל הגורמים המעכבים: התנגדות המורים להרחבת בית המדרש; העובדה שהכיתות הקיימות ממשי־

---

*) זמן מה אחרי שהתחילו הלימודים אמר לי דר. טורוב: „דומני שטעיתי בהערכת מר פולאק. אני מוצא שהוא בעל ידיעות עמוקות ומורה מסור וטוב". מדי פעם היה מודיעני על התגלות נוספת בטיבו של מר פולאק עד שיום אחד אמר לי: „בטוחני שבדורנו יש רק מורים מעטים כמר פולאק". הוא מצא שהאיש השקט והמתון והשתקן מלא ידיעות כרימון, מורה מצויין, מסור לעבודה בכל לבו ונפשו, ואשרי המוסד שמורה כזה נפל לו בחלקו. מר פולאק נשאר 24 שנים במוסד, ויהי לו עמוד חזק כל הימים, עד אשר שבק חיים לכל חי בשנת תש"ה.

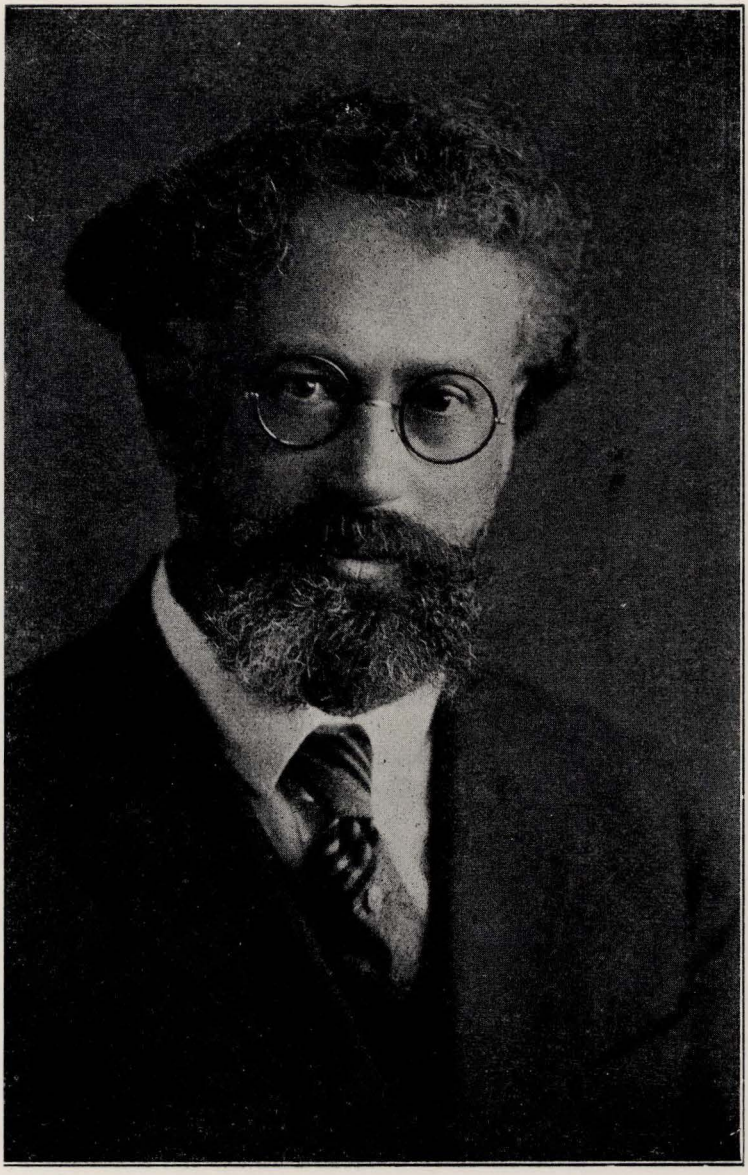
גם את מר צוקרוב למד דר. טורוב להכיר כמורה שמעטים כמותו בידיעות, מסירות והשפעה על התלמידים. מעז יצא מתוק, אבל כמה סבל דר. טורוב עד שהבליג על אכזבתו הראשונה!

כות את עבודתן; חמשה ימי לימוד בשבוע אפשר שהם שפע שאין הצעירים באמריקה יכולים לקבל. ואז באנו לידי הסכם שהעיכוב הכי גדול הוא שכר הלימוד של 200 $ שפירסמנו עליו. פשוט, מי שיש לו כסף איננו להוט אחרי לימוד התורה, ומי שלהוט — אין לו כסף. בהתחשב עם זה הוצרכנו לעשות כמעשה הבדיחה העממית: מעשה באחד שהחליט לנסוע לארץ ישראל — מקרה נדיר מאד. הוא הלך מבית לבית להיפרד ממכיריו. בצאתו אמר: „זייט געזונד!" פתאום נודע לו שטורקיה סגרה את שערי ארץ ישראל, ואין לבוא! הוא סיבב את בתי העיירה שנית ובכל בית אמר: „איך פאָהר ניט, זייט ניט געזונד!" אנחנו הוכרחנו לשוב ולהודיע שהדרישה לתשלום שכר לימוד של מאתים דולר לשנה בטלה, ושכל תלמיד הראוי לכניסה יכנס חינם! אבל מוניטין לא טובים יצאו לנו כבר, שאנו „יקרנים" נוראים. לא האמינו לנו על ביטול שכר הלימוד. מי יודע, אפשר שזהו רק תכסיס, ואחר ההרשמה נמצא דרך להטיל תשלומים.

ועוד הפעם, גם אחרי הודעות תכופות על ביטול שכר הלימוד עבר יום אחר יום ואין תלמידים. יכולתי לשער את כאב לבו של דר. טורוב. הוא, המחנך המפורסם, שרבים היו צובאים על פתחו והיו מאושרים אם נתקבלו על ידו, נתגלגל לאיזה מקום נידח ויוצא שצריך להתחנן שייטיבו אתנו וישלחו מישהו.

זו היתה אכזבתו השניה.

בתור עידוד נוסף להרשמה הודענו שתלמידים יכולים להירשם גם ב„לשכת החנוך". יום אחד בא למשרדי אב ואתו בנו הצעיר כבן שש עשרה. הוא חפץ לרשום אותו. זה היה עלם יפה, בעל קומה, שבא לאמריקה לפני זמן מה. הוא דיבר עברית רהוטה, למד בישיבות ועבר את כל מוראותיה של מלחמת העולם. עכשו הוא עובד בבית חרושת, אבל נפשו חשקה בתורה. שאלתיו אם ימשיך לעבוד בבית חרושת אחרי היכנסו לבית המדרש. „כמובן". „האם לא יקשה עליך ביותר לעבוד כל היום וללמוד?". הוא הביט עלי כמתפלא, משך כתפיו ויאמר: „לא". שמו בנימין, י. שבח, מקיימברידז, הסמוכה לבוסטון. זה היה התלמיד הראשון שנרשם לבית המדרש למורים. ראשון היה לנרשמים וראשון נשאר בין התלמידים. בידיעותיו שהביא אתו מעבר לים, בקליטתו ובהתמדתו היה משכמו ומעלה גבוה מכולם. הוא גמר את כל חוק הלימודים בשנתים. אחרי עבור שנים היה למורה בבית המדרש למורים במשך 13 שנה, ומ־1947 הוא מנהל „לשכת החנוך" דבוסטון. לא שערתי אז שזה יהיה גורלו של התלמיד הראשון, אבל הנה נשבר הקרח!

ד"ר ניסן טורוב, 1923, בוסטון
מנהל „בית המדרש למורים" דבוסטון, 1921—1926

יש לנו כבר תלמיד אחד. אחריו ודאי שיבואו אחרים. מעט מעט התלקטו תלמידים. הם היו שונים בגילם, מוצאם, והכנתם העברית והכללית. אחדים היו מאלה שלמדו בכיתות בית המדרש האחרות, שעדיין המשיכו ללמוד. בסך הכל נרשמו 13 תלמידים ותלמידות *).

היום הראשון ללימודים: יום א', 27 בנובמבר, 1921 (כ"ו בכסלו, תרפ"ב) בא, שלושה חדשים מאז שהודענו על הרשמת תלמידים. מפני ההבדלים הגדולים בגילם ובידיעותיהם חולקו 13 התלמידים לשלוש מחלקות. בשלישית היו שלושה שעלו בהרבה על האחרים. המורים: ישראל חיים פולאק, מורה שלם — 20 שעות הוראה לשבוע, ומר שלמה צוקרוב, 6 שעות לשבוע. אחרי זמן קצר התחיל דר. טורוב להורות את הגדולים שבתלמידים לימודי פדגוגיה. כל הלימודים היו בעברית.

במשך שלושת ירחי־ציפיה אלה לא בא אף אחד מהמורים המקומיים

---

*) בין הנרשמים היה נער בן עשר. יום אחד הביאה אותו אמו אל דר. טורוב, וגם אני הייתי באותו מעמד. זה היה ילד־פרוב, יפהפה בתכלית. נראה שעיניו מלאו את חצי פניו. הלחיים לבנות, עגולות, וכמראה התפוח האדום. כולו נימוס ועדינות. הוא למד בתלמוד התורה „שערי תפלה" ברוקסבורי, שמר שלום קבלינסקי היה הרוח החיה בו. למרות גילו הצעיר הגיע בידיעותיו לרמת רוב התלמידים שנרשמו כבר. אני כבר שמעתי עליו. הוא היה ידוע כעלוי. היה לו כשרון־דיבור יוצא מן הכלל. בהשתדלותם לעורר את דעת הקהל ולהגדיל את מספר תומכיהם, היו התתי"ם משתמשים בתלמידים בדרכים שונים: הצגות, דקלומים, זמירות־סולו, אם נמצא תלמיד בעל קול יפה, וגם נאומים קצרים שהוכנו למפרע. נער זה היה יחיד בעיר, לא רק ביפיו ובאישיותו אלא גם בקסם הופעתו על הבימה. מר קבלינסקי היה מלמד אותו נאום, והילד נאם לפעמים שעה שלימה. הקהל היה יושב ובולע כל מלה שיצאה מפי ילד־פלאים זה. אחרי הנאום התחיל גשם נדבות!

זכרתי מקרים של ילדים שכל הקריירה שלהם נהרסה על ידי פומביות מוקדמת, בשל איזה כשרון יוצא מן הכלל. שאלתי את האם אם היא תסכים שבנה ימנע בהחלט מהופעות על הבימה עד שיסיים את חוק־הלימודים בבית המדרש, או עד אשר אנחנו נתיר את האיסור. היא השאירה את כל זה בידנו. וכך היה. עד סוף שנת הסיום שלו לא הופיע אף פעם כנואם. אחרי הסיום טלפנתי אליו יום אחד: הזדמן הנדר!

בשיחה אחת אמר לי דר. טורוב: „לו היה לי בן כמותו הייתי מת בזמן קצר. מדי צאתו מן הבית הייתי חושש שמא נרמס עד־ידי אוטו, שנפל מעל גג, או שחטפו אותו. נשמתי היתה יוצאת בכל זה!". הוא היה באמת ילד־פלאים. יתר התלמידים היו כולם למעלה מבינוניים בדרגת תבונתם, והם היו קשישים ממנו לפחות בארבע שנים, אבל הוא קיים רמת ידיעה טובה במשך כל שנות לימודיו. הוא סיים את בית המדרש בהיותו בן י"ד. מפני צעירותו נתעכבה תעודתו שנה אחת.

הוא קיבל את הדוקטורט שלו בהארווארד בהיותו כבן עשרים, הגיל היותר צעיר לקבלת דוקטורט בדיפרטמנט זה כמה וכמה שנים.

הוא למד הרבה שפות ובכל אחת מהן דיבר בלי אקצנט זר, כאילו היתה שפת־אמו. יום אחד סיפר לי גיסי, רבי יהושע כהן, שהיה אז ביוטיקה, נ.י., שבבית כנסתו הופיע אציל ספרדי כנואם מטעם „פוריין פוליסי אסוסיאישון". הוא נשלח על ידה לסיבוב בכדי לשפוך אור על הכוחות הפועלים במלחמת הריפובליקנים בספרד לפני מלחמת העולם השניה. הנואם הפליא את שומעיו. „מה שמו?", „פרנק מנואל". „הוא אחד המסיימים של בית המדרש למורים שלנו!". שומעיו היו בטוחים שאציל ספרדי לפניהם.

דר. פרנק הוא עכשו פרופסור מן המנין באוניברסיטה „בראנדייס". בין ספריו:
The Realities of American Palestine Relations. Frank E. Manuel, 1949

לומר שלום לדר. טורוב. ברור היה שהוא „נתן את ידו לפושעים", ועל ידו יתמחו „אינגלעך" לרשת את מקום המורים הותיקים!

אבל, הנה התחילה העבודה. חבלי הלידה הראשונים עברו. שעת הפעולה החלה.

ה. הבו כבוד לבית המדרש

באספת הועד שהתקיימה ב־6 באפריל, 1921 לא שינו את השם העברי של המוסד: „בית מדרש למורים", אבל במקום "Hebrew Teachers Training School" קראו לו "Hebrew Teachers College". זו היתה בחירה מוצלחת. לשם „קוליג'" יש עמדה של כבוד. הציבור בכללו לא ידע כלום מהחששות שהתהלכו בחוגי המורים כלפי בית המדרש. בכל הדיונים והפרסום של המוסד הודגש הצורך במפעל שיאפשר ליהדות אמריקה להיות סמוכה על שולחנה היא. זה ידרוש הרבה שנים. כל השרות שהמורים הבאים מעבר לים יכולים לתת חשוב ביותר, ואין לוותר עליו. אבל אין לוותר גם על גידול והתפתחות באמצעים מקומיים. כאשר הודיע ועד בית המדרש שב־16 בנובמבר, 1921 יערך משתה לכבוד הפתיחה, מצאה לה ההודעה הד בחוגים רחבים. המשתה התקיים באולם בית המדרש. בין הנואמים היו: רבי הררי ליווי, מ„טמפל איזרעאל" של הריפורמים, רבי ה. ה. רובנוביץ, מ„משכן תפלה", רבי ל. מ. עפשטיין מ„בית המדרש הגדול", רבי שמואל אברמס, מ„טמפל אוהבי שלום", דר. טורוב, דר. הקסטר ואנוכי. כל הנואמים הדגישו שתקופה חדשה החלה. רושם טוב עשתה הופעתו של אליהו דוד סטאון בראש משלחת מהמסדר „בני ברית". הוא ברך את המוסד ויודיע ש„בני ברית" הקציבה פרס בן 200 $ לשנה לבית המדרש למורים. תרומות ל„קרן בדק הבית" עלו ל־1,800 $. זו היתה התחלה טובה, אבל רק התחלה. בדק הבית עלה לארבעת אלפי דולר. מר נ. פריטץ, הקבלן, חיכה כשנתים עד ששילמנו את כל המגיע לו. זה לא היה מעשה יוצא מגדר הרגיל בימים ההם במוסדות יהודים.

עדיין לא התחילו הלימודים, אבל הלא ידוע: „כל התחלות קשות". דר. טורוב עשה רושם מצויין על הנאספים.

ו. ארגון העבודה הפנימית

שני דברים היו ברורים: השגת תלמידים נוספים תהיה קשה כקריעת ים סוף; ושנית: אין המוסד יכול להתקיים על קומץ התלמידים הקיים. באנו לידי הכרה זו: חוק־הלימודים של תלמוד תורה, שעם סיומו מתקבל תלמיד לבית המדרש, דורש שש שנים. אבל תקופה זו היא לילדים. בוגרים יכולים לעבור על תכנית זו בפחות זמן. על יסוד זה החלטנו לפתוח כיתת־הכנה לבוגרים מתחילים. בהוראה טובה עם עבודת־בית הגונה יכול בוגר להתכונן לבחינת־כניסה לבית המדרש בשתי שנים, ואם אנו מקבלים גם בוגרים מתחילים, אז הלא לפנינו ים שלם של אפשרויות! אמרנו ועשינו. פרסמנו מודעות בעתונים, וגם על ידי נאומים של הרבנים. כיתה כזו נוסדה, ומר פולאק קיבל על עצמו להורות בה. באחד הימים הודיעו לנו ש„טמפל איזראעל" התעניין בפרויקט בקשר עם בוגרים מתחילים. הם רוצים שבבית הספר ליום א' שלהם יהיו מורים אחדים בעלי רקע ידיעתי יסודי. לשם זה קבעו פרס בן אלף דולר שיתחלק לשלוש שנים בתור תמיכה למסיים של „טמפל איזראעל" שיכנס לקורס זה. התקוה היתה שאחרי עמדו בבחינת הכניסה לבית המדרש למורים ימשיך בו עד הסיום, ואז ישוב כמורה ל„טמפל איזראעל". בחורה אחת באה סמוך להודעה זו והיא נרשמה כתלמידה מתחילה, זו היתה עובדה מעניינת. הפרס האמור ניתן על ידי ה„אחווה" של הטמפל.

מפני אי־השיוויון בהכנת התלמידים, עובדה תכנית לימודים רק לנסיון לכל אחת מארבע שנות הלימודים של הקורס.

מסגרת השעות בכל שבוע: 10 בשנה א', 10 בשנה ב', 13 בשנה ג', ו־20 בשנה ד', שבה יקדישו התלמידים חלק מזמנם להוראה לנסיון.

אחד מתנאי הסיום יהיה: סיום בית ספר תיכוני כללי, או השכלה מקבילה לבית ספר תיכוני. שלושה תלמידים שהיגרו מקרוב לאמריקה לא ידעו אנגלית. מפאת גילם לא יכלו לבקר בית ספר כללי, והם גם עבדו במשך היום. העמדנו להם מורים לאנגלית, שלימדו אותם כשנתיים.

עבודת בית. דר. טורוב העמיד עבודת בית כיסוד היסודות בהצלחת המוסד. מי שאיננו מקדיש לעבודת בית מספר שעות יום יום, ושעות נוספות בשני הימים שאין בהם לימודים, אין לו תקוה להצליח. לשם מילוי תנאי זה דרושים לתלמיד: א) זמן, ב) רצון.

פרט לאלה שעבדו כפועלים, היו התלמידים האחרים בבתי ספר תיכונים כלליים. בתי ספר אלה אינם מטילים הרבה עבודות־בית על התלמידים, ויש שעות פנויות בכל יום. מובן שביקור יומי בבית המדרש, הנסיעות אליו,

ושעות ההכנה לכל שעוריו, מצטרפים לתכנית המעסיקה את התלמיד בכל זמנו הפנוי, ולפעמים גם כשאיננו פנוי כל כך. זה אפשרי רק כשיש רצון אדיר מצד התלמיד. אחרת, יש ויש מתחרים חשובים לזמנו הפנוי: התבדרות, משחק באויר החפשי, תעסוקי־השלמה, כגון: נגינה בכלי־זמר, או השתייכות למועדון של צעירים. לכל אלה יש הצדקה יסודית בתכנית חייו של תלמיד בגיל המעבר. אבל כאן היתה שאלה של יחידי סגולה, שיכשירו את עצמם למקצוע שהוא יסוד היסודות לקיום היהדות, ושלעת עתה מעטים מאד המתעניינים בו. פה דרוש רצון כביר. כאן הראה דר. טורוב את כשרונו כמחנך בחסד עליון. הוא אמר: צריך ליצור רצון כזה. ולשם זה קבע עוד מראשית תקופת הלימודים פגישות עם קבוצות קבוצות של תלמידים. „פגישות" אלו היו מחוץ למסגרת שעות הלימודים של כל כיתה. הביקור היה רשות. דר. טורוב קרא לפגישות אלו שיחות.

השיחות. בשיחות האלו השתדל דר. טורוב להבהיר את הרקע היסודי של החינוך העברי. לשם מה הוא בא, מה הוא רוצה לבצע, החיים היהודיים מה הם, מה ערכם, בפרט בימים אלה, ערכו האיסטרטגי המכריע של המורה האמתי. כיצד יוצר מורה כזה עולמות שלמים. השאיפות העילאיות והמרחקים הגדולים המהווים שאיפותיו של המורה; ההבטחה שנהיה „לאור גויים" תלויה בהחלט במורה העברי. המורה האמיתי הוא הכוח הכי חזק בחיי האומה. מי ידמה לו ומי ישוה לו! אבל לא באפס יד אפשר להגיע לרמה זו: להיות ראוי להוראה בישראל. זה מזקיק תשומת לב, עבודה מאומצה יום יום, שבוע שבוע, במשך שנים, עד גמר חוק־הלימודים. ואחר כך, אם המורה התכונן כראוי בהיותו תלמיד בבית המדרש למורים, ייעשה הלימוד הרגל אצלו. הוא יורה, אבל הוא גם ילמד. הוא לא יפסיק לעולם מהיות תלמידם של הגדולים שקמו לנו דור דור ושאת הגות רוחם צרו בגווילים ובדפי הספרים.

חכמינו, זכרונם לברכה, אמרו שעשרת הדיברות שנאמרו בסיני ניתנו לכל אחד מישראל לפי כוחו. ככה עשה דר. טורוב. אותם הרעיונות היסודיים, בצורות שונות, ובדרכים שונים, השמיע לכל קבוצות התלמידים, לכל אחת לפי כוחה. אמרתי שהביקור בשיחות היה רשות, אבל הן היו כל כך מרתקות ומושכות את הלב עד שנעשו לשעות החביבות ביותר על כל התלמידים. דר. טורוב היה מורה בחסד עליון, ואיש־שיחה שמעטים כמוהו. ה„שיחות" היו פחות פורמליות מהרצאות. היה מקום לשאלות ותשובות. בחושו הדק ידע איך לחדור לתוך נבכי נפשם של שומעיו. וככה הרים

בעיני תלמידיו מעט מעט את ערך המטרה הסופית של בית המדרש למורים, שלכאורה הוא רק בית אולפנא מקצועי, למטרה עילאית בחיים, שאשרי האיש שזכה להגיע אליה. לו הכח האמיתי בחיים, אותו הכוח שאפילו מלכים ורוזנים נלחמים עליו, ולפעמים קרובות במחיר נהרות דם, אלא שהמורה העברי משתמש בכוחו זה להעלות, לזקק ולזכך את החיים. בזה הוא עולה אפילו על כוחם של מלכים ורוזנים! אחרי שהספיק להכניס בלב שומעיו הצעירים הכרת ערכה הנעלה של המטרה הסופית של בית המדרש, היה כבר דבר המובן מאליו שמטרה זו שווה בטרחה ובעבודה מסורה יום יום.

כמובן, לא ביום אחד ולא ב„שיחה" אחת פעל דר. טורוב את כל אלה. זה היה בנין של „אריח על גבי אריח", והבנאי ידע כל הזמן את צורתו ואת תפקידו של הבנין שהוא אומר להקים. היתה כאן הבנה מקיפה, עמוקה וחודרת; גישה עדינה, שמגרה את המחשבה ומעוררת את הלב. הדברים יצאו מן הלב ונכנסו אל הלב, והקול היה נעים, נשפך כשמן בעצמות, וצעד אחרי צעד גמלה ההכרה, נתבהרה המטרה, נתחשל הרצון. אש הוצתה בלב, אש קדושה, אש תמיד, אהבה לתורה, לעם ולתרבותו. אין פלא שדר. טורוב יכול לעבד תכנית לימודים ומטרות סופיות שנדמו לאחרים כדמיון ותקות שוא. הוא קנה לבבות. התלהבות נעשתה לרגש קבוע, והתלמידים התמסרו ללימודיהם בהתמדה ובאש עלומים.

זו היתה פעולה פדגוגית של פדגוג אמן!

אבל היו עוד טכסים שהגבירו וחישלו את העבודה.

הלימודים בכיתות. מהיום הראשון שהתחילו לעבוד עם התלמידים נעשה הכל בסדר, במשטר ובדייקנות. לא היו פּכים קטנים. הכל היה חשוב ומחושב. עם צלצול הפעמון הראשון עמד דר. טורוב אצל הדלת לפגוש את הבאים — ושעונו בידו. מי שאחר ראהו עומד עם השעון. דר. טורוב לא אמר כלום, אבל פניו הביעו צער. ומי זה יחפוץ לגרום צער לאדם היפה הזה? כמוהו ניגשו המורים לעבודתם, ככוהנים לדוכנם. הכל היה מוכן ומדוקדק, ובסוף השעור רשם כל מורה ב„פינקס הכיתה" מה שהספיק במשך השעור. והמורים היו מצויינים! גם להם היה כל זה מפעל קדוש. נימים טמירות עברו מהמורה לתלמידיו, ועם גמר השעור הרגיש כל תלמיד שלא בזבז להבל אפילו רגע אחד. הוא נתעשר במשהו. הם הרגישו גם כן שבמוסד מכבדים לא רק את הלימודים אלא גם את הלומדים. יחס של כבוד לתלמידיו

קיים אצל כל מורה. „כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" (משלי כז, יט). וכיחס המורה לתלמידים היה יחס התלמידים למורה. וככה שררה אוירה טהורה בחדר הלימוד, ויחס חם ואנושי נוצר בין כל המשתתפים במוסד.

כל שעור נגמר בהוראה על היקף עבודת הבית, והיא היתה בת כמות רבה. אבל זה נבע כבר מתוך כל סדר הלימודים. כל תלמיד הרגיש שהמנגנון יפעל ביעילות רק אם כל תלמיד ימלא בשלימות את כל המוטל עליו. הוא חלק אורגני מהמנגנון הזה. רשלנותו תגרום ליקוי לכל אחד ואחד שבמוסד, כמו שמילוי תפקידו יחזק את המאמץ המשותף. כמו האברים בגוף חי השתתפו כולם ויתרמו כולם למילוי תפקידיו ולמען בריאותו של הגוף כולו. כל פרט ופרט שנעשה כראוי השפיע, וביחד היוו יצירה חיה שעדיין לא קמה כמותה בבוסטון.

שלוש עונות־בחינה קוימו. והבחינות היו מקיפות, חודרות לתוך תוכם של הלימודים. נוסף לבחינות בכתב נתקיימה בחינה בעל פה, והיא היתה אפשר החמורה בכולן. אבל התלמידים נענו לדרישות בלב ונפש. הם הרגישו שהבחינות לא באו להפחידם או להכשילם, אלא להעמיד גם את המורים וגם כל תלמיד ותלמיד על ההישגים מאז הבחינה הקודמת. „לא הנחש ממית אלא החטא ממית". המורים שמחו לתת ציונים טובים, וציון נמוך הראה על ליקויים בדרכו הקשה של הלומד, ומשנה שמחה ישמחו המורים אם תהיה עליה בפעם הבאה.

בימים שלפני הבחינות, ובין בחינה לבחינה, הקדימו המורים לבוא. זה נעשה בכדי להושיט עזרה לתלמידים הזקוקים לעזרה מיוחדה ולאלה הזקוקים להארה והסברה באיזה מקום בלימודים. גם בזה התבטאה שאיפת המוסד והתעניינותו בכל תלמיד באופן אישי. „לבל ידח ממנו נדח" היה כלל גדול בכל תכנית הלימודים.

ז. נקב בשלפוחית

אזנים רבות היו קשובות להדים שהגיעו מהמוסד החדש. ההדים באו באמצעות התלמידים. למן היום הראשון היה פיהם מלא תהילתו. עוד למעלה מזה, אחרי ארוחת הערב שבו לעבוד, ולפעמים המשיכו זמן רב בעבודת־הבית, שאינה סובלת דיחוי. ההורים זכרו יפה את כל ההרפתקאות שעברו עליהם בשנים שבנם או בתם ביקרו את כיתות תלמוד התורה.

כמה מלחמות נלחמו, וכמה דיונים וויכוחים התקיימו בכדי להחזיק את התלמיד בבית הספר עד הגיעו לסיום. והנה פתאום עברה עליו רוח אחרת והוא מאריך־שבת על ספריו העבריים. הוא משנן, כותב, מתעמק וחושב, ואיננו זז עד שגמר את כל עבודתו. ככה הדבר בכל ערב. ובהגיע יום השבת, יום המנוחה, הוסיף תלמיד זה להגות בספריו. „מה קרה?" הם שואלים את הבן, והוא מבאר שהלימודים חשובים ושעליו להתכונן כראוי. חזיון כזה עדיין לא ראו ההורים מעולם. אז התחילו מספרים לשכנים ולקרובים על המוסד החדש המעביד את תלמידיו מתוך הסכם ורצון טוב, ותלמידים אלה אינם עוד דרדקי. הם לומדים בבית ספר תיכון, והם יודעים כיצד לומר „לא", אם רצונם בכך.

המורים העברים היו מן הראשונים לדעת את טיבו של המוסד. הם נפגשו עם תלמידיהם לפנים, והנה אלה מהללים ומשבחים את מנהלם ואת מוריהם. הם מספרים גם על לימודיהם. גם תגובת ההורים הגיעה לאזני המורים, והנה כל זה הולך ומצטרף לתמונה אחת: בבית המדרש למורים עוסקים יום יום בתורה, והתלמידים, שכבר נואשו מהם מוריהם מלפנים שיחפצו להמשיך קצת בלימודיהם העבריים, נוטים את שכמם ונושאים את עול התורה ברצון, והם גם מבטיחים שהם ילמדו ארבע שנים רצופות עד הסיום. ובאותו הזמן לא נשמעה שום הבעה שלילית כנגד המורים שבתתי"ם או כנגד הסדר הנהוג בהם. כל זה הפריך את הדעה שדר. טורוב „נתן יד לפושעים". להיפך: העובדה האמיתית היא ש„בית המדרש למורים" המחודש שואף להרביץ תורה בבוסטון. ואם ככה הדבר, הלא ראוי לבוא ולומר „בואך לשלום" לאדם מפורסם זה אשר שמו הולך לפניו.

מורה אחד בא לבקר את דר. טורוב, אחריו באו עוד מורים. הם התרשמו מאישיותו הבלתי מצויה. והנה נתברר שכל ימיו היה ידידם בלב ונפש של המורים העברים באשר הם, וגם כאן הוא מקוה להיות לעזר עד כמה שידו מגעת. ועוד: הוא שואף לעזור בביטול עם־הארצות באמריקה על ידי הקמת דור צעיר חובב תורה ותרבות עברית. הרושם הזה עבר מאיש לאיש.

הפחד מפני בית המדרש למורים שהוא אומר לערער את עמדתו של המורה העברי היה פחד שוא.

ח. העקוב למישור

שני דברים עזרו להכניס יותר נורמליות במצב.

א. לכיתות הראשונות של „בית המדרש למורים", שהיוו התחלה לפיתוח המוסד, לא היתה עכשו זכות קיום. במקומן באו כיתות אחרות, הרבה יותר אינטנסיביות, שעל ידן אמרנו לפתור את שאלת חסרון מורים עברים. כאמור למעלה (עמ. 172) לא חפץ דר. טורוב להתחיל בפיטורי מורים, ולכן הסכמנו שיתחיל על נייר חלק, עם קבוצת תלמידים חדשה, והכיתות הקיימות תמשכנה את עבודתן. אבל אחרי ההתחלה היפה של הקבוצה החדשה בלימודי יום יום, לא היה שום טעם להמשיך ולקיים את הכיתות האחרות. מר צוקרוב, שהורה בכיתות אלו במשך שלוש שנים, התפטר אחרי שעבר להורות אצל דר. טורוב. שלושה מורים אחרים היו מנהלי בתי־ספר גדולים. עיקר עבודתם היה שם, וכיתות בית המדרש היו להם עבודה נוספת. היה רק מורה אחד שלימד יותר שעות, וחלק רב מפרנסתו בא לו מהוראה זו. מפקחי „לשכת החנוך" החליטו לסגור את הכיתות הללו, ולשלם דמי־פיצוי למורה הנזכר. מר הירשברג נפגש אתו ויציע לשלם לו את שכרו עד סוף שנת הלימודים. זה נתקבל ברצון. ובראשית מארס, 1922, שלושה חדשים אחרי שדר. טורוב התחיל בעבודתו, נסגרו הכיתות האלו. תיכף לזה עברו מספר תלמידים לדר. טורוב ויירשמו כתלמידים מן המנין. זה הכפיל כמעט את ההרשמה, ושנת הלימודים הראשונה נסתיימה ב־23 תלמידים, עם כל יתר התלמידים, שרובם היו „מורים־עוזרים", המשכנו במוצאי־שבת וביום א׳ אחר הצהרים, באותה הרמה שנמצאו בה. באופן זה בוצע צעד שכולו קונסטרוקטיבי.

ב. הדבר השני שקרה היה, שמאיזה טעמים בלתי ידועים לי החליטו מנהלים אחדים לצאת מבוסטון ולהתיישב בניו־יורק. בין היוצאים היו אחד או שנים שהיו פעילים כל הזמן נגד הרחבת בית המדרש למורים. עם צאתם, ועם ההוכחות־לטובה שהזכרתי למעלה, נשתנה מצב הרוחות בתכלית. מנהלים ומורים התחילו להתקרב אל דר. טורוב. הם התחילו להכיר שקיומו של בית המדרש יעלה את כבוד החינוך העברי בכלל, וכל שדה החינוך ירוויח מזה. האויר המורעל טוהר, והסיכוי לעבודה מצליחה מתוך שיתוף־פעולה נעשה לוודאות.

ט. הבנה מסולפת כמעט המיטה הרס גמור

מקובל לחשוב: אדם שהוא מומחה במקצוע אחד ודאי שהוא „מבין" במקצועות רבים אחרים, ושבכלל יש לו חכמת־חיים רחבה ומקיפה. אבל מדי פעם אתה מופתע: פלוני, שלכל הדעות הוא מומחה במקצועו, מוכיח שמחוץ למקצועו המצומצם הוא אובד־דרך וחסר־הבנה אפילו בדברים פשוטים ומובנים. מקרה כזה של חוסר הבנה בענין פשוט והגיוני, עם אחד הפקידים החשובים של בית המדרש למורים, כמעט שקעקע כל מה שנבנה עד עכשו בכל כך עמל. ומעשה שהיה כך היה:

יום אחד, קרוב לסוף שנת הלימודים, שב דר. טורוב הביתה כשכולו מורגז ומורתח. מה קרה? היתה לו שיחה עם אחד מראשי הוועד המפקח של בית המדרש למורים, והלה התפלא לשמוע שנחוץ להעמיד עוד מורה לשנה הבאה, כאשר תיפתח כיתה חדשה. „הלא יש כבר בית מדרש", אמר איש־דברו. הוא חשב שדר. טורוב, עם המורה וחצי אשר אתו ימשיכו להורות את התלמידים המצויים עתה במשך ארבע שנים רצופות. אז יסיימו כולם, ואחרים יכנסו במקומם וימשיכו בסדר הקודם. ומה צורך יש איפוא לפתוח כיתה חדשה בראשית השנה השניה, ולהגדיל את התקציב? דר. טורוב נדהם מהשאלה. השואל היה דוקא בעל מקצוע, והוא ידע מה זה בית ספר, ובכל זאת היתה גישתו לעניין זה ילדותית ביותר. לפי דבריו, הלא יצטרכו מסיימי התתי"ם היוצאים שנה שנה לחכות משנה אחת עד שלוש שנים עד שיוכלו להיכנס לבית המדרש. ומי זה אומר שיחפצו לחכות? ואם תלמידי המוסד יסיימו כולם ביחד, אחת לארבע שנים, מניין שתמצאנה לכולם משרות פנויות? ועוד ועוד שאלות הנובעות ממצב זה. ואם זוהי הבנת האדם שיכול לדבר בשם כל הוועד, כיצד אפשר לבטוח בוועד שאינו יודע את הא"ב להרכבת בית אולפנא חדש, המתפתח שנה שנה? הלא לכל שנה כיתה משלה, ואז מתחיל פרוצס קבוע שכיתה חדשה נכנסת מעבר מזה, וכיתה מסיימת יוצאת מהעבר השני. דר. טורוב ביאר את הענין כיד הבאור הטובה עליו. אבל עם כל זה שב הביתה כשכולו מרטט.

לא התפעלתי מכל השיחה. הורגלתי כבר לראות אנשים חכמים ונבונים, שכבר ביארתי להם פעם, פעמיים ושלוש, כשהם שבים ושואלים שאלות המוכיחות שעדיין צריך לבאר עוד פעם, ואפשר כמה פעמים, וגם אז יתכן שמה שחפצתי שיראו באספקלריה בהירה יראֶה להם בצורה אחרת, בגוון אחר ובביאור אחר למונחים שהשתמשתי בהם עד אז. הרגעתי את

דר. טורוב. הראיתי לו את התקציב הראשון שהכינותי (עמ. 61־160) ובו התמיכה לתלמידים עולה כל שנה בקפיצות גדולות, מפני שעד הסיום הראשון תיווסף כיתה בכל שנה. הוספתי ואמרתי: האנשים שדעתם מכרעת בתחום התקציב יודעים מכל זה, ועל יסוד ידיעה זו הסכימו לקבל את האחריות לתקציב בית המדרש, ואין ספק שיהיו לנו האמצעים להגדלת חבר המורים. כהנה וכהנה הוכחתי לו בענין שלא חלמתי שמישהו יטיל בו אף ספק ספיקא. סיפרתי גם כן שבתתי"ם מדברים כבר על הכנסת המסיימים של שנה זו לבית המדרש בספטמבר הבא. לי נדמה שהוא נרגע. אבל טעיתי *).

בשנה זו (1922) נפלה חדשה בחיי היהודים באמריקה. דר. סטיפן ס. ווייז פתח „בית מדרש לרבנים" בניו־יורק בשם „דזואיש אינסטיטוט אף רליג׳יאן". הוא ידע איך לתת פרסום למוסדו לפי נוסח אמריקה. הוא החל עם קבוצה קטנה של פרופסורים אנשי שם, וידו היתה נטויה להביא עוד פרופסורים ראויים לשמם. יום אחד אמר לי דר. טורוב: „מר הורוויץ, תצטרך לבקש מנהל חדש לבית המדרש למורים לשנה הבאה. אני קיבלתי משרה אצל דר. ווייז".

נדהמתי למשמע אזני! דר. טורוב הוסיף: „אני ראיתי כל השנה שבית המדרש למורים רופף, ועדיין אין לי בטחון בקיומו. דר. ווייז חפץ בי עוד מראשית השנה, אבל אני דחיתי אותו. עכשו אני רואה שמקומי איננו בבוסטון". אז התחילה ביניינו שיחה שארכה ימים אחדים. אני הוכחתי לו שקיומו של בית המדרש נעלה מעל כל ספק; שאפילו המתנגדים לפתיחתו השלימו אתו, כידוע לו. המוסד כבר רכש לו שם טוב, וגם המורים וגם בעלי הבתים מבינים כבר שעצם קיומו של בית המדרש יביא טובה רבה אפילו לתתי"ם. ואשר לתקציבו, הוא איננו תלוי ברצונם הטוב של איזה בעלי בתים. פה יש לנו ענין עם הסתדרות הצדקה שהיא הארגון הכי אחראי בקהילה, היא חישבה את כל צעדיה בנוגע לחינוך העברי, ולא מתוך קלות דעת הכניסה את החינוך כחלק קבוע מתקציבה. מנהיגיה התרשמו יפה

*) אפילו אחרי 16 שנה, כאשר הדפיס דר. טורוב את הא׳׳ט ׳ביאוגרפיה התמציתית שלו ב„ספר טורוב" (1938) ציטט את השיחה הזאת, אלא שהוא כיסה על האיש שדיבר אתו וימסור אותה כשיחה עם חברי „הועד"... „אך בסוף השיחה קרה מקרה מוזר קצת: משום חוסר כסף התנגד הועד לפתיחת מחלקה חדשה ולהזמנת מורה נוסף לשנה השניה. ,הלא יש כבר בית מדרש׳, מלמלו אחדים בתמימות של תינוקות... בלי עמל רב הוצאתי אמנם טעות זו מלבם, ובארתי להם, שאין כאן שאלה של כתה אחת או שתים, אלא לכל הפחות של ארבע כתות... אבל נשארה בלבי מרירות על ,קלות־דעת׳ זו — שלא להשתמש בשם חריף יותר — בניגע למוסד ציבורי מצד מייסדיו ומחזיקיו". („פרקי חיי", ניסן טורוב, ספר טורוב, עמוד 43).

מאד מכל מה שנעשה עד עכשו, ובשום פנים לא ישובו מהחלטתם לקיים את המוסד בכבוד. כמו כן הראיתי לו עד כמה חשוב קיומו של בית המדרש לכל רשת בתי הספר העבריים, שרק על ידו יוכלו להתפתח, אחרת יעברו כולם לידי מורים „אינגלעך", שהשפעתם פחותה עוד מזו של ה„מלמדים", רוכלי הסידור וה„עברי". אלה האחרונים סימלו לפחות את היהודי התמים והמאמין. מה יסמלו ה„אינגלעך"?

ואשר לממלא־מקום, גלוי וידוע לפניך, דר. טורוב, שלא אמצא ממלא־מקום בפרט כאשר נשארו לנו רק ירחי הקיץ עד ספטמבר הבא. „מעלין בקודש ולא מורידין" (שקלים כד); מנהל טוב ממך הלא אין בנמצא; גם כמוך אין עכשו באמריקה בנמצא, וגרוע ממך לא יוכל בשום פנים לקיים את בית המדרש. הוא יסגר אחרי זמן קצר.

כהנה וכהנה דיברתי אל דר. טורוב, אבל ללא הועיל. הוא הבטיח כבר לדר. ווייז, ומה לעשות! אחרי ימים אחדים לשיחותינו, שנגמרו תמיד בתשובה שלילית, „יצאתי מפלי" ואומר לדר. טורוב:

„אתה יודע מה שהקרבתי מאז בואי לבוסטון. מצאתי כאן מספר תתי"ם אכולי עניות, בלי עמדה, כבוד, תמיכה, או אמצעים, וגם מה שכבר היה התחיל להחרס מפני ה„אינגלעך־מורים" שהתתי"ם הוכרחו להעמיד. בדם התמצית יצרתי כאן ארגון קהילתי מלוכד. מספר התתי"ם הוכפל. 1,500 תלמידים חדשים נוספו. הרבה אוהדים ותמיכה רבה נרכשו לחינוך העברי. הארגון בבוסטון שימש דוגמה לערים אחרות, וגם בהן נוצרו ארגונים קהילתיים לחינוך. בזמן קצר הונחה אבן פינה לבית מדרש למורים, ואתה היודע שההתחלה היא מוצלחת בתכלית. המורים, לפי עדותך שחזרת עליה כמה פעמים, מצויינים, ומעטים כמותם באיזה מקום שהוא. התלמידים הם חומר אידיאלי לחלוצים בשדה החינוך. אלה האנשים שהיו נותנים הרבה כסף לשרוף את כל בתי הספר העברים, הפכו ונעשו ידידיהם. אתה באת ותעש עבודה נפלאה, שיש להתגאות בה, והיא מבטיחה גם המשך נפלא. כל זה טוב ויפה, מעודד וממלא את הלב תקוה. אפילו המורים העברים, שפחדו מכוונת המוסד, שינו את דעתם בתכלית. כזה הוא המצב ברגע זה. הכל מצפים והכל מוכן למחר יפה.

„עכשיו אם אתה תעזוב את בוסטון, מה יאמרו הבריות? דר. טורוב בא לבוסטון, הסתכל יפה בנעשה — ויברח, מפני שהוא מצא שכל הדבר איננו שווה כלום. שום הודעה ושום באורים מצדך לא יתקבלו. שפת־המעשה

תכריז בקולי קולות: דר. טורוב בא, ראה, וברח! אני לא אמצא ממלא־מקום מתאים, אפילו אם אחפש בנרות מרגע זה עד ספטמבר הבא. המורים שהתנגדו ירימו ראש ויאמרו: אנחנו צדקנו. מר הורוויץ ניסה לפתות את דר. טורוב אבל הוא לא נפתה, ויצא. ואז תתחיל תנועת השמצה שבשום אופן לא אוכל לבטלה. לפני הסתדרות הצדקה לא אוכל לשאת את פני. הם ישאלו: אתה סיפרת לנו כל כך על דר. טורוב, איך יצא שהוא עזב עבודה עוד בראשית עיצובה? גם כאן כל מה שאומר לא יתקבל על הדעת". ואז המשכתי:

„אם אתה, דר. טורוב, תעזוב את בוסטון עכשו, אז גם אני אתפטר, לא רק מ„לשכת החנוך", אלא שאעזוב את החינוך לגמרי. אתה היודע ששדה העבודה החברתית, שהתכוננתי לו במיוחד, פתוח לפני. כאשר גם אני אצא את בוסטון אז יסגר בית המדרש. בזה אין ספק. הסתדרות הצדקה תנעֲר את חצנה מבתי הספר העבריים, באמרה: השקענו רבבות דולרים לקומם את החינוך העברי, אבל הנסיון נכשל. הם ימשיכו לתמוך בבתי הספר ליום א', ומצפונם יהיה שקט. בתי הספר העבריים יתחילו להידרדר במורד, ובזמן קצר יסגרו כמה בתי ספר, ומאות תלמידים, שבתנאים הקיימים היו ממשיכים, יעזבו את החינוך. ועוד יותר מזה: כשם שעד עכשו שימשה בוסטון מופת ודוגמה לערים אחרות, גדולות וטובות, בשטח הקידמה, ככה ישמש הרס החינוך בבוסטון אזהרה לערים אחרות שלא להמשיך ולעשות כנסיון בוסטון. אין תקוה לחינוך העברי! לא רק המאות בבוסטון, אלא גם אלפים ביתר הערים יעזבו, ומי יודע כמה תלמידים פוטנציאליים יימנעו מלהיכנס בשנים הבאות בשל חורבן בוסטון. כל הנשמות האבודות האלו, כל דם התמצית של החינוך שיחרב בשל דוגמת בוסטון יפול אז על ראשך, דר. טורוב!"

דברים כמתלהמים! אבל מימי לא דיברתי לאיש מתוך כל כך מרירות ועגמת־נפש. אלה לא היו דברי מליצה. אני תארתי מה שראיתי בחזון רוחי. ראיתי כבר באמריקה די חורבן. ראיתי גם אפשרות של בנייה. ופה יצא שההרס היותר גדול יבוא באשמת הטוב שבמחנכיה!

דר. טורוב התרשם. אחרי רגעים של שתיקה אמר: „אבל מה לעשות ואני כבר דיברתי עם דר. וויז, אלא...", ופה עמד לו הרגלו להכניס „תנאים" בכל התקשרות. הוא נזהר מאד בכל מוצא פיו. בשום אופן לא העמיד את עצמו במצב שמי שהוא יאמר שלא עמד בדיבורו. לכן, אפילו

בהתקשרות חשובה, היה מתנה תנאים שאיפשרו לו לבטל אותה אם יצא למעשה שהיא היתה טעות מלמפרע. ואז אמר: „אבל אפשר מאד שהוועד ישמח לקבל מנהל אחר!" הבטחתי לו שהוועד יסרב בהחלט לעשות את זה, ואז הוספתי שאני אסכים שאחת בשבועיים יסע לניו־יורק ליום או ליומיים להרצות במכון דר. ווייז, בכדי להחלץ בזה מן המיצר של ההבטחה. דר. טורוב אמר שזוהי עצה טובה, וגם שסוף סוף הבטחתו לדר. ווייז היתה „בתנאי" *).

סיפרתי לדר. מדליא ולמספר חברי הוועד המפקח על שיחתי עם דר. טורוב. יעצתי שיסכימו להצעה שהוא יסע פעמיים בחודש להרצות בניו־יורק. דר. טורוב נפגש עם חברי הועד. מובן שהם סרבו בהחלט להעמיד מנהל אחר במקומו, אבל הם הסכימו לפשרה הנזכרת. דר. טורוב התראה עם דר. ווייז והלה קיבל את הפשרה **).

ברור שחוסר־הבנה אלמנטרית בנוגע להתפתחות המוסד, כפי שסיפרתי בראש הפרק, גרם להחלטתו של דר. טורוב לצאת מבוסטון בסוף השנה הראשונה. העובדה שהשיחה האמורה נשארה חקוקה בזכרונו עד שאחרי כמה שנים קבע לה זכר ב„פרקי חיי" שלו, מראה שהוא נפתע עד מאד מחוסר־הבנה זה. אותי זעזע כל הענין עד היסוד, ובכדי למנוע את ההריסה הוודאית, שאותה תארתי למעלה, עשיתי מה שלא עשיתי זה כמה וכמה שנים — „יצאתי מכלי".

י. שנה שניה לבית המדרש למורים

עכשו היה צורך לגשת מיד לסידור הענינים לשנה הבאה. תלמידים חדשים יפנסו. נצטרך לעוד מורה. זה מזמן דיבר דר. טורוב על יעקב ניומן, מורה מארץ ישראל, ששהה שנה אחת בקליבלנד ובשנה זו הוא בפילדלפיה. דר. טורוב אמר שהוא מורה ותיק, תלמודי מובהק, יודע עברית על בוריה, ובכלל מלא וגדוש. הוא גם מורה שמעטים כמותו, ואדם „טהור" בכל המוב־

---

*) „... ולכן, כאשר הציע לפני דר. סטיפן ווייז משרת פרופסור לתורת־החינוך ולספרות העברית החדשה בבית־המדרש לרבנים, שיסד אז בניו־יורק, הסכמתי לכך. אבל לאחר שנתקלתי בסירובו המוחלט של הועד לקבל מנהל אחר במקומי, ולא חפצתי להזיק למוסד הצעיר בבוסטון שכבר השקעתי בו עמל רב, הוכרחתי לשוב מהבטחתי לסטיפן ווייז, שאמנם ניתנה לכתחילה „בתנאי", ולהסתפק בקריאת הרצאות ב„אינסטיטוט" שלו פעמיים בחודש". („פרקי חיי", ניסן טורוב, ספרי טורוב, עמ. 38).

**) תנאי הנסיעה בלילות עדיין היו קשים. פעם חזר דר. טורוב כשהוא עייף, רצוץ וחולה. הוא התפטר אז לגמרי מהרצאותיו בניו־יורק.

נים. השאלה היא אם יחפוץ לבוא אלינו. הוא הציע שאֶסע להפגש אתו. קבעתי ראיון עם מר ניומן בפילדלפיה.

בשיחתנו היפרתי שלפני אחד מאנשי הסגולה בשדה החינוך. הוא אמר שהוא מנהל באחד התתי"ם, אבל ברצונו להחליף משמרות. הוא שמע על בית המדרש למורים שלנו ויסכים לבוא כמורה לעשרים שעות בשבוע בשכר 2.400 דולר לשנה. הצעתי קצת פחות משכרו של מר פולאק, היות שהוא זר באמריקה, וזו תהיה שנתו הראשונה אצלנו.

בראשית ספטמבר, 1922, בא מר ניומן לבוסטון. הוא נשאר אתנו 19 שנה עד פטירתו בלא עת ב־1941. עוד אדבר על אדם דגול זה.

הלימודים נגמרו בסוף יוני, ובחודש יולי נקבע כעין קורס קיצי לתלמידים שנכשלו בבחינות, או שבכלל הרגישו שהם זקוקים לעזרה באיזה מקצוע, בכדי להקל את דרכם בשנה הבאה. המורים פולאק וצוקרוב טיפלו בתלמידים אלה. הם הקדישו לזה שלוש שעות ביום. חודש אבגוסט היה חפשי מלימודים. חופש זה היה כפלים ממה שניתן למורי התתי"ם בבוסטון. קורס קיצי לנכשלים ונחלשים התקיים כחצי תריסר שנים. אחר כך בוטל, והירחים יולי ואבגוסט נקבעו כעונת חופש בקיץ.

ב־1 עד 4 בספטמבר התקיימה הרשמת תלמידים. ב־5 בו החלו הלימודים. ספסלים רבים נוספו. בכיתה א׳ החדשה נרשמו 26. בכיתה ב׳ — 20, בכיתה ג׳ (אלה שבשעת הפנסם היו בעלי ידיעות מרובות) — 4. בסך הכל נרשמו 50 תלמיד. עידוד מיוחד היה בהרשמת אשר פיינזילבר מעיר וואוסטר, מס., שנסע יום יום שמונים מיל בכדי ללמוד בבית המדרש. ועוד תלמידה, רבקה שיינפלד, מעיר מנטשסטר, ניו־המפשיר, שהוכיחה איזו ברכה חבויה בדור הצעיר, שבעיני רבים הוא „לאחר יאוש". כבחורי הישיבה מלפנים, נדדה בחורה זו מבית הוריה לבוסטון כדי ללמוד, כתלמידה מן המנין, בבית המדרש למורים. שני תלמידים אלה עמדו בנסיונם הקשה, ושניהם סיימו את חוק הלימודים אחרי ארבע שנים.

ב„שעורים המיוחדים", במוצאי שבת וביום א׳ אחר הצהרים נרשמו 26. רובם היו מבין ה„מורים־העוזרים" שלמדו בבית המדרש למורים בגל־גולו הראשון, החל מ־1918.

העליה הרבה בהרשמה באה בשל פרסומו הרב של בית המדרש, ובעיקר מהשינוי לטובה ביחס המורים. צעד מעשי מחופם נעשה על ידי דר. טורוב עוד בראשית עבודתו של המוסד. הוא הזמין בא־כוח מ„אגודת המורים" כאורח קבוע לישיבות הפדגוגיות של בית המדרש. האגודה שלחה

את נשיאה, ל. בארדין. באספות דנו בפרוטרוט על כל תכנית הלימודים. כל מורה הודיע בפרוט על ההישגים של כל כיתה. בכלל השתקפו באספות הללו כל החיים הפנימיים של המוסד. בא־כוח האגודה מסר את רשמיו לחברי האגודה, וזה הצטרף לכל יתר הרשמים שנתקבלו בעיר על טיבו של המוסד. המורים עמדו על פרטי שאיפתו ועבודתו של בית המדרש, וייעשו שותפים פעילים במימוש מטרתו. הם התחילו להלל אותו באזני תלמידיהם, ובראשית השנה השניה באו תלמידים מתתי"ם שונים, וגם מערים שבסביבות בוסטון. מעיר קיימברידז, הסמוכה לבוסטון, שבה התקיים בית ספר מצליח ביותר, באה קבוצה בת שבעה תלמידים, ובשנים הקרובות עלה מספר התלמידים מקהילה לא־גדולה זו לעשרים.

התלמידים ארגנו אגודה בשם „התקוה" לפעולות חברתיות וספרותיות. התקיימו חגיגות לכבוד החגים. היו גם הצגות, טיולים ומשחקים. במוסד נוצרה גם אוירה חברתית.

יא. ארגון כיתות תיכוניות

בין התלמידים הראשונים שנרשמו עם פתיחת בית המדרש רובם היו צעירים וצעירות שלמדו באירופה, קורס בן ארבע שנים הספיק לתת להם „בשׂרא וכווריי", ולהכינם כראוי להוראה. אבל בשנה השניה באו תלמידים שכל רכושם הידיעתי בא להם בתתי"ם המקומיים. הוברר שחומר תלמידים מקומי זקוק לשנות לימודים נוספות. באספות הפדגוגיות של בית המדרש הוחלט להציע עוד שתי שנות לימוד. שתי שנים אלו תהיינה „תיכוניות", ואחריהן תבואנה ארבע שנים בבית המדרש למורים. זה הזקיק הוצאה נוספת שלא באה לכתחילה בחשבון. הוועד המפקח החליט להביא את הבעיה לפני אספה מיוחדת של באי כח התתי"ם השונים, הרבנים של בתי הכנסיות הגדולים, ומספר פקידים של בית המדרש. האספה התקיימה באולם בית המדרש. דר. טורוב בא־כח לנאספים את כל הענין. בעיקרו הוא נוגע בתתי"ם, היות שהם תלויים בבית המדרש במילוי דרישתם למורים. „רבי לא שנאה, ר' חייא מניין לו?" ואם המורים היוצאים מהמוסד יהיו פרי בוסר, איך יוכלו להצליח כמורים?! שתי כיתות תיכוניות דורשות עוד 20 שעות הוראה לשבוע. זה אומר עוד מורה שלם. עם עוד הוצאות צדדיות יעלה התקציב ל־3,000 דולר לשנה. מה על התתי"ם ובתי הכנסיות לעשות בכדי להמציא את הסכום הזה לבית המדרש?

התחילה שקלא וטריא. צירי התתי"ם טענו: „אם אין גדיים אין תיישים". אם אנו לא נצליח להעמיד תלמידים מסיימים איך יתקיים בית המדרש? אנו די לנו בתכניתנו הבולעת כל פירור של מאמץ מצדנו. אם יש כסף נוסף צריך להשקיעו ראשונה בתתי"ם. להשקפה זו היינו רגילים, והיא גם מובנה ובמידה רבה היא גם צודקת: „אדם קרוב אצל עצמו" (סנהדרין ט:). בתי הכנסיות נמצאו אז במצב כספי מזהיר. הם החלו להעמיד רבנים מודרניים בשכר הגון מאד. הם גם החלו להקים בניינים חדשים ומפוארים, ובכלל היה כוכבם החמרי במזל של עליה. אבל גם הם ראו את כל עולמם רק בד' אמותיהם. בית הכנסת הכי עשיר בימים ההם היה „עדת ישורון", ברוקסבורי. בין חבריו נמנו העשירים שביהודי מזרח אירופה בבוסטון. הרבי של בית כנסת זה פנה אלי:

„מר הורוויץ, כמה ילדים מבקרים את התתי"ם בבוסטון?".

„כשלושת אלפים".

„כמה כסף דרוש לקיים שתי כיתות תיכוניות בבית המדרש?".

„שלושת אלפים דולר".

„יש לי עצה", אמר הרב. „בראשית השנה הבאה יואל נא מר הורוויץ לדרוש מכל תלמיד הבא להרשם בתתי"ם להוסיף דולר אחד על שכר לימודו. זה יכניס 3,000 דולר, וזה יכסה את כל תקציב הכיתות התיכוניות".

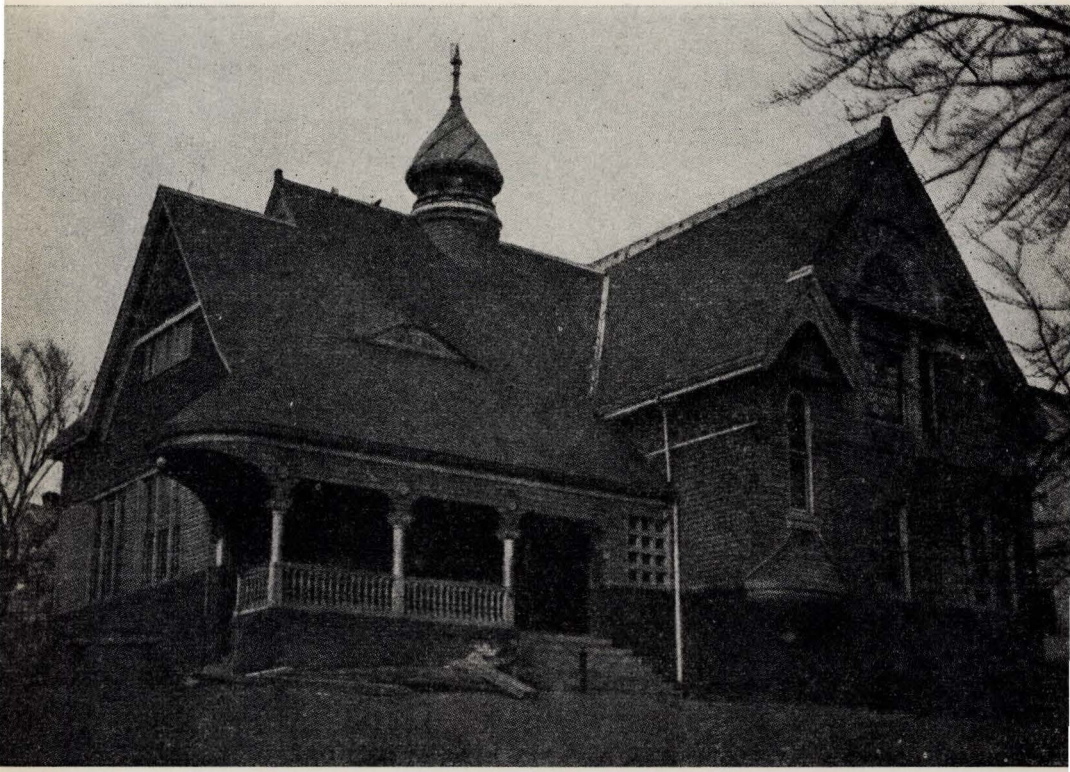
אני עניתי לו:

„פעם אחת הודיע דר. הרצל שאפשר לקנות את ארץ ישראל בעד מאה מיליון רובל. הוא פנה לאוכלוסי ישראל למאמץ משותף. בעיירתנו שאלה אשה אחת: „כמה יהודים בעולם?" „ארבעה עשר מיליון", אמרו לה. „טוב, יתן כל יהודי רובל אחד ויהיו לנו ארבעה עשר מיליון רובל. בשנים אחדות נקנה את כל ארץ ישראל". עצה נפלאה, אלא שארץ ישראל היא עדיין בידי נכרים!"

האספה נסגרה. דר. טורוב חרק שן על הציניות של הרבי הנזכר.

סיפרתי את כל זה לדר. הקסטר. „Go ahead" אמר לי, ושאלת הכסף נפתרה. תיכונית א' נפתחה בספטמבר, 1923.

באותו ספטמבר נוסף מר יש"י אדלר לחבר המורים. הוא היה מראשוני המורים שיצרו את ה„חדר המתוקן" והכניסו את ההוראה על פי ה„שיטה הטבעית" ברוסיה, בראשית המאה הנוכחית. ב־1901, כאשר השתדלתי לארגן „חדר מתוקן" בסמורגון (פרק „אני נלחם להקמת חדר מתוקן' בס־מורגון", כרך א', עמ. 122), כתבתי למר אדלר על דבר מורה. עכשו נפגשתי עם

בנין בית המדרש למורים דבוסטון, 1922

אדם קשיש בעל זקן ארוך ומראהו כרב חרדי. הוא בילה שנים רבות בארץ ישראל ויהי מראשי בוני החינוך בארץ האבות. הוא בא לאמריקה למספר שנים לבסס את מצבו החמרי בארץ. מראשית בואו אלינו נעשה כוח בונה. העבודה בבית המדרש תפסה את כל מעייניו. הוא היה אוהב־ילדים מאין כמוהו, והם השיבו לו אהבה וכבוד. עם בואו התרחב חוג פעולות־החוץ של המוסד, כפי שאספר בקרוב.

יב. ארגון „מועצת המנהלים"

אחרי שנוצר מגע עם המורים והמנהלים, נפוצה ההכרה שדר. טורוב הוא ידידו הטוב של המורה העברי. הכרה זו פתחה לפניו שערי הלבבות. דר. טורוב ידע איך לנצל קירוב־לבבות זה לטובת החינוך. בראשית השנה השניה למוסד, כאשר נכנסו הרבה תלמידים חדשים שסיימו את חוק הלימודים בתתי"ם, הוברר שהבדלים רבים קיימים בין התתי"ם. ההדגשה השונה על חומר הלימוד בספרי התנ"ך, על הלשון העברית בדיבור ובכתב, ועל שיטת ההוראה, הוציאה מסיימים שהיה קשה מאד ללמדם בצוותא. בשיחות פרטיות עם מנהלים הראה דר. טורוב איך שהבדלים אלה מפריעים להמשך הלימודים של התלמידים, שהמורים משתוקקים בלב ובנפש שימשיכו. הוא הדגיש עוד דבר: בית המדרש שואף לא רק להכין מורים אלא גם לאפשר לימוד „תורה לשמה". לא כל התלמידים יהיו מורים. אבל כל יום לימוד בבית המדרש מוסיף על רכוש הידיעות של הדור הגדל. מזה יוצא שהתתי"ם מוכרחים לבוא לידי הסכם על תכנית־לימודים אחידה, ואז יוציאו מסיימים שיפיקו תועלת מקסימלית מלימודיהם בבית המדרש.

כמו כמה וכמה דברים חשובים בחיים, שנחיצותם בולטת, פשוטה ומובנה, ובכל זאת עוברות תקופות ויובלות עד שהם מתקבלים, ככה קרה לתכנית לימודים אחידה. אנחנו דיברנו על תכנית אחידה עוד בראשית יצירת „בתי הספר המאוחדים" בשנת 1917. חלק מהעבודה נעשה, אבל לא היה לה המשך. מנגנון מיוחד, המבליט דרבון כלפי איחוד התכנית היה נחוץ לזה. המנגנון נוצר עם יסוד בית המדרש, ודר. טורוב הצליח לרכז תשומת לב למפעל. הוא הוכיח למנהלים שחשוב שיפגשו לפרקים לשם דיון וליבון בעיות מיוחדות למנהלים באשר הם מנהלים. עבודתם לא תתחרה עם „אגודת המורים", הקיימת זה שנים. היא לא תטפל כלל בענייני המורה. תשומת לבה תהיה מרוכזת רק בענייני חינוך. המנהלים התחילו להיפגש,

ומעט מעט התגבשה „מועצת מנהלים" כארגון קבוע. על פי ספר התקנות: „על חברי המועצה נמנים מנהלי בתי תלמוד תורה, המנהל והמורים של „בית המדרש למורים" ומנהל „לשכת החנוך". מטרת המועצה: עבודה משותפת לשם שיפור החינוך ותקנתו".

השתתפות הפקולטה של בית המדרש באספות עזרה לקיים את רמת הדיונים על גובה חינוכי. דר. טורוב ניהל את האספות, ומאז נעשה למנהג שמנהל בית המדרש הוא נשיא „מועצת המנהלים". סדר זה התקיים כרבע מאה שנה עד ש„מועצת המנהלים" התמזגה עם „אגודת המורים" בשנת 1946. מנהג זה מנע כל אפשרות של חיכוכים בשאלת „מי בראש?".

ב־1924 התקיימו „בחינות משותפות" לכל מסיימי התתי"ם. מורי בית המדרש קבעו את הציונים בגליונות הבחינה, וכל אלה שעברו נתקבלו לתיכונית א', בלי בחינה נוספת. דבר זה נתן דחיפה חשובה ליצירת תכנית אחידה. כל בית ספר התחיל להתגאות במספר תלמידיו שעמדו בבחינות המשותפות הללו. אחרי מספר שנים התרחבו בחינות משותפות אלו, וב־1929 נקבעו בחינות משותפות לכל הכיתות של כל התתי"ם (פרט לכיתות א', והכיתה המסיימת) פעמיים בשנה.

עיבוד התכנית האחידה ארכה כשנתיים. יעקב ניומן הרבה לתרום לעיבודה. כלל גדול נתקבל סמוך לעיבוד התכנית: שלא להכניס שום דבר בתכנית אלא אם כן מישהו מהמנהלים הספיק לממש זאת בבית ספרו. זה העמיד את התכנית על בסיס מעשי ומציאותי. באספות הקבועות של המנהלים ניפו את כל פרטי התכנית המוצעה על ידי ועדה מיוחדה. לבסוף נתקבלה התכנית בכל התתי"ם דבוסטון וסביבותיה. מאז נעשו המורים והמנהלים מליצים לתכנית זו לפני ועדי החינוך המקומיים. כל זה הצטרף למפעל רב־תוצאות במובן חינוכי.

מובן שאחרי כל האמור עוד התקיימו הבדלים ממשיים בתתי"ם. הגורמים: הבדלים בסך הכל של שעות הלימוד ביום ובשבוע, גודל הכיתות, גיל התלמידים, ועל כולם, טיבם וכשרונם של המורים. אבל אחרי כל אלה רבו לאין ערוך הגורמים המאַחדים על הגורמים המפלגים.

יג. רוגז האדוקים על בית המדרש למורים

ב־פרק „חבלי לידה" (עמוד 172, והלאה) סיפרתי על יסורי לידתו של בית המדרש, אבל גם אחרי צאתו לאויר העולם נלוו לו יסורים מכאיבים.

וסוג אחד בא ממקור שלא הבאנו בחשבון כלל: מ„חברה ש"ס", שהיו לה סניפים אחדים בעיר, והיא שימשה שנים רבות בימה ומרכז ליהודים האדוקים שבעיר. ברם תיזכר חברה חשובה זו לטובה בשל אהדתה ועזרתה ביצירת ארגון „בתי הספר המאוחדים" בקיץ 1917. מעט מעט נשתנה יחסה, ולא לטובה.

אחרי בואו לאמריקה כתב דר. טורוב מספר מאמרים על החינוך. אחד מהם („הדת והלאומיות בחינוך", „מקלט", כרך שני ספר ה' — שבט, תר"ף — עמודים 166—175) עורר השגות עליו מאת דר. דוב דראכמאן, מראשי־המדברים של היהדות האורטודוקסית באמריקה, במאמר „הגלות בתוך הגאולה" („התורן", שנה ז', גליון ג', ז' בניסן, תר"ף). גם גדליה בובליק, עורך העתון היומי האידי „יידישעס טאגעבלאט", יצא נגדו (כ"ו שבט, תר"ף). הד הויכוח הזה נשמע באחת האספות של „חברה ש"ס" ברוקס־בורי. זה היה זמן קצר אחרי שהתחילו הלימודים בבית המדרש. נואם אחד סיפר שאחד מתלמידי בית המדרש למורים מסר לו שדר, טורוב אמר לתלמידים שאין כורח לקיים את כל „עשרת הדיברות". אדם מקיים רק מה שלבו חפץ. כמו כן סופר על אחד המורים שאמר, בלמדו בספר יהושע על השמש והירח ומעשה יהושע (יהושע י', יב־יד), שזה לא היה נס של שינוי „מעשי בראשית" כלל; „שמש" ו„ירח" היו שמות גנרלים ישראלים, ויהושע, בתור שר־הצבא, נתן להם פקודות. זה הלא נגד המקובל ונגד כל המפרשים! פירוש הדבר כי בית המדרש למורים, בהשפעת מנהלו החדש, מהווה קן לאפיקורסות וכפירה באמונת ישראל! „חברך הברא אית ליה", והדבר עשה לו כנפים, ואגב התפשטותו קיבל הענין תוספות ושינויים. רבנים אורטודוקסים החלו לדרוש מעל הבמה נגד בית המדרש. גם באספות שונות נשמעו דברי ביקורת נגד המוסד האפיקורסי הזה. וככה התחילה תנועה של השמצה והוצאת שם־רע שלא פסקה במשך שנים.

כאשר הגיעה אלי השמועה על ההתקפה באספת חברה ש"ס, הלכתי אל הנואם, שהכרתיו יפה, ואשאלהו על המקור ממנו הוא שואב את ידיעתו על הלימודים בבית המדרש. הוא השיב שאחד התלמידים אמר לו. „מה שמו? נחקור ונרד לעצם העובדות, ונגיע לאמת". אבל בשום פנים לא חפץ האיש לתת לי את שם התלמיד, למרות כל הבטחותי ששום דבר לא יארע לתלמיד, במישרין או בעקיפין. באספה הפדגוגית של בית המדרש, מסרתי את כל פרטי השמועה. וזה מה שיצא:

בתכנית הלימודים לא היה מקום ל„נביאים ראשונים", וממילא לא למדו

ספר יהושע. המורה לתנ"ך העיד שהוא לא הזכיר את ענין העמדת השמש אף פעם בכיתה, ובכלל מי שמפרש ש"שמש" ו"ירח" הם שמות גנרלים מדבר כאידיוט, היות שהכתובים מכחישים את באורו במפורש! ועל דבר שמירת "עשרת הדיברות" אמר דר. טורוב שמעולם לא התבטא בצורה זו או בדומה לה לפני התלמידים. היוצא מזה שה"עובדות" המצוטטות הן ממש בדותא! כנראה לא קרא אף אחד מחברי "חברה ש"ס" דבר מאת דר. טורוב. הם רק שמעו דברים פורחים באויר, שדר. טורוב איננו אדם דתי. אחר כך בא הדמיון לעזר, ואז כבר לא קשה לצטט "עובדות". חזרתי אל האיש שנאם בחברה ש"ס, ואמסור לו את תמצית חקירתי. זה היה ללא הועיל. השמועות נפוצו בעיר, "ולית נגר ולא בר נגר דיפרקינה" (עבודה זרה, נ:), ואין להוציא מלב השומעים את הפירושים עם פירושי הפירושים. זהו כוחו של "שם רע".

דר. טורוב לא היה אדם דתי, אבל הוא לא עשה שום דבר בכדי להפיץ רגש של אנטי־דתיות בין התלמידים. להיפך, ב"ימים הנוראים" היינו מסדרים תפילות באולם בית המדרש. התפילות היו בנוסח המסורתי, בלי כל שינויים מהמקובל. דר. טורוב בא אל התפילות שנה שנה, ועטוף־טלית השתתף עם כל המתפללים מתוך יחס של כבוד. כלל גדול בחייו היה להתנהג כאיש אמת. כאשר התקרב זמן הסיום הראשון השתדל להכניס בלב התלמידים הכרה עמוקה להיות תמיד אנשי אמת. הוא היה אומר: "תלמודי התורה הם מוסדות דתיים. אצלם ודאי שגם המורה הוא אדם דתי. אם מצפונך הוא נגד דתיות אז מחובתך לומר, בשעה שאתה עדיין מועמד למשרה, כי אינך דתי רק אם יקבלוך, למרות הודעה זו, אז הרשות בידך להתנהג על פי מצפונך. אבל בשום אופן אין לך רשות מוסרית להסתיר יחס זה בחובך, ואחר כך, כאשר כבר נתמנית, אתה טוען שאינך דתי! על המורים לכבד את הכרתם ומצפונם של אחרים ואסור להם לזלזל בזה כענין של מה בכך. תמיד היה איש אמת!",

דברים כאלה וכדומה להם שמעתי אותו בדברו לפני התלמידים, וגם לפני המסיימים. הוא הכיר שבחינוך העברי באמריקה רק נטיעת דברים חיוביים בלבות התלמידים תעשה פרי. הוא לא ראה שום תועלת ב"מלחמת הדת". מלחמה כזאת קיימת על כל צעד ושעל בחיי אמריקה, ובמלחמה זו "נשפך התינוק עם מי האמבטיה", והערכים שיש לקיים נעלמים אגב מלחמת־דת זו, שמביאה, בסופה, לידי התבוללות. מנקודת־ראות זו יש להצטער על המלחמה נגד דר. טורוב בבוסטון.

מלחמה זו גרמה נזק רב. הרבה ממסיימי התתי"ם, שחפצו להמשיך בלימודיהם, נמנעו מלהיכנס לבית המדרש. היו מקרים שגם ההורים וגם התלמידים החליטו להתקשר עם בית המדרש, אבל בסופו של דבר נרתעו. רק במקרים מעטים מאד הצליחו להטות לב תלמיד שכזה לבקר „ישיבה". לרוב הפסיק את לימודיו העבריים לגמרי. על כגון זה נאמר: „כי רבים חללים הפילה, ועצומים כל הרוגיה" (משלי ז, כו). במשך השנים הבאות שלחו רוב הרבנים החרדים והרבה מהיהודים האורטודוקסים את בניהם ובנותיהם לבית המדרש. הם מצאו שבסך הכל העשיר המוסד את תלמידיו, ויצייד אותם לחיות כיהודים בעלי הכרה ושאיפה.

יד. „אגודה עברית"

בבוסטון התקיימה „אגודה עברית" קיום עלוב*). דר. טורוב חידש את האגודה וייפח בה רוח חיים חדשים. הוא הזמין לא רק את המחנכים אלא גם את המשכילים שבעיר. דר. בן ציון וויס, חובב ספרות עברית בלב ונפש, בעל ספריה עברית רבת ממדים, דר. מ. י. ברמן, שגם לו היתה ספריה גדולה, מ. ג. גורדון, דר. בוריס גרינברג, מנהל בית החולים „בית ישראל", א. ס. קוביצקי, ועוד אחרים. הם התארגנו לאגודה עברית. המטרה היתה להפעיל את החברים לטובת הספרות העברית ולהפיץ את הדיבור העברי. התכנית כללה הרבה דברים, כמו שאתה מוצא כמעט בכל התכניות של האגודות העבריות. ההבדל היה שבניצוחו של דר. טורוב לא נשארו דברים אלה רק על הנייר. וההבדל השני, ובזה הצטיין במידה יוצאת מן הכלל, שהיתה הקפדה לעשות את הכל בדייקנות, בצורה יפה ובתוכן נאה.

כל אספה כללה:

הרצאה בעלת משקל. דר. טורוב, מורי בית המדרש, אחדים ממנהלי התתי"ם, אחדים ממשכילי העיר, ולפעמים אורח, נמנו בין המרצים.

חלק אמנותי. נגינה, זמרה או דקלום על־ידי כוחות שנמצאו בעיר.

צורה נאה. האולם היה מסודר יפה, נקי, חם ומואר, וכולו אומר: בואו, חסו בצלי. דר. טורוב ישב בראש.

דייקנות. האספה נפתחה בדיוק בזמן שנקבע, דבר שהמורים והמש־

*) „היתה בבוסטון „אגודה עברית", אולם קיומה היה עלוב מאד, ספק קיום לא־קיום, כי חבריה היו מתאספים פעם או פעמים בשנה, ושובתים מכל עבודה במשך שנתיים". „דר. טורוב בבוסטון", י. ח. פיקאק, ספר טורוב, עמודים 112—113.

כילים שבעיר לא היו רגילים לו מעולם. היא נפתחה אפילו אם רק קומץ אנשים היה באולם, והיות שחומר ההרצאה היה תמיד מעניין, החלו החברים לבוא בזמן! וככה נעשתה הדייקנות־במפעלים־עברים תופעה שהוסיפה כבוד.

בימה עברית:

זו היתה יצירה חדשה. דר. טורוב היה אמן מטבעו. לאשרנו נמצא אז בבוסטון מנהל עברי, צבי ה. זלובינס, שגם לו היתה נשמת אמן. הוא האיש שארגן בית ספר עברי, „השחר", על חשבונו, וימשכן את כל הקרדיט שלו ב„גמילות חסדים" בכדי לקיים אותו בצורה נאה. דירת „השחר", שהיתה בחנות ריקה, הפכה ותהי מקום מושך עין. למר זלובינס היה גם כן כשרון דרמתי ובכל נימי נפשו השתוקק להבעה דרמתית. הוא הצטרף לדר. טורוב ויעזור בהגשמת בימת־מעט עברית בבוסטון. אחרי שנבנה האגף החדש של בית המדרש ובו בימה די גדולה עם אביזריה, היה מקום להצגת יצירות שלימות.

הציבור העברי כבר ידע שבבית המדרש מצליחים התלמידים בהצגות עבריות לכבוד החגים או מאורע, ומראשית היותן היה להצגות אלו ציבור שומעים מוכן.

במשך שנים אחדות הוצגו: „מי נביא וידע", מאת י. ד. ברקוביץ, „החוזה רואה את כלתו" מאת ה. סקלר, „יוסי בן יוקרת", מאת ה. סקלר, ועוד. המשתתפים: צבי זלובינס, אהרן רשיש, רבקה בבין, חיים שבח; התלמידים: אפרים עמנואל, יוסף דיימונד, שפרה קליימן, ועוד אחרים. ב־1926 ביקרה „הבימה העברית" בארצות הברית. היא באה גם לבוסטון, בכל ההצגות היה התיאטרון מלא. הופעת „הבימה העברית" עוררה התעניינות בקיומה של בימה עברית מקומית.

ההצגות העבריות המקומיות נתקבלו ברצון ובעידוד מצד העברים, שתמיד מילאו את האולם. לפי האמצעים היו ההצגות בטוב טעם, וסייעו לפיתוח כוחות מקומיים. הן השפיעו במישרין על שיפור הטעם בחגיגות התת״ם. עתיד יפה נשקף לבימה העברית.

עם פרישתו של דר. טורוב אבד לבימה העברית הכוח הראשוני שלה. גם מר זלובינס לא יכול לעשות הרבה. לחץ דם גבוה תקף אותו ויקפד את פתיל חייו בלא עת בשנתו המ״ג (ט״ו בחשון, תרפ״ט). הבימה העברית חזרה על כמה מהצגותיה, אבל כוחה העיקרי אבד לה, והיא נעלמה ככוח בונה בחיים העברים בבוסטון.

Aguida Jacchia

Aguida Jacchia היה שם המנצח על התזמורת הסימפונית־הבוס־טונית המהוללת בתכנית־הקיץ שלה, שהיתה ידועה בשם "The Pops". חומר התכניות היה יותר קל, והשתתפו רק כששים מתוך מאת המנגנים של הסימפוניה העיקרית. הרבה חסידים ותומכים היו לתכנית־קיץ זו. הכל חשבו שהמנצח הוא איטלקי. יום אחד הביא אותו דר. מדליא אל בית המדרש. ואז נודע לנו שאדם מפורסם זה הוא יהודי. הוא מצאצאי ר' בחיי אבן פקודה (1050) בעל „חובות הלבבות". הוא גודל בסביבה מתבוללת שלא נשאר בה כלום מהירושה היהודית, אבל הוא היה צם בכל יום כפור. הוא סיפר שבכל שנה הוא כותב לאמו הישישה אם הוא צם ביום הכפורים, ואם קרה ששכח לצום אז צמה האם יום נוסף בעדו. נקודת־מגע זו קיימה בו את ההכרה היהודית וכאשר נודע לו מפגישתו עם דר. מדליא שבבוסטון קיים קוליג' עברי התעניין בו ושאל: „מה אוכל לעשות למענו?", „עזור לארגן תזמורת שתתרכז במוסיקה יהודית", היתה התשובה. מר יחייא התעניין, ויבוא לבקר בבית המדרש.

מר יחייא הציע שנארגן ועד שיטפל בפרטים. הוא הסכים לצרף את שמו לוועד. „עלינו לפרסם בעתונים שאנו אומרים לארגן תזמורת כזו, ולהזמין משתתפים בכלי־זמר שונים". הוא הוסיף שאחרי שתזמורת זו תתחיל לפעול כראוי, תהיה אפשרות שאחד או יותר מהמוסיקאים המהוללים בעולם, הבאים לבוסטון לשם קונצרט מיוחד משלהם, ושרבים מהם יהודים, יסכימו להופיע כסוליסטים בתזמורת זו. על ידי כך ינתן פרסום לרעיון של מוסיקה יהודית. במקרה זה לא תהיה שאלת כסף. ההופעה תהיה תרומה לקידום המוסיקה היהודית. אפילו הופעה אחת מסוג זה תבסס את המפעל לאורך ימים. התלהבנו!

פרסמנו בעתונים. הדפסנו מכתבים עם שמו של מר יחייא בוועד. הרבה נענו. יצא שעיקר אחד חסר: לא היה לנו בבוסטון אדם שהוא בן־בית במוסיקה יהודית שיהיה מוכשר לנצח על התזמורת. מצדו היה מר יחייא נכון לעזור עד כמה שאפשר. אבל לא נמצא לנו איש מוכשר כמנצח, וכל הענין בוטל, וחבל. רק כעבור איזה זמן התיישב בבוסטון מר בוריס מורוס, מנגן בעל כשרון, חרוץ ופעיל, שהיה מתאים עד מאד לתכניתנו. בינתיים עבר „חתול שחור" בין מר יחייא ובין הדירקטורים של ה„בוסטון סימפוני" ויום אחד הודיעו העתונים שמר יחייא התפטר מניצוחו על ה„פאפס" יום אחד

לפני שמלאו לו עשר שנים במשרתו זאת. אחרי זמן קצר מת האיש ושמו נשכח.

עוד יש ניצוצות ערטילאיים פזורים בחיינו. יד חרוצה יכולה לאספם.

טו. הקמת אגף לבנין בית המדרש למורים

עם הרחבת תכנית הלימודים, על ידי יצירת שתי „כיתות תיכוניות", עלתה ההרשמה ליותר ממאה. בשעה שנקנה הבנין חשבנו שהמספר המקסימלי של תלמידים יהיה 75. עכשו צר המקום. היה ברור שמספר התלמידים עוד יעלה. כפתרון זמני שכרנו חנות ריקה מעבר לרחוב ואליה עברו שתי כיתות, שלמדו זו אחר זו. הצורך בהגדלת הבנין החריף מיום ליום. עד עכשו היה כל תפקידו של „ועד המפקחים" להוציא, בצורה ההולמת ביותר, את התקציב שקיבל מאת הסתדרות הצדקה. בהתאם לזה היו בוועד אנשים שידעו שזה הוא עיקר תפקידם. אבל להקמת בנין היה צורך באנשים היודעים גם איך להשיג כספים. לאשרנו נספחו לוועד אנשים מסוג זה: מאקס שולמאן, יוסף רודניק, מוריס מורס, דר. לואיס ארקין, ועוד. בהשפעתם ניתן לנו רשיון על־ידי הסתדרות הצדקה לערוך מגבית לטובת „קרן הבנין".

לכתחילה חשבנו להוסיף רק ארבעה חדרי לימוד מאחורי הבנין, אבל נוכחנו שזה לא יתכן, ואז החליט הוועד להקים אגף גדול שיאפשר הרחבה במשך השנים.

דבר אחד נתחוור לי בזמן ההוא: בתיכנון בניינו של בית ספר עברי אין לסמוך על בעלי בתים, אפילו על הבנאים המומחים שביניהם. גם המהנדסים שרכשו להם נסיון רב בהקמת בתי ספר כלליים שוגים שגיאות גסות בבואם לתכנן בית ספר עברי. בבוסטון היו לנו דוגמאות אחדות: ב־1922—1923 הוקם בית הספר „מנורה" ברוקסבורי. הוא עלה ל־125,000 דולר. הבנין נהדר. ששת חדרי הלימוד תוכננו יפה, האולם הוא 22 רגל ברוחב ו־66 באורך, ומראהו כנו"ן סופית. יש בו 200 מקומות, אבל בשליש האחרון אי אפשר לשמוע מה שמדובר על הבימה, וחסרון זה אין לו תקנה. לו היה האולם לרוחב הבנין היה הכל טוב, אבל הם סמכו על דעת „ועד הבנין" שבו היו בנאים מנוסים, אלא שלא נמלכו בדעת מחנכים.

שגיאה יותר מכאיבה נעשתה בבית הספר „בית אל", בדורטשסטר, שעלה ל־175,000 דולר. הוא רחב יותר מדי. יש בו אולם לאלף איש, אבל הוא

רחב עד כדי כך שבשעת הצגה אי אפשר לראות את הבימה מחלק של האולם, מימין ומשמאל, ובשעת אספה אין קול הנואם מגיע לחלקים אלה. ומה שמכאיב עוד יותר הוא שרוחב זה הצריך תיכנון דומה לחדרי הלימוד. 10 חדרי לימוד בבנין, ורובם, רחבם גדול הרבה מעמקם. והיות שעין המורה תופסת בבת אחת לא יותר מזוית בת 60°, יוצא שהוא איננו רואה את כל כיתתו בסקירה אחת, וזה פגם גדול בהחזקת משמעת, בפרט אצל מורה המתקשה בהחזקת משמעת. זוהי בכיה לדורות.

ובבית ספר שלישי, דורטשסטר־מטפן, שגם הוא עלה בערך ל־175,000 דולר, הקימו שמונה חדרי לימוד גדולים ושווים זה לזה. אבל ידוע שבתתי־ס יש בכיתות העליונות הרבה פחות תלמידים מבכיתות א' וב', ולמה בזבזו אלפי דולרים לבנות חדרים גדולים לכיתות שחצי השטח מספיק לכל צרכיהן?

שגיאות כאלו וכאלו אתה מוצא בעיקר בבתי הכנסיות, שבניינם עלה למאות אלפי דולרים. ברבים מהם חדרי הלימוד הם מתחת לאולם בית הכנסת. בהרבה הרבה אתה מוצא בורות אדריכלית בתיכנון חדרי הלימוד, גדלם, ארכם ורחבם, נוחיותם, ועוד, ועוד. אלפי ילדים סובלים מחסרונות אלה כל ימי קיומו של הבנין, ואין ספק שגם ההרשמה והביקור סובלים בעטים של שגיאות־יסוד אלו.

בהקמת האגף של בית המדרש ביקשתי עצה מפי רבים; הבאתי בחשבון כל מה שראיתי בשטח שגיאות בנין, בעיקר נעזרתי על ידי מר שלום קבלינסקי. בבנין החדש סודר שיהיו 7 חדרי לימוד, וביניהם אחד גדול ביותר — לכיתה הנכנסת, ואחד קטן ביותר — לכיתת המסיימים. בשני מקומות ישנן מחיצות מטולטלות כפולות. כפל המחיצות וחלל האויר שביניהן משמשים כמו קיר לאיטום הקול בין חדר לחדר. באותו הזמן קל לפתוח את המחיצות ואז ישנם שני אולמות קטנים ל־75 איש בערך לפעולות שחדר לימוד הוא קטן מדי להן והאולם הגדול הוא גדול מדי.

משרד, חדר־אוכל, חדר מרגוע לתלמידות, ואולם להתעמלות, ואחרון אחרון אולם לספריה ששימש גם אולם לשינון וקריאה, השלימו את תכנית הבנין. באולם להתעמלות היתה בימה לאספות והצגות, בו נכנסו 350 איש, והוא שימש מקום לאספות וגם לטקס הסיום של המוסד. גם בספריה היתה בימה, ורוב האספות העבריות היו בספריה. תיקון נוסף היה הגג השטוח

הרצוף אריחים, ומסביבו קיר לבטחון. בימים החמים יכלה כיתה ללמוד תחת כיפת השמים על הגג.

שני הבניינים היו מחוברים זה לזה, וכל החדרים היו מלאי אור ואויר. בית המדרש צוייד איפוא בנוחיות שלא היתה כדוגמתה בשום בית מדרש למורים אחר בארץ בזמן ההוא (1925). 250 תלמיד יכלו ללמוד בו ברווח.

הקבלן, דזיימס קנטור, עשה את מלאכתו באמונה ובכנות, ויתן לנו בנין חזק, שהתאים לתעודתו. האגף, שהיה בן שלוש קומות, עם כל הציוד עלה ל־65,000 דולר.

השגת כספים להקמת הבנין היתה אגוז קשה. ועדי התתי"ם עוסקים תמיד באיסוף כספים. הקמת בנין דורשת אצלם רק הרחבת המאמץ. אצלנו לא היה כלל מנגנון שכזה, ופה בא לידי גילוי אחד החזיונות המצויים ביהדות אמריקה: קל יותר למצוא עסקנים להקמת בנין מאשר להשיג אמצעים להחזקתו, אחרי שכבר הוקם. הקמת בנין עולה בכמה וכמה רבבות דולרים; החזקתו בכל שנה עולה להרבה פחות, ובכל זאת יותר קל להשיג את המרובה. אני יכול לבאר את זה רק בצורה חלקית: בנין נראה לעינים, בשעה שעבודתו סמויה ומסותרה בין כתליו. תרומה לבנין היא לרוב חד־פעמית; תרומה להחזקתו היא שנה שנה.

לאשרנו לא היתה לנו דאגה להחזקתו של בית המדרש. הסתדרות הצדקה דאגה לכך. היא גם נתנה לנו רשיון לערוך מגבית למען הבנין. לואיס י. קוירשטיין, האישיות הכי משפיעה בבוסטון, הסכים להיות ראש המגבית, מאקס שולמן, גזבר; מוריס מורס, יושב ראש ועד הבנין; דר. מדליא הירשברג, שולמן, יוסף רודניק, נתן פינסקי, דר. ל. ארקין, מוריס מורס ואחרים עבדו קשה למען המגבית. במשתה לכבוד הקמת הבנין ואחריו נתקבלו תרומות אלו: דז. פ. מורס 1,500 דולר. קוירשטיין, שולמאן, 1,000 כל אחד. הירשברג, מ. מורס 500 כל אחד. אחרי אלה באו תרומות יותר קטנות. אחרי שתי שנים נאספ בסך הכל קצת למעלה משלושים אלף דולר. עוד לפני גמר המגבית היה ברור שנצטרך לסדר הלוואות במשכנתא. צעד זה לא היה בלתי רגיל בהקמת בנין ציבורי. קצת פילוסופיה ציבורית היתה כרוכה בפנייה למשכנתאות: הבנין הוא לשנים רבות, ומדוע לא ישא הדור הבא חלק מהעול הכספי שבהקמתו? בַּאֲלִיה זו יש גם קוץ: משכנתא עולה בריבית גבוהה, והיא מחייבת גם תשלומים שנתיים על חשבון הקרן.

שני אלה מצטרפים לחשבון המגדיל את התקציב השנתי. אבל אם אין די כסף אז אין ברירה: בשנים הבאות למדנו את טעמו המר של עול זה.

עוד דבר: כל משכנתא דרשה ערבות של אנשים פרטיים אמידים. גם זה נהפך לרועץ כעבור שנים לא רבות. בשנות העשרים, שהיו שנות גיאות כלכלית, היו הכל בטוחים שה„פרוספריטי" תימשך בלי סוף. כמו כן היה מקובל שהיהודים משלמים תמיד את חובותיהם הציבוריים. שתי האמונות הללו הקלו את השגת משכנתאות וגם ערבים פרטיים למשכנתא.

על הסכום שנשארנו חייבים עבור הבנין הישן עם המגרש (בקנייה זו לא היה צורך בערבים), סידרנו: משכנתא ראשונה בעד 26,000 דולר בריבית של 7%, ולאחר זה, משכנתא שניה, בסכום 7,500 דולר ו־6%. משכנתא זו ניתנה לנו בתור טובה פרטית.

אני קיבלתי על עצמי להשיג חתימות של ערבים לשתי המשכנתאות. עם כל ה„קלות" בהשגת ערבות בימים ההם, יש לציין את זה: כאשר ראובן, למשל, חתם כערב, אז קיבל על עצמו את תשלום כל החוב, מבלי להתחשב בעובדה שיש עוד ערבים. הבנקים לא קיבלו ערבות חלקית. הם דרשו שכל ערב יקבל אחריות על כל החוב, ולפי בחירתו יוכל הבנק לבוא ולדרוש מאיזה ערב שירצה את פרעון כל החוב, ולרדת לנכסיו, ולקחת ממנו את הדולר האחרון שיש לו בעד הקרן, הריבית, וכל יתר ההוצאות הקשורות בגביית החוב. הרשות בידי הערב, שפרע בתנאים אלה, לפנות ולגבות מיתר הערבים את חלקם הם, אבל צעדים אלה קשורים בהוצאות מרובות ביותר. בהתחשב עם כל האמור, יצא שכל ערב הקטין את מידת הקרדיט שלו בסכום כל המשכנתא. כאשר בא הערב ללוות כסף בבנק, היה עליו לפרט בפירוט מדוקדק כל מה שהוא חייב, ולהכניס בין חובותיו גם את כל סכום הערבות. בימי ירידה כלכלית יכולה מעמסת הערבות להכריע ולבטל את כל הקרדיט האפשרי שיש לו, ולהביאו לידי פשיטת רגל! נטל־אחריות זה היה ידוע עוד בימי קדם, ושלמה המלך אמר (משלי ו, א־ד):

„בני אם ערבת לרעך, תקעת לזר כפך
נוקשת באמרי־פיך, נלכדת באמרי פיך;
עשה זאת אפוא בני והנצל
כי באת בכף רעך:
לך התרפס ורהב רעך;
אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך;
הנצל כצבי מיד, וכצפור מיד יקוש!".

עם כל זה הלכתי לבקש ערבים.

הראש והראשון שהלכתי אליו היה מאקס שולמאן. בשנים הללו עלה כוכב הצלחתו ויהי בין עשירי הקהילה. הוא גם נמנה בין הנדבנים הגדולים. הוא נספח כעובד חרוץ בתנועה הציונית. הוא ביקר את ארץ ישראל וישקיע כ־300,000 דולר בהקמת „מרכז מסחרי" בחיפה. הוא השתתף במידה הגונה ביצירת הפרדס הגדול „גן חיים". מכיריו הזהירוהו שהוא מניח את מעותיו על קרן הצבי, אבל הוא לא חת גם מפני סכנה זו. תמיד חיפו לו אנשים לפני משרדו. לרוב באו בענייני צדקה, ורק במקרים נדירים יצא מישהו ריקם. שמו היה מפורסם גם בין הקבצנים הנוודים, המעדיפים חיי נדודים מעיר לעיר, וקיום על פשיטת־יד. רוך מיוחד היה בלבו לבקשת עזרה מאדם פרטי, ולאו דוקא בענייני כסף. הוא ידע שלרוב מרמים אותו, אבל הוא היה אומר: „מוטב שירמוני עשר פעמים מאשר אשיב פני נצרך אחד באמת".

הוא ידע על ענין המשכנתאות שלנו. אמרתי לו שאם חתימתו על שטר־הערבות תהיה הראשונה אז יקל לי להשיג חתימות מאת אחרים. הוא חתם, ואחרי זמן קצר חתם גם על המשכנתא השניה. אחריו השגתי חתימות מאת א. ש. הירשברג, יעקב פרומבּוים מבית הספר „מנורה", א. ס. קוביצקי, מבית הספר „עבריה", מוריס מורס, נתן פינגסקי, יוסף רודניק, ועוד חובבי החינוך, עד שהגיע מספר החותמים לחמשה עשר. גם אני חתמתי, בהרגישי שאין לי רשות להכניס אנשים אחרים בעול התחייבות אם אינני מקבל, לפי יכולתי, חלק ממשאו. ואם הערבים יצטרכו לשלם אז יצא לכל אחד באופן ממוצע סכום של 1,700 דולר. סכום כזה אוכל גם אני לשלם!

נשארו עוד חובות, ונחליט לפרוע אותם על ידי העלאת המשכנתא השניה מ־7,500 דולר ל־15,000 דולר. עוד הפעם היה לי סיבוב של ביקוש חתימות. שנים עשר חתמו. ביניהם היו מאלה שחתמו על המשכנתא הראשונה, וביחד הבטיחו חוב של 41,000 דולר, דבר שנשאר כאבן־ריחים על צוארם במשך שנים. הריבית השנתית עלתה ל־2,720 דולר, סכום שהיה מספיק כמעט להעמיד מורה נוסף במוסד.

התחלת בנין האגף היתה ב־1924, והגמר היה ב־1925, ומשפחת בית המדרש למורים צהלה ושמחה!

טז. שמירת בריאות התלמידים*)

תלמידינו נשאו בעול כפול של שני בתי ספר שביקרו יום יום. רבים מהם נסעו מביתם, ועוד אחרים באו מהערים הסמוכות לבוסטון. הוועד המפקח החליט לבדוק כל תלמיד ותלמידה בדיקה גופנית בכל שנה, ולקדם בעוד מועד איזו סירכא שתימצא. דר. בוריס גרינברג, מנהל בית החולים „בית ישראל", עברי וחובב עברית, דאג לביקורים שבועיים של רופא בשכר סמלי. אחרי שתי שנים סידרנו שרות יותר מקיף, וקבוצת רופאים מתנדבים נתנה שרות זה: תלמידים חדשים נבדקו בדיקה יסודית. אחרי זה היתה בדיקה שנתית כדי לברר אם חל איזה שינוי לרעה. הרופאים המתנדבים היו: היימן מוריסון, הרי סאביץ, ל. ס. מדליא, והרופאות: רות וויזמן, סוזנה פרידמן וא. קנדיב. אם נמצא שמישהו זקוק לטיפול מיוחד הודיעו לבית, ובמקרה של חוסר יכולת כספית סודר טיפול חינם.

פרט זה ראוי לציון:

בדרך כלל יאמר רופא שבית ספר שני בכל יום הוא עול המסכן את בריאותו של התלמיד הצעיר. כאן אנו מטפלים בתלמידים שכבר בילו שש שנים בביקור כפול זה יום יום, ועודם נכונים להמשיך בטמפו זה כמה שנים. לעת עתה לא נתגלה שהלימודים הנוספים של אחר הצהרים מזיקים לבריאות הילדים. הרבה תלוי ביחס הרופא לערכו של החינוך העברי, כפי שמוכח מהמקרה הבא:

תלמיד אחד נמצא שלבו חלש, והוא זקוק לתוספת מנוחה. ברגיל היתה דעת הרופא שאסור לו בהחלט לבקר בית אולפנא שני. אבל רופאינו אמרו: אמנם הוא זקוק למנוחה רבה, אבל נראה נא מה יעשה אחרי בואו מבית הספר הכללי: הוא לא יתאפק ויצא אל הרחוב; יצרו יתגבר עליו והוא ישחק עם חבריו ויתעייף למעלה מיכולתו. לעומת זה מה הוא עושה בבואו אל בית המדרש למורים? הוא יושב לו במנוחה שלימה שתי שעות רצופות.

---

*) ב־1934 בבקרי את ארץ ישראל שאלתי את הגברת הנריאטה סולד מהו שהניע אותה ליצור את „הדסה". היא השיבה: בבואי לארץ ישראל בשנת 1909, נזדעזעתי לראות את מחנות הילדים נגועי טרכומה, שתכופות היא מביאה לידי עיוורון. בבקרי את בית הספר שדר. טורוב היה מנהלו נפתעתי לראות שרק מעטים מאד מהתלמידים היו סובלי טרכומה. „מאין נס זה?", שאלתי. דר. טורוב השיב שהוא סידר בדיקות בריאות קפדניות וקבועות על ידי רופא. אם ככה, אמרתי לעצמי, מדוע לא יעשה זה בכל הארץ? מחשבה זו הובילתני לרעיון ארגון לשמירת הבריאות של כל היישוב, ורעיון זה בא לידי ביטוי בארגון „הדסה". עובדה זו מפורסמת ב„הדסה".

גם עכשו עורר דר. טורוב את הוועד כלפי הצורך לשמור על בריאות תלמידינו בבית המדרש למורים, ומכאן המפעל המסופר בפרק זה.

אמנם הוא מעסיק את מוחו, אבל העסקת המוח איננה מזיקה כלל ללב. יוצא שדוקא הביקור היומי בבית המדרש משמש לו אמצעי לשמירת בריאותו!

זהו ההבדל בין הערכת החינוך כמעמסה נוספת, ובין הערכתו מתוך אהדה והבנה פנה. התלמיד הנזכר המשיך לבקר במשך שנים, אחר כך נתקבל בבית ספר לרפואה ויהי לרופא.

יז. הספריה

ראשית הספריה נעוצה בייסוד בית המדרש למורים באביב של 1918, באשר ארגון של שתי ישיבות ושש שעות לימוד בשבוע נחשבו כצעד ענקי קדימה. מלחמת העולם הראשונה עמדה עוד בעצם תקפה, ושמועה נפוצה אז שהגרמנים, שכבשו כבר את ליטא ואת ווארשא, הרסו את כל בתי הדפוס העבריים ובתוכם את בית הדפוס המהולל „האלמנה והאחים ראם" בווילנא, שהדפיס את כל הש"ס בהוצאה שעדיין לא היה דומה לה. זה כארבע שנים (ב־1918) שמשלוח ספרים עבריים מאירופה פסק. חנויות הספרים מכרו במעט כל מה שהיה להן, וישארו עם מדפים ריקים. יום אחד נודע לי שמוכר־ספרים־נוסע נמצא בבוסטון ובידו סדר שלם של „הוצאת תושיה", שהכיל ארבעים כרכים. קניתי את ארבעים הכרכים בחמשים דולר. זו היתה התחלת הספריה של בית המדרש למורים.

מאז עמדתי על המשמר לרכוש כל מה שאפשר. זמן קצר אחרי זה נפתחה חנות ספרים ברחוב קאזווי, ווועסט ענד על ידי מר י. גרין, אדם ישר ותלמיד חכם. אצלו היה מעט מהספרות החדשה וגם מהספרות הרבנית. בעזרתו הוספתי מעט מעט למכסת הספרים שלנו. אחרי שהותקן הבנין לבית המדרש למורים העברתי אליו את המלאי ממשרד לשכת החנוך. הוא תפס פחות מארון אחד. למרות זה שהמלחמה נסתיימה, הגיעו מעט מאד ספרים עברים לאמריקה. ברוסיה התחוללו מלחמות של פטלורה, דניקין והבולשביקים. היו פוגרומים; הדרכים היו משובשות, והקשרים רק עראיים. ערב אחד בא אחד התורנים שבעיר, מ. ג. גורדון, ויאמר לדר. טורוב שיש לו בביתו ש"ס שלם שהוא חפץ לנדב לבית המדרש. זו היתה מציאה מן השמים. קרוב לזמן ההוא עלה בידי להשיג קבוצות ספרים נוספות:

בבוסטון היה תלמיד חכם זקן שהתמחה בידיעת שפות זרות, ובפרט

צרפתית העתיקה. שמו מ. ז. אלברטס ברוקסבורי. הוא היה אדם שקט, צנוע וענו, ולא „קשקש בלגינו". הוא הדפיס באורי כל הבלעזי"ם של רש"י שבספרים בראשית ושמות. זו היתה עבודה מדעית. בזמנו של רש"י עוד לא היתה ספרות צרפתית נפוצה הרבה בכתב. והנה יצא שהבלע"זים האלה היוו אחד המקורות החשובים להכרת השפה הצרפתית של לפני שמונה מאות שנה. מהאוניברסיטה הארווארד התקשרו אתו מדי פעם בפעם בכדי לעמוד על פירוש מלים ומבטאים שבלע"זים שרש"י נתן אותם בתרגום לעברית. רק פעם אחת נפגשתי אתו. זה היה זמן קצר לפני מותו. התקשרתי עם המשפחה, והאלמנה עם הבנים הסכימו להעביר לבית המדרש את ספריו העבריים וגם את האנגליים שיש לנו ענין בהם. את המלונים והספרים השייכים לשפת צרפת העתיקה אמרו לנדב לספרית הארווארד. בחרתי כמאתים כרכים, וביניהם ש"ס שלם, קונקורדנציה, מילונים, תנ"ך בהוצאות שונות, וגם כרכים באנגלית. זה היה האוסף הראשון הגדול בכמות שהשגנו.

מר ז. ב. סאקלאד, שמת בנובמבר 5, 1919, היה גם כן אדם תורני, חובב ספרים. יורשיו העבירו אלינו ש"ס ומספר הגון של כרכים בעברית ובאנגלית. ביחד כמאה כרכים.

מר פיליפס העניק לנו שנים עשר הכרכים של „דזואיש אנציקלופדיה", בהוצאת „פונק ענד וואגנל".

וככה החל גידול הספריה בצעדים אטיים.

ההתחלה האמיתית היתה ב־1923. רבי לואיס מ. עפשטיין ביקר בגרמניה. התקופה היתה של אינפלציה דוהרת. ארוחת בוקר, למשל, עלתה לכמה מיליונים מארקים. בעת ההיא היה הדולר האמריקאי „יחסן" מאין כמוהו גם בידי התיירים וגם בידי התושבים. בשובו סיפר רבי עפשטיין שנפגש עם מוכר ספרים והלה הציע לו ספריה בת אלפים כרכים בעד חמש מאות דולר. הוא חשב שבית המדרש צריך לקנות אוסף זה. הוא הביא את רשימת האוסף והנה הוא מגוון למדי מספרות הדורות עד ימינו, ועד בכלל. היו גם ספרים בלשונות זרות. האוסף התאים כיסוד לספריה הגונה.

השאלה היתה איך להשיג את ה־500 דולר? היה מי שהציע שנשיג עשרה אנשים שכל אחד מהם יתן 50 דולר. זה היה קשה. לקורא בימינו יראֶה זה כדבר משונה, אבל כך היה המצב בראשית שנות העשרים. הספרות העברית, ספריה, ספרות ישראל בלע"ז, כל אלה היו מונחים זרים עד מאד. כל הענין נראה בהחלט למעלה מהשגתנו. רבי עפשטיין חפץ עד מאד שנזכה

בקנייה זו, אבל עם כל השפעתו היה הענין בלתי מציאותי במצבנו אז.

בין הידידים שרכשנו נמצא מוריס פיינברג. לפני זמן קצר העתיק את דירתו לרוקסבורי, סמוך לבית המדרש למורים. הוא היה בעל רגש דתי חם והיתה לו נטייה לעשות משהו בקהילה. סיפרתי לו על הספריה בגרמניה. יום אחד אמרתי לדר. טורוב: נבקר שנינו את מר פיינברג, אפשר ונשפיע עליו. ביקרנוהו ונציע שהוא לבדו יקנה את הספריה האמורה, ויתננה מתנה לבית המדרש. הוא נשמע לנו. כאשר הגיעו הספרים אורו עינינו. זה היה אוסף מצויין בתכלית בשפות שונות וכל הספרים היו בתחום היהדות. כמה מהספרים היו יקרי מציאות ובמצב מצויין.

במר פיינברג ורעיתו נתקיים המאמר: „יש קונה עולמו בשעה אחת!" (ע"ז, י:).

עד כמה שהיה אפשר בימי האינפלציה „לזכות מן ההפקר" תעיד העובדה הבאה:

רבי עפשטיין סיפר שבהיותו בגרמניה נפגש עם פרופסור זקן שהקדיש ארבעים שנה להקמת ספריתו. הספרים היו במצב יוצא מן הכלל. כולם מקוטלגים בשלימות, וביחד הכילו את הטוב והמובחר שבספרות ישראל בכל הדורות. היא הכילה עשרים ושנים אלף כרכים, והמחיר: אלפים דולר, כן, שני אלפים דולר!! ובכל זאת נראתה השגת סכום זה בימים ההם כל כך בלתי מציאותית שלא נסינו אפילו להשיגו. זה היה בגדר של „תפסת מרובה", ואנחנו הסתפקנו ב„תפסת מועט — תפסת", ונשיג את האוסף בן אלפיים ספר. במשך כל ימי חייו היה המנוח רבי עפשטיין תוהה ומזכיר את ההזדמנות הנפלאה ההיא שלא נוצלה. כרבים רבים בכל גרמניה היה הפרופסור המסכן ההוא גוֹוע ברעב, ובלי ספק מכר את ספריתו בבת אחת או חלקים חלקים בעד שה"י פה"י בכסף גרמניה. רבי עפשטיין היה אומר שאפילו בחמשים אלף דולר לא יכולנו אחר כך לרכוש כאן אוסף כזה.

בין „תאוותי" בכל שנות היותי בבוסטון היתה תאוה אחת שלא הרפתה ממני והיא: להקים בבוסטון ספריה גדולה ועשירה שתוכל לשמש לא רק את צרכי בית המדרש למורים אלא שתיעשה „מוסד" ראוי לשמו, שתלמידי חכמים וחוקרים יוכלו להעזר בו לצרכי עבודתם. כאשר יצא דר. טורוב מבוסטון ב־1926 היו כבר בספריה כ־3000 ספרים.

במשבר שנות השלושים, שקיבל צורת קבע, עבר משבר חמור מאד על שוק הספר העברי. קניית ספר נחשבה למותרות, ומי זה יתיר מותרות

לעצמו בימים שבהם מדרדר משק המדינה מטה מטה? בשנים אלו ביקרתי את ניו־יורק תכופות. בכל חנויות הספרים היו „מציאות" למכביר. מר רזניק, מחנות „רזניק מנשל" ברחוב איסט ברודוויי, היה מקבל כמויות עצומות של ספרים מכל הסוגים. הוא ידע על צמאוני להעשיר את ספרית בית המדרש. מדי פעם כתב אלי על „מכירות" במיוחד. ספרי „שאלות ותשובות", למשל, שאחרי עבור המשבר נמכרו בעד 5—10 דולרים, היה מחירם 50 סנט עד דולר אחד. ככה היה עם כל יתר הספרים. בתקופה ההיא רכשתי אצלו אלפי כרכים, וביניהם קרוב לחמש מאות ספרי „שאלות ותשובות".

יוסף שנקרמן היה מוכר־ספרים נודד, ובמכוניתו העביר את מלאי ספריו מעיר לעיר. בדרכו השיג „סחורה" מאנשים שזקנו ומיורשים שלא ידעו אף לקרוא את שמות ספרי אביהם. בדרך זו השיג לפעמים ספרים יקרי ערך. על ידו נתעשרה הספריה בצילום „כתב יד מינכן" של כל תלמוד בבלי; תרגום „פוליגלט" של התנ"ך משנת 1657 לשמונה שפות; „פחד יצחק" שלם, ועוד, ועוד. יום אחד מכר לנו חבילה של 315 פמפלטים בלתי מכורכים ב־15 סנט כל אחד. אחר כך יצא שביניהם היו עבודות כלפי קבלת הדוקטורט של כמה וכמה גדולי הדור של המאה התשע עשרה, ומהם יקרי מציאות מאד.

ב־1929 העניקו מאקס שולמן ולואיס י. קוירשטיין את ספריתו של דר. מוריס ב. הקסטר שהכילה כ־1,500 כרכים על מדעי החברה.

ממוכר הספרים ביגלאייזן קנתה הספריה אוסף של קרוב לחמש מאות כרכים בקבלה וחסידות.

המנוח רבי לואיס מ. עפשטיין, אחרי התפטרותו מבית הכנסת „קהילת ישראל" אשר בברוקליין, ציוה את ספריתו היקרה לבית המדרש, וחלק ממנה מסר לפני צאתו את בוסטון ב־1947. יתר ספריו נמסרו אחרי פטירתו הפתאומית.

ב־1946 נרכשו כמה מאות כרכים מהספריה של רבי מנחם מ. עקשטיין ז"ל מקליבלנד.

מאת המנוח פרופסור אברהם ש. י. יהודה קנתה הספריה ב־47—1946 כמאה כרכים יקרי ערך, דפוסי ארצות המזרח, וביניהם אינקונבולום אחד שנדפס ב־1458.

בשלבים אלה התעשרה הספריה בכמות ובאיכות עד שכאשר התפטרתי מדוכני ב־1947 היו בה למעלה מ־20,000 כרכים, בלשונות שונות.

בכלל היתה התפתחות הספריה מפעל שותפי שהלהיב כמה וכמה לבבות, וביניהם היו דר. הימן מוריסון, יושב ראש „ועד הספריה" במשך כמה שנים, ודר. הרי צבי סאביץ.

כספים לקניית ספרים, אפילו בשנות המשבר, נמצאו בעיקר ממפעל אחד של „אגודת הנשים שעל יד בית המדרש למורים" שראוי לזכרון. האגודה הקדישה את יום „ל"ג בעומר" כיום „חגיגת הספר". במשך השנה נתקבלו תרומות מאת החברות לזכר ארועים משפחתיים, חברתיים, וכדומה. כל אלה סוכמו ביום „חגיגת הספר". במשך השנים נרכשו אלפי ספרים הודות ל„עבודת נמלים" זו.

קטלוג הספרים היה פרובלימה שהלכה והחמירה ככל שגדלה הספריה. בראשונה היתה עבודה זו חלק מתפקידו של מזכיר בית המדרש. היה צורך חיוני להעמיד ספרן מקצועי, אבל תקציבו השחפני של המוסד לא הספיק לזה. בשנות השלושים נעשה מאמץ מיוחד מאת קבוצת תלמידים מתנדבים לקטלג את אלפי הכרכים שבארונות. דר. שמואל קוירלנד התנדב להדריך אותם. בין חברי הקבוצה היו רפאל גולדמן, פנחס עפשטיין, תודרוס והייט, ועוד רבים אחרים שאת שמותם שכחתי.

אחרי הספחו של דר. בנימין י. שבח לחבר מורי בית המדרש נעשה נסיון רציני מצדו לעבד קטולוג מסודר בספריה. לשם זה בילה קיץ אחד את כל זמן החופש שלו בקורס לספרנות בקלומביה, ובשובו הקדיש הרבה זמן לתפקיד זה.

חנה ניומן, אחת המסיימות של בית המדרש, שימשה כמה שנים כספרנית.

הצעד המכריע נעשה עם העמדתו של רבי יוסף מארקוס כספרן בשנת 1946. כבעל מקצוע בשדה זה החל במיון וקטלוג יסודי, עבודה שלעולם איננה נגמרת בספריה מסודרת, ההולכת וגדלה. בתפקיד זה יש לא פחות חכמה מאשר יש מלאכה, ורבי מארקוס הולך ועוסק בה עד היום (1958). ב־1958 הגיע מספר הספרים למעלה מ־33,000.

הספריה של בית המדרש למורים היא חלק מנכסי צאן ברזל הרוחניים של קהילת בוסטון *).

---

*) בספריה העצומה של אוניברסיטת הארווארד יש אוסף חשוב מאד של ספרים עברים ודוזדאיקה המונה למעלה מעשרים אלף כרכים.

יח. המשך העבודה הפנימית בבית המדרש למורים

בזמנו של דר. טורוב (1921—1926) היו מורים אלה בבית המדרש:
ישראל חיים פולאק, מאז 1921, מורה שלם.
יעקב ניומן, מאז 1922, מורה שלם.
יש"י אדלר, מאז 1923, מורה שלם.
שלמה צוקרוב, מאז 1921, מורה חלקי (שש שעות בשבוע).
א. ברינד, מאז 1924, מורה חלקי (עשר שעות, בתיכוניות).
דר. טורוב הורה חמש שעות בשדה הפדגוגיה.

מספר התלמידים עלה משנה לשנה. בסוף שנה ראשונה היו 23 תלמידים; בסוף שנה שניה (תרפ"ג) 50; בסוף השלישית (תרפ"ד) 116; בסוף הרביעית (תרפ"ה) 128; בסוף החמישית (תרפ"ו) 140 תלמידים. הגידול המספרי בהרשמה איננו קנה־מידה מספיק לפרסומו ולהתקבלותו של המוסד על הציבור הבוסטוני ומחוצה לו. היה תנאי־בל־יעבור להגדלת ההרשמה, והוא: מסיימים ראויים לשמם של התתי"ם. רק שנים אחדות עברו מאז שהתתי"ם החלו להעמיד מסיימים. בקיץ 1917, בבואי לבוסטון, התקיים רק הסיום השלישי בכל דברי ימי החינוך העברי המודרני בבוסטון. חוק־הלימודים נקבע לשש שנים. בחינות הכניסה לכיתות התיכוניות היו חמורות. המוסד העדיף עבודה איכותית על מספר כמותי של תלמידים. כל אלה ניפו בכמה נפות את סוג התלמידים הנכנסים.

תלמידים באו גם מערים רחוקות יותר: ממנטשסטר, ניו המפשיר, ווסטר, לאָוול, והייברהיל. כמו כן באו מפרברי בוסטון, שהן ערים עצמאיות: קיימברידז, טסלסי, מולדן, ריביר, לין, וסומרוויל; שהזקיקו שתי שעות נסיעה, הנה ושוב, ליום, נוסף לכל המעמס של לימודים בשני בתי ספר, ועבודת־בית כמותית בכל יום, שלא סבלה דיחוי.

שני המחזורים של מסיימי בית המדרש מהשנים תרפ"ה ותרפ"ו למדו כל אחד רק ארבע שנים במוסד. בזה של תרפ"ה היו יותר מחציים ילידי אירופה, שרכשו להם יסוד לימודי ב„חדר" ומעט בישיבה. תכנית הלימודים סודרה בהתאם לרמת ידיעותיהם. יתר המסיימים, שהיו ילידי אמריקה, הספיקו על ידי מאמץ יתר להתקדם אתם שנה שנה עד הסיום.

במחזור תרפ"ו היו רק ארבעה שרכשו חלק מהשכלתם באירופה, ושמונת האחרים היו מגידולי אמריקה. הכיתות שנכנסו אחרי שתי אלו, החל מראשית תרפ"ד, היו זקוקות לשתי שנות הכנה, שניתנו להן בשתי

הכיתות התיכוניות, בכדי לעבור בשש שנים על תכנית הלימודים ששני המחזורים הראשונים עברו בארבע שנים.

הוכחה על ההכנה היסודית של שני המחזורים הראשונים נמצאת ב„ספר השנה", תרפ"ה, שיצא לאור על ידי חברי המחזור הראשון. בו נדפסו כל השאלות בבחינות הסופיות שניתנו בסוף שנת הלימודים, תרפ"ה, לכל אחת מארבע הכיתות שלמדו במוסד, ובכל מקצועות לימודיהן. בשנת תרפ"ה היו תלמידי כיתות א' וב' כמעט כולם ילידי אמריקה. השאלות תופסות 29 עמודים (84—112) וכולן בכתב. בכל השנים הבאות, גם אחרי שהוספנו שתי שנים להכנה, ונעמיד את התיכוניות („פרוזדור") על ארבע שנים, שעם ארבע שנות בית המדרש הצטרפו לשמונה שנות לימוד עד קבלת תעודת מורה, לא הספיקו הכיתות לקיים את אותה הרמה בלימודים של השנים הראשונות! כמו שהדגשתי כבר (עמ. 182) באה הברכה בעקב עבודת־הבית המרובה שכל התלמידים הכינו יום יום, וביחס ללימודים העבריים, שנתן להם חשיבות שווה ללימודים הכלליים. התלמידים ידעו שהם מבקרים מוסד פרופסיונלי, ושבעיקר מתכוננים בו להוראה עברית.

תכנית הלימודים עד הסיום:

תנ"ך: כל חמשה חומשי תורה, עם רש"י; (חזרה) על נביאים ראשונים; כל הנביאים האחרונים; ספרי אמ"ת (תהלים, משלי, איוב), דניאל, עזרא ונחמיה, המגילות, הדגשה מיוחדה על קוהלת.

תלמוד: משנה, אגדה וסוגיות שלימות מפרקים נבחרים.

דברי הימים: מראשית ימי האומה עד ימינו.

ספרות: א) ספרות ההשכלה והספרות העברית החדשה; ב) ספרות ימי הבינים; שירת ימי הבינים.

דקדוק: קורס יסודי במשך כל ארבע השנים. חיבורים.

שלחן ערוך: לקוטי דינים ומנהגים.

דיבור עברי: בחינות בעל פה בדיבור חפשי.

פדגוגיה: תורת החינוך, תולדות החינוך, תורת הנפש, תורת ההוראה, הוראה מעשית (ביקורים בבתי הספר, שעורים לנסיון בהשגחה, הוראה במשך מספר ימים רצופים).

פעולות־חוץ: חגיגות, אספות תלמידים, אגודת תלמידים, מקהלה, תזמורת, התעמלות.

בכל שנות הלימודים שלטה הקפדה על דיבור עברי במוסד, מתוך שאיפה שיכנס גם לחייהם הפרטיים של התלמידים.

ביחד עם העבודה הקשה, והיא היתה קשה, היתה גם הרבה שמחה במוסד. היחס בין חבר המורים לתלמידים היה ידידותי, נפשי, ושלטה ההכרה שבית המדרש הוא ביתם של התלמידים, שהמורים הם ידידיהם, עוזריהם ודורשי טובתם בלב ונפש. כל אלה הידקו את התלמידים למוסד ולעבודה. ועל פי הכלל: „יגעתי ומצאתי — תאמין" (מגילה ו:), באה ההצלחה בעקב היגיעה.

יט. „ספרי השנה" של המחזורים תרפ"ה, תרפ"ו

חבר המורים של המוסד החליט לעודד את התלמידים להכין חומר ספרותי בעד „ספר השנה", של התלמידים, שיהיה ראוי לשמו, ולהדפיסו כמפעל חפשי של התלמידים, הן בעריכה, והן בהשגת כל הוצאות הדפוס. מר יש"י אדלר נתן סיוע רב בשתי ההוצאות. ספרי השנה יצאו בהידור רב. הראשון הכיל 132 עמודים והשני 152 עמודים. התלמידים השיגו „מודעות", שכיסו את כל ההוצאות. תלמידים מכל הכיתות תרמו חומר ספרותי. בספרים הרבה ידיעות על המוסד, וגם עכשו הם נקראים בענין.

חברי המערכת של ספר השנה תרפ"ה: יוסף וילפנד, יעקב רוטמן, ש. אהרן שיין, אלכסנדר ס. שפנר; של תרפ"ו: חנה ארריס, רות גולדשטיין, אשר פיינזילבר.

שני אלה היו ספרי השנה היחידים שיצאו על־ידי התלמידים.

כ. הסיום הראשון — תרפ"ה

ב־25 ביוני, 1925, התקיים הסיום הראשון. שלושה עשר סיימו, 9 בחורים, 3 בחורות (חוה גולדמן, יוסף דיימונד, יוסף ווילפנד, מרדכי סיימונס, אפרים עמנואל, אליעזר פלקסמן, שפרה קליימן, לאה קפלן, יעקב י. קקסט, יעקב רוטמן, אהרן שווארץ, ש. אהרן שיין, אלכסנדר ס. שפנר). הצעיר שבהם היה אפרים עמנואל, שהיה בשנתו ה־15. סיפרתי עליו במיוחד (עמ. 177). בשל גילו הוחלט לעכב את מתן תעודתו, ועם זה הזכות להורות, עוד שנה. נתקיים בו הפתגם: „מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל".

רבי סטיפן ס. ווייז היה הנואם בטקס הסיום. בשם המסיימים נאמה לאה קפלן בעברית ויוסף דיימונד באנגלית. כ־350 איש מילאו את אולם ההתעמלות של בית המדרש.

מקרה־אגב אחד בזמן הסיום ראוי לציון:

בין המבקרים בחגיגת הסיום היה איש בשם דזייקוב טשאַראק. הוא גודל באמריקה ולו בית חרושת גדול לרהיטים. אחרי הטקס, בלכתו אל האוטו שלו עמד פתאום משתומם, וכולו הקשבה. הוא היטה אוזן לקבוצת תלמידים שהלכו הביתה. הוא פנה לידידו, מוריס מורס, אחד מחברי ועד המפקח, שהיה ראש הוועד לבנין האגף, שהזמין אותו כאורחו לסיום, ויאמר:

„שמע נא, כאשר דיברו התלמידים עברית בשעת הסיום לא התפעלתי מזה. רגיל אני לשמוע „דרשות בר־מצוה". אבל הנה אני שומע קבוצת תלמידים והנה הם משוחחים ביניהם בעברית, כאילו היתה שפת־אמם. אם ככה הדבר אז המוסד איננו „בלוף"! ברצוני לעשות משהו למענו!"

„טוב", אמר מר מורס, „תוכל לבנות ארונות לספרים בספריה".

מר טשאראק לא ענה דבר. למחרת בא איש נוצרי לבית המדרש ויאמר לדר. טורוב שהוא המפקח על בית החרושת לרהיטים של מר דזייקוב טשאראק, ושהוא נשלח להיוודע כמה ארונות, ובאיזה גודל, צריך להקים עבור כל הספרים הנמצאים בספריה, וגם להכין מקום להרחבת הספריה.

בסתיו הבא, בשוב התלמידים להתחלת שנת הלימודים החדשה, מצאו את כל קירות אולם הספריה מכוסים ארונות־ספרים גבוהים, כולם עץ אלון, עשויים מעשה אמן, והספרים על המדפים, וכל מדף חציו פנוי לעוד ספרים. בימים ההם היינו צריכים להוציא לא פחות מאלפיים דולר על הזמנה כזו.

מר טשאראק נשאר ידיד מסור למוסד כל ימיו*).

---

*) יום אחד הראה לי מר טשאַראַק כתב־יד בשני כרכים באידית. „איש אחד בוסטוני כתב את זה. היש לזה איזה ערך?". ראיתי שזו היתה מערכת הרצאות על ההסטוריה היהודית בסדר כרונולוגי. „אם זה חובר כאן אז ודאי יש לזה ערך. אשמח לקבלם לספרית בית המדרש". אז סיפר לי: „אבי חיבר את זה. תשעה ילדים היינו. כאשר גדלנו ונשאנו נשים, סידר אבי שפעם בחודש נתכנס כולנו, נשינו וטפנו לביתו ביום א' לארוחת הצהרים. אמי הכינה לנו סעודה עם כל המטעמים שאהבנו. אחרי הסעודה נכנסנו לחדר הישיבה ואבי קרא לפנינו הרצאות על ההסטוריה היהודית. הוא התחיל ב־1905 והמשיך ארבע שנים רצופות עד שחלה ונסתלק לבית עולמו ב־1909". מר טשאראק הוסיף: „אשמח לדעת שכתב־יד זה יהיה בספרית בית המדרש למורים. אצל בנינו, שאינם מבינים אידית, היה אובד". לקחתי את הכרכים, עברתי עליהם, ואז מסרתים לכורך־ספרים. יום אחד הבאתי אל מר טשאראק את כתב־היד בכריכה הדורה. הוא התלהב כולו: „אם אתה, מר הורוויץ, כיבדת את חיבורו של אבי עד שנתת לו על דעת עצמך לבוש כל כך יפה, שמע מינה שלא לחינם טרח אבי, זכרונו לברכה"! ואז פנה למזכירה שלו: „כתבי המחאה בת מאה דולר לבית המדרש למורים ומסרי למר הורוויץ, ורשמי לזכרון שסכום כזה ינתן בכל שנה".

כהנה וכהנה היו ביטויי ידידותו של מר טשאראק למוסדנו. אביו המנוח הדליק ניצוץ בלב בניו, ולא לחינם טרח. ה„פינטעלע איד" שמר את חומו.

ה ע ר ה: עם גידול הספריה גדל הצורך בארונות נוספים. מר נייטהן ה. פרידמן ורעיתו סיפקו במשך השנים ארונות לאלפי הכרכים שהלכו ונוספו לספריה.

כא. יסוד „אגודת המסיימים"

בסוף יוני, 1925, נאספו 13 המסיימים. דר. טורוב באר שחשוב עד מאד שהם יתארגנו לשם המשכת השתלמותם, לשם קיום קשר עם בית המדרש ולשם קיום קשר חברתי בינם לבין עצמם. הם יתאספו בקביעות, מספרם יגדל מדי שנה, ועם זה תגדל גם השפעתם על המוסד ומחוצה לו. המסיימים החליטו להתאגד. יוסף דיימונד נבחר לנשיא. וככה נוצרה „אגודת המסיימים", המתקיימת עד היום.

מפאת פיזורן קשה לאגודות מסיימים להיות פעילות ביותר. גם אגודה זו לא היתה יוצאת מן הכלל. אבל הסך־הכל של שנות קיומה מהווה נכס חשוב בהחזקת קשר פנימי בין החברים, ועם המוסד. במשך הזמן החלו בפעולות מסויימות, שהחשובה ביניהן היא משלוח אחד המסיימים בכל שנה לארץ ישראל לשם השתלמות בלימודים באוניברסיטה העברית. מפעל זה החל ב־1950.

בהתאם לתקנון של בית המדרש החל ועד המפקחים של המוסד לספח נציגים של אגודת המסיימים כחברים לוועד המפקחים.

מזמן הסיום הראשון ואילך מקבלת „אגודת המורים" את מסיימי בית המדרש למורים כחברים מן המנין, ורבים מהם נעשו חברים פעילים באגודה חשובה זו.

כב. סידור המסיימים כמורים

עוד לפני הסיום התנהל דיון עם „אגודת המורים" על דבר סידור המסיימים כמורים. לא עלה על הדעת שהם יצאו ויתחרו עם המורים. זה היה מקעקע את כל היחס היפה שנוצר בין בית המדרש לבין „אגודת המורים", שפעלה הרבה לעודד ולהלהיב את תלמידי הכיתות הגבוהות בתתי"ם להמשיך את לימודיהם העבריים אחרי סיימם את הת"ת. בלי עידוד זה לא היה מקור קבוע לתלמידים חדשים.

שתי דרישות, מתנגדות זו לזו, עמדו על הפרק: א) כל המסיימים

צריכים להסתדר כמורים בבוסטון ומחוצה לה, אחרת ישארו מבוטלים. עובדה שתצנן הרבה את ההתלהבות הקיימת להוראה העברית כפרופסיה. ב) שכר המסיימים צריך שיהיה גבוה למדי, אחרת ישתדלו התתי"ם להחליף את מוריהם במסיימים, ולהרוויח את ההבדל בשכר. מאידך גיסא, אם שכר המסיימים יהיה גבוה ביותר, כלומר, שיגיע לרמה של מורים מנוסים, אז לא יחפצו התתי"ם להעמיד טירונים, שרק עכשו „פקעו מתוך ביצתם", והרבה מסיימים ישארו מבוטלים. כמו כן חשוב מאד שהמורה הצעיר יוכל לקבל הוספה לשכרו מפקידה לפקידה, בהתאם להשתלמותו ולהתקדמותו כמורה. לבסוף באנו לידי ההחלטות דלקמן:

א) כל מסיים יקבל 30 דולר לשבוע עבור משרה שלימה: 20 שעות הוראה לשבוע, ו־15 דולר בעד חצי משרה. זה יחול על התתי"ם דבוסטון והפרברים הסמוכים לה.

ב) מסיימים היוצאים לעיר אחרת, והם צריכים לגור בה, מקבלים למעלה מ־30 דולר.

ג) אין המסיימים „דופקים על הדלתות" לשם השגת משרות. לשכת החנוך, בשותפות עם ועד מאגודת המורים, תשמש מתווך. התתי"ם יפנו אליה, והיא תציע מועמדים.

סידור זה השביע רצון כל הצדדים. הופעתם של המסיימים כמועמדים מילא, למעשה, רק חלק מהחלל הגדול שזה שנים נתמלא רק על ידי „מורים־עוזרים", שלדעת הכל לא היו ראויים להוראה. השכר הממוצע של מורים מנוסים עלה על שכר המסיימים, שלא נעשו מתחרים לשום מורה ששמו הול־מו. בכלל נזהרנו מלהעמיד מסיים כתחליף למורה מנוסה. תתי"ם רבים שמחו ביחוד לקבל כמורה את אחד ממסיימיהם הם. כל המסיימים הסתדרו לשנה הבאה. העובדה המסופרת להלן מעניינת:

יום אחד הופיע ועד מעיר בנגור, מיין, לבקש שני מורים. הם הציעו 40 דולר לשבוע לכל אחד מהם. שני מסיימים, אהרן שוואַרץ ומרדכי סימונס, הסכימו לקבל את המשרות ולגור בעיר רחוקה כ־250 מיל מביתם. גם וואוסטר ביקשה מורה, ויוסף דיימונד נתקבל. ככה התחיל בית המדרש לשרת לא רק את בוסטון אלא גם ערים אחרות בניו־אינגלנד. זה היה חשוב מכמה בחינות: לא תמיד תוכל בוסטון לקלוט את כל המסיימים החדשים מדי שנה, וחשוב שתהיה „הינטרלנד" קיימת. ושנית, מחוץ לבוסטון משלמים יותר, ויש אפשרות שבעיר קטנה יסתדר המורה בקביעות בהוראה, היות

שאין שם מכללות ורשויות אחרות המפנות צעירים לפרופסיות אחרות. ושלישית, עצם השרות לערי הגליל יביא תועלת הדדית: החינוך בערי הגליל ימשיך להעלות את רמתו, ובית המדרש יזכה בבסיס מתרחב הן בתלמידים נוספים והן בהתעניינות יציבה שכמה וכמה פנים לה, ויום יבוא ובית המדרש ייעשה מרכז לכל החינוך העברי במדינות ניו־אינגלנד.

דיימונד נשאר בוואוסטר חמש שנים. אחר כך עבר לפילדלפיה, ושם קיבל דוקטורט במכללת „דרופסי", ואז חזר לוואוסטר לעוד חמש שנים. עכשו הוא עומד בראש החינוך העברי בטורונטו, קנדה.

שווארץ וסיימונס נשארו בבנגור שלוש שנים. שם היה רבי אורטודוקסי בשם לעווין. הוא היה להם כאב וכפטרון, וניהל אותם בעצתו בתבונה ובידידות. בשנות היותם בבנגור היה קיים קשר חי ושיתוף פעולה מצד הרב האורטודוקסי, ועמו כל הנשמעים לו. למרות ניגודים בקהילה, היה הת"ת מוסד קהילתי. כשמונים תלמידים למדו בו, והמורים עבדו במסירות.

היחס הטוב בין המורים ובין רב העיר היה כלי מחזיק ברכה. ראיתי בזה בבואה של המצב הברוך בשנותי אני באינדיאנפוליס. סיפרתי לשני המורים על נסיוני שם, ואשתדל לעודדם לקיים קשר זה. לו ידענו לנצל את האפשרות של יצירת קשר הדוק וחי עם הרבנים האורטודוקסים אז היתה יוצאת מזה ברכה כפולה ומכופלת לחינוך העברי, והוא היה נמצא ברמה הרבה יותר גבוהה מאשר הוא כיום. אבל כולנו, המחנכים המודרניים, לא השכלנו למדי ולא הבנו לנצל לטובתנו ההדדית מקור ברכה זה.

העובדה החשובה ביותר היתה שכל המסיימים נכנסו להוראה, לזמן ידוע לכל הפחות. מהם נשארו בהוראה שנים רבות. עובדה זו עברה כחוט השני במחזורים רבים של מסיימים בשנים הבאות, וזה היה חלק מהברכה שבית המדרש למורים הביא לחינוך העברי.

כג. הסיום השני

ביוני, 1926, התקיים הסיום השני באולם בית המדרש. נוסף לאפרים עמנואל, שגמר את כל עבודתו אשתקד, אלא שמפני גילו הצעיר נתעכבה תעודתו לעוד שנה, היו אחד עשר מסיימים, שבעה בחורים וארבע בחורות (חנה ארריס, שמואל ארריס, רות גולדשטיין, ברוך וואנטמן, זאב מעטקאף,

יצחק סטון, אשר פיינזילבר, משה רובינסקי, שמואל י. רפופורט, חנה שפירא, רבקה שיינפלד). נואם הסיום היה פרופסור נתן אייזאַקס, ממכללת הארווארד, שבשנה זו נבחר לנשיאות „לשכת החינוך", וזה מזמן שימש כסגן־נשיא הוועד המפקח של בית המדרש. בשם המסיימים דיברו רות גולדשטיין, עברית, וש. י. ראפופורט, אנגלית. גם השנה היה הסיום מאורע חשוב בעיר. הורגשה יציבות במוסד. כל חברי המחזור הראשון היו מורים בבוסטון ומחוצה לה, והנה עוד תריסר נוסף למחנה המורים, וככה יוציא המוסד שנה שנה קבוצת צעירים מחונכים להוראה, ושאלת המחסור במורים תרד מעל הפרק. נוסף לזה תתעשר יהדות אמריקה בצעירים וצעירות שקרו ושנו, והם יתפזרו בין שכבות החברה השונות ויאיטו במידת־מה את נחשול עם־הארצות ההולך ומציף את יהדות אמריקה.

נקודת־המרכז בסיום זה היתה בחילופי גברא: פרידתו של דר. טורוב והצגתו של המנהל החדש, דר. שמואל פרלמן, שבא לבוסטון ממקום־מושבו הזמני בצרפת, באפריל שעבר, ושימש כסגן־מנהל עד ראשית שנת הלימודים הבאה. זה היה הציר שעליו סובבו כל הנאומים. הכל הכירו את תרומתו החשובה והיסודית של דר. טורוב. המסיימים הדגישו ביחוד את זה. דר. טורוב הציג את דר. פרלמן כממלא מקומו. הסיום נגמר מתוך התעוררות רבה.

בין המסיימים החדשים היו אשר פיינזילבר, שבמשך ארבע שנים נסע יום יום מביתו בוואוסטר, מרחק של 42 מיל מבוסטון, ורבקה שיינפלד, שגלתה מביתה במנטשסטר, ניו־המפשיר, והתיישבה בבוסטון בכדי ללמוד בבית המדרש. כל חברי מחזור זה למדו ארבע שנים על פי התכנית של המחזור הראשון.

סידור המסיימים בהוראה התנהל הפעם בדרך סלולה. כולם הסתדרו בלי קושי, כולם לימדו במשך שנים, ואחדים נשארו כפרופסיונלים בהוראה עברית.

חברי מחזור ב׳ הוציאו לאור „ספר שנה" ב׳, שעלה בגדלו על קודמו. גם זה נעשה ביזמת התלמידים שאספו, על ידי „מודעות" את כל הסכום הדרוש (למעלה מ־600 דולר) להדפסת הספר. חברי המחזור נספחו ל„אגודת המסיימים", שהיוו ארגון של 24 חברים, ויהיו גרעין חשוב בריכוז כוחות צעירים בשדה החינוך.

הסיום השני הוכיח את חיוניותו של בית המדרש. כוח חיובי גדול נוצר בעולם החינוך בבוסטון.

כד. דר. טורוב יוצא את בוסטון

עוד בשנתו השניה בבוסטון חפץ הוועד המפקח להתקשר עם דר. טורוב לכמה שנים, כדי להבטיח יציבות בהנהלה. דר. טורוב הסכים להשאר עד שיצאו שני מחזורים של מסיימים, זה אומר עד סוף שנת הלימודים תרפ"ו. על יסוד זה נבחר לעוד שלוש שנים. שכרו היה: שנתו השניה והשלישית במוסד, 6,000 דולר; הרביעית והחמישית, 7,000 דולר. בזמן ההתקשרות עלה שכר זה על שכרי אני, כמנהל לשכת החנוך, שבית המדרש היה דיפרטמנט שלה. אני צידדתי בזכות תשלומים שישביעו את רצונו של דר. טורוב בשלימות. נוכחותו אתנו הכריעה כל מיני פקפוקים ועיכובים בהתפתחותו של המוסד. (מבלי שנקפתי אצבע בענין זה, השווה אחר כך הוועד המפקח של הלשכה את שכרי לזה של דר. טורוב).

דר. טורוב אמר אז שבסוף תרפ"ו יחזור לארץ ישראל, אבל בשנתו האחרונה אתנו הוברר לו שיצטרך לשהות עוד איזה זמן באמריקה, ויקבל משרת פרופסור ב„מכון היהודי ללימודי דת" בניו־יורק, שבראשו עמד רבי סטיפן ס. ווייז, שעוד לפני ארבע שנים ניסה למשכו לחבר מוריו *).

השאלה של ממלא־מקום נתעוררה בחריפות בראשית תרפ"ו. „מעלין בקודש ואין מורידין" (ברכות כח.). הדין נותן שממלא המקום יהיה אדם משעור־קומתו של דר. טורוב. אבל באמריקה לא נמצא אז מועמד כזה בשדה החינוך, ואנחנו לא יכולנו ל„רדת" מלכתחילה מספר דרגות, מפני שזה עלול היה להזיק למוסד, וגם יקשה את דרכו של המנהל החדש. הוחלט איפוא להביא אדם מן החוץ. דר. טורוב הרבה לבקש בין מכריו, ולבסוף החליט להציע את דר. שמואל פרלמן. דר. פרלמן היה יליד מינסק אשר בליטא. בנערותו התמחה בלימוד התלמוד. אחר כך נסע לגרמניה, ושם למד עד קבלו דוקטורט. אז התיישב בארץ ישראל. שם היו לו הזדמנויות שונות לעבוד בצוותא עם דר. טורוב. העבודה האחרונה היתה בעריכת העתון „הארץ", שהיתה בידי דר. טורוב זמן קצר ואחר כך עברה לידי דר. פרלמן. הוא היה ידוע כמסגנן מן המעולים שבארץ, והרבה להשתתף בפעולות ספרותיות. בזמן מלחמת העולם הראשונה היה בין הגולים למצרים. שם ניהל בית ספר עברי תיכוני. דר. טורוב ידע כל זה, והוא הציע אותו כממלא מקומו. הוועד הסכים, אבל פה נפגשנו עם מכשול קשה: כיצד להשיג לו רשיון־כניסה לאמריקה? התכיפות עוד גדלה מפני שדר. טורוב חפץ

*) ספר טורוב, עמ' 46—47.

שממלא־מקומו יקדים לבוא בחצי שנה, כדי שיראה ויתרגל למהלך העבודה במוסד.

בזמן ההוא עמדו בתקפם חוקי ההגירה החדשים שנתקבלו בראשית שנות העשרים. על פיהם אין מהגר יכול להיכנס „מחוץ למכסה" בתור מורה אלא אם כן היה פרופסור בבית אולפנא גבוה שתי שנים רצופות לפני בואו לאמריקה. היכן בתי האולפנא הגבוהים באירופה שנוכל למשוך אלינו מבין מוריהם ממלא מקום ראוי לשמו? התחלנו לפנות לבעלי־השפעה בוואשינגטון, אבל העלינו חרס בידנו. בעזרתו של אליהו דוד סטאון, שתפס אז משרה ממשלתית, סידרנו ביקור של אנשים חשובים מבוסטון בוואשינג־טון. גם אני הייתי בין הנוסעים. הופענו לפני פקידי משרד ההגירה שהתכנסו לשמוע את בקשתנו. בארנו לפניהם את חשיבותו של בית המדרש למורים לחינוך העברי הדתי. עד עכשו, טענו לפניהם, לא היו לנו באמריקה בתי אולפנא גבוהים שיכלו להוציא מחנכים משעור־הקומה הדרוש ושיוכלו לעמוד בראש מוסד כבית המדרש למורים שלנו. לפיכך אנו נאלצים להביא את לחמנו מרחוק, ולהזמין מחנך כזה מאירופה או מארץ ישראל. עכשו נמצא לנו אדם כזה, ואנו מבקשים שתינתן לו רשות־כניסה „מחוץ למכסה". גם הפעם השיבו את פנינו. אבל סוף סוף עלה בידנו להשיג רשיון כניסה לדר. פרלמן, ותיכף אחר חג הפסח תרפ"ו, בא אלינו. הוא בא לבדו. רעיתו ובנו נשארו בארץ ישראל. הוא היה כאן לבדו במשך שנות שבתו בבוסטון.

ידידים ומעריצים היו לו לדר. טורוב בבוסטון, ופרידתו גרמה כאב לב לרבים מהם. להרגשה זו ניתן ביטוי בטקס הסיום השני. הוא השאיר אחריו מוסד מצויין, שיכול לשמש דוגמה ומופת לבתי מדרש אחרים באמריקה. הבנין הקטן שמצא בבואו גדל, והוא יכול להכיל כ־250 תלמיד. לעומת 13 שהיו בהתחלת הלימודים בתרפ"ב, נמצאו עכשו 140 תלמיד. חוק־הלימודים התרחב מארבע לשש שנים. במקום החשדות על כוונותיו של בית המדרש שלטו עכשו אֵמוּן ונכונות לעבוד אתו ולחזקו ככל האפשר. דר. טורוב ארגן את „מועצת המנהלים", שהמשיכה את עבודתה הפוריה. הוא ארגן מחדש את ה„אגודה העברית", שנעשתה מקור להשפעה טובה. היו גם הרבה פעולות־חוץ בקשר עם בית המדרש. האפשרות להגדיל ולהרחיב את העבודה היתה גדולה ומושכת לב. היו פגישות־פרידה שונות, ובראשית עונת החופש ביולי נפרד מאתנו ויעבור לניו־יורק.

כה. בית המדרש בהנהלת דר. שמואל פרלמן

בספטמבר, 1926, התחילו הלימודים. התלמידים הכירו כבר את דר. פרלמן. עוד לפני התחלת הלימודים נתעוררה שאלה חמורה, שדרשה פתרון מיידי: מי ילמד את המקצועות הפדגוגיים, שדר. טורוב היה מלמדם? דר. פרלמן לא התמחה בשדה זה. נחוץ להביא אדם מן החוץ. אמנם במכללות אמריקה נמצאים ידענים במקצוע הפדגוגיה לאלפים, ובבוסטון, על כל האוניברסיטאות שבה, לא היה קשה „לגזול" פרופסור מדיפרטמנט לחינוך לכמה שעות־הוראה בשבוע. אבל אנחנו שמנו לנו לחוק: שכל ההוראה, בלי שום יוצא מן הכלל, תהיה בעברית. מורה נוצרי לא יתאים, אפילו אם יקרה שהוא יודע עברית, מפני שהוא אינו מכיר את החינוך העברי. אבל אפילו מורה יהודי צריך שידע עברית. איש אשר כזה לא נמצא בבוסטון. כמו כן לא ידענו על מציאותו של מורה כזה שלא היה קשור כבר למוסד. דר. פרלמן היה זר כאן, ולכן הוחלט שאני אצא לחפש. בשבועות החופש נסעתי לניו־יורק. אחרי חקירה מרובה נודע לי על אדם אחד שזה מקרוב בא מעבר לים, שהוא בן־בית במקצועות החינוך. שמו דר. א. קון־שחטר. נפגשתי אתו ואקבלהו בשם המוסד, ובזה נתפצח אגוז קשה.

דר. פרלמן מצא את בית המדרש והנהו כ„מי השלוח ההולכים לאט". לא היה אף זכר לחבלי־הלידה שבראשית בואו של דר. טורוב. היה בנין מסודר, חבר מורים מצויין, חוק־לימודים קבוע, כיתות מאורגנות, יחס חם וידידותי מצד מורי בתי הספר העבריים, והכרת כבוד למוסד מצד הציבור. דר. פרלמן עמד על כל זה בחדשים ששימש סגן־מנהל. על הפרק לא עמדו בעיות על דבר חידושים או שינויים. צריך היה להמשיך את הקיים, במסילות שכבר נסללו, וזהו מה שנעשה. עם התחלת השנה (תרפ"ו—פ"ז) וכניסת כיתה חדשה מהתתי"ם עלתה ההרשמה על 150 תלמיד. בדומה לדר. טורוב, הורה גם דר. פרלמן שש שעות לשבוע. תלמידיו ששתו מבארו במשך שנות כהונתו זוכרים ומזכירים אותו כמרצה מרתק ומורה מצויין.

כו. השגת „טשרטר" לבית המדרש והרחבת הלימודים

איש היה בבוסטון ואליהו דוד סטאון שמו. הוא היה כולו סוללה חשמלית. הוא הצטיין בשרותי ציבור רבים ומסונפים. התנועה הציונית בפרט

עוד תדע לכתוב את שמו באותיות גדולות בהסטוריה שלה. בנערותו למד בישיבות, ידע עברית, היה ציוני פעיל מאד, והוא הכיר את בית המדרש עוד מראשית היותו. הוא האיש שהופיע עם משלחת במשתה לכבוד פתיחת בית המדרש (16 בנובמבר, 1921, עמ. 178) ויודיע על הקצבת פרס שנתי בן 200 דולר על־ידי המסדר „בני ברית" בבוסטון. יום אחד פגשני ברחוב טרימונט ויאמר שרצוי שבית המדרש ישתדל להשיג „טשרטר" כקוליג׳. זה ירים את ערכו בעיני הציבור וגם בעיני התלמידים. הוא פרט את הצעדים הדרושים לזה: צריך להגיש „פטיציה" ל„בית המחוקקים" של מדינת מסטשוסטס. שר־החינוך של המדינה צריך להסכים לכתב־בקשה זה. „בית המחוקקים" יעביר אז את הבקשה דרך מספר מדורים, ואם בכל אלה תקבל הבקשה הסכם אז תובא בצורת הצעת „חוק" חדש, שעל פיו נוצרת מכללה חדשה בשם... ולה זכויות אלו ואלו.

בדרך כלל אינני מאמין גדול שהעולם הבלתי יהודי יכול לעזור לנו באמת בקיום מוסדותינו הרוחניים, שכולם שלנו. אבל פה ראיתי שטשרטר, עם מתן תארים אקדמיים למסיימים, יוכל להביא טובה רבה למוסד מכמה פנים. התארים ירימו את ערך ההוראה העברית, ויתנו לה צורה של פרופסיה. זה יסייע הרבה למשוך צעירים וצעירות להוראה העברית.

העליתי את ההצעה הזאת על שולחן אספת „ועד המפקחים" של בית המדרש. כמו כן דיברתי עם מנהל הסתדרות הצדקה, דר. הקסטר, ובפרט עם נשיא לשכת החנוך החדש, פרופ. נתן אייזאקס, ששימש בהארווארד, וענין טשרטר לבית אולפנא היה נהיר לו ביותר. מכל עברים ניתן הסכם לזה. ועד המפקחים מינה ועדה מיוחדה שתטפל בענין, ותעבד טופס של ה„פטיציה". לועדה זו ניתן יפוי כוח לעשות את כל הצעדים הנחוצים להשגת הטשרטר. בוועדה היו: שופט בית הדין הגבוה במסטשוסטס, דוד לוריה, שהיה חבר ועד המפקחים; השופט יעקב י. קאפלן, שבראשית הקריירה שלו שימש במשרדו של השופט לואיס ד. בראנדייס, ולואיס גולדברג, שתפס משרה גבוהה בממשלת המדינה. גם פרופ. אייזאקס נלווה להם בדיונים. החלטות אלה נתקבלו:

א) טשרטר יהיה מקור ברכה לבית המדרש.

ב) צריך לבקש זכות מתן תארים אקדמיים „מיוחדים", אבל לא התוארים Bachelor of Arts (B.A.), או Bachelor of Science (B.S.), שלשם

השגתם יש כבר במסטשוסטס הרבה הרבה מכללות, ובית המדרש איננו שואף להתחרות אתן.

ג) צריך לבקש מקסימום של זכויות מתן תארים. ברגע של רצון יעניקו בבית המחוקקים זכויות, שאחר כך אפשר מאד שלא נשיגן אלא בעמל רב מאד.

על יסוד האמור הוחלט להכניס בקשת־זכות למתן התארים: בטשלור, מאַסטר, ודוקטור בכל אחד משלושה שדות לימוד: הספרות העברית, ההלכה העברית, החינוך העברי, בסך הכל תשעה תארים שונים*).

ברור היה שכמה וכמה שנים תעבורנה עד שמוסדנו יגיע ליכולת מתן כל תוארים האלה. למעשה היה התואר „בטשלור בחינוך עברי" השיא שיכולנו לשאוף אליו. התואר בהלכה העברית היה ברור שכוונתו רק להתמחות בהלכה העברית, אבל לא למתן תואר „רבי". לא היתה לנו שום תשוקה להידחק לשדה הרבנות.

הועדה החליטה לכבדני, כהוגה רעיון יסוד בית מדרש למורים וכמייסדו, להיות החותם היחידי על הפטיציה, ועל יסוד בקשתי זו תתחיל הפעולה בבית המחוקקים לקראת הענקת הטשרטר. וככה עשיתי. הפטיציה הוגשה לבית המחוקקים בינואר, 1926, אבל יצא שהיא באה במאוחר. ככל הצעת חוק חדש צריכה היתה ההצעה להמסר לפני הראשון בינואר. יעצו לנו להגיש את ההצעה שוב בסוף השנה, וככה עשינו.

עוד לפני הגישי את הבקשה בפעם השניה נדברתי עם דר. פייסון סמיטה, „שר החינוך" של מדינת מסטשוסטס, על דבר הבקשה. הדיפרטמנט של דר. סמיטה, יצטרך להחליט אם הוא רוצה לתמוך בה, ואם ההחלטה תהיה חיובית אז תוגש לבית המחוקקים בשם הדיפרטמנט לחינוך, ודר. סמיטה יחתום עליה. מובן שהוא לא יחליט טרם ראותו את המוסד. מזה הטעם נדברתי אתו. הוא ביקר בבית המדרש בחופש הקיץ. הוא עבר דרך כל הבנין. הראיתי לו את הספריה, בארתי את מקור פרנסתו של המוסד שהוא בא מהסתדרות הצדקה, שהיא באת־כוחה של כל קהילת בוסטון היהודית. בארתי את תכנית הלימודים, והצורך הגדול במורים לבתי ספר עבריים, שלעת עתה בית המדרש למורים שלנו הוא המקום היחידי להספקת מורים עברים בכל ניו־אינגלנד. אמנם בניו־יורק יש בתי ספר למורים

(* Bachelor, Master and Doctor of Hebrew Literature, of Hebrew Laws and of Jewish Education.

עברים, אבל אין לסמוך שצעירים מניו־יורק יעזבו את עירם הגדולה בכדי להורות בבית ספר עברי בבוסטון. כמו כן אין לצפות שהורים הגרים בבוסטון ישקיעו אלפי דולרים בהחזקת בנם או בתם בניו־יורק לשם הכנתם להוראה עברית. שכר־מורים איננו גבוה בשום מקום, ואיננו מאפשר השקעות גדולות מצד אנשים פרטיים להשגתו.

„מה על דבר חינוך כללי?" שאל דר. סמיטה.

„גמר קורס של בית ספר תיכוני כללי הוא אחד מתנאי הסיום אצלנו", היתה תשובתי. אז אמר דר. סמיטה:

„הדיפרטמנט שלי לא יסכים לעולם להרשות למוסד חינוכי להיקרא „קוליג'" אלא אם כן גמר בית־ספר תיכוני, בן ארבע שנות לימוד, הוא אחד מתנאי־הכניסה למוסד". אני השיבותי שבסדר הלימודים שלנו מסיים תלמיד את בית הספר העברי הגמוך, תלמוד תורה, בזמן שהוא מסיים את בית הספר הכללי, פובליק סקול, כלומר, כשהוא בן 13—14. יש לנו קורס־הכנה בן שתי שנים. עם גמר קורס זה מוכן התלמיד להיכנס לבית המדרש למורים, אבל אז הוא עדיין בראשית לימודי השנה השלישית בבית ספר תיכוני כללי. לפי הצעתך, אדוני, יצטרך התלמיד לחכות שתי שנים, אחרי גמרו את לימודי ההכנה אצלנו, אבל קרוב לודאי שאחרי ההפסקה של שנתים לא ישוב ללימודיו העבריים. אינטרסים אחרים יקחו את לבו בינתיים, והוראה איננה פרופסיה מבריקה מצדה החמרי שאנשים יקריבו בעדה קרבנות גדולים מדי.

מלבד הפסקה של שתי שנים יש לפניו עוד דרך: להרחיב את קורס־ההכנה שלנו לשתי שנים נוספות ולהעמידו על ארבע שנים. זה יאפשר לתלמידים לגמור את הכיתות התיכוניות שלנו באותו הזמן שהם מסיימים בית ספר תיכוני כללי. השאלה אז אם יסכימו תלמידינו להקריב שמונה שנים בכדי להיות מורים עבריים!

„זאת היא הפרובלימה שלכם", השיב דר. סמיטה. „הדיפרטמנט שלי ידרוש במפגיע סיום בית ספר תיכוני כתנאי־כניסה למוסדכם!". הוא הוסיף לשאול על שעות הלימוד. כאשר אמרתי שאנו לומדים בשעות המאוחרות אחר הצהרים ובערב, שאל:

„ומה יעשו במשך שעות היום בכל ארבע שנות לימודם בבית המדרש?"

„קרוב לודאי שרובם יבקרו מכללות, כדי לרכוש להם השכלה גבוהה".

„אם אתם תוסיפו שלימודים במכללה כללית, במידה הלקית, יהיו אמר דר. סמיטה.

עולמות שלימים קנה לו מלומד בלתי־יהודי זה בהצעותיו!

מה שלא היינו מעיזים לדרוש מתלמידינו, בא הוא ובתנאיו הושיט לנו בקנה את מיטב דרישותינו, כפי שאבאר לקמן.

באספה הבאה של הוועד המפקח של בית המדרש למורים מסרתי את תוכן שיחתי עם דר. סמיטה. בהצעה להאריך את הקורס של הכיתות התיכוניות היתה כרוכה הצעה של הוספת 20 שעות־הוראה בשבוע, או מורה שלם. זוהי כבר שאלה כספית. הוועד המפקח החליט לקבל את ההצעה, ואם לפי המצב הכספי לא נוכל להרחיב מיד את הקורס התיכוני לארבע שנים, אז הלא תהיה הרשות בידנו לדחות את מימושה לזמן־מה, עד שימצאו האמצעים לכך.

הוועד המפקח החליט לקבל את הצעות דר. סמיטה בנוגע לתנאי הכניסה, וגם לתנאי הסיום, על יסוד של שתי שנות לימוד במכללה כללית, אקדמית.

על יסוד ההחלטות האמורות, חזרתי להגיש את בקשתי בסתיו, 1926. הפרוצדורה של בית המחוקקים דרשה שמשרד החינוך של מדינת מסטשוסטס יקיים חקירה פומבית במעמד חברי „ועד החינוך" של המדינה על דבר הפטיציה. ישיבה נועדה בסטייט־האוז בבוסטון. ששה חברי „ועד החינוך" ישבו שם. ביניהם היה עדוארד פיילין, אחד מחשובי היהודים בבוסטון. מצדנו הופיעו: פרופסור נתן אייזאקס, כנשיא „לשכת החנוך", שהיא אחראית לכלכלת המוסד; דר. מ. ב. הקסטר, כמנהל „הסתדרות הצדקה", שהיא ממציאה ללשכת החינוך את הכספים להחזקת בית המדרש, דר. ל. ס. מדליא, נשיא ועד המפקח של בית המדרש, רבי הררי ליווי, מ„טמפל איזראעל", שהיה ידוע לכל חברי ועד החינוך, ומכובד בעיניהם ביותר כאחד מדברי הקהילה היהודית בבוסטון, ואנוכי, כמגיש הפטיציה.

פרופ. אייזאקס ורבי הררי ליווי היו מראשי המדברים. חברי הוועד ביקשו פירוט תכנית הלימודים. אני נתתי את זה. בישיבה זו הדגשנו שסיום בית ספר תיכוני כללי יהיה אחד מתנאי הכניסה, ולקבלת תואר זקוקים לשתי שנות לימוד במכללה מאושרה (Recognized College), כמו כן אמרנו, שאלה שלא ימלאו את כל תנאי הסיום, יוכלו לקבל רק תעודת הוראה, בלי תואר.

הצעד השני היה שבית המחוקקים מינה ועד־חקירה מיוחד שלפניו הופיעו באי כח בית המדרש: פרופ. אייזאקס, רבי ליווי, דר. הקסטר, דר. מדליא, אנכי. עוד מספר אנשים נכחו. הפעם היה דר. פייסון סמיטה ראש המדברים בעד קבלת החוק. הוא בילה כחצי שעה בבאורים. אחר כך הציג דר. סמיטה את פרופ. אייזאקס לפני הוועדה, והוא השלים את דברי דר. סמיטה. בזה נגמרה החקירה שהתנהלה באוירה ידידותית.

בדצמבר 29, 1926, העביר הדיפרטמנט לחינוך של מדינת מסטשוסטס לבית המחוקקים את „הפטיציה של לואיס הורוויץ, מבית המדרש למורים דבוסטון, להעניק לבית מדרש למורים זה את הזכות לתת תארים: בטשלור, מסטר ודוקטור בספרות עברית, ההלכה העברית והחינוך העברי", ואז הוסיף: אחרי חקירה קפדנית על טיב עבודתו של בית המדרש למורים וביקור במוסד, מציע הדיפרטמנט לחינוך שבית המדרש למורים יקבל זכות זו.

הצעת החוק נתקבלה פה אחד בבית המחוקקים (האוז אף ריפרזנ־טייטיווס) ובסינט. במארס 15, 1927, חתם הגוברנור אַלוואן ט. פוללר על הטופס, ויהי לחוק. בשעת החתימה על הטשרטר הכין צלם תמונה, שביחד עם מכתב מהגוברנור אל בית המדרש, ובצרוף העט שבו נחתם, נשלח טופס הטשרטר לזכרון אל בית המדרש למורים.

בטשרטר נקובים ששה עשר איש, שהם המארגנים הרשמיים של המוסד, ביניהם: שלושה פרופסורים מהאוניברסיטה הארווארד (באופן רשמי אין להארווארד שום מגע עם זה) נתן אייזאקס, הררי א. וואולפסון, מילטון רוזנאו; השופט א. ק. כהן, שתפס עמדה מכובדה מאד אצל הבלתי יהודים כמו אצל היהודים, השופט דוד א. לוריה, לואיס י. קירשטיין, שהיה ראש וראשון ביהדות בוסטון, דר. הקסטר, מנהל הסתדרות הצדקה, דר. ל. ס. מדליא, דר. ניסן טורוב, א. ל. הורוויץ, ומספר בעלי בתים מכובדים בקהילה. „עשרה יוחסין עלו מבבל", ואנחנו „ניפינו בשלוש עשרה נפה" כל שם שהכנסנו שיהיה נקי מכל רבב, אחרת יכול כל הענין להיבטל על יסוד של „לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו" (בבא קמא צ:).

הטשרטר כולל תכנית רחבה מאד של פעולות, ועשרות שנים תעבורנה עד שנוכל לבצען. הטשרטר איננו מחייב את המוסד לעסוק בכל הפרטים הנקובים, הוא רק מרשה, אם המוסד מוצא אתם לנכון.

מאורע זה הביא רוב חדוה בלבנו, וערכו של בית המדרש עלה כמה מעלות בעיני יהדות ניו־אינגלנד. הזכות לתת תארים אקדמיים היתה יותר

ממאורע מקומי. זה עניין את הציבור בערים רבות. מכתבי ברכה נתקבלו ממוסדות ומאישים רבים. עד אז היה רק מוסד אחד לחינוך עברי שקיבל רשות להעניק תואר אקדמי: „בולטימור היברו קוליג׳". ב־1919 קיבל מוסד זה רשות לתת את התואר: „בטשלור אף היברו ליטרייטשור". דר. ישראל אפרת עמד אז בראש בית מדרש למורים זה, ויהי הדבר לנס! עכשו ניתנה רשות למוסדנו להעניק את התארים: בטשלור, מסטר, ודוקטור בכל אחד משלושה שדות חכמה: ספרות, הלכה וחינוך.

בין מכתבי הברכה שנתקבלו היה אחד מאת לואיס מאַרשל, שנחשב אז לראש המדברים ביהדות אמריקה. הוא חשב שבדעתנו לתת תואר „דוקטור" לכל מי שיקבל תעודת הוראה בתלמוד תורה, ויצא שכל „מלמד" יהיה „דוקטור־מלמד"! וזה הלא יוריד את ערך התארים האקדמיים, ויגרום נזק רב למוסדות אחרים שאצלם צריך „להזיע" עד שמקבלים איזה תואר שהוא.

הרגעתי את מר מארשל בהדגישי שאין בדעתנו כלל וכלל להנמיך את הרמה האקדמית הקיימת במכללות אמריקה. לכל תואר יצטרך המועמד „להזיע" אצלנו לא פחות, אם לא יותר, מאשר הוא צריך לעמול באיזה בית אולפנא הגון.*)

*) רק אחרי 24 שנה (ב־1951) מאז שהוענק הטשרטר, ניתן תואר גבוה מבטשלור: „מאסטר בספרות עברית". מאז ניתן תואר „מאסטר" כמה פעמים.

טופס הצעת הדיפרטמנט לחינוך של מדינת מסטשוסטס
בדבר הטשרטר לבית המדרש למורים:

THE COMMONWEALTH OF MASSACHUSETTS

Department of Education, State House, Boston,

December 29, 1926.

To the Honorable Senate and House of Representatives of the Commonwealth of Massachusetts, in General Court assembled:

In accordance with Section 6 of Chapter 3 of the General Laws as amended by Chapter 51 of the Acts of 1923, and by Chapter 170 of the Acts of 1924, the Department of Education transmits herewith the petition and accompanying bill of Louis Hurwich of the Hebrew Teachers College in the City of Boston authorizing the Hebrew Teachers College in the City of Boston to grant the degrees of Bachelor, Master and Doctor of Hebrew Literature, of Hebrew Laws and of Jewish Education to its graduates.

After careful consideration of the work of the College and inspection of its plant and equipment, the Department of Education respectfully recommends that the Hebrew Teachers College be authorized to grant the degrees of Bachelor, Master and Doctor of Hebrew Literature, of Hebrew Laws and of Jewish Education to graduates of the College.

Very truly yours,

Payson Smith,
Commissioner of Education.

טופס הטשרטר של בית המדרש למורים, שנקבע לחוק בפברואר 13, 1927,
ונחתם ע"י גוברנר מדינת מסטשוסטס, אַלוואַן ט. פוללר, במרס 15, 1927

THE CHARTER

(Acts of 1927, Chapter 112)

COMMONWEALTH OF MASSACHUSETTS, in the year one thousand nine hundred and twenty seven.

AN ACT establishing in the city of Boston the Hebrew Teachers College and authorizing said corporation to grant certain degrees.

Be it enacted by the Senate and House of Representatives in General Court assembled, and by the authority of the same, as follows:

Section 1. Abraham K. Cohen, Maurice B. Hexter, Abraham S. Hirshberg, Louis Hurwich, Nathan Isaacs, Albert W. Kaffenbergh, Louis E. Kirstein, David A. Lourie, Leon S. Medalia, Morris Morse, Nathan Pinanski, Milton J. Rosenau, Meyer J. Sawyer, Max Shoolman, Nisson Touroff, and Harry A. Wolfson, and their associates and successors are hereby constituted a body corporate by the name of the Hebrew Teachers College, in perpetuity, to be located in the city of Boston, for the purpose of maintaining an institution to train men and women to teach, conduct and supervise Jewish schools, to study the Hebrew language, the Hebrew literature, history and religion; to study scientifically problems of Jewish education; to do research and community work; to advance Hebrew scholarship and to make available to the general public a constructive knowledge of the Jewish spiritual creations and contributions to the world's culture and progress; to establish and maintain in connection therewith a library and to co-operate with other institutions of similar purpose. Such corporation shall possess the general powers prescribed by the general corporation laws of this Commonwealth, so far as the same are consistent herewith.

Section 2. The persons named in the first section of this act shall constitute the first Board of Trustees of the corporation. Such persons, or the majority of them, shall upon the passage of this act hold a meeting and organize said corporation and adopt a constitution and by-laws not inconsistent with the laws of this Commonwealth. Such constitution shall prescribe the manner of election of Trustees, and such other provisions for the regulation of the affairs of the corporation and the management and disposition of its property as may be deemed expedient.

The trustees may select from their number an Executive Committee of not less than five, who, at intervals between meetings of the trustees, may transact such business of the corporation as the trustees may authorize, except to grant degrees and to make removals from office.

Section 3. The trustees, for the time being, shall have power to grant and confer the degrees of Bachelor, Master and Doctor of Hebrew Literature, of Hebrew Laws, and of Jewish Education, and in testimony thereof, to award suitable diplomas, and also to award certificates of efficiency to persons qualified to teach in Jewish religious schools.

Section 4. The corporation hereby constituted is authorized and empowered to take by deed, gift, conveyance, lease, devise and bequest, real and personal property to the extent of five hundrd thousand dollars, and to hold and devote the same and the income arising therefrom for its proper uses and purpose.

Approved, March 15, 1927. ALVAN T. FULLER, Governor.

כז. חבלים שלאחר הלידה

סיום בית ספר תיכוני כללי, כאחד מתנאי הכניסה לבית המדרש, הזקיק, כמבואר כבר, הרחבת חוק הלימודים בכיתות התיכוניות משתים לארבע שנים. השאלה היתה: על מי חל שינוי זה? לרוב נהוג ששינויים יסודיים בבית אולפנא גבוה חלים רק על התלמידים החדשים. אלה שנמצאים כבר במוסד ממשיכים על פי התנאים הקודמים. ככה נהגנו גם אנחנו כאשר החלטנו להוסיף שתי שנות־הכנה לפני שתלמיד נכנס לכתה א' של בית המדרש. במצבנו העכשוי, אם נאמר שתנאי הטשרטר מתחילים עם התלמידים שיכנסו בראשית השנה הבאה, אז תעבורנה שמונה שנים עד שנתחיל להוציא מורים על פי תנאי הטשרטר (ארבע בתיכוניות וארבע בבית המדרש). ובמשך שש השנים הבאות נמשיך להוציא מחזורים של מורים, מתוך שש הכיתות הנמצאות אצלנו עכשו, בשעה שאנחנו בעצמנו מודים שהם יודעים פחות ממה שחוק־הלימודים שלנו דורש. אפילו מחוץ לתחום הטשרטר בשלה כבר ההכרה, ששתי שנות הכנה בתיכוניות אינן מספיקות להוציא מורים עברים ששמם הולמם, אלא שעל דעת עצמנו לא יכולנו, בזמן־קיום קצר כשלנו, להציע עוד שנים נוספות. אבל הגלגל הפך לטובתנו, ומעכשו, בתוקף הטשרטר, נהיה מוכרחים לדרוש בסך הכל שמונה שנות לימוד מהתלמידים החדשים, ומדוע נבטל דרישה זו מהתלמידים הותיקים? פה היתה חובה מוסרית כלפי הילדים שילמדו אצל מסיימינו. ששת המחזורים שיצאו מתוך ההרשמה הנוכחית ילמדו אלפי תלמידים, שיקבלו משהו פחות ממוריהם אלה, שלמדו פחות ממה שילמדו חבריהם אחריהם. מדוע יגרע חלקם של ילדים תמימים אלה? מדוע נמנע מהם את הטוב: הכנה יותר טובה של מוריהם?

מאידך גיסא, יש טענה חזקה לתלמידינו שאינם חדשים: כניסתם לבית המדרש כוללת התחייבות הדדית: אתם, התלמידים, רואים לפניכם חוק־לימודים קבוע, לכך וכך שנים. אתם מתחייבים למלא את דרישותינו בנוגע לחוק־לימודים זה: ביקור קבוע, הכנת שעורים, וכו'. מצדו מבטיח לכם המוסד זכויות אלו: עדות על כל דרגה ודרגה, שנה שנה, שמילאתם את חובתכם, ומקץ שש שנים, מתן תעודת מורה עברי. על יסוד התקשרות זו השקיעו התלמידים מזמנם יום יום. את הזמן אין להשיב. מטעם זה איך יכול צד אחד, בית המדרש, לבטל את ההשקעה שאין להשיבה, ולהתחיל חשבון אחר? אם ההשקעה של הכיתות הנמוכות קטנה עדיין, מה על דבר הכיתות הגבוהות? מה על דבר כיתות ג' וד' שעוד מעט ויצאו מהן מורים,

האם גם עליהן נטיל עוד שתי שנות לימוד? פה היה גם ענין כספי: המסיימים מקבלים 30 דולר לשבוע כמורים. אם נוסיף עוד שתי שנים אז יפסידו כל אלה הרוצים להורות, אפילו לזמן קצר, שלושת אלפים דולר כל אחד! האם תלמידינו עשירים כל כך עד שיוכלו לוותר על סכום שכזה?

הפלקוטה, כמובן, חפצה שההסדר החדש יכנס לתקפו בשנה הבאה, אבל פה היה צד שני, התלמידים!

על פי הכלל: „נקרא לנערה ונשאלה את פיה", דיברנו ראשונה עם תלמידי הכיתות הגבוהות. תארנו את חשיבות הטשרטר אשר ירים את ערכו של בית המדרש ויעלה את כבוד החינוך בכלל. העמדנו את שאלת שתי השנים הנוספות, החל מכיתה ד', העומדת לסיים השנה. הבהרנו את כל הגורמים הקשורים בזה. טובת החינוך דורשת שיהיו מורים מוכנים במידה מקסימלית, אחרת אנו גוזלים מילדים צעירים מה שלא נוכל להשיב להם לעולם. באותו הזמן תגרום הוספה זו נזק כספי לכל תלמיד האומר להורות. אבל יש לזכור שכל ענין הביקור בבית המדרש קשור בהפסד כספי לכל תלמיד: אותן השעות שהוא משקיע בלימודיו העבריים הוא יכול להשקיע בעבודה בשכר. העובדה שהתלמידים מוותרים על רווחים אלה, והם באים אלינו לכמה שנים, מוכיחה שלהם יש חשבונות אחרים לגמרי. ודוקא מתוך השקפתם הם, שהכסף איננו הגורם הראשון, יש לומר שהוספת שתי השנים, שלכל הדעות כרוכה בהן טובה רבה, צריך לקבלה.

לשבחם הגדול של צעירינו הסכימו רבים מהם תיכף ומיד להוספת שתי השנים. אבל היו גם מתנגדים. יש שהתנגדו על יסוד חמרי: הם אינם יכולים לוותר על הכנסה שלשמה עבדו זה שנים. אחרים התנגדו מטעם פרינציפיוני: יש התקשרות, ואין צד אחד יכול לבטל את ההתקשרות בלי הסכמת הצד השני.

הקושי בכל הענין היה ששני הצדדים צדקו!

הדיונים ארכו. נועצנו גם עם מנהלי התתי"ם. במשך הדיונים אפשר שהתגבה נעימה חבויה: תאוות הנצחון!*). הוברר גם כן שבשום פנים אין

---

*) ב־1917 היה קורס במכללת „קלומביה" אצל דר. פ. אבלסון ב„בעיות העבודה". הוא אמר: יש הבדל בין שביתת פועלים נוצרים ושביתת פועלים יהודים. נוצרים שובתים לשם הטבת המצב: יותר שכר, פחות שעות, שיפורים בתנאי העבודה, יכדומה. כאשר יהודים שובתים אצל מעסיק יהודי יש עוד שאלה: מי ינצח? שאר העניינים הם שניים במעלה. בדומה לזה אנו מוצאים אצל עמי המזרח. זה ידוע בשם Face.

לקיים שתי דרגות של תלמידים זו בצד זו: בני־שש ובני־שמונה שנות לימוד, שאחרי סיימם יהיו שווים זה לזה בזכויותיהם כמורים.

הוועד המפקח היה כמובן האינסטנציה העליונה, ולו הכוח להכריע. אבל ענין כזה איננו נחתך רק על פי הכוח המשפטי של המוסד. רצונם־הטוב של הנוגעים־בדבר ביותר, התלמידים, הוא הגורם הכי חשוב. אם תהיה התנגדות כללית פנימית אז היא יכולה להביא את המוסד להריסה מוסרית, אם לא להריסה גמורה. פה היינו מוכרחים למצוא פתרון המניח דעת הכל, ופתרון כזה אפשרי דוקא על ידי מגע אישי עם התלמידים. סוף סוף מצאנו פתרון:

א) אנו מכניסים את תנאי הטשרטר תיכף ומיד.

ב) לתלמידי הכיתות הקיימות, ד', ג', וב' ניתן תעודות־זמניות שתזכינה אותם בהוראה חלקית, בתנאי: שמקבל התעודה ימשיך באותו הזמן לבקר בבית המדרש בכדי למלא את דרישות התכנית המחייבות שתי שנות לימוד נוספות, ואז תינתן תעודת־סיום שלימה.

ג) כיתה א', שעוד באמצע שנתה נתקבל הטשרטר, תצטרך ללמוד על פי קורס של שמונה שנים, בלי תעודה־זמנית באמצע.

ד) הסיום הראשון על פי תנאי הטשרטר, עם מתן תארים לתלמידים שלמדו שתי שנים תמימות במכללה כללית, יתקיים ביוני, 1930.

ה) החל מהשנה הבאה, ובמשך שלוש שנים רצופות: 28—1927, 29—1928, 30—1929, תלמד כיתה ד' ביום א' אחר הצהרים, ובימים ב', ג', ד', ה', בשבוע, יתחילו לימודיה לא לפני שעה שש בערב. זה יאפשר לחברי כיתה ד' הרוצים בזה, לעסוק בהוראה־חלקית, והדרא־דממונא, שרבים עמדו עליה בצדק, תתמלא בחלקה.

ו) משנת 31—1930 ואילך לא ניתן תעודות זמניות.

ז) מקבלי תעודה זמנית, שאינם ממשיכים ללמוד בבית המדרש בכדי למלא את שתי השנים הנוספות, אינם נחשבים כמסיימים.

פתרון זה יישר את רוב ההדורים: כל התלמידים יהיו שווים במילוא חובותיהם כלפי תכנית בת שמונה שנים; תינתן אפשרות לאלה הרוצים בכך להרויח דמי־לימודם במכללה ולהוצאותיהם הפעוטות. שאר ה„הפסד" שלהם יתמלא במשך השנים על ידי העלאת עמדתם כמורים מוכנים יותר. כמו כן לא תהיה „קנאה בסעודה": הכל שווים.

הפתרון הובא לפני הוועד המפקח והוא אישר אותו. הוחלט גם כן

לערוך טקס סיום בכל אחת משלוש השנים הבאות, למרות העובדה שרק תעודות־זמניות תינתנה. כלפי הציבור טוב שיהיה סיום בכל שנה.

ענין זה גילה עובדה מזהירה: חומר התלמידים הוא נפלא! רק לפני שש שנים היתה הרגשה כללית ש„צעירים אמריקאים צריכים להשתגע לפני שהם מחליטים להשקיע ארבע שנות עבודה בכדי להיות מורים עברים". אבל נמצאו כאלה! אחרי זמן קצר הארכנו את חוק הלימודים לשש שנים, וגם לזה נמצאו תלמידים. עכשו הקפצנו עוד הוספה של שתי שנים. וגם זה נתקבל.

חז"ל אמרו: „בשלשה דברים אדם ניכר: בכוסו ובכיסו ובכעסו" (עירובין סה:). פה נתנסו תלמידינו בכיסם: ברוחם שמצטרף להרבה מאות דולרים, שהם אוצרות שלמים לצעירים התלויים בתמיכת הוריהם.

למעשה, אחרי קבלת ההחלטות הנזכרות נתקבלו התוצאות הבאות:

ביוני 1927 קבלו 13 מסיימים תעודות זמניות; ב־1928 — 9; ב־1929 — 10; בסך הכל 32. מבין 32 אלה המשיכו 19 בלימודי שתי השנים הנוספות. בין 19 אלה היו שהרגישו שהוראה חלקית, ביחד עם ביקור בבית ספר כללי ובבית המדרש, תזיק לרמת־לימודם, וימנעו מכל הוראה עד שיסיימו את כל לימודיהם בבית המדרש. זה עלה לכל אחד מהם ל־1,500 דולר. מטעמים שונים היו 13 שלא מילאו את חובת שתי השנים הנוספות, וישארו עם התעודות הזמניות. אחת, למשל, הנה פינקלשטיין, חזרה לארץ ישראל. עוד אחת עקרה את דירתה לניו־יורק. עוד אחת עמדה על העובדה שהיא לא תצליח בהוראה, ותלך לבקש לה מקצוע אחר.

כשאני לעצמי, שימשו לי שתי השנים הנוספות הוכחה מכריעה לאמונתי, שגם בדורנו זה נכונים בנינו ובנותינו המסולאים בפז לעמוד בנסיונות קשים בעמדם פנים אל פנים עם לימוד התורה.

הוספת שתי השנים לא השפיעה לרעה על ההרשמה בספטמבר הבא (1927). לא כל הנרשמים בתיכונית א' אמרו להתכונן להוראה. הם באו להמשיך את לימודיהם העבריים, ומה שנמצא בקצה השני של השפופרת הוא ענין לעתיד הרחוק, רחוק.

עם הארכת הלימודים בתיכוניות לארבע שנים קראנו בשם אחר לקורס־ההכנה: „פרוזדור".

הארכת חוק־הלימודים הזקיקה הגדלת חבר המורים. דר. נתן בן־

נתן נוסף לפקולטה החל מספטמבר 1927. הוא נשאר במוסד 7½ שנים, עד צאתו ב־1935 להתיישב בקביעות בארץ ישראל.

כח. מהיכן ירק זה — בית המדרש — חי?

תמים הייתי ב־1919, וביחד עם עוד מאה מיליונים אמריקאים תמימים האמנתי אז כי רמת־החיים תשאר בעינה, שרמת־המשכורת לא תשתנה. חשבתי שהשיא בהרשמת תלמידים בבית המדרש במשך שנים לא יעלה על 75. על יסוד הנחות אלה הכינותי הצעת־תקציב לבית המדרש לארבע השנים הראשונות לקיומו (טבלא יא, עמ. 160). לפי התקציב ההוא היה על הסתדרות הצדקה לתרום כאחד עשר אלף דולר לשנה, וסכום זה, ביחד עם הכנסות שונות, יספיק לכלכלת המוסד. אז היה גם כן ברור ש־75 תלמידים, כשהם מחולקים לשתי ישיבות, יוכלו להסתדר ברווח בבית שנקנה ב־14 רחוב קרופורד, רוקסבורי.

להפתעתם של מאת מיליון האמריקאים, החלה אינפלציה דוהרת. המשכורות שהתחייבנו לשלם, החל מ־5,000 דולר למנהל, עלו בהרבה על המשוער. כמו כן באה ההפתעה הנעימה של הרשמה דוהרת. בראשית השנה החמישית לקיום בית המדרש עלתה ההרשמה ל־148, כפלים מהשיא המשוער. זה הצריך מורים נוספים. אגף הבנין שהוקם היה גדול בהרבה מהבנין הראשון, והחזקתו, בצרוף מימון המשכנתאות, עלתה לאלפים נוספים. אמנם הנהגנו שכר־לימוד אבל ההכנסה ממקור זה עלתה בערך ל־15% מתקציב ההוצאות. ההכנסות מ„פרסים", שעלו במחשבה בראשונה, נשמטו בכוונה. חפצנו שהמוסד יתפתח בכוחות עצמו, בלי פבלי־תלות בדעתם של מפרנסים פרטים. במקום 11,000 דולר מהסתדרות הצדקה נדרש סכום כפול, שגם הוא הלך ועלה משנה לשנה. באותו הזמן נשאר התקציב בכללו, שניתן על־ידי הסתדרות הצדקה ללשכת החנוך, לתמיכת התתי"ם, להחזקת בתי הספר ליום א', להוצאות המשרד המרכזי של הלשכה, וגם לכל התקציב של בית המדרש, כמעט בלי כל שינוי משנה לשנה. ב־1920—1921 עלה ל־46,188.59 דולר. כחצי התקציב הזה נאכל על ידי בית המדרש. מאין „בא כל הפשתן הזה", ומאין לקחה לשכת החנוך, שהיתה אחראית לכל תקציבו של בית המדרש, את האלפים הנוספים להחזקתו?

גורם חשוב מאד ראוי לציון:

ברוב שנות העשרים, שבהן עלתה וגדלה האינפלציה, וכוח־קנייתו של הדולר הלך והצטמק, וכתוצאה מזה היתה עליה מתמידה בהוצאות כל פעולה, באותן השנים נשארה הכנסת הסתדרות הצדקה כמעט בלי כל שינוי. היו גורמים שונים, אבל לגורם אחד, טכני בעיקרו, היתה, לפי כל מה ששמעתי, השפעה עיקרית במשך שנים:

העשיר הכי מופלג בקהילה היהודית תרם בראשית שנות העשרים 30,000 דולר למגבית הסתדרות הצדקה. זו היתה התרומה השנתית הכי גדולה שמישהו נתן עד אז. בימים ההם היו פותחים את המגבית במשתה, ואחר הסעודה היו משמיעים על השקלים. בגדול החלו. כל אחד קבע לעצמו עמדה בסולם לפי נטייתו הפילנטרופית, ולפי העמדה שחפץ לקיים בין חבריו במקצועות ובקהילה בכלל. הקפיצה הגדולה של גדל־התורמים לשלושים אלף דולר משכה אחריה הוספות פרופורציאנליות של תורמים רבים אחרים. אותו גדל־התורמים המשיך לתת שלושים אלף דולר. בינתיים החלו רבים להתעשר במידה גדולה. אבל איש לא חפץ לתת יותר מהתורם הכי גדול הנזכר. זה היה נראה כהכרזת מלחמה פרטית עליו ועל עמדתו כדבר־ראשון של קהילת היהודים. אפילו האישיות הכי כבירה בבוסטון, לואיס י. קוירשטיין, היה מדקדק לתת קצת פחות מהתורם מספר א': הוא נתן רק 29,500 דולר. כל זה היה טוב ויפה לשלום הציבור.

בינתיים רבו הצרכים. הסתדרות הצדקה הרחיבה את חוג פעולותיה, והיא היתה זקוקה להכנסה מוגדלת משנה לשנה. אבל המגבית נמצאה ב„מיטת־סדום". התרומה של 30,000 דולר מגדל־התורמים שימשה סולם ליתר התורמים. וככה יצא שהמגביות השנתיות הגיעו ל„מישור", בשעה שההוצאות חרגו מהמסגרת הקודמת.

כאדם פרטי שהכנסתו אינה מדביקה את הוצאותיו הגדלות והולכות, ככה התלבטה הסתדרות הצדקה. אפשר לומר שהיא שימשה פרוטוטיפ למדינת ישראל בשנותיה הראשונות: הלוואות בלי ריבית ובריבית; הלוואות לזמן ארוך ולזמן קצר; לווים מהקרנות הקיימות; מבקשים תורמים טובי־לב לשלם לכל השנה. או אפילו על חשבון השנה הבאה. כל אלה הם הנחת־טלאים, הצלה זמנית ולפעמים רק רגעית. חברים רבים עסוקים בעבודת־הצלה זו בכדי למנוע את הארגון ממיתת־חנק. ואחרי ככלות הכל קיים רגש של חוסר ישע, פחד מפני כל צעד שיש בו הוצאה נוספת, מחשבות־תמיד על קיצוצים, על חסכונות בהוצאות הדיפרטמנטים הנתמכים. זהו

מצב־נפש של מנחם־מנדל־קהילתי. הוא מוכרח לפרנס את הנפשות התלויות בו, ותמיד, תמיד הוא תלוי־בנסים!

לא יפלא איפוא שהסתדרות הצדקה לא העלתה את סך הכל של תקציבה לכל ענייני החינוך, שלשכת החנוך טיפלה בהם.

והשאלה עומדת בעינה: מאין לקחה הלשכה את אותם האלפים שהיתה צריכה להוסיף שנה שנה לתקציבו של בית המדרש?

התשובה היא: מתקציבם של בתי הספר ליום הראשון.

לא באפס יד נעשה זה. כמו כן לא נעשה באמצעות דיונים באספות ועד המפקחים של לשכת החנוך, ובהחלטות „להעביר מכיס אחד למשנהו". האמת היא שהמפקחים לא דנו בצד זה כלל, והשאלה של הקטנת תקציב פעולה א' בכדי להגדיל את תקציבה של פעולה ב', לא נתעוררה כלל בימים ההם מה שנעשה היה תוצאה של:

א) חשבון־נפש ומלחמה פנימית ביני לבין עצמי.

ב) שינויים יסודיים בחיי יהדות בוסטון בשנים ההן.

וראויים דברים אלה להרשם כאן.

על פי תפקידה היסודי היתה לשכת החינוך אחראית לכל צורות החינוך היהודי שבעיר. זה היה להלכה. למעשה לא היו לה לא אמצעי־אדם ולא אמצעי־כסף לטפל בכולם. היא הוצרכה לעסוק בפעולות שהן יסודיות יותר, מרחיקות־לכת יותר, ושלהן צפוי עתיד יותר ארוך של קיום פורה.

רוב חברי הוועד המפקח היו שייכים לעדה הריפורמית או החצי־ריפורמית שבעיר. הם לא היו „פרלמנט", שנבחר משכבות ומפלגות וכיתות שונות שבקהילה, המייצגות „חתך" של הדעות השונות שיש להן חסידים, מאמינים ותומכים ביהדות בוסטון. הם היו קבוצה של אנשים טובים, בעלי כוונות פנות, שהיו נכונים לתת מזמנם וממרצם לצרכי החברה. עם כל האוביקטיביות שלהם, אי אפשר לומר שהם יכלו להשתחרר לגמרי מדעותיהם ומהשקפותיהם על הרצוי ועל הבלתי רצוי בחיי ישראל באמריקה. כלומר, שלו הייתי משאיר את כל פרטי תכנית עבודתנו לאהדתם ולחוות־דעתם של רוב חברי הוועד אז אין ספק שאהדתם היתה נתונה להשקפות היהדות הריפורמית, בחלקה, לפחות. למשל, אחד מחברי הוועד, שהיה מסור בלב ונפש לעבודה, התרגז תמיד ואמר: „אם אתם רוצים בתכנית עברית בטקס הסיום של בית המדרש למורים מדוע אתם מזמינים עמי־הארץ כמותי שאינם מבינים עברית?" תכנית הסיום של בית המדרש למורים הלא לא תצוייר,

בפרט בשנים הראשונות, שבהן היה צורך להראות לציבור את דמות דיוקנו של המוסד, בלי חלק ידוע בעברית: נאום־פרידה של אחד המסיימים, דברי־פרידה של המנהל למסיימים. אבל היושב ראש, הנואם־האורח, ואחד המסיימים, דיברו אנגלית. עם זה צרה עינו של ידידנו הטוב הזה בכבשת־הרש, בחלק המצער שהיה בעברית. כל באורי לא הועילו.

מצב בלתי בריא בהחלט היה נוצר לו היו לנו צירים ממש, אלה לעומת אלה. אספות הוועד המפקח היו נהפכות אז לשדה מלחמת־הדעות. מצב כזה לא היה מאריך ימים. הבלתי־חובבים עברית היו יוצאים ועוזבים, ואנו היינו חסרים את השפעתם, שבלעדיה לא היתה אפשרות־קיום, לא ללשכה ולא לבית המדרש. מטעם זה אמרתי שעלי לייצג את אותה ההשקפה החיובית, הדורשת תכנית עברית אינטנסיבית והתאמצות מקסימלית להשגת המטרה. את זה אמרתי רק לעצמי.

היה עוד טעם: אני כבר הכרתי לדעת את היהודים מ„המחנה השני". בלבם פנימה בערה אש אמיתית. הם חפצו באמת ובתמים לקיים חיים יהודיים. הם היו נכונים להקריב מאונם ומזמנם. הם נבדלו רק באמצעים ובצורה שעל פיהם אפשר להשיג את המטרה הסופית, ודוקא באלה היה קול מטיפי הריפורמה מדבר מתוך גרונם. עם יהודים כאלה יכולתי תמיד לעבוד. ידעתי שאפשר לגעת ב„פינטעלע איד", בנקודה האמיתית, מבלי לצאת למלחמה גלויה נגד אותן ההשקפות. לא כל היהודים מ„המחנה האחר" היו מסוג זה. בין אלה האחרונים היו אנשים ששאפו לעקור משורש את כל מה שהבאנו אתנו מהעולם הישן, את קשרינו עם ארץ ישראל, והרבה הרבה מדת ישראל. אלה היו באמת במחנה אחר, אלא שהם לא נמנו עם חברי הוועד שלנו. הם הרגישו שגם אנו „מחנה אחר". אלה שהיו אתנו היו בבחינת „תינוק שנשבה". בלבם היה זיק, וכל ה„לבושים" של היהדות הריפורמית לא יכלו לכבות את הזיק הזה.

על יסוד זה ראיתי אפשרות להכניס מעט מעט שינויים גדולים בהרכב עבודת לשכת החינוך, בסכומי התמיכה הניתנים למפעלים שונים, ובהדגשת תחום אחד על חשבון תחום אחר.

לו הייתי מעלה שאלות פרינציפיוניות על שולחן אספות הוועד המפקח אז הייתי מביא לידי התנגשויות חריפות בין השקפות היהדות הריפורמית וההסתגלותית, ובין ההשקפה הלאומית־הדתית. אבל נזהרתי מהתנגשות כזו. דקדקתי להביא פרטים של עבודה לאור הצרכים המציאותיים השונים בשדה החינוך. בזה היתה תמיד דרך סלולה. מדי פעם היה עלי לשקול במצפוני

את ערך הפעולות השונות, ואחרי הגיעי לידי החלטה לקחתי את האחריות המוסרית על עצמי. השינויים היו בתחום בתי הספר ליום הראשון, שעוד מעט ואסמן אותם.

שינויים יסודיים בחיי יהדות בוסטון הביאו עזרה עצומה למימוש המטרה שהיתה לנגד עיני.

ציינתי כבר שבראשית שנות העשרים החלה עלייה כלכלית בלתי פוסקת. יהודים רבים התעשרו והם היו נכונים לתרום לצרכי ציבור. האדם המתעשר רוצה ליהנות מעשרו וגם להראות לאחרים שכוכבו עלה. בית־מגורים נהדר, מכונה נהדרה, מלבושים יקרים, אכסון במלונות יקרים, מעידים על עשירות. ויש עוד דרך שיהדות אמריקה ידעה לנצלו ביעילות רבה, והיא: תרומות לצרכי ציבור. בשנים ההן היה קלוב חברתי בשם „קוירנוואוד קונטרי קלוב". ה„יהודים" קיימו אותו במשך שנים, והם עשו לחוק שלא להכניס חבר חדש שאיננו תורם לכל הפחות 500 דולר לשנה להסתדרות הצדקה. למי שטען שאין ידו משגת היו אומרים: מדבריך מוכח שאין ידך משגת להשתייך לקלוב שלנו, שהוצאותיו גדולות ביותר! וככה הלכה והתפתחה דעת־קהל שמי שרוצה לרכוש לו „עמדה" בקהילה צריך לתרום בעין יפה לצרכי הציבור. בהתאם להרגשה זו, וליכולת המוגדלה של רבים רבים, התחילה תנועה ברחבי ארצות הברית להקים בניני־ציבור יהודיים יפים, שיוסיפו כבוד לקהילה ולגוש שהקים את הבנין. בתי תפילה, היכלות ממש, החלו להופיע בערים שונות. משערים שבשנות העשרים השקיעה יהדות אמריקה כמאתים מיליון בהקמת בניני־ציבור. גם בבוסטון החלה תנועת בנין. „משכן תפלה" עלה למיליון דולר. קרוב לסכום הזה עלה „אוהבי שלום" ביחד עם בנין בית הספר שלו. „טמפל איזראעל" החל בחוליה אחת מתכנית בנין גדולה. נחשול של התלהבות להקים בתי ציבור יפים עבר בקהילה. בית החולים „בית ישראל" עלה למעלה משני מיליון, בתור חלק מתכנית בנין „לכשירחיב"*). כמו כן קמה שורה שלמה של בתי ספר עברים נהדרים.

לתנועת הבנין נלוותה תנועה עצומה של העתקת דירות. לאלפיהם יצאו היהודים מהשכונות העניות בוועסט ענד, סאוטה ענד, איסט בוסטון וסאוטה בוסטון, ויתיישבו ברוקסבורי, דורטשסטר ומטפן. העשירים יותר, הלכו לברוקליין, שהפכה לשכונת יהודים עשירים.

---

*) עד 1957 הגיעו ההשקעות בבנייני בית החולים זה לתשעה מיליון דולר!

תנודת האוכלוסין והתעשרותם של בתי הכנסיות השפיעו הרבה על הרכב בתי הספר ליום א׳. הטמפלים הריפורמים הרחיבו את בתי הספר ליום א׳ שלהם. טמפל איזראעל המשיך לקיים במטפן בית ספר ליום א׳. גם בתי כנסיות אחרים עמדו על העובדה שהחזקת בית ספר ליום א׳ משמשת פרסום חשוב להשגת חברים חדשים.

באותו הזמן פגה ההרגשה שאלפי ילדים עניים מסתובבים בעיר ואין דואג לפתוח להם דלת של בית ספר לחינוכם הדתי. להיפך, בהתפשטות בתי הספר העברים בשנים 1918—1920, כפי שתארתי כבר, נוצרה רשת של בתי ספר עברים בכל שכונה בבוסטון, בהם נתקבל בזרועות פתוחות כל מי שחפץ להרשם. עניים נתקבלו חינם, ורבים רבים שילמו רק חלק משכר הלימוד הקבוע. זה הפחית את הלחץ על דעת הקהל שחשב שבלי בתי ספר ליום א׳ אין שום חינוך חפשי לילדי העיר.

ההכרה האמורה איפשרה להכניס שינויים בבתי הספר ליום א׳ הנתמכים על ידי לשכת החינוך, ושתקציבם עלה ל־18,000 דולר לשנה.

ב־1921 אמרתי לעמוד על התועלת ש״בית הספר לחינוך מורים בעד בתי הספר ליום א׳״ מביא באמת. לשם זה נתתי בחינה קלה שהכילה שאלות בידיעות אלמנטריות בהסטוריה היהודית ובמנהגים יהודיים לכל המורים שהורו בבתי הספר ליום א׳ שנתמכו על ידי הלשכה. התשובות הוכיחו על הישגים זעומים מאד. בתור חומר אנושי היו המורים ההם נכס מצויין, אבל בתור בעלי־ידיעה, בשטח האלמנטרי בהחלט, היו נייר חלק! זו לא היתה הפתעה. בבית הספר למורי יום א׳ ניתנו הרצאות, אבל לא היתה שום דרישה לעבודת־בית ולהכנת שעורים מצד התלמידים־המורים, משום שאין לבוא בדרישות לאנשים שכל הכנסתם מהוראה היא 2 דולר לשבוע! כמו כן לא יכולנו לדרוש שתלמידים יבקרו כמה שנים עד שיקבלו תעודת מורה בבית ספר ליום א׳. באותו הזמן עמדנו על העובדה שנוצרת אפשרות לספק מורים לבתי הספר ליום א׳ מבין אלה שמאז אפריל 1918 ביקרו בכיתות בית המדרש למורים פעמיים בשבוע, בסך הכל של שש שעות לשבוע, ולא נכנסו להוראה עברית. עם כל מיעוט ידיעותיהם כמורים עברים מובהקים, היו למדנים גדולים לעומת רוב רובם של מורי בתי הספר ליום א׳. התלמידים הללו היו ילידי אמריקה, ולא היה חשש ש״אקצנט זר״ בדיבורם האנגלי יעמוד, חס ושלום, בדרכם כמורים, ואשר להכנה פדגוגית, לא היתה הכנה כזו גם למורי בתי הספר ליום א׳, פרט לאלה שהיו גם מורים בבתי ספר כלליים, והם היו מעטים במספרם.

על יסוד האמור נתקבלה הצעתי לבטל את בית הספר המיוחד להכנת מורים לבתי הספר ליום א׳, שהחזקתו עלתה למעלה מאלפים דולר לשנה. הסכום הזה הועבר לבית המדרש למורים.

ב־1918 שכר ארגון בתי הספר ליום א׳ בית ב־14 רחוב קומפטון, סאוטה ענד, ששימש כעין „מרכז" שכונתי. ביום א׳ בבוקר למדו בו ילדים. בימות השבוע התקיימו בו כמה קלובים לילדים. אחרי המיזוג של שני הארגונים המרכזיים של בתי הספר, מינינו ועד לחקור את ערך שרותו של הבית ההוא. הוועד הודיע שהבית צר בהחלט מהכיל את חמש מאות הילדים של „עממא לזרוס", בית הספר ליום א׳ שבסאוטה ענד. ואשר לפעולות עם ילדים בימות השבוע, הברירה היא: או להוציא הרבה יותר כדי להעמיד אדם פרופסיונלי עם די עוזרים, או לבטל את כל הענין. הועד הציע לבטל, ולהעביר את בית הספר ליום א׳ לבית הכנסת „אוהבי שלום" שבשכונה. ואשר לנהול קלובים לילדים, פעולה זו שייכת לתחום י.מ.ה.א., ולא ללשכת החינוך. זה שיחרר למעלה משלושת אלפים דולר לשנה, וגם הסכום הזה הועבר לבית המדרש למורים.

באותו הזמן הוברר לי שבמידה שלשכת החנוך מקיימת בתי ספר ליום א׳, הם צריכים לפעול ולהשיג יותר ממה שהשיגו עד אז. על השינויים שהוכנסו לשם מטרה זו אספר בפרק מיוחד (ראה בתי הספר ליום א׳ במהדורה חדשה", עמ. 250).

כפי שאמרתי למעלה נמצאו האלפים הנוספים הדרושים להרחבת בית המדרש למורים מתוך השינויים במבנה בתי הספר ליום א׳. לו הייתי מעמיד באספות הועד המפקח שאלה ברורה: מה עדיף, בית המדרש למורים או בתי הספר ליום א׳? היתה מתפתחת מלחמה לכל אורך החזית, והיא היתה מתפשטת לחוגים רבים בקהילה שהיו אומרים: „פלשתים עליכם, ילדים מסכנים! הנה ה„עברים" רוצים לבנות על חשבונכם מוסד „זר" לחיים באמריקה". במלחמה כזו הייתי יוצא וידי על ראשי, וכל ענין בית המדרש היה מצטמק ונחנק מחוסר אמצעים לגידול והרחבה, ולבסוף היה נסגר. הציבור בכלל לא היה מרגיש שאבד לו משהו יסודי, שאין לו תגמול או תחליף, ושאותו המשהו הוא הוא לבדו השורש והעיקר בכל תכנית החינוך בעיר. מטעם זה לקחתי את האחריות על עצמי, ואעשה מה שעשיתי, כמפורט למעלה, וככה נוצרו אמצעים כספיים להרחבת בית המדרש בשנים שלא היתה שום אפשרות להשיג תמיכה נוספת מהסתדרות הצדקה, שגם היא נמצאה במיטת־סדום כספית בכל פעולותיה.

ראוי לציין שכל זה יכול להיעשות מפני ששני הגושים הראשונים: בתי הת"ת ובתי הספר ליום א', איחדו את המרכזים שלהם לגוש אחד בעל דיפרטמנטים שונים. לו היה גוש בתי הספר ליום א' ממשיך כיחידה עצמאית אז היתה הנטייה הטבעית שימשיך להתקיים, יהיו ההישגים אשר יהיו. התתי"ם היו נשארים בלי בית מדרש למורים, והיו מדרדרים מטה מטה מחוסר מורים מוכנים. גם בתי הספר ליום א' לא היו מתפתחים הרבה. הנסיון במשך עשרות השנים הבאות הוכיח שבעצם מסגרתם מוכרחים בתי הספר ליום א' להשאר מצומצמים עד מאד בהקניית ידיעות והשפעות יסודיות. בוסטון היתה מתפתחת אז כמו אותן הערים שבהן מקבלים רוב רובם של הילדים את מזונם החינוכי והרוחני רק דרך שפופרת בית הספר ליום א'. עם־הארצות, שאין לה דמיון בכל ההסטוריה שלנו, היתה משתררת בה, והציבור בכללו לא היה חל ומרגיש שסכנה עצומה של כליון מתוך חוסר־הכרה־וידיעה מרחפת על הבנים, ועוד יותר על בני הבנים. כל חומרת ההתפתחות הזו עמדה לנגד עיני, והיא שהניעתני להחלטות מעשיות, כמסופר למעלה.

העברת ההדגשה מפעולה לפעולה מבלי לעורר "קולטור קאמף", היא היא שסיפקה אמצעים להמשך קיומו של בית המדרש למורים. השנים הבאות הוכיחו את צדקת השיטה.

רברנד סמיטה

סיפרתי כבר שבבוסטון התקיימה פעולה מיסיונרית רחבה ושבחוגים רבים שררה מתיחות של מחאה כנגד זה. זכורני שמדי פעם היה מופיע ב„סקאַלייַ סקוועד", מול המגרש של בית המשפט העליון, איש לבוש טלית ואתו זמרים ומנגנים. אלה האחרונים היו מתחילים את התכנית בשירה ובכלי זמר. אנשים נאספו סביבם, ואז התחיל לבוש־הטלית לדרוש כדרך המיסיונרים מאז. היהודים העוברים לא היו משגיחים בו. בכלל אין מה לפחוד כל אימת שהדברים נעשים בפומבי ולעיני השמש. שונה הדבר אם הפעולה המיסיונרית נעשית מאחורי הקלעים, בעקיפין ובהסוואה. פעולה מקיפה מסוג זה התנהלה במשך שנים על ידי אדם אחד בשם רברנד סמיטה.

רברנד סמיטה היה מהכי חרוצים ופקחים שבין המיסיונרים בימים ההם. הוא היה אומר שאין בדעתו כלל להטות את ילדי היהודים מדתם. להיפך, הוא מעוניין שישארו דתיים, אבל היות שהיהודים בעצמם מראים

במעשיהם יום יום שהדת היהודית איננה כוח חי ופועל אצלם, לכן הוא רוצה לצרף את המעולה שבנצרות עם המשובח שביהדות, וזה לדעתו, יעורר את הלבבות יותר. במשך השנים ביקר את כל המנהיגים הרוחניים היהודים שבעיר. גם אותי ביקר, אלא שאז עוד לא ידעתי עליו. בבואו אל בית יהודי היה מנשק את המזוזה. הוא למד כמה מלים באידית ובעברית, והיה משתמש בהן בשיחותיו עם אנשים פשוטים. הוא הרבה לבקר בשכונות העניות, ורבים חשבו שהוא יהודי. הוא התעניין ביחוד בנוער ויארגן קלובים שונים, וביניהם קלובים לאספורט. בעיקר התרכז בוועסט ענד, שאז גרו בה למעלה משלושים אלף יהודים. דירתו הכילה חדר לפגישות. בתי כנסיות הנוצרים נתנו לו מקום לפגישות ולכיתות של ילדים ונערים. עבודתו נעשתה בלי רעש, כעין שרות חברתי, והילדים נענו לו כמו שילדים נענים תמיד למי שמראה להם פנים מאירות.

בראשית הקיץ, 1922, נפלה פצצה בעיר. נודע שנער כבן ארבע־עשרה, שעמד במגע עם המיסיונרים, המיר את דתו. המקרה הסעיר את הרוחות. „עמוס לודז", ממסדר „בני ברית", ערך אספה של באי כוח הסתדרויות שונות. גם אני הוזמנתי. באספה זו ניתן ביטוי לסערת הרוחות. הנה הוכח שאין לנו השפעה על ילדינו, וממש „מתחת לחטמנו" יכולים לגנוב נפשות ממחננו, ומי יודע עד כמה תתפשט ההשפעה המיסיונרית! כמנהל לשכת החנוך, פנו אלי: „המכשלה הזאת תחת ידך!".

זה קרה אחרי שמר ב. רוזן, שהיה אתי כמנהל פעולות חוץ, ושבהנה־לתו התקיימו קלובים לנוער בשכונות שונות, עזב את בוסטון וילך לפילדלפיה לנהל את עבודת החינוך המסונפת שלה. אני נשארתי לבדי, עם כל התכנית המגוונה של לשכת החנוך, וגם של בית המדרש למורים, חוץ מן הלימודים עצמם שהיו לגמרי בתחומו של דר. טורוב. נעשה ברור שעלי להעמיד לי סגן לפעולות חוץ. אנחנו עמדנו לפני דעת קהל זועמת ותובעת מעשים! הנאספים הבטיחו את עזרתם המלאה, ואני הבטחתי לעשות דבר־מה יסודי כנגד השפעה מיסיונרית זו. התחלתי לבקש אישיות מתאימה.

בחודש יולי של אותו קיץ הזמינני ידידי עמנואל גמרן, מניו־יורק, להיות אורחו במחנה־קיץ שאצל העיר ספרינגפילד, הרחוקה מאה מיל מבוסטון. ביליתי שבת אחת במחנה. זו היתה לי הפעם הראשונה לראות מחנה־קיץ מסודר. ארבעת בעלי המחנה היו מורים בבתי ספר תיכוניים. הם ונשיהם חילקו ביניהם את התפקידים המסונפים שבהנהלת מחנה־קיץ. התפלאתי לראות כיצד מקבלים עליהם אנשים זרים השגחה של הורים

ומורים על 150 ילדים בערך משך כל 24 שעות היום והלילה, וזה עולה בידם שני חדשים רצופים!

כשבועים אחרי זה קיבלתי הזמנה מידיד טוב אחר, דר. מרדכי סולטיס מניו־יורק, לבלות אתו שבת אחת במחנה־קיץ אחר. מחנה זה היה בעל צביון מיוחד, המקשר לימוד ומשחקים בתכנית מחנה־קיץ. התעניינתי בתכנית ואבוא. שם המחנה „סי. דזיי. אַיי. קמפ", ומקומו בסנטרל וואלי, ניו־יורק. מחנה זה היה גדול מהראשון שראיתי. היו בו 215 חונים וחונות, מגילים שונים. 70 בוגרים טיפלו בהנהלת המחנה, כמדריכים, כעובדים במטבח, וכמשרתים בעבודות שונות. הפיקוד הראשי היה בידי עלמה, לאה קאנוביץ, בתו של המחנך ישראל קאנוביץ.

ביום ו׳ ההוא באו אורחים: ישראל קאנוביץ ורעיתו, צעירים שהיו קשורים עם „לשכת החנוך" בניו־יורק, שהיכרתי זה שנים אחדות. גרוי רב היה בתכנית המחנה. נתקבלו חונים וחונות. תכנית־חובה של לימודים חלה על כל החונים. היו לימודים בעברית ובאנגלית: הסטוריה יהודית, דינים ומנהגים. בין המדריכים היו מורים עברים מנוסים, והם לימדו את הקבוצות השונות.

בליל השבת ובשבת בבוקר התקיימו תפילות, שכל המחנה, על מדריכיו ועובדיו, השתתפו בהן. האוירה בזמן הארוחות היתה ספוגה רוח השבת: שירים, זמירות, שמחה על כל פנים. ביום השבת אחרי שעת המרגוע, התכנסו קבוצות קבוצות עם מדריך או מנהל והן בילו את הזמן בשיחות, בשמיעת סיפורים, בזמירות וריקודים. עם צאת השבת התקיים טקס „הבדלה" נהדר.

שוחחתי עם כמה מדריכים והם היללו את המחנה שהיה כבר בשנתו הרביעית. הם היללו גם את המנהלת על כשרונה לנהל מנגנון כזה, שלא היה אז כדוגמתו בארצות הברית. הם גם סיפרו שרק כמחצית החונים התקשרו לכל העונה, ושיתר החונים באו לתקופות של שלושה שבועות. העתון היומי „טאגעבלאטט" שלח 50 ילדים עניים, כל אחד לשלושה שבועות, בעזרת „קופת מרגוע" שקוראי העתון תרמו.

אני חקרתי, שאלתי, נדברתי עם מדריכים, חונים, מורים, פועלים ואורחים. ידידי דר. סולטיס סיפר לי פרטים שאין עינו של אורח יכולה לתפוס בביקור קצר. במוצאי שבת היתה לי שיחה עם המנהלת. היא סיפרה שלפני ארבע שנים נוסד מחנה־קיץ קטן לנסיון. הנסיון הצליח, ומאז היא עומדת כמנהלת המחנה שגדל משנה לשנה; היא הוסיפה שזה עכשו חזרה מביקור

בארץ ישראל שארך שמונה חדשים. היא עבדה שם כמורה, אבל היא נקראה טלגרפית לשוב ולנהל את המחנה. המחנה הוא חלק מהתכנית הכללית של המוסד „סנטראל דזואיש אינסטיטוט" בניו־יורק, שהזכרתי. המוסד אחראי לתקציב המחנה, ושם המחנה „סי. דז. א." הוא ראשי תיבות של שם המוסד. מר א. פ. סקולמן היה אז מנהל המוסד.

מרת קאנוביץ אמרה שבמחנה ממזגים תכנית של מחנה־קיץ עם תכנית לימודים. בין החונים יש רבים שלימודיהם היהודיים במחנה הם היחידים שהיו להם עד אז. לימוד באוירה שכולה יהודית משאיר רושם בזכרון ובהרגשה.

אני התרשמתי מאד מהמחנה. התרשמתי גם כן ממנהלת המחנה. בשנים האחרונות למדתי להכיר הרבה עובדות בפעולות חברתיות. בבוסטון היו עובדות חברתיות בעלות כשרון יוצא מן הכלל. אבל לכולן חסרה ההכרה היהודית. הן לא קיבלו מעולם חינוך עברי. מרת קאנוביץ היתה הראשונה שפגשתי שיכלה להשתוות אתן בכושר פעולה והנהגה, ונוסף לזה היה לה חינוך עברי. הנה זה עכשו שבה מביקור ארוך כמורה בארץ ישראל, והיא מעוניינת בצורה מעשית בחינוך עברי, ועל הכל, הנה סללה שביל חדש, רב־אפשרויות שאיש לא שיער עד הנה, להשפעות יהודיות שונות.

סיפרו לי שב„לשכת החנוך" בניו־יורק נחשבה מרת קאנוביץ בין טובי העובדים בפעולות־חוץ, ושיש לה נסיון רב בשדה זה. אמרתי לעצמי: אפשר שהיא תסכים לבוא לבוסטון למלא את מקומו של רוזן כמנהלת פעולות־חוץ? השמעתי מחשבה זו למארחי דר. סולטיס.

בראשית הסתיו קיבלתי ממנו מכתב דחוף: „זה עכשו נפגשתי עם מרת קאנוביץ. היא אמרה שמציעים לה משרה בפילדלפיה ב„יונג ווימענס היברו אסוסיאיישון", ושב. רוזן חותר בעוז לקשרה עם פעולותיו בעיר ההיא. אתה אמרת שהנך מחפש מנהל לפעולות־חוץ בבוסטון. לא תמצא כוח יותר מתאים ויעיל ממרת קאנוביץ. אם עודך מחפש, אז אל תחמיץ את השעה, התקשר אתה תיכף".

למרות כל הפרסום שנתתי לדרישתי בין מכרי בניו־יורק ובערים אחרות, לא מצאתי עדיין מועמד מתאים. נזכרתי בכל מה שראיתי במחנה ואחליט להזמין את מרת קאנוביץ, זה מזמן שהוועד המפקח של לשכת החנוך נתן לי יפוי־כוח מלא להזמין לי עוזר. סיפרתי על כל זה לדר. הקסטר. הוא הבטיח את עזרתו, בפרט בתשלום שכרה של מרת קאנוביץ.

באמצע נובמבר, 1922 באה לבוסטון ותתאכסן ב„מרכז" של הסתדרות

הצדקה אשר בוועסט ענד, שם גרו מספר עובדות חברתיות, ותיכף נכנסה לעבודה.

שיבתה של מרת קאנוביץ בוועסט ענד איפשרה לה להיכנס תיכף בעבי־הקורה של מפעלי רברנד סמיטה. ההיאבקות עם החרוץ והפיקח שבמיסיונרי בוסטון כדאית להרשם.

היא התחילה בסיור שדה פעולתו של סמיטה. כאורחת וכעובדת חברתית מניו־יורק ביקרה באחד מחדרי האספות שלו. אשה מנומסת הסבירה לה את תכנית הפעולות, בפרט עם הנוער. „האם גם ילדים יהודים מבקרים כאן?", שאלה האורחת. „מה שמך?", שאלה האשה. „מרת קאנו־ביץ". מהרגע ההוא לא יכלה האורחת להציל דבר מפיה. היא ביקרה גם את בתי הכנסיה שבהם היו נועדות כיחותיו של רברנד סמיטה. היא הצליחה למצוא נער אחד, תלמיד בית ספר תיכוני, שהיה בין המבקרים הקבועים של כיתה אחת. בעזרתו עלה בידה לסדר פגישה עם אחדים מחבריו באחד מחדרי האספות שהיו ב„מרכז" בוועסט ענד. היא נכנסה אתם בשיחה ומעט מעט השיגה על ידם את השמות והכתובות של כל חברי הכיתה, כשלושים במספר. היא אמרה להיפגש אתם בקבוצות קטנות וגם עם יחידים. הם באו משכבות־חברה שונות בוועסט ענד. היא ארגנה אותם לקלוב, ועל יסוד נסיונה עם הנוער השתדלה לעבד אתם תכנית מעניינת. זמן ידוע היו מבקרים את רברנד סמיטה יום אחד ולמחרת את הקבוצה החדשה. לבסוף פסקו לבקר את רברנד סמיטה. היתה לו עוד קבוצה וגם אליה חדרה מרת קאנוביץ וגם קבוצה זו עזבה אותו.

יום אחד בא רברנד סמיטה לראות אותה. „התרשה לו לבקר באחת האספות של נעריו?". „בוודאי", היתה התשובה. הוא בא ולפני סגירת האספה פנה אל מרת קאנוביץ:

„אינני מבין מדוע אתם מתנגדים לי. אני לא הוצאתי אף אחד מאיזה ארגון או בית ספר. אני אספתי „ילדי רחוב" ממש. לאלה לא ניתן שום חינוך דתי או מוסרי. אני אספתים ואשתדל לתת להם את עיקרי המוסר שבתנ"ך. מדוע תתנגדו לזה?".

„ראוי אתה", אמרה מרת קאנוביץ, „להתהילה על עירנותך לתת חינוך מוסרי, ועל נכונותך להתמסר לילדים נעדרי חינוך זה. אבל אני גרה בשכונה זו רק שבועות אחדים, וכבר ראיתי הרבה ילדים בלתי יהודים שבלי שום ספק הם זקוקים לחינוך מוסרי ולהדרכה. הם יענו לאיש נוצרי רציני כמוך יותר משייענו למישהו אחר. דומתני שאתה יכול להשקיע את

כל מרצך בעבודה עם ילדים מסכנים אלה, ובטח תביא עבודתך פרי. ואשר לילדים שלנו, אנחנו בעצמנו רוצים לטפל בהם ולתת להם את החינוך שהם זקוקים לו".

רברנד סמיטה יצא מתוך קידה נימוסית.

וככה אבדו לו שתי הקבוצות הכי חשובות שלו. חברי הקבוצות סודרו לקלובים, ומדריכים טובים ניתנו להם. אחדים מהם נרשמו בבתי ספר ליום א'. רברנד סמיטה ניסה לארגן קבוצות אחרות, אבל בכל פעם שרכש לו גרעין ארגוני באה מרת קאנוביץ ותקח את הילדים ממנו.

שתי קבוצות של „צופים" היו מתאספות בבית כנסיה בוועסט ענד. מובן ששום דבר יהודי לא ניתן להם, והאוירה של הכנסיה עשתה אותם מועמדים לקבוצות דומות לשל רברנד סמיטה. מדריכי הקבוצות הללו היו שני בחורים יהודים, שהיו מעוניינים בכנוס בנוער, אבל חינוכם היהודי היה מצומצם, והם לא ראו מדוע ימנעו מלהתאסף בקביעות בבית כנסיה נוצרי, ששם מתיחסים אליהם באדיבות רבה וממציאים להם נוחיות רבה. לא בנקל עלה בידי מרת קאנוביץ להוכיח להם שיותר טוב לנערים יהודים לקבל את חינוכם במוסדות יהודים הנמצאים בשכונה, כמו י.מ.ה.א. או „העכט האוז", הוא המוסד שלעבר היה „היברו אינדוסטריאל סקול", שאני באתי לבוסטון לסיירו. עכשו נמצא ב־22 רחוב באודין בוועסט ענד, וישמש כ„נייבורהוד האוז", מוסד פתוח לצרכי השכונה. הוא היה נקי, ומצוייד יפה לשרות השכונה. סוף סוף נענו שני המדריכים להעביר את קבוצות ה„צופים" שלהם, האחת, ל־י.מ.ה.א., והשניה, ל„העכט האוז", והילדים חדלו להיות „פרובלימה יהודית".

מעניין ששני המדריכים הללו, שהיו מתנדבים, החלו להתעניין יותר בחיים היהודיים. האחד נשא לו לאשה בחורה בעלת לב ונשמה, שעוד מעט ואספר עליה, וביתם נעשה מקור כוח והשפעה בעבודה ציבורית יהודית.

השני, אדריכל על פי מקצועו, הרחיב את התעניינותו בעבודה ציבורית על ידי מגעו עם „העכט האוז". במשך הזמן היה למנהל המוסד, ועד היום הוא עומד בראשו. אחרי שנים עבר המוסד לדורטשסטר, וצעירים למאות צובאים עליו ומוצאים בו ביטוי מתאים למגע החברתי, שהוא חשוב כל כך בגיל המעבר.

מקרה אחד ראוי לציין:

משתי הקבוצות של רברנד סמיטה נשאר נער אחד שבשום אופן לא הצליחה מרת קאנוביץ לנתק אותו ממנו. היא ביקרה את ביתו. מימיה

לא ראתה עניות מנוולת כזאת. הנער גודל אצל זקנתו. הוא מכר עתונים והיא יצאה לשרת בבתים. כל המאמצים של שתי נפשות עלובות אלה לא הספיקו להעלות את רמת חייהם מעל לעניות זו. מרת קאנוביץ סיפרה לזקנה על השפעתו של רברנד סמיטה, שהוא מיסיונר ושהוא עלול להשפיע על נכדה. לתמהונה ענתה הזקנה: „ומה בכך?", ואז הוסיפה: „רברנד סמיטה בא אלינו תכופות. מדי פעם הוא מביא לנו תפוזים, ממתקים ומתנות. לפעמים הוא נותן לנו אפילו מעט כסף". יצא שגם הזקנה וגם הנער היו ידועים להסתדרות הצדקה. המשפחה היתה מאותם „האגוזים הקשים" בחיינו. האם היתה שחקנית על הבימה. היא נפרדה מבעלה, והילד נשאר עזוב, והוא גודל אצל זקנתו באוירה ספוגה מרירות ומחסור. תשומת לבו של המיסיונר קשרה אותם אליו.

חדשים אחדים אחרי בואה של מרת קאנוביץ נעלם רברנד סמיטה מבוסטון, ועד היום אין איש יודע להיכן הלך.

אחרי ה„רעש"

חברי „בני ברית", שהיו ראשונים להגיב על המרתו של נער יהודי, ואנשי שכונת וועסט ענד בכלל, הודו ל„לשכת החנוך" על הצלחתה להחליש את הפעולה המיסיונרית, שעד אז לא נמצאה לה תרופה, ובפרט על השחרור מהשפעתו של רברנד סמיטה, שלא היה כמוהו חרוץ וערום בשדה ההסתה הדתית.

מרת קאנוביץ ניגשה לעבודתה העיקרית, כמנהלת פעולות־חוץ של הלשכה, שכללו את הנהלת בתי הספר ליום א'. אחרי שעזבנו את הבית ב־14 רחוב קאמפטון, בסאוטה ענד, חילקנו את הכיתות ליום א' במקומות שונים, בעיקר בבתי הכנסת שבשכונה. אנחנו שכרנו דירה לכל יום א' בבוקר במועדון גדול ברחוב וואשינגטון. היו בו חדרים רבים שהיו ריקים ביום א' בבוקר. כשלוש מאות ילדים באו ללמוד בבית זה. אבל מהשבוע השני להיותם שם החלה צרה: כחמשה עשר נערים באו לפני סגירת האספה הכללית, שעמה התחילה תכנית הבוקר. הנערים רצו הנה והנה בכל הבנין, פתחו וסגרו דלתות חדרי הלימוד, שרו, צעקו, ולא נשמעו למישהו. ככה עשו שבוע אחד ועוד שבוע ועוד שבוע. תוכחות, בקשות, הוכחות לא הועילו. אז פנתה אליהם מרת קאנוביץ ותאמר: „רואה אנכי שאתם מעוניינים להיות אתנו בבית הזה. טוב, גם אנחנו מעוניינים להיות אתכם. אנחנו ניתן לכם

מדריך או מורה כחפצכם, נקצה לכם חדר מיוחד, ואז תעשו שם מה שימצא לנכון בעיניכם".

ההצעה לקחה את לב הנערים. מרת קאנוביץ נתנה להם ביום א' הבא מורה־ענק, צעיר אמריקאי שהיה תלמיד בבית הספר למשפטים בהארוורד. אדם רציני, שחזותו העידה שכוחו אתו להיאבק עם מישהו. אבל הרעש לא חדל. המורה־הענק לא יכול לשלוט בחברי הקבוצה, ש"בהפקירא ניחא להם". בצר לה החליטה מרת קאנוביץ לנסות את מזלה עם אחת הבחורות שהיתה לה כיתת ילדים, שמשכה את עיניה עליה. לבחורה זו היה כבר "עבר" אתנו:

למעלה (עמ. 239) סיפרתי שנתתי בחינה כללית לכל המורים של בתי הספר ליום א', שהוחזקו על ידי לשכת החנוך. התשובות הראו על מידה זעומה של ידיעות אצל רוב רובם של המורים. בין החלשים היתה בחורה צעירה מאיסט בוסטון. הודעתי לה שלא נתקשר אתה בשנה הבאה. היא ביקרה אותי ותתחיל להוכיח שהיא ראויה להורות ילדים. דיברתי אתה על מיעוט ידיעותיה, אבל היא באחת: היא אוהבת ילדים; היא מרגישה בכל ישותה שהיא יכולה לתרום להם דבר מה; לא איכפת לה אם לא תקבל שום שכר; היא אוהבת ילדים ונפשה יוצאת לעבוד אתם. כהנה וכהנה הרבתה בהוכחות, בקשות ותחינות. היו גם דמעות. אמרתי לעצמי: איזה כוח טמיר ממריץ אותה לעבוד עם ילדים. זכאית היא לנסיון נוסף. מצאתי שהיא מהיותר מסורות בחבר המורים, ושהילדים מחבבים אותה. השכלתה היהודית היתה מצומצמת ביותר. גם השכלתה הכללית לא היתה גבוהה. אבל היה בה איזה־משהו עם ילדים. מרת קאנוביץ עמדה על אותו משהו ותקרב אותה אליה. הבחורה היתה צמאה להרחיב את שרותה, וכל מה שהוטל עליה עשתה בשלימות מופתית. לבחורה זו פנתה מרת קאנוביץ בקשר עם קבוצת הנערים הנזכרת.

היא סיפרה לה מי ומה הם. "אני אקבלם", אמרה הבחורה. מאז חדלה הקבוצה להיות פרובלימה. אחרי זה החלו אמהות לבוא אל בית הספר וכריכים בידיהן לבניהן. נודע שהנערים הללו היו משכימים מאד ביום א' כדי לקבל ולחלק את עתוני הבוקר. אבל בגמרם את תפקידם לא הלכו הביתה לאכול את ארוחת הבוקר אלא רצו אל כיתתם בבית הספר, ושם למדו ועבדו תחת פקודת מורתם זו עד אחר הצהרים.

המורה התחילה לבקר את בתי תלמידיה. היא התיידדה עם המשפחות. היא התיידדה גם עם תלמידיה, והם נקשרו אליה בעבותות הערצה. השפעתה

עליהם היתה עצומה. הקבוצה של מוכרי־עתונים נעשתה קבוצה למופת. אחרי מספר שנים ארגנה לשכת החנוך כיתות למסיימי בתי הספר ליום א׳. הכיתות למדו פעמיים בשבוע, שתי שעות ורבע בכל פעם. כמה מחברי הקבוצה נספחו לכיתות האלו, שהיו ברוקסבורי. שנים עברו. אחדים מחברי הקבוצה עלו לפרופסיות חפשיות, אבל הקשר עם מורתם לא נותק. עשרות שנים עברו, ועדיין קיים כעין קשר משפחתי ביניהם ובין מדריכתם, שכבשה את נשמתם בשעה שפרפרה וחיפשה לה אחיזה וביטוי בחיים.

בחורה זו נישאה אחר כך למנהל קבוצת ה„צופים" הנזכרת, שמרת קאנוביץ הצליחה להעביר אותה מבית כנסיה אל ה־י.מ.ה.א. שבוועסט ענד. וביתה נעשה מרכז לאנרגיה ציבורית יהודית.

„לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת" (סוטה מז.).

בתי הספר ליום א׳ במהדורה חדשה

הבדל יסודי קיים ביחס לבתי הספר ליום הראשון:

בחוגים הריפורמים בעיקר, וגם אצל רבים בחוג השמרנים, קיימת השקפה שבית הספר ליום א׳ נותן לתלמידיו את היסודות הכי חשובים בידיעת היהדות. רק עם תלמידים יוצאים מן הכלל, שמספרם תמיד מועט, אפשר לקיים ישיבה נוספת במשך השבוע. בכלל ניתלים ברצונו של הבית, והבית היהודי באמריקה המשתייך לבית כנסת ריפורמי, וכלל לא מעטים מבין אלה המשתייכים לבית הכנסת השמרני, איננו סובל מתיאבון־יתר לחינוך יהודי. כל מה שהוא קל ונוח יותר, ובפרט לבנות, הוא מקובל יותר בתכנית־חייהם של הילדים. הלא הם זקוקים יום יום לשעות פנויות באויר החפשי! כמו כן הם צריכים חינוך של השתלמות: מעט מוסיקה, השתייכות לקלובים, ועוד. כל אלה יש להם „תביעות" על שעותיו של הילד, אחרי צאתו מבית הספר הכללי. בית הספר העברי „גוזל" חלק הגון מהשעות הללו, ולכן כל תכנית שהמעמס שלה פחות יותר — היא טובה יותר. על יסוד השקפה זו התקיימו רוב רובם של בתי הספר ליום א׳ ברחבי ארצות הברית.

אבל יש גם יחס אחר, הנובע מתוך השקפה אחרת:

בכללו בית הספר ליום א׳ הוא פשרה עם תיאבון חלש ללימודים יהודיים. ביחס לבנות בפרט היתה קיימת אפילו בחוגים אורטודוקסים השקפה שהן אינן זקוקות לחינוך עברי רב־ממדים. „משהו" די להן. נמצאו גם הרבה נערים שההורים לא הצליחו להחזיקם בבית ספר עברי, שבו דרוש ביקור

יומי. לאלה היתה שאלה: הכל או לא כלום? בא בית הספר ליום א׳ ויאמר: טוב מעט מלא כלום! כלומר, התיאבון ללימודים יהודיים הוא הגורם המכריע. מתוך הנחה זו ניגשה מרת קאנוביץ לבתי הספר ליום א׳ שהעמדו תחת השגחתה. היא אמרה: צריך לבקש דרכים להגדיל את התיאבון ללימודים יהודיים, אפילו בבתי הספר ליום א׳. אל נסמוך על השיגרה שכל ילד שנרשם בבית ספר כזה הוא „לאחר יאוש". נגסה, ואפשר מאד שנוכל להשפיע על ההורים לשלוח את ילדיהם לשתי ישיבות בשבוע, בנות שתי שעות כל אחת. הלא אז נוכל להכניס תכנית לימודים שיש בה יותר מכפליים ממה שיש בתכנית של יום א׳ לבדו. נוכל להכניס עברית וגם לימודי הסטוריה, דינים ומנהגים שינתנו בממדים הרבה יותר רחבים. הלא תלמידינו באים מחוגים אורטודוקסים או שמרנים, וההורים ישמחו אם נמצא דרך לקרב את ילדיהם אל דעת היהדות.

הסכמתי בכל לבי להצעה.

מרת קאנוביץ החלה בפעולה ארוכה ומקיפה עם ההורים. היא סידרה הרבה אספות־הורים, ובכולן העלתה על נס את הצורך החיוני בהרחבת התכנית מיום אחד לשני ימים, לפחות. מה טוב אם ילדים יעברו לבתי ספר עברים שבהם מלמדים בכל יום! היא מצאה הרבה עידוד והסכמה בין ההורים. הרבה הסכימו לשלם דולר לחודש שכר־לימוד, כדי לעזור לכסות את התקציב המוגדל.

בספטמבר, 1924, עברו שלושה בתי ספר ליום א׳ מיום־לימוד אחד לשני ימי לימוד בשבוע: בוועסט ענד, בסאוטה ענד ובמטפן. בוועסט ענד ובסאוטה ענד השתמשו בחדרי המשרדים שב„מרכזים" השכונתיים של הסתדרות הצדקה, 6 רחוב נורטה רוסל, ו־11 רחוב פלורנס. במטפן לא היה להסתדרות הצדקה מרכז כזה. כמו כן היה שם בית ספר ליום א׳ גדול ביותר, מפני שעד אז התקיים בשכונה שהלכה וגדלה מיום ליום רק בית ספר עברי אחד, „השחר", ובתנאים הנתונים לא יכול לקלוט מה שהיה אפשר לו לקלוט. בזמן ההוא התנהלו דיונים על הקמת עוד בית ספר עברי, כפי שאספר במקום אחר. הרבה ילדים היו תלמידים פוטנציאליים לבית ספר עברי, אלא שלא היה עוד בית ספר כזה, ומזה הטעם החליט הוועד המפקח של לשכת החנוך לשכור בית שבו נוכל לקיים כיתות שונות בכל ימות השבוע. נמצא לנו בית ב־1258 בליו הילל עוו. בשכר דירה של 110 $ לחודש.

על פי ההסדר החדש בוטלו שלושה בתי ספר ליום א׳ ובמקומם באו שלושה בתי ספר לשני ימי לימוד בשבוע. בשלוש השכונות הללו המשכנו

לקיים גם בתי ספר ליום א׳ לאותם הילדים שמאיזה טעם שהוא לא יכולנו להעבירם לקורס החדש. אלה התקיימו בוועסט ענד ב־י.מ.ה.א., ובסאוטה ענד בבית הכנסת „אוהבי שלום" ביוניון פארק, ובמטפן בבית כנסת 279 וואודראו עוו. בבתי ספר אלה לא למדו עברית. לימוד עברית בבית ספר ליום א׳ נראה לנו כאחיזת־עינים. כלפי חוץ אומרים שמלמדים עברית, וההורים חושבים שהילדים משיגים משהו יסודי בעברית. אבל ידענו כי שלושים שעורים קצרים בעברית במשך השנה, בהפסקה של שבוע שלם בין שעור לשעור, ובהפסקה של שלושה חדשים ויותר בין שנת לימוד אחת לחברתה, לימוד כזה איננו משאיר כלום בזכרונו של הילד, ולמה נרמה את עצמנו ואת ההורים באמרנו שאנו מלמדים עברית! מוטב לומר את האמת: בסדר לימוד של יום אחד בשבוע ושלושים שבועות בשנה, אין שום אפשרות ללמד ילדים עברית. אפילו בקריאה מיכנית אין הצלחה, והמעט שכן נקלט, נשכח בהפסקת־הקיץ הארוכה, באין חזרה או תפילה בבית בעברית. לעומת זה חשבנו שיש אפשרות להקנות קריאה מיכנית וקצת ידיעה בלשון אם הילדים באים שני ימים בשבוע, לשתי שעות בכל פעם. מטעם זה העמדנו מנהלים ומורים שידעו עברית. לאשרנו נמצאו מורים ומורות שהתאימו לדרישותינו. במשך הזמן התחלנו לקבל לבתי ספר אלה מסיימי בית המדרש למורים שלא חפצו להורות בתתי״ם. וככה יצא שבבתי ספר ליום ראשון, שבמהדורתם החדשה לימדו בהם פעמיים בשבוע, עמדו מורים מסוג אחר, יותר ידענים בכל מקצועות התכנית, מאשר היו לנו ברוב רובם של בתי הספר ליום א׳.

בסך הכל היו כשש מאות תלמידים שבאו פעמיים בשבוע. מהם היו שעברו לבתי ספר עברים, בפרט במטפן, כפי שאספר במקום אחר. רבים אחרים למדו עד הסיום, והם היוו החומר שממנו נבנו כיתות תיכוניות שסודרו אחר כך, על יסוד של שני ימי לימוד בשבוע, וסך הכל של ארבע וחצי שעות לימוד, וכל הקורס כולו שלוש שנים. מקורס זה יצאו מורים רבים לבתי ספר ליום א׳ שהיו מוכנים הרבה יותר מהמורים שיכולנו להעמיד עד אז.

בשנות העשרים היה בהפיכת בתי ספר ליום א׳ לפעמיים בשבוע למאות ילדים צעד ריבולוציוני, ותרומה חשובה לקראת התקרבות לחינוך עברי אינטנסיבי.

העברתם של מאות ילדים משיטת בתי הספר ליום א׳ לקורס יותר אינטנסיבי לא היה מפעל קיקיוני כלל. הוא התקיים במשך שנים, ועצם

היותו שימשה תביעה נגד „בעלי המיעוט", ודרבון לנטיה לחינוך עברי יותר שלם. השפעת המפעל לא ניתנה למידה ולמשקל במספרים, אבל היא היתה חיה ופועלת, ולקולה היה הד בלבבות רבים.

המפעל הזה הוכיח גם כן שהדעה הרווחת ברחבי ארצות הברית, שחוזרים עליה מאות ואלפים פעמים, שצמצום החינוך בא מפני שהילדים אינם רוצים, דעה זו אין לה על מה לסמוך! לא שהילדים אינם רוצים, אלא שהמנהיגים הרוחניים שלנו אינם רוצים, הואיל שבמקום שקיים רצון אמת יש גם יכולת של ביצוע.

בתי הספר שלנו ליום א', במהדורתם החדשה, הוכיחו את אמיתות הפתגם: „אם תרצו אין זו אגדה".

בית הכנסת והכנסיה הנוצרית בזירה של הספריה הציבורית בבוסטון

זה היה בשנת 1919.

„הספריה הציבורית המרכזית" בבוסטון היא בין היפות ביותר והגדולות ביותר בארצות הברית. הבנין תוכנן על ידי המהנדס המפורסם סטמפורד ווהייט, בשנת 1895, ומקרוב ומרחוק היו באים לראותו. בספריה זו נמצאים למעלה ממליון ורבע ספרים, ואוצרות תרבות שלמים אצורים ושמורים בבתי גנזיה.

בקומה השלישית יש מסדרון גדול בשם „אולם סאַרג'נט". אין בו חלונות. וועד המפקחים של הספריה בחר באולם זה למערכת תמונות־קיר של אחד מגדולי האמנים האמריקאים: יוהאן סינגר סאַרג'נט (1856 — 1925). ב־1895 נגולה תמונה קיבוצית התופסת את כל רוחב הקיר, בשם „הנביאים". תמונה זו קנתה לה פרסום גדול, והיא נפוצה בהעתקות אין מספר. מאז היה סארג'נט בא מדי פעם להמשיך את ציורי־הקיר, המקשטים עכשו את האולם ששמו נקרא עליו.

בסתיו 1919 נגולו שתי תמונות־קיר שמשכו עליהן את עין הרואה ותהיינה פרובלימה חמורה:

האחת היתה תמונת היכל על מכונו, כולו הרמוניה ותיאום. בהיכל כסא מלוכה ועליו יושבת מלכה חסונה במיטב שנותיה ויפיה. בידה שרביט־מלוכה, וכולה אומרת עוז ובטחון. מתחת לתמונה היה כתוב „דהי טשוירטש". השניה היתה תמונת היכל הרוס. בין הריסותיו שוכבת־יושבת אשה

בהבעת־פנים של מכשפה, ובידה שרביט־מלכות שבור. מתחת לתמונה זו היתה כתובת: „דהי סינאגוג".

כונת האמן היתה ברורה. מחאות החלו להשמע בעיר. מכתבי־זעם החלו להופיע בעתונים: היתכן? על איזה יסוד לקח לו האמן רשות להעליב את „אֵם הדתות", שהיא במצב של היכל הרוס, ושהמלכה — רוח הדת — היא מכשפה שבידה שרביט שבור? אמנם באמריקה שורר חופש דעות וחופש הבעה. אבל מוסד ציבורי, המתכלכל במסי האזרחים, אסור לו להעליב דת אחת ולהעלות על חשבונה דת אחרת! אין להרשות שתעמולה־דתית־צעקנית וחד־צדדית כזו תישאר במוסד כה חשוב כספריה הציבורית המהוללה!

רק לפני שנה נסתיימה מלחמת העולם הראשונה. כארבעה מליונים אמריקאים השתתפו בה. הם באו מכל שכבות החברה, מכל הדתות ומכל קצוי המדינה. כולם נלחמו להגנת המולדת ולבטחון שלומה. עם שוך רעש המלחמה היה צימאון לשקט ולמנוחה. הרגשה של רצון־טוב היתה רווחת. באוירה זו נפל ענין שתי התמונות כפצצה. לא רק יהודים מחו; גם נוצרים רבים משכבות חברה שונות השמיעו את קולם כנגד השימוש במוסד ציבורי כבימת תעמולה דתית, מזיקה ומחרחרת ריב. הדבר הגיע ל„בית המחוקקים" של מדינת מסטשוסטס, הוא מינה „ועד חקירה", וכנהוג נקבעה חקירה פומבית שבה יכול כל איש לבוא ולהשמיע את דעתו.

במקרים כאלה מופיעים אנשים כנציגים של חברות, אגודות, קבוצות, אספות, וכו'. רק לעתים רחוקות מופיע אדם המדבר רק בשמו לבד. בחקירות אלו משתדלים לעמוד על דעת־הקהל, על צדדיה השונים, ואין דעת־יחיד מהווה דעת־קהל.

גם הפעם הופיעו באי־כוח רבים: בשם „בני ברית", בשם בתי כנסיות, בשם אחוות ואחוותות, ועוד ארגונים ידועים. גם נוצרים הופיעו. כמדומני שרק אחד או שנים דיברו בשם האמנות הטהורה, שאינה מתחשבת עם „השקפות צרות" ושצריך לתת לה הבעה חפשית. כל יתר הנואמים דיברו נגד השארת התמונות בצורתן הנוכחית. גם אני דיברתי בשם „לשכת החנוך". אמרתי שאני מדבר למען חמשת אלפי הילדים שבבתי־הספר שלנו. הם באים לשם חינוך דתי. כולם מבקרים בתי ספר כלליים בכדי להקנות לעצמם את ההכרה והיסודות של ארצות הברית. רבים מהם מבקרים את „הספריה המרכזית". הם יראו שתי תמונות. הם ישובו אלינו בשאלה אם באמת בית הכנסת שלנו מייצג היכל הרוס? לפנינו רק דרך אחת: הגנה על

דתנו כנגד ההתקפה הברורה במוסד ציבורי. הגנה זו תהיה בהכרח התקפה־כנגד, והיא תיצור הבדלים בלתי בריאים בין התושבים. אחרי שנים אחדות יהיה לנו מחזור חדש של חמשת אלפים ילדים, וגם לפניהם נצטרך לחזור על אותם דברי ההגנה שהם התקפה־כנגד, ויצירת הבדלים בין התושבים. איני יודע מה להציע, אבל אני מצביע על תוצאות הכרחיות בלתי טובות הנובעות ממוסד שכולנו חפצים ביקרו.

„כל העולם נכנע לילד", וכפי שמסרו לי עשו דברי בנוגע להשפעה השלילית על הילדים רושם עמוק על חברי הוועד. במשך החקירה אמרו גם אנשי הוועד שברור כי דבר בלתי נכון נעשה, ושהם מקוים שמתוך חקירה זו תצמח איזו הצעה קונסטרוקטיבית. הם בארו שהספריה היא במצב של דילמה:

היא עשתה חוזה עם האמן סארג'נט שבו התחייבה לשלם לו עשרת אלפים דולר בעד מערכת תמונות שיצייר במסדרון הספריה. הצייר התנה בחוזה שעל הספריה לקבל כל מה שיצייר על הקירות, ושאין לה רשות לבטלן או אפילו להכניס בהן איזה שינוי שהוא. הספריה לא ידעה למפרע מה שיצייר, אחרת לא היתה מתקשרת עמו. עכשו יוצא שאין אפשרות להידבר עמו. הספריה מכירה שאחת התמונות גורמת עלבון דתי חריף לחלק חשוב מהאזרחים, אבל ידיה אסורות בתנאי החוזה, והשאלה היא: מה לעשות? חברי הוועד רוצים בכל לבם למצוא מוצא מתוך המבוכה. לפני כולנו התבלטה המבוכה כהתנגשות בין שאלה חוקית ובין שאלה מוסרית.

קרוב לסוף החקירה קם איש אחד, יהודי, ומתוך הכתב קרא דברי התנגדות חריפים לכל דברי־המחאה שנשמעו. כל השומעים השתוממו לדבריו, בפרט שרבים הכירוהו כאדם דתי קיצוני. גם חברי הוועד השתוממו לשמע דבריו. אחד החברים אמר: „אני קתולי, ועם זה גם אני רואה את התמונה כעלבון חריף לדת ישראל, ושבספריה ציבורית אין לה מקום מאיזה טעם שהוא". אבל הנואם חזר על דבריו. אז שאל אותו אחד החברים:

„בשם מי אתה מופיע?

„אני מדבר רק בשמי אני".

מבטי בוז של השומעים ושל חברי הוועד היו התגובה לנואם ההוא, שאחר כך נודע לי שהוא אדם שדרכו תמיד להיות בעל „איפכא מסתברא", בעיקר כשיש פרסום.

לא ידענו מה שחברי הוועד יסיקו מהחקירה הפומבית, אבל אחרי חדשים אחדים מחק מישהו את המלים „דהי טשוירטש" ו„דהי סינאגוג" אשר

מתחת לתמונות. בלי כתובות אלו אין אדם רואה שום קשר ביניהן. אמנם במסדרון מונחים כרטיסי־באור, ובהם מפורטים שמות התמונות אבל רק מבקרים מעטים קוראים כרטיסים אלה, והעלבון צורב הרבה פחות כשהוא בשורות שכמעט אין להן קורא.

מקרה זה הוכיח שרגשי יושר ויקר לכבוד האדם באשר הוא אדם נטועים עמוק בלב האזרח האמריקאי, ושאמריקה ראויה לשמה המכתיר: ארץ הדרור.

דמויות

א. לא יגעתי ומצאתי

זמן קצר אחרי שהתיישבתי בבוסטון בא אל משרדי בחור בשנות העשרים. הכרתי אותו כמורה עברי שאיננו נקלט בהוראה, בעקת המחסור במורים קיבל משרות בבתי ספר בזה אחר זה. בשום פנים לא יכול להתקיים בכיתה, וכל בית ספר נאלץ לפטרו אחרי זמן קצר.

„מר הורוויץ", אמר אלי, „אני יודע שיש לך השפעה בהסתדרות הצדקה. הואל נא להמליץ עלי שיספחוני אל אחת הכהונות בארגון גדול זה".

„העבדת מימיך בהסתדרות צדקה או בארגון דומה לה?".

„לא".

„ההיה לך נסיון לעבוד עם ילדים הזקוקים לטיפול מיוחד?".

„לא".

„עם משפחות הזקוקות לעזרה מן החוץ?".

„לא".

„היודע אתה לערוך ספרי חשבון?".

„לא".

„העבדת מימיך במגבית ציבורית?".

„לא".

„ובכן, איזה תפקיד יוכלו לתת לך?".

בלי שום פקפוק השיב איש שיחי:

„אני אומר לפקידים האחרים מה לעשות".

ב. למדן בגיאוגרפיה

באחד מביקורי בחנויות הספרים בניו־יורק ראיתי גלובוס גדול שכולו בכתב עברי. הוא היה דומה בכול לגלובוסים שמשתמשים בהם בבתי הספר הכלליים בלימוד גיאוגרפיה. הוא היה מורכב על כן חזק, וכולו מחמדים. שמחתי לקנותו ולהעמידו במשרד אצל שולחני. זה היה בימים שזה אך החלו ליצור ציוד ומכשירי לימוד לבתי הספר העברים. הגלובוס משך אליו את עיני כל הנכנס אל המשרד.

יום אחד בא אלי אחד המורים הזקנים. זמן רב הביט על הגלובוס. הוא גלגל אותו על צירו, קרא את השמות שהיו כתובים בגודל שונה, אחר כך פנה אלי בשאלה:

„כל זה שלנו?".

ג. מי במים

בהיותי באינדיאנפוליס היה לנו בת"ת שמש יהודי זקן. יום אחד פתח את דלת משרדי ויאמר:

„הלויני נא חמשה סנטים. צמאתי, ואני רוצה לשתות כוס בירה בבית המרזח הסמוך".

„מדוע לא תשתה מים לצמאך?"

„מר הורוויץ, זה למעלה מארבעים שנה שלא באה טיפת מים לפי!"

„ומה שתית כל הזמן?"

„בירה".

ד. „בלי עין־הרע"

אותו השמש עזר בערב ראש השנה להביא ספר תורה גדול וכבד מבית הכנסת הסמוך לת"ת. אנחנו סידרנו בית כנסת מיוחד לתלמידים ל„ימים הנוראים". המורים מארקסון וגורדון היו החזנים. אני גוללתי את הספר ל„וה' פקד את שרה", שקוראים ביום א' דראש השנה. השמש, שלמרות גילו נשמר בו כוח עלומים, הגביה את ספר התורה ואני גללתי אותו. כאשר שמתי עליו את המפה, אמר השמש ברגש:

„אַ גראָבע ספר־תורה, קיין עין־הרע ניט!" (ספר־תורה שמן, בלי עין־הרע!).

ה. „חובר חבר"

חותני המחנך דר. ישראל קאנוביץ מספר[1]) כיצד היה מנהל אחד מנסה מורים מועמדים למשרה. הוא היה נותן להם לקרוא בסדור התפילה החל מ„נשמת כל חי". אם המורה קרא נש־מת, במקום נ־שמת, שמע מינה שהוא עם־הארץ, ויפסול אותו![2]) רבים וכן שלמים, שמילאו את כריסם בתורה, וידיעתם בדקדוק רבה, אלא ששיגרת הקריאה־דינקותא ליוותה אותם בקריאת התפילות, ויקראו נש־מת, גואלו מכהונת ההוראה. בעלי הבתים, חברי הוועד המפקח, ראו ותמהו על למדנותו וחכמתו הרבה של מנהלם.

למדנות בצורות שלא שערון אבותינו ואבות אבותינו, שהיו משקיעים את כל ימיהם בלימוד התורה, באה לידי ביטוי באמריקה בשנים הראשונות להתהוות החינוך המסודר. עם סוג אחד מאלה נפגשתי אחרי בואי לבוסטון, ומעשה שהיה כך היה:

בעיר סמוכה לבוסטון, שהיתה מאוכלסת ביהודים לאלפים, היה בית תלמוד תורה ובו הרבה תלמידים, אבל בלי מזל. במשך שנים שררו בו ערבוביה, אי־סדר וחוסר הצלחה, למרות רצונם הטוב של המרא דאתרא, שהיה אדם הגון מאד, ובעלי בתים, שחפצו באמת ובלב תמים להקנות לילדיהם את דעת התורה. יום אחד הצליחו להעמיד מנהל חדש שבא מארץ ישראל, שקנה לו כבר נסיון רב בשדה החינוך. עבר זמן קצר ושמועות הגיעו לאזני על מריבות קשות בעיר־שכנה זו. שתי כיתות מתנגחות קמו: הללו פוסלים את המנהל והללו מהללים ומשבחים אותו. ובבוקר לא עבות אחד הופיע במשרדי וועד מהעיר ההיא להזמינני לאספתם, לעזור להם להשקיט את המריבות.

באתי לאספה שנתקיימה בבנין החדש והמהודר של הת"ת, ואמצא כארבעים איש, כולם דירקטורים. שני הצדדים הרצו את טענותיהם. אז קם איש אחד שנחשב „ליהודי המלומד" בוועד, ויאמר:

„רבי לא שנאָה, ר' חייא מניין לו?" (עירובין צב); אם המנהל הוא עם־הארץ, איך יוכל לסדר לימודים בהצלחה? ומניין לי שהוא עם־הארץ? הנה סימן מובהק:

„אני שוחחתי אתו ואגב שיחה ציטטתי פסוק, אבל זה לא היה פסוק ככתוב, אלא שהיה מורכב משני חצאי פסוקים ממקומות שונים, שנידמו

---

1) ישראל קאנוביץ, „בראשית החנוך העברי באמריקה".

2) החיריק שב„נשמת" הוא „תנועה קלה", והשוא הבא אחרי „תנועה קלה" הוא שוא נע.

לכאורה כפסוק אחד. אחרי זה ציטטתי עוד פסוק מורכב, ואחרי רגעים פסוק אחר וגם הוא מורכב מחצאים שונים. המנהל לא הפסיקני אף פעם לומר שטעיתי בציטוט. האין זו הוכחה דוקרת את העינים שהוא עם־הארץ?! אני, ברוך השם, התכוננתי לבחינה כזו זה שנים. הכינותי לי כעשרים פסוקים כאלה ויותר. זוהי בחינה מאין כמוה, וחרפתו של יותר ממנהל אחד נגלתה על ידי זה!".

אחרי אספה זו התקיימה עוד אספה בבית פרטי, שארכה עד שתים בבוקר. אני הצלחתי להביא את הצדדים הנלחמים לידי קבלת פשרה. אבל ימי השלום לא ארכו. מחבר גזרי־פסוקים לא נח ולא שקט, והמנהל נמלט מן העיר.

מנהלים באו זה אחר זה, אבל איש מהם לא האריך ימים בהנהלה. וככה עברו שנים על עיר זו שהיתה זכאית וכדאית לתלמוד תורה הגון ומצליח, אבל מזלה לא האיר לה.

„אַשקא דריספק חריב ביתר", (גיטין נה:), ובשל גזרי פסוקים נשאר החינוך בחורבנו.

בניינים חדשים לתתי"ם

כבר הזכרתי שבראשית שנות העשרים התחילו להקים בתים ציבוריים חדשים בשכונות שונות בבוסטון. בפרק זה אייחד את הדיבור על בניינים חדשים לבתי הספר העברים. מספר גורמים פעלו להקמת בניינים חדשים לבתי האולפנא:

א) הצורך ב„כלי מפואר לתורה מפוארה". כל זמן שהחינוך העברי הסתפק ב„מלמדים"־רוכלים, או ב„חדרים" פרטיים, שכל ישותם העידה על בטלנות ועבודה בלתי פוריה, הביטו על תקופת־החינוך העברי כעל רע־הכרחי: הילד צריך ללמוד „דאַוונען", ולכך אין צורך בהקמת היכלות. זה אפשר ללמוד באיזה מקום שה„מלמד" שוכר לו. אבל עם ארגון החינוך ויצירת „לשכת החנוך", פתיחת בתי ספר חדשים, וההתעוררות הבלתי צפויה של מאות ילדים להמשיך את לימודיהם עד הסיום, ובפרט מאז שנפתח „בית המדרש למורים" אשר הוכיח שיש צעירים אמריקאים המתיחסים ללימודיהם העברים ברצינות וברגש של כבוד, נולדה הסרה אחרת: יש תקוה שגם באמריקה יהיו מרכזים לתורה, ואם נשווה את „הכלי", הבניינים שלנו, לבתי הספר הכלליים — תכסנו בושה!

הילדים, המבלים יום יום חמש שעות בבניינים מפוארים בלימודיהם הכלליים, מוכרחים להתגולל במרתפים כדי לקבל חינוך עברי. היתכן שיחס של זלזול מצד הבוגרים יוליד יחס של כבוד מצד הילדים?!

ב) הפרוטה שהיתה מצויה בכיס, והנהייה ליצור את הנראה והמוחש. סיפרתי כבר כי שנות העשרים היו שנות גיאות כלכלית. הכול האמינו שימים טובים אלה ימשכו בלי קץ. קולידז היה הנשיא. הוא היה "השתקן הגדול" ב"בית הלבן" בוואשינגטון, והאמונה היתה רווחת שקסמים בידו לקיים "פרוספריטי" באמריקה. במצב זה היה הלב נכון לקראת תכניות לפיתוח והרחבה, והיד היתה פתוחה לתרום ולתמוך.

יש לציין תכונה שנתגלתה באותו זמן אצל היהודי באמריקה: התקדמות פירושה הקמת בנין נוסף. תפיסת המופשט איננה נחלת הרבים. לא לחינם אתה מוצא שתיכף אחרי "אנוכי ה' אלהיך", ב"עשרת הדיברות", באה האזהרה: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" (שמות כ, ב—ד). עצם ההויה הוא מופשט, אבל הנטייה היא להמחיש את המופשט בצורה נראית, שאפשר לגעת בה ביד. מאותו הטעם אמרה התורה "ולא תקים לך מצבה, אשר שנא ה' אלהיך" (דברים טז, כב), אף על פי שה"אבות" היו מקימים מצבות. עמים ותרבויות זרות לא יכלו להבין איך שאפשר לעבוד אלוהות בלתי נראית לעין.

למרות כל האיסורים, עדיין קיימת בלב הנטייה להמחיש את המופשט בענייני קדושה. באמריקה היהודית אתה מוצא שפרוייקט להקים בנין הוא מהדברים הקלים. תמיד ימצאו תומכים לרעיון זה בכסף ובעבודה. "חולשה" זו לפרוייקטים של בנין היא שהביאה להקמת כמה וכמה בניינים ציבוריים שלא במקומם ושלא בצורתם הנאותה, אבל זו היא פרשה אחרת, שלא כאן מקומה. די לציין שנכונות זו שימשה דחף גדול לקראת "תנועת בנין" של בתי ספר עברים.

ג) נוכחותם של בנאים כחברים בוועדי המפקחים. מנהג מקובל אצלנו שסוחרים, תעשיינים, אומנים וגם פרופסיונליים משתדלים להשתייך לכמה וכמה ארגונים ציבוריים, שעל ידם יוכלו למצוא לקוחות לתוצרתם ולשרותם. והוא הדין בבנאים. לרוב בא הריוח לאו דוקא מהקמת הבנין הציבורי. לזה תורמים הבנאים לפעמים אפילו מכיסם. הריוח בא מתוך הפרסום, המגע עם עוד אנשים, ומן העובדה: "אני הייתי בין בוני המוסד...", שמשמשת עילה לרכישת אימון. כך אירע לפרוקייטים של בניינים חדשים לבתי הספר העבריים. בכל מקום שדובר על הקמת בנין לבית הספר נמצאו כבר בנאים שהיו חברים בוועד המפקח. כמומחים בשדה הבנייה, רכשו להם

מידה של פרסטיז'ה, שנתנה דחיפה חשובה למימוש הענין. חסרון יסודי היה בזה שרוב רובם של בנאים אלה היו עמי־הארץ בהלכות קני־המידה הדרושים לבית ספר עברי. עובדה זו גרמה לנזקים גדולים, כאשר אציין להלן.

ההכרה בצורך „להרחיב את דעתם של התלמידים" מזה, ונוכחותם של בנאים מזה, יצרו דעת־קהל שכונתית להקמת בנין חדש בשביל הת"ת המקומי.

חלקי אני לא שפר עלי בענין זה, אף־על־פי שבנין נאה ומתאים לתעודתו נחשב בעיני כצעד הכרחי בעיצוב רשת בתי ספר ששמם הולמם, ומעשה שהיה כך היה:

כאשר החלו לדבר באיזו שכונה על הקמת בנין חדש אמרו היוזמים: נפנה ראשונה ל„דודה העשירה" — להסתדרות הצדקה. הלא היא מעוניינה כל כך בחינוך. בטח תראה כמונו שיש צורך בבנין חדש, והיא תעודד אותנו בתרומה הגונה של איזה אלפים דולרים, לפי כוחה הגדול, ועל פי הכלל: „לפום גמלא שיחנא (לפי הגמל — המשא, סוטה יג:). אז פנו אלי. בראשונה היו שואלים אותי אם גם אני חושב שיש צורך בבנין חדש. מובן שהסכמתי שיש צורך, ולא רק זה אלא שמדי פעם הלא הייתי מדגיש את הכורח הגדול בהקמת בניינים ראויים לשמם בשביל בתי הספר. „ובכן", אמרו, „אחינו אתה! בידך המפתח להסתדרות הצדקה. ראה נא שהיא תתחיל במצוה, ותתן לנו מספר אלפים לפי כוחה, וזה יקל עלינו להתרים רבים אחרים". נמצאתי בין הפטיש והסדן. כוונת הוועד המדבר אלי כשרה ורצויה. ה' יודע שיש צורך בבנין חדש ויפה. כמו כן נכון שתרומה הגונה מאת הסתדרות הצדקה היתה מעוררת רבים אחרים לתת מאונם ומזמנם. הלא זהו מה שקרה בראשית ימי לשכת החנוך: כל דולר שהלשכה נתנה שימש „נותן טעם" בשכונה, ובמשך זמן קצר הוכפל ושולש הסך הכל של תקציב החינוך בעיר. אבל ידעתי גם שתקציב הסתדרות הצדקה הוא ב„מיטת סדום": הוא עומד בעינו שנה שנה, כפי שבארתי כבר (עמ. 235), למרות העובדה שערך הדולר הלך וירד, והדרישה לתקציב מוגדל חזקה משנה לשנה. ה„דודה העשירה" לא היתה עשירה כלל. היא הוצרכה לבקש „גמילות חסד" מאת מפקחיה, וגם ללוות מבנקים בריבית, ובערבותם של המפקחים, בכדי לממן את צרכיה המידיים, ולקיים את התחייבויותיה לדיפרטמנטים השונים, וביניהם גם לשכת החנוך. זה מזמן שהיא החליטה ברורות: הסתדרות

הצדקה איננה תורמת להקמת בניינים חדשים. זה ענין לכל שכונה או לאנשים המעוניינים בפרוייקט.

ידעתי שאשחית את דברי אם אבוא בבקשה לעזור בהקמת בנין חדש לת"ת. קרוב לוודאי שאהיה, כדברי אותה האגדה (על פי סנהדרין קו.), כ„גמל שהלך לבקש לו קרנים ולבסוף איבד גם את אזניו". כיד ההסבר הטובה עלי השתדלתי „לגולל כשמלה" את פרשת קשייה של הסתדרות הצדקה. „אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי": או שלא האמינו שזהו המצב האמיתי אלא שאני בכלל אדם רע־עין שאינני רוצה לעזור, או שכן האמינו, שההסתדרות היא נטולת יכולת לעזור בפרוייקט של הבנין, ואז הלא גם אנחנו עניים כמותם, ולמה להתחשב עם הלשכה או אתי כבא־כוחה?! „מיט עצות זיינען מיר שוין פאַרזארגט", עצה טובה הם יכולים להשיא בעצמם. ואם אני אינני מביא כסף, אז לשאלה איך לתכנן ואיך לבנות אין לדאוג, יש להם מומחים משלהם — הבנאים!

וככה יצא שחוסר יכולת מצד הלשכה להשתתף באספת כספים שללה ממנה האפשרות להשתתף בתכנון הבנין, דבר שהיה מונע שגיאות קשות, שנשארו כעין „בכיה לדורות", בפרט במשבר הארוך של שנות השלושים.

בפילדלפיה ובערים אחרות הצליחה הלשכה לארגן מגבית מיוחדה לבניינים חדשים לתתי"ם. זה נעשה בהסכמתה וגם בעזרתה של הסתדרות הצדקה. במקומות ההם נמצאה ההסתדרות במצב של עלייה בהכנסותיה. זה קיים מצב רוח של נדיבות, והתתי"ם מצאו אוזן קשבת. לא כן בבוסטון, שבה היתה רחבות והתרחבות בכל פינה — חוץ מתקציבה של הסתדרות הצדקה. היא לא היתה מסכימה למגבית מיוחדה לבנייני תתי"ם, על יסוד חשש שמגבית כזו תפגע בהכנסתה היא.

היה עוד גורם אחד: הפרוספריטי של בתי הכנסיות. רבים מהחברים התעשרו, והם היו בטוחים בכוחם ליצור ולעשות בלי עזרה מבחוץ. להיפך, עזרה כזו היתה משפילתם ומעמידתם כארגונים־קבצנים. בתי הכנסיות הללו העריכו הקמת בנין בית ספר לעצמם כמפעל שיוכלו להתפאר בו. זו היתה הרגשה טובה ובריאה כאחת.

שגיאה גדולה שגיתי בימים ההם: יכולתי לאסוף מספר אדריכלים ומהנדסים יהודים שבעיר לשם הכנת תכנית אחידה לבנין בתי ספר עבריים. לעבודה זו היתה נלוית פרסטיז'ה, ומתכנני בנין בית ספר היו פונים לתכנית זו. מעטים מבינינו חשבו על אפשרות של „תנועת" בנין בתי ספר. רק באותם המקומות שבהם ערכו מגבית לבניינים עלה במחשבה להכין

תכנית. אצלנו לא היתה מגבית, ובהיעדרה לא חשבנו להיזקק לפני ששאלונו.

הבנייניים החדשים הוקמו בסדר זה:

1) שערי תפילה, 15 רחוב אטיספילד, רוקסבורי. היוזם הראשי היה שלום קבלינסקי, שהזכרתיו כבר. הוא היה אדם מופלא. הוא ידע הרבה על בניינים, והוא גם הבין את צרכי בית הספר העברי. הבנין, בן ארבע קומות, עלה ל־125,000 $. היו בו 20 חדרי לימוד, שני אולמות, ולפני הבנין מגרש פנוי לילדים. מקסימום של 30 כסאות בכל חדר. מר קבלינסקי עשה את זה בכוונה, מפני שהנטייה היא למלא את החדר בתלמידים. תכסיס זה היה תריס בפני כיתות גדולות מדי! מחשבה מצויינה לבעל בית, אבל איש זה היה מצויין בהרבה דברים.

אחרי שהוקם הבנין היו בו למעלה מ־500 תלמידים. בית הכנסת „שערי תפילה", שהקים את הבנין עסק גם בהחזקת בית הספר. אבל מוסד זה לא היה בר מזל. מר קבלינסקי מת אחרי שנים אחדות, ולא נשארו לו יורשים רוחניים לשאת בעול במידה הדרושה. המוסד נמצא בשכונה עניה ביותר, והוא התחיל לרדת. מנהלים התחלפו, ההרשמה ירדה ועבודת המוסד סבלה הרבה.

כאן נעשתה שגיאה יסודית. לא היה צורך בעשרים חדרי לימוד. על פי חשבון של שני מחזורים ליום בכל חדר, 25 ילדים בכל מחזור, היו עשרה חדרים מספיקים לחמש מאות ילד. מר קבלינסקי קיוה לאלף תלמידים. הנכון היה לבנות בשביל חמש מאות, ובצורה כזו שיוכלו להוסיף קומה אחת, אם יהיה צורך בכך. בנין גדול מכפי הצורך הוא „בכיה לדורות", החלק המיותר הוא בבחינת „אוכל ואינו עושה". הבנין השני היה:

2) מנורה אינסטיטוט, 22 עלם הילל עוו., רוקסבורי. הוא הוקם ב־1922, ועלה ל־125,000 $. בעל שתי קומות, חמשה חדרי לימוד, אולם, משרד וחדר לספריה ולאספות. הבנין עומד באמצע מגרש גדול.

הקמת בנין זה היא חלק מפרשה של התחרות בין „בית המדרש הגדול" ו„עדת ישורון", שניהם ברוקסבורי. עם גמר בנין בית כנסתם היפה, הביאו חברי „בית המדרש הגדול" ב־1918 את רבי לואיס מ. עפשטיין, כמנהיגם הרוחני. הופעת רבי עפשטיין היתה כעין סנסציה. עד אז לא ידעו ולא ראו אנשי בוסטון רבי חרדי שהוא גם למדן, במלוא מובן המלה, וגם חניך אוניברסיטה, על כל אבזריו של אדם אמריקאי. בזמן קצר נעשה בית כנסת זה לתל תלפיות. התקנא בו בית הכנסת „עדת ישורון". היהודים הכי עשירים שבין החרדים נמנו עם חבריו. עמדו והביאו את רבי רפאל גאלד.

מאז התחילה פרשה של מפעלים שבחלקם היתה כוונה „להראות לעמים ולשרים את יפיה", יפי „עדת ישורון". באותו הזמן עמד מגרש גדול מאד למכירה. במשך שנים עמד שם בנין ה־י.מ.ה.א., שעבר לביתו, 108 רחוב סיוואר. על מגרש זה אמר רבי גאלד להקים מרכז מסונף, שאגף אחד ממנו יהיה בית ספר.

חברי בית הכנסת נוכחו מהר שתכנית זו היא למעלה מיכולתם. הם מכרו כחצי המגרש ובליל „כל נדרי" השמיע רבי גאלד על תרומות וסך 107,000 $ הובטח לבנין בית ספר עברי. סך הכל זה היה השיא במגביות של היהדות החרדית בבוסטון. הוקם בנין לא גדול, אבל יפה מאד. חדרי הלימוד היו יפים, ומתוכננים כהוגן. כל החדרים מלאים אור ואויר. בתיכנון האולם נפלה שגיאה מכאיבה שעליה ספרתי במקום אחר.

„קנאת סופרים תרבה חכמה" (בבא בתרא כא.), וקנאת בית כנסת אחד גרמה להקמת בנין נהדר לבית ספר עברי.

3) בית אל, 6 רחוב ברדשאו, דורטשסטר. 3 קומות, 10 חדרי לימוד, אולם גדול לאלף איש. אולם קטן מהראשון, חדרים צדדיים. עלה ל־175,000 $. חנוכת הבית: נובמבר 27, 1924.

בית ספר זה הוקם על ידי בית הכנסת „בית אל", 94 רחוב פאַולר, דורטשסטר. ב־1917 מצאתיו בחדרי בית הכנסת האמור, ולו מנהל ומורה־עוזרת אחת. אחר כך עבר ל־179 רחוב גלענווי, בדורטשסטר. בזמן הקמת הבנין היה יוסף לבינסון נשיא בית הספר; נשיא וועד הבנין, ס. ה. אלברטסון; הבנאי, דוד ווהייט; דוד מ. שוחט, רבי; קדיש ולדמן, מנהל.

כמו שרמזתי כבר (עמ. 203), מהווה בית ספר זה דוגמה של רצון טוב וכשר, מסירות מופתית וחוסר־ידיעה מופתי בהקמת בנין בית ספר עברי. אציין חסרונות שהם „מעוות לא יוכל לתקון":

א) הבנין רחב יותר מדי, ובגלל זה יצא שחדרי הלימוד רחבים ביותר לעומת עמקם. בחדר כזה אי אפשר למורה לראות את כל הכיתה בסקירה אחת. הוא מוכרח להפנות את ראשו בלי הרף מצד לצד, אם איזה דבר אינו בסדר. זה מהווה מכשול ועיכוב במהלך ההוראה. גם הסיפונים נמוכים מדי בבנין גדול זה.

ב) כל הקומה השלישית היא אולם אחד גדול, ולו יציע, לכל רחבו. יש גם בימה שאפשר להשתמש בה להצגות. הרוחב, העולה על עמקו של

האולם, גורם שהרבה מהיושבים לימין ולשמאל מהבימה אינם יכולים לראות את הנעשה על הבימה, והם גם מתקשים לשמוע.

הקמת האולם הקבילה לסכום הקמת כל חדרי הלימוד וכל הקומה שמתחתם. הוצאה רבה זו נשארה חוב בלתי נפרע שנים רבות ובית הספר סבל מזה באופנים שונים.

ג) לבית ספר גדול זה יש חצר קטנה בתכלית מהדרוש.

בכלל נבנה בית הספר בידים אמונות. מראהו מבית ומחוץ יפה. וגם עכשו (1953), כשלושים שנה אחרי הקמתו, עודנו מושך עליו את העין. ברוב השנים שעברו היו לו כארבע מאות ילד, וקרוב לרבע מאה שנה היה הכי גדול במספר תלמידיו בניו־אינגלנד.

4) משכן תפלה, 124 עלם הילל עוו. רוקסבורי. שתי קומות, 12 חדרי לימוד, אולם גדול ובימה מתאימה, משרדים ועוד חדרים לבית הספר ולבית הכנסת. עלה לרבע מיליון דולר. הוא נפתח ב־1925.

מראשית ברייתו היה בנין זה גדול מהדרוש לשכונה זו. כמעט אחרי שכל העבודה נגמרה עמדו היוזמים על העובדה שיש להם יותר מדי חדרים. אז הפכו מספר חדרים לשימוש אחר: שלשה למוזיאון, אחד לספריה, עוד אחד לאספות, וכו'. המוזיאון הוא יציר יזמתה של הרבנית ה. ה. רובנוביץ, שהשקיעה בתכנונו ובביצועו הרבה מחשבה ועמל. בצדק היא מתגאה בו. למוסד זה יש חצר משחקים גדולה.

זה הוא בנין־לואי ל„טמפל משכן תפלה", שעלה קרוב למיליון דולר. לטמפל חסרו חדרים למשרדים ואמצעי שרות חשובים. עם הקמת בנין־לואי זה נוצר מקום מרווח לבית הספר, ועם יתר הנוחיות היווה מרכז־שרות מרובה־הפנים: לאספות גדולות וקטנות, לכינוסים, לחגיגות, להצגות, וגם — לחתונות. בעיקרו היה לבית הספר.

רבי ה. ה. רובנוביץ, היה הרוח החיה בכל המפעל. הוא התנגד למספר חדרי לימוד רב ביותר. „מאין יבואו כל כך הרבה תלמידים? מגן פרנקלין שממולנו?" אבל בעלי הבתים היו אחוזי־התלהבות מהקמת הטמפל, שהוא מהיותר יפים וגדולים בארצות הברית, והם חפצו בגדלות ורחבות. בנין זה נבנה בטעם ובתיכנון יפה. חדרי הלימוד התאימו לתפקידם. כאן היתה לי הזדמנות להפנות את תשומת לב הנשיא, מ. מישל, לשגיאות בתיכנונם של בתי הספר האחרים. אינני יודע באיזו מידה הושפע מזה, אבל בנין זה חפשי מהשגיאות הגסות שאנו מוצאים בכל כך חדרי לימוד שבבתי

כנסיות בערים שונות, שלמראיתם הלב מתכווץ מכאב על ממונם של ישראל המבוזבז ללא הבנה. כשלוש מאות תלמידים מבקרים בבי"ס זה בכל יום [1]).

5) התחיה, בקרן הרחובות הרולד והרישוף, רוקסבורי. בית ספר זה הוסיף אולם לבנין הקיים. הוא עלה ל־25,000 $. אולם זה הוא ממש ההיפך ממה שהיה דרוש לעשות. התכנית הותוותה כולה על ידי בעלי בתים. נשיא בית הספר, מוריס פיינברג, הלווה לבית הספר את החלק הארי מהוצאות הבנין, ולבסוף הפסיד את כל השקעתו. בית הספר בוטל, והאולם הפך לבית כנסת קטן.

6) התקוה, 114 סאוטהערן בולווארד, דורטשסטר. עלה ל־12,000 $, בערך. בנין בית ספר קטן זה התחיל בתקוה רבה, שנכזבה בסופה, וכך היה:

מטעם בית הספר ביקשו את לשכת החנוך לעזור בתיכנון הבנין. המהנדסים „בלעקול, קלאַפ את וויטעמור" מבוסטון הכינו תכנית בנין למקסימום של 150 תלמיד. יום אחד אמר לי הנשיא שיש חברים הרוצים להעלות את רמת הסיפון מ־11 רגל ל־14 רגל. אמרתי לו: „אם תעשו ככה אז בזמן קצר יהפך הבנין לבית כנסת, ושוב לא יהיה מקום לבית ספר". אחרי שבועות אחדים ביקרתי את המקום והנה העלו את הסיפון ל־14 רגל. גובה זה הוא בהחלט יותר מדי לחדרי בית ספר. הוא מתאים לאולם.

לא בכדי הזהרתי את הנשיא. עוד מראשיתו נעשה הבנין בית כנסת. לבית הספר הקצו שני חדרים זעירים במרתף, זה היה גרוע ממה שהיו מכינים כאשר הפכו בית מגורים לבית ספר. בשכונה היה דוקא די רצון לקיים בית ספר הגון. במשך שנים היו מורים טובים משמשים במוסד זה, אבל הבנין היה בעוכריו. אי אפשר היה לעבוד בו. לא יכלו להקים בנין אחר, מתאים באמת, מפני שהלא היה כבר קיים בנין בית ספר!

7) בית הספר דורטשסטר—מטפן, 800 רחוב מורטון, מטפן. שתי קומות, 8 חדרי לימוד, אולם ענקי, עוד שני אולמות קטנים, מגרש גדול שחלק ממנו הוא חצר־משחק. עלה ל־150,000 $.

---

1) החל מסוף שנות הארבעים ההלה התרוקנות בלתי פוסקת של רוקסברי מיהודיה. היתה תקופה שבה היו ברוקסבורי חמשה בתי ספר עברים ובהם 1,200 תלמידים. ב־1955 הוכרחו שלושת בתי הספר שנשארו להתאחד ולרכז את כל הכתות בבנין משכן תפלה. בראשונה היו 250 תלמידים אבל אחרי שנתים העברו התלמידים שנשארו לבית הספר „בית אל" אשר בדורטשסטר, שגם היא מתרוקנת מיהודיה. בקיץ תשי"ח נמכר בית הכנסת הנהדר עם בית הספר „משכן תפלה" במחיר מועט ל„ישיבת אחי תמימים": בית ספר כל־יומי, שעד אז היה בדורטשסטר. בתי הספר הכל־יומיים אינם חוששים להתרוקנות שכונה מיהודיה. הם מביאים את התלמידים בבוסים גם ממקומות מרוחקים. יש תקוה שהחלפת־בעלות זו תאריך את ימי משכן תפלה כמוסד יהודי לכמה שנים.

הורתו ולידתו של בנין זה היו במזל לא טוב. אפשרויות נפלאות עמדו לפניו. יכול היה להיות ממש תל־תלפיות במובנים רבים בשכונה היהודית הכי מאוכלסת אבל כאמור, מזלו לא עמד לו. כל הענין עלה לי בעמל אין קץ, ולבסוף הושג הטוב אך במיעוטו. ספור המעשה ארוך, אבל דומני שכדאי לרשמו.

במוצאי יום כפור תרפ"ה (1924) נדברו מספר בעלי בתים בבית הכנסת „אגודת ישראל", 222 וואודראו עוו., מטפן, שרצוי להקים בנין לתלמוד תורה בשכונה זו ההולכת וגדלה במהירות מפליאה. רק בית הספר „השחר" היה קיים אז, והוא נמצא בדירה שכורה שמתחתה חנות. ההצעה מצאה לה אזנים קשובות. נקראה אספה. באותו הזמן העתקתי את דירתי למטפן, וגם אני הוזמנתי לאספה. כל הנאספים היו בדעה אחת בצורך בבנין חדש. הוחלט להתאסף בכל יום ה' בערב עד שיצליחו לבצע את הפרוייקט. השאלה הראשונה היתה קביעת מקום הבנין. השכונה היתה כבר צפופה, ומגרשים פנויים לא נמצאו בקלות. אחד הנאספים אמר שיש לו שטח גדול הפונה לרחוב הראשי, מורטון. הוא מורכב מ־9 מגרשים המצטרפים ל־60,000 רגל מרובעות. המחיר, 12,000 $. במשך הדיון הוסיף האיש שבאמת יש לו 17 מגרשים המצטרפים ל־113,000 רגל מרובעות. המחיר, 17,000 $. הצעה זו היתה בעיני כמוצא שלל רב. בארתי שברוב רובם של מוסדות יהודים סובלים מחוסר מרחב. מוסדות שבניינם עלה לסכומים עצומים נחנקים בין בניינים אחרים, מפני שמלכתחילה לא השכילו היוזמים לרכוש מגרש גדול למדי. ההבדל בין מחיר 9 ובין 17 המגרשים הוא כאין לעומת התועלת שנוכל להפיק לכל השכונה, לילדים ולבוגרים. יהיה לנו שטח שאין כדוגמתו לשום בית ספר עברי אחר שאני מכיר.

התלהבותי דבקה בנאספים ויחליטו לקנות את כל 17 המגרשים, ש־200 רגל היו פונות אל הרחוב הראשי, מורטון. אמרו ועשו, ובדמי־קדימה בסך לא גדול קם המגרש העצום למקנה לבנין תלמוד תורה במטפן. אז פנו אלי מצד הוועד בבקשה ש„הדודה העשירה", הסתדרות הצדקה, תעזור בתרומה הגונה לבנין. ואז נשנה מה שבארתי בראש הפרק. הם מדברים על הדודה העשירה, ואני מבאר שעשירות הדודה היא אחד ה„שקרים המוסכמים". מספר פעמים ניסו מצדדים שונים, וכאשר נוכחו שאין להשיג כסף ממקור זה, אבד חיני בעיניהם. אם אין כסף לאדון זה, אלא עצות טובות בלבד, אז „מיט עצות זיינען מיר שוין פאַרזאָרגט", יש לנו מקור טוב לעצות, הלא כמה וכמה בנאים מנוסים בוועד שלנו!

אני המשכתי להשתייך לוועד. בהקמת בנין זה ראיתי אפשרות של יצירת מרכז שישרת את כל המשפחה: את הילדים, את המבוגרים ואת הבוגרים, באופנים שונים. אז תקום אפשרות לפתח שירות מסונף לכל השכונה הגדולה, וכל התכנית תהיה בעלת שאיפה מקיפה: להגביר ולהעמיק את ההכרה היהודית, מבלי לסבול מן "ויתרוצצו" בין מוסדות שונים בתכליתם, המתחרים וגם מפריעים זה לזה, מצב ההולך ונשנה בכל כך הרבה מקומות. מטרה־מרחיקה־ראות זו היתה שווה שאשקיע בעיצובה זמן ומרץ. האדריכלים "בלקול, קלאָפּ את וויטעמורי" עזרו בעיבוד הקוים היסודיים לבנין, שכללו צרכי בית ספר עברי ביחד עם צרכי מרכז לשרות השכונה, בדומה ל־י.מ.ה.א. להלן הפירוט:

א) 12 חדרי לימוד, בעלי גודל שונה; משרד וספריה.

ב) מחיצות־כפולות מטולטלות בין חדרים אחדים, שבהפתחן יהפכו החדרים לאולמים, בגודל שונה, והם ישמשו לפגישות, לאספות, לאגודות וקלובים, וגם לאספות מקריות.

ג) יסוד חזק למדי, וגג שטוח, כדי שיוכלו להוסיף קומה אחת או שתים על הבנין הקיים, אם יהיה צורך בכך.

ד) בקומה השניה: אולם אחד גדול, ושנים קטנים ממנו.

ה) מגרש־משחקים לילדי בית הספר.

ו) מגרש משחקים לנוער של השכונה. הוא הכיל אֶליפסת־מרוץ גדולה בת שמונה סיבובים למיל. במעגל גדול זה היה מקום לארבעה מגרשי־טניס שיהיו כוח משיכה לנוער הכרוך אחרי אספורט זה.

ז) במרתף הבנין: אולם להתעמלות וחדרי מקלחת, ומקום להסקה מרכזית.

אמנם לא רחוק מכאן ישנו "שדה פרנקלין" העצום, שהוא פתוח לכל גרי השכונה, אבל לא הרי נוחיות כללית לכל התושבים כהרי נוחיות של מוסד עברי. ביחד עם השתייכות למפעלי אספורט יוכל המוסד לקשר את מבקריו בחוטי־נפש ובהשפעה יהודית, לפי כוח קיבולם ונכונותם להיענות.

בשכונה גדולה זו, שעמדה בעצם התרחבותה, לא היה שום מוסד יהודי ציבורי, מלבד שני בתי כנסיות בינונים, ואחדים קטנטנים. הרחוב, על כל סכנותיו, היה המקום היחיד שהיה פתוח לנוער בשעות הפנויות שלו. אמרתי לבסס את תכנית הבנין כלפי יצירת מגע עם הנוער הזה, בקנה־מידה רחב. אלה הבאים ללמוד בת"ת יבואו גם לפעולות חברתיות, ואלה הבאים

רק לפעולות חברתיות יהוו החומר שהמוסד ישתדל לכבוש גם במונחים רוחניים.

בחדרי בית הספר יוכלו ללמוד 600 תלמידים בכל יום. הנוחיות החברתית תוכל לשרת פי כמה וכמה מזה מקרב הנוער ועולם הבוגרים.

אמרתי גם שאם תכנית כזאת תיעשה ליסוד מוסד של בית הספר אז תתחיל הסתדרות הצדקה להתעניין בו אפילו בזמן היבנותו. מן הנמנע שהיא תתעלם ממוסד המקבל עליו תפקיד למלא חלל גדול בחיים החברתיים, שהוא הוא התפקיד המוטל עליה. בעקבות ההתעניינות יווצר תקציב מתאים להחזקת תכנית הפעולות, ואז ישמש המוסד מופת ודוגמה לנקודות־יישוב יהודיות ברחבי ניו־אינגלנד.

חברת האדריכלים שהזכרתי הכינה תרשים של הבנין בקוים כלליים. מהתרשים הכינותי תצלום על זכוכית. וועד הבנין חפץ לערוך מגבית ולשם זה סידר אספת־עם בבית הכנסת „אגודת ישראל". באספה זו בארתי את הצורך הכפול הקיים בשכונה: לילדים — בית ספר; לנוער ולבוגרים — מרכז חברתי, לאספות, לפגישות ולפעולות אספורט. על ידי מכונת־קסם הראיתי על הבד את תרשים הבנין, שכבר הראיתי באספת הוועד אשר חשב שהוא מתאים לדרישות השכונה.

אבל אז קרה לי מה שלא ציפיתי לו: ציבור השומעים לא היה מוכן כלל לתכנית מסונפה כזו. הם חשבו רק על בנין עם חדרי לימוד, ופה נכנסו עניינים שאין להם כל קשר עם בית ספר עברי. בעיקר תמהו על „מעגל־המרוץ", שהיה בתרשים. „מה ענין שמיטה אצל הר סיני?" ואיזה ענין יש לבית ספר עברי עם „מרוץ"? הציבור נתן פירוש משלו.

למחרת יצא הקול: „מר הורוויץ רוצה לערוך „מרוץ־סוסים" (האָרס רייסעס) בבית הספר!". זה שלא באתי עוד בראשונה בכוח הכסף, אלא רק בעצות טובות, החליש את עמדתי בהרבה.

הרבה המקרה עושה בשכונות חדשות. לפעמים נמצא אדם־מנהיג בין המשתכנים. במקרה כזה אתה יכול לבוא אליו עם תכנית מרחיקה־ראות, ואם היא מתקבלת על לבו ימצא מסילות ללב הציבור שלו. במטפן לא היה כוח־מנהיג שכזה. הציבור היה בעיקרו מ„עמך": אנשים טובים, שכוונתם לטובה, אבל בלי מנהיגים. דעת־קהל מגובשת לא נוצרה עדיין. עם כל זה היה קיים הצורך בבנין בית ספר גדול וביצירת מכשיר חברתי לנוער בכלל. חסרונם של מנהיגים מוכשרים השאיר את כל ענין הבנין כספינה בלי קברניט. בהרכבו הנתון לא יכול הוועד לגייס אפילו את הסכומים המינימליים

להתחלת יסוד הבנין. לו הייתי מביא תרומה בת חמשת אלפים מאת הסתדרות הצדקה אז יכולתי להשפיע הרבה על תכנית הבנין. אבל הסתדרות הצדקה היתה אז כפוּתה ושקועה בחובות עצומים, ובשום פנים לא יכלה לצבוט מתקציב שחפני כמה אלפים להקמת בית ספר עברי.

היה עוד עיכוב: בשנות העשרים הרבו, כמו שציינתי כבר, לבנות בתי כנסיות ובתי ספר במקומות שנמצאו מנהיגים מוכשרים ובעלי־יכולת כספית. כל ארגון התנהג על פי הכלל: „עניי עירך קודמין". באותו הזמן התנהלה מגבית ממושכה למען בית החולים „בית ישראל", לשם השגת מיליונים. מגבית זו הקיפה את כל העיר, והיא ניצלה כל אפשרות גדולה או קטנה. במצב רוח זה לא היה קיים „עודף" של נכונות לתת, אלא אם כן לחץ חזק בא מאינסטנציה משפיעה. לחץ כזה מחוץ למטפן לא יכלו אנשי הוועד ליצור. במטפן עצמה חסרו עשירים שהיו רגילים לתרום לפי כוחם האמיתי, תרומה בת מאה דולר נחשבה לנדבה הגונה מאד. ועד הבנין התלבט מחוסר־ישע.

יום אחד הופיעה משלחת של בית כנסת מקומי בהצעה שבית הכנסת ילווה לת"ת עשרת אלפים דולר כנגד אפותיקה על חצי המגרש לארבע, כלומר, חצי רחבו הפונה אל הרחוב הראשי, מורטון, עד הגבול האחורי. במשלחת היו חברים של ועד הבנין שהיו חברים גם בבית הכנסת הנזכר. מישהו לחש לי שבהצעה זו צפונה כוונה מיוחדה: בית הכנסת רוצה להקים לו בנין חדש וגדול על המגרש של הת"ת. מטעם זה בא התנאי שהאפותיקה תהיה לא על כל המגרש אלא דוקא על חציו, החל מהחצי הפונה כלפי רחוב מורטון. והיה, אחרי שההצעה תתקבל, והאפותיקה תבוצע, לא יקשה לסדר שחצי המגרש הממושכן ימכר לבית הכנסת, או שיעבור אליו מפני חוסר יכולת לשלם את החוב. סוף סוף „תלמוד תורה" איננו זקוק למגרש כל כך גדול. אלף־בית ופרשת חומש יכולים ללמוד גם בבנין העומד על מגרש מקטן!

אני ראיתי בהצעה זו סכנה כפולה: התכנית המסונפה, הנזכרת לעיל, לא תוכל לצאת אל הפועל אם חצי המגרש ימכר. שנית, קרבתו של בית כנסת לבית הספר תאפיל על בית הספר. בית כנסת שיש לו רבי וקהל שומעים קבוע יכול לקיים מנגנון פרסומי יותר יעיל מתלמוד תורה. כמו כן יתחילו אנשי מטפן להביט על בית הספר כעל סניף של בית כנסת זה, וימנעו מלתמוך בו כמוסד קהילתי השייך לכל מטפן. בכלל מייחסים אנשים הרבה יותר חשיבות לבית כנסת מאשר לבית ספר. פה יוכרח בית הספר להתחרות על כל צעד עם בית הכנסת, ולבסוף ייעשה כעין סרח־עודף לבית

הכנסת. על יסוד כל זה נספחתי לאותם האחדים שהתנגדו לקבלת ההלוואה על פי התנאים הנזכרים. ההצעה נדחתה.

באספה הבאה, שבוע לאחר מכן, חזרו המציעים להביא אותה הצעה שנדחתה לפני שבוע. וכאילו לא נאמר שום דבר, חזרו על אותם הנימוקים. חלק גדול מזמן האספה בוזבז בדיון זה, ולבסוף נדחתה ההצעה. רוב המצדדים היו חברים בבית הכנסת ההוא. וככה נעשה למנהג שבכל אספה, כלומר בכל שבוע, היו מחדשים את ההצעה, לפעמים בצורה קצת שונה, והיה צורך לעבור שוב על אותם הדיונים. ראיתי שאסור לי להעדר אפילו מאספה אחת. אם יקרה שפעם אחת יחסרו איזה מהמתנגדים אז תתקבל ההצעה, וכל התכנית העיקרית תבוטל. מדי פעם נספחו חברים חדשים לוועד, ואז היה צורך להיפגש אתם באופן פרטי ולבאר להם את הקנוניה הצפונה בהטלת הלוואה על בית הספר. אגודת נשים נוסדה למען הת"ת, והאגודה שלחה באות־כוח לוועד הבנין, גם עם אלו היה צורך לדבר ולהבהיר להן את הענין.

שתי שנים גרתי בשכונה ההיא, במטפן, ושתי שנים ביליתי כל יום ה' בערב, לפעמים עד אחר חצות הלילה, באספות הוועד. איזו עקשנות עיוורת דחפה את האנשים ההם לנסות את מזלם בכל אספה. צריכים היו לזכות רק פעם אחת! ידעתי שאם נצליח סוף סוף להניח יסוד למוסד המתוכנן אז יהיה שווה בכל הטרחות שטרחתי. הוא ייעשה מוסד־למופת, ומה שאי אפשר לממש בשום מקום אחר בעיר נספיק כאן. גם הסתדרות הצדקה תבוא סוף סוף לעזרתנו, אם אך תראה שאנו מוכנים באמת לעשות עבודה חינוכית־חברתית ראויה לשמה בשכונה מאוכלסת זו.

בראשית תרפ"ז מצאתי לנחוץ להעתיק את דירתי לרוקסבורי. בעת ההיא נמצא בעל בית אמיד שנספח לוועד והוא הלוה לת"ת חמשת אלפים דולר, בתור הלוואה רגילה, בלי שום כוונות צפונות. זה הוכיח למציעים הנזכרים שהם טורחים לשוא. בשל העתקת דירתי הפסקתי את ביקורי באספות הוועד. יום אחד הודיעו לי שהחליטו להניח יסוד לבנין בן שמונה חדרי לימוד. היסוד יהיה חזק גם לקומות נוספות. הבנין יעמוד באמצע המגרש, ומשני צדדיו יהיו שני מגרשים פתוחים לפעולות חוץ. בינתיים הלכה השכונה וגדלה, וחברים חדשים, בעלי יכולת ויזמה, נוספו לוועד. הם התחילו לבנות. הם החליטו שבצד חדרי הלימוד יהיה אולם גדול, מפני שבכל השכונה היה רק אולם פרטי אחד, ורוב הזמן היה תפוס לחתונות או אספות פרטיות. החשבון היה שהאולם ישמש כבית־כנסת ב„ימים הנוראים", וזה יכניס סכומים הגונים להחזקת בית הספר.

בהיגמר הבנין היו בו שמונה חדרי לימוד נהדרים. בשנים היו מחיצות (לא כפולות) מטולטלות. בהפתחן נעשים שני החדרים אולם קטן, המשמש לאספות וחגיגות. האולם הכיל כאלף איש. גם במרתף היו שני אולמות.

כאשר נשלם הבנין נרשמו בו כחמש מאות תלמידים. מר צבי ה. זלובינס, שיסד את בית הספר „השחר" וקיים אותו בדם התמצית ובעמל אין קץ, חלה וימת בלא עתו. תלמידיו עברו לבית הספר החדש, שהיה נהדר. עד היום הוא מושך עליו את עיני העובר ברחוב, במראהו ובשטח הפתוח מכל עבריו, המבליט את הבנין הנאה. אבל הוועד נשאר נטול־כח. במשך שנים נשארו בו אותם האנשים, שאמנם עבדו מתוך כוונה טהורה, אבל היו זקוקים ל„דם חדש". הבנין נשאר עוד מראשית היותו שקוע בחובות, שהעיקו עליו שנים רבות ויעכבו בעד התפתחותו.

השכונה הלכה וגדלה עד שיותר ממחצית יהודי בוסטון גרו בה. במשך כל השנים לא הוקם בה מוסד חברתי לנוער. הרחוב נשאר מקום ההתבדרות הכי חביב, ובשכונה החלו להראות אותם הסימנים שאתה מוצא בכל מקום שבו הרחוב הוא המקום היחידי לנוער בשעות הפנאי שלו.

המגרש הענקי הוקטן סוף סוף כדי מחציתו. עוד בראשית הקמת הבנין מכר הוועד את המחצית האחורית בעשרים אלף דולר, יותר ממה ששלמו עבור כל המגרש. זה כמובן שלל חלק גדול מהאפשרויות להשתמש במוסד גם כמרכז חברתי, בעל תכנית־פעולות מסונפה. במשך כל שנות השלושים, שהיו שנות משבר כלכלי חמור, לא היתה אפשרות להרחיב שום תכנית. אחרי זה באו שנות מלחמת העולם השניה, ושוב החלו הגבלות חמורות בשטח הקמת בניינים.

בראשית שנות הארבעים הודיעו לי שבוועד בית הספר נמצאו מצדדים להפוך את האולם הגדול לבית כנסת. קם דור חדש „אשר לא ידע את יוסף", ולא הכיר שגם האולם נוצר אך ורק לשרות בית הספר. נמצאו אנשים שהבטיחו את תמיכתם לבית הכנסת. ראיתי שזה ישלול מהמוסד את האפשרות האחרונה לשמש מרכז לשכונה. הזמנתי להתייעצות את מנהל ה־י.מ.ה.א. אשר ברוקסבורי ואת מנהלת ה„עכט האוז" בדורטשסטר. שלשתנו באנו לידי הסכם שבהוצאה מועטה בערך יכולים להכניס תיקונים בבנין שיכשירוהו לשימוש נוסף: לאספות של הנוער, לפעולות אספורט, ובכלל לפגישות ולכינוסים שעל ידם יוכלו צעירי השכונה לבלות את שעותיהם הפנויות בחברת צעירים יהודים ובהדרכה של עובדים חברתיים מומחים.

יחד עם זה יוכל המוסד לתת לצעירים אלה מפעלי חינוך שונים. אמרו לי שיש להסתדרות הצדקה קרן גדולה להקמת בנין ציבורי בשכונה, אלא שתנאי שנות המלחמה אוסרים הקמת בנינים „בלתי נחוצים".

העברתי להסתדרות הצדקה את חוות־הדעת האמורה על הפיכת חלק מן הבנין, בפרט את האולם הגדול, למקום מיועד לפעולות חברתיות. הדגשתי שהענין דחוף, ושאם לא ימהרו להחליט בחיוב אז יחליט ועד הת"ת על מסירת האולם לבית כנסת, והזדמנות שאין כמותה תאבד לנו. ועד בית הספר נתן לי שני חדשים להביא החלטה חיובית מאת הסתדרות הצדקה. אבל בהסתדרות היה הענינים יגעים אז. הם מנו ועד, הוועד דרש זמן לעיון. שני החדשים עברו, ויום אחד הודיעו לי שהוחלט לפתוח בית כנסת באולם, ושהם מבקשים להם רבי.

סיפרתי על כך באספה של הסתדרות הצדקה, ואַראה שהזדמנות נפלאה אבדה לנו. אז אמר לי אחד הפקידים החשובים:

„מר הורוויץ, יש לך לפחות „תגמול" בהכרה שצדקת"!

שאיפתי נשארה בגדר חלום. מטפן עודנה מצפה למוסד חברתי מתאים לה.

בניינים חדשים לבתי הספר ליום הראשון

שני בניינים נהדרים הוקמו על ידי בתי הכנסיות הריפורמים למען בתי הספר ליום א' שלהם. הראשון היה „טמפל אוהבי שלום", 1187 רחוב ביקון, ברוקליין. בנין זה מכיל 16 חדרי לימוד ואולם גדול, ומספר חדרים נוספים להנהלת עסקי בית הכנסת. הוא מחובר לבנין בית הכנסת. „אוהבי שלום" היה בית הכנסת הראשון בבוסטון (1843).

הבנין השני היה של „טמפל איזראעל", 260 רחוב ריוועדווי, בוסטון: יש בו 20 חדרי לימוד מהודרים ומצויידים בנוחיות רבה. יש גם אולם המכיל כ־600 מקומות. כפי שהזכרתי במקום אחר היה בית זה חלק מתכנית מסונפה לבנינים שונים. לזכותם של שני בתי כנסיות אלה יש לציין שבתכנית הבנין שלהם התחילו דווקא בהקמת בתי הספר. יתר חלקי התכנית של „טמפל איזראעל" לא הוצאו אל הפועל בעטיו של המשבר הגדול שהתחיל בסוף 1929.

שני הבניינים האמורים משמשים גם לצרכים אחרים של בתי תפילה

אלה: אספות, משרדים, מועדונים לנוער, חגיגות, וגם לישיבות של הכיתות הלומדות יותר מיום אחד בשבוע.

וככה יצא שבשנות העשרים נעשתה ריבולוציה שלימה בבניין בתי ספר מכל הסוגים. רוב רובם של התלמידים הוצאו מחדרי המרתפים ומבתי המגורים שהפכו לבתי ספר, ושגם אחרי כל התיקונים שנעשו בהם לא התאימו לתפקידם. עכשו היתה לקהילת בוסטון רשת של בנייני בתי ספר מודרניים שיכלה להתגאות בהם. סולקה הטענה שאנו משפילים את ערך החינוך שלנו על ידי איכסונו בבתי־עוני.

עם פתרון שאלת הבניינים התרכזו מאמצינו בבעיות החינוך עצמן. התפקיד למשיכת הילד והחזקתו בבית הספר שש שנים עד שהוא מסיים את חוק הלימודים הוטל מעכשיו על בית הספר עצמו. באיזו מידה הצלחנו להחזיק את הילדים במוסדותינו אחרי שניתנו לנו בתי תפארה אלה — זוהי פרשה בפני עצמה שעוד אגע בה במקום אחר.

ראוי לציין, שהכספים להקמת בתי הספר האלה באו ברובם מהלוואות, בצורת משכנתאות, שהבנקים המקומיים נתנו ביד רחבה, כנגד ערבותם של כמה אנשים אמידים שנמנו עם ועד בית הספר. ערבויות אלו ניתנו אז בלי פקפוקים מרובים. הערבים חשבו שזה לא יגרום להם שום קשיים. משכנתאות אלו ניתנו בריבית של 6% ונגד תשלומים קבועים להקטנת ההלוואה. המוסדות קיבלו על עצמם התחייבויות אלו מתוך ההנחה שאותם המקורות שאיפשרו להם להקים את הבניינים יאפשרו להם גם לכלכל אותם וגם לפרוע את כל ההתחייבויות הכרוכות במשכנתאות.

מה שעלה מכל זה, ומה שעלה לחינוך מזה, אספר באחד הפרקים הבאים (ראה: על חטא שחטאנו במשכנתאות").

תכנית אחידה לכל תלמודי התורה בבוסטון

כמסופר למעלה, הוקמו בתים נאים לתתי"ם בשנות העשרים. עכשו נראה נא מה שנעשה בבתים האלה פנימה — באיזו מידה היתה התקדמות בלימודים?

בספרי על ארגון „מועצת המנהלים" על ידי דר. טורוב, מסרתי שמעט מעט עובדה תכנית אחידה, שנתקבלה בכל התתי"ם דבוסטון וסביבותיה. זה היה תוצאה משיתוף הכוחות בעולם החינוך בבוסטון. מורי בית המדרש, י. ח. פולאק ויעקב ניומן, הוסיפו על היקף עבודתם בבית המדרש, ומרצונם

הטוב נרתמו בעול עבודת החינוך הכללית בבוסטון. במשך כל שנות שבתם בבוסטון היו שני תלמידי חכמים דגולים אלה פעילים ב„אגודת המורים". שניהם שימשו במשך שנים בנשיאות האגודה, ושניהם היו עובדים מסורים גם ב„מועצת המנהלים". מר ניומן היה פעיל ביותר בעיבוד תכנית הלימודים. בתור יושב ראש של ועד שנתמנה לכך מטעם „מועצת המנהלים" מסר מדי פעם לדיון המועצה חלקים מהתכנית המוצעת. כלל גדול נתקבל עוד בראשית העבודה: שלא להכניס שום פרט שמישהו מהמנהלים לא הספיק לממש אותו בעבודתו הוא.

בימים ההם רבו גם רבו תכניות הלימודים שחוברו באמריקה על ידי יחידים וארגונים שונים. כמעט בכולן היה צד־שווה זה: הן לא התחשבו עם המציאות. הן הכניסו הרבה לימודים וירחיבו את כל היקף התכנית יתר על המידה. למעשה היו התתי"ם רחוקים ת"ק פרסה ממימוש התכנית בעבודתם היומיומית. הדבר נעשה כבר לשיגרה: התכנית הכתובה לחוד, והמעשה — לחוד. אנחנו אמרנו לעבד תכנית שתהיה לנו תורת חיים ממש, שנוכל למלא אותה בשלימותה, ולהתנהג ולחיות על פיה. אחרי עבודה ודיונים במשך שנתיים, נתקבלה תכנית לכל שש שנות הלימוד בתתי"ם. לכל שנה סומן חומר הלימוד שלה. התכנית הכילה דרישות אלו:

חוק הלימודים הוא בן שש שנים, בלימודי חמשה ימים בשבוע.

בשתי השנים הראשונות: שבע וחצי שעות־לימוד לשבוע. בארבע השנים הבאות — עשר שעות לשבוע.

שתי השנים הראשונות הן בעיקר שנות־הכנה ללימוד החומש.

כל הלימודים, פרט להיסטוריה בשנים הראשונות, הם בעברית, על פי „השיטה הטבעית".

במשך ארבע השנים ג'—ו' צריך לעבור בתנ"ך על:

בראשית, שמות, ויקרא, במדבר על פי אחד הקיצורים הנהוגים: של צבי שארפשטיין („ספורי התורה"), או של י.ח. פולאק („חומש לתלמידים").

ספר דברים — במקור, עם מעט רש"י.

כל ספרי הנביאים הראשונים — במקור. את ספר יהושע מתחילים בשנה ד'.

הסטוריה: לפחות עד סוף התקופה התנכית.

עברית: קריאה רהוטה, דיבור וכתיבה על פי ספרי הלימוד הנהוגים.

יסודות הדקדוק.

דינים ומנהגים.

בית כנסת לילדים בשבתות.

חגיגות לכבוד חגי ישראל והמאורעות החשובים.

על החומר האמור היה כל בית ספר אחראי. בסוף יוני של כל שנה נערכה בחינת־סיום מטעם מועצת המנהלים לאלה שגמרו כיתה ו׳. הבחינה נערכה באולם בית המדרש. מורי בית המדרש רשמו את הציונים בגליונות הבחינה. התלמידים שעמדו בבחינה קיבלו על תעודותיהם חותמת מיוחדה: „עמד (ה) בבחינה מטעם מועצת המנהלים״, והם נתקבלו ל„פרוזדור״ של בית המדרש בלי בחינה נוספת. היתה רשות לת״ת לתת תעודת גמר לתלמידים שלמדו שש שנים או יותר אפילו אם לא הצליחו בבחינת הסיום. זה היה „סיום פסיכולוגי״, כדי שהתלמיד היוצא לא יעזוב את מוסדו מתוך נטירת־איבה. תלמיד כזה לא קיבל את חותמת מועצת המנהלים.

השיטה האמורה הונהגה ברוב רובם של התתי״ם. נשאר ת״ת אחד שבשום פנים לא יכולנו להשפיע עליו להנהיג את סדר הלימוד הנזכר. הוא התנהג על פי הדרישות הישנות של ריבוי קריאה בסידור. במשך כל שנות קיומו העמיד רק כיתת מסיימים אחת בת ששה תלמידים.

היו עוד שני בתי ספר כנסתיים שבהם לא הונהג מספר שעות־לימוד מספיק. למרות העובדה שהלימודים התקיימו בהם חמשה ימים בשבוע, לא הצליחו במשך שתים עשרה שנה ויותר להעמיד כיתת מסיימים שתמלא אחרי דרישות התכנית המקובלת, חוץ מאחד או שנים לא נכנס מישהו מתלמידיהם לבית המדרש בכל התקופה ההיא. אבל מקרה אחד „זעזע״ את שני אלה ויתחילו לעבוד על פי הסדר המקובל, ומאז החלו להעמיד מסיימים כיתר התתי״ם.

בחינות־הסיום התקיימו שנה שנה בלי שום הפרעה. המנהלים ראו בהן ברכה ומקור לעידוד ומאמץ־יתר גם לתלמידים וגם למורים. כניסת מסיימי בית המדרש כמורים בתתי״ם המקומיים עזרה לקיים דרכי הוראה פחות או יותר שווים בכל רשת התתי״ם. בכלל היתה הכרה כללית שיש ברכה בקיום תכנית לימודים אחידה.

גם בעלי הבתים החשיבו את קיומה של תכנית אחידה. הם נתרשמו בעיקר מזה שכל ילד שהעתיק דירה יכול להיכנס לת״ת בשכונה החדשה ולמצוא לו כיתה מקבילה לזו שלמד בה. „הלא זה ממש כמו בפובליק סקול!״ היו אומרים בשביעת רצון. הם זכרו את הימים שילד שלמד כמה זמן בבית ספר אחד היה צריך להתחיל מכיתה א׳ בשכונה החדשה. מובן, שהילד הפסיק את לימודיו העברים!

אהדה זו לתכנית האחידה מצד בעלי הבתים עזרה להכניס תיקון חשוב שעד אז היה בבחינת „הלכה ואין מורין כן": לקבל תלמידים חדשים רק ב־2—3 השבועות הראשונים של שנת הלימודים. המאחרים להרשם היו מעכבים את הכיתה, אבל בעלי הבתים היו מתחשבים עם הפסד שכר הלימוד, וידרשו להכניס תלמידים כמעט בכל זמן שהוא. עכשו נוכחו שנזק ההכנסה יוצא בשכר ההתקדמות של הכיתות.

„בחינות כלליות"

„התיאבון בא עם האכילה". זה קרה אחרי שדר. ש. פרלמן מילא את מקום דר. טורוב כמנהל בית המדרש (תרפ"ו — תרצ"ב). „מדוע יגרע חלקן של הכיתות הנמוכות?" אמרו באספות מועצת המנהלים. „מדוע לא נסדר בחינות־הישגים ליתר הכיתות, ואז לא נגשש באפילה עד סוף שנה ו' לגבי הצלחתנו בכל כיתה?". דרישה שכזו מגבוה היתה נראית כפקודה של משגיח. למרות כל ההמתקה וההנמקה היה נשאר טעם־לפגם אצל המורה, הוא היה אומר: „חושדים בי שאני מתרשל בעבודתי, ומטילים עלי בחינות מן החוץ, כאילו ציונים לבדם יכולים להעמיד את הפקידים על מידת התאמצותו של המורה. אין אנשים יודעים בצערם של המורים! הלא יש שהמורה משקיע עבודה עצומה שנבלעת באדישות, במכשולים ובעיכובים, והיא אינה מוצאת ביטוי בציון של בחינה מן החוץ". לא כן הדבר כשדרישה לבחינת־הישגים באה מבפנים, מהמורים ומהמנהלים עצמם. וזהו מה שקרה אצלנו. בראשית תרפ"ח (1927 — 1928) הוחלט לתת בחינות הישגים לכיתות ב', ג', ד' וה', של כל התתי"ם דבוסטון רבתי, פעמיים בשנה, בסוף זמן א', בינואר, ובסוף זמן ב', בסוף יוני. כיתה ו' תמשיך להיבחן בסוף יוני בכל לימודי שש השנים של התכנית. כיתה א' לא תיבחן מפני שחומר התלמידים בלתי מותאם למדי. גם ה„כיתות המיוחדות" לא נכללו, מחוסר יכולת למשוך בעול התכנית הרגילה. בנכיון כל אלה יצא שרק כחצי מספר התלמידים הנרשמים בתתי"ם היו ראויים לבחינות האמורות. (יש לציין שההרשמה בכיתות א' מהווה כ־35% מכל ההרשמה). בחינות אלו נקראו „בחינות כלליות", להבדילן מה„בחינות המשותפות" שהן רק למסיימים, בסוף כל יוני.

אני הבטחתי את עזרתה השלימה של „לשכת החינוך" למפעל ששם „אגודת המנהלים" ייקרא עליו.

הוצאת ה„בחינות הכלליות" אל הפועל היתה קשורה במספר גורמים חשובים:

בכל בית ספר קיימים דברים ש„אין מגלים אותם אלא לצנועין"; כבודם הסתר דבר, המנהל והמורים מתלבטים ומתחבטים בתנאי עבודה המיוחדים להם, לסביבתם ולכשרון העבודה הקיים אצלם. לרוב קשה להוציא את כל אלה על פני חוץ. כמו כן קיימת בכוח, אם לא תמיד בפועל, התחרות בין מוסד למוסד, ובפרט בין המחנכים עצמם. אצלם זהו ענין של פרנסה, „לחם לפי הטף". „ועל פת לחם יפשע גבר", ומורה המרגיש בחולשה שבו אינו רוצה לפרסמה בין בני אומנתו. מחר יכולים להשתמש בה לרעתו. את כל זה היה צריך להביא בחשבון כאשר באנו להוציא אל הפועל את ההחלטה על ה„בחינות הכלליות". הוחלט ש„לשכת החינוך" תטפל בכל הפרטים. כמו כן הוחלט שגליונות הבחינות יצויינו על ידי ועדה מיוחדת שחבריה אינם מורים בשום בית ספר עברי. בוועדה שנתמנתה היו: א. ל. הורוויץ, יו„ר, י. ח. פולאק, יעקב ניומן. שני האחרונים היו מורים בבית המדרש למורים.

א.[1])

הפרובלימה העיקרית היתה איך לסדר את הבחינות כדי שמצד אחד תהיינה בחינות־שרירות, בחינות של ממש, ומצד שני תהיינה ערוכות ביושר לכל המוסדות המשתתפים. אני קיבלתי על עצמי להכין את חומר הבחינות ולהביאו לדיון לפני חברי הוועדה.

רגיל הייתי לבקר את התתי„ם בשעות הלימוד ולהקשיב לשעורי המורים השונים. במשך הזמן נתעוררה אצלי שאלה חמורה: כל מלה שהמורה מקנה לתלמידיו, בפרט בשתי השנים הראשונות לתכנית, עולה לו בעמל רב. אמנם יש תלמידים שהם מהירים לשמוע, אבל בכל כיתה יש גם תלמידים שהם קשים לשמוע, והמורה ששמו הולמו איננו מזניח את אלה האחרונים. הוא מגלגל עמהם, חוזר על אותה המלה או הניב הרבה פעמים עד שהוא מקנה אותה גם להם. אבל, בעייני בספרי הלימוד הנהוגים בבוסטון בימים ההם נוכחתי לתמהוני שלפעמים קרובות אתה מוצא בהם מלים הנזכרות רק פעם אחת בכל הספר. היתכן, שילדים יזכרו מלה שלמדו אותה רק פעם אחת? הוספתי לעיין והנה בכל ספר יש הרבה מלים ותמונות דקדוקיות שנלמדות מתוך עמל והשקעת זמן, ואחר כך אין להן זכר ביתר דפי הספר. בתנאים אלה אפילו תלמידים כשרוניים שוכחים את הנלמד. מדוע נמשיך לבזבז את הזמן היקר והמצומצם שלנו בלימוד סרק?

---

1) כל יתר הפרק מטפל בצורה טכנית בארגון הבחינות הכלליות ובמסקנות שהיה להסיק מהן. הקורא שאיננו מעוניין בשטח זה יכול לדלג על כל זה ולהתחיל מהפרק הבא, עמ. 292.

ברור היה שלא מן היושר לשאול בבחינות הכלליות הבאות שאלות על חומר שאין לו די חזרה בספר. השאלה היא איפוא מה הוא החומר שיש לו די חזרה בספרי הלימוד הנהוגים אצלנו?

אגב עיון בספרי הלימוד צפה עוד שאלה:

מחברי ספרי לימוד למתחילים רגילים ללכת „מן הקל אל הכבד". אבל המעבר אל הכבד נעשה במהירות, לא רק בשטח המלולי אלא גם בשטח הסגנוני. קל להכניס חומר די קשה אפילו בספר למתחילים אם המחבר פוטר את עצמו מחזרה תכופה. עצם שבחם של הספרים שלפנינו הוא גם כשלונם. הם בנויים על אשלייה עצמית. סך הכל הלשוני של הספר הלא מקנה ידיעה במידה כזאת, שבסוף השנה אפשר להתחיל חומש על פי שיטה „עברית בעברית", ולבאר את החדש והבלתי ידוע בידוע. הלא זה שנים שאנו מרגיעים את בעלי הבתים השואלים: „מתי יגיעו התלמידים לחומש?", בתשובה: „שיטת „עברית בעברית" היא דרך ארוכה וקצרה. אמנם שנתיים עוברות עד שמתחילים חומש, אבל כאשר מתחילים יש כבר לתלמיד אוצר כזה שהוא קורא בחומש כקורא סיפור, ורק מדי פעם צריך לבאר מלה קשה". דעת השואלים נחה מתשובה זו, וגם אנו בעצמנו האמנו שככה הדבר. אבל למעשה, אין תלמידינו מוכנים כלל ללימוד החומש, אחרי שכבר בילו שתי שנים בהכנה! רק חלק מועט מאוצר המלים שבספרים הטרום־חומשיים נבלע בעצמות ויתר ה„עושר" הלשוני עשה לו כנפים ויעלם מהזכרון סמוך להקנייתו, וה„קלות" בלימוד החומש, שהבטחנו בכל כך ודאות, היא ממנו והלאה.

על יסוד האמור חשבתי שבראש וראשונה עלי לערוך שתי חקירות: א) מהי מידת תכיפות־החזרה של אוצר המלים שבספרי הלימוד הטרום־חומשיים? ב) כמה מהאוצר המלולי והלשוני שבספרי לימוד אלה נמצא גם בספר בראשית? זה היה בראשית שנת תרפ"ח. ה„בחינות הכלליות" חלות בסוף זמן א' של תרפ"ט. עד אז יש למעלה משנה להכנה. נגשתי מיד לעבודה.

ב.

12 ספרי לימוד טרום־חומשיים היו נהוגים, לפי בחירת כל מנהל, בתתי"ם דבוסטון רבתי: א) „השחר", ב) „קריאה מובנת", שארפשטיין, ג) „הגן", ק, ואלדמן, ד־ה) „ספר התלמיד" ח"א, ח"ב, שארפשטיין, ו־ז) „ספרי" ח"א, ח"ב, פולאק, ח־ט) „בלשון עמי" ח"א, ח"ב, שארפשטיין; י־יא) „הס־

טוריה לילדים" ח"א, ח"ב, שארפשטיין, יב) „פרוזדור לתורה", שארפשטיין. התחלת לימוד החומש היתה מתוך „ספורי התורה", ספר בראשית, שארפשטיין.

אני ניגשתי לעבודה מתוך הנחה זו:

כל תמונה דקדוקית של כל שם או פעל נחשבת כמלה חדשה בעיני התלמיד הטרום־חומשי. פעמים אין קץ שמעתי ילדים, אפילו בשנתם השלישית, מגששים באפלה בשימוש גוף ראשון, שני ושלישי בעבר. אפילו בשלמים בקל יאמר ילד: אתה פתחתי, או: אני סגר, מבלי להרגיש בטעותו. כידוע, אין באנגלית הבדל בצורות הפעל בגופים שונים (פרט לגוף שלישי בהוה), והרבה מאד זמן עובר עד שהתלמיד מסגל לו הכרה ורהיטות בצורות שונות אלו, והוא הדין בכנויים. מורים שרכשו להם נסיון רב בהוראה בבתי ספר עברים באמריקה הסכימו להנחה זו. אני ייחדתי את הדיבור לצד המעשי כפי שהוא מתבלט בעבודת יום יום בכיתה. ברור היה, שלא מן היושר לומר שאם ילד למד את השורש „אמר", או „שתה", למשל, שהוא יודע ואחראי בעד ידיעת תמונות רבות המסתעפות משורש זה. בעיקר נכון הדבר לגבי ילדים העומדים בשטח הטרום־חומשי. עברית היא שפה זרה ביותר — לילדינו באמריקה.

מתוך הנחה זו נגשתי לחקירת תכיפות־החזרה על צורות המלים שבספרי הלימוד הנזכרים. העמדתי מספר תלמידים מבית המדרש למורים בשכר 35 סנט לשעה, שהיה אז השכר הנהוג לתלמידי מכללה עובדים. מכל ספר לימוד לקחו שני טפסים. באחד סימנו את העמודים במספרים זוגיים, ובשני את מספרי הפרט. אז גזרו כל דף לשורות ואת השורות למלים בודדות. את המלים צברו ב־22 תיבות על פי סדר הא"ב. בגמרם לגזור ולחלק את המלים הבודדות של שני האקזמפלרים, החלו לסדר את המלים שבכל תיבה. המלים הדומות זו לזו בכל הפרטים רוכזו ביחד. אז סידרו את הקבוצות המתחילות באלף, בסדר א"ב פנימי. ואז ספרו את כל המלים בכל אחת מהקבוצות, ותצא רשימה שעל פיה ידענו כמה פעמים נזכרה כל מלה המתחילה באל"ף בספר הנתון. ככה נעשה עם המלים המתחילות באות בי"ת, בין שהיא אות השורש או אות שימושית. ילדים מתחילים אינם יודעים את ההבדלים ההם. בדומה לזה נעשה עם כל אחת מיתר האותיות. לבסוף יצאה רשימה מפורטה של כל המלים, על צורותיהן הדקדוקיות הנמצאות בספר, וגם כמה פעמים מובאת כל צורה בספר. ככה נעשה עם כל אחד משנים עשר ספרי הלימוד הטרום־חומשיים הנזכרים למעלה.

זו היתה עבודת נמלים. חבורה שלימה של תלמידים עבדה מאות שעות במשרד לשכת החנוך. כאשר באתי לערוך סך הכל מכל מה שיצא מתוך עבודה רבה זו נגלה דבר מתמיה מאד:

למעלה מחצי מספר המלים (על פי צורותיהן הדקדוקיות) נזכרו בספר פעם אחת! רק אחוז קטון נזכר חמש פעמים או יותר.

אז התחלתי בחקירה שניה: עד כמה מכין האוצר הלשוני שבספרים הטרום־חומשיים ללימוד החומש בבאור עברי?

המידה המכריעה היא: כמות המלים הנמצאות גם בספרים טרום־חומשיים וגם בספר־„בראשית" במקורו. והיות שבתתי"ם השתמשו בקיצור ספר בראשית, „ספורי התורה" מאת שארפשטיין, ניתחתי גם את הקיצור הזה על פי השיטה הנזכרת. דרך אגב היה אפשר לראות גם מה שמחבר הקיצור השמיט, ועד כמה הועיל בזה.

יש להדגיש שילדים המדברים עברית ברהיטות אינם מוצאים שום קושי בלימוד החומש במקורו, ובבאורים העברים לכל מלה חדשה או ניב קשה. להם לא קשה כלל לפרש את הבלתי ידוע בידוע. אבל האמת המרה היתה שלמרות הפרסום הרב שנעשה שיגרה בכל הארץ, ועל אף שתי שנות ההכנה לחומש, היתה לילדים בסוף השנה השניה ידיעה מוגבלת מאד, ואוצר לשוני עני מאד, שבשום פנים לא הספיק לעשות אפילו את לימוד קיצור בראשית („ספורי התורה") כ„קריאת סיפור". אפילו המורים המנוסים והמוכשרים היו „יושבים כמה וכמה נקיים" עד שגמרו עם תלמידיהם פרשה אחת ב„קיצור". במשך כל השנה השלישית היו מקדישים את חלק הארי של עשר שעות הלימוד בשבוע ללימוד החומש. בסוף השנה היו מספיקים לעבור ב„קיצור" על כחצי ספר בראשית. היעילים שבמורים, שידעו איך להעביד את תלמידיהם בשינון ובעבודת בית קבועה, יום יום, היו מגיעים עד סוף ויצא או וישלח. כלומר שלימוד „ספורי החומש" היה עבודת פרך ממש לכל המשתתפים בו.

השאלה המנקרת היתה: מדוע הפכה הדרך ה„ארוכה וקצרה" שהיינו מבטיחים להורים ולציבור בכלל בשתי שנות ההכנה ללימוד החומש, לדרך „ארוכה־ארוכה"?

ומכאן עוד שאלה: האין שכרנו יוצא בהפסדנו, והאם שווה הדבר להקדיש כל כך הרבה זמן להכנה שהיא מכינה רק במידה זעומה מאד?

בחקירתי קויתי שמתוך בדיקת ה„אַטומים" של החומר הנלמד בתקופה הטרום־חומשית, כלומר מהחלוקה הכי זעירה של המלים (הצורות הדקדוקיות

הבודדות) נוכל לגלות לפחות מעט מהלוט הנסוך על פני מצב כאוב זה שבו משקיעים כל כך הרבה זמן ומפיקים תועלת כל כך מוגבלה.

בחקירה זו נגלו עובדות אלו:

בכל ספר בראשית, במקור, יש 5,819 מלים בצורות דקדוקיות שונות. מהן באות 64% רק פעם אחת בספר; 15% שתי פעמים; 6% שלוש פעמים; 3% ארבע פעמים; 2% חמש פעמים; 10% שש פעמים או יותר. באלו האחרונות היו כל המלים השימושיות, כגון: את, אל, עם, על, וכו'.

צריך לזכור שהחומש, וספר בראשית בכלל, לא נכתב לכתחילה בתור ספר לימוד לבתי ספר עברים באמריקה. אנו משתדלים למצות אותו כספר לימוד, והמטרה האמיתית בלימוד החומש, כלומר תורת ישראל, היא אחרת לגמרי. בספר בראשית יש עשירות לשונית רבה והבעה מגוונה, ובמידה שמהלך הסיפורים והתאורים מתגולל לפנינו מקבלת ההרצאה צורות הבעה חדשות ושונות באוצר המלים והניבים. זהו פן אחד ברקמת הסגנון התנכי העושה את ההרצאה ספרות מקסימה ביפיה. אבל בתור חומר לימוד לשוני לילדים, שרכושם בעברית מעט מאד, הוא בהחלט לימוד קשה, ואין להשלות את מישהו ששתי שנות ההכנה שלנו, בצורה הניתנת, מקילות באמת את לימודו.

עוד דבר: גם בקיצור, „ספורי התורה", שכל עצם יצירתו באה להקל על התלמיד את כניסתו להיכל החומש, מצאתי עובדות אלו:

בקיצור הזה יש 3,733 מלים (צורות דקדוקיות), לעומת 5,819 שבמקור (64%). בין אלה הנמצאות בקיצור אתה מוצא אותו יחס של אי־חזרה שיש במקור: 65% רק פעם אחת, 15% שתי פעמים, 6% שלוש פעמים, 3% ארבע פעמים, 2% חמש פעמים, 9% שש פעמים ויותר. כלומר שעל יסוד תכיפות החזרה אין בקיצור יתרון על המקור. הסיבה מובנת, אלא שבקיצור נשמט כשליש מהחומר שבמקור, וגם מלים וניבים קשים ביותר נשמטו. אז באה חקירה שלישית:

השויתי את רשימת המלים השלימה של כל אחד משמונת ספרי־הלימוד הטרום־חומשיים שהזכרתי עם המלים שבבראשית המקוצר ויצאה רשימה זו:

טבלא יב.

צורות־המלים הנמצאות בשותפות בשמונה ספרי־לימוד טרום־חומשיים ובספר בראשית המקוצר („ספורי התורה")

ספר הלימוד	סכום צורות־המלים שבספר הזה	צורות־המלים הנמצאות בספר הזה ובספר בראשית המקוצר („ספורי התורה")	
ספרי ח"א	1,784	467	27%
ספרי ח"ב	3,188	642	20%
הגן	1,943	428	22%
הסטוריה לילדים ח"א	2,079	681	32%
הסטוריה לילדים ח"ב	3,209	692	22%
בלשון עמי ח"א	2,171	489	22%
בלשון עמי ח"ב	2,068	497	24%
פרוזדור לתורה	1,449	557	28%

בטבלה זו אנו רואים שפרט לספר אחד, שבו יש 32% מהחומר המילולי שבספר בראשית המקוצר, יש בספרים האחרים רק 20%—28% מלים כאלו. כלומר שמכל 4—5 מלים שהמורה מקנה לתלמידיו מתוך עמל נמצאת רק מלה אחת (בתמונתה הדקדוקית) גם בספר בראשית. והיות שכ־60% מהמלים שברוב ספרי הלימוד הטרום־חומשיים נמצאים בהם רק פעם אחת, או קרוב לודאי שהתלמידים שכחו חלק הגון מהן, וה„רכוש הלשוני החי" שהתלמידים מביאים אתם לראשית לימוד החומש הוא, אולי, לא יותר מהחצי, או רק מלה אחת מעשר מלים שבספר בראשית המקוצר מובנת לתלמיד המתחיל, ואחוז עוד קטן מזה מספר בראשית הבלתי מקוצר. על יסוד זה קשה לומר שבאמת הקלנו על התלמיד את דרך לימודו, וזה הלא עלה בחלק גדול מאד משתי השנים הטרום־חומשיות! (חלק מהזמן ההוא נדרש ללימוד קריאה וכתיבה).

מסקנות אלו הוכיחו כי קיים צד־תורפה חמור בהכנת התלמידים בשתי השנים הראשונות בת"ת. כאן יש איפוא לא רק בזבוז גדול של זמן, אלא שלימוד החומש ולימוד הלשון ביתר שנות התכנית מבוסס על יסוד רעוע. משנה ג' ואילך מוכרחים כבר למהר ולהקנות מקסימום אפשרי בספרי התורה והנביאים הראשונים. קיים איפוא לחץ על המורה ועל התלמידים „למלא את חוקם", בכמות ובאיכות. יסוד רעוע עושה את כל הבנין נטול עצמה פנימית.

את תוצאות החקירה האמורה פרסמתי אחרי חצי תריסר שנים במאמרי: Louis Hurwich. „Word Frequency in Pre-Biblical Hebrew Text Books". Jewish Education, Vol. VII No. 1, 1935 pp. 40—43. הוכחתי עד כמה חוסר־החזרה גורם לעבודת המורה שתישאר עבודת סרק. כמו כן הדגשתי שספרי הלימוד המקובלים כאמצעי־הכנה יעילים ללימוד החומש מספקים איפה זעומה לרוב זמנם של התלמידים בשתי שנות הלימוד הראשונות.

ביקורת זו, שהוצעה בצורה אוביקטיבית בהחלט, נגעה בציפור נפשם של ספרי לימוד שנפוצו שנה שנה באלפי אקזמפלרים. אני כמובן לא כיוונתי להזיק, חלילה, בשטח החמרי למישהו: טובת החינוך היתה לנגד עיני. ובלי שום ספק עמדה טובת החינוך נגד עיני המחברים הנכבדים שעמלו ליצור כלים משובחים לתלמידינו הצעירים.

להלכה נשמעו דברי התנגדות להגדרתי שלתלמיד צעיר, בשתי שנות הלימוד הראשונות בת"ת, כל צורה דקדוקית דינה כמלה חדשה[1]. אבל למעשה החלו להופיע מהדורות חדשות וספרים חדשים שבהם שמו המחברים את הדגש על החזרה התכופה של אוצר המלים שבספריהם. אם חקירה זו גרמה להפנות תשומת לב המחברים הנכבדים כלפי תיקון זה, אז היתה שווה בכל הטרחה.

ג.

עם גמר החקירות הנזכרות בסתיו 1928 נגשנו לבחירת החומר לבחינות הללו. חברי הוועד הסכימו להכניס בבחינה רק מלים שנזכרו לפחות חמש פעמים בספר הלימוד של הכיתה. זה צמצם ביותר את כמות החומר, אבל אמרנו שהבחינה הראשונה היא בגדר נסיון, ואם יצא שהיא קלה מדי, אז נרחיבנה אחר כך בחומר יותר נדיר.

מועצת המנהלים אישרה את החלטות הוועד שהעמיד כללים אלה:

א) להרבות ככל האפשר בצורת „הבחינות החדשות", שבהן כל תשובה היא בת מלה אחת או שתים, או „כן" ו„לא", ואין בהן כלל הערכה סוביקטיבית של האיש המציין את הבחינות. כלל זה היה בניגוד גמור לבחינות מהסוג הנהוג עד אז, שבהן תלוי הציון בהערכתו הפרטית של האיש

---

1) א) צבי שארפשטיין „בכמה מלים יש צורך בכדי להתחיל בלמוד החומש?", דרכי למוד התנ"ך, מהדורה שניה, ניו־יורק, עמודים 372—376.
Wm. Chomsky „A Basic Vocabulary in Hebrew for the First Three Years, Jewish Education, Vol. VII, No. 1, pp. 44—47. 1935

המציין. כמה פעמים הוכח שאין שני מציינים מעריכים באופן שווה, בבחינות הנהוגות.

ב) להרבות במספר השאלות בכדי להמעיט את השפעת היעדר מקרי של תלמידים על ציונם הכללי.

ג) כל הבחינה תהיה בכתב, וכל בתי הספר יבחנו באותו היום.

ד) להדפיס את כל גליונות הבחינה בניקוד שלם בכדי למנוע כשלון של „קוראים חלשים".

ה) לבסס את הבחינה בכל כיתה על החומר שהספיקה לעבור עליו, ולא להיות קשור אל דרישות התכנית הכללית. צעד זה הביא בחשבון את התנאים הקיימים שהיו שונים במידה רבה בין בתי הספר: לא הרי מחלקה בת 35 תלמיד כהרי מחלקה בת 15 תלמיד, ולא הרי כיתה הלומדת 10 שעות בשבוע כהרי כיתה הלומדת 7—8 שעות בשבוע. מידת־ההשוואה בין בתי הספר תסבול מזה, אבל כל בחינה תהיה יותר שרירה לגבי העבודה שנעשתה בכל כיתה.

ההתקדמות בלימודים של בתי הספר העברים שבבוסטון רבתי בתקופה ההיא (1929) ראויה שתרשם בספר. לא כל הכיתות עברו על כל החומר, כפי שהוא מסומן למטה. מטעם זה סימנו לכל כיתה את „גבולות השאלות", שעליה להשיב עליהן, אבל החומר בכללותו היווה הבסיס שעליו נערכו בחינות־הסיום, בסוף לימודי השנה הששית. בשנה אחרונה זו היו חוזרים על כל מה שלמדו בתורה ובנביאים הראשונים, ואלה שהחסירו באיזו שנה הוצרכו למלא את החסר, בכדי להבטיח את עצמם נגד כישלון סופי.

השינויים שחלו בחיי הקהילה מאז 1929 השפיעו גם על מהלך ההתקדמות בלימודים העברים. לקורא בימינו יש ענין לדעת, לפחות לשם השוואה עם ההוה, מה שבתי הספר הספיקו בתקופה ההיא. לשם זה אמסור את פרטי החומר שעליו נוסדה כל אחת מהבחינות [1]:

כיתה ב—א (טרום חומשית): (בסך הכל 60 שאלות):

(40 שאלות) תרגום מעברית לאנגלית מלים בודדות או ניבים. בצד כל שאלה הוצעו חמש תשובות, שרק אחת היתה הנכונה. על הנבחן לשרטט קו מתחת התשובה הנכונה.

(10 שאלות) תרגום מאנגלית לעברית. לכל שאלה חמש תשובות בעברית. לשרטט קו מתחת התשובה הנכונה.

---

1) ספרי החומש: בראשית, שמות, במדבר — על פי „קיצור החומש"; ספר דברים והנביאים הראשונים: יהושע, שופטים ושמואל א' — על פי המקור.

(10 שאלות) משפט, שמלה אחת חסרה בו. חמש תשובות בעברית הוצעו. לשרטט קו תחת התשובה הנכונה.

כיתה ב—ב (טרום חומשית): (בסך הכל 60 שאלות): חמשים שאלות תרגום, ועשר שאלות מילואים, כנ"ל.

כיתה ג—א (ששים שאלות בלשון וארבעים בחומש): חמשים שאלות תרגום ועשר שאלות מילואים, כנ"ל.

בחומש: מן „והנחש" (פרק ג) עד קרוב לסוף פרשת „חיי שרה" (פרק כד): 20 שאלות: מי..... אמר אל מי..... (ואז בא משפט מהחומש). 20 משפטים שלמים מהחומש. לבאר (בעברית או באנגלית) את הניב או המלה המסומנת בקו שמתחתיה.

כיתה ג—ב (ששים שאלות בלשון וארבעים בחומש): חמשים שאלות־תרגום ועשר שאלות־מילואים, כנ"ל.

בחומש: מסוף פרשת „חיי שרה" (פרק כה) עד לסוף „מקץ" (פרק מג): 20 שאלות: מי.. .... אמר אל מי..... (כנ"ל). 20 משפטים שלמים. לבאר את החלק המשורטט.

כיתה ד—א (70 שאלות מספר „שמות", מפרק א עד כג, אמצע פרשת „משפטים"; 30 שאלות מספר „יהושע", פרקים א—י), חמשים שאלות „מי..... אמר אל מי.....", חמשים משפטים שלמים; לבאר את החלק המשורטט.

כיתה ד—ב (70 שאלות מספר „במדבר", פרקים א—כב, אמצע פרשת „בלק"); 30 שאלות מספר „יהושע", פרקים י—כג. חמשים, „מי אמר אל מי"; חמשים באורי מלים או ניבים.

כיתה ה—א (45 שאלות מספר „במדבר", פרקים כג—לה, סוף הספר; ספר „דברים" א—ז; 55 שאלות מספר „שופטים", פרקים א־טז), חמשים, „מי אמר אל מי"; חמשים באורי מלים או ניבים.

כיתה ה—ב (30 שאלות מספר „דברים", פרקים א—י; 70 שאלות מספר „שמואל א", פרקים א—ל), חמשים „מי אמר אל מי"; חמשים באורי מלים או מבטאים.

(כיתה ו, המסיימת, נבחנה רק בסוף יוני, בכל ספרי התורה והנביאים הראשונים; בהסטוריה, בדקדוק, ובכתיבת חיבור על נושא שניתן)

הערה: בשנים הבאות הוספנו בבחינות החומש והנביאים שני סוגי שאלות: „מי עשה?" ואז באה ציטטה; „מדוע?", ואז באה ציטטה מהכתוב.

ה„בחינות הכלליות" הראשונות ניתנו בפברואר 11, 1929. 23 בתי ספר

מבוסטון רבתי השתתפו, וביניהם 75 כיתות, ו־1,309 תלמידים. הן ניתנו מטעם „מועצת המנהלים" ובעזרת לשכת החינוך.

ד.

מסקנות הבחינות:

זה היה הנסיון הראשון בארצות הברית לתת בחינות־הישגים בכל התתי"ם בשטח גדול כבוסטון וסביבותיה. בבתי הספר התכוננו לכך במשך שבועות. המורים העידו שהבחינות שימשו דירבון כללי ללימודים. על פי הצעת מועצת המנהלים השתדלנו להרחיק כל אפשרות של לזות־שפתים, לאמור, שהמורים עזרו לתלמידיהם כדי לזכות בציון יותר גבוה. לשם זה גייסנו רבים מתלמידי בית המדרש למורים. לכל כיתה הובאו גליונות הבחינה שלה על ידי שני תלמידים רק רגעים אחדים לפני זמן התחלת הבחינה. למנהלים ולמורים לא היה שום מושג מהכתוב בבחינות. שני השליחים ישבו בכל מחלקה במשך כל זמן הבחינה, והם לקחו אתם את כל הגליונות (גם את הגליונות החלקים שלא היו להם עונים) תיכף אחרי גמר הבחינה, ויביאום לבית המדרש.

בגליונות היו הוראות מפורטות באנגלית, וכל ילד יכול להבין את המוטל עליו. למורים לא היתה רשות לענות על שום שאלות, פרט לבאור ההוראות למי שלא הבין אותן. כל הגליונות העברו ללשכת החנוך. שם סידרנו אותם ונחלקם בין מורי בית המדרש, י.ח. פולאק ויעקב ניומן. גם אני לקחתי חלק מהם. רציתי לראות כיצד הגיבו התלמידים על הבחינות שהקדשתי כל כך זמן לחיבורן במשך שנה שלימה. הרושם הכללי מהבחינות היה מצויין. הכל אמרו שזוהי התחלה טובה למפעל קונסטרוקטיבי של בחינות כלליות פעמים בשנה. הבחינות הבאות נקבעו ל־18 ביוני, 1929.

למעשה התקיימו בחינות כלליות כאלו במשך שש עשרה שנה רצופות, מ־1929 עד 1945, בלי שום הפסק, ולמעלה מ־25,000 תלמידים השתתפו בהן בסך הכל.

למרות כל הזהירות נגד הוצאת לעז שהמורים עזרו לתלמידים בשעת הבחינות, נפוצה השמועה באחת הערים הסמוכות לבוסטון שתלמידי בית ספרם קיבלו עזרה ממוריהם. השמועה עשתה לה כנפים. הברה כזו יכלה להרוס את כל האימון בצעד חיובי זה, וגם היה ממיט חרפה על החינוך העברי בכלל. חקרתי את כל השליחים שהיו באותו בית הספר, וכולם העידו נאמנה שהכל נעשה בדייקנות גמורה, ושום מורה לא עזר לתלמידיו. ועד מיוחד ממועצת

המנהלים החל להתחקות על מקור השמועה, והנה נודע שאחד המחנכים, שחפץ לצוד דגים במים עכורים, הוציא את הלעז הזה. „בני קורח לא מתו". זאת היתה מהלומה, אבל זה עודד את כולנו לדקדק עוד יותר בבחינות הבאות.

מחמת חשיבותו של כל הענין, פרסמתי את התוצאות ואת המסקנות מהבחינות הכלליות במאמר מיוחד בכתב העת הפדגוגי, „דזואיש עדיוקיישון" [1], שהחל להופיע אז בשלוש חוברות לשנה, מטעם „המועצה הארצית למען החינוך העברי", מתוך תקוה שבחינות כאלו תיעשינה מנהג במקומות אחרים.

בחינות אלו שפכו הרבה אור על הנעשה בבתי הספר. הן גם הבליטו צללים כאובים, כדלקמן:

ההרשמה בכל 23 בתי הספר שהשתתפו היתה 3,595, מהם היו 1,571 ראויים להיבחן. למספר „הראויים" צריך להוסיף עוד כמאה תלמידים של כיתות ו', שעמדו להיבחן בחינה סופית ביוני הבא. למעלה מ־50% מכל ההרשמה היו או בכיתות א', שנרשמו בראשית השנה, או ב„כיתות המיוחדות" שבהן היו תלמידים נטולי־תקוה להגיע לסיום. תלמידים בסוג זה, היו: אלה שנרשמו בגיל גבוה ביותר ועוד מעט ויעזבו, או שהיו נטולי כשרון, או מחוסרי התעניינות בלימודים.

האחוז הגבוה מאד שהיו בכיתה א' העיד על העזיבה הגדולה: 30%—35% בכל שנה. זהו חזיון קבוע בכל בתי הספר בארצות הברית, והוא קיים עד היום, זה למעלה מרבע מאה שנה. הרבה דיו נשפכה על שאלה מרה זו. די לציין שגם בבוסטון, שבה קנה לו החינוך העברי האינטנסיבי שביתה זה שנים, לא מצאנו תרופה למכה זו של עזיבה, ההולכת והופכת חלק גדול מכל עמלנו ל„צמח בלי יעשה קמח".

1,571 היו ראויים להיבחן, אבל רק 1,309 הופיעו ביום הבחינה. 262 (16.4%) נעדרו, הרבה יותר מההיעדר הרגיל. מחלת „שפעת" מתהלכת היתה אחד הגורמים. אבל היה עוד גורם: תוצאות הבחינות היו חשובות לעמדתו של כל מורה. כמעט בכל כיתה יש אחד או יותר המפגרים הרבה בלימודים, מפאת היעדרות יתירה, חוסר כשרון או חוסר התעניינות. תלמידים אלה היו מנמיכים את הציון הממוצע של הכיתה. מטעם זה פסלו מורים רבים תלמידים מסוג זה מהשתתפות בבחינות, ויאמרו להם להישאר בבית ביום הבחינה.

---

[1] Louis Hurwich, Standard Examinations in the Greater Boston Hebrew Schools, (+ Jewish Education. Vol. 1, No. 2, pp. 114—118, 1929.

בכלל היו הציונים משביעים רצון, בפרט בידענו שהודות להשגחה המיוחדת לא קיבל שום תלמיד עזרה מהצד. הציונים הממוצעים שניתנו:

הכיתה	מספר המשתתפים בבחינה	הציון הממוצע של הכיתה	הגיל הכרונולוגי הממוצע (שנים וחדשים)
שנה ב, זמן א וזמן ב	634	79.3%	10,3
" ג, זמן א	381	77.3%	11,2
" ג, " ב	106	78.0%	11,8
" ד, " א	132	67.7%	12,1
" ד, " ב	6	38.5%	13,2
" ה, " א	37	66.0%	13,7
" ה, " ב	13	74.0%	13,4
(ממוצע לכולם)	1,309	76.9% (ממוצע לכולם)	10,11 (ממוצע לכולם)

לעומת הרושם הכללי שילדים מפסיקים בהגיעם לבר־מצוה יש לציין שהחל מכיתה ד—ב ומעלה הגיל הממוצע היה למעלה מ־13. זה אומר שביניהם נמצאו גם בני י"ד, ורבים מהם אמרו להמשיך עד סוף כיתה ו', ומאלה היו שהמשיכו ללמוד אחר כך ב„פרוזדור" ובבית המדרש למורים.

בין 1,271 בכל הכיתות שנבחנו ושרשמו את גילם בדיוק, היו 103 בני 13—14 ו־51 בני 14—15, בסך הכל 164 למעלה מבני בר־מצוה.

כל תלמיד רשם את היום ושנת היולדו. מזה ידענו את הגיל של כל אחד מהנבחנים. הוא רשם גם את שם כיתתו בבית הספר הכללי. משתי עובדות אלו יצאו מסקנות חשובות. בשביל המאמר ל„דזואיש עדיוקיישון" הנזכר ערכתי שלש טבלאות:

א) גיל התלמיד לעומת כיתתו בבית הספר הכללי.

ב) גיל התלמיד לעומת כיתתו בבית הספר העברי.

ג) השוואה בין כיתתו בבית הספר הכללי לעומת כיתתו בבית הספר העברי. מתוך הטבלאות עמדנו על המסקנות דלקמן:

א) גיל הנכנס לת"ת הוא 9 שנים, במקום 6½—7 לפני שבע שנים ולמעלה מזה.

מבין 1,271 שמסרו את כל הפרטים על עצמם, היו 71 למטה מבני תשע; 189 בני תשע, ו־1,011 בני עשר ומעלה. זה אומר שרק אחד מחמשה

נכנס כשהוא פחות מבן תשע. בכיתה ב׳ של התתי״ם היו 617 תלמידים. ביניהם אף לא אחד שהיה למטה מכיתה ג׳ בבית הספר הכללי.

המסקנה הבאה חשובה ביחוד:

ב) פרט לתלמידים בודדים שאחרו כנראה להיכנס לבית הספר הכללי מפני שהיו מהגרים, לא היו ילדים שפיגרו בלימודיהם בבית הספר הכללי. ב־1929 היו עדיין מעלים בבתי הספר הכלליים מכיתה לכיתה על פי הידיעה, ולא על פי הגיל, כפי שהנהיגו אחר כך.

באותו הזמן היו 326 תלמידים, למעלה מ־25%, „שדילגו" על כיתה אחת או שתים בבית הספר הכללי. על יסוד זה הבעתי במאמר ההוא השערה שבית הספר העברי משמש כעין מסננת, ושרק ילדים בעלי רמת תבונה בינונית לפחות יכולים להמשיך בלימודים העבריים, ושכל אלה שרמת תבונתם היא למטה מבינונית, ואלה מהווים אחוז הגון באוכלוסית הילדים, או שאינם נכנסים כלל לבית הספר העברי, או שהם נכנסים ויוצאים.[1])

מסקנת „המסננת" אומרת דרשני:

מחנכים רבים מצאו אותה אמתלא מספיקה „להקל" את עול הת״ת שעל התלמיד: פחות ימי לימוד בשבוע; פחות זמן ביום לימוד; תכנית לימוד שברובה איננה עומס על התפיסה והזכרון של התלמיד, ובעיקרה היא מורכבה ממשחקים, שירה, סיפורים באנגלית, אספות תלמידים, דברים חזותיים. הקוץ באליה זו היה שגם כל התרופות הללו לא היו תרופות. ההרשמה בבתי הספר העברים בכל הארץ היתה במצב של ירידה מתמידה[2]).

---

1) בשנות השלושים ערך דר. ב. שבח מחקר בין 1,200 תלמידי התת״ים דבוסטון, ועל יסוד בחינת תבונה הגיע למסקנה שהחל מכיתה ג׳ בת״ת כמעט שאין לנו בינונים! רק המוכשרים ביותר נשארים.

2) „בתי הת״ת הפסידו כעשרים וארבעה אחוזים מתלמידיהם במשך שבע השנים, בתקופת 1928—1935. בתקופת 1935—1942 הוסיפו בתי הת״ת להפסיד תלמידים, אם כי בשיעור פחות מזה. במשך התקופה ההיא רב מספר הישיבות פי שנים". צבי שארפשטיין, תולדות החנוך בישראל, ח״ב, עמ. 287.

בבוסטון ובמקומות אחרים היו הת״תים מקיימים „כיתות מיוחדות" לתלמידים שלפי הערכת המורה לא היה ביכולתם להתקדם שנה שנה לפי קצב התכנית. בכיתות אלו היו מתרכזים בתכנית מעשית: קריאה־רהוטה־מיכנית בעברית, הכרת סדר־התפילות, דינים ומנהגים, הסטוריה יהודית. הצלחת הכיתות הללו היתה מוגבלה בשל טעמים אלה:

ההערכה היתה לרוב שחומר זה של התלמידים „מיואש" בעיקרו, ושאין לצפות להישגים ממשיים. מטעם זה היו מוסרים את הכיתות האלו ליותר חלש שבחבר המורים. מורה חלש בצרוף גישה נטולת־תקוה מהווים קומבינציה של כישלון חינוכי מלמפרע.

ב„כיתות המיוחדות" היו מכניסים גם בני גיל מאוחר (בני 10½ ומעלה) שהיה ברור מלכתחילה שלא ישארו בבית הספר יותר מ־2—3 שנים. בין אלה נמצאו גם בעלי תבונה רמה, שיכלו להתקדם בקצב מזורז, בתנאי שגם יתר חברי הכיתה יהיו בעלי תבונה גבוהה. אבל הם ישבו ביחד עם תלמידים חלשים מהם בהרבה, ויצא שנשארו אדישים לכל התכנית, אפילו למה שיכלו לספוג בקלות.

רק בבתי ספר גדולים, שמספר התלמידים החדשים בכל שנה היה לפחות 75, יכלו

הבחינות הסמסטריות השניות התקיימו ב־18 ביוני, 1929. לבחינה זו חיברתי סדר־שאלות חדש. ככה עשיתי לכל סמסטר עד שהיו לנו חמשה סדרים שונים לכל כיתה. אבל יש גבול לשאלות, ובפרט בקיצורי החומש. כמה „מי אמר אל מי ?" או „מי עשה ?" אפשר למצות מהחומר המצומצם של חצי שנת לימודים ? אבל כל הזמן היתה נחיצות לבוא בשאלות חדשות. פה ושם נמצא מישהו שהשתדל ללמד את תלמידיו על פי הבחינות שעברו. זה היה ידוע, וככה נוצרה כעין התחרות חשאית בין מחבר הבחינות ובין אלה שהשתדלו „להתחכם". בסדרים החדשים הכנסתי חומר חדש וגם מעט מהבחינות שעברו. החלטנו להעמיד כל בחינה על מאה שאלות : 20 בכל אחת משלוש הקבוצות, וארבעים ברביעית, בבאור מלים ומשפטים.

הבחינות נעשו שיגרה שנה שנה : ה„כלליות" בפברואר וביוני לכיתות ב'—ה' ; ה„משותפות" לכיתות ו', המסיימות, בסוף יוני. כל זה הוכיח וקיים את העובדה שהתתי"ם ממשיכים בתכנית אחידה.

במשך השנים הזמינו מספר ערים את הבחינות כדי לראות אם יוכלו לעשות כמתכונתן, אבל הודיעו שמצאו שהן „קשות יותר מדי".

ה.

באיזו מידה היו הבחינות הכלליות שרירות (valid) זמן קצר אחרי שהנהגנו אותן עשיתי נסיון זה :

ביקשתי מאת מורי כיתות שונות שביחד היו בהן 1,200 תלמידים, לסדר תלמידי כל כיתה בסולם : החל מהכי טוב שבכיתה, אחריו הסמוך לו, עד הכי פחות בידיעות. אז סידרתי את הציונים, שאותם התלמידים קיבלו

למיין את התלמידים כראוי : א) אלה שיכולים להתקדם בקצב נורמלי, ב) צעירים שישארו בבית הספר כמה שנים, אלא שהם בעלי תבונה מוגבלה, ג) תלמידים קשישים בעלי תבונה רמה. בסדר זה היתה כל קבוצה מתקדמת לפי כוחה. אבל רוב בתי הספר לא היו גדולים. פיצול מספר לא גדול של תלמידים חדשים לקבוצות קטנות היה מן הנמנע מהצד הכספי, ומאז שהתחיל המחסור הכרוני במורים, גם בלתי אפשרי.

היה עוד עיכוב אחד. בחסרון תקוה להישגים ממשיים בעברית, ובידיעת החומש והנביאים, נשאר רק התחום הדתי המעשי : לימוד התפילות וחיבובן בחיי יום יום ; ידיעת הנוהג הדתי, ביחד עם רצון לשמור על הנוהג הזה עד כמה שתנאי חייו של התלמיד מרשים לו. הישגים אלה אפשריים רק אם המורה הוא בעל התלהבות דתית שופעת, וגם כשהאווירה בבית הספר היא אווירה דתית חמה. במקרים רבים לא היו קיימים תנאים אלה. הלימודים הדתיים היו בגדר של „מן השפה ולחוץ", והם לא חדרו לתוך תודעתם של התלמידים.

העובדה שבישיבות קיימת אווירה דתית חמה, ושבכלל מסירים המורים לצד הדתי שבחינוך, שימשה גורם חשוב בגידול הישיבות פי שנים, בזמן שהתת"ים הלכו והפסידו תלמידים שנה שנה.

השאלה של הקניית הישגים של ממש גם לילדים בעלי תבונה בלתי גבוהה עדיין קיימת כפרובלימה שאין להתחמק ממנה !

בבחינות הכלליות, גם כן בסולם, החל מהציון הכי גבוה, וגומר בנמוך ביותר, ואז סידרתי הקבלה כדי לראות עד כמה התאימו ההערכות שהעריכו המורים כל תלמיד לעמדתו בסולם הציונים. בשטח הסטטיסטי יש ערך ומשקל להש־ווה זו (correlation). ההקבלה היתה 73, כלומר הקבלה במדרגה די גבוהה, הואיל שההשוואה היתה על יסוד תלמידים בודדים, כל אחד בפני עצמו, במקום לסדרם בקבוצות בנות חמשה תלמידים, כנהוג בחקירות מסוג זה.

תוצאה דומה הושגה עם למעלה מארבע מאות תלמיד ב„תלמוד התורה דמורד העיר" בניו־יורק. כפי שאספר להלן („שני בתי ספר למופת", כרך ג') שיתף מר ישראל קאנוביץ, מנהל הת"ת ההוא את תלמידיו זמן ידוע בבחינות הכלליות. התוצאות של הבחינות היו מזהירות, והן אימתו את המקובל בניו־יורק שמוסד זה מצויין באמת. אנחנו ציינו את הגליונות. גם בבית ספר זה השווינו את הציונים להערכות המורים. אינני זוכר את ההקבלה בדיוק, אבל היא דמתה לזו של בוסטון.

עם כל התועלת של הבחינות הכלליות והמשותפות, יצאה גם תקלה קשה, והיא הראתה על ההבדל בגישה בין „המתוקנים שבהם" לבין כמה מורים שבתתי"ם שלנו. בבתי הספר הכלליים קיימת שיגרה של „בחינות תבונה" (Intelligence Tests), בחינת כשרונות מיוחדים, וכו', רוב הבחינות הן בדפוס ונמצאות לכל דורש. והנה לא יעלה על הדעת שמורה יקח גליון של בחינות־תבונה ויעבור עם כתתו על השאלות סמוך לבחינה. צעד כזה היה נחשב לבלתי פרופסיונלי. אצלנו נמצאו אנשים שהשתמשו בבחינות הקודמות כהכשרה לבחינות הבאות. הקלקלה רבתה ב„בחינות המשותפות" למסיימים. היו שהכינו גליונות שלמים של שאלות ותשובות. במשנה־תורה בפרט תפס שינון מתוך גליונות כאלה חלק מהלימוד בחומש. הוברר ש„הוקדח התבשיל". באספת „מועצת המנהלים" ב־1945, שש־עשרה שנה אחרי שהונהגו „בחינות כלליות" פעמים בשנה, הוחלט לבטל אותן בצורתן הנהוגה. ועדה מיוחדת נועדה לעבד דרכים אחרות לבחינות ההישגים וההצלחה.

32 בחינות כאלו ניתנו במשך 16 השנים, ולמעלה מ־25,000 תלמידים נבחנו בהן. הן שפכו אור רב על מהלך העבודה. הן גם שפכו אור על כשרון המעשה של המורים. היו רבים שכל השנים היתה עבודתם תמה, נקיה וכנה, והיו בודדים שלא יכלו לעמוד בנסיון וישתמשו בבחינות בכדי לזכות באיצטלא של הצטיינות שלא היו זכאים לה.

בסך הכל היה כל המפעל צעד חיובי בהחלט. חכמינו צדקו מאד בהציגם אפילו בקיום המצות סייגים וגדרים בפני יצר הרע[1].

הפסקת התמיכה הישרה לתת"ם

מאז 1918 היו כל התתי"ם, פרט לשלושה, מקבלים באמצעות לשכת החנוך תמיכה ישרה מאת הסתדרות הצדקה. שעורי התמיכה היו מ־250 $ עד 2,000 $ לשנה, בתשלומים חדשיים. סך הכל של תמיכה זו עלתה ל־14,000 $ לשנה. הסכומים לא היו גדולים, אבל הם היו חשובים בעיני התתי"ם. הם באו בקביעות, מדי חודש בחדשו, ובלי שום טרחה או כרכורים מצד חברי הוועד, כפי שמוכרחים לעשות בסוגי הכנסה אחרים. כמו כן היה בזה צד פסיכולוגי: יש על מי להשען; יש כתובת שאפשר לפנות אליה מדי פעם, המוסד איננו עזוב. יש עין רואה ואוזן שומעת להלמות לבו של המוסד הנלחם על קיומו באמצעים שונים. תמיכה זו אצלה השיבות ללשכת החינוך. מדי חודש נשלחה התמיכה על־ידי הלשכה. המגע עם התתי"ם לא היה מיוסד רק על "מתן עצות", ועל השגחה ודרישות. הלשכה דרשה, אבל היא גם נתנה. וככה התקיים יחס גומלין בינה ובין התתי"ם.

יום אחד במאי, 1928, נקראתי למשרדו של דר. הקסטר, מנהל הסתדרות הצדקה. הוא הודיעני שהועד המפקח של הסתדרות הצדקה החליט על הפסקה מיידית של התמיכה הישרה לתתי"ם. ההחלטה נבעה ממצבה הכספי הקשה מאד של ההסתדרות. הידיעה הממתני. כל עצם יצירתה של לשכת החנוך עוד בשנת 1917, ויצירת בית המדרש למורים, באו מתוך התעניינות הסתדרות הצדקה במוסדות החינוכיים שבעיר ובמלחמתם הקשה על קיומם. בערים אחרות נהוג שהלשכה בוחרת במספר בתי ספר עברים והם מתכלכלים על ידה מאה אחוזים. זה מאפשר לה לקיים קונטרולה שלימה עליהם, ולהנהיג בהם סדרים כראות עיניה. מעלות ומורדות בתקציבה ובסכומי תמיכתה לבתי ספר אלה אינם מסכנים את יחסיה אתם, היות שהם תלויים לגמרי בה. לא כן בבוסטון. מלבד בית המדרש למורים, לא כלכלה הלשכה אף בית ספר אחד מאה אחוזים. מאז שנוסדה הצליחה לקיים קשר חי עם בתי הספר, למרות העובדה

---

1) ד"ר ב. שבח, מנהל לשכת החנוך שבא אחרי, חידש את מתן הבחינות הכלליות, והוא עיבד סייגים חדשים בשמירת שרירותן ויעילותן של בחינות אלו.

שהתמיכה שנתקבלה על ידה היתה בכל מוסד חלק לא גדול ביותר מתקציבו הכללי. עתה, אם נפסיק את החוט המאַחד הזה, מה יעלה לקשר עם בתי הספר?

דר. הקסטר אמר שהחלטת הסתדרות הצדקה היא בבחינת גזירה שאין להשיב.

„ניתן נא לפחות לתתי״ם מעט זמן להתכונן כי למלא את החסרון הזה. נמשיך נא עוד ארבעה חדשים, עד סוף שנת־הכספים. הלא כל התקציב של התתי״ם מיוסד על חשבון הכולל את תמיכתנו כהכנסה וודאית!״

„גם זה אי אפשר. התמיכה נפסקת מיד!״, השיב דר. הקסטר.

הודעתי על כך לנשיא לשכת החינוך, פרופ. נתן אייזיקס, וליתר חברי הוועד המפקח של הלשכה. קראנו לאספה דחופה. הוברר שאנו חסרי ישע. אנו מוכרחים „לקבל את הגזירה״, ולהודיע תיכף ומיד לתתי״ם. לנו אין רשות לצאת במגבית מיוחדת למען התתי״ם, בכדי למלא את החסרון הזה, אלא אם כן נצא לגמרי מארגון הסתדרות הצדקה. אבל אז יהיה עלינו להשיג לא רק את כל תקציבנו הכללי הקודם אלא גם את כל ההוצאות של המגבית המיוחדה. ברור היה שבלי עזרתה ואהדתה של הסתדרות הצדקה אין לנו שום תקוה להצליח במגבית לעצמנו.

בלב כואב הודעתי לתתי״ם. הידיעה היתה להם כרעם ביום בהיר. מכל עברים באו ודרשו שנמשיך לפחות עד שנת הכספים הבאה. ציטטתי את שיחתי עם דר. הקסטר.

ועדי התתי״ם האשימו את הלשכה שהיא מבטיחה ואיננה עומדת בדיבורה. הסכום הדרוש לארבעת החדשים הבאים היה 4,800 $. ללשכה לא היו שום אמצעים למלא את הגרעון הזה. היו שאמרו שצריך לגרוע מתקציבו של בית המדרש למורים, המתכלכל בשלימות מתמיכת הסתדרות הצדקה. „אם אין גדיים — אין תיישים״! אם אנו לא נוציא תלמידים מוכנים לא יהיה קיום לבית המדרש.

לטענת־לחץ כזו חששתי. תשובתי היתה שלתתי״ם יש וועדים הרגילים באספת כספים. הגזירה הנוכחית אמנם מטילה עליהם עבודה נוספת, אבל יש לפחות על מי להטיל. לבית המדרש אין שום מנגנון לאספת כספים. אם נחסר את תקציבו בקרוב לחמשת אלפים דולר נהיה מוכרחים לסגור אותו לגמרי, וזה לא יתכן. היחסים עם הלשכה נעשו מתוחים ביותר. אבל עם מלומד בגזירות אנו. סוף סוף מצאו להם התתי״ם דרכים למלא את החסר.

למעשה יצא שב„גזירה" זו היתה צפונה ברכה. התתי"ם הוכרחו למצוא להם כוחות נוספים. הפסקת התמיכה הפתאומית נגעה בלב רבים והם נענו לבקשת בתי הספר להיספח לחוג תורמיהם ועובדיהם הקבועים. זה היה כשנה וחצי לפני פרוץ המשבר הכלכלי הנורא, באוקטובר, 1929, מבלי שפיללו לו. עם בואו היו התתי"ם מחוסנים, עם מנגנון מוגדל ומחוזק שאיפשר להם להחזיק מעמד בשנות המשבר הארוכות שבאו על כל המדינות. אלמלא זה, מי יודע כמה מהם היו מוכרחים להפסיק את קיומם, כפי שאבאר באחד הפרקים הבאים.

ביאליק בבוסטון

אחרי „הצהרת באלפור" פנו כל העינים ליהדות אמריקה. מימוש האפשרויות של ההצהרה היה תלוי בהשגת כספים. יהדות רוסיה לא יכלה לתת כלום. יהדות אירופה נידלדלה במלחמת העולם הראשונה. אחת היתה יהדות אמריקה שבסוף המלחמה נמצאה במצב כלכלי מחוסן. היא פיתחה עבודת עזרה רחבה לנגועי המלחמה. היהודים נתבעו ונתנו ביד נדיבה.

עם פרוץ המלחמה ב־1914 נשאר דר. שמריהו לוין „תקוע" באמריקה. לא היתה לו אפשרות לשוב מיד לארץ ישראל. אבל בנוכחותו כאן היתה ברכה מאין כמוה. הוא היה ידוע ומקובל על האוכלוסיה עוד משנת 1907, אחרי שהמלכות הצאריסטית ברוסיה סגרה את ה„דומה". היא ועוד כמאתים צירים ברחו על נפשם לארצות אחרות. הופעתו בניו־יורק כנואם ב־1907 השאירה רושם אדיר (ראה כרך א', 163). מאז פקד את אמריקה תכופות. הוא רכש לו קהל שומעים עצום. עכשו התמכר כולו להפצת הרעיון הציוני בכל רחבי ארצות הברית. במשך כל שנות המלחמה נסע ממקום למקום ויטיף לתחיית האומה והארץ. הוא היה נואם בחסד עליון. לא היה כמוהו איש דובר אידית על הבימה האמריקאית שידע לנצל את מקורות ספרות הדורות שלנו, את ההיסטוריה, ואת המצב הבין־לאומי של עם ישראל בעולם בכדי לעשות כל נאום ונאום שלו הסתערות על מחשבת השומעים. הוא ידע את כל הסממנים של הופעה כנואם, אבל בעיקר השתמש בהגיון משכנע. הוא היה „בעל־הסברה" נפלא. מדי פעם תיבל את דבריו במשל או בחידוד קולע, שעבר מפה לפה במשך שנים. במשך השנים הללו נעשה למורה־הדור לגבי הרעיון הציוני, למעשה היתה זאת עבודת־יסוד בהכנת הלבבות לקראת „הצהרת באלפור" שבאה ב־1917.

בראשונה חשבו מנהיגי התנועה הציונית שמבול של כספים יבוא מאליו מכל קצוי העולם, כתגובה להצהרה. אבל מבול שכזה לא ירד. אז נוכחו „שמוחמד מוכרח ללכת אל ההר", ושגדולי התנועה צריכים לבוא לאמריקה, לעורר את הלבבות ולהשיג את הסכומים, שלפני ההצהרה לא יכלו אפילו לחלום על שכמותם.

הצעד הראשון נעשה ב־1921, בביקורם של שני גדולי ישראל: דר. חיים ווייצמן ודר. אלברט איינשטיין. זה האחרון רכש לו כבר שם עולם ב„תורת היחסות" שלו, „שרק שנים עשר איש מבינים אותה". ביקורו באמריקה נעשה סנסציה. העתונות הכללית פרסמה את ביקורו בקולי קולות. שמו היה ב„אותיות קידוש לבנה" על העמוד הראשון במשך ימים. העובדה שאישיות בעלת שם עולמי תתעניין בפועל בתנועה הציונית הרעישה את הלבבות. ברגשי תודה והערכה באו יהודים לאלפיהם לאספות שבהן הופיעו שני גדולי ישראל אלה. הם ביקרו גם את בוסטון. 3,000 ילדים מכל בתי הספר העברים, ו־4,000 בוגרים מילאו מגרש גדול ברוקסבורי באספת קבלת־הפנים שנערכה לכבודם.

הם ביקרו בהרבה ערים, ובכל מקום נתקבלו בתשואות. תרומות גדולות וקטנות ניתנו, אבל לא לפי מידת הצורך. שני תנאים יסודיים הצטרפו לגורם שלילי.

א) עם כל עבודת־ההסברה שדר. שמריהו לוין השקיע בה את כל מרצו במשך שנות המלחמה, נשארה התנועה הציונית בלתי מובנה בהרבה שכבות. רובי שומעיו היו מ„עמך", שהיו מעוטי יכולת כספית, ואילי־הכסף לא הלכו לשמוע אותו, היות שהוא דיבר תמיד אידית. וכאשר בא דר. ווייצמן לשם השגת סכומים גדולים באמת מצא שדוקא אותם בעלי־היכולת ידעו אך מעט מאד על התנועה הציונית. לפי סדר הימים ההם היוו התרומות הגדולות 75%—90% מכל סכום התרומות, ואם אלה מעטו — נשלמה המגבית באכזבה.

ב) כל הגישה של המגבית היתה בצורת של צורך־בהלה: צריך „להציל", ומיד, אחרת — ירד הכל לטמיון! כל הענין קיבל צורה של פילנטרופיה חד־פעמית. אלה שתרמו השנה לא הרגישו שהם חייבים לחזור ולתרום שנה שנה במשך תקופה ארוכה. זה אילץ את המנגנון הציוני לחדש בכל שנה את ההתעוררות על ידי איזו סנסציה. ביקורם

של ווייצמן ואיינשטיין שימש סנסציה די גדולה בשנה ההיא. אבל בשנה הבאה היה צורך להתחיל הכל מחדש.

ועוד פעם בא ווייצמן. ואחריו החלו לבוא בזה אחר זה, ביחידות ובצוותא, גדולי התנועה וקברניטיה: נחום סוקולוב, מנחם מ. אוסישקין, מ. שיינקין, דזיימס רוטשילד, בנו של „הנדיב הידוע", דוד ילין, דר. בנציון מוסינזון, ועוד ועוד. גם דר. שמריהו לוין, שחזר לארץ ישראל אחרי הפסקת המלחמה, שב מדי פעם בפעם. אך עם ריבוי ביקורי ה„גדולים" קהתה התלהבותם של ההמונים. הגיע לידי כך שאפילו בקהילות קטנות לא היו מתחילים במגבית אלא אם כן בא אליהם אחד הגדולים המפורסמים שמעבר לים. דר. ווייצמן, שהרבה לבקר את אמריקה, היה „מכתת את רגליו" ונענה לקריאות של קהילות קטנות וקטנטנות לשם „חימום לבבות". הלב כואב בזכרנו כמה כוחות אנוש של מנהיגינו הדגולים בוזבזו בביקורים אלה, וכמה כוחות גוף ונפש מצצו מאות ביקורים אלה מאת דר. ווייצמן, שנוכחותו והשפעתו נדרשו באותם הימים בשדות־פעולה אחרים לגמרי. בלי נוכחותם של „גדולים" לא יכלו לפתוח מגבית, ובכל שנה הוזקקו ל„גדולים" ו„מפורסמים" חדשים.

אז הציע מישהו להביא את ביאליק לאמריקה.

אחרי שמותיהם של ווייצמן וסוקולוב, היה קסם בשם ביאליק. ולו, לביאליק, היה כל הענין „על אפו ועל חמתו". הוא לא דיבר אנגלית כלל. מעולם לא ניסה את כוחו במגביות כחברו דר. שמריהו לוין. שקוע היה בכל נימי נשמתו בעבודותיו הספרותיות, בהוצאת שירי רשב"ג ורמב"ע על ידי „דביר", כפי שאנו רואים מתוך מכתביו של הימים ההם. אבל מנהיגי התנועה באמריקה אמרו שעליו לעלות לדוכן, שצריך „להציל", והוא נענה בעל כרחו, ובפברואר, 1926, הגיע לאמריקה בחברת מדריכו־להועיל בנימוסי בנקטים, מגביות, אספות, קבלות־פנים, פגישות עם חבורות של בני ברית ושאינם בני ברית, דר. שמריהו לוין [1]).

הביקור, שארך כחמשה חדשים (מראשית פברואר עד 7 ביולי, 1926), גרם לו הרבה יסורים. עוד בדרכו ללונדון, בשבט תרפ"ו, באניה, הוא כותב לרבניצקי: „וליהוי ידוע לכם כי לסעודת הערב אני לובש שחורים! מדי ערב בערב! המקום ירחם עלי ועליכם ועל כל ישראל! מדי ערב

1) מספרים שבהיותם באניה שהלכה לאמריקה שאל ביאליק את לוין: „איך מתכוננים לבנקט באמריקה?" „הראש והראשון", השיב לוין „הוא: צוּ פאַרשפּילעַן די פּלוּדערן — לרפס את המכנסים!".

בערב!" (אגרות ח. נ. ביאליק, אגרת תקכ"א). הוא סבל בעיקר בשני שטחים: הוא לא הבין אנגלית, והיהודי באמריקה דוקא מקפיד לדבר אנגלית. להימצא בחברת אנשים ולהישאר אילם במשך שעות — רק השטן בעצמו יכול היה להמציא עינוי כזה לביאליק, שתמיד היה ראש המדברים בכל מקום! ושנית, ההכרח לשמוע שעות על שעות נאומים בלי קץ ובלי תכלית בכל אספה ואספה, עד שמגיע תורו הוא, שכמעט תמיד היה בחצות הלילה, אם לא מאוחר מזה. במכתבו לאחד־העם, בשובו באניה מניו־יורק (אגרות ביאליק, תק"ל) הוא אומר:

„אדרבה, ינסה נא מי שהוא לשבת תחתיו כמוני שעה, שעתים, שלוש שעות, ארבע שעות, ולספוג בלי חשך נאומים אחר נאומים — עד שתפקע כרסו, עד שתטרף דעתו עליו, עד היותו לנחל זעה, עד יבשת כל טפת מחשבה ממוחו. ואח"כ, ככלות כל הנאומים שלפני הסעודה ושבתוך הסעודה ושלאחר הסעודה... נאומים ונאומים בלי קץ. בלי סוף. בלי אחרית. מין בולמוס הוא, מחלה ממארת שתקפה ר"ל את אמריקה כולה...

„אני הייתי תמיד עולה לגרדום הנאומים „אחרון", לפי שהחזיקו בי לערבון עד תום הסעודה וגבית הכספים שלאחריה... תורי הגיע איפוא תמיד בשתים או בשלש אחרי חצות הלילה, בזמן שעיפה נפשי לנואמים והייתי יגע עד מות".

פה נתן ביאליק ביטוי לעינוייהם של כל האורחים הגדולים והמפורסמים שהובאו לשם „חימום לבבות" של הציבור האמריקאי. תמיד החזיקו בהם לערבון, ועל סמך זה באו נאומים, הצגות והופעות שמספרם עלה לפעמים עד עשרים! לחץ גדול היה קיים על מסדרי הנשף מאת ה„כוכבים" המקומיים, להופיע באותה התכנית עם האורח המפורסם. אם לא נשמעו להם אז נשארה תרעומת־מעלה־מוגלה, והיא גרמה אחר כך לפירוד לבבות, להחלשת הכוחות ולהמעטת הכנסה למגבית. וככה נמצאו המסדרים בין הפטיש והסדן, ולמרות דרישות הטעם הטוב וההגיון הפשוט, נכנעו תמיד ללחץ המקומי, וצביון אחד, כתיאורו של ביאליק, היה כמעט תמיד לכל האספות הללו.

בדיעבד, שמח ביאליק על הביקור באמריקה. במכתבו (מספר תקכז) לפיכמן, סמוך לחזירתו הוא אומר: „על נסיעתי לאמריקה אינני מתחרט. הקהל העברי פה „נתעורר מעט". גם במכתבו הנזכר לאחד־העם: „...על נסיעתי לאמריקה אינני מתחרט. היא לא היתה לבטלה לגמרי. כמדומה

שאני ור׳ שמריה [דר. לוין] הוספנו הפעם על הציונית האמריקאית גם פרשה קטנה חדשה משלנו... היו שעות של קורת רוח. היתה „בת קול" לדברינו — משמע, שהלבבות נענו. היו גם רגעים של התלהבות נאמנה ושל מעין „רוח הקודש". נזרעו גרעינים חדשים, ואולי סופם להקלט". ובאותו המכתב: „היש להואש אפוא מיהודי אמריקה? חלילה, וחלילה. אדרבה, כל היודע את יהודי אמריקה מאז היותם יעיד בהם, כי בשנים האחרונות הולכים פני הדברים ומשתנים לטובה. מעט מעט, אבל משתנים. יש להכיר בהם „הרהורי תשובה". מתאמצים הם „להתרומם". ...עתה יש להכיר בהם סימנים של „וינהו ישראל אחרי אלהים".

לבוסטון בא ביאליק קרוב לסוף ביקורו באמריקה. קבלת־הפנים הראשונה היתה ב„סימפוני הול", המכיל קרוב לשלושת אלפים איש. זמן קצר לפני בואו היה אצלנו אדם מפורסם אחר, דוד ילין. גם הוא הופיע באולם הנזכר. קרוב לעשרים איש נאמו לפני שהציגו אותו. אורחים רבים באו מערי הסביבה, והם הוצרכו למהר ולשוב הביתה. אין רכבות יוצאות מבוסטון אחרי חצות הלילה. גם כל תנועת הקרונות נפסקת בבוסטון מספר רגעים אחר חצות הלילה. הקהל הרב ישב כעל גחלים, ורבים יצאו מתוך מחאה וקצף־אין־אונים, מבלי שיכלו לשמוע את האורח שלשמו ולכבודו טרחו ויבואו. וכאשר הציגו את דוד ילין לא יכול לדבר יותר מזמן קצר. הקהל היה מוכרח להתפזר. ממש כדבר הזה קרה בקבלת פני ביאליק, כמו שתאר במכתבו לעיל. הציגו אותו „אחרון", אחרי שלשלת ארוכה של נואמים. גם הוא קיצר מהטעם הנזכר, ואף־על־פי שהשומעים השתוקקו לשמוע אותו, היו אנשים שהוכרחו לעזוב מפני השעה המאוחרת, וכל האחרים הנשארים היו כבר עייפים, ויהיו דבריו כאכילת האפיקומן על השובע!

לו השכילו מנהיגי התנועה לסדר, לפחות בפגישות שבהן לא התקיימה אספת כספים, שהאורח יהיה האחד והמיוחד בתכנית, אז הלא יכול האורח לדבר שעה או שעה וחצי. השומעים היו קולטים את דבריו בתיאבון. הם היו יוצאים בשעה מוקדמת מתוך רצון טוב, ומתוך תשוקה לשמור בזכרון את תמצית הדברים ששמעו. בסך הכל היה סדר כזה משאיר בין רבבות השומעים הבנה יותר עמוקה במהות הציונות, ולא כפי שנשאר אפילו עד היום, רק ענין של „רחמנות" ו„טשאריטי" ליהודים רעבים וחסרי בית, למרות אלפי נאומים שבאו „על השובע".

בפגישה מצומצמת שהתקיימה בצהרים באחד החדרים של „סיטי קלוב" בבוסטון, באו עשרות אחדות על פי הזמנה קודמת. ביאליק הקדים לבוא. כדרכו התחיל תיכף לדבר אל העומדים אצלו. הוא ישב בקצה שולחן האכילה. הוא דיבר אידית. מאיזה טעם שהוא התחיל לתאר איך שיהודים בודדים ופזורים באוקריינה היו באים מדי פעם לעיר „להתחמם" אצל הרבי, ואיך שנהייתם לדבר ה' היתה מוצאת לה סיפוק באוירה של תורה וקדושה. היתה זאת שיחה פשוטה, כמובן בלי הכנה קודמת. הדברים קלחו מפיו ושומעיו ישבו או עמדו מרותקים, ובשום אופן לא חפצו להפסיק את הדובר שהפך כולו שלהבת. המלצרים נכנסו ויצאו. גם ראש המלצרים בא לראות מדוע נותנים למאכלים להתקלקל. איש לא שעה אליהם. איש לא היה שם לב אפילו ביטלו את הארוחה. כולם היו גוש מלא קשב. ביאליק דיבר בלי הפסקה למעלה משעה, עד ש„המצוקים נצחו את הארלים", ויביאו את הארוחה.

ביום ההוא לא היו לימודים בבית המדרש. דר. שמואל פרלמן, מנהל בית המדרש אחרי דר. טורוב, שהכיר את ביאליק יפה, בא לבקרו ויבא אותו אל בית המדרש. חבר המורים חיכה לו שם, ביאליק שמח על הפגישה. בהיותו מחוץ לניו־יורק, היו לו רק מקרים נדירים שבהם יכול לשוחח בעברית. הפעם מצא את עצמו בין „אנשי שלומנו". הוא בילה קרוב לשעה בבנין, וישמח לשמוע שבבוסטון קיים מוסד כבית המדרש למורים. הוא ראה בזה סימן טוב ל„התעוררות" ביהדות אמריקה.

חבל שלא סודר שמישהו יימצא תמיד אצל ביאליק לרשום כל מה שיצא מפיו. „ביאליק שבעל פה", זה שעל הבימה, ובשיחות בכלל, כמו שכבר אמרו רבים אחרים, היה מוסיף כל כך פניני מחשבה, ברקי רעיונות, ביטויים נפלאים שהיו מעשירים את „בית גנזי ביאליק", שאחרי מותו התחלנו להכיר בערכו הגדול לדורנו ולדורות הבאים. אציין נא כאן דבר אחד ששמעתי מפיו:

במקרה נזדמנתי לעיר בלטימור בשעה שביאליק התארח שם. בערב התקיימה אספה. במשך נאומו נגע בשמירת השבת. הוא אמר שרבים מתאוננים שרבנים, שדרכם להחמיר, הלכו ויגבבו במשך הדורות חומרות על חומרות בשמירת השבת עד שפשוט אי אפשר לו לאדם מן הישוב לעמוד בהן. דבר זה אינו אמת כלל וכלל. מי שיעיין בעינים פקוחות בכל דיני השבת מוכרח לראות שבמשך הדורות עשינו את השבת לבנין עדי עד. הדינים הרבים

החומרות, הקשים לכאורה, הם לבנים וקווים עיקריים בפרצופה של יצירה נפלאה וגאונית. השבת מהווה שלימות שיש להשתומם עליה. אין אלה דיני סרק. כל דור ודור שמח עליהם, מוצא עונג בשמירתם, ויונק מהם כוחות חדשים לקיומו במשך ימי החול האפורים. הדינים והמנהגים משלימים אלה את אלה, כבנין ארכיטקטוני נפלא. אין להוציא חלק מהם מבלי לקלקל את מהותה של היצירה הגאונית ששמה שבת, ואז הוסיף:

בארץ ישראל יש קדושה לא רק בשמירת השבת אלא אפילו בעבודה שמחוצה לה, ומעשה בתל אביב, בבית חדש שהפועלים ציפו את גגו. הציפוי — כולו יציקה שצריכה להיעשות בפעולה אחת. הפסקה היתה מקפיאה את החומר, והחלק הבא אחר כך לא היה נדבק כראוי, וסופו סדקים ודלף. העבודה התחילה בערב שבת בבוקר. אבל הנה הגיעו השעות האחרונות של אחר הצהרים. הכרחי לגמור את הכל לפני שקיעת החמה, ופה נשארה עוד עבודה רבה. רוח עברה על הפועלים. קצב העבודה הוחש, תנועות הידים הואצו. כל פעולה נעשתה יותר מזורזת. זה היה מול ביתי. עמדתי וראיתי איך שהדליים מתמלאים במהירות רבה ועפים כחץ מקשת. הידים המושכות בחבלים עובדות בתוספת גבורה. זה לזה קוראים הפועלים, איש לרעהו יאמר: חזק, מהר, חוש, הזדרז! וכל גוש הפועלים הפך למכונה עובדת מתוך קדחת של התלהבות. השמש הולכת ושוקעת, הגג מגיע לשלימותו, אור השמש השוקע מתחרה בכוח האדם, אבל האדם חש בשבת המתקרבת, ונדמה שלכל פועל נוספו ידים, כוח, מהירות. אין שום בזבוז תנועה, הכל קודח, ממהר, ומבצע כל פעולה בדייקנות וכל אחד רוצה בהצלחת חברו בפרוייקט משותף זה. הנה הפעולה האחרונה. הנה הורד הדלי האחרון. הגג נגמר והשמש עודנה מעל לאופק. המתיחות עברה. רגע עמדו הפועלים כדי להביט על פועל כפיהם. וגם אני הבטתי וראיתי מזמור שיר אדיר של עבודה לכבוד השבת.

העבודה פסקה. קדושה ירדה לעולם, ועליצי ניצחון במילוי תפקידם, בתוקף כבוד השבת, עזבו הפועלים את המקום, ששים ושמחים לקראת יום־המנוחה.

כל הנאמר הוא רק בבואה חלשה מהתאור שניתן על ידי ביאליק. השומעים ראו לפניהם תמונה נפלאה, קדושת שבת היורדת לעולם מתוך עבודה קדחתנית של פועלים פשוטים בארץ ישראל, שלבם ער ונפשם צמאה לשתות ממעין הקדושה ביום הקדוש בארץ הקדושה.

עשרים ושבע שנים חלפו מאז שמעתי את הדברים מפי ביאליק,

ועדיין יש בהם להסעיר את לבי ולהלהיב את רוחי. כמוני בודאי התרשמו אלפים ורבבות ששמעו אותו במשך חמשת החדשים ששהה כאן וינאם מי יודע כמה פעמים. הרבה מדבריו נחרתו בנבכי הנשמה. הם היו בחינת זרע קודש שאחר כך נבט, צמח, ויוציא פרי הילולים בקרב יהדות אמריקה. וכל זאת הודות להופעותיו ולדבריו של משוררנו הלאומי, שמתוך גרונו דברה הקדושה הישראלית.

המשבר ב־1929

א. גורמי המשבר

נגעתי כמה פעמים באינפלציה הכלכלית הדוהרת של שנות העשרים, מלחמת העולם הראשונה אכלה והשמידה עמל אדם של דורות ותקופות. היא החריבה ערים, עמים וארצות. אחרי שחזר מצב של שלום לעולם החלו העמים הנלחמים להקים את הריסותיהם. הדרישה לצרכי האדם עלתה בהרבה על ההספקה. היד העובדת קיבלה כסף, אבל כוח הקנייה של הכסף מהמלאי המוגבל של מיצרכים היה מוגבל. התחילה התחרות בין הקונים. המחירים עלו והקונים שילמו. אז דרשו אותם הקונים העלאה במשכורתם בכדי להתאים את הכנסתם לרמה החדשה של יוקר החיים. היו שביתות, וההוספות ניתנו. הוספות אלה העלו את מחירי המיצרכים המוגבלים. ושוב היתה דרישה להעלאה במשכורת, שגרמה להגדלת המחירים. וככה התחיל מחול־שדים בין יוקר־החיים מצד אחד והוספת משכורת מצד שני.

בראשונה היה הקצב איטי, אבל הוא הוחש אחר כך עד שאנשים החלו לקבל את שכרם בכל יום, מפני שההכנסה של היום בוודאי שכוח־קנייתה ירד מחר. מחיר המטבע ירד בלי הרף. אנשים החלו לקבל ולשלם באלפים, רבבות, ואחר כך מיליונים ועשרות מיליונים מדי שבוע. יפה תיאר זאת יהודה ליב מאגנס מה שראה בביקורו בפולניה אחר המלחמה. בקרן רחוב אחד בווארשה עמדה אשה זקנה מוכרת עתונים. כולה סמל דלות, רעב וחסרון כול. העתונים היו על המדרכה. חצי לבנה היתה מונחת עליהם שלא יישאם הרוח. אצל גל העתונים היה גל שני, דומה כמעט בגדלו לגל הראשון. גל זה היה הכסף שהאשה קיבלה בעד העתונים. מצב כזה התפתח ברוסיה, פולניה, גרמניה, אוסטריה ואיטליה. אפילו אצל העמים המנצחים, צרפת ואנגליה, קיים היה מצב של אינפלציה, אלא שאצלם היה הקצב יותר איטי.

גורמי האינפלציה פעלו גם בארצות הברית. המלחמה לא הגיעה לאדמת אמריקה והיא לא סבלה נזקים וחורבנות כשם שסבלו מדינות

אירופה, אף על פי שגם היא השתתפה במלחמה במלוא עצמתה. לעומת זה התפתח בה כוח היצור בתעשייה ובחקלאות בממדים ענקיים. כל המדינות הקדימו לפתחה בדרישות לתוצרתה. הן לא יכלו לשלם, במישרין או בעקיפין, בעד כל דרישותיהן — ותסדרנה הלוואות. בשנים אחדות הפכה אמריקה ממדינה לווה, כמו שהיתה עד 1914, למדינה מלווה, הנותנת קרדיטים בין־לאומיים. מכונת־הייצור גדלה והתרחבה במהירות. קיימת היתה דרישה גדלה והולכת לידים עובדות. אבל דוקא בשנת 1924 נכנס לתקפו חוק־הגבלת־ההגירה, ובמקום מיליון מהגרים לשנה, שהיו באים לאמריקה לפני פרוץ המלחמה, נפתחו השערים עכשו רק ל־150,000 [1]).

העודף של ידים עובדות, שהיה קיים בהשפעת זרם של מאות אלפי מהגרים, נעלם. „חוק ההיצע והביקוש" פעל גם כאן. שכר העבודה התחיל לעלות. עם עליית השכר באה עלייה ברמת החיים, ושיפור תנאי העבודה של הפועל. תופעות אלו כשלעצמן היו ברכה גדולה לאוכלוסיה בכלל. כוח הקנייה גדל ועמו גדלה הדרישה למיצרכים, וגם פה גדל הביקוש על ההיצע, והמחירים החלו לעלות. וגם בשטח זה התחיל אותו המחול שהזכרתי. עליית המחירים גרמה לעליית שכר העובד, ועליית שכר העובד גרמה להתייקרות מיצרכי החיים. דוגמה בולטת לכך מוצאים אנו בשטח בתי־מגורים:

חלק גדול מהאוכלוסיה, בפרט בערים, היה גר בצפיפות וללא נוחיות שיכון. כאשר גדלה התעסוקה והפרוטה היתה מצויה התחילו אנשים לבקש להם דירה יותר גדולה ונוחה, כל אחד היה מוכן לשלם יותר, אבל הוא פגש בעוד רבים, שכמוהו חפצו אף הם מגורים יותר נוחים. זה גרם לעליית שכר הדירה. בעל הדירה מצא שכל תיקון עולה לו ביוקר. גם השרותים בבית עלו במחירם. אלה גרמו להעלאת שכר הדירה. בניינים חדשים רבים הוקמו במהירות. וכמובן שגם שכר הדירה בהם גבוה היה. וככה החלה עלייה בלתי פוסקת של שכר הדירה. ב־1917 שלמה מרת אברמס, בעלת דירתי, 33 $ לחודש. ב־1923 שלמה 75 $ בעד אותה הדירה.

---

1) כל זמן שהחלק העצום של ארצות הברית, שמאחורי נהר מיסיסיפי עד הים השקט, היה בלתי מיושב, ובטחון המדינה דרש שיתיישבו שם דוקא מהגזע הלבן, היתה הממשלה מעניקה חינם שטחי אדמה בני רבע־מיל מרובע (260 אקרים) לכל מי שבא להתיישב על הקרקע. שערי אמריקה היו אז פתוחים למהגרים, ורק הגבלות מעטות היו קיימות. בראשית המאה העשרים לא נשארה כמעט אדמה פנויה להענקות האמורות. הנטייה הנגדית למהגרים החלה להתפשט, בפרט מאז שרוב המהגרים היו באים מאיטליה וממזרח אירופה. אלה נחשבו לנמוכי־דרגה בהשוואה למהגרים הקודמים שהיו בעיקר ממוצא אנגלו־סקסי.

העלייה התמידית בשכר הדירה גרמה לשני דברים: לתנועת בנין בתי מגורים ולספיקולציה דוהרת בסחר בתים ומגרשים. המסחר בנכסי דלא ניידי פרץ ורחב. הבנקים הלוו סכומים מספיקים להקמת בתי מגורים כנגד השקעה מעטה בערך מאת הקבלן, הוא מכר ברווח ויתחיל לבנות בתים אחרים, ושוב מכר ברווח. חלק הגון מרווחים אלה השקיע בדרך זו בבנייה חדשה. הרווחים וההשקעות עשוהו לאדם עשיר, שעמד להתעשר עוד יותר. עמדתו בבנקים היתה של לקוח־בטוח.

יהודים רבים נאחזו במסחר נכסי דלא ניידי ויתעשרו. הם לא היו זקוקים לשום חכמה מיוחדה לזה. המחירים הלכו ועלו, ואנשים קנו לשם ספיקולציה — ויצליחו, ויחשבו שכל זה נבע מחכמתם הם — וימשיכו ביתר תוקף.

גם בשטח המניות, ב„וואל סטריט" שבניו־יורק, הוא המרכז לכל המסחר במניות באמריקה, התחילו אנשים להשתתף באופן פעיל. עליית מחירי המיצרכים השפיעה על מחירי המניות, ואנשים הלכו וצברו רווחים בפרוצס של „זבן וזבין", וגם הם היו חכמים בעיניהם. הידיעות על הרווחים הקלים עשו להן כנפים. המשתתפים בסחר מניות רבו עד שכמעט שלא היתה כתבנית במשרד ופועל בבית חרושת שלא השקיעו את כספם במניות. כל האוכלוסיה הפכה מעט מעט לחבר ספקולנטים במניות.

הקניות נעשו על יסוד תשלומים „עד לחשבון": 20%—30% מהמחיר, השאר בהלוואה בריבית של 6%. קסם היה בדרישה של השקעה קטנה של 20%—30%. אדם קנה, למשל, 50 מניות, 10 $ המניה. במקום לשלם בעדן 500 $ שלם רק 150 $ (30%), ו־350 $ נזקף על־ידי הסוכן כהלוואה. המניות לא עברו לרשות הקונה; הן נשארו ברשות הסוכן כמשכון על ההלוואה. הריבית היתה 6% לשנה בעד 350 $. הקונה לא חשב כלל להחזיק את מניותיו זמן רב. יום יום היה צמוד לידיעות בעתונים על מחירי המניות. לפעמים טלפן אל הסוכן כדי להיודע על המצב בשוק. והיה אם עלה מחיר המניות רק בדולר אחד, אז ציוה למכור את מניותיו. אחרי נכיון דמי סרסרות ועוד הוצאות נשאר לו רווח נקי של 40 $ מהשקעה של 150 $ במשך ימים אחדים! לעומת זה אם היה משלם 100% בעד מניותיו היה יכול לקנות בעד 150 $ שלו רק 15 מניות, והרווח הנקי היה רק 10 $ או 12 $, אבל עכשו היה 40 $. הוא הדבר אם קנה מאה מניות או יותר. האיש שמזלו זרח לו היה שובר משקיע את הקרן ביחד

עם הרוח בקנייה חדשה. וככה יצא שמהתחלה קטנה יכול הקונה להגדיל את קניותיו. הרווחים הקלים צדו את כל כוח דמיונו. הלא פה המפתח לעשירות, ולא בעבודתו היומיומית, האיטית והמייגעת, שכל עצמה קיום כלכלי נמוך וירוד. בעסק זה השקיע עכשו את כל חסכונותיו. הוא גם לווה מאת מכרים, או על חשבון ביטוח־החיים שלו, ויגדיל את השקעותיו.

מדי פעם היו גם הפסדים, והוא היה צריך לשאת 100% מהם, אף־על־פי שהוא השקיע רק 30% ממחיר המניות. אבל כאשר תהליך השוק היה במצב של עלייה, אז לרוב רבו הרווחים על ההפסדים.

הקונים, כלומר הספיקולנטים, עלו למיליונים, והם היו עוורים בהחלט בנוגע למצב החברות שאת מניותיהן קנו. הרבה הרבה נעשה על ידי ספיקולנטים מומחים, שידעו אפילו איך להעלות ולהוריד את המחירים. הם הרוויחו תמיד, ועולם הקונים היו נקראים „כבשים", שאת צמרם גזזו.

לקורא בימינו קשה לשער את מצב הרוחות בימים ההם. הפועל, העובד במשרד, התגרן הזעיר, החרשתן והסוחר, אפילו המורים העברים כולם הרגישו שהצלחה ירדה לעולם. כולם היו בטוחים שמצב זה יימשך בלי סוף.

מצב רוח זה, שבא בתוקף רווחים קלים ורווחים אפשריים, הביא גם לידי פזרנות, לא רק לצרכים פרטיים אלא גם לצרכי ציבור. מזה הטעם נענו אנשים רבים למגביות בעד בניני ציבור חדשים וגדולים: בתי־כנסיות, בתי־חולים, בתי־י.מ.ה.א., וגם בתי־ספר עברים. בכולם עלו הוצאות הבנין בהרבה על ההשקעה. את ההפרש השיגו בהלוואות מבנקים, בתור משכנתא על הבנין ואנשים היו נכונים (כפי שמתואר במקום אחר) לחתום בתור ערבים. ערבות על משכנתאות אלו היתה בבחינת „זה נהנה וזה לא חסר".

מרגש־פזרנות זה נהנו גם התקציבים של ארגוני הציבור היהודיים, שגם הם עלו בתוקף הדרישה להעלות את שכר העובדים, הטיפול הנרחב בילדים, במשפחות עניות, בחולים וכו'. גם ארץ ישראל נהנתה. בתקופה ההיא הצליח דר. ווייצמן לייסד את „קרן היסוד", בעזרת בלתי־ציונים רבים, ולהתחיל במימון ההוצאות שעלו בעקב הגדלת העליה לארץ ישראל מאז „הצהרת בלפור".

ספרים רבים נכתבו על התקופה ההיא. די לומר שבימים ההם רבו

מגדלי־כלכלה־פורחים־באוויר, ובתור דוגמה אזכיר את הספיקולציה בכספי רוסיה וגרמניה. שער הכסף של המדינות הללו הלך וירד. אבל רבים רבים היו בטוחים שיום יבוא ומחירם ישוב לקדמותו. הלא אי אפשר שמדינות עצומות אלה תפשוטנה את הרגל! אז צצו משרדים שהכריזו על „מציאות". הקהל נענה באלפיו. גרמניה הרגישה „שיש שבר" באמריקה לכספה — ותעודד תנועה זו. היא סיפקה את כל המארקים שנדרשו כנגד תשלום בדולרים. משערים שבסך הכל זרם ביליון דולר לגרמניה. אפילו הבנקים פתחו דיפרטמנטים לסחר מטבע זר של מדינות אירופה. למרות העלייה האינפלציונית של הימים ההם היה כוח קנייתו של ביליון דולר גדול בהרבה מכוחו עכשו (1953). וככה יצא שאמריקה עזרה לאויבתה שלפני שנים אחדות בהעניקה לה „מתנה" של ביליון דולר! לבסוף היו הרובלים הרוסיים והמארקים הגרמניים שווים רק „לצור על פי צלוחית". במובן זה פשטו מדינות אלו את הרגל, אלא שמאז למדנו שאינה דומה פשיטת רגל של מדינה לפשיטת רגל של אדם פרטי, זה האחרון לרוב מפסיד את כל אשר לו, במובן חוקי, לפחות. אבל מדינה כי תפשוט רגל — מי יבוא להחרים את כל רכושה? וככה נשארו מדינות אלו בשלהן, וה„כבשים" האמריקאים הפסידו אלף מיליון דולר רק לגרמניה לבדה.

זו היתה רק חוליה אחת משלשלת ארוכה של מגדלים פורחים באוויר.

עוד דוגמה:

לא היו אז חוקי־השגחה חמורים על קומבינציות מסחריות. רבים מצאו בבקעה פתוחה זו די מקום להתגדר — ולהתעשר. למשל: ספיקולנטים אחדים לקחו איזה בית חרושת פרטי ויפתו את בעליו להפוך אותו לחברה בעלת מניות. המניות עלו פי־כמה על שוויו של בית החרושת. לבעלים נתנו חלק הגון מהמניות ואת השאר מכרו בשוק הפתוח ל„כבשים". ככה עשו עם עוד מספר בתי חרושת. אז ארגנו חברה מרכזית ש„החזיקה" את המניות של החברות הללו. היא היתה „Holding Company" והמניות האמורות היו „רכושה": כנגד רכוש זה הוציאה החברה מניות חדשות, שעם פרסום מספיק נמצאו להן קונים. לפעמים התאחדו חברות מרכזיות כאלו לחברה כללית, ענקית, וכנגד „רכושה" המרוכז הוציאו מניות חדשות, שקונים מכל רחבי הארץ השקיעו בהן עשרות מיליונים דולרים. למעשה היתה זו „פירמידה־עומדת־על־חודה". כל בנין הקרדיט היה מיוסד על איזה

מפעלים אמתיים ששווים הכללי עלה רק לאחוז קטן של הכספים ש„כבשים" אלה השקיעו בקניית המניות הרבות. סכומים אלה נתחלקו בין סרסורים, „הוצאות", מבצעים, דמי ארגון וטרחה, וכו' וכו'. מבול של נייר, אבל לא רכוש אמתי.

כדוגמת האמור נוצרו ארגונים שהיו ידועים כ„מהולים במים", כלומר: שהוסיפו הרבה על שווים האמתי על ידי מכירת חבילות חבילות של מניות נוספות. זה נעשה בשטח מסילות הברזל, תעשיית מתכות, ועוד, ועוד.

קוני המניות נעשו כולם שותפים בעסק. הם לא היו כקוני אגרות־מלווה (bonds) שהם בגדר מלווים, ושצריך לשלם להם ריבית קצוצה מראש, בעונה ידועה שנה שנה. כשותפים בעסק, נושאים קוני המניות באחריות כל העסק, ואם אין רווחים, מחליטה ההנהלה שלא לחלק רווחים. מטעם זה יכלו הקומבינציות האלו להתקיים זמן רב, בלי פשיטת רגל, הם שמרו על רמת מחיר מניותיהם בשוק. מדי פעם היו הם בעצמם קונים, ודוקא במחירים גבוהים, את מניותיהם הם, בכדי „להוכיח לכבשים" שמחיר המניות איתן ובטוח.

כהנה וכהנה עשו הספיקולנטים, מחזיקי המניות חשבו את קניותיהם לרכוש אמיתי, ולפי זה קיימו את רמת חייהם.

בצורה דומה פחות או יותר היה המצב בין בעלי נכסי דלא ניידי, שרכושם היה ממושכן אצל הבנקים.

כל זה שמר על כוח־קנייה עצום בקרב האוכלוסיה. בתי חרושת ומנגנון התוצרת במדינה עבדו במלוא הקצב בכדי למלא את דרישות הקונים. מדי פעם בפעם ראיתי אנשים עושים עבודה שחורה כשהם מלובשים כותנות משי, שעלו 8—10 דולר כל אחת. כל אחד האמין שגלגל ההצלחה ימשיך בסיבוביו, שצינורות הקרדיט ישארו תמיד פתוחים, ושכולם ימשיכו ליהנות מהפרוספריטי הקיים מזה שנים, ושאין כוח בעולם שיוכל להפסיק את תהליך הקידום הכללי בארץ.

ב. התחלת המשבר

רינון התחיל להתהלך בארץ שלא הכול כשורה. ב־29 באוקטובר, 1929, החלו אנשים למכור את מניותיהם, באמצעות הבורסה שברחוב וואל,

בניו־יורק, במידה גדולה בהרבה מהרגיל. הצעות המוכרים עלו על הצעות הקונים, וכדרך שוק רגיש זה, החלו המחירים לרדת מהר. הירידה הקטינה את אחוז ההשקעות של קונים רבים, והסרסורים פנו אליהם טלפונית למהר ו„לכסות" את ההפסדים שנגרמו עקב ירידת המחירים. זה אילץ רבים למכור את שטרות־הערך שלהם, לפני שיפסידו את כל השקעתם. זה הגדיל את ההצעות למכירה — והמחירים ירדו עוד יותר. מחול־שדים, בקצב מאומץ יותר ויותר התחיל באותו יום. ככל אשר ירדו המחירים כך גדל מספר האנשים שהוכרחו „להטיל את מניותיהם אל השוק" כדי לקבל תמורתן מה שאפשר. בהלה נוראה החלה. היא התפשטה בכל רחבי אמריקה במהירות הבזק. המוכרים היו לא רק אנשים פרטיים אלא גם בנקים וחברות גדולות, שהיו להם הרבה שטרות־ערך כחלק מרכושם. הם מכרו בכדי להינצל מהפסדים עוד יותר גדולים. אנשים עשירים, שנחשבו ל„בטוחים" בתכלית, מצאו את עצמם פתאום בצבת נוראה. בראשונה העבירו סכומים גדולים במזומנים מאלה שהיו להם בבנקים בכדי לתמוך בחשבונותיהם שפתאום נפל בהם רזון. אבל זה נבלע בירידות שבאו בזו אחר זו, ולא נודע כי באו אל קרבנה, והסרסורים אצים: עליכם להפקיד עוד יותר, אחרת נוכרח „להטיל את המניות אל השוק". למעשה יצא שרבים רבים הוכרחו לקבל את הגזירה ולהציל מה שאפשר. כל ההפסד היה על חשבונם.

עם סגירת הבורסה נודע שבאותו יום נמכרו למעלה מ־16 מיליון מניות, פי־שמונה בערך מיום מסחר רגיל. ירידת המחירים „סחטה" מהמניות ביליונים דולרים, כלומר, שבסכום עצום זה פחת שווים הכלכלי של יחידים וחברות באמריקה. אבל זאת היתה רק ראשית הבהלה. למחרת נשנתה פרשת ירידת המחירים, אף־על־פי שפה ושם היו קצת עליות, אלה שהצליחו להחזיק מעמד אתמול נשמטה הקרקע מתחתם היום, ולרוב „יצאו נקיים" מכל השקעתם בעסקים אלה. ככה עברו מספר ימים, וכל יום קללתו מרובה משל קודמו, אף־על־פי שירידת המחירים לא היתה ב„קפיצות" גדולות כל כך כמו ביום הראשון לבהלה [1].

ירידת מחירי שטרות־ערך הוכיחה כי המצב הכלכלי הוא בכל רע. היה זה בנין אדיר שעמד על יסוד רעוע שהחל להתמוטט עכשו. התרוששות יחידים וחברות הביאה בעקבותיה מחנה שלם של פגעים. לווים רבים כנגד

---

1) „עד אמצע נובמבר ירד מחיר המניות הרשומות בבורסת ניו־יורק למעלה מ־40%, הפסד „על הנייר" של 26 ביליון (דולרים)".
„The Crisis of the Old Order", by Arthur M. Schlesinger, p 159, 1957

משכנתאות של שטרי־ערך מצאו והנה המשכנתא נמסה בהרבה מערכה, ויוכרחו למצוא לה תמיכה: בפיקדון נוסף, בתשלום החוב, או בפשיטת רגל. רבים נשארו רק בכותנתם לעורם.

בנכסי דלא ניידי יצא שמחירי בתים, בניני מסחר ותעשייה, ירדו מאד, וכל ההשקעה של בעליהם עלתה בעשן. הבניינים עברו לבעלי המשכנתאות, שלרוב היו בנקים. אבל גם במוסדות מרכזיים אלה חלה בהלה. בבית גנזיהם היו שמורים הרבה שטרי־ערך, שטרי־משכון וחובות, שבהם הושקע חלק גדול מהפקדונות של הבנקים. הבהלה בבורסה סחטה חלק הגון מערך „הנייר" השמור אצלם. לווים רבים לא יכלו לפרוע את חובם, ובסך הכל יצא שהבנק הפסיד את כל רכושו האמיתי — ויוכרח לסגור את דלתותיו. סגירת הבנקים חוללה בהלה הידועה בשם "run" בין המפקידים, שצבאו להוציא את פקדונותיהם בעוד מועד. אין לך בנק המחזיק את רוב פקדונותיו במזומן באוצרו. אם עליו להחזיר פתאום חלק גדול מפקדונותיו, הוא מוכרח להיסגר. ככה קרה למספר גדול של בנקים.

סגירת בנקים גרמה לשלשלת חדשה של פגעים: כל הפקדונות הוקפאו פתאום, והמפקידים יכלו לקבלם רק אחרי כמה וכמה חדשים או שנים, אם הבנקים לא סבלו מלכתחילה נזקים גדולים מדי. בינתיים נשארו המפקידים בחוסר אמצעים לנהל את עסקיהם ולשלם את המגיע מהם. כוח־קנייתם של גושים גדולים ירד מאד. בחנויות נשארה סחורה כאבן שאין לה הופכין. החנוונים לא חידשו את הזמנותיהם בבתי החרושת, והתעשיינים החלו לפטר חלק מפועליהם. מעט מעט נסגרו בתי חרושת רבים. כל זה פגע במנגנונים ובשרותים שמסביב למוסדות השונים. עם ראשית הבהלה באה אבטלה, שהלכה והתרחבה וגדלה עד אשר הקיפה את כל הארץ. מספר המובטלים החל להימנות במיליונים, והגיע לחלק השני מכל המפרנסים.

המשבר חל בזמן נשיאותו של הרברט הובר, הריפובליקני. הממשלה החלה לאחוז באמצעים להקל את המצוקה. מישהו הציע שהמובטלים ימכרו תפוחים ברחובות, וב„שדרה החמישית" בניו־יורק, הידועה כאחד מעורקי החיים החשובים שבעיר, החלו להתהלך שורות שורות של מובטלים מוכרי תפוחים. הדבר נעשה למשל ולשנינה על הממשלה והחברה, שלא ידעו כיצד לשמור על מקורות התעסוקה והפרנסה.

בזמן הראשון למשבר היתה עוד רזרבה כלכלית באוכלוסיה. לפועל

היו איזה חסכונות, קצת שטרי ערך, תכשיטים, ביטוח חיים. מדי פעם נמצאה מעט עבודה, וכל אלה הצטרפו למינימום של יכולת קיום.

משבר כלכלי לא היה תופעה בלתי מצויה באמריקה. להיפך, הרושם הכללי היה שעליות וירידות הן חזיונות מחוייבי המציאות. זכורני משבר קשה ב־1907. ב־1914 עמד להתפתח משבר חדש, אלא שמלחמת העולם הראשונה יצרה פתאום דרישה עצומה לעבודה ולמיצרכים רבים. משברים קטנים לערך, בתחומים מוגבלים, היו פוקדים תכופות את ארצות הברית. היו תעשיות, כמו תעשיית בגדים, למשל, שהיו להן בכל שנה עונות תעסוקה למעלה מהנורמלי, ותקופות של בטלה. מטעם זה חשבו רבים שגם משבר זה יחלוף במהרה. אבל המשבר לא זו בלבד שלא חלף אלא שהיה לו הד מדהים במדינות העולם. ברוב מדינות אירופה החלה האבטלה להתפשט יותר ויותר.

חלפה שנה ועוד שנה. המשבר נמשך. ממשלת הובר לא ידעה מה לעשות. כל התרופות שהשתמשה בהן היו של רופאי אליל. וכשם שבשנות הרעב במצרים הלך העם ונידלדל מכספו, ממקנהו, מאדמתו, עד שכולם נעשו עבדים לפרעה, כן הלך והתפתח במשבר זה פרוצס של הידלדלות פרוגרסיבית, כמו שכתוב: „איש בשר זרועו יאכלו".

הגיעה עונת הבחירות בסתיו 1932. המצב נעשה יותר ויותר מיואש. בבחירות אלו נחלו הריפובליקנים מפלה, ופרנקלין ד. רוזוולט, ראש המפלגה הדימוקרטית, נבחר לנשיא ארצות הברית. בין יום הבחירות ובין העברת הממשלה לנבחרים החדשים יש תקופה בת ארבעה חדשים (על פי חוק חדש קטנה ההפסקה לשני חדשים וחצי), בתקופה הזו גבר המשבר ביותר. בין 1 בינואר ל־4 במרץ, 1933, נסגרו 420 בנקים, וכל בנק שנסגר גרר אתו משבר מקומי נוסף. בצר לו הזמין הובר את הנבחר החדש, רוזוולט, להתייעצות. רוזוולט לא קיבל את ההזמנה. פילוסופיה ממשלתית שונה היתה לו, ואתה השקפה חברתית חדשה, שבשום פנים לא היה יכול להנהיג בתנאים הקיימים.

במרץ 4, 1933, התקיימה הכתרת הנשיא החדש. נאום־ההכתרה הפיח רוח חדשה בארץ. תקופה חדשה החלה.

ג. התפשטות המשבר

עתה ראוי לספר כיצד השפיע המשבר על החיים היהודיים בכלל ועל חיי היהודים בבוסטון בפרט.

החקלאים נפגעו פחות מהעירונים. לראשונים היה לפחות גג מעל לראשם ומזון למשפחה. יהודי אמריקה הם כמעט כולם יושבי ערים, והם נפגעו ביותר. אלה שעסקו בנכסי דלא ניידי באו רובם ככולם עד ככר לחם. קניותיהם היו כמעט תמיד על יסוד משכנתאות גדולות, ועם התמוטטות המחירים עברו נכסים אלה לבנקים. כמו כן כמעט שלא נמצא יהודי שהחזיק בידו מעט כסף שלא השתתף בספיקולציות בשטרות־ערך, וכולם יצאו „בשן ועין". העובדים בשכר סבלו מפיטורים, והנשארים על דוכנם נאלצו להשלים עם קיצוצים חמורים מאד במשכורתם. הסוחרים הזעירים והקמעונים סבלו נזקים גדולים מאד. בשנות השלושים בא אחד ההורים של תלמידי בית המדרש למשרדי כשכולו אחוז עוית של דמעות: „זה שנים שאני מתפרנס ממסחר בגרוטאות מתכת", אמר אלי. „היום עסקתי באספת גרוטאות במשקל שני טונים. הן עלו לי בשני דולר הטון. מכרתין בשלושה דולרים הטון. משני הדולרים שהרווחתי אני צריך לכסות את הוצאות עגלת־המשא שהשתמשתי בה, וכן לפרנס את משפחתי. להעביר תחת ידי ולטלטל שני טונים מתכת במשך היום בעד שני דולרים!"

הוא נמנה כבר בין המאושרים, הואיל שעסק בדבר מה.

רבים מאד פנו לעזרה להסתדרות הצדקה. הדרישה היתה פשוטה: להמציא מזון למשפחה, שכר דירה ובירחי החורף — גם פחמים. ומעשה באחד שרכושו עלה למיליון דולר, והוא נמנה בין התורמים החשובים של ההסתדרות. המשבר לקח ממנו את הכל, והוא נעשה ל„מקבל" בהסתדרות הצדקה, שעשתה, כמובן, את הכל על יסוד „מתן בסתר". מבקשי־עזרה חדשים עלו לאלפים.

כל הדרישות האמורות הגדילו בהרבה את הצורך בהכנסה נוספת. אבל דוקא אז צומצמה יכולת התורמים לצדקה, ורבים הפכו מנותנים למקבלים, בכוח אם לא בפועל. הקלה כלשהי באה מצד ארבעה גורמים:

מי שלא קיבל צדקה מעולם מהסס „עד זיבולא בתרייתא" לפני פנותו בבקשה למוסד צדקה, וכאמור, נצטברה רזרבה די הגונה באוכלוסיה בשנות השובע הכלכלי. עד כמה שאפשר התקיימו אנשים אלה על הרזרבה שלהם.

שנית, הממשלה החלה ליצור קצת אמצעי עזרה, ובזה הקלה את הלחץ על מוסדות הצדקה הפרטיים.

שלישית, — המשבר, על כל גילוייו הקשים, זעזע לבבות, ורבים תרמו במידה מקסימלית ויותר לעומת יכולתם.

רביעית, המשבר גרם לירידת מחיר צרכי החיים, וכוח קנייתו של הדולר גדל. עובדה זו איפשרה להסתדרות הצדקה להמשיך את תכניתה הרגילה בפחות כסף ולתת את העודף לדורשים החדשים.

עם כל האמור נמצאה ההסתדרות במצב קשה מאד, שהלך והחריף ככל שארך המשבר.

ד. פגיעת המשבר בחינוך

עבודת הצדקה נמצאה בתחום משותף: בין הקיבוץ היהודי ובין החברה בכלל. כאמור, התחילה הממשלה להיכנס במידה מוגברת לתחום זה, וחלק גדול מהמעמסה עבר לכתפים הרחבות שלה. לא כן בנוגע ליתר צרכי הציבור היהודיים. אלה סמכו אך ורק על המקורות המסורתיים שמהם ניזונו עד עכשו. עם הידלדלותו של הציבור היהודי מעטו מקורות ההכנסה של בתי הכנסיות, בתי הספר, המוסדות החברתיים, העבודה למען ארץ ישראל, הפעולות הספרותיות, וכו' וכו'.

החינוך העברי בפרט נפגע קשה מאד מהמשבר. כרגיל באו רוב התרומות לא מתוך הכרה פנימית ותבענית, אלא משום שהתובעים היו אנשים שאין להשיב את פניהם. עכשו נמצא תירוץ הגיוני מאד להפחתת התרומה או למניעתה לגמרי: המשבר. כמו כן נמצאו רבים מבין העובדים הוותיקים בוועדי התת"ם במצב פרטי קשה ששלל מהם את הרצון והיכולת להמשיך במסגרת עבודתם. גם מקור ההכנסה הכי הגיוני: שכר הלימוד, שהיווה כ־40% מסכום כל ההכנסה, גם הוא דלל בהרבה. הורים רבים באו עד ככר לחם, והאחרים חששו ליום המחר. כל מקורות ההכנסה או שנצטמקו או שנעלמו לגמרי.

באותו הזמן הופיעו מתחרים שונים למשרות ההוראה: אנשים שפעם היו „מלמדים" מהסוג הישן, מורים שפרשו מההוראה מזה שנים ולא ידעו על התמורות הרבות שעברו על החינוך ועל שיטות ההוראה החדשות, או אפילו סתם משכילים, או אנשים שלמדו פעם בישיבה, כל אלה עמדו על העובדה שיש אפשרות להגדיל את הכנסת המשפחה על ידי הוראה בבית ספר עברי. הלא אפילו הוראה שלימה דורשת רק ארבע שעות ליום, וחצי משרה — רק שתי שעות ליום. עבודה זו היא ממש „משחק

ילדים" לעומת ההתאמצות היומיומית לשמור על הגחלת העוממת של הפרנסה שלא תיכבה, ובפרט אם ראש המשפחה נמנה בין המבוטלים! בין אלה נמצאו אנשים שהיו תורמים לחינוך ביד נדיבה, או שבמשך שנים נמנו בין העובדים. בין המתחרים היו גם אנשים שלא היה להם שום מושג מההוראה העברית. כולם ראו בהוראה העברית קרן אור במחשכי הפרנסה, וישתדלו בדרכים שונות להטותה אליהם. "על פת לחם יפשע גבר" (משלי כח, כא), ומה לא יעשה אדם בראותו דלות ורעב נשקפים לילדיו! אנשים אלה השתמשו בכל דרכי ההשפעה בכדי לפתוח לעצמם את שער הת"ת. אחד היה שאר־בשר לנשיא הת"ת; לאחרים היו ידידים בין חברי הוועד, או בין התורמים החשובים של המוסד. לב מי יתאפן למראה אדם המבקש להביא לחם לביתו? התוצאה בכל פעם היתה שאותם בעלי ההשפעה נענו וישתדלו להשפיע לטובת המבקש. רבים באו אלי. הם ידעו שמפתח המשרות בידי, ומדוע אמנע את הטוב מבעליו? בין המבקשים היו אנשים נכבדים שהיו ראויים לכבוד. כמעט בלי יוצא מן הכלל היו כל המתחרים החדשים בלתי ראויים להוראה.

בכל האמור היתה סכנה יותר גדולה מסכנת חוסר כספים. אם אין די כסף יכולים להפחית מהמשכורת, לצמצם כיתות, לזקוף תשלום עד "לכשירחיב". המטבע עגול, ואפילו אם הוא מתגלגל ממך והלאה, יש אפשרות שיבוא יום והוא יתגלגל אליך. לא כן אם מעמידים בת"ת מורה שאין שמו הולמו. הוא כסרטן ממאיר בגוף. על פני חוץ אין הרגשה שגוף החינוך הולך ונאכל מתוכו. מורה זה הלא אינני יכול לתת ולא כלום לתלמידים. דוקא מפני שאין דרכי ההוראה נהירין לו הוא בטוח בהצלחתו, ומה שאין בידו לעשות אינני שווה בנזק זמנו! הריחים שעל צואר מורה שכזה אינם כבדים כלל. אין שאלות קיימות אצלו. רק קצת "עברי", תרגומן של איזה מלים עבריות, תרגום איזה פסוקים בחומש, זוהי כל תכנית הלימוד שלו. אדם כזה לא ימהר לצאת אפילו אם דרכי הפרנסה ישתבחו שוב. סוף סוף הלא זה ענין של שעות מעטות. כמו כן הוא מתידד עם אי אלה מחברי הוועד, בפרט אם אחד מהם הוא שאר־בשר, ואז אין להזיז אותו שנים על שנים. בינתיים נגרם נזק נוסף: אותם המורים הוותיקים שמקומם נתפס על ידי מורי־שנות־הבהלה, יוצאים את ההוראה, שאפילו בשנים כתיקנן היתה פרנסתם עלובה. עזיבתם היא אבדה שאינה חוזרת. גורמים חיוביים רבים צריכים לפעול במשך שנים עד שקם לחינוך מורה ווותיק הראוי לשמו. זהו כמעט מעשה נסים, ואין סומכים על הנס.

כל הדברים האלה היו ברורים וידועים לי, השאלה היתה איך להבהיר אותם למפקחי התת"ם.

כמעט כל נסיון של „הסתננות" לשדה ההוראה של אדם בלתי מוכשר היה מגיע אלי, ואני הייתי כסוס של מכבי־אש בשמעו את פעמון האזעקה. הייתי תיכף מרכז את תשומת לבי לגדור פירצה זו. הדבר הקשה ביותר היה שלא יכולתי לומר פלוני אינו מוכשר להוראה מטעמים אלה ואלה. למדתי מהר שהערה כזאת היא מסוכנת אפילו אם היא באה כתשובה לשאלתו של נשיא מוסד, למשל, הבא להתייעץ אתי ולשאול את דעתי על פלוני כמורה. לחינם הדגשתי שמה שאני אומר בשיחה פרטית צריך להישאר בסוד גמור, מפני שיש בזה משום „הוצאת שם רע", ואין אני עושה זאת אלא לשם הגנה על החינוך. איש שיחי הבטיח בהן־צדקו שהוא מבין את הענין, ושבשום פנים לא יזכיר את שמי. למחרת נודע לי שהאיש חזר על דברי באספת הועד, וגם בשיחות פרטיות, וגם שם בפי דברים שלא אמרתי מעולם. יתירה מזו: הוא אמר לאיש המדובר: „אני הייתי מסכים להעמידך, אלא שמר הורוויץ אמר עליך כך וכך!"

מובן, שעוד באותו יום בא אלי האיש המדובר כשכולו חרון לוהט: „גזלן שכמותך, מר הורוויץ! בני ביתי שואלים ללחם. נשיא הת"ת אמר שהוא היה מסכים להעמידני, אלא שאתה הוצאת דיבה עלי ותאמר לו כך וכך", ובדברו הוסיף עוד יותר מנופך על מה ששמע, ויצא שאני העללתי עליו עלילת־דם ממש. שומו שמים! כהנה וכהנה דיבר האיש בחמת רוחו, ומתוך הכרה ברורה שהצדק אתו, אלא שאני רשע מרושע, התומך רק בידידי ובאנשי שלומי, והוא המסכן לא זכה להיכנס למחיצה זו. האם בגלל זה לא ישיג את המשרה? ועוד יותר, אחרי שהעללתי עליו הלא תשארנה כל הדלתות סגורות לפניו!

ככה קרה לי בכל פעם שניסיתי להראות באיזה אופן שהוא, שמישהו איננו ראוי לאיצטלא של מורה עברי. מקרים אחדים כאלה העמידוני על הכלל שבשום אופן אין להעריך את מישהו, יהיה אשר יהיה, בפני אחרים. יש דרכים אחרות, והטובה שבהן היא לשמור על הגדר שלא תהיה בה פירצה, ואם נמצאה פירצה — למהר ולגדור אותה טרם היוודעה ברבים. דרך זו סוגה בקשיים אין מספר, אלא שהיא דרך הבטחון כנגד „מסתננים" בלתי מוכשרים.

ה. רפואה שקדמה למכה

בספרי על „הפסקת התמיכה הישרה לתתי״ם״ (עמ. 292) על ידי הסתדרות הצדקה במאי, 1928, ציינתי שב„גזירה״ זו היתה צפונה גם ברכה. על מכה הבאה מידי שמים יש נטייה להרכין את הראש ולקבלה כגזירת הגורל. אבל מכה הבאה מידי אדם מעוררת תשוקה אדירה להוכיח לגורמי המכה שיש יכולת להתקיים גם בלעדיהם, „על אפם ועל חמתם״. נטייה כזו באה לידי ביטוי בבוסטון גם בקשר עם בנין בית החולים, „בית ישראל״, כפי שאספר במקום אחר.

הפסקת התמיכה באה באופן פתאומי, מבלי לתת לתתי״ם לסיים את ארבעת החדשים שנשארו בשנת הלימודים, ושכל רקמת התקציבים שלהם היתה שזורה מתוך וודאות שתמיכה ישרה זו תתקבל.

בראשונה גרמה הפסקה זו לבלבול המוחות ולהרגשה של חוסר אונים. אבל זה קרה כאשר הגיאות הכלכלית היתה בעצם שגשוגה. יום יום יצאו אנשים לעבודתם מתוך הכרה שהמצב הכלכלי היפה, ההולך ומשתבח, הוא תופעה תמידית, שאשיותיה איתנות, ושאין לחשוש לרוח בלתי מצויה. התמרמרות התתי״ם התבטאה בחריפות. מפקחי כל מוסד התאוננו בין מכרים, תומכים וידידים על העוול שנעשה להם, ושעצם קיומם בסכנה. הם תלו את הקולר ביהודים הגרמנים, שבידם הנהגת הסתדרות הצדקה, שערכו של החינוך העברי הוא פחות מ„קליפת השום״ בעיניהם. צריך להראות ל„יאַהודים״ שעדיין אין כל העולם תלוי בחסדם וברצונם הטוב. אפשר להתקיים גם בלעדיהם! זה השפיע על רבים להגדיל את תרומותיהם לתתי״ם. גם עובדים נוספים נמצאו. הרגש של „אי־תלות״ שימש דחף כביר להגדלת כוחם של התתי״ם, ובזה היתה צפונה ברכה רבה.

אחרי שנה וחצי, כאשר בא המשבר ויבלבל את עולמם של יחידים, ציבור ומוסדות, נמצאו התתי״ם מחוסנים במידה שלא היתה להם בשום תקופה אחרת לפני כן. אמנם הם הרכינו את ראשם לגלי המשבר. היה כורח לקצץ בתשלומי המורים ולצמצם בהוצאות במידה מקסימלית. אבל בכל השנים הבאות של המשבר, שהלך והחמיר, לא נסגר אפילו מוסד חינוכי אחד [1]. שמענו שבערים רבות נסגרו תתי״ם, ותתי״ם אחרים נמסרו למורים על אחריותם. המפקחים „נערו את חצנם״ מכל התחייבות.

---

1) פרט לאחד: „אנשי ספרד״, אצל תחנת דודלי ברוקסבורי. הוא נסגר מפני שהשכונה נתרוקנה מיהודיה.

הם אמרו למורים: נמשיך לתת לת"ת דירה ושירות, אבל אתם תצטרכו להתקיים משכר הלימוד. הקוץ באליה זו היה שאפילו בימים כתיקנם לא היה שכר הלימוד עולה על 40% מההכנסה הכללית. היו מורים שיצאו מההוראה לגמרי. היו גם כאלה שאמרו טוב מעט מלא כלום, וימשיכו לקיים את הלימודים על הפירורים של שכר הלימוד. הת"ת הפך ונעשה מוסד פרטי, ויעילותו נפגעה קשה. מי יכול לבוא ולהתדיין עם מורה המשתדל להביא פת לחם לביתו על ידי קבלת כמה תלמידים בלתי מתאימים לכיתות, על הקטנת חבר המורים, הקטנת מספר הכיתות ושעות הלימוד? כל זה היה חלק ממלחמת הקיום, אבל באותו זמן נגרמו פצעים אנושים בגוף החינוך וביעילותו של המוסד החינוכי.

בבוסטון לא היו תופעות כאלו. מדי פעם הגיעו לאזני שמועות שבעלי הבתים התיאשו, ושבדעתם למסור את המוסד למורה, או למורים, שיקיימוהו משכר לימוד בלבד. בכל מקרה כזה הייתי מתקשר עם המפקחים ועם הידידים שהכרתי, ולזכותם ולתהילתם של אנשים טובים והגונים אלה יצויין נא שלבם היה ער, שאהבתם למוסד וחפצם האדיר לראותו מפיץ תורה לא נחלשו כלל. צעדם הנזכר לא בא אלא בשל קשי המצב, והם בעצמם השתוקקו שמישהו יבוא ויאמר: הרפו, שובו לסבלותיכם! — והם שבו. הם היו זקוקים רק לקצת עידוד מן החוץ, קצת דברי ניחום והכרה, והם שבו למשוך בעול.

מעשה אחד ראוי להזכיר כדוגמה למסירותם של בעלי הבתים לחינוך:

יום אחד בא אלי מוריס בן־נתן, מנהל בית הספר „דורטשסטר מטפן", ויאמר שהוועד המפקח החליט לקצץ את התקציב ב־3,000 $. שכר המורים ירד אז עד מאד. רובם קיבלו עשרים דולר לשבוע או קצת יותר. קיצוץ של 3,000 $ פירושו פיטורם של שלושה מורים שלמים. שש כיתות היו נשארות בלי מורים. זה היה גורם לצירוף בלתי מתאים של כיתות; ליצירתן של כיתות גדולות ביותר, וכן להפחתת שעות הלימוד של כל כיתה. כמו כן היה זה מעמיק את רגש היאוש בין המורים הנשארים. צעד חמור זה היה מוביל לחורבנו של הת"ת. מר בן־נתן דיבר אתי על כך בהיותי בבית החולים. היתה זו זעקת שבר של מחנך מסור שלא יכול להתאפק, ויבוא אלי.

קצת לפני כן מצא דר. סָלָקמן, מנהל הסתדרות הצדקה, אפשרות לתת הוספה קטנה ללשכת החינוך. מהוספה זו יכולנו לתת מעט תמיכה למוסד שנמצא במצב דחוק ביותר. האמת היא שכל התת"ם היו במצב

דחוק, ואם היה נודע שתמכנו בת״ת אחד היו האחרים באים ואומרים: למה יגרע חלקנו? ולשכת החינוך היתה רוכשת לה עוד כמה שונאים. אבל נמצאה דרך הצלה:

בשנה ההיא הרחבנו את היקף ה„הוראה המעשית״ של הכיתה המסיימת בבית המדרש למורים. כל תלמיד עבד עשרה שבועות בת״ת בהסתכלות ובהוראה מעשית בנוכחותו של מורה הכיתה. אנחנו עיבדנו הצעה לבית הספר „דורטשסטר מטפן״: אנחנו נשלח כמה תלמידים מהכיתה המסיימת לשלוש כיתות שונות. בכל כיתה יהיו שני תלמידים. כל אחד יסתכל חמשה שבועות ואז יורה חמשה שבועות כשתלמיד שני יושב כמסתכל. כולם ישמשו כעוזרים בכיתה. בשנה ההיא היו 19 תלמידים שעמדו לסיים. זו היתה הכיתה הגדולה ביותר שהמוסד העמיד לסיום. אמרנו לת״ת: עזרה מיוחדה זו זכאית להכרה מיוחדה. לשכת החינוך תשלם לת״ת 300 $ בעד כל אחת משלוש הכיתות שתלמידינו ילמדו בהן. ביחד יקבל הת״ת 900 $. חשבתי שעזרה חלקית זו תפיג קצת את חומרת המצב הכספי, וגזירת הקיצוץ של 3,000 $ אפשר שתיבטל. המנהל הסכים להצעה זו. בקשתיו להזמין אלי את נשיא הת״ת. בבואו פרטתי את ההצעה האמורה, ואז הוספתי שמובן שאין לשלוח „ערב־מורים״ להסתכל ולהורות במוסד „יורד״. הנשיא שמח על ההצעה. הוועד המפקח של הת״ת קיבל את ההצעה מתוך החלטה לבטל את גזירת הקיצוץ. הוועד „הזיע״ יותר במשך השנה, ורמת העבודה לא נפגעה. וככה מנעה תמיכה בת 900 $ קיצוץ של 3,000 $. כדוגמת הת״ת הנזכר נעשה ב„מנורה״. שם שילמנו 400 $ בעד עבודה בהוראה מעשית. גם שם בוטלה הצעה לקיצוץ חמור.

הגורם העיקרי בכל זה היה במסירות ללא גבול של עסקני החינוך למטרתם. מסירות זו עמדה לכל התתי״ם גם בשנות־הרזון הקשות ביותר.

ו. „קרבנות־עולה״ של המשבר

אלה שסבלו במיוחד מהמשבר היו המורים העברים. עליהם אפשר לאמר:

לפום צערא אגרא, ביחס ישיר — בעולם הבא.

לפום אגרא צערא, ביחס הפוך — בעולם הזה.

במקרים מסויימים ציינתי ששכר המורה העברי הלך ועלה מאז שנוצר ארגון „בתי הת״ת המאוחדים דבוסטון״, שנקרא אחר כך בשם

„לשכת החינוך". במקום 13—16 דולר לשבוע בממוצע ב־1917, הגיע ב־1925 ל־30 $ לשבוע, סכום ששולם אפילו למסיימים הראשונים של בית המדרש, שהיו מתחילים־טירונים. מורים רבים קבלו 40 $ ויותר. מנהלים קיבלו למעלה מזה. שכר המורה העברי החל להגיע לרמת השכר בבית הספר הכללי, ובכמה מקרים היה למעלה מזה.

עם פרוץ המשבר היה המורה העברי הקרבן הראשון והעיקרי. הקטנת ההכנסה, שהתחילה מיד אחרי אוקטובר, 1929, לא השאירה לתתי"ם שום ברירה אלא לצמצם את הוצאותיהם. אבל הקטנת ההוצאות היתה מותנית בכמה גורמי־ברזל, שלא סבלו שום קיצוצים בהיקפם. אציין אותם:

א) תשלום הריבית על משכנתא שעל הבנין, ביחד עם התשלומים להקטנת קרן המשכנתא.

כאן באו תנאי החיים להיפרע מאתנו עבור השגיאות ששגו יזמי הבניינים החדשים לתתי"ם בשנות העשרים. כבר ציינתי שמספר בניינים היו גדולים בהרבה מהדרוש וגרמו להכפלת הוצאות הבנייה. כולם הוקמו על יסוד הביטחון שלעולם חוסן, שאין לחשוש מהלוואות גדולות, שהשנים הבאות תהיינה כולן טובות, והן תקיימנה את צינורות ההכנסה עד שיפרעו כל החובות. אחרי פרוץ המשבר ההלו הבנקים להחמיר בכל ההתחייבויות של המשכנתאות. התשלומים על הקרן והרבית נעשו איפוא מושכל ראשון שאיננו סובל דיחוי, הקטנה או שינוי כלשהו.

ב) חום, אור, בדק הבית, ושכר השמש.

רק שכר השמש ירד. אמנם את בדק הבית יכולים לדחות לזמן מה, אבל אז צריך לשלם קנס „ארבעה וחמשה" עבור תיקונים הרבה יותר גדולים. את הבנין מוכרחים לחמם ולהאיר. גם החלק האדמיניסטרטיבי במשרד לא סבל קיצוצים גדולים, אחרת היה יוצא שכרו בהפסדו.

אחרי תשלום ההוצאות האמורות נשאר סכום בלתי מספיק כלל לכסות את ההוצאות האחרות, בפרט שכר המורים, ברמה של טרום־המשבר. כמעט כל הקיצוצים האכזריים היו צריכים ליפול בחלק שנשאר אחרי התשלומים (א), (ב) המצויינים לעיל. וזהו מה שנעשה להכרחי:

1) לצרף כיתות עד כמה שאפשר, ולהקטין בזה את כוחות ההוראה.

2) להקטין את שכר המורים שנשארו.

3) לבטל, או לקצץ, כשאין לבטל לגמרי, את כל הפעולות הכרוכות

בהוצאות שהן מחוץ להוראה בכיתות. החגיגות, התשורות, התפאורה, קניית ספרים ורהיטים, או שבטלו, או שנצטמקו בהרבה.

היתה עוד אפשרות: להמעיט את ימי הלימוד בשבוע של כל כיתה, ובכלל לצמצם את שעות הלימוד בשבוע של כל כיתה. זוהי דרך יעילה ביותר לצמצום מספר המורים ושכרם, שמצטרף לסכום הגון מאד. בערים רבות היה זה התכסיס הכי מצוי לאזן את התקציב. גם בבוסטון היתה נכונות בכיוון זה. אבל גם המורים וגם בעלי הבתים הכירו שבצמצום ימי הלימוד מחמשה לארבעה או שלושה לשבוע כרוכה סכנה לכל החינוך. הימים שנוותר עליהם ייבלעו במפעלים אחרים של הילדים ולא נוכל להחזירם לרקמת החינוך העברי. הם יהיו אבדה שאינה חוזרת, ועם זה תרד כל הרמה החינוכית הקיימת.

לעומת זאת היתה נכונות להקטין את מספר השעות ביום לכל כיתה: משתים — לשעה וחצי או אפילו לשעה ועשרים רגע ליום. מורה שלימד עד כה שתי כיתות ליום, לימד עכשיו שלוש כיתות. סידור זה הביא לידי חסכון רב.

אבל אחרי כל החסכונות הנזכרים לא יכלו לקיים את רמת התשלום שהיתה נהוגה לפני המשבר. אפילו השכר המקוצץ לא שולם תמיד במועדו. תכופות, ובפרט בירחי הקיץ, היו חייבים למורים שכר שבועות וגם חדשים. צורה אחת של קיצוץ השכר היתה בעובדה שלא שילמו עבור שבועות החופש. ואז האריכו הוועדים את עונת החופש בכדי להקטין את ההוצאות. לא היתה שיטה אחידה בכל המוסדות. במקום שהיו אנשים אמידים יותר — קיצצו פחות, וזכו במורים יותר טובים. התתי"ם העניים יותר קיצצו יותר, ויסבלו גם מזה שמוריהם הטובים עברו למוסדות שבהם אין הדלות מושלת בכיפה. אבל לא תמיד עזבו המורים הטובים בשל הבדל בשכרם. היו מורים שהמקום נתחבב עליהם כל כך שבשום אופן לא עזבום, יהיה מה שיהיה. זה מזכירני מקרה אחד:

יום אחד נפגשתי עם צעיר שהיה לומד ב„בית המדרש למורים" שהתקיים לפני בואו של דר. טורוב. הצעיר נמנה עם טובי המורים הצעירים, ומקומו ב„עבריה" בוועסט ענד. ל. חריף (המנוח) ניהל אז את בית הספר והוא ידע איך להעביד את מוריו באופן פורה, ועם זה לחבב עליהם את העבודה במוסד.

„היודע אתה, מר הורוויץ", אמר לי הצעיר שהיה תלמיד במכללה, ש„עבריה" חייבת לי הרבה כסף?"

„כן. יודע אני ש„עבריה" נמצאת במצב קשה זה שנים, והיא סובלת מהמשבר בעיקר בגלל עניותה של השכונה".

„הם חייבים לי עבור יותר משנה. מה לעשות?"

לא שערתי שחייבים לו כה הרבה. אמרתי: „לפי מצבה מתקשה „עבריה" לשלם אפילו את ההוצאות השוטפות. לזכות בתשלום עבור העבר — הרי זו תקוה אופטימית למדי. לפי מידת הצדק והיושר אתה רשאי להחליף את משרתך. יודע אני על הצלחתך. אוכל להמציא לך משרה אחרת לשנה הבאה. שם תקבל לפחות את שכרך שבוע שבוע, ואשר לחוב מ„עבריה" — תשתדל לגבות מעט מעט".

„מר הורוויץ, אגלה לך סוד. אני אחד ממסיימי „עבריה". כל השנים משמש אני מורה ב„עבריה". משהו מקשרני למוסד הזה. אני לא אשאר מורה כל ימי, אבל בין שישלמו לי את חובי ובין שלא ישלמו, בין שישלמו לי בעד הוראתי בעתיד ובין שלא ישלמו לי כלום, כל זמן שאהיה מורה עברי אשאר אך ורק ב„עבריה".

בקושי עצרתי בעד דמעות עיני.

הצעיר המשיך להורות ב„עבריה". אחר כך נכנס לבית ספר לרפואה ויצא את ההוראה העברית. במשך השנים קנה לו פרסום בינלאומי כרופא, שמו: ד"ר. מקסוול פינלנד.

והיה עוד צעיר אחד מסור אף הוא להוראה בכל נימי נפשו, שמדי בקרי בכיתתו הייתי נהנה הנאה מרובה מעבודתו. גם לו היו חייבים עבור כמה וכמה חדשים. אף הוא לא נטש את מקומו עד אשר נכנס לבית ספר לרפואה. עתה הוא נמנה עם המומחים הגדולים למחלות עינים.

מובן שלא כל המורים יכלו להיות וותרנים כאלה. רובם ככולם קיומם שלהם ושל בני משפחתם תלוי היה בשכרם זה.

אין לי מספרים מדוייקים אבל בכלל ירד שכר המורים עד החצי, ובמקרים רבים למטה מזה. 20 $ לשבוע נעשה השכר הרגיל, ולרוב לא שילמו בעד שבועות החופש. ומעשה במורה שהיו לו שלוש בנות ושכרו היה 20 $ לשבוע. „אין לי שום אפשרות לקיים בשכר זה משפחה בת חמש נפשות", אמר לחברי הוועד. „אפשר לי לקבל הרבה יותר באחת מערי השדה, אבל ברצוני להבטיח לבנותי חינוך עברי הגון, וזה אפשרי

רק בעיר כבוסטון. הוסיפו נא לי ארבעה דולר על שכרי". הוועד לא נענה. הוא קיבל משרה מחוץ לבוסטון ב־40 $ לשבוע, ומורה מסור ומצליח אבד לבוסטון.

יש לציין פרט חשוב זה: תקופת המשבר היתה גם תקופה של דיפלציה. המחירים ירדו פלאים, וכוח הקניה של הדולר עלה הרבה. זה המתיק במידה מרובה את הירידה בשכר העובד. הקושי היה שלא בכל שטחי החיים ירדו המחירים במידה שווה. שכר הדירה, שלרוב הוא אוכל את רבע שכרו של האדם, נשאר כמעט בעינו, מפני שכל הזמן היה מחסור גדול בבתי מגורים. בשנות המשבר בא שיתוק בתנועת הבנין, דבר שגרם לירידה מתמדת במספר הדירות במדינה. כל שריפה וכל תאונה לבנין הפחיתו את מספר הדירות. די לציין שתנועת הבנין הרגילה מספיקה רק למלא את החסרון האמור. עכשו חל גירעון שהלך וגדל במספר הדירות. רבים הוכרחו לעבור לדירות קטנות, או להצטופף עם ההורים. מצד אחד נשארו דירות גדולות פנויות, ומצד שני היה דוחק והצטופפות שמררו את חייהם של מיליונים רבים בארץ. וזהו אחד הטעמים שהעיבו כל כך את שמי חייו של המורה העברי, זה מזכיר את סיפורו של „שלום עליכם" על עזו של ה„מלמד": „למתן חלב — איננה עז, אבל כשמגפה פורצת אז היא עז ככל העזים". בשנות הגיאות הכלכלית לא נהנה המורה העברי מהפרוס־פריטי, אבל כשבא משבר לעולם ירדו גם עליו כמה קבין של פורענות.

אחת מתכונותיה של תקופת משבר היא שהיא שוללת את ההרגשה של ביטחון ויציבות. אפילו מי שיש לו עסק או משרה איננו יודע מה ילד יום. בתקופה כזאת נחלש כוחם של ארגוני פועלים. קשה להגן על יציבותו של הפועל כשכל כך הרבה מובטלים דורשים שגם להם יינתן חלק בתעסוקה. השכבות שלא היו מאורגנות, ואלו כללו את הגושים הידועים בשם white collar workers „העובדים חבושי צוארון לבן", במשרדים, בחנויות, ועוד, אלה: „זמנם בכל יום"! מיום ליום לא ידע האיש אם משרתו תהיה בידו גם מחר. זה השפיע גם על רמת השכר וגם על מצב הרוח. פגיעתו של מצב־רוח רע קשה מפגיעתו של שכר ירוד. ערפיליות בקיום ממררת את כל הקיום. מזה הטעם נעשתה כל משרה וכל תעסוקה מבוססת ומובטחה ל„יחסנית", ורבים דרשו את קרבתה. בין המועסקים המובטחים היו מורי בתי הספר הכלליים. בטחונם נבע מתוקף החוק. אחרי תקופה של 2—3 שנים זוכה הטירון לוותיקות ואין לפטרו.

מטעם זה זרחה שמשן של המורות בבתי הספר הכלליים, בערים ובמדינות שבהן מעסיקים גם מורות נשואות. בדרך כלל לא היתה דרכן של מורות בבתי ספר כלליים סוגה בשושנים בשטח השידוכים. כל מיני בדיחות התהלכו על חשבון ה־ School m'am, בפרט שעד לפני כמה שנים היו מעסיקים רק מורות פנויות, ואלו שנישאו נאלצו להתפטר. מקובל היה שמורה בבית ספר או שהיא בתולה זקנה, או סתם „איננה עוברת לסוחר" בשוק השידוכים. עכשו יצא שמי שזוכה בכלה־מורה זוכה גם בפרנסה בטוחה. „זה לעומת זה עשה האלהים": כנגד ירידת ערכן של כמה וכמה סחורות בשוק החיים עלה ערכן של מורות בתי הספר, ורבים החלו לדפוק על פתחן של מורות נאות, ואפילו של לא כל כך נאות.

ויש לציין שגם בשטח החינוך העברי היתה יציבות למורה, לפחות בעצם שנת הלימודים. רק במקרים נדירים פוטרו בבוסטון מורים לפני כלות השנה. דרגה זו של יציבות שימשה תגמול־מה למצבו הקשה של המורה במשבר הכללי.

ז. הלימודים בשנות המשבר

גורמים חיוביים ושליליים היו קיימים בשנות המשבר בשטח הלימודים בתתי"ם. בין השליליים יש למנות את הכיתות הגדולות והמצורפות שאורגנו לשם חסכון במורים. כמו כן היו קיצוצים בשעות הלימוד בשבוע. הקיצוצים חלו בעיקר בכיתות א' ו־ב'. בכיתות הגבוהות לא חל כמעט שום קיצוץ. אבל הנזק היה רחב, מפני שבכיתות א' ו־ב' נמצאה למעלה ממחצית מספר התלמידים. מצב רוחו של המורה, מצב הבנין, שרק שרות מינימלי של השמש ניתן לו, והחום המצומצם בימות החורף, כל אלה הצטרפו למעט את דמותו של המוסד.

לעומת זה היו גם גורמים חיוביים: תלמידים רבים היו באים יום יום, ובזמן הנכון, לבית הספר. הסיבה: בבתים רבים לא היה חום, ובבית הספר היה חם. עובדה זו סילקה במידה רבה את אחד הגורמים להאטת ההתקדמות: היעדרות ואחור של התלמידים. ועוד גורם אחד: תשלום שכר־הלימוד עלה להורים ביתר קושי, ולפעמים בדם התמצית. עובדה זו העלתה את ערך הלימודים העברים בעיני התלמידים.

חכמינו אמרו: „גדולה הסרת טבעת" (שנתן אחשורוש להמן) „יותר

ממ"ח נביאים שנתנבאו להן לישראל" (מגילה יד.). גם בשנות המשבר, כשעצם קיומו של בית הספר העברי היה בסכנת תמיד, היתה קיימת התעוררות פנימית לאבינו שבשמים. האב הרחום, היושב בשמים, הישועה בידו. אליו צריך לפנות. רגש זה שימש דירבון לקרב את הלב אל לימוד התורה.

גם המורים, שידעו שהתחרות חריפה קיימת על כל משרה, הרגישו שעליהם לעמול ולהצטיין בהוראה.

האבטלה הגדולה ביטלה כמעט לגמרי תעסוקה חלקית של ילדים אחרי שעות הלימוד בבית הספר הכללי. תעסוקה זו היתה אחד הגורמים להיעדרם, לאחור וגם לעזיבתם של כמה תלמידים שנה שנה. ביטולו של גורם זה היטיב את הביקור, וצמצם במידה ידועה את העזיבה.

כפי שציינתי כבר, היתה נטיה חזקה בקרב המורים להאריך את שנת הלימודים ככל האפשר.

כל הגורמים האמורים הצטרפו להשפעה חיובית גדולה, עד שאפשר לומר שבשנות המשבר גברה ההתעניינות בלימודים, העזיבה פחתה, מאמצי המורים עלו, ולמרות מכאובי־אגב של המשבר, יצא סך הכל חיובי בהחלט.

ח. בתי מדרש למורים מפסיקים להעמיד מורים

זמן קצר אחרי שהתחיל המשבר הכלכלי לקצץ בעבודת החינוך העברי, הביעו אגודות מורים שונות חשש ל„פן ירבה", כלומר שמספר המורים יעלה על מספר המשרות, וזה יוריד את שכר ההוראה לכל אורך החזית. כמה בתי מדרש למורים נענו. יש שרק האיטו את הקצב ויש שהוציאו מתכנית הלימודים את הקורסים בחינוך, ויעמידו את לימודיהם על בסיס עברי כללי. שיטה זו נמשכה כעשר שנים ומעלה. בבוסטון לא חלה שום האטה או הפסקה בעבודת בית המדרש למורים כבית היוצר למורים עברים. בכל שנה התקיים סיום, וכמאה צעירים וצעירות קיבלו תעודות־הוראה בתקופה האמורה. אמנם בשנות המשבר גדל מספר המורים על מספר המשרות. פרובלימה זו נפתרה על ידי שיטת־העסקה, באמצעות „לשכת המודיעין", שעבדה בקביעות והיתה מורכבת מחמשה נציגים מ„אגודת המורים" וממנהל „לשכת החנוך". על פי השיטה שנתקבלה ניתנו למסיימים החדשים רק משרות חלקיות. בעיקר ניתנו המשרות החלקיות לאלה שלמדו במכללות, או שלא היו תלויים בפרנסתם בהכנסה מהוראה. עדיפות במתן

משרות שלימות היתה לבעלי משפחה ולמורים שההוראה העברית היתה המקור היחידי לפרנסתם.

זרע זה שבית המדרש למורים זרע בבוסטון הוציא כמה וכמה שערים! ערים רבות החלו לסבול מחוסר מורים עברים, מחסור שנעשה כרוני, והוא הולך ונמשך עד היום (בסוף שנות החמשים). מאת המסיימים שהוכנו בשנות המשבר, נוסף למסיימים החדשים שבית המדרש המשיך להעמיד שנה שנה, היוו מקור מספיק לכל הדרישה בבוסטון רבתי למורים חדשים בכל שנה. רק קרוב לסוף שנות הארבעים, כעשר שנים אחרי שמחסור כללי במורים עברים החל להציק בערים אחרות, הורגש מחסור זה בבוסטון. מניעת מחסור במורים כעשר שנים רצופות איפשרה לרשת בתי הספר בבוסטון ובסביבה להמשיך את השיטה האינטנסיבית במלוא תקפה.

עד כמה שבתי התתי"ם דבוסטון הרוויחו מקיום בלתי פוסק של שיטה אינטנסיבית יעידו הנסיונות שנעשו כמה פעמים בערים שונות להנהיג במוסדותיהן את „הבחינות הכלליות" שניתנו בכל חצי שנה בבוסטון, אבל מדי פעם הודיעו: בחינות אלו קשות מדי לתלמידינו. גורם יסודי להמשך קיומה של השיטה האינטנסיבית אצלנו היה בהחלטה שלא להפסיק את חינוך המורים אפילו בשנות המשבר הכי קשות.

הטעמים שהניעו אותנו לאחוז בחינוך בלתי פוסק של מורים נבעו מתוך גישתנו לחינוך העברי, שבכמה עקרונות היא שונה מהגישה של מרכזי־חינוך בערים אחרות. על ענין זה אדבר במקום אחר.

ט. קיטרוג על התמיכה לחינוך

דר. אליעזר הונור, ז"ל, פרופ. לחינוך בדרופסי קוליג', שנזדמן לביתנו אגב ביקור בבוסטון ב־14 בנובמבר, 1953, לשם מתן הרצאה, סיפר לי:

ב־1930 פנה אליו מר שמואל א. גולדשמיט, ששימש אז מנהל הסתדרות הצדקה בשיקגו, והוא גם היה מנהלה של „Bureau of Jewish Social Research", לערוך מיסקר על מצב החינוך בבוסטון. זה היה בקשר עם מיסקר כללי שנערך אז בכל הדיפרטמנטים של הסתדרות הצדקה הבוסטונית. דר. הונור סרב לקבל את ההזמנה. רק כשנה לפני זה בא לשיקגו מניו־יורק כמנהל ה„מדרשה" שבשיקגו, והוא היה נתון ראשו ורובו בשיפור

המוסד החשוב הזה, והוא לא חפץ להפסיק את עבודתו לכמה שבועות. אז אמר לו מר גולדשמיט:

„דע לך שבעקת המשבר הכלכלי מתגבר הקיטרוג בהסתדרות הצדקה הבוסטונית מצד כמה מפקחים על המשך מתן התמיכה לחינוך. הטענה: לחם וחינוך — לחם קודם! תפקידה של הסתדרות הצדקה הוא להמציא לחם בראש וראשונה. עצתי שתקבל את ההזמנה. יתכן ואתה תמצא תחבולה להקל את דרכו של דר. סלקמן, מנהל הסתדרות הצדקה, הנלחם בעוז לטובת המשך התמיכה לחינוך".

יש לזכור שכאשר החליטה הסתדרות הצדקה ב־1917 לתמוך בחינוך היה לה עודף של 100,000 $, שנשאר לה ממגבית מצליחה ביותר בשנה הקודמת. עודף זה איפשר לה להרחיב את חוג פעולותיה. אבל עכשו, כשהמשבר הכללי קנה לו קבע בחיי אמריקה, נראו פני הדברים בצבע אחר לגמרי. כמסופר לקמן (עמ. 42—341), הגיע לידי כך שאפילו עורך־דין מכובד, שהיה ציוני מעודו, היה בין המתנגדים החריפים לתמיכה בבית המדרש למורים, והוא הביע במפורש את התנגדותו בוועד המפקחים של הסתדרות הצדקה. עמדתו שימשה דוגמה למפקחים אחרים, שלא היו ציונים ולא חיבבו עברית.

חכמינו אמרו: „כמישלם שעורי מכדא, נקיש ואתי תיגרא בביתא" (בבא מציעא נט.), ככלות השעורים מן הכד ממשמשת ובאה מריבה בבית. השעורים מכדה של הסתדרות הצדקה אפסו בהחלט. דרישות מובטלים ועניים גברו למעלה ראש, והיא לא יכלה בשום פנים למלא את הדרישות לעזרה. צריך לעשות משהו, וזה אפשר על חשבון הפחות כדאיים שבמשפחת הדיפרטמנטים של ההסתדרות. אפילו בשנים הטובות היו כמה וכמה ספקנים בכדאיותו של החינוך העברי באמריקה. עכשו מצאו אלה מקום לגבות את חובם.

דר. הונור קיבל את ההזמנה. הוא ערך מיסקר מקיף על הנעשה בבוסטון בשדה החינוך, הוא לא הודיע לי בזמנו את כל פרטי מסקנותיו. בין אלה שלא הודיע לי עליהם היתה הצעת פתרון שהגיעה לידי מימוש רק אחרי כשנתיים, כמסופר בפרק הבא.

י. להיות או לחדול?

בראשית קיץ 1932 הודיעו לנו מטעם הסתדרות הצדקה שהם מוכרחים לקצץ 10,000 $ מתקציבנו הבא, החל מאוקטובר, 1932, כלומר, הורדה מ־38,000 $ ל־28,000 $. עוד לפני כן נעשו קיצוצים בתקציב, שב־1928 היה למעלה מ־50,000 $. קיצוץ אחרון זה יהיה קטלני! כיצד נפחית מפעולותינו 25% ומעלה?! התמיכה הישרה לתתי"ם נפסקה עוד במאי, 1928 (עמ. 292). מאז צמצמנו בהוצאות, וגם ביטלנו מפעלים שונים. על מוסד אחד, בית המדרש, שמרתי כעל בבת עיני. אמרתי: כל זמן שהוא קיים — יש תקוה לחינוך העברי. אבל לאור הקיצוץ החדש לא ראיתי שום דרך־קיום הן לבית המדרש והן לכל תכנית לשכת החנוך.

דבר אחד היה ברור לי: המצוקה הכספית מעיקה כל כך על התתי"ם עד שהם בעצמם, עם כל רגש הכבוד וההערצה שלהם לבית המדרש, היו נכונים לגזור ממנו איברים איברים, או אפילו לסגרו, בכדי לקיים את התתי"ם עצמם. גישתם היתה פשוטה והגיונית: „אם אין גדיים אין תיישים" (ירושלמי סנהדרין פ"י, ה"ב)! אם התתי"ם לא יעמידו מסיימים מהיכן ימצא בית המדרש תלמידים? וגם אם ימצא — למי יסכנו המורים שיוציא? דבר זה הוכיח שאין ידידים למוסד, שהוא מוקף כוחות הנכונים לבלעו. ואם יד המתנגדים תהיה על העליונה הלא תרד רמת החינוך עד קרוב לאפס, ומי יודע כמה שנים תעבורנה עד שיקום מהריסותיו.

בשיחה עם דר. בנדרלי בראשית המשבר, „בנפול מגדלים", כאשר נתמעטו דמותם של מוסדות שונים או שנסגרו לגמרי, אמר לי: „אותם המוסדות שיידעו כיצד להתקיים על מינימום שבמינימום — יחזיקו מעמד; האחרים ייעלמו". כבר נוכחתי כמה מן האמת היה בדברים אלה. האם הגיעה שעתנו אנו להיפטר מן העולם? תקציב בית המדרש עלה ליותר מ־25,000 $. איך נוכל לקיים אותו ואת לשכת החנוך על 28,000 $?!

מטעם הסתדרות הצדקה הודיעו לנו שהקיצוץ הוא בהתאם למיסקרו של דר. הוגור, שבו הוא מציע שרק איש אחד יעמוד כמנהל לשכת החינוך ובית המדרש למורים. דר. פרלמן, מנהל בית המדרש, ואנכי קיבלנו 7,000 $ כל אחד. עם ביטול משכורת אחת בת 7,000 $, ועם קיצוץ של אחוזים ידועים במשכורות האחרות תהיה אפשרות לקיים את שני המוסדות, למרות הקטנת התקציב הכללי בסך 10,000 $. אני לא ידעתי אז, כמסופר בפרק הקודם, שזו באה כפשרה, שדר. הוגור הציע.

ביוני, 1932 הודיע דר. סלקמן, מנהל הסתדרות הצדקה, על סולם הקיצוצים בשכר כל המועסקים בדיפרטמנטים של הסתדרות הצדקה:

10 % הפחתה בשכר עד 2,500 $ לשנה.

12½% " " מן 2,500 $ — 5,000 $.

15 % " " 5,000 $ ומעלה.

הקיצוצים יחולו, בלי יוצא מן הכלל, החל מראשית אוקטובר, 1932. דר. פרלמן הודיע שהוא יעזוב את בוסטון אחר הסיום, ביוני, ויסע לארץ ישראל להתיישב שם, וכן עשה. אחרי הסיום התקיימה אספת הוועד המפקח של בית המדרש למורים ובה נבחרתי כ„מנהל־בפועל (Acting Dean) של בית המדרש למורים, בעוד אני ממשיך כמנהל לשכת החינוך.

מאז יסדתי את בית המדרש למורים היה לי כבבת עיני. אילו נסגר, בעטיו של המשבר, הייתי עוזב את שדה החינוך, כמו שאמרתי לדר. טורוב עוד ב־1922, כאשר חפץ לעבור למוסדו של רבי ווייז, אחרי שעבד אצלנו רק שנה אחת (עמ. 188). מאז נעשה לי ברור כחמה שהמוסד הזה הוא כעמוד התיכון לכל החינוך העברי בבוסטון. החלטת־ברזל היתה בלבי כל הזמן שקיום עלוב איננו קיום, ושהמוסד, בתכנו לפחות, מוכרח להישאר מוצק ובטוח, וכי שום הפרעה, שאפשר להימנע ממנה, לא תפגע בעבודה היומיומית של חבר המורים. לשם זה חשוב מאד שגם במצב רוחם של המורים לא יחולו זעזועים. אין לך דבר המעכיר את רוחו של אדם כהרגשה שהקרקע רועד מתחתיו, או ששכרו תלוי תמיד בנס. הרגשה זו חפצתי למנוע, ויהי מה! על יסוד זה באתי לכלל מסקנות אלו:

א) הקיצוץ הבא בשכר המורים על פי הסולם הנזכר איננו קיצוץ אמתי, היות שמחיר צרכי החיים ירד כבר הרבה, ובאותה המידה עלה כוח־קנייתו של הדולר. כל אחד מהמורים קיבל 3,400 $ לשנה. מעכשו יקבל 3,000 $, קיצוץ של 11.8% *).

ב) אין להפחית בשום פנים ואופן בשעות ההוראה של שום כיתה לשבוע; אין להעלות את שעות ההוראה לשבוע של שום מורה, וכן אין להפחית את מספר המורים.

ג) להפחית את שכרי, כמנהל לשכת החינוך, לפי הסולם האמור,

---

*) זה היה הקיצוץ היחידי בשכר המורים של בית המדרש במשך המשבר, ועם בואה של הטבה חלקית החל הוועד המפקח להעלות את שכר המורים בדרגות, לפני שנתבע לכך על־ידי המורים.

ב־15% (מ־7,000 $ ל־5,950 $), ולקבל את הנהלת בית המדרש בלי כל תשלום *).

וכך השלמנו עם הקיצוץ של 10,000 $, והתקציב של לשכת החינוך עם בית המדרש למורים העמד לשנת 33—1932 על תמיכה בת 28,000 $ מאת הסתדרות הצדקה, מלבד שכר הלימוד של התלמידים ועוד איזו הכנסות ארעיות.

עם חבר המורים של בית המדרש נמנו: י. ח. פולאק, יעקב ניומן, יוחנן טברסקי ונתן בן־נתן. כל אחד היה מורה שלם ולימד 20 שעה לשבוע, שהצטרפו ל־80 שעה לשבוע. המנוח שלמה צוקרוב **) היה מלמד 7 שעות, ודר. פרלמן לימד 6 שעות. סך הכל של 93 שעות נתחלקו באופן זה: 41 שעות ב„פרוזדור" (שנה א' 10; שנה ב' 10; שנה ג' 10; שנה ד' 11 שעות), 52 בכיתות בית המדרש (כיתה א' 12; כיתה ב' 20; כיתה ג' 10; כיתה ד' 10). את השעות של המנוח צוקרוב ושל דר. פרלמן אמרנו למלא באופן זה: אני אלמד 3 שעות, ולעשר השעות הנשארות נזמין מורה חלקי. בזמן ההוא צמצמו כל המוסדות את תכניתם, ולא היה קשה למצוא מורה מתאים אפילו להוראה חלקית, שיסכים לבוא לבוסטון. קיבלנו ל־10 שעות לשבוע את דר. יצחק זילברשלג, שעבד כמורה חלקי בבית המדרש למורים של בית המדרש לרבנים באמריקה, בניו־יורק. למעשה יצא, שעם התחלת הלימודים בספטמבר 1932 נתקבלו 72 תלמידים חדשים ב„פרוזדור" א', והיה צורך לחלקם לשתי כיתות א' מקבילות. את עשר שעות ההוראה הנוספות נתנו לדר. זילברשלג, שמאז שימש כמורה שלם במשך כל השנים הבאות. ברוב

---

*) למעשה המשכתי כמנהל בית המדרש קרוב לעשר שנים רצופות בלי שום שכר נוסף על שכרי כמנהל לשכת החינוך.

**) המנוח שלמה צוקרוב, ביחד עם מר י. ח. פולאק היו שני המורים הראשונים שנתמנו אחרי בואו של דר. טורוב ב־1921. מאז הורה מר צוקרוב תלמוד 6—7 שעות לשבוע. בראשית תרצ"ב סבל מהתקפת הלב, ובפעב. 1932, שבק חיים לכל חי בשנתו הס"א. מחוץ לשעותיו בבית המדרש היה מלמד בבית הספר „משכן תפלה", ברוקסבורי. הוא היה תלמודי מובהק, שהשקיע את כל שנותיו וכל שעותיו הפנויות בלימודו, ויהי מלא וגדוש בידיעת התלמוד והספרות הרבנית בכלל. וכגדל אהבתו לתלמוד כן גודל אהבתו להוראה. תלמידיו ראו בו אדם המעלה המבקש את טובתם תמיד. הוא היה מבקש אמתלאות להפיץ את דעת התורה, ולפני הבחינות היה מקדים לבוא 2—3 שעות בכדי להימצא לתלמידים הזקוקים לעזרה מיוחדה. גם לביתו היו באים לשנן את פרקם. כלל גדול היה לו בחייו: אין בודקין להוראה, וכל מי שרוצה ללמוד צריך להיענות לו ברצון ובמסירות. הוא חבר ספרים אלה:

Adjustment of Law to Life in Rabbinic Literature, 1928
Women, Slaves and the Ignorant in Rabbinic Literature, 1932
ספרות ההלכה (מחתימת התלמוד עד הש"ע ונושאי כליו), 1932.
עוד שלושה ספרים, מוכנים לדפוס, נשארו בכתב יד.

שנות השלושים היה צורך לקיים שתי מחלקות מקבילות בפרוזדור א׳. שכר הלימוד הנוסף עזר לכסות את שכר המורה הנוסף.

יא. ארגון „אגודת נשים שעל יד בית המדרש למורים"

מנהג הוא באמריקה שכל ארגון וכל איגוד נכנס לעולם בקולי קולות, מתוך אמונה „שהקול יפה להם". גם המשך הקיום הוא בלווית פרסומת וצעקנות. כניסתו של בית המדרש למורים לעולם היתה דוקא בחשאי. „דברי חכמים בנחת נשמעים" (קוהלת ט, יז). מה יש להכריז ולהשמיע? ארבע שנים תעבורנה עד שהשתיל הרך הזה יתחיל להוציא פירות בשלים. מי יודע מה שיקרה במשך תקופה ארוכה זו. והיה, אם כוכב־מזלו יעמוד לו, והוא יצליח להעמיד מורים ראויים לשמם, אז תעיד העיסה על נחתומה, ומי שיראה עבודת מורים צעירים אלה והנה היא טובה יאמר: „אשרי המוסד שהעמיד מלמדי־תורה אלה!", והרי לך פרסום שאין כדוגמתו! אפילו קבלת הטשארטר ב־1927, והסיום של 1930, שבו התחלנו לתת תארים למסיימים על יסוד התכנית המורחבת בהתאם לדרישות הטשארטר, גם צעדי־התקדמות אלה פורסמו בשעתם רק בקול דממה דקה, מתוך הכרת ערך־עצמי, ובבחינת „עקב בצד אגודל". „אַסתירא בלגינא קיש קיש קריא", (ב"מ פה: *), אבל לגינת בית המדרש החלה להתמלא בדינרי זהב של מעשים שיש להם ערך יסודי, ומטבעו של הזהב שהוא נח במקומו, ומכל העולם רצים אליו.

נשען על הכרה זו המשיך בית המדרש את עבודתו במשך עשר שנותיו הראשונות. גם הרכב ועד המפקחים שלו היה מאנשים שכל מעיינם כלפי תכנו של המוסד. וכאשר הוחלט ב־1924 להקים אגף לבנין הקיים נאסף בקושי גדול סכום של 30 אלף דולר, ודוקא באותן השנים שבבוסטון לבדה הקימו בניינים ציבוריים יהודיים שעלו למאות אלפי דולרים. מעט מעט הגענו למסקנה שרצוי להוציא מוניטין לבית המדרש בבוסטון ומחוצה לה. השאלה היתה כיצד לעשות זאת.

לאה מ. (קאנוביץ) הורוויץ, שעל עבודתה סיפרתי כבר (עמ. 244 ואילך) בקשר עם הפרת תכניותיו של המיסיונר רברנד סמיטה, ועם הפיכתם של בתי הספר ליום א׳ שעמדו ברשות לשכת החינוך לבתי ספר לשני ימים

*) אסתירא (שם מטבע) לגין (בקבוק ריק) משמיע צלצול: קיש, קיש. הוא מכריז ומשתבח בה.

בשבוע, הציעה זה מזמן לארגן אגודת נשים על יד בית המדרש. היא היתה בעלת נסיון רב בעבודה עם נשים. היא קיבלה על עצמה לייסד אגודה פעילה אם אך ינתן רשיון לזה מאת הוועד המפקח. היא אמרה שאגודה כזאת תוסיף לבית המדרש כוחות־פעולה הגונים, וכן פרסום רב בצורה נאותה. בראשית 1931 החליט ועד המפקחים להרשות יצירת ארגון כזה, וב־19 במרץ, 1931 התקיימה אספה בביתו של פרופ. נתן אייזיקס, 5 רחוב וואלנוט, קיימברידז, שבע נשים נכחו: הגב. נתן אייזיקס, הגב. דוד לוריא, אשת השופט לוריא, הגב. גערג׳ ווינר, הגב. נתן פרידמן, הגב. פוזנר, הגב. אלכסנדר ברמן, ולאה מ. הורוויץ, יוזמת הארגון. קוטב השאלה היה בעצם האפשרות לייסד אגודת נשים חדשה, היות שאגודות אין מספר קיימות כבר בעיר. באספה ההיא נכחו מטעם ועד המפקחים: פרופ. נתן אייזיקס, נשיא לשכת החינוך, מוריס מורס וא. ל. הורוויץ. כמעט כל הנשים היו מהפועלות והמפעילות ב„הדסה", שנחשבה לגדולה באגודות הנשים בבוסטון. הנשים שנכחו היו ערות לדרישות החינוך, ולמרות החשש שהאגודה תהיה בבחינת „נפל", הוחלט ליסד אגודת נשים בשם: New England Women's Association of the Hebrew Teachers College ולקרוא לאספה מייסדת בקרוב. לאה מ. הורוויץ נבחרה ליושבת ראש זמנית.

זמן קצר אחרי זה התקיימה אספה מייסדת שבה השתתפו כארבעים נשים, וביניהן מראשי המדברות של רוב אגודות הנשים שבעיר. באספה ההיא הציעה מרת אלכסנדר ברמן שהאגודה תיצור קרן של „חברות־עד" (Life Members), שכל חברה תתרום מאה דולר, והיא היתה הראשונה לתרום. ההצעה נתקבלה. התרומות לקרן ההיא עזרו הרבה לבית המדרש בשעות היותר קשות של קיומו, כפי שאספר לקמן. לאה מ. הורוויץ נבחרה לנשיאת האגודה. הוחלט שכל הנספחות לאגודה עד תאריך ידוע תחשבנה כ„חברות מייסדות". למעלה ממאתים חברות מסוג זה נספחו. האגודה לא נולדה „נפל". המס היה 2 $ לשנה.

בחוקה שנתקבלה אחר כך נרשם שמטרת האגודה היא: „לעבוד לטובת בית המדרש למורים, ולעזור לועד המפקח בביצוע תכניתו". האגודה החלה בפעולות אלו: פרסי שכר־לימוד לתלמידים, הגדלת הספריה, מסעדה לתלמידים, ויצירת „קרן אפותיקה" לתשלום „האפותיקה השניה", שעלתה ל־15,000 $ (היתה גם „אפותיקה ראשונה", בסך 26,000 $). על דבר משך זמן כהונת הנשיאה הוחלט שלא יעלה על שלש שנים רצופות. דבר זה מנע

„היאחזות" בנשיאות, בלי קץ ותכלה, כפי שמצוי בארגונים רבים — שלא בטובתם.

עם ייסוד „אגודת הנשים" נפתחו הרבה פיות לבית המדרש, וכל פה דרש בשבחו. בזמן קצר התחילו לדבר בעיר ומחוצה לה על עבודת בית המדרש ועל חשיבותו במידה שלא דיברו עליו מאז שנוצר. וככה נברא צינור שדרכו הובאו לציבור ידיעות על מטרתו ופעולותיו של הבית הזה. עבודה זו הוציאה כמה וכמה שערים. ההתחלה נעשתה כאשר המשבר הכללי הלך וחזר לשכבות הרחבות של החברה. בשנים הקרובות, שבהן העמיק והרחיב המשבר, עלתה עזרת האגודה כמה מונים, כפי שאספר להלן.

„לא טוב היות האדם לבדו". אגודת הנשים הביאה למוסד את האֵם ואת האחות, את הרטט הנפשי החם לדבר שבקדושה, והעיר בוסטון ידעה שבית מדרש למורים קיים בתוכה.

יב. על חטא שחטאנו במשכנתאות

כבר עמדתי על כך שבשנות העשרים הקימה יהדות אמריקה שלשלת עצומה של בניינים שעלו להרבה עשרות מיליונים דולרים, ובעיקר „נעשתה מלאכתה על ידי אחרים": על ידי משכנתאות מאת בנקים ומלווים פרטיים. מקובל היה באמריקה ש„היהודים מדקדקים תמיד לשלם את חובותיהם הציבוריים", ועל יסוד זה השקיעו מלווים מיליונים כנגד משכנתאות על בניינים ציבוריים של יהודים בכל רחבי הארץ. כמעט תמיד דרשו המלווים שאנשים אמידים יחתמו בתור ערבים, ומתוך אותה האמונה שהציבור ישלם את חובותיו, חתמו אנשים על שטרות כערבים על אלפים ועל רבבות דולרים.

משבר שנות השלושים הפך את האמונה הזאת משורש. מוסדות רבים לא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם. בעלי המשכנתאות פנו לערבים, אבל בינתיים התרוששו רבים מהם. אז פנו הבנקים לערבים שעדיין היו בעלי יכולת. עמדת אלה היתה מתמוטטת אילו שילמו את כל המגיע לבנקים. הם פנו אז למוסדות שהוקמו בערבותם, וגם נהנו מתרומותיהם, בדרישה לחלצם מן המיצר. וככה נוצרה פרשה כאובה לכל הצדדים.

הפגיעה היתה קשה בעיקר במוסדות שהוקמו על ידי „יהודי המזרח". שלא כ„יַהודים", שהיו מחכים עד שנצטבר סכום מספיק להקמת הבית, היו יהודי המזרח חסרי סבלנות. כאשר נאסף איזה סכום שהוא לבנין ציבורי, שלהקמתו היה יחס חיובי בשכונה, מיהרו לצרף מחשבה למעשה. בכלל היו

מביטים על הקמת בנין ציבורי כעל שלבי סולם: בתחילה צריך לרכוש מגרש; אחר כך יש להניח יסוד. אחרי הנחת היסוד — מאמצים שונים להקמת שלד הבנין, הקירות והגג, העבודה הפנימית, הריהוט. ישראל "נתבעים ונותנים". עם כל שלב נוסף עורכים חגיגה, אספה, מגבית, אזעקה, ובכל פעם זורמים סכומים נוספים. פה ניתן מקום לבעלי־מוחין להתגדר בו. לחפש דרכים חדשות לשם איסוף כספים: מכריזים על מכירת לבנים, כל לבנה בדולר; מכירת מדרגות, כל מדרגה כך וכך; החלונות, ובכל חלון זגוגית שבה רשום שם הנדבן, או זכרון לנפשות אהובות. מדביקים לוחות נחושת ועליהם חרותים שמות המנדבים. מוכרים חדרים, בסכומים הגונים, ושם הקונה חרות על לוח מיוחד התלוי בחדר. כל מוסד היה מתחכם וממציא דרכי הכנסה שונים לבנין. כל זה נעשה לא באפס יד. הרבה אנשים היו מכתתים רגליהם, עושים לילות כימים, עובדים בלי הרף ובהתלהבות מידבקת למען הבנין. חזיון כזה היה כללי בכל רחבי אמריקה.

שני גורמים פסיכולוגיים שימשו דחף פנימי לתנועת הבנין:

יהודי המזרח, בעיקר, היו רגישים לחיי היהדות המתהווה. עד מהרה הכירו בצורך להקים בית כנסת, תלמוד תורה, י. מ. ה. א., מושב זקנים או בית חולים. ביניהם לבין עצמם ידעו שהזמן פועל נגדם. כל יום העובר בלי פעולה חיובית פוגע קשות בהכרה היהודית שבלב הדור הצעיר. "חטוף ואכול", חטוף ופעל, חטוף ובנה, הקם מוסדות, שמא תאחר את המועד!

הגורם השני גבע מרגש התלישות ואי־היציבות של יהודי המזרח, שהגיעו לאמריקה במאוחר. ברוסיה, פולניה, רומניה וגליציה היה היהודי צפוי לנישול מביתו ומפרנסתו. הלא משום כך לקח מקל־נודדים ויבוא לעולם החדש. רעב עמוק היה חבוי בלב ליציבות, וותיקות, שרשיות בחיים.

בנין הוא סמל ליציבות. עצם הקמתו מעיד שאנו מעוּרים כאן. יש ביטחון, שמים חדשים בעולם החדש. צריך לתקוע יתדות, צריך להראות לגויים שבית ישראל איתן, יפה, ושהוא מתגאה בקיומו. הבנין החדש יביא לנו תועלת וכבוד כאחד.

בנין הוא דבר מוחשי. אין צורך לקמט את המצח בכדי לתפוס את מהותו. הנהו לפניך, בבחינת "אוחז ביד"; גע בו ותרגישהו. הבט בו ותראהו. אינו זקוק לפירושים. כולו פשטות וקביעות.

על רקע זה ניתן להבין את בולמוס הבנין שאחז את הציבור היהודי באמריקה בשנות העשרים, כשהפרוטה היתה מצויה בכיס, והכל חשבו שתקופת השפע הכלכלי תתמיד בלי קץ.

שני אלמנטים דרושים לכל מגבית, תהיה מטרתה מה שתהיה: כסף וגובי־כסף. השגת גובים במספר מספיק קשה יותר מהשגת כספים. שום מפעל לא היה נשאר בגרעון כספי אילו נמצאו לו די גובים. ברוב המגביות אין די עובדים מתנדבים. אין די „רגלים" ללכת מאיש לאיש לבקש את תרומתו.

אבל למען בנין אפשר למצוא עובדים. קסם חבוי במושג זה הקרוי בנין ציבורי. תמיד נמצאים אנשים הנעשים „משוגעים לדבר אחד": לראות את הבנין בהדרו.

באמריקה, ובפרט בשנים כתיקנן, נמצא תמיד עודף של כספים המוכן להשקעות. זה איפשר רכישת נכסי דלא ניידי בהשקעה קטנה בערך מצד הקונה. על יסוד השקעה ראשונה זו היה משיג בנקל „משכנתא ראשונה", שעלתה ל־60% ממחיר הנכס, וב־6% ריבית בערך. עבור עוד 20%—25% משוויו של הנכס היה משיג „משכנתא שניה", שהיוותה השקעה פחות בטוחה, בריבית יותר גבוהה: 7%—8%. והיו שהשיגו „משכנתא שלישית", מעל לשתים הראשונות, שאינה נפרעת אלא לאחר שנפרעו בשלימות השתים הראשונות, ב„נשך נושך", לרוב בתשלום סכום ידוע בשעת ההלוואה, מחוץ לריבית, שהשער שלה היה מוגבל על פי החוק.

והיה כאשר נועדו מספר אנשים ויחליטו שבנין ציבורי ידוע הוא צורך הכרחי, אז היתה הפרוצדורה כזו:

ביניהם ובין ידידים אספו מאות דולרים אחדות במזומן. הם גם השיגו הבטחות להגדלת התרומות ולתרומות נוספות שהצטרפו לאלפים אחדים. כאשר נמצא להם מגרש מתאים נתנו למוכר את הסכום שהיה במזומן בתור דמי־קדימה, ואז התחילו בתנועה לרכישת המגרש. לרוב היה 25% ממחיר המגרש מספיק לרכישתו. שתי משכנתאות נזקפו בתנאי שכל ששה חדשים ישלמו את הריבית עם סכום ידוע להקטנת המשכנתא, שברגיל ניתנת ל־3—5 שנים.

מחיר המגרש היה חלק מועט ממחיר הבנין העתיד לקום.

רכישת המגרש הניחה חותם של ודאות על התכנית. הענין החל לקנות לו לבבות. עובדים חדשים וכסף חדש נוספו ליוזמים הראשונים. במגבית נוספת אמרו לעשות התחלה ממשית. לרוב היו גם בנאים בין היוזמים. בעזרתם ובעידודם הכין אדריכל את תכנית הבנין. נעשה חוזה עם בנאי להקמת הבנין. בחוזה היה תנאי שעם כל תשלום ותשלום יקים חלק מסוים

של הבנין. זה היה „תנאי בני גד ובני ראובן". הנחת היסוד שימשה פרשה בפני עצמה. אתה באו חגיגה, מגבית, וכו'. כל שלב של הקמת הבנין שימש דירבון לפעולות מאומצות מצד התומכים. הסכנה ש„הבנאי יפסיק את עבודתו" רחפה תמיד באוויר.

עובדה אחת נתאמתה, בלי יוצא מן הכלל, עם כל בנין ציבורי שהוקם: כל החישובים הראשונים נתבדו והוצאות הבנייה עלו על המשוער. הרבה פרטים, שלא עלו במחשבה בזמן התימת החוזה עם הבנאי, צפו ועלו, והם ניקרו את העינים בנחיצותם. לפעמים נמלך הוועד והכניס שינויים יסודיים אחרי שחלק מהבנין הוקם כבר. עליות אלו בהוצאות הבנין בלבלו חשבונות רבים. הם הצריכו בקשת משכנתאות מקסימליות. על ידי כך עלה גם התקציב היסודי להחזקת הבנין.

בדרך זו נבנו רוב בנייני הציבור. במזומנים נאספו 20%—25% מהסכום הדרוש, והשאר — כספם של זרים שניתן בהלוואה, בתנאי־ברזל של תשלומים קבועים, ואחריות בטוחה שבעים ושבעה. כך נבנו כל בתי הכנסיות, התתי"ם, ובבוסטון אפילו בית החולים המפורסם „בית ישראל".

עם פרוץ המשבר הכלכלי באוקטובר, 1929, החלו להיסתם הרבה ממקורות ההכנסה של המוסדות הציבוריים. המוסדות עשו כל מה שאפשר כדי לעמוד בפני המשבר. הם צמצמו בהוצאות צמצום אחר צמצום. שכר הפקידים: הרבי, המורים, העובדים במשרד, השמשים, ירד ירידה אחר ירידה. התחילה גם פרשה של פיטורים. אם היה בית ספר לבית הכנסת אז קיבל הרבי את אחריות ההנהלה, והמנהל פוטר. היו בתי כנסיות, בפרט הקטנים, שהתקיימו בלי רבי. כל השרות של המוסדות הצטמצם והצטמק יותר ויותר במשך שנות השלושים. הבנקים לא עשו שום ויתורים. דרישותיהם היו צריכות להתמלא „עד קוצו של יוד", אחרת היו מחרימים את המוסד ומעמידים אותו ואת כל אשר בו למכירה פומבית.

הצד הכי קשה היה לא בתנאים החמורים של תשלום החובות. סוף סוף הלא היה חיוב לעמוד בהבטחות למלווים. העיקר היה שבינתיים חלו שינויים כבירים בהרכב האוכלוסיות בשכונות היהודים. שורות של מוסדות הוקמו בהן, על פי הפרוצדורה המתוארת למעלה, אבל כאשר חלה הטבה בתנאי החיים החלו שכונות אלה להתרוקן מיושביהן היהודים, ובמשך שנים מספר נשארו כל המוסדות מיותמים, והשכונות היהודיות החדשות היו צריכות להתחיל הכול מחדש.

וככה יצא שחלק חשוב מאד מהתרומות והנדבות שנרכשו בעמל אין קץ שנה שנה, עבר לבנקים ולמלווים, ורוב רובם של הפרעונות כלו כעשן, מבלי להביא תועלת כמקווה.

והחלק המכאיב ביותר היה שבעטים של החובות האמורים, שנגרמו בחלקם הגדול בעקבות התכנון המשובש, נמנעו המוסדות מלתת את אותם השרותים שלשמם הוקמו, ובאותו ההיקף שנדרש לצרכי השכונה. בעיקר נפגעו בתי התתי"ם. הם לא יכלו להפיק את אותם הפירות הטובים, שהיו מפיקים במצב נורמלי, מפני לחץ החובות שעל הבנינים. ואחרי שנים, כאשר הוסר הלחץ, נעלמו היהודים מהשכונה, והמוסדות נשארו קרחים מכאן ומכאן.

בכל המסופר צפון לקח חשוב מאד: אין שכונות יהודיות קיימות וקבועות הרבה שנים! עם הרגיל בנדודים אנחנו. אין שום טעם להשקעות של מאות אלפים בבנין שיוכל לעמוד מאתים שנה, בשעה שברור שאחרי 20 שנה בערך, אם לא בפחות מזה, תתרוקן השכונה מיהודיה.

„התורה חסה על ממונם של ישראל!" (יומא פט:).

יג. חבל בצואר בית המדרש כמעט שחינקני

כמסופר, גרמה הקמת אגף הבנין של בית המדרש בשנת 1925 לזקיפת שתי אפותיקאות: 15,000 $ ו־26,000 $. כל אחת היתה בערבותם הפרטית של ידידי החינוך. הריבית השנתית עלתה ל־2,720 $. בקושי גדול היינו משלמים סכום זה. התקציב המצומצם לא איפשר תשלומים להקטנת האפותיקאות. אחרי פרוץ המשבר ב־1929 החריף המצב. היו ערבים שביקשו שנשחררם מערבותם. לא יכולנו למלא דרישה צודקת זו של ידידים טובים, שבלי עזרתם לא היינו מספיקים להקים את הבנין. אם נמלא את בקשתם, מי יקח את מקומם כערבים בזמן של אנדרלמוסיה כלכלית, שכנראה אין לה סוף ותכלית? ועוד רעה חולה מזו: האפותיקה השניה נמצאה בידי בנק שתבע תשלום החוב כולו, או, לפחות, שנחדש את החתימות של הערבים.

גם הסתדרות הצדקה, שפירנסה את בית המדרש, נמצאה במצוקה תמידית. גם היא לוותה מבנקים, ביקשה „גמילות חסדים", ומתורמים טובי־לב ביותר לקחה את תרומתם למפרע: על חשבון השנה הבאה. הכל ככתוב בספר החיים של כל הדורות בשעה שהאדם נמצא במצוקה. אבל כל אלה

ביחד לא הצטרפו לסעודה תקציבית מספקת, וההסתדרות „נשארה חייבת" למוסדות שנתמכו על ידה עבור שבועות וירחים. בבית המדרש נשארנו חייבים למורים את שכרם בעד שלושה חדשים בערך, ולי — בעד קרוב לחצי שנה. קרן בת 3,000 $ היתה לבית המדרש שנוצרה על־ידי Women's Scholarschip Association. הוסכם שהקרן עם הריבית ינוצלו במשך 20 שנה. קרן זו הכניסה 215 $ בכל שנה. בעינינו היה זה אוצר שלם. במשך חדשים היינו דוחים כמה פרעונות על חשבון הכנסה ודאית זו, בפרט בקיץ, שאז פסקה ההכנסה משכר לימוד. היו ימים שלא היה כסף לקניית בולים למכתבים, ומזכירת לשכת החינוך, פרנסיס לוין, וכן אנכי היינו צוללים לתוך הכיסים השחפנים שלנו ודולים סכומים לקניית בולים.

מצבי היה קשה מאד מכל הצדדים. בעיני התתי"ם והמורים הייתי אדם שיש שבידו לעשות הרבה לעזרתם אלא שאיננו רוצה. בבית המדרש הביטו עלי המורים כעל אדם שאיננו מרגיש בצערם של תלמידי חכמים, ששכרם מקופח ואיננו משתלם בזמנו. בוועד המפקח של המוסד לא יכלו רוב המפקחים להבין מדוע אני מתעקש כל כך לקיים את תכנית העבודה ואת חבר המורים בלי כל שינוי, כמו בשנים הטובות. „אם אין קמח אין תורה", אמרו. ו„קמח" הלא אין, ומדוע לא אפחית את היקף העבודה כדי היכולת המצומצמה הנוכחית ! אבל אני עמדתי בשלי. לא הסכמתי לשום צמצום בעבודה זו.

באווירה כזו לא יכולתי בשום פנים להטיל על המפקחים את צרת האפותיקה הנזכרת. היתה סכנה שיחליטו אפילו לסגור את המוסד, „רק לשעה" כמובן, ולפתחו שוב „לכשירחיב". בתנאים אלה אמרתי שעלי לבדי לשאת בעניין חידוש התימות הערבים, ולהוכיח למפקחים „שהכל בסדר".

חלק מהערבים היו מבין חברי הוועד המפקח, והם נענו בלי קושי. גם אחדים מהחותמים האחרים נענו, אלא שמאז החתימה הראשונה נתערער מצבם הכספי של אנשים רבים, ובבנק חפצו דוקא בחידוש חתימתם של בעלי היכולת. אחד כזה, שכל הזמן שיחק לו מזלו ונחשב לעשיר מופלג, סרב לחדש את חתימתו. לגבי גבייה בערכאות הספיקה החתימה הראשונה אבל אנו לא חפצנו שיבוא לידי כך. חפצנו להרגיע את חששות המלווה, וחידוש החתימות היה מוכיח שידידי המוסד ממשיכים את אֲמונם בקיומו. הערב המסרב אחז בשיטת „לך ושוב". בכל פעם דרש שאביא לו מיסמכים אחרים, ואני מלאתי את בקשותיו. הגיע היום בו היה עלי להביא לבנק את החתימות

המחודשות. העדר חתימת העשיר שבחותמים היה מעורר חשד שמשהו איננו בסדר בבית המדרש ושההלוואה בסכנה. זה היה בראשית החורף. טהב חודר שרר בחוץ. אני הרגשתי ברע. לא ידעתי שכל גופי קודח. הלכתי שוב למסרב, ואחרי שביליתי אצלו שעה ארוכה עזבתיו בידים ריקות. ממשרדו עד הקרון היתה הדרך ארוכה. הלכתי ברוח מדוכאה וכאדם אחוז סהרורית. היה לי ליל נדודים. בבוקר לא יכולתי להרים ראשי. רעיתי קראה לרופא. הוא הבהילני לבית החולים „בית ישראל" ויצא שנוגעתי בדלקת ריאה. בתקופה ההיא התהלכה מגפה של דלקת ריאה בנפות רבות באמריקה. זה היה על סף התקופה שבה החלו להשתמש בתרופת־הפלא „פניצילין". מחלתי היתה מאותו סוג שפניצילין לא השפיע עליו.

דלקת־ריאה נחשבה למחלה מסוכנה ביותר. בכל יום הביאו העתונים ידיעות על התפשטות המגפה. שליש מכל החולים מתו. על פי ה„ניו־יורק טיימס" חלו בניו־יורק למעלה מאלף איש בכל שבוע, ולמעלה משלוש מאות מהם מתו. הרופא הסתיר ממני את שם מחלתי. היה לי חדר פרטי, והסוד נשמר. לי אמרו שיש לי מחלת גרון. בכל יום הביאו לי עתון ואני עקבתי אחרי המגפה. „מה מאושר אני שלא נוגעתי בדלקת ריאה", אמרתי לאשתי, „הנה היא מפילה שליש מכל נגועיה".

אחרי זמן קצר נוסף סיבוך: דלקת קרום החזה (pleurisy). כל נשימה עלתה במאה דקירות־מחט בחזה. קיבלתי מושג ברור מה הם יסורי גיהנום. העינויים לא פגו אף לרגע יומם ולילה. יום אחד הרגשתי כאב ברגלי השמאלית. נוסף עוד סיבוך: דלקת וריד ברגל (phlebitis). דם נקרש באחד מגידי הרגל ויפסיק את מרוץ־הדם שבו. הדם הקרוש עלול בכל רגע להגיע ללב, שפירושו מיתה פתאומית. במצבי לא יכלו לעשות כלום אלא לשים אוהל קטן מעל הרגל, ובאוהל היתה נורה חשמלית שקיימה בו דרגת חום למעלה מחום החדר. הכאב בכל אורך הרגל היה כמעט לבלתי נשוא. גיליתי דרך־הקלה: כאשר הרכבתי את עקב הרגל הנגועה על הפרק הפנימי של עקב רגלי האחרת, בלחץ בלתי פוסק, אז אחרי עשרה רגעים בערך פסק הכאב, מצב זה של לחץ בלתי פוסק הייתי צריך להחזיק יום ולילה, אפילו בשעות השינה. אפשר היה לי להפסיק את הלחץ רק לאיזו שניות, אבל אם הארכתי יותר מזה אז באתי על שכרי: הוצרכתי להגביר את הלחץ הרבה זמן עד עבור הכאב הצורב. במצב זה של לחץ רגל על רגל שכבתי מבלי לזוז כמעט שני שבועות. חידה היא לי מאין שאבתי כוחות מגופי הרצוץ

כדי לקיים לחץ כזה יומם ולילה. שלוש מחלות אלה נתנו פירוש חי לקללה: „מכף רגל ועד ראש אין בו מתום" (ישעיהו א, ו).

באמצע כל זה הרגשתי לילה אחד והנה זרועי השמאלית כואבת קשה. יצא שיש לי „דלקת הכסת בכתף" (bursitis). אמרתי לרעיתי: „רואה אני כיצד שולל הטבע מהיצור החי את כל נוחיותיו ויתרונותיו עד שהוא מביט על המות כעל גואל". ואמנם חשתי שהגעתי עד שערי המות. אחרי שנים גילתה לי רעיתי שדברי אלה הסבו לה את הצער הגדול ביותר בחייה. סבורה היתה שנואשתי מחיי דוקא בשעה שזקוק הייתי לכל כוחות הנפש שבי כדי להתגבר על מחלתי. אבל היא טעתה בזה. בכל מהלך המחלה היה בי „אני" אחד שהיה כולו אוביקטיבי והוא ראה את המצב בעין בהירה ובצלילות הדעת. זכרתי את האגדה (סוטה מו:) על אנשי העיר „לוז", שהיו חיים לעולם, „אלא זקנים שבה, בזמן שדעתן קצה עליהן" (שהחיים אבדו את חינם בעיניהם) „יוצאין חוץ לחומה והן מתים". תמיד התפלאתי: כיצד יתכן שאנשים יעדיפו את המות? במצבי הנואש נוכחתי שיש ביד הטבע לעשות את החיים מעמסה כה עצומה עד שהמות טוב מחיים. אבל אני כשלעצמי מלא־תקוה הייתי כל הזמן.

בכל פקעת המחלות הללו לא נתנו לי כמעט שום רפואות. עיקר העקרים היה בטיפול והשגחה ומנוחה שלמה. לאשרי ניתנו לי כל אלה. בבית החולים היה לי חדר לעצמי. שלוש אחיות, כל אחת לשמונה שעות, טיפלו בי בזו אחר זו והשגיחו עלי בכל רגע יומם ולילה. למזלי היתה כל אחת מצויינה, מומחית, ומסורה בכל נפשה להבריאני. בזמן ההוא עוד היה אפשר להשיג אחיות מוסמכות ככל הדרוש. זה נראה שלא מעלמא הדין בימים אלה (1954) שאפילו באמריקה יש בתי חולים שקומות שלימות סגורות בהם מפני שאין להשיג די אחיות לטפל בחולים, למרות הוספות בשכר, הקלות בעבודה וכו'. למעלה מחודש שכבתי בבית החולים. גם אחרי שובי הביתה נלותה אלי אחת האחיות לשבועים, וככה החזירוני לאט לאט לאיתני.

הרופא שטיפל בי כל הזמן במסירות גדולה היה דר. צבי ה. סאביץ. דר. היימן מוריסון, אחד מאנשי הסגולה היותר עדינים בבוסטון, ומוותיקי התנועה הציונית מראשית היותה, שימש כמומחה להתייעצות מתמידה.

ואשר לחידוש החתימות — המסרב נשאר בסירובו, אבל הבנק הסתפק בחתימות שכבר הושגו.

זמן קצר אחרי כל זה החליטה „אגודת הנשים שעל יד בית המדרש"

לשלם את 15,000 $ של האפותיקה השניה. היא הקדישה למטרה זו את כל ההכנסה מאת „חברות־עד" Life Members, שכל אחת מהן נתנה 100$ בבת אחת או בתשלומים. אחרי שנים אחדות סולק החוב בשלימותו, ואחת מאבני הריחים הוסרה מצואר בית המדרש, וביחד עם זה הוסרה המעמסה שהעיקה על מספר ידידי החינוך שבמשך שנים היו אחוזים בצבת הערבות.

יד. „לא ילך בני עמכם!"

„מי שיש חילול השם בידו, אין לו כח לא בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק".
(יומא פו.)

במשבר הארוך, שתחילתו במוצאי שנת 1929 וסיומו בסוף שנות השלושים נמוגו בחלקם או בשלימותם הרבה ערכים כספיים. רבות מהפירמידות שהוקמו בשנות העשרים על יסוד מניות stocks או אגרות־חוב bonds נמסו ויפלו. גם בשטח נכסי דלא ניידי, שבו יש כל כך מהמחובר לקרקע, מהממשות והיציבות, גם בו שלט ההרס. מחירי בתים ומגרשים, בתי חרושת ובתי מסחר ומשרד, הלכו וירדו עד שהגיעו לכדי חצי או אפילו שליש או רבע משווים בשנות הגיאות. בעלי המשכנתאות מצאו והנה חלק הגון מכספם מונח על קרן הצבי. הבנקים הרבו להחרים והם מצאו את עצמם עמוסים בבעלות על נכסים ה„אוכלים ואינם עושים" — הדורשים הוצאות להחזקתם ולתיקונם יותר ממה שהם מכניסים. נכסים כאלה הם כרעל בגוף הפיננסי של איזה בנק שהוא, ומנהלי הבנק מבקשים להסתלק מהם אפילו על ידי הפסד גדול. ככה, למשל, עלה בידי בסוף 1920, שגם אז שרר משבר בתחום נכסי דלא ניידי, לקנות את הבנין לבית המדרש למורים ברוקסבורי ב־8,300 $, בשעה שלבנק היתה עליו אפותיקה ראשונה בסכום 14,000 $, והבנק הפסיד את כל ההפרש. ככה נהגו הבנקים בשנות השלושים. כל פשרה ששיחררה אותם מבעלות על נכסים שלא היה להם „שוק" בטוח היתה נוחה להם. במידה שבעלי החוב המשיכו לשלם את הריבית התיחסו הבנקים בעין טובה. עקב נטייתם הרבה של הבנקים להשתחרר מהנכסים המוחרמים על ידי כך שהעמידום למכירות פומביות, הצילו לווים רבים את נכסיהם. הם עשו פשרה עם הבנק, או שבא־כוחם קנה את הנכס במכירה הפומבית במחיר נמוך ויעבירהו לבעליו הקודמים. היו גם כאלה שהצילו הרבה מכספם בראשית המשבר. עכשו קנו „מציאות" גדולות,

ובשנים הבאות נתעשרו מהן. גם הרבה מוסדות הגיעו לידי פשרה, ובפרעון של מחצה, שליש או רבע השתחררו מכל חובם לבנק.

כפי שנודע נהג כך בית כנסת אחד בוועסט ענד עם בנק לחסכונות. המתווך היהודי, שביצע את כל הענין, השתבח אחר כך בעיר על חכמתו הגדולה. אבל הוא הסיח את הדעת מ„חילול השם", ומחילול שם ישראל בגויים, שנגרם על ידי כך. היתה זאת עילה להשמצת שם ישראל ולהפצת אנטישמיות בחוגים הפיננסיים הנוצרים.

סח לי גיסי, רבי ס. יהושע קאהן, שהיה אז רבי ביוטיקא, נ.י., שההגמון הקתולי שבסביבות עירו אסף את כל האפותיקאות על הכנסיות שתחת חסותו. הן עלו 7—8 מיליון דולר. אז כינס את באי־כוח כל הבנקים שהלוו כסף על אפותיקאות אלו ויגלה להם את מצבן הקשה של הכנסיות, שבשום אופן אין בידן לעמוד בהתחייבותן הראשונה. לבסוף עשה פשרה כללית, והחוב הוקטן בחלקו הגדול.

היו שהציעו שגם בית המדרש יעשה כן. לבנין בית המדרש לא היה „שוק" אמתי. לגבות מערבים על ידי ערכאות הוא צעד בלתי רצוי לבנקים. הם יודעים שהערבים התחייבו לכתחילה לא לשם מסחר, אלא מתוך נטייה להועיל לחברה. אם הערבים יצטרכו לשלם מכיסם, אז תיווצר בלבם התמרמרות עצומה על הבנק, והם יוכלו להינקם בו בדרכים שונות במובן מסחרי. מתוך גישה זו הלא נוכל „לקנות" מהבנקים את שתי האפותיקאות שלנו בעד חצי או שליש מהסכום הרשום בהן. אני התנגדתי לזה בהחלט. בארתי שלא ככל האדם הוא מוסד ציבורי יהודי, שכל קיומו קודש להפצת המוסר. באופן היותר טוב יהיה זה בגדר „מצוה הבאה בעבירה", שאיננה מצוה כלל. ההלוואות ניתנו לנו מתוך אֵמון שאנו נפרען במלואן. אסור לנו לתת חרב בידי בלתי יהודים על ידי מתן דוגמה שמוסדות חינוך יהודיים מתקיימים בכספי זרים!

הוועד המפקח הסכים להשקפה זו.

מר א. ש. הירשברג, נשיא הוועד המפקח, עשה צעד הוגן בהורדת שער הריבית. הוא סידר עם בעל האפותיקה הראשונה שבמקום 7% נשלם מעכשו רק 4% ריבית, וכנגד זה נשלם בכל שנה 2,000 $ להקטנת האפותיקה. הסכם זה נשמר בדייקנות, ובאמצע שנות הארבעים נשתחרר בית המדרש משתי האפותיקאות שנשתלמו עד הפרוטה האחרונה.

טו. לשכת החינוך בשנות המשבר

קיומה של לשכת החינוך בשנות המשבר היה קשה ביותר. התקציב היה מצומצם בתכלית. בכדי לחשוך שכר דירה, העבירה הסתדרות הצדקה את רוב פעולותיה לבנין שהיה שייך לה ב־6 רחוב נורטה רוסל בוועסט ענד. במרכז העיר נשאר רק משרדו של המנהל, ביחד עם משרד הפנקסנות. כל הדיפרטמנטים שהועברו הוכרחו להסתפק בצמצום מקום. ללשכת החינוך ניתנו שני חדרים זעירים שבהם הסתופפה שתים עשרה שנה. טרחה יתירה היתה להגיע למשרד הלשכה משכונות העיר האחרות, ובפרט מערי הפרבר שמסביבות בוסטון.

היה עוד צד אחד שלא לטובת הלשכה: היא היתה רובה ככולה דבר שבדמיון. בדרך כלל רגילים אנשים למוסדות מוחשיים: בית כנסת, בית חולים, בית ספר, מושב זקנים, בית יתומים, וכו', וכו'. גם בית המדרש למורים היה דבר מוחשי: בנין, ספריה, מורים, תלמידים. אבל מה היא „לשכת החינוך"? בשנים כתיקנן יש נטייה לוותר, והבלתי מובן מתקבל ביחד עם המובן והמוחש. אבל בשנות המשבר הטרופות, שכנראה לא היה להן סוף, נתחדד החוש הביקורתי לכל דבר בקשר עם זכות קיומו. אין ללשכה שום בנין; כל פעולותיה לוטות רק במה שהיא מספרת על עצמה, והיא אינה מרבה לספר. יתכן שכל עצם קיומה הוא רק לשם משרה ומשרד למנהלה?

ולמרבה הקושי החלטתי לייחס לבית המדרש למורים הרבה מפעולות הלשכה שהיה בהן משום חשיבות ומתן קרדיט בעיני הבריות: קורסים לבוגרים, בית ספר לנשים, וועידות חינוכיות של באות־כוח מרוב איגודי הנשים של בוסטון רבתי, וכדומה. עשיתי זאת מפני שבית המדרש היה זקוק לעזרה מקסימלית. לכל המוסדות שבעיר היה תקציב בלתי מספיק בהחלט. כל מוסד הביט בקנאה על אחרים. היתה נטייה לצמצם את מספר המוסדות הקיימים בכדי להגדיל לפחות במעט את הכנסותיהם של המוסדות האחרים, והיות שכל עצם החינוך היה כרוך ברעיון מופשט, הודו רבים בצורך, אפילו בשנים טרופות, בחינוך הקטנים. אבל לקיים בית מדרש לבחורים ובחורות שיכולים לפרנס את עצמם, בשעה שהעיר מלאה משפחות רעבות ללחם, ומספר המובטלים עולה לרבבות, הרי זה בבחינת מותרות.

סח לי אחד מעורכי הדין החשובים שבעיר שבמשך שנים רבות קיים התעניינות רבה בפעולות בקרב הנוער: „כאשר חפצתי שבני ילמד במכללה

— שילמתי עבודו. רבים רוצים בחינוך מכללתי, אבל אם אין להם אמצעים, הם יוצאים לעבודה ומשלמים משכרם את שכר לימודם. מדוע יהיה בית המדרש למורים יחסן? מדוע לא ידרוש שכל אחד ישלם שכר לימוד בשלימותו, ואז יהיה המוסד חי נושא את עצמו, והסתדרות הצדקה תוכל להפנות את הסכום הגדול, שהיא נותנת שנה שנה לבית המדרש, לדברים אחרים הנחוצים כל כך ליהדות העניה שלנו?" הוא המשיך: „אני השמעתי כדברים האלה באספות המפקחים של הסתדרות הצדקה".

נטול־דיבור הייתי בשמעי דברים אלה מפי איש שיחי, שהיה גם ציוני. אם הוא טוען ככה, קל וחומר לרבים אחרים, ששבילי חיי הנוער אינם נהירים להם כלל. בוודאי גם הם מערערים על התמיכה לבית המדרש למורים. דר ב. מ. סלקמן, שהיה מנהלה של הסתדרות הצדקה בכל שנות המשבר, היה מליץ־יושר לחינוך, ובפרט לבית המדרש. הוא מסר לי מדי פעם על מלחמותיו הקשות עם המתנגדים לתמיכה בחינוך העברי. בתנאים האמורים הרגשתי שחשוב מאד לפרסם את פעולותיו של בית המדרש בקרב הציבור. ודוקא אותן פעולות שהזכרתי, הקשורות עם אוכלוסין, עם באי־כוח ארגונים, ישיבות ודיונים, שהן כולם מן הדברים הנראים לעין ונשמעים לאוזן, תעזורנה להצדיק את קיומו. מובן ששיטה זו תפגע בדמותה של לשכת החנוך, אבל, כפי שכבר הוכחתי, ברור היה לי שרק בקיום בית המדרש תהיה תקוה לחינוך העברי, אבל אם תיפסק פעולתו אז תוכל גם לשכת החינוך להיסגר. עם הלשכה או בלתה, הבורות תשתלט בחיינו אם לא נמשיך להעמיד מורים הראויים לשמם. תקציב הלשכה היה ממילא קטן ביותר, והואיל שהחלק הארי מתמיכת הסתדרות הצדקה העבר לבית המדרש, ותקציב קטן מעורר פחות קנאה.

אפילו התתי"ם היו נכונים להשלים עם סגירתו של בית המדרש, אם יעבירו אליהם את תקציבו. על ידי זה הלא יוכלו לחזק במעט את עמדתם הרופפת כל כך.

באותו זמן היה שדה־פעולתה של הלשכה רחב ביותר, והרבה כוחות הושקעו בו. בראש וראשון היה צורך־חיים למנוע ככל האפשר את התפשטות היחס השלילי למורה העברי. כפי שציינתי במקום אחר (עמ. 312) היו קופצים רבים על משרות הוראה, למרות כל הקיצוצים הקשים בשכרו של המורה. עצם העובדה שאין המורה העברי צריך לחשוש בכל שבוע שיפטרוהו ייחדה כבר את ההוראה העברית לטובה, לעומת כל כך שדות־פעולה אחרים

שבהם היה המועסק עלול לפיטורין בסוף כל שבוע, ואפילו כל יום. „אגודת המורים" היתה חסרת אונים. מה יכלה לעשות? להכריז שביתה — הלא זהו מה שבעלי הבתים היו רוצים. שביתה היתה נותנת להם מנוחה לזמן־מה לשם איזון התקציב השבועי. סוף סוף הלא ישובו המורים, הרעב יציקם, ולמה ידאגו הם? בבוסטון לא נקראה שביתת מורים עברים מעולם. הפתח האחד שנשאר פתוח היה בגישה המוסרית לכל הענין. כאיש הביניים בין המורים ובין בעלי הבתים יכולתי לדבר באופן בלתי רשמי, ולפעמים באספות וועדים, על הצורך לקיים את היש; להחזיק את הקיבוץ הקטן של מורים עברים באמריקה שלא יתפזר ולא ייבלע בשדות־התעסוקה אחרים, כמו שקרה לאלפי משכילים בשנים שעברו. אם אלה הנוכחים אתנו יתפזרו אז אין תקוה לבתי הספר העברים, אפילו אחרי שוב הפרוספריטי.

עוד דבר טעון היה שמירה במשך כל שנות המשבר: מניעת התחרות על משרות בין המורים עצמם. התשלום למורים לא היה שווה בכל חלקי העיר והסביבה. הכל היה תלוי ביכולת המוסד. מובן, שעל המשרות הטובות, כלומר המשלמות יותר, רבו הקופצים. אבל ריבוי הקופצים היה מוריד את השכר גם במקומות האלה, בהתאם לחוק הכלכלי של „היצע וביקוש". אפילו בתתי"ם האחרים היו מורידים את השכר עוד יותר אילו היו קופצים רבים על כל המשרות. פה נדרש פיקוח על המורים עצמם. לכן נכנסה „אגודת המורים" בעבי הקורה. עוד בשנות העשרים נוצרה „לשכת מודיעין" מורכבה מבאי־כח „אגודת המורים" ומ„לשכת החינוך". אני הייתי בא־כוחה של לשכת החינוך. לשכת המודיעין שימשה כמתווכת בין המשרות ובין המורים. החל מראשית המשבר נתקבל חוק־ברזל שלשכת המודיעין שולחת רק מועמד אחד בכל פעם שדורשים מורה. הפרוצדורה היתה שהמנהל של הת"ת היה בא ללשכת החינוך ומציע את דרישות בית ספרו ביחד עם תנאי התשלום. בלשכה היתה רשימה של כל אלה שביקשו משרה לשנה הבאה, היות שסודר שכל מבקשי משרות יפנו רק ללשכת המודיעין. אם הת"ת והמועמד שנשלח לא באו לידי הסכם, אז שלחה לשכת המודיעין מועמד אחר, עד שסוף סוף נתקבל מורה אחד. אסור היה למועמדים לפנות בעצמם לאיזה ת"ת שהוא.

בתנאים האמורים קיים היה פיקוח בדרגה ידועה. הפיקוח לא היה שלם. היו מורים שהתדפקו בתתי"ם על דעת עצמם. פה ושם היו מנהלים שעשו את הכל על דעת עצמם, אבל בדרך כלל נשמרה הפרוצדורה האמורה. על ידי כך נשמרה דרגת השכר שלא תרד עוד יותר, וכן כבוד המורה שלא

יצטרך להתבזות כמו שהיו מתבזים מורים בראשית המאה הזאת בניו־יורק, שעל כל משרה שהודיעו עליה בעתונים היו באים 30—40 איש, ראויים ובלתי ראויים. בעלי הבתים היו אומרים: „עס זיינען דאָך דאָ טיטשערס אַזוי פיל ווי די הינט!" — המורים רבו כמספר הכלבים — והיחס למורה היה לא הרבה למעלה מזה.

קונטרולה יותר מקיפה שלטה ביחס למסיימים החדשים שיצאו שנה שנה מבית המדרש למורים. פה עיינו במצבו של כל מסיים, רק במקרה של צורך הכרחי היינו מרשים למסיים חדש לקבל משרה שלימה. אחרת, היינו מציעים רק משרה חלקית. לרוב המסיימים היתה ברכה רבה בזה. הם לא היו חייבים לפרנס משפחה. מה שהרוויחו הספיק לשכר לימוד במכללה, וגם הותיר להוצאות פרטיות. זה נחשב לאושר בזמן המשבר.

ה„בחינות הכלליות", שתארתי למעלה (עמ. 276), ניתנו בלי הפסק פעמים בשנה, בפעברואר וביוני לכיתות ב—ה. הן עזרו לקיים שיוויון פנימי בתתי"ם בכל רחבי העיר, וגם בתתי"ם שבסביבה שהצטרפו לקבלת הבחינות האלו.

בסוף יוני היינו עורכים „בחינה משותפת" לתלמידי כיתות ו', שהיו הכיתות המסיימות. בחינות אלו שימשו כבחינת־כניסה לכיתה א' של ה„פרוזדור" ונערכו באולם בית המדרש.

שני סוגי הבחינות האמורות נערכו מטעם „מועצת המנהלים". לשכת החינוך עשתה את „העבודה השחורה": היא הכינה את הבחינות, ציינה את גליונות התלמידים, והודיעה על התוצאות לבתי הספר המשתתפים. היתה השתדלות תמידית לקיים תנאים שעל פיהם יחפצו התתי"ם להעמיד את עצמם בבחינה שוטפת שנה שנה.

לשכת החינוך עשתה את העבודה האדמיניסטרטיבית הקשורה בקורסים־לבוגרים שהתקיימו בבית המדרש, ובקשר עם „בית הספר לנשים", שהתקיים במלון, במרכז העיר. כמו כן טיפלה לשכת החינוך בהנהלת "High School Extension Classes". זה היה בית ספר לתלמידי בתי ספר תיכוניים כלליים. הלימודים התקיימו שני ימים בשבוע, שתי שעות ורבע בכל יום, במשך 30 שבועות בשנה. הקורס היה לשלוש שנים. המסיימים שחפצו בכך המשיכו בקורסים לבוגרים שתי שנים, ובסיימם היו מוכשרים להורות בבתי ספר ליום ראשון. קורסים אלה התקיימו 16 שנים. הם נוסדו על ידי לאה מ. הורוויץ ב־1925. היא נהלה אותם שנתים, אחריה נהלו מר הארווי

גולדן שנתים, ומר שמואל נמזוף 12 שנה. בזמן מלחמת העולם השניה נסגרו. לרוב היו 50—60 תלמידים קבועים. בכל שנה היה סיום של תריסר תלמידים בערך. קורס זה היה האינטנסיבי ביותר שניתן בבוסטון בסוג זה עד השנים ההן. תכנית הלימודים: עברית, כחצי ממספר השעות; הסטוריה יהודית; דינים ומנהגים, חיי החברה היהודית, ציונות.

בשטח עבודת התתי"ם, שימשה לשכת החינוך כמתווכת בכל מקרה של קשיים שנפלו בין מורה ובין המוסד. הלשכה סייעה לתתי"ם בדרכים שונות בעבודתם בשכונתם. היא גם גייסה שורה של נואמים מבין הרבנים וגם מבין אנשי העיר בכלל, ומביניהם היתה שולחת לבתי הספר נואם, לפי בקשתם.

הלשכה טיפלה בכל הצד הכספי של בית המדרש ובהנהלת החשבונות של המוסד הזה.

„אגודת הנשים" שעל יד בית המדרש הרבתה לפעול לטובתו. היא התרחבה משנה לשנה. כל העבודה האדמיניסטרטיבית שלה נעשתה על ידי לשכת החינוך. בכל האמור היתה המזכירה המוכשרה במידה יוצאת מן הכלל, מרת פרנסיס לוין, עושה את העבודה הפנימית מתוך מסירות ונאמנות ללא תכלית.

כארבעים אגודות נשים היו שולחות בכל שנה צירות לוועידה בענייני חינוך. ועידה זו, שארכה יום שלם, פעלה בשטח הבנת ענייני חינוך ותכנו יותר מפרסומות צעקניות שהשפעתן קיקיונית.

כפי שתארתי כבר (עמ. 3־342) הקדישה הלשכה מרץ ופעולה שלא ניתנו לפרסום בזמנם, אבל השפעתם הרחיקה לכת ביותר. פעולה זו: חסימת הדרך למורים בלתי מוכשרים העומדים תמיד לפרוץ לתוך התתי"ם כמורים. הרס כללי נשקף לכל מערכת החינוך מאנשים שכל עניינם היה להיעזר בפרנסתם על ידי רווח צדדי מהוראה עברית. חייבים היינו לעמוד תמיד על המשמר ולפעול מיד בכל מקרה של פריצת־גדר אפשרית.

בבתי הספר הכנסתיים סבלו ביותר. כמה מהם צרפו את הנהלת בית הספר לתפקידיו של הרבי, בכדי לחסוך כסף. אבל לרוב לא היה הרבי מחנך, ואיכות העבודה ירדה כמה מעלות. באותה תקופה היו בבוסטון רק בתי ספר אחדים שהשתייכו לסוג זה, ואחד או שנים מהם העבירו את ההנהלה לרבי, לשם חסכון כסף.

וחשוב לציין, שלמרות כל המכשולים שבאו בעקבות המשבר

היתה הצלחה רבה בשדה החינוך העברי, הן במספר התלמידים והן באיכות הלימודים. בוסטון הצליחה יותר מאותן הערים שבהן נכנעו לבהלה שבאה עם המשבר.

מכל האמור לעיל יוצא כי תכנית הלימודים האחידה שהונהגה בכל התתי"ם במשך שנים, ה"בחינות־הכלליות" בכל חצי שנה, ה"בחינות־המשותפות" בסוף כל שנה לכיתות המסיימות בכל לימודיהן במשך שש שנים, ההשפעה המקצועית האחידה של אגודת המורים, וההשפעות של לשכת החינוך ושל בית המדרש למורים, — הצטרפו והיוו גורם רב עצמה. גורם זה סייע לקיים שיטה אינטנסיבית של חמשה ימי לימוד בשבוע וסך הכל של 7½ — 10 שעות בשבוע ב־75% מהתתי"ם בכל שנות המשבר וגם אחריהן, עד שמחנכים מערים אחרות היו שואלים תכופות:

„כיצד אתם מספיקים לעשות את כל זה בבוסטון?"

פקידי לשכת החינוך בתקופה ההיא היו: פרופ. נתן אייזיקס, נשיא; א. ש. הירשברג, נשיא וועד המפקח של בית המדרש למורים, סגן־נשיא; הנרי פן, גזבר. „הוועד הפועל" היה מורכב ממספר אנשים שהיו מעוניינים בחינוך בכלל. לא היתה קיימת נציגות ישרה של התתי"ם. בענין נציגות התתי"ם חל שינוי יסודי באמצע שנות הארבעים, כפי שאספר במקומו.

TOURO COLLEGE LIBRARY
Main Campus Midtown

TOURO COLLEGE LIBRARY
Main Campus Midtown